

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History And Idea

ISSN: 2148-2292

CILT/VOLUME SAYI/NUMBER YIL/YEAR

6

1

2019

MART/MARCH

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea
Академическая История и Мысль

Cilt / Volume / Кожа Sayı / Number / Номер Yıl / Year / Год
6 1 2019

ATDD ©

Tel/Tel/ Тел

+90 533 310 2773 / +90530 624 37

E-posta / E-mail /E- сообщение

akademiktarihvedusunce@gmail.com,
akademiktarihvedusunce@yandex.com

Web /Веб-Сайт

<http://dergipark.gov.tr/atdd>,
<http://www.akademiktarihdusuncedergisi.org/>

Türkiye / Turkey / Турция

ATDD

ISSN: 2148-2292

İmtiyaz Sahibi / Published By/ Держатель Концессии

Hakan Yılmaz

Editörler / Editors / Редакторы

Ayşe Gül Demir Yılmaz, Turkey
Prof. Dr. Yusuf Kılıç, PAU., Turkey
Doç. Dr. İrade Memmedova, AMEA, Azerbaijan
Dr. Öğr. Üyesi Emin Kırkıl, CBU., Turkey
Dr. Halil İbrahim Demir, MAKÜ, Turkey

Dil Editörleri/ Language Editors/ ЯЗЫКОВЫЕ РЕДАКТОРЫ

Veysel Karani Gülersoy
Dr. Öğr. Üyesi Minara Çınar
Dr. Ahmad Jabbari

Danışma Kurulu/ Advisory Board /Консультативный Совет

Prof. Dr. Yagub Mahmudov, AMİA, Azerbaijan
Prof. Dr. Mithat Aydın, PAU., Univ, Turkey
Prof. Dr. Tofiq Necefli, AMEA, Azerbaijan
Doç. Dr. Güntekin Necefli, AMEA, Azerbaijan
Dr. Öğr. Üyesi. Abdurahim Tufantoz, Yuzuncu Yıl Univ., Turkey
Prof. Dr. Ayşe Kayapınar, Tekirdag Univ, Turkey

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакционная Коллегия Журнала

Hakan Yılmaz, Turkey
Prof. Dr. Peter Golden, Rutgers Univ., USA.
Prof. Dr. Hatice Palaz Erdemir, CBU., Turkey
Prof. Dr. Ercan Haytoğlu, PAU, Turkey
Prof. Dr. Alfina Sibgatulina, Moscow Univ. Russia
Prof. Dr. Yusuf Kılıç, PAU., Denizli, Turkey
Prof. Dr. Danuta Chemielowska, Warsaw Univ., Poland
Doç. Dr. İrade Memmedova, AMEA, Azerbaijan
Dr. Öğr. Üyesi Emin Kırkıl, CBU., Turkey
Dr. Halil İbrahim Demir, MAKÜ, Turkey
Ayşe Gül Demir Yılmaz, Turkey
Prof. Dr. Mithat Aydın, PAU., Univ, Turkey

İNDEX VE VERİTABANLARI/ IDEX AND DATABASES/ИДЕКС И БАЗЫ ДАННЫХ

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea
Академическая История и Мысль

Hakemlere Teşekkür / Reviewer Acknowledgement

Mehmet Ali Ünal

Emin Kırkıl

Füsun Çoban Döşkaya

Ozan Yılmaz

Yasin Pişgin

Namık Musalı

Juliboy Eltazarov

Ercan Haytoğlu

Süleyman Tüzün

Terane Rehimli

Berna Karagözoğlu

Kader Özlem

Telli Akhun Korkmaz

Rifat Atay

Harun Savut

Muharrem Akoğlu

Editörden/ From The Editor/ От Редактора

Kıymetli okurlarımız;

Bir milletin kültürü; coğrafyasının doğurduğu imkân ve şeraiti içinde geçmişten bu güne imbiklenmiş maddi manevi değerlerin tümünün o milletin kendine has duyuş, düşünüş ve ifade ediş tarzı ile ortaya çıkar.

Dünya üzerinde birçok milletin farklı kültürleri bulunmaktadır. Bunlar arasında kadim Türk milletinin kendine özgü, zengin ve köklü kültürünün önemi yadsınamaz.

Türk milletinin en eski dönemlerden itibaren etkileşimde bulunduğu kültürlerle birlikte araştırılarak Türk kültürünün değerini ortaya koymak, tanıtmak ve gelecek nesillere taşımak milli vazifemizdir.

Bu bağlamda yeni yılın ilk sayısında emeği geçen tüm çalışma arkadaşlarıma, geçmişten geleceğe köprü olan araştırmacı yazarlarımıza ve milli vazifemizi gerçekleştirirken bizleri yalnız bırakmayarak rehberlik eden hakem kurulu hocalarımıza teşekkürü bir borç bilir, yeni sayımızı siz kıymetli okurlarımıza takdim etmekten büyük mutluluk duyarım.

Ayşegül Demir Yılmaz

Editör

Editörden/ From The Editor/ От Редактора

Dear readers;

The culture of a nation is consist the nation's own of all thought, sense, expression and the of immortalized physical and spiritual values that aggregated from the past to today which are induced of their own geography.

All nations around the world have been in possession of different cultures. Among in these cultures, Turk culture has an indisputable importance with their unique, opulent and the ancient rooted.

One of the our national duties is divulging the value of Turkish culture, and introduce to the next generations by researching the culture of the Turkish nation from the earliest periods to today.

In this context, I would like to thank all my colleagues who contributed to the first issue of the new year and the researchers whom are building a bridged from the past to the future. And also I thanks to our advisors who did not leave us alone while carrying out our national duty and I pleased to introduce our journal to the new readers.

Ayşegül Demir Yılmaz

Editor

İçindekiler / Contents / Содержание

Makaleler/ Articles/ Статьи

Araştırma Makaleleri/ Research Articles/ Исследовательские Статьи

- 1 **Çarlık Rusyası Döneminde Semerkant** 1–24
Samarkand During the Russian Empire
Самарканд в Составе Российской Империи
Shokir G'afforov
- 2 **Mu'attıla Düşüncesi ve Günümüze Yansımaları** 25–47
Thought with Muaattilah and its Reflections to Today
Мысль С Муааттилах И Ее Размышления О Сегодняшнем Дне
İbrahim Halil Erdoğan
- 3 **Kur'an'ın Tercümesi Meselesine Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Bakışı** 48–68
The View of Eyüp Sabri Hayırlıoğlu on the Translation of the Quran
Взгляд Эйюпа Сабри Хайырлыоглу На Перевод Корана
Yasin Pişgin
- 4 **Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Denizyolları Politikası (1923-1938)** 69-103
Turkish Maritime Policy in the Period of Ataturk (1923-1938)
Политика Морских Путей В Турции В Период Ататюрка (1923-1938)
Nadir Yurtoğlu
- 5 **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bursa'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1945)** 104-135
Republic Day Celebrations in Bursa in the First Years of Republic (1934 1945)
Празднование Дня Республики В Бурсе В Первые Годы Независимости (1934-1945)
Erhan Alpaslan
- 6 **Timurlu Devleti Tarihine Dair Türkiye'de Yapılmış Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi** 136-163
A Bibliographic Survey of Turkish Historiography On The History of Timurid State
Библиографический Обзор Турецкой Историографии По Истории Тимуридского Государства
Kübra Tütmez
- 7 **Melâmîlik ve Bayrâmî-Melâmî Bir Şair: Şeyh Seyyîd Abdülkâdir-i Belhi** 164-202
Malamatism and A Bairami-Malami Poet: Sheikh Sayyed Abd ol-Qader Balkhi
Меламизм И Один Из Поэтов Байрами Мелами: Шейх Сейид Абдул Кадири Белхи
Nurgül Bağcı

8	Küreselleşme ve Terörizm Arasındaki İlişki: Uluslararası Terörizme Karşı Alınan Tedbirler The Relationship Between Globalization and Terrorism: The Measures Taken Against International Terrorism Связь между глобализацией и терроризмом и мерами, принимаемыми против международного терроризма Emil Zamanlı	203-215
9	Tırhala Sancağı İdarecileri (1395-1600) Governors of Trikala Sanjak(1395-1600) Руководители Санджака Тырхала (1395-1600) Muhittin Kul	216-251
10	Osmanlı Devleti'nde İlk Tren Sabotajı: Sinekli Hadisesi ve Anastaş Çetesi The First Train Sabotage in the Ottoman Empire: Sinekli Affair and Anastaş Gang Первый Железнодорожный саботаж в Османской Империи:Проишествие Синекли и Банда Selahattin Satılmış	252-283
11	Niyazi Dinçsoy'un Hatıralarında Turgutlu'nun İşgal ve Kurtuluş Günleri The Occupation and Salvation Days of Turgutlu in the Memories of Niyazi Dinçsoy Дни оккупации и независимости тургутлу в воспоминаниях ниязи диньчсоя Nurettin Gülmez ve Bünyamin As	284-312
12	Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Şubeleri ve Bağlı Kuruluşları The Branches And Affiliations Of The Kurdistan Forward Society Общество по улучшению положения Курдистана, его филиалы и связанные с ним организации Bilal Altan; Mehmet Akbaş ve Ercan Çağlayan	313-339
13	Solak-zâde Tarihi'ne Göre İstanbul'un Kuruluşuyla İlgili Efsaneler According to the History of Solak-zâde History of Istanbul Legends About the Foundation Легенды, связанные с основанием Стамбула в «Истории» Солакзаде Süleyman Lokmacı	340-363
Kitap Tanıtımı/ Book Presentation / Презентация Книги		
14	Türk İzleri Kumsal Şimşek	364-372
15	Muslim Women of the Fergana Valley A 19. Century Ethnography from Central Asia İlker Türkmen	373-378
16	SSCB'de Cilt Lekesi: Türkler Mert İsmail Çelik	379-382

Çarlık Rusyası Döneminde Semerkant

Shokir G'afforov*

ORCID: 0000-0002-6191-3204

Öz

Bu makale, 1868'da kentin ele geçirilmesinden 1917 Ekim Devrimi dönemine kadar Çarlık Rusya'nın Semerkand'da uyguladığı iç politika, yönetim şekil ve usüllerini incelemektedir. Başlangıçta, Semerkand, 29 Haziran 1868 tarihli Zerafşan bölgesinin yönetimi hususundaki tüzüğe göre Türkistan Genel Valiliği'ne bağlı Zerafşan bölgesinin merkezi idi.1886 tarihli Türkistan Genel Valiliği İdaresi Yönetmeliği'ne göre, Zerafşan bölgesi, Semerkant bölgesine çevrildi ve şehir bu bölgenin merkezi oldu. Semerkand bölgesi 2 ilçeden oluşuyordu: Semerkand ve Kattakurgan. Bölgenin üst yöneticisi, hem sivil hem de askeri otoriteleri yöneten askeri valiydi.1886'dan 1917'ye kadar Semerkand bölgesi A.Yafimovich, N.Rostovsev, M.Federov, V.Medinskiy, A.Gasket, A.Galkin, N.Likoshin adlı valiler tarafından yönetildi. Semerkant'ı yöneten valilerin görev süresi ortalama ancak 3-4 yıl sürmüştür.

Anahtar kelimeler: Semerkand, Rus imparatorluğu, Sömürgecilik, İdare, Askeri Vali, Mahkeme, Zerafşan Bölgesi, Ticaret

Gönderme Tarihi: 15/01/2019

Kabul Tarihi:20/03/2019

* *Tarix Fanlari Doktori, Gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar kafedrası, Samarqand Davlat Tibbiyot Institutı, O'zbekiston, Elmek: sh.s.gaffarov1958@rambler.ru*

Samarkand During the Russian Empire

Shokir G'afforov*

ORCID: 0000-0002-6191-3204

Abstract

This article analyzes the internal politics and administration of tsarist Russia in Samarkand after the seizure of the city in 1868 before the period of the October Revolution. At the beginning, Samarkand was the center of the Zarafshan district, which was approved by the "Provisional position of the administration of the Zarafshan district" dated June 29, 1868. According to the "Regulations on the Administration of the Turkestan Territory" dated 1886, the Zarafshan district was turned into the Samarkand region and the city was the center of this region. Semerkand region consisted of 2 counties - Samarkand and Kattakurgan. The supreme manager of the region was the military governor, who ruled both civil and military authorities. From 1886 to 1917, the Samarkand region was governed by eight governors - A.Yafimovich, N.Rostovtsev, M.Federov, V.Medinskiy, A.Gasket, A.Galkin, N.Likoshin, on average, their management of the region lasted for 3-4 years.

Keywords: Samarkand, Russian Empire, Colonialism, Administration, Military Governor, Proceedings, Zarafshan District, Trade

Received Date: 15/01/2019

Accepted Date: 20/03/2019

* *Tarix Fanlari Doktori, Gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar kafedrası, Samarqand Davlat Tibbiyot Institutı, O'zbekiston, Elmek: sh.s.gaffarov1958@rambler.ru*

Самарканд в Составе Российской Империи

Резюме

В данной статье анализируется внутренняя политика и административное управления царской России в Самарканде после захвата города в 1868 году до периода Октябрьской революции. В начале Самарканд был центром Зарафшанского округа, что было утверждено "Временным положением управления Зеравшанского округа" от 29 июня 1868 г. Согласно "Положению об управлении Туркестанского края" от 1886 года, Зеравшанский округ превращен в Самаркандскую область и город являлся центром данной области. Самаркандская область состоял из 2-х уездов - Самаркандский и Каттакурганский. Высшим управленцем области являлся военный губернатор, который управлял и гражданскими и военными властями. С 1886 по 1917 г. Самаркандской областью управлялись 8 губернаторов – А.Яфимович, Н.Ростовцев, М.Федоров, В.Мединский, А.Гапскет, А.Галкин, Н.Ликошин, в среднем их руководство областью продлились 3-4 года.

Ключевые Слова: Самарканд, Российская империя, колониализм, администрация, военный губернатор, Зеравшанский округ, судопроизводство, торговля.

Получено: 15/01/2019

Принято: 20/03/2019

Rossiya Imperiyasi Davrida Samarqand

Annotatsiya

Ushbu maqolada 1868 yilda shaharni bosib olgandan so'ng to 1917 yilgi Oktyabr inqilobigacha bo'lgan davrda chor Rossiyasining Samarqandda olib borgan ichki siyosati va boshqaruvi tahlil etiladi. Samarqand 1868 yil 29-iyunda tasdiqlangan "Zarafshon okrugining ma'muriy boshqaruvi" xususifagi Nizomga ko'ra Zarafshon okrugining markazi bo'lib hisoblangan.

1886 yilgi "Turkiston hududi ma'muriyati to'g'risidagi Nizom" ga binoan Zarafshon okrugi Samarqand viloyatiga aylantirildi va shahar bu viloyatning markazi etib belgilangan edi. Samarqand viloyati 2 ta tumandan tashkil topgan: Samarqand va Kattaqo'rg'on. Mintaqaning eng yuqori boshqaruvchisi harbiy gubernator bo'lib, u ayni paytda fuqaroviy va harbiy hokimiyatni boshqarar edi.

1886 yildan 1917 yilgacha Samarqand viloyati sakkizta gubernator - A.Yafimovich, N.Rostovsev, M.Federov, V.Medininskiy, A.Gasket, A.Galkin, N.Likoshin tomonidan boshqarilib, ularning rahbarligi o'rtacha 3-4 yil davom etgan.

Kalit so'zlar: Samarqand, Rossiya imperiyasi, kolonializm, administratsiya, harbiy gubernator, sudlar, Zarafshon okrugi, savdo-sotiq

Kirish

Rossiya imperiyasi Buxoro amirligiga qarshi urush harakatlarini ikki harbiy mavsumda - 1866 va 1868 yillarda o'tkazdi. 1866 yilda olib borilgan istilochilik bosqinlari oqibatida amirlikning O'ratepa, Jizzax va Yangiqo'rg'on singari hududlari Rossiya tarkibiga kiritildi.

Rossiya hukumati yangidan bosib olingan yerlarni boshqarish va bu harakatni yana davom ettirishni muvofiqlashtirish uchun 1867 yilning 11 iyulida Turkiston general - gubernatorligini ta'sis etdi va uning rahbarligiga podsho Aleksandr II bilan aloqada bo'lgan general K.P.Fon Kaufman tayinlandi. 1868 yilda Fon Kaufman Buxoro amirligiga qarshi urushlarga bevosita o'zi boshchilik qildi.

Manbalarda aytilishicha, Samarqand bekligining markazi Samarqand uchun Buxoro qo'shinlari va rus askarlari o'rtasidagi hal qiluvchi jang 1868 yil 1 mayda bo'lib o'tgan. Harbiy axborotlarda Samarqand Cho'ponota tepaligidagi jangdan so'ng, 2 mayda jangsiz egallanganligi aytiladi.¹ Samarqand viloyatining to'liq chor imperiyasi tarkibiga kiritilishini esa Zirabuloq jangi hal qilgan. Keyinchalik ruslar bu jangdagi g'alabaning 25 yilligini ham zo'r tantana bilan nishonlaganlar.²

1868 yil 23 iyunda Buxoro amiri Turkiston general-gubernatori fon Kaufman bilan sulh tuzib, Rossiyaning vassaliga aylanadi. Bu sulhga ko'ra, Buxoro amirligi o'z mustaqilligini yo'qotibgina qolmay, Samarqand, Kattaqo'rg'on va Zarafshon daryosining yuqori qismidagi yerlardan ham ajraldi.³

Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan xududlarda ma'muriy hududiy birlik, ya'ni markazi Samarqand bo'lgan Zarafshon okrugi tuzildi, uning boshlig'i etib Aleksandr Konstantinovich Abramov tayinlandi.⁴

¹ Traktat Axmada Donisha. Istoriya mangitskoy dinastii. Dushanbe, 1967, 38-40.; Rasskaz o vzyatii Samarkanda (so slov uchastnikov dela) // Turkestanskiy literaturniy sbornik. -SPb, 1900., 131-132; Abaza K.K. Zavoevanie Turkestana. -SPb., 1902, 168; Terentyev M.A.Istoriya zavoevaniya Sredney Azii. -SPb., 1906. T.1. S.423; O'zR MDA fond-715, ro'yxat-1, ish-36, varaklar, 307-308; Logofet D.N. Buxarskoe xanstvo pod russkim protektoratom. T.1. -SPb. 29; Ziyoyev H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. -T.: Sharq,1998, 265-268 betlar. O'zbekistonning yangi tarixi.1-qism. Turkiston Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. - T., "Sharq», 2000. -107 b.

² O'zR MDA fond-I 18, ro'yxat-1, yig'ma jild-281, varaqlar, 1, 2.

³ O'zR MDA fond-I 715, ro'yxat-1, 36-ish, varaqlar, 342, 343.

⁴ Abaza K.K.Zavoevaniye Turkestana. SPb. 1902, 16; Massalskiy V.I. Turkestanskiy kray. -SPb. 1913, 309.

Turkiston general-gubernatorligi tomonidan 1868-yilda tashkil etilgan Zarafshon okrugi dastlab Samarqand va Kattaqo'rg'on bo'limlaridan iborat bo'ldi. 1871-yilda ularga yangi ma'muriy-hududiy birlik-tog'li tumanlar qo'shildi. U Zarafshon daryosining yuqorisida joylashgan mayda beklıklardan tuzildi.

I- Samarqanddagi Kolonial Boshqaruv Tizimi

Turkiston general-gubernatorligini boshqarish bo'yicha ilk dasturiy hujjatlarning ishlab chiqilishida «harbiy vaziyat» omili hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Ana shu omil Turkiston general-gubernatorining 1868-yil 29-iyunda tasdiqlangan «Zarafshon okrugini boshqarishning vaqtinchalik qoidalari»da ham o'z aksini topdi⁵. Hujjatning asosiy majmui K.P.Kaufmannning bevosita raxbarligida ishlab chiqildi, unda ma'muriy tizim «harbiy-xalq boshqaruvi» deb ataldi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, Zarafshon okrugida ma'muriy - hududiy boshqaruv tizimi ikkiga: Samarqand va Kattaqo'rg'on bo'limlariga bo'lib boshqarildi. Lekin har ikkala bo'lim ham Zarafshon okrugi general -gubernatorligiga bo'ysundirildi.

M.Virskiyning 1872-yil uchun bergan ma'lumotlariga ko'ra, Zarafshon okrugining ma'muriy - hududiy jihatdan bo'linib boshqarilishi quyidagicha bo'lgan:

Samarqand bo'limi	Kattaqo'rg'on bo'limi	Tog'li tumanlar
Tuman, shahar, uchastka, qishloq va joy nomlari		
1. Shovdor tumani. <ul style="list-style-type: none"> ▪ Samarqand shahri (80 ta kvartal); ▪ 20 ta daha va 114 ta qishloq; 2. Chelak tumani. <ul style="list-style-type: none"> ▪ 7 ta daha va 27 ta qishloq; 3. Sheroz tumani. <ul style="list-style-type: none"> ▪ 24 daha va 88 ta qishloq; 4. So'gud tumani. <ul style="list-style-type: none"> ▪ 24 ta daha va 92 ta qishloq; 5. Ofarinkent tumani <ul style="list-style-type: none"> ▪ 20 ta daha; ▪ 14 ta kvartal va 115 ta qishloq; 6. Yangi qo'rg'on tumani <ul style="list-style-type: none"> ▪ 14 daha va 63 ta qishloq; 7. Anhor tumani <ul style="list-style-type: none"> ▪ 9 ta daha va 76 ta qishloq; 8. O'smat-qartol tumani <ul style="list-style-type: none"> ▪ 7 ta daha va 36 ta qishloq; 9. To'rtko'l uchastkasi <ul style="list-style-type: none"> ▪ 5 ta daha va 32 ta qishloq; 10. Xoja-Shukur uchastkasi. <ul style="list-style-type: none"> ▪ 4 ta daha va 10 qishloq; Samarqand bo'limi jami 134 ta daha va 653 ta qishloqdan iborat	1. Kattaqo'rg'on tumani. <ul style="list-style-type: none"> ▪ Kattaqo'rg'on shahri ▪ 13 ta uchastka ▪ 78 ta qishloq 2. Payshanba tumani. <ul style="list-style-type: none"> ▪ 7 ta uchastka ▪ 157 ta qishloq 3. Metan tumani <ul style="list-style-type: none"> ▪ 2 ta uchastka ▪ 51 ta qishloq Kattaqo'rg'on bo'limi jami 22 ta uchastka, 286 ta qishloqdan iborat	1. Panjikent tumani. <ul style="list-style-type: none"> ▪ Panjikent shahri. (14 ta kvartal) ▪ 1 ta daha. 2. 3 ta uchastka; <ul style="list-style-type: none"> ▪ 46 ta qishloq; ▪ 3 ta uchastka; ▪ 23 ta qishloq; 3. Urgut tumani. <ul style="list-style-type: none"> ▪ Urgut shahri (13 ta kvartal); ▪ 4 ta uchastka; ▪ 103 ta qishloq; 4. 2 ta uchastka. <ul style="list-style-type: none"> ▪ 51 ta qishloq; Tog'li tumanlar jami 12 ta uchastka va 233 ta qishloqdan iborat. ⁷

1-jadval⁶

⁵ O'z R MDA fond- I5, ro'yxat-1, ish-1, varaq 1.

⁷ Materiali dlyastatistiki Turkestanskogo kraya, Vip 6.- SPb., 1876, 11-55.

⁶ Materiali dlya statistiki Turkestanskogo kraya. Vip IV.-SPb.,1876, 11-55.

1886 yilgi «Turkiston o'lkasini boshqarish Nizomi» ga muvofiq, Turkiston o'lkasining ma'muriy-hududiy bo'linishi o'zgartirildi. Bunda mavjud birliklarni unifikatsiyalash prinsipiga izchil rioya qilina boshlandi. Zarafshon okrugi Samarqand viloyatiga aylantirildi. Uning tarkibiga Sirdaryo viloyatining Xo'jand va Jizzax uyezdlari o'tkazildi va keyinchalik Samarqand viloyati Jizzax, Kattaqo'rg'on, Samarqand va Xo'jand uyezdlaridan tashkil topdi.⁸

Quyida Samarqand viloyati va uning tarkibidagi uyezd (tuman), shahar va uchastkalar (jabha) nomi keltirilayapti:

Uyezdlar va ulardagi shaharlar.	Uchastkalar nomi.
1 .Samarqand uyezdi. - Samarqand shahri. - Panjakent shahri.	Dahbet Urgut Panjakent
2.Jizzax uyezdi. - Jizzax shahri.	Bog'don Yangiqo'rg'on Zomin
3. Xo'jand uyezdi. -Xo'jand shahri. -O'ratepa shahri.	Isfaney Savat O'ratepa
4.Kattaqo'rg'on uyezdi. -Kattaqo'rg'on shahri.	Payshanba, Chelak

2-jadval.

Jadvalda ko'rsatilgan uchastkalar o'z navbatida volostlarga bo'lingan. 1897-yilda M.Virskiy bergan ma'lumotlarga ko'ra, Samarqand uyezdida 32 ta, Xo'jand uyezdida 11 ta, Kattaqo'rg'on uyezdida 31 ta, Jizzax uyezdida 17 ta volostlar mavjud edi. Viloyat bo'yicha 390 ta qishloq va 48 ta ovul jamoalari, aholi punktlari 2267 ta qishloq va 158 ta ovuldan iborat bo'lgan.⁹ Shunday qilib, 1886-yilgi Nizomdan so'ng, o'lka idorasi markaziy, viloyat, tuman (uezd), jabha (uchastka), qishloq va shahar boshqaruvi shaklida tashkil topdi. Samarqand shahri viloyat boshqaruvi qarorgohi hisoblangan.

Siyosiy boshqaruvda olib borilgan o'zgarishlar mahalliy boshqaruvdagi tashkilot va kadrlarning shakllanishiga olib keldi. Jumladan, dastlab Zarafshon okrugida

⁸ O'zR MDA fond-I18, ro'yxat-1, varaq, 1.

⁹ Statisticheskie svedeniya po gorodam i uezdam Samarkandskoy oblasti za 1897 g. M.Virskogo. – Samarkand, Tip-ya: K.M.Fedorova. 1899, 4-10.

Samarqand va Kattaqo'rg'on bo'limlari tashkil etilgan edi. Shu munosabat bilan chor ma'muriyati tomonidan okrug boshqaruv tizimida yangi lavozimlar tashkil etildi. Xususan, Turkiston general-gubernatorining 1869 yil 24 oktyabrdagi tasdig'i bilan Zarafshon okrugi boshqaruvi asosan quyidagi lavozimlardan iborat bo'ldi:

Zarafshon okrugi boshlig'i, Zarafshon okrugi Devonxonasi boshlig'i, Devonxona ish yurituvchisi; Bo'limlari bo'yicha: Samarqand bo'limi va Kattaqo'rg'on bo'limi boshlig'i, bo'lim yordamchilari (biri ruslardan, yana biri maxalliy aholi vakilidan) tarjimonlar va boshqa lavozimlar shular jumlasiga kirdi.¹⁰

«Zarafshon okrugini boshqarishning muvaqqat qoidalari»ga ko'ra, okrug boshlig'i izmida harbiy, ma'muriy, polisiya va sudlov hokimiyati bo'lgan. Shu bilan bir qatorda, Zarafshon okrugi ma'muriyatiga diplomatik vazifalar ham berilgandi. Ya'ni, Zarafshon okrugi boshlig'ining vakolatiga qo'shni Buxoro amirligining beklklari bilan «chegara munosabatlarini olib borish» ham kirdi.¹¹

Okrugni rus armiyasi generallaridan shaxsan podshoning o'zi tayinlaydigan kishilar boshqargan. Zarafshon okrugi markazi hisoblangan Samarqand shahrida ham shahar boshqaruvi tarkibi quyidagi bo'limlardan iborat bo'lgan:

1. Okrugda umumxalq ishlari bo'yicha mudir va shahar arxitektori.
2. Okrugda sug'orish ishlari bo'yicha mudir.
3. Okrugdagi aksiz* soliqlari bo'yicha mudir.
4. Shahar hokimi.¹²

Aytish joiz, harbiylashtirilgan byurokratiya okrugdagi (keyinchalik viloyatdagi) boshqaruv tizimining barcha asosiy nuqtalarini egallagan edi. Faqat volost va qishloq darajasidagi boshqaruvni tashkil etish go'yo mahalliy jamiyat ixtiyoriga berilgandi.

1886 yilgi «Turkiston o'lkasini boshqarish haqidagi Nizom»dan so'ng Zarafshon okrugi Samarqand viloyati deb o'zgartirildi va viloyat, tuman, (uyezd), jabha (uchastka), qishloq va shahar boshqaruvi shaklida tashkil topdi.

Viloyat boshqaruvi: harbiy gubernator va viloyat boshqarmasidan iborat bo'ldi. Samarqand viloyat boshqarmasi 3 bo'limdan iborat bo'lgan:

- 1) Farmoyish beradigan bo'lim;
- 2) Xo'jalik bo'limi;

¹⁰ O'z R MDA fond I5, ro'yxat-1, varaklar, 37, 38.

¹¹ Abduraximova N., Ergashev F. Turkistonda chor mustamlaka tizimi. -T., 2002, 50 b.

* Aktsiz - keng iste'mol mollaridan olinadigan soliq

¹² O'z R MDA fond-I5, ro'yxat-1, yig'ma jild-213, varaqlar, 8,9.

3) Ssuda bo'limi¹³;

Samarqand viloyat boshqarmasi harbiy gubernatorga bo'ysungan. Viloyatni rus armiyasi generallaridan shaxsan podshoning o'zi tayinlaydigan harbiy gubernatorlar boshqargan. Ular harbiy va fuqaro hokimiyatini o'z qo'lida tutgan. Harbiy sohada viloyatdagi qo'shinlar (diviziya yoki korpus) qo'mondoni, fuqaro ishlarida esa gubernator huquqiga ega bo'lgan barcha ma'muriy, polisiya va sud hokimiyati ham ularning izmida bo'lgan.

Ya'ni, harbiy gubernatorlarga mohiyatan diktatorlik vakolatlari berilgan edi. Bular: volost boshqaruvchilarini lavozimga tasdiqlash yoki saylovlar bekor qilingan taqdirda, ularni o'z ixtiyoriga ko'ra tayinlash, xalq sudyalarini va sudyalikka nomzodlarni tasdiqlash hamda ular tasdiqlanmagan taqdirda, yangi saylovlarni tayinlash, o'z ixtiyoriga ko'ra, uyezd ma'muriyati a'zolarini tayinlash va ishdan olish (uyezd boshlig'i bundan mustasno bo'lib, ular to'g'risida faqat general-gubernator nomiga taqdimnoma yozilardi); uyezd boshliqlari tub aholi vakillariga belgilangan jarima to'lash yuzasidan kelgan shikoyatlarni ko'rib chiqqan.¹⁴

Samarqand viloyatini 1886 yildan 1917 yilga qadar 8 ta gubernator boshqargan bo'lib, o'rta hisobda ularning har biriga 3-4 yil muddatdan to'g'ri kelgan. Arxiv hujjatlari bu gubernatorlar - A.Yafimovich, N.Rostovsev, M.Federov, V.Medinskiy, A.Gasket, A.Galkin, N.Likoshin kabilarning faoliyatiga oid keng ma'lumotlar beradi. Ularning barchasi ma'lumotli, zodagon dvoryanlar bo'lgan. Viloyat harbiy gubernatorlarining maoshi 15 ming rublgacha bo'lib, bu markaziy Rossiyadagi gubernatorlarnikidan 2 barobar ko'p edi.¹⁵

Samarqand viloyat boshqarmasi quyidagi shtatlardan iborat bo'ldi:¹⁶

1) Viloyat boshqarmasi raisi (shuningdek, harbiy gubernator yordamchisi); 2) Maslahatchilar (bo'lim boshliqlari); 3) Ish yurituvchilar; 4) Ish yurituvchilarning yordamchilari; 5) Buxgalter; 6) Tarjimon.

Viloyat boshqarmasi raisi shuningdek, harbiy gubernator yordamchisi hisoblangan. U harbiy gubernator tobi qochgan, yo'q bo'lgan yoki bo'shatilgan hollarda

¹³ O'zR MDA fond-I18, ro'yxat-1, varaqlar, 1,2.

¹⁴ Polojenie ob upravlenie Turkestanskogo kraja. sos-l. I.YA.Abramov. -T., 1916, 20-25.

¹⁵ G'afforov Sh.S. Chorizm davrida Samarkand viloyatida mustamlaka siyosiy-ma'muriy tizimining yuzaga kelishi. Samarqand shahrining umumbashariy madaniy taraqqiyot tarixida tutgan o'rni. Samarqand shahrining 2750 yillik yubileyiga bag'ishlangan xalqaro-ilmiy simpozium materiallari. - Toshkent-Samarqand: Fan, 2007, 381 bet.

¹⁶ O'z R MDA.F-I18, ro'yxat-1, ish 646, varaq, 5.

uning xizmat vazifasini bajargan. Gubernator yordamchisi general-gubernator taqdimnomasi orqali ishga tayinlangan.

Samarqand viloyat boshqarmasi vazifasiga quyidagilar kirgan:

-viloyatni ma'muriy bo'lish va tashkil etish;

-hukumat qonun va farmoyishlarini e'lon qilish;

-amaldorlarni ishga tayinlash, ishdan chetlatish va mehnat ta'tili berish, mukofotlarga takdim etish, nafaqa va maosh belgilash, mansabdor shaxslarni sudga topshirish;

-chet elliklarni fuqarolikka qabul qilish;

-aholi o'rtasida yerni taqsimlash;

-viloyatda obrok* bo'limlarini boshqarish;

- viloyatda yarmarka va bozorlarni ta'sis etish;

-viloyatning statistik ma'lumotlarini to'plash-mahalliy aholidan soliq va to'lovlarni olish;

- fuqarolik va jinoyat ishlarini sudda ko'rilishga tayyorlash-maxfiy va krepostnoylik hujjatlarini tuzish;

-viloyatdagi barcha savdo va pudratlarni yurgizish, shartnomalar tuzish.

Shuningdek, viloyatda mavjud bo'lmagan maxsus muassasalarni boshqarish ham viloyat boshqarmasiga yuklangan edi. Bular gubernator devonxonasi, guberniya vrachlik mahkamasi, davlat mulki palatasi, okrug sudlari va hokazo. Shuningdek viloyat tibbiy nazorati viloyat vrachiga yuklangan, u guberniya vrachligi nazoratchisi huquqlaridan foydalangan va bevosita harbiy gubernatorga bo'sungan.

Viloyat boshqarmasi qoshida irrigasiya ishlarini boshqaruvchi amaldor bo'lib, asosiy sug'orish kanallari, sug'orish ariqlariga qo'shimcha bo'lgan va ulardan ajralib chiquvchi sug'oruvchi kanallar, suv o'tkazgichlarini nazorat qilish, yangi irrigasiya inshootlarini, mavjud inshootlarni yaxshi tutish, ta'mirlash va qayta qurishda texnik ko'rsatmalar bergan.

Turkiston o'lkasida yerlarni tashkil etish zaruriyati bilan bog'liq ravishda Samarqand viloyati boshqarmasi qoshida chegara belgilash bo'limi ham tashkil etilgan.¹⁷

Xo'jalik, moliyaviy, ssuda masalalari umumiy boshqaruv ishtirokidagi majlislarda muhokama qilingan. Mazkur masalalarga mas'ul maslahatchi va amaldorlar general-gubernator tomonidan ishga tayinlangan va ishdan olingan. Yuqoridagilarning barchasi viloyat boshqaruvidagi tashkilot va tarkiblari edi.

* Obrok- chor imperiyasi davrida pul tarzida olingan yillik yig'im.

¹⁷ O'zR MDA Fond-I18, ro'yxat-1, ish 14516 a, varaqlar, 1-16.

Viloyatlar o'z navbatida tumanlarga (uyezdlarga) bo'linib, ularni tumanboshilar idora qilgan. Xar bir tuman o'z tarkibidagi shahar va qishloqlari bilan tuman hokimi - tumanboshiga buysungan. Tumanboshi shuningdek, uyezdagi harbiy qo'shinlarni ham boshqargan. Uyezd boshliqlari viloyat harbiy gubernatorlarining taqdimnomasiga ko'ra, general-gubernator tomonidan tayinlanib, ishdan olingan. Uyezd boshliqlari rus armiyasi katta zobitlaridan, asosan, mayor, rotmistrdan to polkovnik unvonigacha bo'lganlardan tayinlanilgan. Uyezd boshlig'i bir vaqtning o'zida ispravnik, polismeystr, zemstvo boshlig'i, shahar hokimi, yer-soliq xizmati raisi ham edi.¹⁸

Uyezd boshqaruvining shaxsiy tarkibiga uyezd boshlig'idan tashqari uning yordamchilari va devonxona xodimlari ham kirgan. Uyezd boshlig'i qoshida devonxona bo'lib, uni ma'muriy ishlar bo'yicha yordamchi boshqargan.

Uyezd ma'muriyati zimmasiga g'azna-obrok ishlarini nazorat qilish, soliqlarni hisoblash, ichki tartibni kuzatish, yer-suv tufayli kelib chiqqan nizolarni hal qilish, uyezdni, volost va qishloq ma'muriyatlari faoliyatini nazorat qilish borasidagi ko'p sonli ishlarni boshqarish yuklangan. Ayniqsa, bu borada uyezd boshliqlariga volost boshqaruvchilari va qishloq oqsoqollariga boshqaruv borasidagi majburiyatlari, o'z huquq va majburiyatlarini anglab, faoliyat olib borish yuzasidan qattiq talab qo'yilgan.¹⁹

Jumladan, uyezdlarda yer - soliq mahkamasi tuzilgan bo'lib, bu mahkama uyezd boshlig'i vakilligidan iborat bo'lib, soliq inspektori, uyezd davlat mulki boshlig'i, uyezd boshlig'i yordamchisi va uyezd yer o'lchovi nazoratchilaridan tashkil topgan. Yer soliq mahkamasi vazifasiga quyidagi yerlar to'g'risida ma'lumot to'plash kirgan:

1. O'troq qishloq aholisiga birkutilgan yerlar;
2. Vaqf vakolatxonasiga karashli yerlar;
3. Xususiy yer egalari;
4. Rus qishloqlari, shuningdek, iste'fodagi va zahiradagi quyi amaldorlarga ajratilgan yerlar;²⁰

Shaharlar boshqaruvi viloyat boshqaruvi nazoratida bo'lib, «1867 yil Nizomi»ga ko'ra, jamoat - xo'jalik ishlari shaharda saylanuvchi mahalliy ma'muriyat tomonidan amalga oshirilgan. Shaharlar qismlarga bo'linib, ularni oqsoqollar boshqargan. Ular mahallalardan tayinlangan saylovchilar qurultoyi tomonidan saylangan. Mahalliy ma'muriyat (oqsoqol, ellikboshi) 3 yil muddatga saylangan. Shahar oqsoqollari soliq yig'ish va majburiyatlarni taqsimlash bilan shug'ullangan. Ular harbiy gubernatorlar tomonidan tayinlanuvchi va shahar doirasida polisiya xizmatini boshqaruvchi katta oqsoqolga bo'ysungan. Katta oqsoqolga barcha

¹⁸ Projekt vsepoddanneyshego otcheta general-ad'yutanta K.P.Kaufmana po grajdanskomu upravleniyu i ustroystvu v oblasti Turkestanskogo general-gubernatorstva. 7 noyabrya, 1867, 25 marta 1881 gg. Spb. 1885, 43.

¹⁹ O'z R MDA fond I-18, ro'yxat-1, yig'ma jild-1121, varaqlar 2, 3 orqasi.

²⁰ Polojenie ob upravlenie Turkestanskogo kraya. sos-l. I.YA.Abramov. T.1916, 27-28.

quyi polisiya amaldorlari-mirshablar, miroblar va qozilar bo'ysungan. Ularning barchasiga shahar aholisidan yig'iluvchi mablag' hisobidan maosh to'langan.²¹

Uyezdlar uchastka (jabha)larga bo'linib idora qilingan. Samarqand viloyati 11 ta uchastkaga bo'lingan. Uchastkalarni kichik unvondagi harbiy zobitlar boshqarishgan. Ular uchastka pristavlari nomi bilan yuritilib, viloyat boshqarmasi qarori bilan general-gubernator tomonidan tasdiqlangan.

Uchastka pristavlari «harbiy - xalq boshqaruvi»dagi harbiy bo'g'inning eng quyisi bo'lib, ularga «mahalliy o'z - o'zini boshqaruv», ya'ni «xalq boshqaruvi» amaldorlari - volost boshqaruvchilari, qishloq oqsoqollari, yuzboshi hamda ellikboshilar bo'ysungan. Ular soliq yig'ish, majburiyatlar, uyezd boshliqlari chiqargan qarorlar va ko'rsatmalarning joylarda bajarilishini ham uchastkalardagi aholini nazorat qilish bilan shug'ullangan.²²

Uyezd boshlig'i, ularning yordamchilari va uchastka pristavlari xududda qonunni buzgan, ma'muriy tartibsizlik qilgan mahalliy aholiga jarima solish va jazolash huquqiga ega edi. Uyezd boshliqlari qo'l ostidagi istalgan kishini 7 kundan ortiq hibsdan ushlamasligi va 15 rubldan ziyod pul undirmasligi va shuningdek, uyezd boshliqlari yordamchilari va uchastka pristavlari ham istalgan kishini 5 kundan ziyod hibsdan ushlamasligi va 5 rubldan ziyod pul undirmasligi lozim edi. Undirilgan pullar asosiy kapital sifatida Samarqandda qamoq joylarini tartibga solish vositalarini kuchaytirishga sarflangan.²³

Aytish joizki, mustamlaka davrida boshqaruv tizimidagi ma'murlarga davlat g'aznasidan maosh belgilangan. Mansabdor shaxslar o'z navbatida egallagan ijtimoiy mavqeiga qarab razryadlarga bo'lingan va shunga muvofiq maosh belgilangan. Masalan, Zarafshon okrugi boshlig'i maoshi - 5000 rubl miqdorida belgilangan. Uning favqulodda sarf - xarajatlariga - 6000 rubl ajratilgan. Agar okrug boshlig'i biron-bir mansabni egallagan bo'lsa, unda u oladigan maosh miqdoriga qo'shimcha oklad bilan birgalikda 5000 rublga teng miqdorda maosh tayinlangan.²⁴

Quyidagi jadvalda, uyezd boshqaruvidagi amaldorlar shtatiga e'tiborni qaratsak:

Lavozimlar	Razryadlar va maoshlari (rubl)			
	I	II	III	IV
Uyezd boshlig'i	4000	3700	3450	3200
Uyezd boshlig'i yordamchisi	3300	3000	2700	2400
Uchastka pristavi	2400	2200	2000	1800
Uning yordamchisi	1800	1600	1400	1200
Uyezd polisiyasi xizmatidagi kichik unvondagi kishi	1200	1040	880	720
Ot qorovuli	720	680	640	600

²¹ O'z R MDA. fond - I18, ro'yxat-1, ish-453, varaqlar, 1,4,6.

²² O'z R MDA. fond-I1, ro'yxat-27, ish-659, varaklar, 22, 49.

²³ Polojenie ob upravlenie Turkestanskogo kraya. sos-l. I.YA.Abramov. T.1916, 34.

²⁴ O'z R MDA. fond-I 5, ro'yxat-1, yig'ma jild-1, varaq, 38.

Piyoda soqchi	600	560	520	480
---------------	-----	-----	-----	-----

3 -jadval.²⁵

Bunda turli ryazryaddagi amaldorlarga har xil miqdorda maosh belgilangan bo'lib, bu ularning harbiy unvoni darajasi, mavqei, obro'yini bildirgan. Lekin bu quyi boshqaruv tizimidagi mahalliy vakillarga mutlpqo tegishli emasdi. Ya'ni, ularga byujetdan mablag' ajratilmasdi. Ularga (oqsoqollar, raislar, zakotchilar, qozilar, biylar) haq to'lash turli darajadagi yig'inlarning qarori bilan belgilanar va to'la-to'kis aholining zimmasiga yuklanardi.

2- Mahalliy o'z-o'zini boshqaruv

Chor hukumatining boshqaruv borasidagi siyosati haqidagi fikrimizni davom ettirib, «mahalliy o'z-o'zini boshqaruv» to'g'risida to'xtalib o'tamiz. Chor hukumati siyosiy nuqtai nazardan kelib chiqib, qishloq, uning boshqaruvini mahalliy va rus boshqaruvini sifatida ajratib, uni asta-sekin umumimperiya turidagi ruscha idoraga o'tkazishni ko'zladi. Shu maqsadda O'rta Osiyoga mutlaq yot bo'lgan geografik islohotni boshlab, volost, qishloq yig'ini kabilarni joriy qildi. 1867 yildagi «Turkiston general-gubernatorligi viloyatlarni boshqarish haqidagi Vaqtili Nizom loyihasi» deb atalgan qonunlar majmuasiga ko'ra, ko'chmanchi aholiga ikki bosqichli (volost va ovullar) o'troq aholiga esa bir bosqichli (oqsoqolliklar) boshqaruv tizimi joriy qilindi.²⁶

Ko'chmanchi aholi har bir uyezdga volostlarga, volostlar esa ovullarga bo'lingan. Volost asosining 1 mingdan 2 mingtagacha hovli yoki o'tovdan, qishloq yoki ovul jamoalari 200 ta hovli yoki o'tovdan iborat bo'lishi belgilab qo'yildi.²⁷ Ma'muriy va polisiya hokimiyati volost boshqaruvchilari va ovul oqsoqollari qo'lida bo'lib, ular uch yil muddatga saylangan. Volost boshqaruvchisi va aminlar harbiy gubernator tomonidan tayinlangan. Faqatgina ba'zi hollarda uyezd boshqaruvchisi volost boshqaruvchisini harbiy gubernatorga taqdimnoma yetkazish shundan orqaligina chetlatilishi mumkin edi. Shuningdek qishloq oqsoqoli va uning yordamchisi ham, uyezd boshlig'i tomonidan ishdan bo'shatilgan.²⁸

Viloyatlarning o'troq aholisi uchun ma'muriy va polisiya xokimiyatini qishloq oqsoqoli boshqarib, u aholi tomonidan uch yilga saylanar, ularning nomzodlari ham rus ma'muriyati tomonidan tasdiqlanar edi. Umuman, volost boshqaruvchilari, qishloq oqsoqollari va ularning yordamchilari halq saylovi bilan 3 yil muddatga saylangan.²⁹

²⁵ Palen K.K.. Uezdnoe upravlenie. SPB 1910, 167.

²⁶ O'zbekistonning yangi tarixi. 1-kism. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. -T.: Sharq, 2000, 203, 6.

²⁷ Polojenie ob upravleniya Turkestanskogo kraya. -T., 1903, 63.

²⁸ O'z R MDA fond-I5, ro'yxat-1, yig'ma jild-208, varaqlar, 3.

²⁹ O'sha joyda, varak, 3.

Saylovchilar yig'inida har o'n xonadon yoki o'n o'tovdan vakil ishtirok etib, ular o'nboshi sifatida qishloq oqsoqoli yoki ovul starshinasi haMarkaziy Davlat Arxivi,, ularning muovinlarini saylashgan. Volost boshqaruvchisi - mingboshini esa har 50 xonadon yoki 50 o'tovdan tayinlangan vakillar - ellikboshilar yig'ini saylagan. Bu tartibga 1886 yilda bir necha o'zgarishlar kiritilgan. 1886 yilda kuchga kirgan yangi qonunlar majmuasi - «Turkiston o'lkasini boshqarish haqidagi Nizom» o'troq aholining bir bosqichli boshqaruvini ikki bosqichliga aylantirib, oqsoqolliklarni volostlarga birlashtirdi. Ovul jamoalari va oqsoqolliklar vakillari yig'ini umumsaylovchilar yig'iniga har 50 xonadondan vakillar saylash bilan o'zgartirilgan.³⁰

Volostdagi boshqaruv saylanganlarning volost qurultoyidan iborat edi. Volost boshqaruvchisi saylovlari ikki darajali bo'lib, dastlab qishloq yig'ini to'planib, unda 50 uy nomidan bitta vakil saylangan. So'ng qishloq yig'inlaridan saylangan vakillar rus ma'murlari ishtirokida o'tuvchi volost qurultoyiga to'planardilar.

Rus ma'murlaridan uyezd boshlig'i yoki uning yordamchisi ishtirok etib, tartibni nazorat qilganlar. Saylov yashirin ovoz berish yo'li bilan o'tkazilib, ovozlar qutiga tashlangan, soqqalar vositasida aniqlangan. Ellikboshilar birma-bir tumanboshi oldida turgan usti yopiq kutiga yaqinlashib, sekingina o'zlari istagan nomzodning ismi shariflarini aytishgan va taqsimchadagi soqqani qutiga tashlashgan. Bu marosim barchaning ko'z oldida ochiq bo'lgan va uning yakunida kim ko'p ovoz olgani e'lon qilingan.³¹ Ovoz berish natijalari qog'ozda barcha ellikboshilarning tamg'asi va imzosi bilan muhrlanib uyezd boshlig'i yoki uning yordamchisi tomonidan tasdiqlangan. Saylov arafasida uyezd boshlig'i yoki uning yordamchisi ro'yxat bo'yicha ellikboshilarni sonini aniqlagan. Qurultoyda saylangan vakillar soni 2/3 qismini tashkil etmasa, volost qurultoyi bekor qilingan.³²

Volost qurultoyiga volost boshqaruvchisi, halq sudyalari va ularga nomzodlarni saylash; quyi ma'muriyatlarning mansabdor shaxslariga maosh belgilash, ko'priklar, yo'llar, xo'jalik qurilmalarining holatini nazorat qilish; suvdan foydalanish va suv ta'minoti ishlarini boshqarish huquqi berilgan edi.

Volost qurultoyi ikki nomzodni saylagan, biri volost boshqaruvchisi, ikkinchisi unga nomzod bo'lgan. Harbiy gubernator qurultoydagi saylov natijasini ko'rib chiqib, nomzodlarni tasdiqlagan. U tasdiqlamagan taqdirda, qayta chaqirilgan yoki lavozimga to'g'ridan - to'g'ri gubernator tanlagan shaxs qo'shilgan. Volost qurultoyi volost boshqaruvchisiga maosh belgilagan. Uning miqdori odatda 300 so'mdan 500 so'mgacha bo'lgan.

Qishloq oqsoqollari, nomzodlari va oqsoqol yordamchilari qishloq jamoasi tomonidan bevosita volost boshqaruvchisi ishtirokida saylangan.

³⁰ Sel'skoe upravleniya: russkoe i tuzemnoe. Otchet po revizii graf.K.K. Palenom.-SPb, 1910, 9.

³¹ O'z R MDA fond-I18, ro'yxat-1, yig'ma jild-1800, varaklar 2 va uning orqasi.

³² O'z R MDA fond-I18, yig'ma jild-25-28, varaklar 9,10.

Ularni lavozimga uyezd boshlig'i tasdiqlagan. Qishloq jamoasi yig'ini ularga yiliga 200 so'mdan maosh belgilagan. Yig'in ariklarga qarovchi miroblarni ham saylab, ularga maosh tayinlagan. Katta ariqlarni to'gridan-to'g'ri harbiy gubernator tomonidan tayinlanadigan ariq oqsoqollari boshqarib, ular irrigasiya mudiriga itoat qilishgan.

Volost boshqaruvchilari, qishloq oqsoqollari va ularning yordamchilari 25 yoshdan kichik bo'lmasligi, sudlangan, xizmatdan bo'shagan, lavozimidan chetlatilgan kishi bo'lmasligi shart bo'lgan.³³

Rus ma'muriyatining aholiga «o'zini-o'zi boshqarish» va «saylov huquqini berishi» g'irt siyosiy lo'ttibozlikdan iborat bo'lib, aslida ishning tizgini ularning qo'lida qolgan. Ya'ni volost va qishloq darajasidagi boshqaruvni tashkil etish go'yo mahalliy jamiyat ixtiyoriga berish yo'li bilan ularni ovuntirishni ko'zlagan va lekin boshqaruv nazorati chor hukumatining diqqat-e'tiborida bo'lgan.

Chor hukumati kadrlar siyosatiga o'ta ehtiyotkorlik bilan yondashib ish tutgan. Xususan, agar volost boshqaruvchisi shaxsiy biron-bir sababga ko'ra rus ma'muriyatini qanoatlantirmasa, viloyat harbiy gubernatori yangi saylov tayinlashi yoki boshqaruvni o'z ixtiyoriga ko'ra boshqa odam bilan almashtirishi mumkin edi. Shuningdek, chor hukumati uchun mahalliy ma'muriyat, eng avvalo, soliq va yig'implarning muvaffaqiyatli va o'z vaqtida to'planishiga katta yordam bergan. Shuning uchun, K.P.Kaufman bu yangi tashkilotlarning chorizm oldidagi muhim rolini qayd etib, shunday deydi: «Mahalliy halq boshqaruvisiz - na yig'implarning kelib tushishiga, na yangi ochilgan muassasalarning to'g'ri faoliyat yuritishiga umid qilib bo'lardi».³⁴

3- Politsiya, Sud va Harbiy Rejim

Turkistonni mustamlakacha boshqarish tizimida polisiya muhim rol o'ynadi. U muntazam armiya singari, samoderjaviya quroli, uning Samarqanddagi manfaatlarining tayanchi va himoyachisi hisoblanardi. Ana shu polisiya tizimiga suyangan podsho hukumati Turkiston o'lkasi idorasini eng quyi bo'g'inidan oliy bo'g'inigacha o'z qo'lida tutgan. Viloyat harbiy gubernatori, tuman boshilar, uchastka pristavlari ham, polisiya pristavlari ham polisiya generallari va zobitlari vakolatlariga ega bo'lgan.

Shaharlarda polismeystr lavozimi joriy etilib, ularning huquqlari uyezd boshliqlari huquqlari bilan tenglashtirildi. Jumladan, Samarqand shahrida polisiya nazorati, shaharning rus va mahalliy qismlarida alohida polisiya boshqaruvi nazorati o'rnatildi. Polisiya boshqaruvi har bir qismlar uchun polismeystr, polisiya pristavlari va boshqa shtatlar bo'yicha amaldorlarga

³³ Polojenie ob upravleniye Turkestanskogo kraya. Sos-l. I.F.Abramov. T.1916, 56.

³⁴ Kaufman K.P. Proekt vsepoddanneyshego otcheta Spb, 1885, 165.

bo'lingan. Shahardagi polisiya nazoratchisi mansabini rus millatiga mansab shaxs bajargan. Samarqand shahri polismeystri mahalliy aholini boshqaruv tartibiga mos holda jazoga tortishda uyezd boshlig'i bilan bir qatorda turgan³⁵.

Kichkina qilmishi va gapga kirmaganligi uchun ham tub aholi vakillari jarima yoki bir oylik hibsga tortilgan. Ayniqsa, mahalliy aholi yashaydigan qismlarda mirshablik holati kuchaytirilgan edi. Masalan, shaharning rus qismi uchun pristavdan tashqari 37 mirshab va 120 ta qorovul yollangan bo'lsa, mahalliy aholi qismi uchun, bitta pristavdan tashqari 65 ta mirshab va aholi daromadiga binoan - 165 ta qorovul yollangan³⁶.

Hatto polisiya xizmati uchun xarajatlar ham oshirilgan. Quyida shahar polisiyasi uchun 1908 yilda sarflangan xarajatlar miqdori ko'rsatilgan:

Shahar xarajatlarning 1908 iildagi umumiy summasi	Polisiyaga ketadigan shahar xarajati miqdori	Shahar xarajatlaridan polisiya uchun ketadigan umumiy foiz
557.052 m	38.778 m	6,9%

4-jadval.

Polismeystr lavozimi uchun davlat xazinasidan uning safarlari bilan birgalikda 1800 rubl maosh tayinlangan³⁷. Shuningdek, polisiya boshqaruvidagi shtatlar ham razryadlarga bo'lingan edi.

Uyezd polisiyasiga ham «jamoat o'z-o'zini boshqaruvi»dan saylangan shaxslar tayinlanib, ular polisiya talablarini so'zsiz bajaribgina qolmay, o'zlari ham tartib saqlash bo'yicha mustaqil ravishda birlamchi choralar ko'rishlari lozim bo'lgan. U yoki bu jazoni belgilashda mustamlaka ma'muriyati amaldorlari juda ko'p hollarda huquq doirasidan chetga chiqardilar. Jazoga tortish imkoniyati juda keng talqin qilinardi: «gapga kirmaganligi uchun», «qo'pollik qilgani uchun», «hurmatsizlik qilganligi uchun», «buyruqni bajarmagani uchun» va hokazolar.

Polisiya amaldorlari va vakolatlariga ega ma'murlar o'z ixtiyorlariga ko'ra, o'z foyda va manfaatlaridan kelib chiqib, har qanday jazolashni qo'llay olardilar. Ya'ni, ular dastlabki tergovni amalga oshirardilar. Bunga binoan, sudlanuvchining o'z iqrori rasmiy dalil hisoblanib, qolgan barcha dalillar ko'makchi xususiyatga ega edi. Polisiya amaldorlari ularning iqrorini «sugurib olish uchun» hyech narsadan tap tortmasdi. Dastlabki, tergov jarayonidagi qiynoq va kaltaklashlarga chidayolmay, hatto, aybsizlar ham qo'yilgan ayblarga iqror bo'lardi.

³⁵ Polojenie ob upravlenie Turkestanskogo kraya. T.1916, 46-47.

³⁶ Politsiya bezopasnosti. Otchyot po revizii Turkestanskogo kraya proizvedennoy po grafom K.K.Palenom. SPB.1910, 29-30.

³⁷ Politsiya bezopasnosti. Otchyot po revizii Turkestanskogo kraya proizvedennoy grafom K.K.Palenom, SPB,1910, 196-207.

Bu davr arxiv hujjatlarida polisiya amaldorlarining o'z mansablarini suiste'mol qilib, o'z manfaatlari yo'lida aholini nohaq jazolaganliklari to'g'risida ko'plab ma'lumotlar uchraydi. Misol uchun, quyi mansabdagi Yakov Tolmachev kunduz kuni ko'chada savdo xaltasini ko'tarib yurgan oddiy fuqaroni to'xtatadi va undan savdogarlik guvohnomasini so'rab, uni tintib ko'rishni buyuradi. Fuqaro yonidan zanjirli soat va 40 tiyin topilgach, bularni tortib oladi. O'zini, agar norozilik bildiradigan bo'lsa, qamab qo'yish sharti bilan qo'yib yuboradi³⁸.

Chor ma'muriyati tomonidan tanlab qo'yilgan bunday kadrlar va ularning aholiga nisbatan amalga oshirgan zo'ravonliklari, faqat zo'ravonlikka asoslangan mustamlakachilik siyosati yuritilganidan dalolatdir.

Chor hukumati adliya boshqaruvidagi siyosatida ham organ va kadrlarni tashkil etishda mustamlakachilik mezonida ish yuritdi. 1867-1886 yillar mobaynida Samarqandda umumsaltanat rus sudlari va halq sudlari, ya'ni shariat asosida ish ko'ruvchi qozilar faoliyat ko'rsatdi.

Rus sudlariga tuman sudlari, sud palatasi huquqidagi viloyat boshqarmalari, mirovoy sudyalari kurultoylari, harbiy sud komissiyalari kirgan. Tuman sudyalari mulkdan mahrum etishga daxldor bo'lmagan jinoiy ishlar, davlat xazinasi manfaatlariga oid bo'lmagan 2000 so'mgacha miqdorda bo'lgan da'volarni ko'rgan. Viloyatlar boshqarmalari esa tuman sudlari hukmlaridan shikoyatlar, qayta ko'rish kabi masalalarni hal qilgan. Davlat vazifalarini bajarishdagi jinoyatlar, hokimiyatga qarshilik ko'rsatish, qaroqchilik, davlat mulkini o'g'irlash, soxta pul yasovchilarning ishlari kabi tuman sudlari vakolatlariga kirmagan ishlarni ham ko'rishgan³⁹.

1886 yilda tasdiqlangan «Turkiston o'lkasini boshqarish haqidagi Nizom» mavjud sud tartibini saqlab qolgan holda, unga ayrim o'zgartirishlar kiritdi. Uyezd sudlari bekor qilinib, ularning o'rniga mirovoy (murosa) sudlari joriy etildi. Shuningdek, viloyat sudlari tashkil qilinib, ularga mirovoy sudyalari vazifalari yuklandi. Viloyat sudi avvalgi viloyat ixtiyorida bo'lgan vakolatlarni oldi va murosa sudlari hal etuvchi masalalarni ko'rish huquqiga ham ega bo'ldi. Ularning qoshida sud tergovchisi, viloyat prokurori va uning o'rindoshi kabi lavozimlar joriy qilindi⁴⁰. «Nizom» to'liq ravishda sudning hokimiyatdan mustaqil bo'lishini qonunlashtirgan bo'lsa ham, amalda u butun bir hokimiyatni o'z qo'llarida tutgan harbiy ma'muriyatning kuchli ta'sirida qolaverdi.

Imperiya sudlarida rus hokimiyatiga bevosita va bilvosita qarshi faoliyat olib borgan mahalliy aholi vakillari ishlari ko'rilgan. Ruslarga qarshi jinoyat qilgan o'zbeklar yoki ruslar bilan birga noqonuniy ishga ko'l urgan o'zbeklarni shu sudlar jazolagan. Rus qishlog'i, shahar

³⁸ O'z R MDA. Fond-I 18, ro'yxat-1, yig'ma jild-980, varaqlar, 8,9.

³⁹ Polojenie ob upravleniye Turkestanskogo kraya. -T., 1903, 60-65.

⁴⁰ O'zbekistonning yangi tarixi. 1-qism. Turkiston chor mustamlakachiligi davrida, T.: Sharq, 2000, 208 - bet.

qismi va umuman ruslar istiqomat qilib turgan yerlarda jinoyat qilgan o'zbeklar imperiya sudida javobgarlikka tortilgan. Turli millatlarga mansub kishilarning jinoyatlari ham rus sudida ko'rilgan.

Barcha mahalliy aholi Rossiya imperiyasining umumiy qonunlariga bo'ysundirilgan. Ular quyida ko'rsatilgan jinoyatlar asosida javobgarlikka tortilgan:

1) Xristianlik e'tiqodiga qarshi; 2) davlatga qarshi; 3) boshqaruv tartibiga qarshi; 4) davlat va jamoat xizmatiga qarshi; 5) davlat va umumxalq qaroridagi majburiyatlarga qarshi; 6) mol mulk va g'azna daromadiga; 7) jamoat obodonchiligiga: a) karantin ustavini buzganlikda va b) yoppasiga va yukumli kasalliklarga qarshi qarorni buzganlikda va v) hayvonlardagi yukumli va boshqa kasalliklarni, xom go'sht mahsulotlarini zararsizlantirish haqidagi ogohlantirish bo'yicha veterinar-polisiya choralari buzish; 8) jamoat tinchligi va tartibiga qarshi: a) yovuz niyatli guruhlar va boshpanalar tuzganlikda; b) yolg'on ma'lumot, imperiya ishlarida va qonun bo'yicha sud qilinganda yolg'on guvohlik; g) telegraf va yo'llarni buzish; 9) qonun holatlariga qarshi; 10) hayot, sog'lig'i, erkinlik va or-nomusga qarshi: a) o'ldirish; b) birovga shikast yetkazganlik natijasidagi o'lim; v) zo'rlash; g) noqonuniy tutib turmoq va qamash; 11) mulkka qarshi: a) birovning ko'chmas mulkiga zo'rlik bilan ega chiqish chegara orasi va belgilarni yo'q qilish; b) birovning mulkini yondirish va yo'q qilish; v) mulkni talash va o'g'irlash; g) g'azna mulkini o'g'irlash va rus hujjatlarini qalbakilashtirish,⁴¹ kabilar shular jumlasidandir.

Yuqorida ko'rsatilgan imperiya qonunlarini buzgan mahalliy aholidan tashqari, ya'ni rus va turli millatga mansub barcha tub aholi, balki ularning alohida sudlari bo'lsa ham, umumiy asosda sud qaroriga bo'ysungan. Shuningdek, tub aholining rus yoki qozixonada sudlanishi 1886 yilgi Nizomga ko'ra quyidagicha belgilangan:

1. Ayblanuvchining u yoki bu millat- elatga mansubligiga qarab. 2. Sodir etilgan jinoyat turiga ko'ra.

Z. Jinoyat sodir etilgan hududga ko'ra.

4. Jinoyat kimga qarshi qaratilganiga ko'ra.

Xuddi ana shu belgilarga ko'ra jazo belgilangan va jinoyat rasman shariat yoki Rossiya imperiyasi jinoiy qonunlariga ko'ra tayinlanishi belgilab qo'yilgan.

Samarqand aholisi turmushida rus sudlari emas, balki mahalliy shariat sudlari salmoqli o'rin tutgan. Shu boisdan, chor hukumati sudi «xalq sudlari» deb atalgan, mahalliy o'troq aholi uchun qozi sudlari va ko'chmanchilar uchun biy sudlari qoldirilgan.

Mahalliy sudlar bo'lgan «xalq sudyalari» shariat qonunlari asosida mahalliy o'troq va ko'chmanchi aholining fuqarolik va jinoiy ishlarini ko'rishgan. Lekin davlat ahamiyatiga ega

⁴¹ Polojenie ob upravleniye Turkestanskogo kraya. -T.1916, 78-79; Spravochnayaknijka Samarkandskoy oblasti na 1894 g. II. Samarkand, 18-19.

siyosiy ishlar ularning vakolat doirasiga kirmagan. Xalq sudyalarini saylash ham (volost boshqaruvchisini saylash singari) belgilangan tartibda o'tkazilgan⁴².

Xalq sudlarida ko'riluvchi ishlar doirasi juda keng bo'lib, aholining salkam 90% i qozilik va biylik sudlariga murojaat qilgan. Lekin ba'zida qozilik sudlariga murojaat qilgan fuqarolar ular chiqargan hukmdan qoniqmay, o'z ishlarini okrug sudlariga oshirgan holatlar ham bo'lgan⁴³.

Ta'kidlash joizki, bu apparatning amalda saylab qo'yilishi va cheklangan tarzdagi o'zini-o'zi boshqarishi ko'p jihatdan soxta edi, chunki ular o'zining barcha xatti-harakatlari to'g'risida chor ma'murlariga qat'iy hisob bergan. Saylov asosida va xalq sudyalari lavozimiga nomzodlarning bilim darajasi borasida ma'lum bir talabning mavjud emasligi saylovlar atrofida olishuv va ixtiloflarga keng yo'l ochdi. Agar amirlik davrida qozilik lavozimiga ko'plab nomzodlar orasidan eng loyiqqlari tanlangan, ulardan shariat qonunlari va odatlari bo'yicha imtihon olingan, nomzodning qobilligi fuqarolar tomonidan tan olingan bo'lsa, yangi davr saylov tizimi bu talablarni susaytirdi. Chunki endi mustamlaka ma'muriyati nomzodni tanlab, saylov natijalarini tasdikdan o'tkazgan. Ular har qanday saylovni bekor qilishi, o'zlariga ma'qul kelmaydigan qozilar, biylar va shu kabilar o'z ixtiyori bilan almashtirish huquqidan keng foydalangan.

Hukumat doiralarining bunday siyosati natijasida aksar hollarda xalq sudyaligiga shariat qonunlari u yoqda tursin, hatto oddiy huquqni yaxshi bilmaydigan odamlar saylanar, buning oqibatida mansabni suiste'mol qilish va qonunni buzish hollari kelib chiqardi⁴⁴. Ayniqsa, jinoyat turlari bo'yicha ham jazo choralarining aniq chegarasi mavjud emasligi sudyalarga u yoki bu aybdor uchun jazo chorasini tanlashda keng imkoniyat bergan.

Chorizm o'z ijtimoiy tayanchini kengaytirish va joylarda o'ziga xos «kadrlar manbasi»ni yaratish maqsadida tashkil etilgan bu institutlarning vakolatlarini kengaytirib bordi. Chor ma'muriyati mahalliy aholi vakillarini o'z boshqaruv siyosatlariga aralashtirishni xohlamagan. Shu boisdan ularga go'yoki quyi mahalliy boshqaruvni bergan hisoblanib, ammo asosiy tizgin chor ma'murlari qo'lida bo'lgan⁴⁵.

Mahalliy amaldorlarning o'z lavozimiga to'g'ri kelishi yoki to'g'ri kelmasligi masalasini hal qilishda chor ma'murlari ularning bilim darajalarini emas, balki siyosat, g'oyaviy jihatdan ishonchligini, ya'ni chor hukumatiga moyilligini, qarshi emasligini, xristianlarga, ularning diniy e'tiqodiga munosabati kabi xislatlarni inobatga olgan. Umuman, chor ma'murlariga bilimli, mustaqil fikrlaydigan, o'ziga ishongan shaxslar emas, bilimi doirasi tor, mustaqil ishlay olmaydigan, chor ma'murlari aytganini bajaradigan kishilar kerak edi.

⁴² O'z R MDA fond-I18, ro'yxat-1, yig'ma jild-1800, varaqlar 2 va uning orqasi.

⁴³ O'z R MDA fond-I18, ro'yxat 1, yig'ma jild- 955, varaqlar, 10, 11.

⁴⁴ O'z R MDA fond-I20, ro'yxat-1, ish-1269, varaqlar, 1,3.

⁴⁵ O'z R MDA fond-I18, ro'yxat-1, yig'ma jild 993, varak, 22.

Shuningdek, mahalliy kadrlar shaxsiy tarkibi ko'char va ko'chmas mulk egalari, katta zamindorlar, tub aholining chor tartibiga sodiq bo'lgan qismidan olingan.

Shuningdek, amirlik davrida otadan farzandga meros bo'lib o'tadigan mansablar (qozi, mutavalli) holati ham chorizm davrida deyarli saqlandi⁴⁶. Chunki chorizm manfaatlariga xizmat qiladigan oilalar ularga ayni muddao bo'lgan. Ikkinchi tomondan, qoziga ulamo va boshqalarning bo'ysunishi chor hukumatini qanoatlantirgan.

Umuman chorizm mustahkam boshqaruv siyosatini o'rnatishda kadrlar masalasiga haMarkaziy Davlat Arxivi,, ularni tanlashga alohida e'tibor qaratgan. Bu borada hatto bir qancha chora-tadbirlar ham ishlab chiqilgan. Shulardan masalan, xalq sudlari va volost mudirlari zimmasiga «besh yil muddat o'tgandan keyin butun xizmat yozishmalarini rus tilida olib borish, o'n besh yil o'tgandan keyin esa bu lavozimlarga rus tilini yaxshi egallagan shaxslarnigina tayinlash»⁴⁷ vazifalarini qo'yish shular jumlasidan edi. Shuningdek, mahalliy kadrlarni tanlashda chorizm ularni turli sohalarda (xususan, qishloq xo'jaligi sohasida) yaxshi mutaxassis bo'lishini va bu yo'lda chorizmni qo'llab-quvvatlab faoliyat yuritishi maqsadida, ularni turli xil bilim yurtlariga o'qishga kirishga ham undab bordi. Jumladan, shunday undashlardan biri-mahalliy aholining «rus-tuzem» maktablarini va shahar bilim yurtlarini tamomlab kelgan bolalariga faxriy fuqarolik yoki qishloq, ovul oqsoqollari lavozimlarini egallash; muayyan xizmatda sinov muddatini o'tagandan keyin, esa volost mudirlari va katta oqsoqollar lavozimlarini egallash huquqlarini berish» kabi muhim imtiyozlar orqali ularni bu sohalarni egallashga jalb etgan⁴⁸.

⁴⁶ O'z R MDA fond-I18, ro'yxat-1, yig'ma jild -5751, varaq, 5,6.

⁴⁷ Tarix shohidligi va saboqlari. -T., Sharq, 2001, 30 6.

⁴⁸ Shu asar, 31-b.

Xulosa va Tavsiyalar

Shunday qilib, Rossiya imperiyasi Samarqandda tashkil etgan siyosiy boshqaruvdagi yangi tashkilot va kadrlar tizimi imperiyacha asosda boshqarilib, uni yanada mustahkamlash uchun faoliyat olib borishga yo'naltirgan edi. Bu siyosiy niyatni amalga oshirishga bosh bo'lgan rahbarlar boshqaruv apparatining shaxsiy tarkibini tashkil etgan. Mustamlaka hokimiyati tizimida yetakchilik mavqeyi harbiy va harbiy bo'lmagan amaldorlarga tegishli edi.

Ayniqsa, manbalarga ko'ra, viloyatda ma'muriy, sud va polisiya lavozimlarida faoliyat yuritgan aholining 51% dan ortig'i rus millatiga mansub kishilar bo'lib, ular mustamlaka apparatining asl o'zagini tashkil etgan⁴⁹.

Boshqaruv apparatidagi rus amaldorlarining chuqur tomir otishi va Turkistonni tark etmasligi uchun chor hukumati tomonidan qulay shart-sharoitlar yaratib berildi. Hukumat farmoyishiga ko'ra, barcha rus amaldorlariga xizmatning birinchi besh yili uchun asosiy maoshning 20% ini, ikkinchisi uchun 40% ini, uchinchisi uchun 75% tashkil etuvchi qo'shilib boruvchi maosh ham tayinlangan edi⁵⁰.

Shu o'rinda yana aytish lozimki, chor hukumati o'lkada o'z boshqaruvini mustahkamlash borasida mustamlaka tizimidagi rus amaldorlariga ham bir qancha talablar qo'ygan. Bu borada, Samarqand viloyati harbiy gubernatorining qarori ham fikrimizni tasdiqlaydi. Qarorda, ma'muriy polisiya boshqaruvidagi amaldorlar mahalliy tilni bilishi zarurligi to'g'risida uqtiriladi. Jumladan, mahalliy tilni biladiganlar soni kamayib ketganligi va mahalliy tilni bilishga ham intilish zarurligi, chunki bu mahalliy aholi o'rtasida chor hukumati manfaatlarini qaror toptirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi⁵¹. Darhaqiqat, bundan chor hukumatining asosiy ko'zlagan maqsadi, mahalliy aholi kayfiyatidan xabardor bo'lish, ularning mustamlaka siyosatiga munosabati, aholi o'rtasida chor imperiyasi siyosatini tushuntirish, targ'ibot ishlarini olib borish kabilardan iborat edi.

Shunday qilib, ushbu bob bo'yicha quyidagi xulosalarga keldik:

1.Samarqand viloyati chor Rossiyasi tarkibiga kiritilgach, viloyatda umumimperiya ruscha idora shaklidagi yangi boshqaruv tizimi o'rnatildi.

2.Mustamlakachilik boshqaruv siyosatining amalga oshirilib borilishi natijasida aholi o'rtasida ijtimoiy tabaqalanish jarayoni kuchaydi. Bu avvalo boshqaruv tizimining takomillashtirilishi, Rossiyaning markaziy guberniya va boshqa hududlaridan aholining

⁴⁹ Pervaya Vseobshaya perepis' naseleniya Rossiyskoy imperii, 1897. Samarkandskaya aoblast'. 1905, 98-101.

⁵⁰ Abduraximova N., Ergashev F. Turkistonda chor mustamlaka tizimi. -T.: Akademiya, 2002, 206 b.

⁵¹ O'z R MDA, fond-I 18, ro'yxati-1, ish-2142, varaq, 5.

ko'chirib keltirilishi tufayli viloyat aholisining ijtimoiy tarkibi doirasi kengaydi va aholi sonining o'sishiga olib keldi.

3. Viloyat boshqaruvi viloyat, uyezd (tuman), volost, uchastka (jabha), shahar va qishloq boshqaruvi shaklida tashkil topdi.

4. Mahalliy boshqaruv tizimi (viloyat va uning uyezd, shaharlari) kadrlari asosan chor amaldorlaridan tashkil topgan bo'lib, ular o'zlariga berilgan huquq va imtiyozlardan keng foydalanganlar. Boshqaruvning quyi bo'g'iniga mahalliy aholi vakillari birkirilgan, lekin ularning faoliyati asosan chor ma'muriyati izmida bo'lgan.

5. Boshqaruvdagi tashkilotlarining yuqori bo'g'inidan tortib quyi bo'g'iniga qadar, faoliyat olib borgan amaldorlar orasida mansabni suiste'mol qilish, ta'magirlik, poraxo'rlik, zo'ravonlik kabi holatlar keng tus olgan bo'lib, bu chor imperiyasining Samarqandda mustamlakachilik manfaatlarini yurgizishi uchun keng imkoniyat yaratdi.

Manbalar

- ABAZA K.K., *Zavoevanie Turkestana*, SPb., 1902.
- ABDURAXIMOVA N., Ergashev F. *Turkistonda chor Mustamlaka Tizimi*, T., 2002.
- KAUFMAN K.P., *Proekt Vsepoddanneyshego Otcheta*, SPb, 1885, 165.
- LOGOFET D.N. *Buxarskoe Xanstvo pod Russkim Protektoratom*. T.1, SPb, 1901.
- Massal'skiy V.I. *Turkestanskiy kray*. –SPb, 1913.
- Materiali dlya statistiki Turkestanskogo kraya. Vip IV.SPb.,1876.
- Traktat Axmada Donisha. Istoriya mangitskoy dinastii*, Dushanbe, 1967.
- PALEN K.K. *Uezdnoe upravlenie*. –SPb, 1910.
- Pervaya Vseobshaya perepis' naseleniya Rossiyskoy imperii, 1897*. Samarkandskaya oblast'. 1905 g.
- Polojenie ob upravlenie Turkestanskogo kraya*. sos-l. I.Y. A.Abramov, T.1916.
- Politsiya bezopasnosti. Otchyot po revizii Turkestanskogo kraya proizvedennoy grafom K.K.Palenom*. -SPB,1910.
- Polojenie ob upravleniya Turkestanskogo kraya*, T., 1903.
- Proekt vsepoddanneyshego otcheta general-ad'yutanta K.P.Kaufmana po grajdanskomu upravleniyu i ustroystvu v oblastiakh Turkestanskogo general-gubernatorstva*. 7 noyabrya, 1867, 25 marta 1881 gg. Spb. 1885.
- Selskoe upravleniya: russkoe i tuzemnoe*. Otchet po revizii graf.K.K. Palenom.-SPb, 1910.
- Rasskazi o vzyatii Semerkanda (so slov uchastnikov dela) // Turkestanskiy literaturniy sbornik*. SPb, 1900.
- Statisticheskie svedeniya po gorodam i uezdnam Semerkandskoy oblasti za 1897 g. M.Virskogo*. - Semerkand. Tip-ya: K.M.Fedorova. (1899): 4-10.
- Tarix shohidligi va saboqlari*. -T.: Sharq, 2001.
- TERENTYEV M.A., *Istoriya zavoevaniya Sredney Azii*. -SPb., 1906. T.1.
- ZIYOEV H., *Turkistonda Rossiya tajovuzi va xukmronligiga karshi kurash*. –T.: Sharq, 1998.
- G'AFFOROV S.H.S., *Chorizm davrida Semerkand viloyatida mustamlaka siyosiy-ma'muriy tizimining yuzaga kelishi*//«Samarqand shahrining umumbashariy madaniy taraqqiyot tarixida tutgan o'rni». Samarqand shahrining 2750 yillik yubileyiga bag'ishlangan xalqaro-ilmiy simpozium materiallari. -Toshkent-Samarqand: Fan, 2007, 381 bet.
- O'zbekistonning Yangi Tarixi, 1-qism, Turkiston Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida, T.: Sharq, 2000.

Arxiv Manbaları

O'zR Markaziy Davlat Arxivı, fond-715, ro'yxat-1, ish-36, varaklar-307-308., 29, 265-268 betlar.

O'zR markaziy davlat arxivı, fond-I 18, ro'yxat-1, yig'ma jild-281, varaklar, 1,2.

O'zR Markaziy Davlat Arxivı, fond-I 715, ro'yxat-1, 36-ish, varaklar, 342,343.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond- I5, ro'yxat-1, ish-1, varaq, 1.

O'zR Markaziy Davlat Arxivi, fond-I18, ro'yxat-1, varaq, 1.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond I5, ro'yxat-1, varaklar, 37,38.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond-I5, ro'yxat-1, yig'ma jild-213, varaqlar, 8,9.

O'zR Markaziy Davlat Arxivi, fond-I18, ro'yxat-1, varaqlar, 1,2.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond-I18, ro'yxat-1, ish 646, varaq, 5.

O'zR Markaziy Davlat Arxivi, Fond-I18, ro'yxat-1, ish 14516 a, varaqlar, 1-16.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond I-18, ro'yxat-1, yig'ma jild-1121, varaqlar, 2, 3 orqasi.

Polojenie ob upravlenie Turkestanskogo kraya. sos-l. I.YA.Abramov. T.1916, 27-28.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond - I18, ro'yxat-1, ish-453, varaqla, 1,4,6.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond-I1, ro'yxat-27, ish-659, varaklar, 22,49.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond-I 5, ro'yxat-1, yig'ma jild-1, varaq, 38.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond-I5, ro'yxat-1, yig'ma jild-208, varaqlar, 3.

O'z R Markaziy davlat arxivi, fond-I18, ro'yxat-1, yig'ma jild-1800, varaklar 2 va uning orqasi.

O'z R Markaziy davlat arxivi, fond-I18, yig'ma jild-25-28, varaklar, 9,10.

O'z R Markaziy davlat arxivi, Fond-I 18, ro'yxat-1, yig'ma jild-980, varaqlar, 8,9.

O'z R Markaziy davlat arxivi, fond-I18, ro'yxat-1, yig'ma jild-1800, varaklar 2 va uning orqasi.

O'z R Markaziy davlat arxivi, fond-I18, ro'yxat 1, yig'ma jild- 955, varaqlar, 10,11.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond-I20, ro'yxat-1, ish-1269, varaqlar, 1,3.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond-I18, ro'yxat-1, yig'ma jild 993, varak, 22.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond-I18, ro'yxat-1, yig'ma jild -5751, varaq, 5,6.

O'z R Markaziy Davlat Arxivi, fond-I 18, ro'yxat-1, ish-2142, varaq, 5.

Mu'attıla Düşüncesi ve Günümüze Yansımaları

İbrahim Halil Erdoğan *

ORCID: 0000-0002-8081-1895

Öz

Yaratıcının sıfatlardan tecrit edilmesi anlamındaki mu'attıla düşüncesi İslâm'ın ikinci asrının ilk yarısında ortaya çıkmış ve Mu'tezile mensupları tarafından dile getirilen beş prensipten 'tevhid' ilkesi bağlamında savunulmuştur. Birçok felsefî/siyâsi ekol tarafından da dile getirilen ta'tîl meselesi sıfatlardan soyutlanmış bir Tanrı algısını beraberinde getirirken, özellikle kelim sıfatının bir tezahürü olan vahyin temsil ettiği Kur'ân'ın da mahluk olduğu iddiasına mesnet teşkil etmiştir. İlk zamanlarda tenzihî bir yöntem gibi tasavvur edilen ta'tîl meselesi Kur'ân'ın mahlûk olduğu iddiası ile birlikte siyasi bir krize dönüşmüş ve Hicrî üçüncü asırla birlikte Abbâsi devleti halifesi Me'mun tarafından bir devlet meselesi haline getirilmiştir. İslam tarihinde 'mihne' diye anılan olayların vukuuna sebep olan bu konu uzun yıllar İslam alimlerinin de gündemini meşgul etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Uluhiyet, Mu'attıla, Mu'tezile, Oryantalizm

Gönderme Tarihi: 25/01/2019

Kabul Tarihi:20/02/2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: ihalilerdogan@akdeniz.edu.tr

Thought with Muaattilah and its Reflections to Today

İbrahim Halil Erdoğan

ORCID: 0000-0002-8081-1895

Abstract

In the first half of the second century of Islam, the Muattilah thought of the author in the sense of isolation from the adjectives was defended in the context of the principle of meaning unity m from the five principles expressed by the Mutazilah members. While the issue of God, which is also expressed by many philosophical/political schools, brings together a perception of God, which is abstracted from adjectives, it forms the basis for the claim that the Qur'an, which is represented by revelation, which is a manifestation of the title of the kalam, is also created. At first, the matter of thought, which was conceived as a certain method, was transformed into a political crisis with the claim that the Qur'an was created, and with the Hijri third ascension, it was turned into a state issue by the Caliph of the Abbasid state. This issue which caused the events known as 'mihne' in the history of Islam has occupied the agenda of Islamic scholars for many years.

Keywords: Kalam, Godhead, Muattilah, Mutazilah, Orientalism

Received Date: 25/01/2019

Accepted Date: 20/02/2019

Мысль с Муаттилах и ее размышления о сегодняшнем дне

Аннотация

В первой половине второго столетия ислама, мысли Muattilah автора в смысле изоляции от прилагательных были защищены в контексте принципа значения единства от пяти принципов, выраженных членами Mutazilah. Хотя проблема Бога, которая также выражается во многих философских / политических школах, объединяет восприятие Бога, которое абстрагируется от прилагательных, оно составляет основу для утверждения, что Коран, который представлен откровением, которое является проявлением титула калама, также создан. Вначале вопрос мысли, который задумывался как определенный метод, был превращен в политический кризис с утверждением, что Коран был создан, а с третьим восхождением хиджры он был превращен халифом в государственный вопрос Аббасидского государства. Этот вопрос, вызвавший события, известные как «михне» в истории ислама, занимал повестку дня исламских ученых на протяжении многих лет.

Ключевые слова: Калам, Бог, Муаттила, Мутазила, Ориентализм

Получено: 25/01/2019

Принято: 20/02/2019

Giriş

İslam inanç esaslarındaki Yaratıcı tasavvuru ‘tevhid’ ilkesine dayanan bir prensip ile özellikle tenzihî ve subûtî sıfatlara da vurgu yapan bir Tanrı telakkisi oluşturmuştur. Müslüman bireyin zihninde oluşan bu tevhid tasavvurunda, yaratıcıya nispet edilen subûtî sıfatların insana yansıyan yönü de hesaba katılmış ve yaratıcı ile yaratılan arasında önemli bir ayrım oluşturularak ‘O’nun benzeri gibisi yoktur’ (Şûrâ, 11) ve ‘hiçbir şey O’na denk değildir’ (İhlâs, 4) genel ilkesi ile yaratıcıya isnat edilen sıfatlar farklı bir anlam yapısına sahip olmuştur. İslam inancının oluşum aşamasındaki ilk muhatapları olan sahabe-i kirâm, Kur’ân’ın sıfatlar konusunda ortaya koyduğu ilâhî beyanları murad-ı ilahiye uygun şekilde anlamış olmalı ki Allah’ın insana benzediği izlenimini veren âyetleri bile farklı bir yorum getirmeksizin benimsemişlerdir. Onların tevhid hususundaki bu telakkileri sonraki/tabîîn döneminin büyüklerine kadar devam etmiştir. Antik Yunan felsefesinin Müslüman kültürle temasından sonra âyetlerin ifade ettiği anlamlar farklı gruplar tarafından yorumlara tabi tutulmaya başlanmıştır. Yaratıcının sıfatları konusunda Kur’ân’a muhalif görüş beyan eden ilk kişinin Cehm b. Safvân (ö. 128/745) olduğu ifade edilmiştir. Bu görüş daha sonra Mu’tezile’ye sirayet etmiş ve sıfatları nefyedenler için ‘mu’attıla’, sıfatları ispat edenler için de ‘müsbite’ kavramı geliştirilmiştir.

1. Mu’attıla’nın Anlamı ve Kapsamı

Kadınların var olan ziynet eşyasını takmaması, gerdanlıklarının bulunmaması anlamındaki a-t-l (عطل) kökünden türeyen ‘ta’tîl’, veya bu eylemi yapanlar için kullanılan ‘el-muattıla’, sözlükte işlemeyen, işlemez, işsiz, boş, hükümsüz, devre dışı, tatil edilmiş, arızalı ve soyutlanmış anlamlarında kullanılan bir terimdir.¹ Zemahşerî (ö. 538/1144) Mu’attıla için, ‘içinde suyu olan ve suyu kullanmak için alet edevatı bulunan mamur bir kuyunun işlevsiz bırakılması veya sahiplerinin yok olmasından dolayı âtil durumda kalması’ şeklinde tercüme etmiştir.² Kur’ân-ı Kerîm’de de sözlük anlamında kullanılan muattıla ifadesi Hac Suresi’nde ‘nice

¹ İbn Manzûr el-Mısırî, *Lisânu l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, ts., XI/453.

² Cârullah ez-Zemahşerî, *Tefsîru l-Keşşâf*, Beyrut: Dâru l-Kitâbi l-Arabî, 1987, III/162; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu l-Gayb*, Beyrut: Dâru l-Kütübi l-İlmiyye, 2000, XXIII/39.

kullanılmaz kuyular (وَيْتْرُ مُعْطَلَةٌ) diye ifade edilmiştir.³ İlk dönemlerde yaratıcının zâtını sıfatlarından soyutlayanları ifade eden bu terim daha sonra Allah'ın varlığını tanımayan, evrendeki varlığın yaratıcıdan bağımsız olduğunu ileri sürenler için de kullanılmıştır.⁴ Farklı izah tarzlarına rağmen yaratıcının sıfatlarını reddetme veya bir anlamda etkisiz hale getirme konusunda birleştiklerinden dolayı Felâsife, Mu'tezile ve Cehmiyye, nüfât/mu'attıla olarak isimlendirilmiştir.⁵

Şehristânî (ö. 548/1153), Mu'attıla'nın yaratıcı hakkındaki ta'til tasavvurunun dört farklı Tanrı telakkisi şeklinde tezahür ettiğini ifade etmiştir:

1. Yaratma kudretini yaratıcıdan soyutlama;
2. Yaratıcıyı yaratmış olduğu ontolojik evrenden soyutlama;
3. Yaratıcıyı zatında kâim olan ezeli sıfatlardan ve isimlerden soyutlama;
4. Kur'ân ve Hadis'i ait oldukları asıl anlamlarından soyutlama.⁶

Yaratıcının yaratma kudretinden soyutlanması materyalist felsefenin ürettiği ateist inancın bilimsel hiçbir temele dayanmayan iddialarından ibarettir ve tarih boyunca toplumsal anlamda bir taraftar bulamamış ve hayatiyetini sadece bireysel boyutta sürdürebilmişlerdir. Bunlar evrenin varlığını bazı fizik kuralları çerçevesinde izah etmeye çalışsalar da iddiaları belli bir noktadan sonra sübut bulmamıştır. Kadim gelenekte dehrî, mülhit, kâfir, müşrik gibi isimlerle anılan bu kimseler için Kelamcılar Allah'ın kudretini kanıtlamak için öncelikli olarak Tanrı'nın varlığını ispat etme anlamında imkân ve hudûs delili, fitrat delili, gaye ve hikmet delili şeklindeki kanıt yöntemlerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Evrenin bizzat kendisine kıdem sıfatı veren bazı materyalist felsefi görüşler ise yaratıcıyı yarattığı ontolojik evrenden nefyetme gibi bir hatanın içerisine düşmüşlerdir.⁷

Gazzâlî'nin 'ehl-i heva' şeklinde nitelendirdiği sapkın gruplar İslam'ın inanç prensiplerini ifrat ve tefrit noktasına vardırarak suretiyle bir düzlem kaymasına girmişlerdir. Bunları altı grup şeklinde izah eden Gazzâlî her biri diğerinin zıddı olan Müşebbihe-Mu'attıla, Cebriye-Kaderiye, Râfıza-Nâsıba şeklinde üç gruba ayırmıştır. Bu grupların her birinin kendi arasında on iki fırkaya ayrıldığını ifade ederek sırat-ı müstakimden saptığını

³ Hac, 22/45.

⁴ Mustafa Sinanoğlu, "Muattıla", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30, İstanbul: TDV Yay., 2005, 330.

⁵ İlyas Çelebi, "Sıfâtiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. Ek-2, İstanbul: TDV Yay., 2016, 511.

⁶ Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, thk., Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, 74.

⁷ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, 76.

ifade etmiş ve orta yolda duran kimseleri ‘firka-i nâciye’ diye isimlendirmiştir. Bu anlamda Mu’attıla fırkası Müşebbihe’nin iddialarını nefyetme konusunda ortaya attıkları ifrat derecesindeki radikal tavırları onları sıfatları nefyetme konumuna getirmiş, Cebriyenin insan fiilleri noktasında ortaya attığı meşîet ve kesp teorisi de aynı şekilde ifrata varan bir söyleme dönüşerek kaderiye tarafından radikal bir iddiayla karşı konulmaya çalışılmıştır. Bu noktada Ehl-i Sünnet meşîeti yaratıcıya, kesbi kullara isnat etmek suretiyle orta bir yol takip etmeyi tercih etmişlerdir.⁸

İslam inancının oluşum sürecinde ortaya koyduğu özgün inanç ilkeleri Ehl-i Sünnet kelamının gelişim sürecinde de her türlü ifrat ve tefrite karşı akıl-vahiy dengesi içerisindeki prensiplerle geliştirilmiştir. Bu prensipler sonraki dönemlerde Bâkillânî (ö. 403/1013), İsferyânî (ö. 418/1027), Cüveynî 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111), Nesefî (ö. 508/1115) ve Teftâzânî (ö. 792/1390) gibi alimler tarafından farklı metotlarla yeniden yorumlanarak geliştirilmesi sağlanmış ve İslam inancının evrensel bir tarzda sosyalleşmesinde önemli rol oynamıştır. Gazzâlî Mu’tezile mensuplarının “ahlâkî değerler fiillerin ontik nitelikleridir ve akıl bu değerleri dinin desteği olmadan kavrama gücüne sahiptir” şeklinde özetlenebilecek akla biçtikleri rolü tanımayarak “vahiyden bağımsız bir ahlâk prensibinin sadece egoizm, faydacılık felsefesine hizmet edeceğini ve sonuçta izafiyetten soyutlanamayacağını savunmuştur.⁹

Yaratıcının sıfatlardan soyutlanması, Kur’ân ve sünnetin asıl anlamlarından soyutlanarak farklı şekillerde te’vil edilmesi sonucunda ortaya çıkan mu’attıla düşüncesi Mu’tezile’nin abartılı ta’til tasavvuru, sıfatlardan tecrit edilmiş bir tanrı anlayışını hâkim kılmaya çabasıdır. Müşebbihe ve Mücessime’nin taksir tasavvuru yaratıcıyı yaratılmışlar düzeyine indirgeyen bir tanrı anlayışına neden olurken Ravâfız’ın abartılı nübüvvet ve imâmet tasavvuru tenâsuh ve enkarnasyona benzer bir hulûl nazariyesine dönüşmüş, Havâric’in ‘taksir’ telakkisi¹⁰ de insan iradesini tamamen ortadan kaldırmıştır.¹¹

⁸ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Mecmûatu Reâsili’l-İmamî’l-Gazzâlî*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995, 109.

⁹ Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul: TDV Yay., 1996, 489-505.

¹⁰ Şehristânî’nin taksir metodu şeklinde ifade ettiği bu kavram ile Müşebbihe yaratıcıyı cisimlerde olan sıfatlarla muttasif kılmaya, Havâric’te ise karar vermeyi ‘lâ hükme illallah’ prensibiyle insan iradesini tamamen devreden çıkarmaya verdirmişlerdir.

¹¹ Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, thk., Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1984, I/15.

1.2. Mu'attıla Ekolleri ve Etki Alanı

Kelamda ilahi sıfatlar konusunda incelenen ta'til meselesi asıl itibariyle İslam medeniyetinin Hicrî ikinci asrın başlarında girdiği Antik Yunan medeniyeti ile olan bilgi akışı sürecine müteakip bir problem haline gelmiştir. İslam tarihinde halku'l-Kur'ân ve insanların fiilleri gibi itikadî konuları ilk tartışmaya açan kişi Ca'd b. Dirhem'dir. (ö. 124/742). Bu görüş daha sonra Cehmiyye'nin kurucusu Cehm b. Safvan (ö. 128/745), sonrasında da Mu'tezile'nin kurucusu Vasıl b. Ata (131/748) ve Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) tarafından şiddetle savunulmuştur.¹² Eski Hint medeniyetinde Brahmanların iddia ettiği bu pasif Tanrı tasavvuru, farklı bir varyant ile Hicrî II. asrın başlarında bir kısım Muattıla tarafından iddia edilmiş ve sonraki asırlarda bunun daha farklı bir modeli olan deizme dönüşerek Orta Çağ Batı Avrupa toplumunun kilise baskısından kurtulmasında bir çıkış yolu olarak sunulmuştur. Nitekim farklı bir ta'til düşüncesi Hegel sonrası modern Batı felsefesindeki John Stuart Mill (ö. 1873) ve James Schmidt gibi düşünürlerin başını çektiği temayüllere benzer şekilde sınırlı ve pasif bir teizm çerçevesinde algılanmaya yönelmiştir.

Böyle bir anlayış İslam inanç sisteminin ortaya koyduğu, Allah'ın mutlak ve belirleyici hakimiyeti fikrinden uzaklaşmayı sağladığı için hiçbir dönemde kabul görmemiştir. Bu algılama biçiminin İslam tarihinin materyalistleri olarak adlandırılan Dehriyyun tarafından da benimsenmiş olması soyut/pasif tanrı idrakinin kendi kendine düzen veren tabiat anlayışı ile olan yakın alakasını göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla, teşbih ve hulûliyye Batı felsefi-teolojik gelenek içindeki karşılıkları bakımından Hristiyanlığa ait bir çerçeve elde etmiş ontolojik yakınlaşma anlayışının karşılığı, ta'til ise Newton'cu mekanik düzen anlayışının biçimlendirdiği ontolojik düzlem yakınlaşmasından elde edilen eklektik bir benzeri olarak kabul edilebilir.¹³

Bu anlamda İslam tarihinde Antik Yunan felsefesi ile ilk temasa geçenler Mu'tezile ekolü mensuplarıdır. Bu nedenle de Batı'nın İslam medeniyeti ile ilk hesaplaşması Mu'tezile'nin ortaya koyduğu ayrıştırıcı fikirlerle başlamış ve yaptırımlarının sebep olduğu reaksiyon bu hesaplaşma sürecinin ilk dinamik ürünleri olarak anılmıştır. Mu'tezile'nin Yunan felsefesinden alarak İslam kültür havzasında büyütme istediği en önemli iki unsur "insan aklının otonomluğu" ve "metafizik atomculuktur". Mu'tezile'nin insan aklına verdiği bu yeni rol birçok yüzeysel tahlilde, siyasi istibdat hareketiyle birlikte İslamî bilimler hiyerarşisindeki bilgi kaynağı ayrışmasını getirmeye yönelik olsa da çok kısa bir zaman dilimi içerisinde tarihin karanlıklarında kaybolmasını da beraberinde getirmiştir.

¹² Metin Yurdağür, *Kelam Tarihi Ekoller Şahıslar Eserler*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017, 138.

¹³ Ahmet Davutoğlu, "İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci Ve Yeniden Yorumlanması", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*/1(Aralık 1996), 14.

Nitekim çok geçmeden İslam düşünce tarihindeki yerlerinin “sapkın fırka”, öğretilerinin de ‘iğrenç ve çirkin’¹⁴ sözler şeklinde tesmiye edilme hüviyetine kavuşmasını sağlamıştır.¹⁵ Neticede hicrî V. yüzyılda Kâdî Abdülcebbar’ın (ö. 415/1025) ve bazı öğrencilerinin düşüncelerinin Eş’arî doğrultusunda ciddi bir değişim süreci geçirmiş olması, Ta’til’e sapsayacak bir tenzih arayışı ile Ehl-i Sünnet merkezine doğru bir çekim alanına girmeleri bunun en çarpıcı örneklerindedir. Aslında bu tür dinamik tartışma zemini İslam’ın evrenselliğini kanıtlamaya ve bu yolda atılacak adımların sürecini hızlandırarak Kur’ân’ın ortaya koyduğu yaratıcı telakkisi ve tevhid prensiplerinin pekişmesini de sağlamıştır.¹⁶

Gelinen noktada batı medeniyetinin İslam ile hesaplaşmasını iki ayrı evrede ele almak mümkündür. Bunlardan ilki İslam inancının oluşum süreci olan asr-ı saadet döneminden hemen sonra ortaya çıkan ve Antik Yunan felsefesinin tercüme faaliyetleri ile birlikte başlamış, diğeri ise 19. Yüzyılda Batı’nın sömürgeci rüzgarlarla birlikte yoğun bir etki alanı meydana getirdiği modern Batı medeniyeti ile İslam coğrafyasındaki karşılaşma sürecidir.

2. Tercüme Faaliyetleri

Tercüme faaliyetleri medeniyetler arasında siyasi, iktisadi, kültür ve bilimsel etkileşime öncülük ettiği gibi bir hesaplaşma sürecini de beraberinde getirmesi kaçınılmaz bir realitedir. Her medeniyetin, oluşum veya gelişim süreçlerinde bir ilerleme kaydetmeye başladığında farklı medeniyetlerle öznel veya nesnel anlamda ontolojik bir etkileşime girme zorunluluğu olduğu kabul edilmelidir. Burada oluşan ilişki ve diğeri ile temas hali hiçbir zaman yeni oluşumun öznelliğini tartışılır hale getirmediği gibi yaşananlar da doğal bir ilişki süreci olarak tarih içerisindeki yerini alır.

İlk tercüme faaliyeti Emevîler döneminde Mervânoğulları’nın filozofu kabul edilen Hâlid b. Yezîd’in (ö. 85/704) ilimlere karşı ilgisinden dolayı farklı dillerdeki bazı bilimsel eserleri Arapça’ya tercümesi ile başlamıştır. Bu anlamda Mısır’da bulunan ve Arap dilini iyi bilen bir grup Yunan filozoflarını getirterek onlardan Kıptîce ve Grekçe eserleri Arap diline çevirmelerini talep ederek İslâm medeniyetinde yapılan ilk çeviri

¹⁴ İbn Hazm el-Endelûsî, *el-Fasl fi’l-Mileli ve’l-Ehvâi ve’n-Nihal*, thk., Muhammed İbrahim Nasr, Riyad: Mektebâtu Ukâz, 1982, V/36.

¹⁵ İsimlendirme için Bkz. Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne’l-Firak ve Beyânü’l-Firkati’n-Nâciye*, Beyrut: Dâru’l-Afâki’l-Cedîde, 1977, 93; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, 82; Sadruddin Muhammed ed-Dimaşkî, *Şerhu’l-Akîdetü’t-Tahâviyye*, Kahire: Dâru’s-Selâm, 2005, 522; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012, 449.

¹⁶ Davutoğlu, “İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci Ve Yeniden Yorumlanması” 17.

hareketini başlatmıştır.¹⁷ Ancak asıl tercüme faaliyetleri Abbâsîler döneminde siyasi anlamda bir devlet politikası olarak desteklenmiş, felsefi ve ilmî eserlerin düzenli biçimde Arap diline çevirisi sağlanmıştır. Özellikle ikinci halife Mansûr (ö. 158/775) zamanında İran asıllı İbnü'l-Mukaffa' (ö. 142/759), Aristo'nun Organon'unun ilk üç kitabı ile Porphyrios'un bu esere giriş niteliğinde yazdığı Eisagoge'yi (Îsâgûcî) ve ünlü Kelîle ve Dimne'yi Farsça'dan Arapça'ya tercüme etmiş, Curcîs b. Cibrâil b. Buhtîşû' da Grekçe bazı kitapları Arapça'ya çevirmiştir. Aynı dönemde Hint astronomisine ait Sind-Hind adlı bir eserle Ptolemeus'un el-Mecistî ve Euclides'in "Usûlü'l-Hendese" adlı eserleri tercüme edilmiştir. Mansûr'un oğlu Mehdî-Billâh (ö. 169/785) 782 yılında bir Nestûrî patriği olan I. Timotheus ve ekibine Aristo'nun "Kitâbü'l-Cedel" adlı eserini çevirtmiştir. Hârûnürreşîd döneminde devam eden tercüme etkinlikleri sırasında Bizans içlerindeki fetihler sonucu elde edilen Grekçe kitapların bir bölümünün Bağdat'a getirildiği ve Süryani bir hekim olan Yuhannâ b. Mâseveyh (ö. 243/857) başkanlığında bir heyet tarafından Arapça'ya çevrildiği görülmektedir.¹⁸ Bahsedilen tercüme faaliyetlerinin başında zikredilen İbnü'l-Mukaffa, Kur'ân'a misilleme yazdığı "Mu'ârazatü'l-Kur'ân" eseri olmak üzere Mezdek, Mani, Zerdüşt gibi Fars din ve inançlarına ait birçok kitabı Arapça'ya çevirmesi veya telif etmesinden dolayı daha sonraları zındıklıkla suçlanmış ve idam edilmiştir.¹⁹ Bu dönemlerdeki tercüme hareketlerinin amacı daha çok astronomi, kimya ve tıp gibi müspet ilimlere yönelik bilimsel faaliyetler olarak da kabul edilebilecek bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla herhangi bir sistematîğe ve kurumsallığa sahip olmayan bu nakil faaliyeti daha çok pratik ihtiyaçlar ve bazı devlet başkanlarının kişisel talepleri doğrultusunda gerçekleşen masumane faaliyetler olarak değerlendirilebilir. Sistematik ve siyasi anlamda bir tercüme faaliyeti ise Me'mûn (ö. 218/833) döneminde başlatılmış, Bağdat'ta 217 (832) yılında "Beytü'l-Hikme" adında bir ilmî araştırma merkezi ve tercüme mektebi kurularak Grekçe, Hintçe, Nabatîce ve Pehlevîce'den çeviriler yapılmıştır. Bu faaliyetlerin en dikkat çekici yönü ise tercüme heyetlerinin daha çok farklı din mensuplarından patrik ve piskoposların bulunduğu tercümanlardan oluşturulmuş olmasıdır.

Tercüme faaliyetlerinin resmi bir şekilde yürütüldüğü 'Beytü'l-Hikme'nin kurucusu Me'mun, kendi döneminde birçok isyan ve karışıkların olmasının yanısıra devlet içerisinde uyguladığı iç ve dış siyaset ile neredeyse iç savaşın eşiğine gelmişti. Nitekim Bizans İmparatoru Theophilos, Me'mûn döneminde Tarsus yakınlarına kadar gelmiş ve İslâm

¹⁷ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, thk., İbrahim Ramazan, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997, 300; Yasin Pişgin, *Kur'an'da Akıl ve Tefsirde Akılcılık*, Ankara: İlahiyat Yay., 2015, 147-151.

¹⁸ Muhittin Macit, "Tercüme Hareketleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul: TDV Yay., 2011, 498-504.

¹⁹ İlhan Kutluer, "İbnü'l-Mukaffa'" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 21, İstanbul: TDV Yay., 2000, 130-134.

ordularını bozguna uğratarak yaklaşık 1600 kişiyi öldürüp, 7000 kişiyi de esir almıştır. Ancak işin en ilginç yönü Me'mûn döneminde Abbâsî ve Bizans kuvvetleri arasında vuku bulan savaflara rağmen karşılıklı elçilik heyetleri ve hediyeler gönderilmesi ve ilmî alanda iş birliği yapılmasıdır.²⁰ Me'mûn'un imparator Theophilos'a mektup yazarak Antik Yunan eserlerinden bazılarını Bağdat'a göndermesini talep ettiği, önce bundan imtina etmesine rağmen sonradan imparatorun bu isteği kabul ettiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Me'mûn Haccâc b. Yûsuf b. Matar, Yuhannâ b. Bitrîk ve Yuhannâ b. Mâseveyh gibi kimseler vasıtasıyla Bizans'tan felsefe, matematik, tıp ve mûsikiye dair eserleri getirterek Arap diline çevrilmesini sağlamıştır²¹. Tarihçilerin alim, filozof, zeki, ilme değer veren bir kişilik olarak nitelendirdikleri Me'mûn'un hilafet devrindeki yıpratıcı olaylara rağmen İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden biri olduğunu ifade etmeleri de meseleye farklı bir boyut kazandırmaktadır.²²

Hakkında yazılan eserlere bakıldığında kişilik olarak nev'i şahsına münhasır ve garip denilebilecek bir şahsiyete sahip olan Me'mûn'un kendi döneminde oluşan bu kadar iç ve dış karışıkların yanında toplumun zihin dünyasına zor kullanarak müdahalede bulunması anlaşılabilir bir durum değildir. Bir taraftan bilime önem verdiği ifade edilirken²³ diğer taraftan bilim adamlarının hür düşünmesini engelleyen uygulamalarda bulunması akıllara birçok soruyu da beraberinde getirmektedir.²⁴

Suyûtî, onun babası Hârûnürreşid'in (ö. 193/809) yanında iken Kur'an'ı hatmettiğini ve asrının büyük ilim adamlarından ders aldığını ancak yaşı ilerledikten sonra felsefe ve özellikle Antik Çağ eserlerine merak sardığını ve bu hususta önemli adımlar attığını kaydeder. Nitekim bu yönde attığı adımlar onu Hicrî 212 yılında "Kur'an mahluktur" iddiasını benimsemeye sevk etmiştir.²⁵ Zehebî, felsefî eserleri Kıbrıs adasından getirttiğini ifade etmektedir.²⁶ Belli bir grubun temsil ettiği inancı devletin resmi inancı haline getirerek, halkı bununla imtihana tabi tutması ülkeyi ayrı bir krizin içerisine sokmuş ve bu durum onun vefatına kadar da devam etmiştir.

1.1. Yunan Felsefesinin Mu'tezile Üzerindeki Etkisi

²⁰ Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 19, İstanbul: TDV Yay., 2004, 102.

²¹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 301.

²² Bozkurt, "Me'mûn", 103.

²³ Muharrem Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, 77-78.

²⁴ Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, 127.

²⁵ Celâleddin es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk., Hamdî ed- Demirtaş, Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2004, 225.

²⁶ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtî'l-Meşâhîrû ve'l-A'lâm*, thk., Ömer Abdüsselâm Tedmirî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987, XV/232.

Mu'tezile'nin ortaya çıkışını hazırlayan iç faktörlerle beraber ekolün ortaya koyduğu fikirler üzerine Yahudilerin, Hıristiyanların, İran dinlerinin ve özellikle de Antik Yunan felsefesinin etkileri olduğu söylenebilir. Mu'tezile imamları içerisinde Muammer b. Abbâd es-Sülemî (ö. 215/830) gibi yaratıcının sıfatlarını tümünden, kaderin, hayır ve şerrin Allah'tan olduğu şeklindeki inancı kökten nefyeden kimseler olmuştur. Hatta masumane bir görüntü vererek "Kelam" sıfatının a'raz, a'razların da hâdis olduğunu öne sürerek Allah'ın kelam sıfatının olmayacağını iddia etmiştir. Bu durumda kelam sıfatı olmayan bir tanrı inancında vahiy olmayacağı gibi emir ve nehiy gibi hususlar gündeme gelmeyerek netice itibariyle dinin getirdiği hukuk ve inanç adına bir yaptırım da söz konusu olmayacaktır.²⁷

Kur'ân'ın Allah kelamı olmadığını ve mahluk olduğunu ilk ortaya atanların Yahudiler olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygambere (s.a.s.) büyü yaptığı iddia edilen Yahudî Lebîd b. el-E'sam Tevrât'ın mahluk olduğunu iddia etmiş, daha sonra aynı görüş Bişr el-Merîsî, ve Cehm b. Safvân vasıtası ile Mu'tezile'ye sirayet etmiştir. Bu hususu ilk dile getiren ise Yahûdî olan Abdullah b. Sebe taraftarı Muğîre b. Saîd el-Aclî'dir (ö. 119/737).²⁸ Burada Kur'ân'ın mahluk olduğu fikrinin Mu'tezile tarafından dile getirilmesinin arka planında Yahudi bir bilginin "Tevrat mahluktur" şeklindeki değerlendirmesinin Mu'tezile'nin kurucularından Amr b. Ubeyd tarafından benimsenmesi olduğu mezhep tarihçileri tarafından dile getirilmiştir.²⁹ Asıl üzerinde durulması gereken konu ise belli bir grubun kendine has görüşlerini toplumun geneline zorla dayatmak için siyasileri ikna eden düşüncenin arka planının belirlenmesi yönünde olmalıdır. Toplum büyük bir krize sürükleyen böylesi feodal bir uygulamanın Abbâsî gibi bir imparatorluğun devlet başkanı tarafından bir kararname şeklinde üst düzey yöneticiler eliyle tatbik edilmesi, bu görüşü benimsemeyen kimselerin devletteki görevine son verilmesi ve hapse atılması şeklindeki cezalandırmaları da içeren kanunların gerekçelerini objektif bir bakış açısı ile değerlendirme asıl önem arz eden hususlardandır. Nitekim yazılan bu fermanların neredeyse tümü tarihi kaynaklarda açık ve net bir şekilde nakledilmiştir.³⁰

Mu'tezile mensupları "Kur'ân Allah'ın kelamı değildir" şeklinde net bir söylemle ortaya çıkmayıp farklı yorumlara müsait elverişli bir kavram olan "Kur'ân mahluktur" cümlesi ile iddialarını sunmaya çalışmaları da düşünülmesi gereken ayrı bir husustur. Çünkü Kur'ân'ın mahluk olduğu düşüncesi mushafın kadîm olup olmadığı şeklinde anlaşılacağı gibi Kur'ân'ın Allah kelamı olmadığı şeklinde bir anlamı da içerisinde

²⁷ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, I/65-66.

²⁸ Zühdi Cârullah, *el-Mu'tezile*, Beyrut: el-Ehliyyetü li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1974, 22.

²⁹ Salâhuddîn es-Safedî, *el-Vafi bi'l-Vefeyat*, thk., Ahmed el-Arnâvut-Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000, II/68.

³⁰ İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967, VIII/631.

barındırmaktadır. Mu'tezilî baskılar karşısında verilen cevaplara ve muhalif olanların ifadelerine bakıldığında mesele daha farklı bir durumda ortaya çıkmaktadır. Mu'tezile'nin "Kur'ân mahluktur" iddiası karşısında Ahmed b. Hanbel'in "Kur'ân Allah'ın kelimidir"³¹ şeklinde cevap vermesi mahluktur ifadesinin karşılığı değil "Kur'ân Allah kelamı değildir" iddiasına yönelik bir fikre gösterilen tepki olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mu'tezile'nin bu fikrine karşı yapılan reddiyelerin hemen hepsinde cevap olarak "Kur'ân Allah'ın kelimidir" manasında cevaplar verilmiştir.

İlk dönem mezhep imamlarından İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe başta olmak üzere İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel Mu'tezile ile diğer bid'at firkalarının akâide dair faaliyetlerine karşı Hz. Peygamberin sünnetini ön plana çıkarıp ta'til, teşbîh ve tescîm görüşlerini reddetmişlerdir. Bundan sonra Abbâsilerin tebessümü ile ciddi bir destek gören Mu'tezilî düşünce parlak bir döneme girdiği sıralarda Ehl-i Sünnet'i iki zümre temsil etmeye başlamıştır. Bunlardan biri, Mu'tezilî düşüncenin zulmüne mâruz kalmasına rağmen inancını Kur'ân ve Sünnet doğrultusunda, sahabeden itibaren gelen esaslara dayandığı söyleyerek ehl-i bid'atı şiddetle eleştiren Ahmed b. Hanbel'in öncülüğünü yaptığı gruptur. Ahmed b. Hanbel, inanç alanında aklın fonksiyonu ve sünnetin önemi noktalarında Ebû Hanîfe'den farklı bir tasavvura sahip olsa da netice itibariyle her iki imamın inanca dair hükümler listesindeki konular birbirinin aynısıdır. III. hircî yüzyılda gerçekleştirilen tercüme faaliyetleri, fetihlerle genişleyen İslâm medeniyeti mensupları farklı kültürlerle karşılaşınca, Selef alimlerinin benimsediği inanç esasları akli ilkelerle kanıtlanma ihtiyacını doğurmuş ve nihayet inanç konuları "kelam ilmi" şeklinde telaffuz edilmeye başlanarak Hicrî IV. yüzyılın başlarından itibaren Ehl-i Sünnet kelâmı müslüman çoğunluğun hâkim görüşü haline gelmiştir.³²

Kur'ân'ın mahluk olduğu iddiası aynı zamanda Allah'ın mütekellim olmadığı, onun kelam sıfatı şeklinde bir sıfata sahip olmadığı tezini de doğruladığından kendi içinde tutarlı gibi görünmektedir. Mu'tezile mensuplarının tüm bu iddiaları arka arkaya dizildiğinde ortaya çıkan tablo kadîm Hint geleneğindeki berâhimenin iddia ettiği vahiysiz bir tanrı inancı ve 17. Yüzyıl Batı medeniyetindeki deizm hareketi ile aynı neticeye varmaktadır. Bu iddialar asıl itibariyle Allah-evren ilişkisini ilk hareket ettirici (المحرك الأول) bir güce hapsedip Allah-insan ilişkisini de tamamen ortadan kaldırmaya yönelik zihniyetin bir yansımasıdır. Bu düşünceye göre yaratıcı evrende sadece maddeyi yaratmış ve bunun ötesindeki tüm teşekküller maddenin eseri olarak varlık sahasına çıkmıştır. Bunlara göre Yaratıcı sadece cesetleri yaratmıştır ancak ölüm cesedin yaşlanmasının, ısı

³¹ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ*, thk., Şuayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982, X/288.

³² Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul: TDV Yay., 1994, 527.

güneşin, yakma ateşin, tat ve lezzetler meyvelerin, renkler güneş ışınlarının tabîi bir sonucudur.³³ Başka bir ifadeyle Allah, hayatı ve ölümü, tadı ve rengi, sağlığı ve hastalığı, güç ve aciziyeti koku ve tat almayı yaratmamış aksine tüm bunlar maddenin/cevherin doğal neticesinden ibaret durumlardır. Eş'ârî tüm bu iddiaların Allah'a acizlik isnadı olduğunu ifade etmiş³⁴ Bağdâdî ise Muammer b. Abbâd başta olmak üzere sair Mu'tezile mensuplarının bu anlamda Allah'ın ezeli sıfatlarını inkar ettiklerini söylemiştir.³⁵ Mu'tezile'nin özellikle üzerinde durduğu el-Menziletü beyne'l-Menziletayen, Kur'ân'ın mahluk olması, kader ve insanın fiilleri gibi meselelerin asıl kaynakları dikkatlice incelendiğinde yukarıda ifade edilen din ve düşüncelerin tümünden etkilendiklerini saptamak daha kolay olacaktır. İslâm'ın ikinci yüzyılında Basra'da Vasil b. Ata'nın (ö. 131/748) önderliğinde ortaya çıkan Mu'tezilî düşüncenin oluşumunu hazırlayan çok önemli siyasi ve içtimai sebepler zikredilebilir. Asıl itibariyle Mu'tezile ekol mensupları içerisinde, ilmî platformdan ziyade siyasi eylemleriyle ön plana çıkan Ahmed b. Ebî Duâd gibi mevaliye mensup olmayan etkin kişiler bulunsa bile Vâsıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd'den itibaren gelişen çizgide mevalinin ağırlıklı bir konumu söz konusudur.³⁶ Bunlardan en önemlisi Müslümanların bir dönem önce Cemel, Sıffin ve Tahkim olayları gibi ağır imtihanlardan geçmelerinin arkasından tartışılan büyük günah işleyeninin durumu, kulun fiilleri, kader ve imâmet gibi hususlar ictimâî ve siyasi bakımdan hayati önem taşıyan problemlerin başında geliyor ve toplumun her kesimini meşgul ediyordu.

İşte böyle bir ortamı fırsata dönüştürüp politik bir yol izleyerek büyük günah işleyenlerin ne kâfir ne mü'min olduklarını, aksine bunların "el-menzile beyne'l-menziletan" şeklinde kurguladıkları orta bir yerde "fâsık" şeklinde anılmalarını ifade eden görüşü öne sürmekle bir taraftan Harîcî zihniyet mensuplarının desteğini alma diğer taraftan içtimâî bir esasa zemin teşkil etmesi bakımından devlet desteğini elde etme, daha sonra imâmet konusunda hem Şîa'ya hem Ehl-i Sünnete uygun görüşler beyan etme gibi bir siyaset izlemişlerdir.

Mu'tezile'nin kurguladığı ve görüşlerini temellendirdiği önermenin öncüllerinin hatalı olması görüşlerinin de yanlış neticelenmesi sonucunu doğurmuştur. Bunlara göre Kur'ân ve Sünnet'in bilgi kaynağı oldukları bile akılla bilindiğine göre akıl hakimdir, aklın kabul etmediği bir husus nas olamaz ve netice itibariyle akıl ve nassın tenakuzu durumunda akıl esas

³³ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1983, 284; Şehristânî, *Milel ve Nihal*, I/66.

³⁴ Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, thk., Helmut Ritter, Wiesbaden : Franz Steiner Verlag, 1963, 548.

³⁵ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, 137.

³⁶ Muharrem Akoğlu, "Kebîre ve İman Bağlamında Hâricilik-Mu'tezile İlişkisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, / sayı: 23, (2007): 319.

alınır ve nakil ya reddedilir veya te'vil edilir gibi bilimsel bir sonuca istinat etmeyen bir neticeye varmışlardır. Mu'tezile, Cehmiyye, Kaderiye ve günümüz entelektüel modernist görüş mensupları aklı esas alarak nasları reddetme konusunda Sünnet'e Kur'an'dan daha fazla cüretkâr davranmışlardır. Çünkü nebevi sünnetin haber değeri bakımından mütevatir derecesinde olmaması, ravi zincirindeki isimlerin fazla oluşu bunları daha ileri bir noktaya taşıyarak Sünneti tamamen reddetme gibi bir yönelime sevk etmiştir.

Bağdâdî, mütevatir haberin bilgi değerinden bahsederken, mütevatir haberi Berâhime ve Sümeniyye'nin reddettiği, bunun için de gidip görmedikleri ülkelerin varlığını bile kabul etmediklerini ifade ederek Mu'tezile'den Nazzâmiyye'nin de "ümmetin hata üzerine ittifak etmelerinin mümkün olabileceğini" iddia ettiğini söyleyerek aynı sonucu paylaştıklarını söylemiştir. Böylelikle Mu'tezile'den birtakım kimselerin sahabe-i kirâmı zan altında bıraktıkları gibi şer'i hükümlerde kıyası da reddetmişlerdir.³⁷ Mu'tezile'nin akla biçtikleri rolün ve bu anlamda nasları reddetmeye varan cüretkarlıklarının temelini oluşturan Amr b. Ubeyd'in şu sözleri en çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Mu'tezile'nin kurucularından kabul edilen ve Vasıl b. Ata'nın hem çağdaşı hem arkadaşı olan Amr b. Ubeyd'e A'meş'in İbn Mes'ud'un rivayet ettiği ceninin anne karnındaki safhalarından bahseden müttetekun aleyh hadis³⁸ okunduğunda şu ifadeleri kullandığı Zehebî tarafından dile getirilmiştir: "Eğer bunu A'meş'ten işitsem onun yalancı olduğunu söyledim, eğer bunu Zeyd b. Vehb'den işitsem onu tasdik etmezdim, bunu İbn Mes'ud'dan duysam kabul etmezdim, eğer bunu bizzat Resulullah'tan işitsem yine reddederdim, eğer bunu Allah'ın kendisinden işitsem ona 'bizden mısakı bunun için mi aldın' derdim".³⁹ Böylesine iddialı bir ifadeyi kullanan sadece Amr b. Ubeyd değil arkadaşı Vasıl b. Ata'nın da sahabe-i kirâm için benzer ifadeler kullandığını kaydetmiştir. Zehebî, Ebu'l-Feth el-Ezdi'nin 'kafirdir' dediği Vasıl b. Ata'nın "Aişe, Ali ve Talha yanımda bir tutam bakla için şahitlik etseler şahitliklerini bile kabul etmem"⁴⁰ dediğini ifade etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki nasların akla arz edilmesi konusunda ilk söz söyleyenler Mu'tezile ekolü mensuplarıdır. Kur'an'ın mahluk olduğu düşüncesinin yanında sahabeler hakkında dile getirdikleri ifadeler, Mu'tezile ekolünün Sünnete bakış açısını da ortaya koymasından önem arz etmektedir.

Mu'tezile'nin Kur'an ve sünnet konusundaki bu tutumu İslam inancı konusunda sonraki dönemlerde de radikal bireysel söylemlerin kaynağını

³⁷ Abdulkahir el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, İstanbul: Matbatu'd-Devle, 1928, 11-12.

³⁸ Buhârî, *Bed'ü'-Halk* 6; Müslim, *Kader* 1.

³⁹ Şemsuddin ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk., Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963, III/278.

⁴⁰ Zehebî, IV/329.

oluşturmuştur.⁴¹ İslam medeniyet tarihinde sahabeler hakkındaki olumsuz ifadeleri ile hadislerin reddedilmesi, Kur'ân âyetlerinin kalamullah değil mahluk olduğu düşüncesi sonraki dönemlerde gerek batılı müsteşriklerin ve gerekse modernist entelektüellerin dayanakları olarak tarihe geçmiştir. Sonuç itibariyle Mu'tezile'nin tenzih prensibinden hareketle yaptığı ta'tîl yorumu, ölçüyü aştığı anda yol açacağı aksiyon Yaratıcıyı hakimiyetinden ayıran bir teolojik anlayışa neden olacaktı ki, Ehl-i Sünnet kelâmında Eş'arî ve Mâtürîdî'nin ilahî sıfatları ispat prensibi ile bu durum engellenmiştir. Nitekim Eş'arî "*el-Luma*" adlı kelâmî eserine yaratıcı için "Sâni" (الصانع) ism-i şerifini ve bu sıfatın potansiyel durumunu ifade eden "iş çeviren, idare eden, planlayan" anlamındaki "müdebbir" (المُدبِّر) ifadesini kullanarak başlar. Bu isimlerin muhtevasını ise evren ve evrendeki insanın yaratılış aşamalarındaki Allah'ın yetkinlik ve mükemmeliyetinden bahsederek kanıtlaya yoluna gitmesi Mu'tezile'nin ontolojik ayrışma teorisinin sapıtıcı bir yöntem olacağı yönündeki Eş'arî'nin ön görüşü olarak değerlendirilmelidir. Eş'arî bir taraftan bu sapkın zihniyetin oluşumunu engellerken diğer taraftan vahdaniyet sıfatına getirdiği açıklıkla tenzihî sıfatları zikrederek teşbih ve tecsim taşkınlığına da fırsat vermemiştir.⁴² Ehl-i Sünnet kelâmının diğer temsilcisi olan imam Mâtürîdî de aynı şekilde İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin temellerini attığı ilkeleri sistemli bir hale getirirken tevhid tasavvuru ve sıfatlarla ilgili mevcut ve olası taşkınlıklara karşı ayrıntılarda göze çarpan farklılıklarla birlikte İmam Eş'arî ile benzer bir tavır sergilemiştir.

Hicrî IV. asırdan sonra kelam ilminde akıl-vahiy arasındaki uyumu sağlama konusunda öncülük yapan Mâtürîdî, '*Kitâbu't-tevhîd*' adlı eseri ile yaratıcı-âlem arasındaki ilişkiyi koordine etme çabası içerisinde olmuştur. Bu anlamda bir taraftan Mu'tezile'nin tevhide aykırılık iddiasıyla ortaya koyduğu taaddüt prensibinin getirdiği sıfatları nefyetme prensibini akli gerekçelerle tenkide tabi tutarak yaratıcı-sıfat ilişkisinde selbî ve subûtî sıfat anlayışını temel alırken diğer taraftan "kesb" prensibi⁴³ ile Cebriyye'nin belirlenimcilik görüşünü tenkit ederek yaratıcı-insan ilişkisinde insan iradesine belirleyicilik kazandırarak insanın sorumluluk sahasını net bir şekilde ifade etmiştir. Mâtürîdî, yaptığı açıklamalarla Mu'tezilî görüşlerin asıl itibariyle hakikati kamufle etme politikası olduğunu her fırsatta dile getirmiştir.⁴⁴

⁴¹ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetihâ fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1949, 161.

⁴² Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Luma fi'r-Reddi alâ ehli'z-Ziyaği ve'l-Bida'*, thk., Hammûde Ğarâbe, Kahire: Mecmau'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1975, 17-31.

⁴³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk., Bekir Toplaoğlu, Beyrut: Dâru Sâdır, 2001, 307.

⁴⁴ Niteleme için Bkz. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 390, 404; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehl-i's-Sünne*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, IX/630.

Hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren devletin siyasi desteğini de alan Mu'tezile mensupları inandıkları birtakım ilkeleri ve başta Kur'ân'ın mahluk olduğu görüşünü zor kullanmak suretiyle halka söyletmek için uzun yıllar baskı ve şiddet uygulamışlardır⁴⁵. Nitekim o zaman dilimi içerisinde İslam alimleri başta olmak üzere toplumun genelini meşgul eden "halku'l-Kur'ân" iddiası, mensupları ile birlikte Gazzâlî döneminde tarihin karanlıklarına gömülmüş, Fahreddin er-Râzi döneminde ise tamamen tarih sahasından silinmiştir. Asıl itibarıyla Abbasîlerdeki siyasî otoritenin desteğini çekmesiyle Mu'tezilî düşünce zaten zayıflamaya başlamıştı.⁴⁶ Bağdâdî'ye göre yirmi⁴⁷, Râzî'ye göre on yedi fırkaya parçalanan ve her bir grup diğerini küfürle itham eden Mu'tezile gruplarından Hicri yedinci yüzyılda sadece Ebû Hâşim ve Ebû'l-Huseyn el-Basrî taraftarlarından oluşan küçük bir grup kalmış ve diğerleri yok olmuşlardır.⁴⁸

3. Batının Etki Alanı

19. Yüzyıldan sonra Batılı oryantalistlerin meseleyi tekrar gündeme getirerek Mu'tezile ekolü başta olmak üzere İslam dünyasında tarihin derinliklerinde kaybolmuş bazı radikal grupların görüşlerini İslam medeniyetinin en akılcı mezhebi şeklinde empoze etmeye çalışmaları meseleyi tekrar gündeme getirmiştir. Bunların ortaya attığı fikirlerden etkilenen bir takım modernist yerli aydın entelektüeller oryantalistlerin bu iddialarından nasibini almış ve İslam toplumunda bu düşünceleri tekrar ihya etme girişimi başlatmışlardır. Batı'nın bu modern dönemde farklı bazı tercüme hareketinin de oluştuğunu söylemek mümkündür. Nitekim Yahudi asıllı Ignaz Goldziher'in İslam akidesi aleyhinde kaleme aldığı "*Vorlesungen über den Islam*" adlı eseri "*El-Akâidetu ve's-Şerîatu fi'l-İslâm*" diye Arapçaya çevrilerek Arap İslam toplumunda yayınlanmıştır. İslam'ın Yahudi, Hristiyan ve Cahiliye Arap adetlerinden oluşan bir hukuk sistemine ve inancına sahip olduğunu iddia eden bu eser İlhan Başgöz tarafından Türkçe'de tercümesi yapılarak "İslam'da Fıkıh ve Akaid" ismi ile neşredilmiştir. Mütercim eserin önsözünde dalalet değil tam bir ihanet içerisinde şu sözleri yazmaktan çekinmemiştir:

"Yirmi, yirmi beş yıldır, "İslam Hukuku (Fıkıh - Fikh), günlük yaşamımıza egemen olsun mu, olmasın mı?" tartışmasını tüm canlılığı ve zaman zaman da şiddeti ile yaşamaktayız. İslam hukuku yandaşları arasında da İslam inancına ve işlemlerine (Akaid) ilişkin farklı görüşler birbiri ile yarışmakta ve bu yarış

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehl-i's-Sünne*, I/137; Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 2005, XXX/26-28.

⁴⁶ Muharrem Akoğlu, "İbn Hazm'ın Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri", *Bilimname : Düşünce Platformu*, 2006/1, cilt: IV, sayı: 10, 65.

⁴⁷ Bağdâdî, *el-Fark Beyen'l-Firak*, 93.

⁴⁸ Râzî, *İ'tikâdâtü Firaki'l-Müslimîne ve'l-Müşrikîn*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986, 45.

zaman zaman da kırıcı olmaktadır. Büyük İslam Bilgini I. Goldziher'in İslamda Fıkıh ve Akaid adlı kitabı, tüm bu tartışmalara ışık tutacak nitelikte bir kitaptır."

Batılı oryantalistlerin bu çalışmaları belli bir zaman sonra meyvesini vererek İslam coğrafyası üzerinde etkisini göstermeye başlamış ve Mu'tezile'nin "Kur'ân mahluktur" ifadesini söylemese de bu anlamı içeren ifadeler zikredilmeye başlanarak bin yıl öncesine bir geri gidişin olduğu söylenebilir. Nitekim Kur'ân ayetleri hakkında "Kur'ân'ın bazı ayetlerinin Peygamber'in zihnindeki genel ve küllî vahiyden istinbat edilmiş tikel referanslar olduğu"⁴⁹ şeklindeki iddialarla tekrar gündeme getirilmeye çalışılmıştır.

Son yıllarda özellikle Mu'tezile, Havâric ve Vahhâbilik gibi ekollerin batılı oryantalistlerden büyük ölçüde kutlama aldıkları görülmektedir. Bunlar Mu'tezile'yi, ilk çağın liberalleri, düşünce özgürlüğünü savunan, akılcı ve gerçek bağımsızlığa çağıran aydınlanma uzmanları olarak kabul ettiler⁵⁰. Batılı oryantalistlerin Mu'tezile mensuplarını ön plana çıkarma çabasının arka planında Doğu-Batı mücadelesinin farklı bir yansıması olduğu düşünülse de ekolün insan kaynakları itibariyle büyük oranda mevali tabana dayandığı,⁵¹ fikir oluşumunda antik Yunan felsefesinin katkısı olduğu bilinmektedir: Bu anlamda Mu'tezile'yi ön plana çıkaran batılı oryantalistler, İslam toplumunda meydana gelen düşünce yapısının kendi insan kaynaklarından istinbat edildiğini görme arzusu içerisinde oldukları iddia edilmiştir. Nitekim onların yaklaşımlarıyla bu ekol, tüm despot yapılarına rağmen İslam dünyasının ilk liberal hareketi olarak değerlendirilmiş, kader konusundaki yaklaşımlarıyla da hür düşünce sahibi olarak takdim edilmeye çalışılmıştır.⁵² Halbuki Mu'tezile liberal bir düşüncenin yansıması değil, Abbasî halifesi Me'mûn'un farklı karakteristik özelliklerinden kaynaklı ve kendisinden önceki haleflerine benzemeyen tutumlarından kaynaklanan bir yıldız parlamasının ürünüdür. Antik Yunan felsefesine merak ve ilgisi neticesinde etrafından toplanan mu'tezilî grupların kendisini ikna etmesi sonucu belli bir grubun bireysel görüşlerini tüm topluma kabul ettirme gibi despot bir tutumun içerisine giren Me'mûn'un uygulamasıdır.

Bu noktada batılı oryantalistlerin Mu'tezile ekolü için "İslam'ın hür düşünürleri" veya İslam'ın liberalleri" şeklindeki teşhisleri bilimsellikten

⁴⁹ Bkz. Mustafa Öztürk, *İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016, 201.

⁵⁰ Ignaz Goldziher, *el-Akîdetu ve 'ş-Serîatu fi'l-İslâm, Vorlesungen über den Islam*, Haz. Muhammed Avnî Abdurrauf, Kahire: el-Merkezü'l-Kavmî Li't-Terceme, 2013, 100-101, 260.

⁵¹ Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, 119.

⁵² Muharrem Akoğlu, "Entelektüel Mu'tezile'de Bedevi Etki", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2011/1, sayı: 20, s. 8.

oldukça uzak olduğu gibi anokranist bir yaklaşımın tezahürü olarak bilim, tarih ve akademik dünyanın da aklına gülmek gibi bir ihanetin göstergesidir. Türkçe diline “serbestçilik” diye tercüme edilen “liberalizm” batının aydınlanma felsefesi ile birlikte gelişen ve bireylerin özgürlüğüne ve eşitliğine vurgu yapan ideolojik ve siyasi bir düşüncedir. Toplumlardan ziyade bireyin önceliğine vurgu yapmak suretiyle seçkinleşen liberalizm, bireylerin doğuştan bir takım insan haklarına sahip olduğunu öne sürerek toplumdaki çeşitlilik ve farklılıkların korunmasının ve teşvik edilmesinin gerektiğini savunmuştur.⁵³ Hatta umumi menfaat hususunda fertlerin hürriyetlerinin en son hadde kadar genişletilmesini, devletinkinin ise aksine daraltılması gerektiğini savunur.⁵⁴ Bu noktada İslam medeniyet tarihinde “mihne” gibi tiran bir hadiseyle varlığını kanıtlamaya çalışan Mu'tezile ekolünün liberal şeklinde empoze edilmeye çalışılması oryantalistlerin gafleti değil aksine bilimsel olmaktan uzak veriler şeklinde algılanmalıdır. Liberal felsefenin semantik açıdan Mu'tezile ile bir konsept ilişkisi olmadığı gibi böyle bir nosyonun mu'tezile ile birlikte zikredilmesi tam bir anakronizmdir. Böylesine bir anakronist girişimin bilinçli olarak akademik sahada dile getirilmesi de bilimsel birçok yanılgılara sebep olduğu malumdur. Netice itibarıyla, siyasî güç kullanarak toplum bireyelerine “Kur'ân mahluktur” şeklindeki bir dayatmanın liberal düşünce ile bir ilgisinin olmadığı açıktır.

Mu'tezile ekolü için “vahyi rasyonelleştiren bir akımı temsil edenler” şeklinde övgüyle bahseden⁵⁵ ve bilimsel objektiflikten tamamen uzak olan başta Nöldeke, Ignaz Goldziher ve Julius Wellhausen gibi akademik sahada yazılar yazan oryantalistler güya İslami kaynaklardan yararlandıklarını ifade ederek asıl itibarıyla taraflı ve önyargılı bir biçimde İslam akaidini yorumlamayı tercih etmişlerdir. İslam'ın kaynaklarını Yahudi ve Hıristiyan bilginlere ve hatta Cahiliye Araplarının adet ve geleneklerine irca ettirmeye çalışan Goldziher ve onun takipçileri bu hususta bazı Arap şairlerinden örnekler vermek suretiyle özgün bir din olmadığı iddialarını pekiştirmeye çalışmışlardır.⁵⁶

Oysa İhlâs Suresi'nin hermenötik tahlilinde açıkça görülecektir ki bu veciz sure hem Arap müşriklerine hem Yahudilere hem de Hristiyanlara cevap vererek o dönemin ontolojik yakınlık ve ilahî düzlemde bölünme öngören en yaygın telakkilerini kökünden sarsmış ve bu üç batıl inanca

⁵³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Say yayınları, 2017, 280.

⁵⁴ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Atlas Yayınları, 2018, 234.

⁵⁵ Dominique Urvoy, *Les penseurs libres dans l'islam classique (El-Müfekkiriüne'l-Ahrâr fi'l-İslâm)*, Paris: Flammarion, 2003, 80.

⁵⁶ Özcan Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013, 22-23.

meydan okumuştur. Goldziher'in iddia ettiği Ortodoks inancı ile birleşik⁵⁷ değil aksine tevhid tasavvurunun oluşum sürecinin ilk devresinde “*Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam, siz de benim taptığıma tapmazsınız, ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim, sizler de benim taptığıma tapacak değilsiniz sizin dininiz size, benim dinim bana*”⁵⁸ şeklinde bir meydan okuma söz konusudur. İhlas Suresi’ndeki ‘tek’lik vurgusunun politeist Arap cahili toplumuna, ‘doğmamış ve doğurmamış’ ifadesinin de Hristiyanlıktaki teslis ve Yahudilikteki ‘azra’ inancına⁵⁹ meydan okuma olduğu göz ardı edilerek bilimsel alt yapıdan tamamen yoksun iddiaların kayda geçirilmesi, oryantalistlerin bilgi düzeylerini ya da iç hesaplaşma düşüncelerini ortaya koyma açısından önem arz etmektedir.

Batılı oryantalistler, Mu’tezile’nin kısa bir zaman diliminde etkisinin zayıflayarak tarihin karanlık sayfalarına atılmasını, İslam akılcılığının sonu olarak nitelemeye çalışmışlardır.⁶⁰ Zaten bunlar İslam medeniyeti içerisinde oluşmuş muhalif firkalar için her fırsatta imtiyazlı ifadeler kullanmaları, İslam coğrafyasında yaşayan aydın entelektüellerin de Mu’tezile ekolünü adeta İslam medeniyetinin tutarlı bir mezhebi şeklinde sunmaya sevk etmiştir. Bu hususta Mu’tezile mensuplarını “İslam’ın hür düşünürleri” şeklinde empoze etmeye çalışırken radikal birtakım grupları da İslam’ın özünü oluşturan kimseler olarak takdim etme tutarsızlıklarını ortaya koymuşlardır. Bu anlamda radikal Hâricî ekol mensuplarını “demokratik seçim isteyen kimseler olarak niteleme gibi bir düşünce yanılgıdan öte bir bilimsel yanıltma arzusunun belirtisidir.”⁶¹

⁵⁷ Goldziher, *el-Akîdetu ve ‘ş-Serîatu fi ‘l-İslâm*, 12.

⁵⁸ Kâfirûn, 109/1-5.

⁵⁹ Yahudi kitaplarında ‘Azra’ başlıklı bir bölüm vardır. Bu ‘Azra’dan maksadın ‘Uzeyr’ olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu kitaplarda Uzeyr’in, Tevrat’ın yazılması esnasında çabası olan uzman bir katip olduğu ve kendini Allah’ın dinine adanmış biri olarak övülmüştür. Ancak Kur’ân’ın Tevbe: 9/30 ayetinde bizzat Yahudilerin kendi ağızları ile ‘Yahudiler Üzeyir Allah’ın oğlu dediler’ ifadesiyle nakledilmesi, en azından Yahudilerin bir kısmının ve özellikle de Medine de yaşayan Yahudilerin aralarında bu inancı yaygın olarak savunduklarının kesin delilidir.

⁶⁰ Davutoğlu, “İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci Ve Yeniden Yorumlanması”, 17.

⁶¹ Goldziher, *el-Akîdetu ve ‘ş-Serîatu fi ‘l-İslâm*, 100-101, 260.

Sonuç

Kelam ilminin eklektik zihniyetlere zemin teşkil eden ve hakikatten sapmalara karşı ortaya koyduğu çaba, aynı zamanda kelam, tasavvuf ve Meşşâî felsefe ekolleri arasındaki ayrışmayı da önlemiştir. Geline nokta bu ilmi disiplinler arasındaki farklar sadece yöntemsel yaklaşım ile ilgili araçlarda görülmektedir. Kindî'nin (ö. 252/866) felsefe ekolünün oluşum sürecinde vahiy ve felsefenin aynı gerçeği yansıttıklarını göstermeye çalışması ve bunun daha sonra gelen filozoflar arasında felsefe-vahiy ahengi çabasına dönüşmesi -İbn Rüşd'ün '*Faslu'l-Makâl*' adlı eserinde olduğu gibi- farklılıkların temelini ontolojik değil, yöntem ve terminolojik zeminlerde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yoğun tartışmalara rağmen kelam ve felsefe arasında Batı düşünce tarihine benzer bir ayrışmanın aksine kaynak oluşumun koyduğu prensiplerin tutarlı etkisiyle sonraki süreçlerin tümünde karşılıklı bir yöntem ve literatür alışverişi söz konusu olmuştur.

İnandığı bir fikrin iyice analizini yapmaksızın hemen kendince bir slogana dönüştüren ve o düşüncesine başkalarını itaat ettirme gibi yapay mutluluk elde etme düşüncesi, Gazzâlî'nin bitmek tükenmek bilmeyen çileli hayatındaki hakikat arayışının temelindeki psikolojiyi iyice özümsememenin bir tezahürüdür. Bugünkü ilmî çevrelerin ihtiyaç duyduğu gayret, efor ve saik yalnızca ilmî bir inkişafın değil aynı zamanda bilimsel etik hareketlerinin de yeniden şekillenmesi ve kurulması ile söz konusu olacaktır.

Netice itibarıyla kelam ilminde bir problem olarak dile getirilen hemen tüm sorunlar İslam medeniyetine yapılan dış müdahale şeklinde ortaya çıkan ve Mu'tezile, Haricîyye, Cehmîyye ve Kaderîyye gibi ekol mensuplarının sureti haktan görünerek ortaya attığı aykırı görüşlerin neticesi olarak tezahür etmiştir. Bu ekol mensupları bazı akıl almaz meseleleri dini bir kimliğe büründürmek suretiyle ilk bakışta aklî gibi görünen açıklamalarla Müslüman toplumun zihninde şüphe oluşturmaya başlamış, sonları ise mihne olayı ile noktalanmış despotizme kadar ilerlemişlerdir.

Kaynaklar

AKOĞLU, M., “Entelektüel Mu'tezile'de Bedevi Etki”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 1, sy. 20, (2011): 7-24.

AKOĞLU, M., “İbn Hazm'ın Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri”, *Bilimname : Düşünce Platformu* 1, cilt: IV, sy. 10, (2006): 63-92.

AKOĞLU, M., “Kebîre ve İman Bağlamında Hâricilik-Mu'tezile İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, sy. 23, (2007): 317-339.

AKOĞLU, M., *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Bağdâdî, A., *el-Fark Beyne'l-Firak ve Beyânü'l Firkati'n-Nâciye*, Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, 1977.

BAĞDÂDÎ, A., *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, İstanbul: Matbatu'd-Devle, 1928.

BAĞDÂDÎ, A., *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fırlı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

BOLAY, S. H., *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Atlas Yayınları, 2018.

BOZKURT, N., “Me'mûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19:101-104, İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

CÂRULLAHÎ, Z., *el-Mu'tezile*, Beyrut: el-Ehliyyetü li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1974.

CEVİZCİ, A., *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Say yayınları, 2017.

CÜRCÂNÎ, S. Ş., *Kitâbu't-Ta'rifât*, Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1983.

ÇAĞRICI, M., “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13:489-505, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

ÇELEBİ, İ., “Sıfâtiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ek-2:509-511, İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

DAVUTOĞLU, A., “İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci Ve Yeniden Yorumlanması”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 1, (1996): 1-44.

DİMAŞKÎ, S. M., *Şerhu'l-Akîdetu't-Tahâviyye*, Kahire: Dâru's-Selâm, 2005.

EŞ'ARÎ, E. H., *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, thk., Helmut Ritter, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963.

EŞ'ARÎ, E. H., *Kitâbu'l-Luma fi'r-Reddi alâ ehli'z-Ziyaği ve'l-Bida'*, thk., Hammûde Ğarâbe, Kahire: Mecmau'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1975.

GAZZÂLÎ, E. H., *Mecmûatu Reâsili'l-İmamî'l-Gazzâlî*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

GOLDZİHER, I., *el-Akîdetu ve's-Seriatu fi'l-İslâm, Vorlesungen über den Islam*, Haz. Muhammed Avnî Abdurrauf, Kahire: el-Merkezü'l-Kavmî Li't-Terceme, 2013.

İBN HAZM, E., *el-Fasl fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, thk., Muhammed İbrahim Nasr, Riyad: Mektebâtu Ukâz, 1982.

İBN MANZÛR, M., *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

KILAVUZ, A. S., *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.

KUTLUER, İ., “İbnü'l-Mukaffa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21:130-134, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

MACİT, M., “Tercüme Hareketleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40:498-504, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

MÂTÜRÎDÎ, E. M., *Te'vilâtu Ehl-i's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

MÂTÜRÎDÎ, E. M., *Kitâbu't-Tevhîd*, thk., Bekir Toplaoğlu, Beyrut: Dâru Sâdır, 2001.

NEDÎM, İ., *el-Fihrist*, thk., İbrahim Ramazan, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, Lübnân, 1997.

ÖZTÜRK, M., *İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.

PİŞGİN, Y., *Kur'ân'da Akıl ve Tefsirde Akılcılık*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2015.

RÂZÎ, F., *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

RÂZÎ, F., *İ'tikâdâtü Firaki'l-Müslimîne ve'l-Müşrikîn*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986.

SAFEDÎ, S., *el-Vafl bi'l-Vefeyat*, thk., Ahmed el-Arnâvut-Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000.

SIBÂÎ, M., *es-Sünnetu ve Mekânetühâ fi't-Teşrîi'l-İslâmî*, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1949.

SİNANOĞLU, M., “Muattıla”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30:330-331, İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

SÜYÛTÎ, C., *Târîhu'l-Hulefâ*, thk., Hamdî ed- Demirtâş, Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2004.

ŞEHRİSTÂNÎ, M. A., *el-Milel ve'n-Nihal*, thk., Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1984.

ŞEHRİSTÂNÎ, M. A., *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*, thk., Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

TABERÎ, İ. C., *Târihu't-Taberî*, Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967.

TAŞÇI, Ö., *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.

URVOY, D., *Les penseurs libres dans l'Islam classique (El-Müfekkîrüne'l-Ahrâr fî'l-İslâm)*, Paris: Flammarion, 2003.

YAVUZ, Y. Ş., "Ehl-i Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10:527, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

YURDAGÜR, M., *Kelam Tarihi Ekoller Şahıslar Eserler*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

YÜCESOY, H., "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 30:26-28, İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

ZEHEBÎ, Ş., *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk., Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.

ZEHEBÎ, Ş., *Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ*, thk., Şuayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.

ZEHEBÎ, Ş., *Târihu'l-İslâm ve vefeyâti'l-Meşâhîrû ve'l-A'lâm*, thk., Ömer Abdüsselâm Tedmîrî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

ZEMAŞSERÎ, C., *Tefsîru'l-Keşşâf*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

Kur'an'ın Tercümesi Meselesine Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Bakışı*

Yasin Pişgin**

ORCID: 0000-0001-9337-2863

Öz

Son ilahi kitap olan Kur'an Arapça indirilmiştir. Fakat o'nun hitabı yalnızca Araplara değil, bütün insanlardır. Bu yüzden, Kur'an'ın mesajının Arap olmayan milletler tarafından anlaşılması ve yaşanması amacıyla tercümesi meselesi İslam'ın ilk devirlerinden itibaren gündeme gelen bir konudur. Ayrıca bu meseleye, Kur'an tercümesinin Kur'an olarak isimlendirilip isimlendirilemeyeceği ve namazlarda okunup okunamayacağına ilişkin tartışmalar da eşlik etmiştir. Bu tartışmalar, Türkçe tercümelemlerle ilgili olarak, "ulusalcılık" akımının baş gösterdiği II. Meşrutiyet döneminde ve daha sonra Cumhuriyetin ilk yıllarında belirginlik kazanmıştır. Özellikle Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Diyanet İşleri Başkanlığı yaptığı 1951-1960 yılları arası, söz konusu tartışmaların zirveyi bulduğu bir dönemdir. Bu itibarla biz bu makalemizde başkanlığı dönemindeki tartışmalar ekseninde Hayırlıoğlu'nun, Kur'an'ın tercümesi meselesine bakışını ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, Kur'an, Tercüme, Meal

Gönderme Tarihi: 27/02/2019

Kabul Tarihi:20/03/2019

* Bu makale 15-16 Aralık 2017 tarihinde Antalya'da yapılan '4. Diyanet İşleri Reisi Eyüp Sabri Hayırlıoğlu Sempozyumu'nda sunduğumuz "Kur'an'ın Tercümesi Meselesine Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Bakışı" başlıklı bildiri metninin içerik ve kaynak bakımından genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: yasinpisgin@akdeniz.edu.tr

The View of Eyüp Sabri Hayırlıoğlu on the Translation of the Quran

Yasin Pişgin

ORCID: 0000-0001-9337-2863

Abstract

The Qur'an, as the last divine book, has been revealed in Arabic. However, its message didn't only call Arabs but called all the people. Therefore, the issue of Qur'an's translation for understanding and living by other nations has come to the fore from the earliest periods of Islam. In addition to this, there have been discussions about whether or not the Qur'anic translation can be called as the Qur'an and can or cannot be read in daily prayers. These discussions regarding to Turkish translations of the Qur'an have become clear in the Second Mashrutiyat Period that "the Nationalistic Ideas" began to appear and later in the early years of the Republic of Turkey. Especially when Eyüp Sabri Hayırlıoğlu was head of the Department of Religious Affairs between 1951-1960, it was a period when the discussions took the peak. In this respect, this article will examine the views of Hayırlıoğlu on translation of the Qur'an in the context of discussions during his presidency.

Keywords: Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, Qur'an, Translation, Meal

Received Date: 27/02/2019

Accepted Date: 20/03/2019

Взгляд Эйюпа Сабри Хайырлыоглу на перевод Корана

Резюме

Коран, последняя божественная книга была загружена арабским языком. Однако его не только называют арабами, но и называют всех людей. Поэтому вопрос о переводе Корана для понимания и исполнения Его заповедей другими народами вышел на первый план с самых ранних периодов ислама. В дополнение к этому, были дискуссии о том, может ли перевод Корана называться Кораном или не может быть вызван и может быть прочитан в молитвах или не может быть прочитан. Что касается турецких переводов, эти дискуссии стали ясными во второй конституционный период, что идея «национализма» начала появляться в ней, а затем и в первые годы республики. Эта дискуссия достигла вершины, особенно с 1951 по 1960 год, когда Эйюп Сабри Хайырлыоглу председательствовал в Религиозных делах. В этой связи в этой статье мы попытаемся изучить точку зрения Хайырлыоглу на перевод Корана в контексте дискуссий во время его президентства.

Ключевые слова: Эйюп Сабри Хайырлыоглу, Коран, Перевод, Еда

Получено: 27/02/2019

Принято: 20/03/2019

Giriş

Eyüp Sabri Hayırlıoğlu dördüncü Diyanet İşleri Başkanıdır. İlkokul tahsilini yaptığı esnada hafızlığını tamamlayan Hayırlıoğlu, Konya’da Ziyâiye Medresesinde zamanın önemli din âlimlerinden dersler almıştır. Konya’daki Dârulfünûn’un hukuk bölümüne girmiş ve buradan 1911 yılında birincilikle mezun olmuştur. Bir yıl sonra da medreseden icazet almış, İstanbul’a giderek bir müddet Dârulfünûn’da müderris muavinliği yapmış ve 1919 yılında bu görevinden istifa etmiştir. Bu arada vilayet ve belediye encümen azalıklarında bulunmuş, iyi hizmetler görmüş, bilhassa Delibaş isyanında yakalanan bazı mühim kişilerin hayatlarını kurtarmaya muvaffak olmuş ve isyanın büyümesini engellemiştir. 1923 yılında İkinci Büyük Millet Meclisine Konya Mebusu olarak seçilen ve Meclisin ikinci devresinde mebusluktan çekilen Hayırlıoğlu, Konya’ya dönerek avukatlık yapmış, bir müddet de ticaretle meşgul olmuştur.¹

Ahmet Hamdi Akseki’nin vefatı üzerine 1951 yılında Diyanet İşleri Başkanlığına getirilen Hayırlıoğlu, 22 Kasım 1951 tarihli Bakanlar Kurulu kararı uyarınca mabet dışında “ruhani elbise” giymesine izin verilen ilk Diyanet İşleri Başkanı olmuştur. O, 1960 tarihinde rahatsızlığı sebebiyle emekliye sevk edilene kadar başkanlık görevini yürütmüştür. Emekliliğinden dört ay sonra 8 Ekim 1960 tarihinde vefat etmiş ve Ankara’da Cebeci Asrî Mezarlığı’nda toprağa verilmiştir.² O’nun başkanlık yaptığı 1951-1960 yılları arası Kur’an’ın tercüme edilip edilemeyeceği, edilecekse bunun “lâfzî” mi yoksa “manevî” bir tercüme mi olacağı, tercümenin Kur’an olarak isimlendirilip isimlendirilmeyeceği ve tilavetiyle ibadet edilip edilemeyeceğine ilişkin tartışmaların zirveyi bulduğu bir dönemdir. Bu bağlamda biz bu çalışmamızda Hayırlıoğlu’nun Kur’an’ın tercümesi meselesine bakışını ele almaya çalışacağız.

I. Türkçe Kur’an Tercümelerinin Hayırlıoğlu Dönemine Kadarki Serencamına Kısa Bir Bakış

Kur’an’ı insanlara tebliğ eden Hz. Muhammed (sav) “كَافَّةً لِلنَّاسِ” : “bütün insanlara” gönderilmiş son peygamber;³ Kur’an ise pek çok ayette ifade edildiği üzere “ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ” : “âlemler için bir öğüttür.”⁴ Arap olan ve

¹ Veli Ertan, “Sabık Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 7, sy. 77, Ekim, (1968): 227-228.

² Veli Ertan, “Eyüp Sabri Hayırlıoğlu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.17, İstanbul: TDV Yay., 1998, 50-51.

³ Sebe, 34/28. Bkz. Ahzâb, 33/40.

⁴ Bkz. Yûsuf, 12/104; Sa’d, 38/87; Kalem, 68/52; Tekvîr, 81/27.

olmayan bütün milletlere hitap eden Kur'an, üzerinde düşünülüp anlaşılın ve yaşanılın diye indirilmiş bir kitaptır.⁵ Bu itibarla Arap olmayan ve Arapçayı bilmeyen milletlerin Kur'an'ı anlamalarının, onun üzerinde düşünüp prensiplerini hayatlarına aktarmalarının gerekliliği,⁶ daha İslam'ın ilk yıllarında Kur'an'ın anlaşılması için farklı dillere tercümesini gündeme getirmiştir. Çünkü fetih hareketleriyle birlikte genişleyen İslam coğrafyası Arap olmayan pek çok milletin Kur'an ile tanışmasını sağlamıştır.

Aslında Kur'an'ın, Arap olmayan kimselerce anlaşılması için tercüme edilmesinin tarihini asr-ı saadete kadar götürmek mümkündür. Hz. Peygamber'in, komşu ülkelerin hükümdarlarına, tercüme edileceğini bile bile Kur'an'dan ayetler içeren mektuplar göndermesi,⁷ onun gönderdiği bu mektupların, elçiler tarafından içindeki ayetlerle beraber tercüme edilmek suretiyle kralların bilgisine sunulması Kur'an'ın başka dilleri konuşan insanlar tarafından da anlaşılması yönünde atılan ilk adım olarak görülebilir. Bunun yanı sıra Selmân-ı Fârisî'nin (ö.36/656) Fatiha Suresini Farsçaya çevirmesi ve bunu Hz. Peygamber'e arz ederek onun onayını alması da Kur'an'ın anlamının başka dillere aktarılmasının ilk örneklerinden biri sayılabilir.⁸

Kur'an'ın Türkçeye ilk defa ne zaman ve kimin tarafından tercüme edildiğini tespit etmek mümkün olmamakla beraber, en eski tercüme olarak Şirazlı Muhammed b. el-Hac Devletşah'ın, hicri 734, miladi 1333'lü yıllarda istinsah ettiği nüsha kabul edilmektedir.⁹ Bu nüshanın tercüme dilinin Oğuz (Doğu) Türkçesi olduğu söylenir.¹⁰ Kur'an-ı Kerim'i bir bütün halinde tefsir eden ilk Türk ise Ebu Mansur Muhammed el-Maturidi'dir (ö. 333/944).¹¹

⁵ Sa'd, 38/29; Muhammed, 47/24; Mu'minûn, 23/68; Kamer, 45/17, 22, 32, 40; Nisâ, 4/78.

⁶ Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015, 267.

⁷ Buhârî, "Ahbâr", 4, "Bed'u'l-Vahy", 6. Bkz. Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 265; Veliyullâh Dehlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, trc. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî, Kâhire: Dâru's-Sahve, 1407/1986, 142.

⁸ Hidayet Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, İstanbul, (1999): 164. Ayrıca bkz. Âlûsî, Şihâbuddîn, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Âzîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, thk. Ali Abdalbârî Atıyye, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415, VI/365; Muhammed Abdalzâim ez-Zürkânî, *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, (III. Baskı), y.y, ts., II, 160; Muhammed Ebû Zehra, *el-Mu'cizetu'l-Kübrâ: el-Kur'ân*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, y.y., ts., 415; Abdulmun'im Muhammed, *el-Aslân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Nşr. Muhammed Abdulmun'im, y.y., 1417/1996, 377; Müstağfirî, Ebû'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed, *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Fâris, Dâru İbn Hazm, y.y., 2008, I/493.

⁹ Kara, Mehmet, "Doğu ve Batı Türkçesinde Kur'an Tercüme ve Tefsirleri," *Diyanet İlmî Dergi* 29, sy. 3 (1993): 27. Abdulkadir İnan'ın araştırmasına göre Kur'an'ın ilk Türkçe tercümeleri XI. asra kadar inmektedir. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara: T.D.V. Yay., 1991, 223.

¹⁰ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 268.

¹¹ Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", 168-169.

Bu dönemden itibaren gerek Yasin, Mülk ve Amme gibi sureler olmak üzere kısım kısım, gerekse bütünsel olarak Kur'an'ı tercüme faaliyetleri devam etmişlerdir.

Özellikle Tanzimat'tan sonra Kur'an'ın tefsir ve tercümesinde ciddi bir artış gözlenmiştir. Bu dönemdeki Kur'an tercüme hareketi, daha çok bir tefsir görünümü arz etmekte; ağır ve ağırdalı bir üslupla kaleme alınmaktaydı. Bu dönemde tefsir ve tercüme faaliyetindeki artış milliyetçilik cereyanıyla ve buna bağlı olarak Kur'an'ı ana dille okuyup öğrenme gereğinin sloganlaştırılmasıyla ilişkilendirilebilir.¹² Özellikle Jön Türkler tarafından seslendirilen bu sloganın arka planında bir art niyet hissedilen II. Abdülhamit Han bu tercüme furçasına karşı çıkmış ve tercümeyle izin vermemiştir. Ayrıca dönemin şeyhülislamı yayınladığı bir fetvayla Kur'an'ın Türkçeye tercümesine mani olmuş; Maarif Nezaretindeki "Dinî Yayınları Denetleme" kurulu da bu tercüme hareketine izin vermemiştir.¹³ Bu sebeple 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanına kadar geçen bu süre içinde Kur'an tercümesi faaliyeti sönük geçmiştir.

İkinci meşrutiyetin ilanı ile birlikte tercüme faaliyeti büyük bir ivme kazanmış¹⁴ ve özellikle ulusalcılık akımı tercüme hareketinde etkin rol oynamıştır. Bu dönem, şiirlerde ülkenin; camilerinde Türkçe ezanların, namazlarında Türkçe duaların, mekteplerinde Türkçe Kur'an'ların okunduğu bir ülke olarak tasvir edildiği bir dönemdir. Bu durum Kur'an'ın ve ibadetlerin Türkçeleştirilmesi ateşini körükleyen ana unsurdur. Bu itibarla diyebiliriz ki; bu dönemde iyiden iyiye gündeme gelen Kur'an'ın tercümesinin bir zorunluluk olduğu fikri, tercümenin caiz ve mümkün olup olmadığı ve bu tercüme hareketinde Kur'an'ın yerine okunup okunamayacağına ilişkin tartışmaların gölgesinde cereyan etmiştir. Her ne kadar Mehmet Akif, Bereketzade İsmail Hakkı, Milaslı İsmail Hakkı, Manastırlı İsmail Hakkı, Mehmet Fahrettin, Ahmet Hamdi Akseki gibi pek çok âlim ve ehil kişi, samimi bir şekilde Sırat-ı Müstakimde (daha sonra *Sebilürreşad*'da) ayet ve surelerin tefsir ve tercüme hareketini yayınlamış olsalar da bu dönemde ehil olmayan kimselerin art niyetli tercüme girişimleri Kur'an'ın tercüme edilip edilemeyeceğine dair tartışmaların eksenini belirlemiştir. Devletin ve Şeyhulislamlık makamının menfi tavır takınmasının, âlimlerin çoğunluğunun bu harekete karşı sessiz kalmasının

¹² Bkz. Ebû Sehl Sâlih Ali el-Avd, *Tahrîmu Kitâbeti'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Hurûf Gayri Arabiyye*, Takdîm: Muhammed b. Abdulvehhâb Ebyât, Suûd: Nşr. Vizâratu's-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, 1416, 94.

¹³ Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", 174-175.

¹⁴ Kur'an'ın tercümesi tartışmalarının II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte ortaya çıktığını tespit edenlerden biri de Ermenekli Saffet Aksu'dur. O, *Sebilürreşad*'ta yazdığı bir yazıda bu tespiti yaptıktan sonra II. Meşrutiyet dönemi tercüme faaliyetlerindeki ana fikrin, tercümeyle aslın yerine ikame etmek ve ibadet kastıyla o'nu okumak olduğunu belirtir. Bkz. Ermenekli, Saffet Aksu, "Kur'an Tercemesine Dair", *Sebilürreşad*, 10, Sayı: 240, İstanbul, 1957, 226.

ve yalnızca küçük bir azınlık tarafından desteklenmesinin arka planında yatan da budur. Bundan dolayı Milaslı İsmail Hakkı *Sebilürreşad* dergisinde “Kur’an-ı Kerim Tercüme Olunabilir mi?” adlı bir makaleyle ilk kez bu noktaya ciddi bir şekilde dikkat çekmiş;¹⁵ Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) de, bu endişelerini ortaya koyduğu; *Dini Mücedditler* ve *Mes’eleleri Tercemeti’l-Kur’an* adlı iki eser kaleme almıştır.¹⁶

Dönemin İslam Kütüphanesi sahibi Tüccarzade İbrahim Hilmi tarafından *Kur’an-ı Kerim’in Terceme ve Tefsiri* adında Birinci Dünya Savaşının başlarında neşredilen tercüme de bu istismarın zikredilmesi gereken örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Tüccarzade sadece Türkçe metinden ibaret olan bu tercümeyle ilmî bir heyete hazırlattığını söylese de, aslında tercümeyle Zeki Megamiz adında Suriyeli bir Hıristiyan’a yaptırmıştır. Bu tercüme *Sebilürreşad* dergisi tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş ve 1923 yılının ortalarında “Büyük Bir Tecavüz: Kur’an’dan Menfaat Te’minine Kalkışan Cür’etkar Bir Hıristiyan” adını taşıyan imzasız bir makale yayınlanmıştır. Yazıda mütercime yapılan sert tenkitlerden sonra tercüme hakkında şöyle denilmektedir: “...Kur’an’ın Tercümesi namı verilen o eseri gördük ve okuduk. Aman ya Rabbi! Bu ne rekik, ne çetrefil, ne bozuk bir lisan! Ve ne kadar yabancı, ne hatalı bir tercüme! Ashıyla hiç münasebeti olmayan bu tercümeyle acaba hangi cesaretle bu adam ortaya çıkaracak?” Bu dönem tercüme meselesinin öylesine ranta dönüştüğü bir dönemdir ki; Megamiz bu yazıdan sonra eserin piyasaya sürülmesinden önce Müslüman olduğunu açıklayarak eserden sağlayacağı rantı artırmak istemiştir. Dergide yayınlanan yazıda ayrıca Büyük Millet Meclisi ve Şer’iye Vekâleti bu konuda gerekli tedbirleri almaya davet edilir. Makalede aynı zamanda Kur’an tercümesinin artık bir ihtiyaç olduğu ve halkın da buna gerek duyduğu belirtilerek Meclis tarafından bunun bir ilmi heyete yaptırılması teklif edilmektedir.¹⁷

Bu teklif 25 Şubat 1925 tarihinde Mecliste Diyanet İşleri Başkanlığının bütçesi görüşülürken karşılık bulur ve Kur’an-ı Kerim’in uzman bir kurul tarafından Türkçeye tercüme ve tefsirinin sağlanması yönünde Meclise bir önerge verilir. İttifakla kabul edilen önerge sonucunda, Kur’an’ı tercüme görevi Mehmet Akif Ersoy’a verilir.¹⁸ Akif, tercümesini yaptığı kısımları tekrar tekrar gözden geçirip tashih ettiği için tercümenin

¹⁵ Aydar, “Türklerde Kur’an Çalışmaları”, 178-179. Ayrıca bkz. Şeref Göküş, *II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük Akımında Eğitim, Din Eğitim ve Öğretimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2013: 230-235.

¹⁶ Zürcânî, *Menâhilü’l-İrfân*, I/38.

¹⁷ Bu makalenin etkisiyle harekete geçen Şer’iye Vekâleti ve Dâhiliye Vekâleti söz konusu tercümenin basım ve yayımını yasaklar. Bkz. Aydar, “Türklerde Kur’an Çalışmaları”, 179-180.

¹⁸ Ruhi Naci Sağdıç, “Kur’an Tercüme Münasebetiyle Mehmet Akif Merhum Hakkındaki Hatıralar”, *Sebilürreşad*, 11, sy. 269, İstanbul, (1958): 304.

tamamlanması hayli zaman alır. Diyanetin bu konuda acele etmesi ve titizliği sebebiyle Akif'in bu aceleci tavra karşı gelmesi, bir müddet sonra Diyanet ile Akif arasındaki mukavelenin feshine kadar gider. O, daha sonra bu tercüme faaliyetini kendi adına devam ettirmiş ve uğruna yıllarını harcadığı bu çalışmayı tamamlamıştır. Akif'in tercüme bitirdiği bu dönem Türkiye'de Batılılaşma uğruna pek çok devrim yapıldığı ve nihayet sıranın "Din İnkılâbı"na geldiği bir dönemdir. Bu çerçevede Kur'an'ın Türkçeye tercümesi, bu tercümenin Kur'an'ın yerine ikamesi, Kur'an'ın aslından tamamen sarf-ı nazar edilmesi¹⁹ ve başta namaz olmak üzere ibadetlerin tercümeyle yapılması kararlaştırılır. Nitekim kısa bir süre sonra minarelerde Türkçe ezanlar okunmaya ve camilerde namazlar tercümeyle kılınmaya başlanır. Fakat bu inkılâp başarıya ulaşmaz. Bilakis halktan büyük bir tepki görür.²⁰ Bunun üzerine, halkın itimat ettiği ve sadakatinden emin olduğu bir zatın tercümesi ile bu iş sürdürülmek istenir. Bunun için de en münasip kişi şüphesiz ki Akif'tir. Bu yüzden hükümet Akif'in tercümesi üzerinde ısrar eder. Akif'i tercüme teslimine ikna için pek çok kişi devreye sokulur, büyük paralar teklif edilir. Fakat Akif hiçbir şekilde buna razı olmaz.²¹ Mısır'dan İstanbul'a dönerken, tercüme yakın dostu Yozgatlı müderris İhsan Efendi'ye emanet eder ve geri dönmediği takdirde yakmasını vasiyet eder. Akif'in vefatı üzerine de vasiyeti gereği tercüme yakılır.²²

Kur'an'ın tercümesi konusunda art niyetli yaklaşımların kol gezdiği bu kaotik ortamda Elmalılı Hamdi Yazır ve Mehmet Akif Ersoy'un "meal" kavramını kullanmaları ve bununla tefsir ve tercüme arasındaki bir manayı -başka bir deyişle tefsiri/manevî tercüme- kastetmeleri²³ ve eksik ve yetersiz oluşu sebebiyle tercümenin Kur'an'ın yerini tutmayacağına işaret etmeleri oldukça önemlidir.²⁴ O döneme kadar yayımlanan tercüme, ya bir tefsir adı ile yahut "Türkçe Kur'an" ve "Türkçe Kur'an-ı Kerim

¹⁹ Bkz. "Kur'an'la Oynuyorlar", *Sebilürreşad*, 10, sy. 250, İstanbul, (1957): 394-395.

²⁰ Cumhuriyetin ilk yıllarında gündeme alınan ve 1932-1950 yılları arasında on sekiz yıl devam eden Türkçe ezan uygulamasının maşeri vicdandaki etkisi üzerine geniş iki çalışma için bkz.: Atay, Rıfat, "Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumsal Hafızada Yol Açtığı Travmalar Üzerine" *Mukaddime*, 9/2, 2018, ss. 49-66., Doi: 10.19059/mukaddime; Atay, Rıfat, "Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumsal Hafızada Yol Açtığı Travmalar," *Ortak Dilimiz Ezan*, Ed., Mahmut Öztürk, İstanbul, Nida Yayıncılık, 2018, ss. 107-147.

²¹ Akif'in bu konudaki tutumunun bir değerlendirmesi için bkz.: Atay, Rıfat, "Mehmet Akif (1873-1936)", *XIX. Yüzyıldan Günümüze Çağdaş İslam Düşünceleri*, Ed., Kemal Sözen, A. Kürşat Turgut, Sabri Yılmaz, İstanbul, Divan Kitap, 2017, ss. 129-162.

²² Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", 188-193. Ayrıca bkz. Eşref Edib, "Akif'in Kur'an Tercemesi: Nasıl Başladı, Sonra Niçin Yakıldı?", *Sebilürreşad*, 12, sy. 291, İstanbul, 1959: 244; Yazının *Sebilürreşad*'daki devamı için bkz. c. 12, sy. 292, İstanbul, 1959, s. 259-260; c. 12, sy. 293, İstanbul, 1959, 277-278; c. 12, sy. 294, İstanbul, (1959): 302-303; c. 12, sy. 295, İstanbul, (1959): 316-317.

²³ Tercüme kavramının özlü açıklama ve muhtasar tefsir anlamlarına da geldiğiyle ilgili olarak bkz. Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II/109-110.

²⁴ Hidâyet Aydar, "Kur'an: Tercümesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara: Tdv Yay., 2002, 405. Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 220.

Tercümesi” gibi isimlerle anılıyordu.²⁵ Ancak bundan sonra birkaç istisna hariç, artık Kur’an çevirileri için tercüme değil, meal lafzı kullanılır oldu.²⁶

Cumhuriyetin ilanı sürecinde de Kur’an tercümesi meselesi ilgi odağı olmaya devam etmiştir. Özellikle yeni hükümetin dine sadakatle bağlı olmak gibi bir tavır sergilemesi, Büyük Millet Meclisi’nin Kur’an ve Hadis tilavetleriyle açılması, mecliste din sınıfına mensup hayli zevatın bulunması ve tercüme konusunda serbestlik sağlanmasından dolayı tercüme hareketinde ciddi bir artıştan bahsetmek mümkündür. Bu serbestlik ehil olan ve olmayan pek çok kişinin türlü niyetlerle Kur’an’ı tercümeyle kalkışmasına yol açtı. Bu dönemde daha önce baskısı yapılan bazı tefsir-tercümeler yeniden basılırken, yeni ortaya çıkan tercümeler de olmuş ve tercüme meselesi adeta bir yarış ve sektöre dönüşmüştür. Bu dönemde Kur’an’ı tercüme edenlerin büyük bir kısmı din ve dile hizmetten ziyade ticari kaygılarla bu işi yapıyorlardı.²⁷ Bu sebeple çok kısa sürelerde ve özensizce yapılan tercümeler ortaya çıktı.²⁸ Örneğin, Cemil Said’in, Cihan Kütüphanesi sahibi Ermeni asıllı Mihran Efendi (ö. 1936)’nin siparişi üzerine Kasımırski’nin Fransızca tercümesini Türkçeye çevirmesi ve bunun *Türkçe Kur’an* adıyla neşredilmesi işin ne denli çılgırından çıktığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Öyle ki, zamanın Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi (1860 -1941), bu tercümenin Kur’an’ın anlamını tahrif ettiğini ve Müslümanların böylesine tercümelere itibar etmemeleri gerektiğini belirten bir uyarı yazısı kaleme almıştır.²⁹

II. Hayırhoğlu Döneminde Kur’an’ın Tercümesi Meselesi

Kur’an tercümelerinin, Hayırhoğlu’nun Diyanet İşleri Başkanlığı dönemine kadarki serencamı, Kur’an’ın sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve yaşanması hedefinden ziyade devrin şartları gereği dayatılmak istenen ulusallaşma düşüncesi bağlamında Türkçe ibadete bir katkı ve bir ön

²⁵ “Kur’an’la Oynuyorlar”, 394. Özellikle Osman Nebioğlu’nun *Türkçe Kur’an* olarak isimlendirdiği tercümesine yöneltilen eleştiriler için bkz. Hasan Basri Çantay, “Türkçe Kur’an mı?”, *Sebilürreşad*, 11, sy. 252, İstanbul, (1957): 23. Ayrıca bkz. c. 11, sy. 255, İstanbul, (1957): 67-70.

²⁶ Aydar, “Türklerde Kur’an Çalışmaları”, 198.

²⁷ Bkz. “Kur’an’la Oynuyorlar”, 393.

²⁸ Aydar, “Türklerde Kur’an Çalışmaları”, 179-183.

²⁹ Aydar, “Türklerde Kur’an Çalışmaları”, 184-185. Aynı şekilde 1910 yılında Abraham (ö. 1913) isminde Acem menşeli bir Ermeni misyonerinin Bulgaristan’ın Varna şehrinde İncil ile birlikte Türkçe bir Kur’an tercümesi neşretmesi de Kur’an tercümelerinin tahrife varan derecede ne denli istismar edildiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu eserin bir sayfasında Türkçe Kur’an tercümesi, diğer sahifesinde ise İncil’in Türkçe tercümesi yer almaktadır. Bu misyonerin Türklerin, İncil’i okumalarını sağlamak için böyle yaptığı iddia edilmektedir. Çünkü Türklerle sadece İncil verildiği zaman yırtıp atıyorlardı. Dolayısıyla bu misyoner İncil’i Kur’an’ın tercümesi ile birlikte neşrederek yırtılıp atılmasını engellemek ve böylece bu tercümeyle alan Türklerin İncil’in tercümesini de alıp okumalarını sağlamak istemiştir. Bkz. Aydar, “Türklerde Kur’an Çalışmaları”, 178-180.

hazırlık gayesine matuf idi. Çünkü ulusallaşma fikrinin varlık ve bekasında Kutsal kitapların ana dile çevrilmesi ve ibadetlerin ana dille icrası önemli bir rol oynar.³⁰ Öyle ki, bu hedefi gerçekleştirmek için bir kanun çıkarılmak istenmiş, ancak bu işe ön ayak olanlardan biri olan dönemin Diyanet İşleri Başkanı Şerafettin Yalçın'ın bu arada gırtlak kanserine yakalanarak ölmesi üzerine bu eylem akamete uğramıştır.³¹ Hayırlıoğlu'nun başkanlık görevini yürüttüğü yıllar da (1951-1960) Kur'an tercümelerinin yakın tarihteki bu menfi sabıkasının olumsuz örneklerle devam ettiği bir dönemdir.

Şii kökenli Abdülbaki Gölpınarlı'nın³² (1900-1982) İran Devriminden sonra Kum'da ofset yoluyla birkaç kez çoğaltılarak Türkiye'ye gönderilen *Kur'an-ı Kerim ve Meali* isimli eseri ve aynı yıl Hacı Murat Sertoğlu tarafından İstanbul'da yayınlanan *İslam'ın Mukaddes Kitabı Kur'an-ı Kerim Türkçe Tercüme ve Tefsiri* adlı meali de büyük eleştiri almıştır. Özellikle gazetelerde pehlivanlarla ilgili yazı dizisi yayınlayan Sertoğlu'nun, Tan gazetesinde yazı dizisi şeklinde yayınlanan meali *Sebilürreşad*'da yayınlanan bir yazı ile içerik ve metot bakımından sert tenkitlere tabi tutulur. 1956 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı gördüğü lüzum üzerine Kur'an-ı Kerim'i tercüme ettirmeyi kararlaştırır. Bu amaçla sekiz kişilik bir heyet kurulur. Heyet çalışmalarına hemen başlar. Ancak kısa bir süre sonra heyetin üyelerinden dört tanesi bu görevden ayrılır. Geriye kalan dört üye ise meali Al-i İmrân suresinin sonuna kadar getirir ve onlar da daha sonra bu işi bırakırlar.³³

Öte yandan o dönemde dinde reform hareketinin önemli isimlerinden biri olan ve reformun gerekliliği konusunda raporlar hazırlayıp basın açıklaması yapan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun (1886-1978) *Kur'an* olarak isimlendirdiği tercümesi büyük tartışmalara sebep olan diğer bir

³⁰ Dinde reform hareketinin önemli isimlerinden olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun bu konudaki görüşleri için bkz. Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", s. 203. Bu itibarla Kur'an tercümesiyle ibadetin ümmetin birlik ve beraberlik şuurunu bozacağı da belirtilmiştir. Bkz. Ogan, M. Raif, "Kur'an'ı Kerim Nedir?", *Sebilürreşad*, 11, sy. 257, İstanbul, (1857): 98-99.

³¹ Hatta Yalçın'ın Diyanet İşleri Başkanlığına sırf Türkçe Kur'an projesi sebebiyle getirildiği, öncelikle kısa namaz surelerinin tercüme edilip bir broşür şeklinde imamlara dağıtılarak Türkçe ibadete hızlı bir geçişin ve daha sonra Baltacıoğlu'nun tercümesiyle Kur'an'ın aslının tamamen devre dışı bırakılmasının planlandığı da ifade edilmektedir. Bkz. "Kur'an'a Karşı Suikast: Kelamullah Yerine "(Türkçe Kur'an) Diye Bir şey İkame Etmek Dinen Merduddur", *Sebilürreşad*, 11, sy. 252, İstanbul, (1957): 19; "Kur'an'la Oynuyorlar", 395. Ayrıca bkz. Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", 202.

³² Akün, Ömer Faruk, "GÖLPINARLI, Abdülbaki", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/golpinarli-abdulgabi> (25.02.2019).

³³ Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", 203-205.

örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴ O'nun, Arapça bilmeyen³⁵ ve Cemil Said'in nüshasını eski yazıdan yeni yazıya nakledip biraz da uyduruk sözler sokuşturan biri olduğu söylenir. Baltacıoğlu, Kur'an çevirilerinin, bir takım anlamların kaybolması bahasına da olsa öz Türkçe yapılması gerektiğini; çünkü Arapçanın kültürü yozlaştırdığını savunur. Bu görüşleri sebebiyle Baltacıoğlu "Türk Luther" olarak isimlendirilir. O dönemde Baltacıoğlu'nun tercümesiyle kıyaslanamayacak derecede başarılı pek çok tercüme var iken özellikle dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından, çarpıklıklar ve art niyetli çevirilerle dolu böylesi bir tercümenin ön plana çıkarılması, bu ve benzeri tercümelerinin Kur'a'nı tahrif gibi bir hedefe sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.³⁶

III. Kur'an'ın Tercümesi Meselesine Hayırlıoğlu'nun Bakışı

Kur'an'ın tercümesi hakkındaki tartışmaların zirveyi bulduğu Hayırlıoğlu döneminin gazete sütunlarının ve dergi sayfalarının bu tartışmalarla dolu olduğu ve meselenin medyatik bir niteliğe büründüğü bir dönem olduğunu söyleyebiliriz. 1958 yılında İstanbul'dan Bekir Berk ve arkadaşları Diyanet İşleri Başkanlığından; İslam'a göre Kur'an'ın mahiyetine, herhangi bir dildeki Kur'an tercümesine mutlak olarak Kur'an demenin caiz olup olmadığına ve Kur'an'a terettüp eden şer'î hükümlerin, tercümesi hakkında da yürürlükte olup olmayacağına ilişkin bir fetva istemişlerdir. Başkanlık, 29 Mayıs 1958 tarihli ve 11553 sayılı şu cevabı vermiştir: "Türkçe Kur'an olmaz ve Türkçe Kur'an diye de okunmaz. Kur'an'ı Kerim Arap lisanı üzere nazil olmuştur."³⁷ Hayırlıoğlu, özellikle Batı Trakya Türklerinden öğretmen Mustafa Kafalı tarafından sorulan bir soruya cevap bağlamında kaleme aldığı kısa yazısında Kur'an'ın tercümesi konusunda şunları söylemektedir:

³⁴ Örneğin Raif Ogan Sebilürreşad'da yazdığı bir yazıda Baltacıoğlu'nun, tercümesindeki tahriflerden ve çeviri dilinin akıcı ve kolay anlaşılır olmadığından bahsederek o'nu Yâsîn Suresi ve özellikle de "hurûf-i mukattaa/Yâsîn" tercümesi üzerinden sert bir şekilde eleştirmiştir. Bkz. Ogan, M. Raif, "Baltacıoğluna Cevap: Kur'an'ı Tercüme Teşebbüsü", *Sebilürreşad*, 9, sy. 217, İstanbul, (1956): 260-262. Ayrıca bkz. Ogan, M. Raif, "Kur'an'ın İstismarı", *Sebilürreşad*, 11, sy. 256, İstanbul, (1957): 83; Hasan Basri Çantay, "Baltacıoğlu ve Kur'an", *Sebilürreşad*, 11, sy. 256, İstanbul, (1957): 82; Ali Kemal Aksüt, "Kur'an Tercümesi Oyuncak Haline Getirilemez", *Sebilürreşad*, 11, sy. 257, İstanbul, (1957): 101-104

³⁵ "Kur'an'la Oynuyorlar", 393.

³⁶ "Kur'an'la Oynuyorlar", 393-395; Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", 205-207. Bu konuda Baltacıoğlu ve Yücel'e yöneltilen diğer tenkitler için bkz. Ulunay, "Yeni Türkçe Kur'an", *Sebilürreşad*, 10, sy. 250, İstanbul, 1957: 396-397. Özellikle Peyami Safa (1889 – 1961) Baltacıoğlu'nun tercümesindeki karanlık noktalardan bahsettiği bir yazı kaleme alır ve tercümede herkesin anlayamayacağı ölü bir Türkçe kullandığı için o'nu tenkit eder. Bkz. Safa, Peyami, "Kur'an Tercümesi", *Sebilürreşad*, 10, sy. 250, İstanbul, (1957): 397.

³⁷ Bkz. "Diyanet Riyasetinin Mühim Bir Fetvası", *Sebilürreşad*, 11, sy. 269 İstanbul, (1958): 290.

“Kur’an dilini ve Kur’an yazısını, Arap dili ve Arap yazısından ayıran fark ve hususiyetlere gelince: Kur’an dilini Arap dilinden ayıran hususiyet onun manasının da lafzının da Peygamberimize Allah tarafından bir mucize olarak vahyedilmiş ve insanlar tarafından ona benzer bir sözün ortaya konulamamış olmasıdır.³⁸ Kur’an-ı Kerim bütün beşeriyeti hidayet ve saadete erdirmek için gelen bir kitap olduğundan herkesin ondan faydalanması lazım ve Arapça bilmeyenler için mealini başka dillere nakil de caizdir. Nitekim bu maksatla şimdiye kadar pek çok dillere ve bu meyanda Türkçemize de tefsir ve tercüme edilmiştir. Diyanet İşleri Reisliği dahi evvelce bir tefsir yazdırdığı gibi bir komisyon teşkil ederek iki senedir açık bir dille yeni ve kısa bir tefsir hazırlamaktadır. Kur’an-ı Kerim’in tefsir ve tercümesinin caiz olması onun namazda okunmasının cevazını ifade etmez. Hiçbir dile Kur’an-ı Kerim hakkıyla tercüme olamaz. Ve hiçbir tercüme de Kur’an’ın yerini tutamaz.³⁹ Kur’an-ı Kerim’in nelerden bahsettiğini anlamak başka, onu namazda ibadet niyetiyle okumak yine başkadır. Namaz kulun Allah’a huzû ve huşu içinde yönelmesi demektir. Namazda Kur’an-ı Kerim kıraatinin hikmeti ise dili Kelamullah ile meşgul etmektir. Namazda fikir değil kalp yolu açık tutulur. Kur’an-ı Kerim’in neler buyurduğunu öğrenmek isteyenlerin onu namazın içinde değil dışında öğrenmeleri icap eder. Müslümanlıkta ibadet dili Kur’an dilidir. Ve bu bütün Müslümanlar arasında müşterek bir dildir. İbadet Kur’an diliyle yapılır. Buna muhalefet, Resul-i Ekrem’e, ashabına ve 400 milyonun akışına, ahengine karşı gelmek demektir ki, hiçbir Müslüman’ın bu cesareti kendinde bulabileceğine ihtimal vermiyorum. İmam-ı A’zam’ın tercüme ile namazın caiz olabileceğine dair bir söz sarf ettiği kati olarak sabit olmamakla beraber kendisinin bundan bir rucûu da nakledilmiş bulunmaktadır.”⁴⁰

Hayırlıoğlu, Kur’an’ın tercümesi, ibadetlerde kullanılması ve Latin harfleriyle yazılması konusundaki görüşleri sebebiyle kendisini istifa etmeye zorlayanlara cevap olarak; bu makama kendisinin gelmediğini, getirildiğini, görevi kabul ederken de sadece hizmet ümidi taşıdığını, hizmetin hakkını verme konusunda acze düştüğü takdirde kimsenin tazyiki olmadan görevden çekileceğini belirtir.⁴¹ Bunun üzerine basımda pek çok kişi tarafından sert bir şekilde eleştirilir ve görevinden ayrılmaya davet edilir. Tartışmalar artık çığırından çıkar. Diyanete ve Kur’an’ın tercümelerini eleştirenlere karşı şiddetli bir saldırı başlar. Bu saldırıya Ali Fuad Başgil, Ömer Nasuhi Bilmen, Hasan Basri Çantay, Ali Fikri Yavuz, İsmail Hami Danişmend, Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı, H. Fikri Aksoy,

³⁸ Eyüb Sabri Hayırlıoğlu, “Türkçe Kur’an Okunamaz”, *Türkçe Kur’an Okunamaz*, Hazırlayan: Mümin Çevik, (II. Baskı), İstanbul, 1958, 6.

³⁹ Hayırlıoğlu, “Türkçe Kur’an Okunamaz”, 7-8.

⁴⁰ Hayırlıoğlu, “Türkçe Kur’an Okunamaz”, 8.

⁴¹ Hayırlıoğlu, “Türkçe Kur’an Okunamaz”, 8-9.

Ziya Nur, M. Raif Ogan, Necati Erdem, Eşref Edip ve daha önce adını saydığımız zevat yayınladıkları makalelerle cevap verirler.⁴²

IV. Harfî ve Tefsirî Tercüme Bağlamında Hayırlıoğlu'un Görüşünün Değerlendirilmesi

Tercüme bir dildeki sözün anlamını başka bir dilde aynıysa ya da yakın bir mana ile ifade etmek anlamına gelir⁴³ ve “harfî” ve “tefsirî” olarak ikiye ayrılır.⁴⁴ “Harfî tercüme”, çevirisi yapılacak metnin, manasının yanında belagat ve fesahate dayalı estetik unsurlarını da birebir hedef dile aktarmak demektir.⁴⁵ Öncelikle şunu ifade edelim ki, edebî vasfa sahip olmayan, akla ve mantığa dayalı hukukî ve bilimsel metinleri,⁴⁶ bir dilden başka bir dile aktarmak ve bunda tam bir başarı sağlamak mümkün olabilir. Ancak çevirisi yapılacak olan metin hem akla/tefekküre hem de kalbe/duygulara hitap eden⁴⁷ edebi bir mahiyete sahip ise metnin taşıdığı belagat ve fesahat unsurlarını herhangi bir kayba maruz kılmadan başka bir dile tercüme etmek mümkün değildir.⁴⁸ Bilindiği üzere Kur’an; belagati, nazmı/söz dizimi ve üslubu itibarıyla ilahi bir mucizedir.⁴⁹ Başka bir deyişle Kur’an hem lafız hem de mana olarak mucize olup, sadece manasına mucize denmez. Dolayısıyla Kur’an’ın taşıdığı manaların herhangi bir dile yapılan çevirisi hiçbir şekilde Kur’an olarak nitelendirilemez. Çünkü bu durumda hem lafzın mucizeliği kaybolmuştur⁵⁰ hem de aslın mana ve maksatlarını

⁴² Aydar, “Türklerde Kur’an Çalışmaları”, 207.

⁴³ Demirci, *Kur’an Tarihi*, s. 254-255; Kattân, Mennâ’ b. Halîl, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Mektebetü’l-Meârif li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, y.y., 1421/2000, 324; Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, Kâhire: Mektebetü Vehbe, , ts., I/19.

⁴⁴ Useymîn, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed, *Usûl fî’t-Tefsîr*, thk. Kısmu’t-Tahkîk bi’l-Mektebetü’l-İslâmiyye, Nşr. el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1422/2001, y.y., 31; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, 217; Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II/172.

⁴⁵ Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II/112. Abdulmun’im, *el-Aslân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 373.

⁴⁶ Aydar, “Kur’an: Tercümesi”, XVI/405.

⁴⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, 216.

⁴⁸ Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II/146. Bu duruma meşhur bir örnek olarak Brahman şairi Rabindranat Tagore’un (ö. 1941) Mısıra yaptığı bir seyahat esnasında kendisinden, Hintçe yazdığı eserlerini İngilizceye tercüme etmesini isteyenlere verdiği cevabı zikredebiliriz. Tagore diyor ki: “Hindu’ca yazdığım eserler, kendi fikirlerimi ihtiva etmiş olsalar bile onları İngilizceye tercüme etmekten acizim, zira bu tercümede İngiliz dili Hindu’ca için elverişli değildir.” Bkz. Tayyib Okıç, “Hadîste Tercüman”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, (1966): 27. Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, 218-219. Ayrıca bkz. Ebû Zehra, *el-Mu’cizetü’l-Kübrâ el-Kur’ân*, 419.

⁴⁹ Bkz. Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II/136; Demirci, *Kur’an Tarihi*, 262. Bkz. İbrahim Halil Erdoğan, “Kur’an’ı Mucize Kılan İcâz Yönü Fesâhat ve Tenâsüp Fahreddin er-Râzî’ye Göre” *Turkish Academic Research Review* 3, sy. 2, (2018): 39-60.

⁵⁰ Ebû Bekir İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Tahrîc ve Ta’lik: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1424/2003 IV/88.

tam ve mükemmel bir şekilde ortaya koymanın imkânsızlığı yüzünden mananın mucizeliğinde kusur meydana gelmiştir.⁵¹

Bu itibarla diyebiliriz ki, Kur'an'ı belagat, fesahat ve mana kaybına uğratmadan başka bir dile tam olarak taşımak büsbütün imkânsızdır.⁵² Hatta Kur'an'ın, harfî olarak tercüme edilemeyeceği konusunda bütün İslâm âlimlerinin ittifak hâlinde olduklarını söyleyebiliriz.⁵³ Çünkü harfî tercüme; icmal-tafsil, umum-husus, mutlak-mukayyet, delalet-işaret ve üslup-eda gibi daha sayılamayacak pek çok yönden tercümeyi aslın yerine kaim ve ona bedel kılan bir çeviri biçimidir.⁵⁴ Kur'an'ın lafız-mana ilişkisi bakımından sergilediği mucizevî ve ilahi yön hiçbir zaman hedef dile tam olarak aktarılamayacaktır. Kaldı ki farz-ı muhal, Kur'an'ın manasını başka bir dilin kelimeleriyle kusursuz bir şekilde ifade etme imkânından bahsetsek bile, yapılan çeviri sebebiyle lafzın ya da lafız-mana ilişkisi üzerinden ortaya çıkan nazmın icazı ortadan kalkacağı için tercümeyi aslın yerine koymak yine mümkün olmayacaktır.⁵⁵ Bu da hiçbir Kur'an çevirisinin, Kur'an'ın yerini tutamayacağı anlamına gelir. Hatta Ömer Nasuhi Bilmen'in (1883-1971) ifadesiyle, Kur'an'ın tamamı Arapça müradifleriyle meal olarak yeniden yazılmış olsa bile bu, Kur'an sayılmaz.⁵⁶

Ancak Kur'an'ın ifade etmek istediği manayı, murad-ı ilahînin mefhumuna bağlı olarak⁵⁷ yorum merkezli bir şekilde başka bir dile aktarmak mümkündür. Bu aktarım “tefsirî tercüme”⁵⁸ ya da “meal” olarak isimlendirilir ve bununla tercümenin asıl metne göre eksik olduğuna⁵⁹ ve

⁵¹ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 269.

⁵² Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016, 34; Suat Ünlü, “Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur'an Tercümeleri”, *Dinî Araştırmalar* 9, sy. 27, (Ocak-Nisan 2017): 11; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II/144.

⁵³ Hasan Yılmaz, “Kur'an Meali Bağlamında Harfî Tercüme ile Tefsirî Tercüme Türü Arasında Bir Mukayese”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, Kars, (2016): 5. Hatta İsmail Cerrahoğlu, “Kur'an'ın harfî tercümesinin yapılamayacağı konusunda İslâm âlimleri icma ile ittifak halindedir.” demektedir. Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 217.

⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 216-217.

⁵⁵ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 269.

⁵⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, “Namazda Kur'an'ı Okumak Meselesi”, *Sebilürreşad*, 2, sy. 34, İstanbul, (1949): 134.

⁵⁷ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II/112.

⁵⁸ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 35.

⁵⁹ “Meal” kelimesi, “te'vîl” kavramı gibi “e.v.l.” kökünden türemiş “mimli master”; ya da hedeflenen yer ve gaye anlamında “ism-i mekân”dır. Sözlükte bir şeyin özü, hülâsası ve sonucu gibi anlamlara geldiği gibi eksik bırakmak manasını da içermektedir. Kavram olarak da sözün anlamını her yönüyle değil de biraz noksanıyla ifade etmek demektir. Bkz. Demirci, *Tefsir Tarihi*, 36. “E.v.l.” kökünün muhtemel master anlamları ve öznelliğe yakınlığına dair etimolojik tespitler için bkz. Sıcak, Ahmet Sait, *Kur'an Tefsirinde Öznellik*, Ankara: Ankara Okulu, 2017, 107-112.

asıl metnin yerine geçemeyeceğine işaret edilir. Adından da anlaşılacağı gibi doğrudan manaya odaklanmış bu tercüme faaliyeti, sözün yalnızca maksadını hedef dile taşımak gibi mütevazı, ama bir o kadar da gerçekçi bir hedefe sahiptir. Anlam bilim ve yorum bilimle olan yakın ilişkisi sebebiyle bu tür Kur'an tercüme adeta mini bir tefsir hüviyetindedir.⁶⁰ Kur'an'ın Arap toplumunun dil zevkine hitap eden fonetik i'câzı ve okunuşundaki evrensel musiki değeri⁶¹ göz ardı edilse de Kur'an'ın Arap olmayan milletlerce anlaşılmasına hizmet edecek tercüme türü budur.

Namazın rükünlerinden biri olan 'kıraat'ın Kur'an'ın tercümesiyle caiz olmayacağı konusunda İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) dışındaki âlimler arasında bir ittifakın varlığından bahsedebiliriz. İmam-ı A'zam, murad-ı ilahiye delalet etmesi şartıyla tercümenin Kur'an hükmünü taşıyacağını, çünkü Arapçanın Kur'an'ın aslı değil, fer'î bir özelliği olduğunu belirtir. Bu görüşüne de Kur'an'ın, önceki kutsal kitap ve suhurların içinde yer aldığını bildiren ayetleri⁶² delil olarak getirir ve önceki kutsal kitapların Arapçanın dışında bir dille indirildiğini ve Kur'an Arapçanın dışında bir dille bu kitaplarda yer aldığı halde Allah'ın bunu Kur'an olarak isimlendirdiğini ifade eder. Bu bağlamda o, Kur'an'ın başka bir dille ifade edilen manasına da Kur'an denilebileceğini ve herhangi bir şarta bağlı olmaksızın mutlak anlamda namazlarda tercüme ile kıraatin caiz olduğunu söyler. Fakat o'nun tercümeyle namazın mutlak anlamda cevazına ilişkin görüşü bu haliyle mezhep içinde de kabul görmemiş⁶³ ve mezhebin o'ndan sonraki en meşhur iki imamı; İmam Muhammed (ö. 189/805) ve İmam Ebu Yusuf (ö. 182/798) Kur'an tercümesinin Kur'an olduğuna ilişkin bu görüşe muhalefet etmişlerdir. Günümüzdeki Hanefî âlimler ise İmam-ı A'zam'a ve bazı mütekkadim Hanefî âlimlere atfedilen, Kur'an'ın yalnız mana olduğu ve dolayısıyla da bu manayı ihtiva eden tercüme türünün Kur'an sayılabileceği şeklindeki görüşe katılmamaktadırlar.⁶⁴ Kaldı ki, İmam-ı A'zam'ın bu görüşünden rücû ettiği de nakledilmektedir.⁶⁵

⁶⁰ Bkz. Osman Bilen, "Tercüme ve Meal Farklı mı? Kur'an Meali Kavramı Üzerine Bir Çözümleme", *Kur'an Mealleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı-I*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, 183; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 135.

⁶¹ İbrahim Halil Erdoğan, "Nübüvvetin İspatı Bağlamında Kur'an'ın Psikolojik İ'câzı", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15, sy. 2, (2017): 402-420. Ayrıca bkz. Necmettin Çalışkan, *Habenneke ve Nüzûl Sıralı Tefsiri*, İstanbul: Şule Yayınları, 2017, 186.

⁶² Bkz. Şuarâ, 26/196; A'lâ, 87/18-19.

⁶³ Ahmed Ali Abdullah, *Tercemetu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. el-Câmiatu'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevve, sy. 60, Şevvâl-Zü'l-Ka'de-Zü'l-Hicce, (1403): 85.

⁶⁴ Bkz. Demirci, *Kur'an Tarihi*, 270.

⁶⁵ Bedrüddîn Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, (Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû) y.y., 1376/1957, I, 288; Ebû Zehra, *el-Mu'cizetu'l-Kubrâ el-Kur'ân*, 415. Abdullah, *Tercemetu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 90.

Bu bağlamda Hayırlıoğlu, Kur'an'ın mealen/manevi bir tercüme ile herhangi bir dile aktarılabilmesi konusunda olumsuz bir görüşe sahip değildir. Başka bir deyişle o, Kur'an'ın harfi olmayan bir tercüme ile Türkçeye aktarılmasının caiz ve mümkün olduğunu muhtelif defalar ifade etmiştir. Onun itirazı, Kur'an'ın anlamını namazlarda okunacak Türkçe bir nazma büründürme iddiasıdır. Ona göre böylesine bir iddiayı gerçekleştirecek bir tercüme ne caiz, ne de mümkündür. O, tercümenin Kur'an sayılamayacağına, dolayısıyla da tilavetiyle teabbüd edilemeyeceğine ilişkin geleneksel görüşü benimser.⁶⁶ Onun bu yaklaşımını tam olarak anlayamayan/anlamak istemeyen bazı çevreler onu haksız ve art niyetli bir şekilde tenkit etmişlerdir. “Dinî Bahislerde Diyanet Reisi Hiç Konuşmasa Daha İyi Eder” başlıklı *Sebilürreşad* yazısı o'nun Kur'an'ın tercümesi konusundaki görüşlerinin çarpıtılması üzerine temellenen tenkit örneklerinden biridir.

Bu yazıda “Kur'an-ı Kerim-i herkesin anlayabileceği bir dile çevirebilecek din adamımız yoktur.” dediği iddia edilen Hayırlıoğlu,⁶⁷ *Sebilürreşad*'da kendisinin bu manayı kastetmediğini, aksine Başkanlıkça Elmalılı Hamdi Yazır'a bir meal ve tefsir yaptırılarak halka ücretsiz dağıtıldığını; hatta Hasan Basri Çantay'ın da üç ciltlik bir meal çalışmasının olduğunu belirttiği bir kısa bir yazı yazar. Bu yazıda; normal bir metni bile bir dile çevirmenin aşılabilir bir takım zorlukları söz konusu iken Kur'an gibi belagat ve fesahat bakımından⁶⁸ ilahi bir mucize olan bir kitabı izah ve tefsire dökmeden Türkçeye çevirmenin mümkün olmadığını ifade eder. O, kesinlikle; “Kur'an'ın manası anlatılamaz ve anlaşılabilir” demek istemediğini vurgular. Ayrıca Hayırlıoğlu bu açıklamasında *Sebilürreşad*'ı kastederek şöyle der: “İnsan daima açık kalpli ve hayırhah olmalıdır. Müslümanlıkta hüsnüzan bir esastır. Her duyduğunu yazmak, her düşündüğünü hakikat sanmakta maddi ve manevi büyük vebal ve zarar vardır.”⁶⁹

⁶⁶ Bu görüş için bkz. Zürcânî, *Meâni'l-Kur'ân*, II/145.

⁶⁷ Bkz. “Dinî Bahislerde Diyanet Reisi Hiç Konuşmasa Daha İyi Eder”, *Sebilürreşad*, 6, sy. 141, (1372/1952): 243-244.

⁶⁸ İbrahim Halil Erdoğan, *Nübüvvetin İspatı ve İ'câzu'-Kur'ân*, Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2019.

⁶⁹ Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, “Diyanet Riyasetinin Bir Tavzihi”, *Sebilürreşad*, 6, sy. 143, s. 288.

Sonuç

Hayırlıoğlu, Kur'an'ın tercümesi meselesine bakarken o'nun hem manasının hem de lafzının bir mucize olduğu, dolayısıyla da beşer tarafından bir benzerinin meydana getirilemeyeceği noktasından hareket etmektedir. O, Kur'an-ı Kerim'in, bütün beşeriyetin ıslah ve hidayeti için gönderilmiş evrensel bir hakikat çağrısı olduğunun farkındadır. İnsanları dünya ve ahiret mutluluğuna erdirmek için gelen Kur'an'ın her milletten insan tarafından anlaşılması ve insanların o'nun ilahi prensiplerine göre hayatlarına yön verebilmeleri için tercüme edilmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bu itibarla Hayırlıoğlu, Arapça bilmeyenler için Kur'an'ın manasını başka dillere aktarmanın caiz olduğunu, Kur'an'ın bu amaçla şimdiye kadar pek çok dile ve Türkçeye de tefsir ve tercüme edildiğini, hatta Diyanet İşleri Reisliği tarafından bir komisyon oluşturularak iki senedir açık bir dille yeni ve kısa bir tefsir hazırlanmakta olduğunu vurgular.

Ancak o, Kur'an'ın tercümesi meselesinin arka planında yatan ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde baş gösteren, kendisinin başkanlık yaptığı dönemde ise iyiden iyiye alevlenen "ulusallaşma" akımının tercüme faaliyetine ön ayak olmasındaki amacın da farkındadır. Bu akıma bağlı olarak eksenini belirleyen o dönem tercüme faaliyeti, Kur'an çevirilerini "Türkçe Kur'an" şeklinde isimlendirmiş ve bununla Türkçe bir ibadet dili oluşturmayı hedeflemiştir. Bu sebeple Hayırlıoğlu, Kur'an-ı Kerim'in tefsir ve tercümesinin caiz olduğunu, ama onun herhangi bir dile tam layıkıyla çevrilmesinin imkânsızlığı sebebiyle tercümenin Kur'an olarak isimlendirilemeyeceğini ve namazlarda okunamayacağını belirtir. Bu yaklaşımıyla o, Kur'an'ı "tefekür" için okuma ile "teabbüd" için okumanın arasını işlev ve mahiyet bakımından ayırmakta ve namazda kıraatin Arapça dışında başka bir dil ile yapılmasını İslamî görmemektedir. O, ortak ibadet dilinin Ümmet-i Muhammed'in vahdetini sağlayacak en önemli unsurlardan biri olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda o'na göre "ulusallaşma" ve buna bağlı olarak ana dille ibadet Hz. Peygamber'e, ashabına ve bütün ümmetin birliğine muhalefet anlamı taşımaktadır.

Kaynaklar

“Dinî Bahislerde Diyanet Reisi Hiç Konuşmasa Daha İyi Eder”, *Sebilürreşad*, Cilt: VI, Sayı: 141, Yıl: 1372/1952.

“Diyanet Riyasetinin Mühim Bir Fetvası”, *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 269, İstanbul, 1958.

“Kur’an’a Karşı Suikasd: Kelamullah Yerine “(Türkçe Kur’an) Diye Birşey İkame Etmek Dinen Merduddur”, *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 252, İstanbul, 1957.

“Kur’an’la Oynuyorlar”, *Sebilürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 250, İstanbul, 1957.

ABDULLAH, A. A., *Tercemetu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Nşr. el-Câmiatu’l-İslâmiyye bi’l-Medîneti’l-Münevvre, Sayı: 60, Şevvâl-Zü’l-Ka’de-Zü’l-Hicce, 1403.

AKÜN, Ömer Faruk, “Gölpınarlı, Abdülbakî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/golpinarli-abdulgaki> (25.02.2019).

AKSÛT, A. K., “Kur’an Tercümesi Oyuncak Haline Getirilemez”, *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 257, İstanbul, 1957.

ÂLÛSÎ, Ş., *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Âzîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, Thk. Ali Abdalbârî Atıyye, Beyrût, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415.

AVD, E. S. S. A., *Tahrîmu Kitâbeti’l-Kur’âni’l-Kerîm bi Hurûf Gayri Arabiyye*, Takdîm: Muhammed b. Abdulvehhâb Ebyât, Nşr. Vizâratu’ş-Şuûni’l-İslâmiyye ve’l-Evkâf ve’d-Da’ve ve’l-İrşâd, Suûd, 1416.

ATAY, R., “Mehmet Akif (1873-1936)”, *XIX. Yüzyıldan Günümüze Çağdaş İslam Düşünürleri*, Ed., Kemal Sözen, A. Kürşat Turgut, Sabri Yılmaz, İstanbul, Divan Kitap, 2017.

ATAY, R., “Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumsal Hafızada Yol Açtığı Travmalar Üzerine” *Mukaddime*, 9/2, (2018): 49-66.

ATAY, R., “Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumsal Hafızada Yol Açtığı Travmalar,” *Ortak Dilimiz Ezan*, Ed., Mahmut Öztürk, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018.

AYDAR, H., “Kur’an: Tercümesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26: 404-409, Ankara: TDV Yayınları, 2002.

AYDAR, H. “Türklerde Kur’an Çalışmaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul, (1999): 159-235.

BİLEN, O., “Tercüme ve Meal Farklı mı? Kur’an Meali Kavramı Üzerine Bir Çözümleme”, *Kur’an Mealleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı-I*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, (2007): 175-192.

BİLMEN, Ö. N., “Namazda Kur’an’ı Okumak Meselesi”, *Sebilürreşad*, Cilt: 2, Sayı: 34, İstanbul, 1949.

CERRAHOĞLU, İ., *Tefsir Usulü*, T.D.V. Yay., Ankara, 1991.

ÇALIŞKAN, N., *Habenneke ve Nüzûl Sıralı Tefsiri*, Şule Yayınları, İstanbul, 2017.

ÇANTAY, H. B., “Baltacıoğlu ve Kur’an”, *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 256, İstanbul, 1957.

ÇANTAY, H. B., “Türkçe Kur’an mı?”, *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 252, 255, İstanbul, 1957.

DEHLEVÎ, V., *el-Fevzu’l-Kebîr fî Usûli’t-Tefsîr*, Trc. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî, Dâru’s-Sahve, Kâhire, 1407/1986.

DEMİRCİ, M., *Kur’ân Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2015.

DEMİRCİ, M., *Tefsir Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

EBÛ ZEHRA, M. A., *el-Mu’cizetü’l-Kübrâ el-Kur’ân*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, y.y., ts.

ERDOĞAN, İ. H., “Nübüvvetin İspatı Bağlamında Kur’an’ın Psikolojik İ’câzı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 2, (2017): 402-420.

ERDOĞAN, İ. H., “Kur’ân’ı Mûcize Kılan İ’câz Yönü Fesâhat ve Tenâsüp Fahreddin er-Râzî’ye Göre” *Turkish Academic Research Review*, Cilt:3, Sayı: 2, (2018): 39-60.

ERDOĞAN, İ. H., *Nübüvvetin İspatı ve İ’câzu’-Kur’ân*, Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2019.

ERMENAKLİ, S. A., “Kur’an Tercemesine Dair”, *Sebilürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 240, İstanbul, 1957.

ERTAN, V., “Eyüp Sabri Hayırlıoğlu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17:50-51, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

ERTAN, V., “Sabık Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 77, Ekim, (1968): 227-228.

EŞREF, E., “Akif’in Kur’an Tercemesi: Nasıl Başladı, Sonra Niçin Yakıldı?”, *Sebilürreşad*, Cilt: 12, Sayı: 291-295, İstanbul, 1959.

GÖKÜŞ, Ş., *II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük Akımında Eğitim, Din Eğitim ve Öğretimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2013.

HAYIRLIOĞLU, E. S., “Türkçe Kur’an Okunamaz”, *Türkçe Kur’an Okunamaz*, Hazırlayan: Mümin Çevik, (II. Baskı), İstanbul, 1958.

HAYIRLIOĞLU, E. S., “Diyanet Riyasetinin Bir Tavzihi”, *Sebilürreşad*, Cilt: VI, Sayı: 143.

İBNU’L-ARABÎ, E. B., *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Tahrîc ve Ta’lik: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003.

KARA, M., “Doğu ve Batı Türkçesinde Kur’an Tercüme ve Tefsirleri,” *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: XXIX, Sayı: 3. (1993): 25-36.

KATTÂN, M. H., *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Mektebetu’l-Meârif li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, y.y., 1421/2000.

MUHAMMED A., *el-Aslân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Nşr. Muhammed Abdulmun’im, y.y., 1417/1996.

MÜSTAĞFİRÎ, E. A. C., *Fedâilu’l-Kur’ân*, Thk. Ahmed b. Fâris, Dâru İbn Hazm, y.y., 2008.

OGAN, M. R., “Baltacıoğluna Cevap: Kur’an’ı Tercüme Teşebbüsü”, *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 217, İstanbul, 1956.

OGAN, M. R., “Kur’an’ı Kerim Nedir?”, *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 257, İstanbul, 1857.

OGAN, M. R., “Kur’an’ın İstismarı”, *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 256, İstanbul, 1957.

OKIÇ, T., “Hadîste Tercüman”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIV, (1966): 27-52.

SAFA, P., “Kur’an Tercümesi”, *Sebilürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 250, İstanbul, 1957.

SAĞDİÇ, R. N., “Kur’an Tercümeleri Münasebetiyle Mehmet Akif Merhum Hakkındaki Hatıralar”, *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 269, İstanbul, 1958.

SICAK, A. S., *Kur'an Tefsirinde Öznellik*, Ankara Okulu, Ankara, 2017.

ULUNAY, “Yeni Türkçe Kur’an”, *Sebilürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 250, İstanbul, 1957.

USEYMİN, M. S. M., *Usûl fi't-Tefsîr*, Thk. Kısmu't-Tahkîk bi'l-Mektebeti'l-İslâmiyye, Nşr. el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1422/2001.

ÜNLÜ, S., “Kur’an-ı Kerim’in Türkçeye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur’an Tercümeleri”, *Dinî Araştırmalar*, Ocak-Nisan, Cilt: 9, Sayı: 27. (2017): 9-56.

YILMAZ, H., “Kur’ân Meali Bağlamında Harfî Tercüme ile Tefsirî Tercüme Türü Arasında Bir Mukayese”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, Kars, (2016): 1-18.

ZEHEBÎ, M. S. H., *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mektebetu Vehbe, Kâhire, ts.

ZERKEŞÎ, B., *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, (Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû) y.y., 1376/1957.

ZÜRKÂNÎ, M. A., *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, Matbaatu Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, (III. Baskı), y.y, ts.

Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Denizyolları Politikası (1923-1938)

Nadir Yurtoğlu*

ORCID: 0000-0001-7478-3149

Öz

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923'ten 1938'e kadar olan dönemde Türkiye'de Denizyolları politikası ile bu politikanın ekonomiye olan yansımaları makalenin konusunu teşkil etmektedir. Çalışma, Atatürk Dönemi'nde denizyolları faaliyetleri (1923-1938) ile sınırlandırılarak tek dönem dâhilinde ele alınmıştır. Bu dönemde denizyolları politikasının ekonomiye olan yansımaları sayısal veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın kaynak materyalini, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, resmi yayınlardan; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi, kanunlar ve tutanak dergileri, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, istatistik yıllıkları ve dönemin süreli yayınları arasında bulunan dergilerin makaleleri oluşturmaktadır. Konu incelenirken, dünyadaki denizyolları alanında yaşanan gelişmeler göz önüne getirilerek gerekli değerlendirilmeler yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuç şudur: Atatürk Dönemi'nin başlangıcında bir yandan denizyolları ile ilgili yasal boşluğu doldurmak amacıyla kanuni düzenlemelere gidilirken öbür yandan, 19 Nisan 1926 tarih ve 815 sayılı Yasanın kabul edilmesiyle kabotaj hakkı Türk sancağı taşıyan gemilere geçmiştir. Akabinde de yük ve yolcu taşıyan gemilerin sayı ve tonajlarını artırmak için başta Almanya olmak üzere yabancı ülkelere gemi siparişinde bulunulmuştur. Dahası 27 Aralık 1937'de Denizbank'ın kuruluşu ve bütün denizcilik faaliyetlerinin bu bankanın uhdesine verilmesiyle gemi sayı ve tonajları ile taşınan yolcu ve eşya miktarlarında artış yapıp denizyolları alanında gelişme temin edilmesiyle milli ekonomiye katkılar sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyr-i Sefain İdaresi, Denizyolları, Denizbank, Kabotaj, Denizyolları İşletmesi

Gönderme Tarihi: 25/02/2019**Kabul Tarihi:20/03/2019**

* Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, E-Posta: nyurtoğlu@kastamonu.edu.tr

Turkish Maritime Policy in the Period of Atatürk (1923-1938)

Abstract

This study addressed the Atatürk-Era Turkish maritime policy and analyzed its repercussions on national economy between 1923 (foundation of the Turkish Republic) and 1938 in the light of numerical data. Data were collected from the Presidency Republican Archive Documents, official publications, Memorandum Diary of the Grand National Assembly of Turkey, laws and minute books, Official Gazette of the Republic of Turkey, annual statistics and articles in periodicals of the era. While examining the subject, the study also took global developments in the maritime sector into consideration. The results are as follows: At the beginning of the Atatürk Era, legal regulations were introduced to fill the legal gap in maritime law, and the right of cabotage was granted to ships carrying the Turkish flag with the adoption of Law No. 815 (dated April 19, 1926). Afterwards, ship orders were placed in foreign countries, especially in Germany, to increase the number and tonnages of vessels carrying cargo and passengers. Furthermore, Denizbank was established on 27 December 1937 and tasked with all maritime operations. This decision resulted in an increase in the number and tonnages of ships and, thus, an increase in the carriage of passengers and goods. These maritime developments contributed to the national economy.

Keywords: Navigation Administration, Maritime, Denizbank, Cabotage, Directorate General of Maritime

Received Date: 25/02/2019

Accepted Date: 20/03/2019

ПОЛИТИКА МОРСКИХ ПУТЕЙ В ТУРЦИИ В ПЕРИОД АТАТЮРКА (1923-1938)

Резюме

Основная тема данной статьи раскрывает политику морских путей в Турции и вклад этой политики в экономику страны в период начала провозглашения Турецкой Республики с 1923 года по 1938 год. В этой работе обсуждается один период, который ограничен деятельностью морских путей во времена Ататюрка (1923-1938). Вклад политики морских путей в экономику этого периода раскрываются согласно статистическим данным. Основным материалом этого исследования являются Архивные Документы Президиума Респубики, а также официальные публикации такие как Газета Постановлений Государственной Думы Турции (ТВММ), журналы законов и постановлений, Официальная Газета Турецкого Государства, статистические ежегодники и статьи опубликованные в журналах того периода. При рассмотрении данного вопроса было сделано заключение приняв во внимание развитие морских путей всего мира. Результат этого исследования заключается в том, что с одной стороны в начале периода правления Ататюрка ведутся работы по восполнению законов судоходства, с другой стороны опираясь на 815 закон, принятый 19 апреля 1926 года, право каботаж переходит турецким судам. В результате этого для большей вместимости грузов и пассажиров, в зарубежные страны, в большей степени в Германию, были сделаны заказы на производство кораблей. Все обязательства по перевозке грузов и пассажиров кораблями были переданы Денизбанку, который открылся в 1937 году 27 декабря и это привело к увеличению грузовых и пассажирских перевозок морским транспортом а также сделала большой вклад в развитие национальной экономики страны.

Ключевые слова: Администрация Сейри Сефаин, морские пути, Денизбанк, каботаж, Управление Морских Путей

Получено: 25/02/2019

Принято: 20/03/2019

Giriş

Eskiçağdan Yakınçağ Dönemine Dünyada Denizcilik

İnsanlık tarihi içerisinde yer alan denizciliğin karayolu tarihi kadar gerilere gittiği kabul edilmektedir. En eski denizci milletlerin aynı zamanda ilk medeniyetleri kuran Asya ve Akdeniz milletleri olduğu düşünülmektedir. Savaşçı özellik taşıyan bu milletler denizcilik sayesinde gelişimlerini sürdürdüğü görülmektedir. Eski deniz ticaretinin yapıldığı alanlara bakıldığında ise daha çok dar körfezler ve iç denizlerle sınırlı kaldığı bilinmektedir.¹

Antikçağda Yunan ve Roma'nın kültürel ve ekonomik anlamdaki gelişiminin başlıca nedeni, Akdeniz'in deniz ve hava koşullarının taşımacılığa elverişli olması gösterilebilir.² Deniz ticaretinde, malların takas edilmesi, aynı zamanda farklı toplumların bir araya gelerek kültürel açıdan birbirlerini etkilemesine de yol açmıştır. Bu bağlamda Ege Bölgesinde ticaret ve kültürler arası ilişkilerin, ilk yerleşimlerin kurulduğu Neolitik Çağ'dan itibaren deniz yoluyla sağlandığını, Melos Adası obsidyenin³ Ege'nin farklı kesimlerinde bulunması ortaya koymuştur.⁴

MÖ 1200 yıllarından itibaren deniz ticaretinde önemli bir yere sahip olan Fenikeliler, diğer milletlerle ticari faaliyetlerini devam ettirmek ve ticaret ağlarını genişletebilmek amacıyla Akdeniz'in batısına doğru yayılma istidadı göstermişlerdir. Böylece Akdeniz, adalar ve Cebelitarık Boğazının ötesine kadar uzanan Atlas Okyanusu kıyılarında ticaret kolonileri meydana getirmişlerdir.⁵

Fenikelilerin dışında, Yunanlılardan aldıkları denizcilik bilgisi sayesinde Akdeniz Bölgesinde geniş bir medeniyet kuran Romalılar (MÖ 753-MS 476), Tiber Nehri ağzında bulunan Ostia Limanı ile iki adet üs tesis etmelerinin yanı sıra İskenderiye Deniz Fenerine benzer bir fener de inşa etmişlerdir.⁶ Buna ilave olarak Romalılar, bir yandan Ege Denizinde birçok liman ve yontma taştan rıhtımlar inşa ederken öbür yandan İskenderiye'yi Akdeniz'in önemli liman kenti haline getirmişlerdir.⁷

¹ Nejdet Köktürk, "Milletlerarası Denizyolları", *İktisadi Yürüyüş* 8, sy. 180 (1947): 7.

² Ahmet Bilir, "Roma Dönemi Doğu Akdeniz Deniz Ticaretinde Kıyı Kilikya Bölgesinin Yeri ve Önemi", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2014, 50.

³ Yanardağ'dan çıkan koyu renkli cama benzeyen eski çağlarda ok başı ve bıçak yapılan çok sert bir taş.

⁴ Hüsnüye Esra Tufanoğlu, "Antikçağda Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017, 15.

⁵ Güneş Girgin, "Fenikeliler'de Akdeniz Ticareti", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006, 81.

⁶ Ostia Limanı ve feneri hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. Ahmet Bilir, "Ostia Limanı", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006, 32-44, 53-54.

⁷ Kâmrân Yetiş, "Deniz Ticareti", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul: 1948, 347-348.

Fenikeliler ve Romalılar tarafından denizcilik ileri bir meslek haline getirilmesine rağmen bu alandaki asıl gelişme XVI. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. Pusula, teleskop ve gemi dümeninin icadı, uzak mesafelere seyahati mümkün hale getirirken, 19. yüzyılda buhar kazanının keşfi ve gemicilik alanında yeni buluşların ortaya konulması, deniz ticaretinde en üst seviyeye ulaşabilmenin önünü açmıştır.⁸

Amerikalı Robert Fulton tarafından 1807’de Hudson nehrine ilk buharlı gemi Clermont’un indirilmesiyle buharın deniz araçlarında uygulanma sürecine girilmiştir. İlk buharlı gemi ile 1816’da İngiltere’den Fransa’ya, 1818’de ise Atlas Okyanusuna geçilmiştir. Bu tarihten itibaren 20 yıl içerisinde buharlı gemilerle eşya ve yolcu taşınması ileri bir seviyeye ulaşılırken, yelkenli gemiler ikinci plana düşmüştür.⁹

Osmanlı Devleti’nde Denizcilik

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren denizcilikte büyük atılım yapıp dünyanın önde bulunan ülkelerinden biri haline gelmesine rağmen son dönemlerinde bu alanda da hâkimiyetini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle buhar gücü ile çalışan gemilerin devreye girdiği dönemin hemen ardından vapurculukta zayıf kalması ve ülkenin başına bir sis gibi çöken kapitülasyon sıkıntısı yüzünden denizlerde varlığını kaybetmiş, deniz ulaşımı yabancıların eline geçmiştir.¹⁰

1820’den itibaren Osmanlı kara sularında yabancı buharlı gemiler işlemeye başlamış, 20 Mayıs 1828’de II. Mahmut döneminde (1785-1839) İngiltere’den satın alınan ilk buharlı gemi (Swift, Sürat) gelmiştir. İstanbul halkı, *Buğu Gemisi* adını verdiği bu tekneyi sahillere koşup uzaktan hayranlıkla izlemiştir. 1837’de, bugünkü Taşkızak Tersanesinin bulunduğu Aynalıkavak’tan denize indirilen *Eser-i Hayır* ise Osmanlı tersanelerinde inşa edilen ilk buharlı yolcu gemisi olmuştur.¹¹

Tarifeli seferlerin aksamadan yerine getirilebilmesi ve deniz taşımacılığının şirketler eliyle daha sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla Abdülmecid döneminde (1823-1861) Hazine-i Hassa’nın katılımıyla *Şirket-i Osmaniye* kurulmuştur. Bu şirketin Çanakkale, Limni, Sinop, Samsun, Trabzon, Selanik, Gemlik, Karamürsel ve İzmit’e seferler düzenlediği bilinmektedir. Hazine-i Hassa bir süre sonra adı geçen şirketten ayrılarak *Hazine-i Hassa Kumpanyası* adıyla Şirket-i Osmaniye’nin yanında ikinci bir

⁸ Yetiş, “Deniz Ticareti”, 347-348; Haluk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1962, 382.

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1856-1861*, Ankara: TTK Yayınları, 4. Basım, 1988, 6: 264.

¹⁰ Yusuf Ziya Kalafatoğlu, “Vapurculuğumuz”, *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 30.

¹¹ [https://www.tdi.gov.tr/tarihce/\(31.01.2019\);https://core.ac.uk/download/pdf/132266779.pdf](https://www.tdi.gov.tr/tarihce/(31.01.2019);https://core.ac.uk/download/pdf/132266779.pdf) (31.01.2019); “Denizyollarının Tarihçesi”, *İktisadi Yürüyüş* 10, sy. 238-240 (1949): 43.

kumpanya olarak faaliyete başlamıştır. Bu şirket daha sonra *Mecidiye* 1843 yılında da *Fevaid-i Osmaniye* adını almıştır. Böylece bir Türk şirketi, limanlar arasında yük ve yolcu taşımacılığına başlamasına rağmen, ihtiyacı tam olarak karşılayamamıştır. İç kesimlerden iskele ve limanlara gelen mallar *Fevaid-i Osmaniye* veya *Avusturya Lloyd Firmasının* buharlı gemileriyle İstanbul'a taşınmıştır. Abdülmecit döneminde *Fevaid-i Osmaniye*'nin yanı sıra *Şirket-i Hayriye* ve *Haliç Vapurları Şirketinin* de kurulduğu bilinmektedir.¹²

Donanma tutkunu olan Abdülaziz (1830-1876) zamanında ise *Fevaid-i Osmaniye*, yeni sultanın adına binaen 1870'de *İdare-i Aziziye* ye dönüştürülmüştür. Bu sırada şirketin 20 gemisinden dördü atıl durumda, kalanları da sağlıklı işleyememektedir. Şirket, Karadeniz, Marmara ve Ege'deki uzak mesafe ulaşımının yanı sıra, bir dizi küçük vapurla *Kadıköy*, *Ayastefanos* ve *Adalar*'a seferler düzenlemiştir.¹³

Bu dönemde *İdare-i Aziziye* denilen kumpanyanın teşkilinin amacı bir nevi askeri nakliyatı yerine getirmektir. Ülkede yaşanan iç savaşlar ve bilhassa uzun süren Yemen isyanlarında askeri taşımacılık bu vapurlarla sağlanmıştır. Ancak gerek vapur sayısının azlığı gerekse idari teşkilattaki yetersizlikler belirlenen hedefe ulaşılmasını engellemiştir. İstanbul ve Anadolu limanlarından Yemen'deki *El-Hudeyde*'ye yapılan nakliyatın uzun sürmesi ve bu ülkede bulunan Türk kıtalarına gerçekleştirilen takviye güçlülükleri, erzak ve mühimmatın zamanında yetiştirilememesine yol açmıştır.¹⁴

Abdülhamit döneminde (1842-1918) *İdare-i Aziziye*, 1878'de *İdare-i Mahsusa* ya dönüştürülmüştür. Bu idare elindeki kullanılmış ikinci el gemilerle çalıştığı hatlarının yanı sıra diğer Osmanlı liman ve iskelelerinde de vapur işletme hakkına sahip olmuştur.¹⁵ Osmanlı ülkesindeki kabotaj işleri yabancı gemilere tahsis edildiği için *İdare-i Mahsusa* vapurları belirli bir programa tabi olmaksızın Osmanlı limanları arasında gidip gelmiştir. Seferlere katılan bu vapurları daha çok yoksul kesim kullanmış, maddi durumu yerinde olanlar ya *Loit Tiryestino* veya *Pake Kumpanyasının* vapurlarını tercih etmiştir. Küçük limanlar arasındaki nakliye faaliyetleri ise her limanın kendine has yelkenli taka ve kayıkları tarafından yerine getirilmiştir.¹⁶

Abdülhamit döneminin başlarında deniz ticaret filosu: yolcu vapurları, Tuna Nehrinde sefer yapan vapurlar ve şilepler olmak üzere üçe ayrılmıştır. 9'u İngiltere, 12'si

¹² Özlem Yıldız, "II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)", Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012, 2, 38.

¹³ Yıldız, "II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)", 39.

¹⁴ Kalafatoğlu, "Vapurculuğumuz", 30.

¹⁵ Yıldız, "II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)", 4.

¹⁶ Kalafatoğlu, "Vapurculuğumuz", 30.

Trieste, biri Musul, biri de İstanbul tersanelerinde imal edilen ve 183 ile 863 ton kapasitesi arasında bulunan 23 adet irili ufaklı yolcu vapurlarından 183 ton büyüklüğündeki İstanbul tersanelerinde imal edilen geminin 1848 yılında denize indirildiği görülmektedir. Ayrıca 9 adet gemi Tuna Nehrinde işlemiş, en büyüğü 550 ton büyüklüğünde bulunan şilepler ise zahire taşımaya tahsis edilmiştir.¹⁷

II. Meşrutiyet (23 Temmuz 1908) ilan edildiği zaman deniz ticaret filosunun Osmanlı sahillerindeki payı %17-18 civarındaydı. Bu dönem içerisinde sermayesi yine devletten sağlanmak şartıyla Maliye, Harbiye, Ticaret ve Nafia Nezaretlerinden seçilen üyelerden teşkil edilen ve uzman bir genel müdürün yönetiminde bağımsız bir kurul tarafından yönetilmek üzere 1910 yılında Bahriye Nezaretine bağlı *Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi* kurulmuştur.¹⁸

Avrupa ülkeleri arasında buharlı gemilerin icadından sonra deniz nakliyeciliği bakımından geri kalan ülkelerden biri olan Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Hükümeti, Avrupa'da kullanılan gemileri satın alarak bir ticaret filosu meydana getirmeye çalışmışsa da I. Dünya Savaşı'nın (1914-1918) ortaya çıkışı bu teşebbüsü sonuçsuz bırakmıştır.¹⁹ Böylece *Fevaid-i Osmaniye*'nin kuruluşundan itibaren denizyollarının yeterince gelişmemesinde, kapitülasyonlar nedeniyle ticaretin yabancı gemilere bırakılıp kabotaj hakkının Türk sancağı taşıyan gemilere verilmemesi etkili olmuştur.²⁰

1. Atatürk Dönemi'nde Denizyolları Faaliyetleri (1923-1938)

1.1. Atatürk Dönemi'nde Denizyolları ile İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamasından kısa bir süre sonra Anadolu'nun işgale

¹⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Ankara: TTK Yayınları, 3. Basım, 1988, 8: 464-465.

¹⁸ Yıldız, "II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)", 31, 42; Fevaid-i Osmaniye'nin kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nde denizyolları alanında yapılan çalışmaların ayrıntıları için ayrıca Bk. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: TTK Yayınları, 1994, 106; Abdülaziz döneminde büyük bir donanma oluşturma çabasına girilmesine rağmen deniz ticaret filosuna sahip olmak ihtiyacı hissedilememiştir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1861-1876*, Ankara: TTK Yayınları, 4. Basım, 1988, 7: 272.

¹⁹ Muhittin Birgen, "Ticaret Filomuz", *İktisadi Yürüyüş* 3, sy.35-36 (1941): 7; *Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi* Milli Hükümetin kurulmasıyla 23 Ocak 1923 tarihli talimatname ile Milli Müdafaa Vekâletine bağlı olarak Türkiye *Seyr-i Sefain İdaresi* adını almıştır. Bu kuruluşa yedi üyeden oluşan bir İdare Meclisi ile bir genel müdür görevlendirilmiştir. "Denizyollarımızın Tarihçesi", *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 33; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: TTK Yayınları, 1994, 186.

²⁰ "Memleket İktisadiyatı Bakımından Denizyolları ve Ehemmiyeti", *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36, (1941): 27.

maruz kalması, Milli Mücadele'nin başlatılmasına neden olmuştur. Bu mücadelenin devam ettiği süreçte denizyollarıyla ilgili yasal düzenlemelere gidilmiştir. Atatürk Dönemi'nde denizyollarıyla ilgili yapılan yasal düzenlemelerden biri 15 Nisan 1922'de kabul edilen 216 sayılı *Merakib-i Bahriyeden Alınacak Rüşum Hakkında Kanundur*. Bu kanunla, her türlü deniz ulaşım araçları ile gemilerden, liman idarelerine bağlı yazılı tarifede bulunan deniz vergileri alınmıştır.²¹

Milli Mücadele'nin kazanılması ve Cumhuriyetin ilanından sonra denizyolları ile ilgili yürürlüğe giren kanunlardan bir diğeri de 4 Nisan 1925 tarih ve 597 sayılı *Seyr-i Sefain Müdüriyet-i Umumiyesinin Sureti İdaresine Dair Kanundur*. Bu kanunla, Seyr-i Sefain İdare Meclisi üyeleri, genel müdürden başka altı kişiden meydana gelmiştir. Üyelerden dördü Ticaret Bakanlığı tarafından belirlenip Bakanlar Kurulunca tayin edilirken, toplanan heyet, gizli oy ile kalan diğer iki üyeyi, bilirkişilerden seçmiştir. İdare heyetinde bulunan bu kişilerin vapur sahibi ya da vapur idareleriyle bağlantısının olmamasına dikkat edilmiş, dört yıl süreyle üyelik yapanlar tekrar seçime katılarak her yılın başında gizli oy ile aralarından birini başkan seçmiştir.²²

19 Haziran 1927'de çıkarılan 1096 sayılı *Seyr-i Sefain Müdüriyeti Umumiyesinin Sureti İdaresi Hakkındaki 4 Nisan 1341 Tarihli Kanunun Üçüncü Maddesinin Tadiline Dair Kanunla* da haftada iki toplantıyı aşmamak üzere İdare Meclisi Üyelerine Huzur Hakkı olarak her toplantı için yirmişer ve başkana da otuz lira verilir hükmü getirilmiştir.²³

29 Mayıs 1933'te kabul edilen 2239 sayılı *Denizyolları İşletme Kanunu* ile Türkiye sahillerindeki düzenli posta seferleri devlet tekeline alınmıştır.²⁴ Bu tekel, Denizyolları İşletme Müdürlüğü tarafından yerine getirilmiştir. Ancak 4. maddede belirlenen vasıf ve şartlara sahip olmak üzere bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içerisinde teşekkül edecek Türk anonim şirketine de Denizyolları İşletme Müdürlüğü ile birlikte muntazam posta seferlerine katılma hakkı verilmiştir. Ayrıca

²¹ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 1, C. 1, 15.04.1338, 254; Kanunun TBMM'de görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 19, 27. Birleşim, 15.04.1338, 176-183.

²² TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 04.04.1341, 123; *Resmi Gazete*, Sayı No: 92, 14 Nisan 1341; 597 sayılı Kanunun TBMM'de yapılan oylaması için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 17, 93. Birleşim, 04.04.1341, 61-62.

²³ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 5, 19.06.1927, 430; *Resmi Gazete*, Sayı No: 621, 30 Haziran 1927; 19 Haziran 1927 tarih ve 1096 sayılı Kanunun TBMM'deki oylaması hakkında bilgi almak Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 33, 77. Birleşim, 19.06.1927, 271-273.

²⁴ Erol Zeytinoglu, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Met-er Matbaası, 6. Basım, 1976, 511; Nadir Yurtoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, 211.

sekizinci madde gereğince teŝekköl edecek diğer Türk anonim ŝirketlerinin de bu işlerde çalıŝmasına Hükümetçe izin verilmiştir.²⁵

Denizyolları hakkında yapılan en önemli yasal düzenlemelerden biri de 31 Mayıs 1933'te kabul edilen 2248 sayılı *Denizyolları ve Akay İşletmeleri ile Fabrika ve Havuzlar Teşkilâtı Hakkında Kanundur*. Bu kanunla Seyr-i Sefain Müdüriyeti Umumiyesinin Sureti İdaresi Hakkındaki 4 Nisan 1341 Tarih ve 597 Numaralı Kanun ile bu kanunun 3. maddesini deđiŝtiren 19 Haziran 1927 tarih ve 1096 numaralı Kanun yürürlükten kaldırılmıŝtır. O zamana kadar Seyr-i Sefain Müdüriyeti Umumiyesince idare edilen iŝlerden:

1. Marmara, Akdeniz ve Karadeniz dış hatları,
2. İstanbul ve civarı iç hatlar ile Yalova,
3. Fabrika ve havuzlar, faaliyetleri birbirinden ayrılarak bu işlerle meşgul olmak ve her biri hükmi şahsiyeti haiz bulunmak üzere Denizyolları İşletmesi, Akay İşletmesi, Fabrika ve Havuzlar Müdürlükleri teşkil edilmiştir. Ayrıca Seyr-i Sefain İdaresine verilen İstanbul limanında kılavuzluk ve römorkörcülük ile diğer Türkiye sahillerinde kılavuzluk işleri de devlet tekeline alınmıştır.²⁶

5 Temmuz 1934 tarih ve 2572 sayılı *Denizyolları ve Akay İşletmeleri ile Fabrika ve Havuzlar Teşkilâtı Hakkındaki 2248 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun*, denizyolları alanında yapılan başka yasal düzenlemelerden biri olmuştur. Bu kanunla kapatılan Seyr-i Sefain İdaresinin 2248 numaralı Kanunun geçici maddesi gereğince teşkil edilen komisyonunun belirli sürede tamamlayamadığı tasfiye işlemlerini sonuçlandırmak üzere ikisi Maliye Bakanlığı, ikisi Ekonomi Bakanlığı ve biri de Divanı Muhasebat Reisliğince seçilecek beş üyeden oluşan bir heyet teşkil edilmiştir. Bu heyet, Denizyolları İşletme Müdürünün gözetim ve sorumluluğu altında çalışırken, adı geçen heyete Denizyolları

²⁵ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 29.05.1933, 714; *Resmi Gazete*, Sayı No: 2419, 5 Haziran 1933; Denizyolları İşletme Kanun Tasarısı için Bk. TBMM, *Zabit Ceridesi*, Muntazam Posta Seferleri Hakkında 1/600 Numaralı Kanun Lâyihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 29.05.1933, 8 -19.

²⁶ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 31.05.1933, 767; *Resmi Gazete*, Sayı No: 2422, 8 Haziran 1933; 2248 sayılı Kanunun TBMM görüşmeleri için Bk. TBMM, *Zabit Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 64. Birleşim, 31.05.1933, 457-461; 2248 Sayılı Kanunun 11. maddesi gereğince Devlet Başkanına ait deniz araçları ile kılavuzluk ve römorkörcülük işlerine yapılacak masraflar için 1936 yılı Ekonomi Bakanlığı bütçesinden 265 lira tahsis edilmiştir. TBMM, *Zabit Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 24.05.1937, 162.

İşletme Müdürü veya vekil tayin edeceği bir memuru başkanlık etmiş, heyet görevini en çok altı ay içinde tamamlamaya zorunlu tutulmuştur.²⁷

Atatürk Dönemi'nde denizyollarıyla ilgili yapılan yasal düzenlemelere devam edilerek 4 Mayıs 1935'te 2708 sayılı *Denizyolları ve Akay İşletme İdarelerinin Yapıtacağı Gemiler İçin On Milyon Liralık Tahsisat Verilmesi Hakkında Kanun* kabul edilmiştir. Bu kanunla, Denizyolları ve Akay İşletme İdarelerinin yeniden yapıtacağı vapurlar için yıllık taksitleri 500.000 liradan aşağı düşmemek ve 1935'te başlayarak 10 senede ödenmek üzere 10.000.000 liraya kadar gelecek yıllara geçen taahhütler icrasına ve mukaveleler akdine Ekonomi Bakanı yetkili kılınmıştır. Ayrıca birinci fıkra gereğince Akay İdaresi için yapıtılacak gemilerin bedeli 600.000 lirayı geçemez hükmü getirilmiştir.²⁸

9 Haziran 1936 tarih ve 3014 sayılı *Denizyolları ve Akay İşletmeler ile Fabrika ve Havuzlar Teşkilâtı Hakkındaki 2248 Sayılı Kanunun 8. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanunla* da Denizyolları ve Akay İşletmeleriyle Fabrika ve Havuzlar İdaresi, yıllık bilânçolarını her takvim yılının sonundan itibaren iki ay içerisinde hazırlamakla mükellef kılınmıştır. Bu bilânçoların, ikisi Divan-ı Muhasebatça, ikisi Ekonomi ve birisi de Maliye Bakanlıklarınca kendi memurlarından seçilecek beş kişilik bir heyet tarafından hesap ve muamelelere bakılmak suretiyle incelenmesi zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca bu heyete, Divan-ı Muhasebatça seçilenlerden birisi başkanlık etmiş, heyet, bilânçoları kendilerine verilen tarihten itibaren bir ay zarfında inceleyerek bir raporla Ekonomi Bakanlığına iletmiştir. Ekonomi Bakanlığı da bu bilânçolar ile raporları kendi görüşünü de katarak inceleme ve onaylanmak üzere bir ay zarfında Büyük Millet Meclisi Bütçe, İktisat ve Divanı muhasebat encümenlerinden oluşan Umumî heyete bırakmıştır. Umumî heyetin onay kararları, ilgili memurların ibrası hükmünde görülmüştür.²⁹

12 Haziran 1936'da çıkarılan 3047 sayılı *Denizyolları ve Akay İşletmeleri İdarelerinin Yapıtacağı Gemiler İçin 10 Milyon Liralık Tahsisat Verilmesine Dair Olan 2708 Numaralı Kanunun 1. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun*, denizyolları

²⁷ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 05.07.1934, 972; *Resmi Gazete*, Sayı No: 2752, 15 Temmuz 1934; Kanunun TBMM görüşmeleri için Bk. TBMM, *Zabit Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 72. Birleşim, 05.07.1934, 445-446.

²⁸ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 15, 04.05.1935, 104; *Resmi Gazete*, Sayı No: 2996, 7 Mayıs 1935; Deniz Yolları ve Akay İşletme İdarelerinin Yapıtacağı Gemiler İçin 10 Milyon Liralık Tahsisat Verilmesi Hakkındaki Kanunun oylama sonuçları için Bk. TBMM, *Zabit Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: F, C. 3, 23. Birleşim, 04.05.1935, 74.

²⁹ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 09.06.1936, 883; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3330, 15 Haziran 1936; Denizyolları ve Akay İşletmeleriyle Fabrika ve Havuzlar Teşkilatı Hakkındaki 2248 Sayılı Kanunun 8. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun'un TBMM görüşmeleri için Bk. TBMM, *Zabit Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 1, C. 12, 76. Birleşim, 09.06.1936, 125-126.

alanında kabul edilen önemli kanunlardan bir diğeri olmuştur. Bu kanunla, Denizyolları ve Akay İşletme İdarelerinin yeniden yaptıracığı vapurlar için yıllık ödeme miktarı Maliye ve Ekonomi Bakanları tarafından tespit edilmek ve 1936 yılından başlayarak en fazla on yılda ödenmek üzere 10.000.000 liraya kadar gelecek yıllara geçen taahhütler icrasına ve mukaveleler akdine Ekonomi Bakanı yetkili kılınmıştır. Ayrıca birinci fıkra gereğince Akay İdaresi için yapılacak gemilerin bedeli 600.000 lirayı geçemez hükmü getirilmiştir.³⁰

3047 sayılı Kanunun kabul edildiği gün 3048 sayılı *Denizyolları ve Akay İşletmeleriyle Fabrika ve Havuzlar Teşkilâtı Hakkındaki 2248 Numaralı Kanunun 15. Maddesine Ek Kanun* yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunla, kapatılan Seyr-i Sefain İdaresi, memurlarından olup da yeni teşekküllerde istihdam edilenlerden vefat edenlerin dul ve yetimlerine hak kazandıkları emekli maaşı üzerinden ve emekli tüzük hükümlerine göre maaş tahsis edilmesi ve bu maaşların hak edildiği tarihten itibaren mensup oldukları idarelerce ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu memurların yeni idarelerde geçen hizmet süreleri, Seyr-i Sefain İdaresinde aldıkları son maaş ile birlikte geçmiş fiilî hizmet olarak sayılmıştır.³¹

12 Şubat 1937’de kabul edilen 3131 sayılı Yasayla da 3047 numaralı Kanunun birinci maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: Denizyolları ve Akay İşletme İdarelerinin yeniden yaptıracığı vapurlar için yıllık ödeme miktarı Maliye ve Ekonomi Bakanları tarafından ortak tespit edilmek ve 1936’dan başlayarak en fazla on yılda ödenmek üzere 10.000.000 liraya kadar gelecek yıllara geçen taahhütler icrasına ve mukaveleler akdine Ekonomi Bakanı yetkili kılınmıştır. Ayrıca birinci fıkra gereğince Akay idaresi için yapılacak gemilerin bedeli 800.000 lirayı geçemez ibaresi getirilmiştir.³²

Son olarak 15 Şubat 1937 tarih ve 3137 sayılı *Denizyolları ve Akay İşletmeleriyle Fabrika ve Havuzlar İdareleri Memur ve Müstahdemleri Tekaiüt Kanunu* ile Denizyolları ve Akay İşletmeleriyle Fabrika ve Havuzlar Müdürlüklerinin sicilde yazılı daimî

³⁰ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 12.06.1936, s. 1028; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3336, 22 Haziran 1936; Denizyolları ve Akay İşletmeleri İdarelerinin Yapıtıracığı Gemiler İçin 10 Milyon Liralık Tahsisat Verilmesine Dair Olan 2708 Numaralı Kanunun 1. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 1, C. 12, 79. Birleşim, 12.06.1936, 1-2.

³¹ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 12.06.1936, 1029; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3336, 22 Haziran 1936; Devlete ait kurumlarda çalışan deniz ticaret mensuplarının emeklilikleri ile ilgili TBMM’ye gönderilen Kanun tasarısı hakkındaki yorumlar için Bk. “Akay ve Denizyolları Memurları”, *Zaman*, 30 Kasım 1934, Sayı No: 163.

³² TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 17, 12.02.1937, 250; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3538, 19 Şubat 1937; 3131 sayılı Kanunun TBMM görüşmeleri için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 16, 37. Birleşim, 12.02.1937, 175, 177, 179.

memurları ve gemi görevlileri için bir emekli sandığı kurulmuştur. Bunlara ve bunların dul ve yetimlerine bağlanacak aylıklar veya verilecek tazminatlar bu kanun hükümlerine göre hesap edilmiştir. Ayrıca Devlet Başkanına ait deniz araçlarında daimî müstahdem bulunanlar, Denizyolları ve Akay İdareleri hizmetlileri gibi bu kanun hükmüne tabi kılınmıştır.³³

1.2. Atatürk Dönemi'nde Denizyolları Alanında Yapılan Diğer Çalışmalar

Cumhuriyetin ilan edildiği yılda savaştan çıkmış bir ülkenin ekonomik şartlarının elverişsizliği nedeniyle denizlerde yük ve yolcu taşıyan gemi sayısı ve tonajı oldukça sınırlıdır. 1923 yılında en küçüğü 176 gros ton kapasitesindeki Ereğli gemisi ile en büyüğü 5.701 gros ton kapasitesindeki Gülcemal gemisinden meydana gelen 26.803 gros ton büyüklüğünde başlıca 15 gemilik filo denizlerde faaliyetini yürütmüştür. Bu gemilerin isimleri Akdeniz, Reşitpaşa, Zonguldak, Kızılırmak, Mahmut Şevket Paşa, Gülnihal, İnebolu, Bandırma, Alemdar, Miralay Nazım Bey, Gelibolu, Nimet ve Yüzbaşı Murat Bey'dir.³⁴

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan anlaşmasıyla kapitülasyonların kaldırılması, bir milletin kendi karasuları içerisinde yer alan deniz çevresini kullanması veya kullandırması olarak bilinen kabotaj hakkının Türk devletine geçmesinin önünü açmıştır.³⁵

19 Nisan 1926 tarih ve 815 sayılı *Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dâhilinde İcrayı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanununun* kabul edilmesi, Cumhuriyetin ilk yıllarında deniz ticaretinin ulusal bir kimliğe büründürülmesi için önemli bir adımı teşkil etmiştir. Bu kanunun birinci maddesine göre: Türkiye sahillerinin bir noktasından diğerine yük ve yolcu alıp taşımak ve limanlar içinde veya arasında herhangi hizmeti yerine getirmek, Türk sancağı taşıyan deniz taşıtlarına verilmiştir. Bunun yanı sıra yabancı gemiler dış ülkelerden aldıkları yolcu ve malı Türk

³³ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 17, 15.02.1937, 258; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3541, 27 Şubat 1937; 3137 sayılı Kanunun TBMM görüşmeleri için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 16, 38. Birleşim, 15.02.1937, 199-208; 2248 Sayılı Kanun gereğince 27.203 lirası Denizyolları İdaresinin, 15.868 lirası Akay İdaresinin ve 715 lirası da Fabrika ve Havuzlar İdaresinin emekli ve yetim maaşları olmak üzere toplamda 43.786 lira, 1934, 1935, 1936 ve 1937 mali yılları ödeneği olarak ayrı ayrı tahsis edilmiştir. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: F, C. 3, 22.05.1935, 44; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 1, C. 11, 25.05.1936, 42; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 24.05.1937, 50; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 23.05.1938, 52.

³⁴ "Denizyollarının Tarihçesi", 44; 1923 yılında cinsleri itibarıyla 18 ve üzeri gros tonilatoluk gemi sayıları için Bk. DPT, *Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968)*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969, 84.

³⁵ Serhat Çelebioğlu, "Yüzer Liman Terminalleri: İşlevleri ve Türkiye Kabotajını Arttırıcı Yönde Bir Model Geliştirilmesi", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009, 15.

limanlarına; Türk limanlarından aldıkları yolcu ve malı da yabancı limanlara taşıyabileceklerdi. Kanunun ikinci maddesine göre: nehir, göl ve Marmara havzasındaki boğazlarla, bütün kara sularıyla kara suları içerisinde yer alan, körfez, liman, koy ve benzeri yerlerde, vapur, römorkör, istimbot, mavna, salapurya, sandal, kayık, hareketli büyük ve küçük benzeri taşıma araçları ile maçuna, algarina, şat, su dubaları, limbo, kurtarma gemileri, şamandıra, sal gibi sabit ve hareketli araçları bulundurarak bunlarla taşımacılık ve ticaret yapma hakkı Türk tebaasına tanınmıştır. Kanunun üçüncü maddesiyle kara suları içerisinde balık, istiridye, midye, sünger, inci, mercan, sedef gibi çeşitli deniz mahsullerinin yanı sıra kum, çakıl ve sairenin çıkarılması hakkı Türk uyruklu şahıslara verilmiştir. Ayrıca denizlerde kaza yapmış araçların enkazının çıkarılarak kurtarılması, dalgıçlık, arayıcılık, kılavuzluk, deniz bakkalcılığı, bütün deniz araçlarında kaptanlık, çarhçılık, kâtiplik, tayfalık ve amelelik ve sairenin yerine getirilmesinin yanı sıra iskele, rıhtım hamallığı ve her türlü deniz esnaflığını yapma görevi Türk tebaasına verilmiştir.³⁶

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, Türk milletinin kendi karasuları içerisindeki deniz çevresini kullanması hususunu TBMM'nin 1 Kasım 1926 tarihli açılış konuşmasında gündeme getirerek verdiği bilgilere göre: Kabotajın, 1926'da tamamen Türk sancağına dönüşü fiilen gerçekleşmiştir. Bu olay asırlarca süren engellere karşı, milli idarenin övünçle hatırlanan başarılarından biri haline gelmiştir.³⁷

Kabotaj hakkının Türk devletine intikaliyle birlikte deniz filosunun yükünün artması, Ekonomi Bakanlığı bünyesinde deniz ticareti teşkilatını genişletmeye yönelik bir planlaştırma sürecinin başlatılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu planlandırmada V1, V2, V3, V4 ve V5 türünde 5 vapur tipi tespit edilmiştir. V1 tipi gemiler Karadeniz-İzmir-Pire-

³⁶ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 19.04.1926, 571-572; *Resmi Gazete*, Sayı No: 359, 29 Nisan 1926; Fethi Arslaner, "Kabotaj Kanunu", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: 1951, 168-169; Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj: (Haklar, Kazanımlar ve Bayramlar)*, İzmir: Deniz Ticareti Odası İzmir Şubesi Yayınları, 2009, 174; Kemal Arı, "Türkiye'de Kabotaj Uygulamasına Geçiş Süreci ve Bu Süreçte Strateji Oluşturma Çabaları", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan* içinde, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008, 44; Osmanlı Devleti'nin yabancılara tanıdığı imtiyazların, Kabotaj Kanununun yürürlüğe girdiği 1 Temmuz 1926'dan itibaren ortadan kaldırılması, 1 Temmuz 1935'te Denizcilik Bayramı, 1 Temmuz 1939'da da Kabotaj ve Denizcilik Bayramı adı altında kutlamaları başlatmıştır. Ahmet Fidan, "Dünden Bugüne Kabotaj ve Türk Denizciliğindeki Yeni İvmeler", *Journal of Urban Academy* 7, sy. 2 (2014): 62; Kabotaj Kanununun kabul edilmesinin 10. yıldönümü olan 1 Temmuz 1935'te Atatürk'ün de katıldığı İstanbul kutlamalarında yapılan etkinlikler için Bk. "Ulusal Bir Utkunun Onuncu Yıldönümü", *Ulus*, 2 Temmuz 1935, Sayı No: 5003; "Denizciler Bayramı Çok Güzel Geçti", *Zaman*, 2 Temmuz 1935, Sayı No: 372.

³⁷ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 27, Birinci Birleşim, 1 Teşrisani 1926, 3; Ayşe Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: TTK Yayınları, 1972, 103; Kabotaj Kanun Tasarısının TBMM'de görüşülmesi hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 24, 87. Birleşim, 19.04.1926, 145-146.

İskenderiye hattı için 7 gemiden müteşekkil olarak düşünülürken, bunlardan ilk üçü 5.300 ton, 16 mil hız, 700 yolcu ve 4 ambar kapasitesine, diğerleri ise 4.500 ton, 15 mil hız, 650 yolcu ve 2 ambar kapasitesine sahip olacaktı. Adı geçen gemiler yolcuların yanı sıra yaş meyve, balık ve sebze gibi ürünleri de taşıyabilecekti. V2 tipini ise 6 parçadan ibaret ve her biri 4.000 ton, 10-11 mil hız, 15'i kamara 55'i güverte yolcusu olmak üzere toplamda 70 yolcu ve 5 ambar kapasitesine sahip şilepler teşkil edecekti. Bu gemilerin bilhassa Karadeniz hattında hayvan ve eşya nakliyatında kullanılması planlanmış, yolcu kısmı ise ara iskeleler ihtiyacını karşılamak için öngörülmüştür.³⁸

Mersin hattı seferleri için planlanan V3 tipi gemilerden dördü sipariş edilmiştir. Bunlardan ilki Etrüsk ülkeye getirilirken, diğer ikisi Tırhan ve Kadeş sırayla Türk filosuna katılmış, dördüncü gemi Şalon, II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) araya girmesiyle getirilememiştir. V3 tipi gemilerden daha büyük, Suriye sahillerini takiben Port Said'e kadar uzanacak hatta çalışmak üzere İstanbul'dan *Sürat Postası* adı altında Antalya-Mersin, İskenderun-Filistin-Suriye limanlarına uğrayarak Port Said'e geçişini tamamlayacak üç adet daha geminin sipariş edilmesi düşünülmüştür. V4 tipi gemiler ise, kısa Türk hatlarında 7 gemiden meydana gelip, her biri 1.500 ton, 12 mil hız, 50 kamara, 250 yolcu, 250 ton yük ve iki ambar kapasitesine sahip olarak, Bartın ve Ayvalık seferlerini gerçekleştirecekti. Bu yedi gemi ile kısa hatlardaki eski gemiler yenilenerek ihtiyaçlar karşılanacaktı. Mudanya ve Bandırma için düşünülen V5 tipi gemilere gelince: Bunlardan her biri 1.400 ton, 15-16 mil hız, 100 ton yük, bir ambar ve yazın 560, kışın 375 yolcu kapasitesinde bulunacaktı. Bu tipte siparişi yapılan Marakaz, Sus ve Trak adlarındaki üç geminin ülkeye getirildiği bilinmektedir. Ayrıca Marmara denizindeki diğer hatlar üzerinde de sefer ihtiyacını karşılamak için esas tipleri bunlar olan iki ambarlı iki vapur daha sipariş edilerek Bandırma ve İzmit hatlarının tamamen ıslah edilmesi düşünülmüştür. Ekonomi Bakanlığı bu planları yaparken dış ülkelere getirilecek gemilerin 15 yaşından büyük olmaması hakkında bir de Karar çıkarmıştır.³⁹

Kabotaj hakkının Türk Devletine intikalinden sonra Cumhuriyet hükümetleri Seyr-i Sefain İdaresi çalışmalarını daha düzenli hale getirerek seferlerini programlaştırmış, elindeki mevcut araçlarla deniz ulaşımını sağlamaya gayret etmiştir.⁴⁰ Ancak vapur sayılarının yetersiz ve eski oluşu, yabancı kumpanyalardan daha kullanışlı

³⁸ Kalafatoğlu, "Vapurculuğumuz", 31.

³⁹ Kalafatoğlu, "Vapurculuğumuz", 31.

⁴⁰ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV*, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Yayınları, 1931, 299.

olanların satın alınarak mevcutlara ilave edilmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca kamara servislerine önem verilmesinin yanı sıra deniz seferleri daha muntazam hale getirilmesine rağmen vapur açığı kapatılamamıştır. Buna ilave olarak yabancı ülkelerin vapur teknolojisini yakından takip ederek yeni tipleri imal edip ya da satın almalarına karşı, Türk vapurlarının kömürle çalışan geri bir teknolojiyi kullanmaları ve bunların masraflı olmasıyla birlikte istenen randımanı verememesi, bu dönemin başlıca sorunlar arasında yer almıştır. Kabotaj hakkının devlete intikalinden sonra deniz işleriyle uğraşan tüccarlar yabancı firmalardan satın aldıkları vapurlarla SadıkHzade, Yelkenci, Kalkavan, Hantal adlı kumpanyaları meydana getirmişlerdir. Bu dönemde üretim ve nakliye işlerinin fazla olmayışı ve yerli kumpanyaların da Seyr-i Sefain İdaresi ve kendileriyle rekabete kalkışmalarıyla birlikte müesseselerini ıslah edip, yeni vapurlar alacak ve dış piyasayı temin edecek çareleri düşünmemeleri, zarar etmelerine yol açmıştır. Adı geçen kumpanyalar *Vapurculuk Şirketi* adıyla bir araya gelerek teşkilatlanmışlarsa da dar bir alanda iç ticaretle uğraşıp dünya denizcilik piyasasına açılmamaları neticeyi değiştirmemiştir.⁴¹

Atatürk 1 Kasım 1929 tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında deniz ticareti ile bilhassa Seyr-i Sefain İdaresinin ilerleyişinden memnuniyetini bildirmiş, Seyr-i Sefaini, hem deniz vasıtaları, hem de fabrikalarıyla, geniş ölçüde güçlendirmenin gerekli olduğunu belirtmiştir.⁴²

1933 yılına gelindiğinde denizyolları teşkilatında yeniden düzenleme yapılarak Seyr-i Sefain İdaresi bünyesindeki *Sevahili Mütecevire* denilen şehir hatları, Fabrika ve Havuzlardan ayrılarak sırf kabotaj seferleriyle ilgilenmek üzere *Denizyolları İşletmesi* adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Vapurculuk Şirketi de şilepçilik faaliyeti ile uğraşmak üzere yolcu ve yük postasına elverişli vapurlarını denizyollarına devretmiş, şilep postaları yapmak suretiyle iç ve dış piyasalarda faaliyet yürütmüştür.⁴³

Aynı yılda 2239 sayılı Denizyolları İşletme Kanununun 9. maddesi gereğince hatlara tahsis edilen gemilerde gerekli olan vasıflar hakkında Ekonomi Bakanlığınca

⁴¹ Kalafatoğlu, "Vapurculuğumuz", 30-31.

⁴² TBMM, *Zabit Ceridesi*, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 13, Birinci Birleşim, 01.11.1929, 3.

⁴³ Kalafatoğlu, "Vapurculuğumuz", 31; Seyr-i Sefain İdaresinin lağvedilmesinden birkaç yıl sonra yeni gemi yapımı için dış ülkelere yapılan müracaatta en uygun teklifi Almanya verdiğinden, gemiler bu ülkeye sipariş edilmiştir. Üçü 1.500 tonluk 18 millik Trak, üçü 3.000 tonluk 13,5 millik Tırhan ve ikisi 14 millik Suvat tipinde ve ikisi de Sus ve Efes motorlu körfez gemilerinden oluşan toplam 10 gemi Alman tezgâhlarında inşa edilmeye başlanmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışı bir kısım gemilerin tamamlanarak ülkeye getirilmesine engel teşkil etmiştir. "Cumhuriyette Sonra Eski ve Yeni Gemilerimiz", *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 29.

hazırlanan yönetmelik, 24 Temmuz 1933'te Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulmuştur.⁴⁴

Yine 2239 sayılı Kanuna göre teşekkül edecek *Milli Vapurcular Şirketinin* zamanında kurulamaması nedeniyle bütün deniz taşımacılığını üzerine almak zorunda kalan Denizyolları İşletme İdaresinin nakliyatı yapabilmek için kiraladığı tüccar gemileri ile artırdığı seferler yüzünden masrafları da artmıştır. Bu nedenle Denizyolları İşletme Müdürlüğünün 1933 yılı bütçesinin işletme masrafı faslına Bakanlar Kurulunca 13 Aralık 1933'te 300 liralık zam yapılması kararlaştırılmıştır.⁴⁵

Bu arada Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü tarafından İngiltere'den getirilmesi düşünülen çeşitli malzemenin kontenjane bakmadan ülkeye sokulmasına ve bu malzeme için 8.455 sterlinlik döviz tedarikine, 17 Ekim 1933'te Bakanlar Kurulunca izin verilmiştir.⁴⁶

Ayrıca 2248 sayılı Kanunun beşinci maddesine göre düzenlenmiş, Denizyolları İşletmesi Müdüriyeti Teşkilatı ve Sureti İdaresi Hakkındaki Geçici Yönetmeliğin yerine geçmek üzere Ekonomi Bakanlığınca hazırlanan yönetmelik, 4 Nisan 1934'te Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.⁴⁷

Denizyolları ile ilgili Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan kararname çalışmalarına 1934 yılı itibariyle devam edilmiştir. Balıkçılık Enstitüsüne ait geminin kömür ve diğer levazımının Denizyolları İşletme İdaresinden satın alınması ve tamiratının da Fabrika ve Havuzlar Müdüriyetine yaptırılması, hazine menfaatine uygun bulunduğundan bu faaliyetlerden miktarı 5 bin lirayı geçenlerin pazarlığa tabi tutulması, 9 Temmuz 1934'te Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.⁴⁸

Yine 2248 sayılı Kanunun 11. maddesine göre, Ekonomi Bakanlığınca hazırlanıp Maliye Bakanlığının tezkeresiyle gönderilen kılavuz ve römorkörcü ücret tarifesi ve bu tarifenin uygulanmasına ait esaslar, 20 Eylül 1934'te Bakanlar Kurulunca kabul

⁴⁴ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-53-13, Tarih: 24.07.1933; 2239 sayılı Denizyolları İşletme Kanununun 9. maddesine göre düzenli posta seferleri çalışmasını yürütecek müesseselerin sefere tahsis edecekleri gemilerinin Hükümetçe tayin olunacak nitelik ve koşulları taşımaları şart olarak görülmüştür. Ekonomi Bakanlığı tespit edilen nitelik ve şartlar bakımından bu gemileri her zaman kontrol etmeye ve şartları taşımayanları seferden menetmeğe yetkili kılınmıştır. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 29.05.1933, 715; *Resmî Gazete*, Sayı No: 2419, 5 Haziran 1933; Seyr-i Sefain İdaresi 1933 Yılı Bütçesi Hakkındaki Kanun Tasarısı için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 34-12-8, Tarih: 27.02.1933.

⁴⁵ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 41-88-3, Tarih: 13.12.1933; Denizyolları İşletme Müdürlüğünün 1933 yılı bütçesinin işletme masrafı faslına yapılan 300 liralık zammın yetmemesi üzerine, 26 Nisan 1934 tarihinde adı geçen kurumun masraf bütçesine ilaveler yapılmıştır. Bu ilaveler için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 44-25-16, Tarih: 26.04.1934.

⁴⁶ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-71-19, Tarih: 17.10.1933.

⁴⁷ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 43-19-15, Tarih: 04.04.1934.

⁴⁸ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 46-48-17, Tarih: 09.07.1934.

edilmiştir.⁴⁹ Ayrıca *Deniz Yolculukları Bölümleri Hakkında* Ekonomi Bakanlığınca hazırlanan yönetmelik, 3 Ocak 1935'te Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulmuştur.⁵⁰

Tablo 1'de 1934 yılında Türk ticaret gemilerinin ait olduğu kimseler ile sayı ve tonajları gösterilmiştir.

Geminin Sahibi	Sayı	Gayri Safi Tonaj (Brüt Tonaj)	Safi Tonaj (Net Tonaj)
Denizyolları	21	50.135	29.149
Akay	20	9.783	4.935
Haliç	12	1.786	1.019
Şirketi Hayriye	24	6.830	3.635
Vapurculuk Şirketi	23	29.488	17.780
Kalkavan Zadelere	5	12.617	9.432
Kır Zadelere	2	3.861	2.403
Hüseyin Avni Kaptan	2	5.442	3.465
Tavil Zade Biraderler	1	1.248	768
Cemal Bey	2	1.538	718
Mahmut Nedim vesaire	2	1.019	460
Naim Bey	2	2.545	1.428
Nimet Hanım	1	284	119
Abdurrahman vesaire	1	427	268
Gemi Kurtarma Şirketi	6	3.264	1.372
Sadık Zadelere	1	1.853	1.137
Sadık Zadelere	1	95	46
Yusuf Ziya	1	670	353
Tuva Limitet Şirketi	1	3.723	2.377
Muharrem	1	61	39
Ahmet Sadık	1	271	135
Hüsamettin	1	177	89
Yelkenci Zadelere	3	4.280	2.586
Benjamin	1	1.328	817
Barzlay ve Benjamin	5	16.436	9.399
Abdi ve Vehbi	2	1.876	1.108
Arif Bey	1	667	378
Hamdi vesaire	1	1.301	783

⁴⁹ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 48-63-5, Tarih: 20.09.1934; 27 Mayıs 1934 tarih ve 2450 sayılı *İktisat Vekâleti Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanunun* birinci maddesi uyarınca denizyolları ve deniz ticareti Ekonomi Bakanlığının görevleri arasında yer almıştır. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 27.05.1934, 335; *Resmî Gazete*, Sayı No: 2713, 29. Mayıs 1934; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 27.05.1934, 303; TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *50 Yılda Türk Sanayii*, Ankara: Mars Matbaası, 1973, 13.

⁵⁰ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 51-2-10, Tarih: 03.01.1935.

Şevket ve Burhanettin	1	3.308	2.148
Sadık Zade Nazım	1	1.439	844
Mahmut Lütfi Bey	1	2.302	1.504
Kiryako, Ömer, Rasim, Ahmet	2	858	472
Liman Şirketi	2	265	145
[Pınar]*	1	200	69
Devlet Demiryolları	1	149	67
Sırrı	1	794	450
Zeki Tahsin	1	831	468
Necip, Kamil, Kemal	1	1.173	693
Ziraat Bankası	1	1.518	981
Fatma Fehime Hanım	1	879	482
Hayık Astişar	1	777	425
Ahmet Selim vesaire	1	936	483
Mehmet Cevat, Ahmet Hamdi vs.	1	597	318
Yaşava Behar	1	454	251
Mustafa Faik	1	330	198
Rukiye Şahbal, Recep, Yuvan	1	337	176
Belkis ve Çocukları	1	604	341
Balıkçılık Enstitüsü	1	297	88
İzak Solomon	1	418	376
Hantalzade Kadri vesaire	1	3.254	1.958
Nafi ve Halim	1	870	477
Osman Firuzan ve Simonoviski	1	121	61
Uzun Ahmet Oğlu Mehmet	1	65	33
Osman ve Şükrü	1	65	33
Halil Bey	1	402	229
Rüsumat Müdüriyeti	3	732	252
Hacı Eşref	1	346	195
Şükrü ve Yakup	1	1.210	700
Necibe Hanım	1	683	324
Toplam	179	189.219	111.439
1933 Yılı Toplamı	178	164.619	107.257
1932 Yılı Toplamı	175	174.117	99.472

*Geminin sahibi başlığı adı altında verilen Pınar isminin geminin adı olduğu tahmin edilmektedir.

Tablo 1: Cumhuriyetin 11. Yılında Türk Ticaret Gemilerinin Durumu (1934)⁵¹

⁵¹ İGM, *İstatistik Yıllığı 1934-1935*, Ankara: 1935, 649.

Tablo 1'e göre 1934 yılında denizyollarında faaliyet halinde 59 şahıs ve kuruluşun elinde bulunan 179 geminin brüt tonajı 189.219, net tonajı 111.439'dur. Denizyolları, Akay, Haliç, Şirket-i Hayriye ve Vapurculuk Şirketi gibi beş büyük kuruluşun sahip olduğu 100 gemi 98.022 brüt ve 56.518 net tonaja sahipken, 79 gemiye sahip 54 şahıs ve kuruluşun brüt tonajı 91.197, net tonaja ise 54.921'dir.

Böylece denizyollarının da içinde bulunduğu ilk beş büyük kuruluşun gemi sayısı, brüt ve net tonaj itibariyle 79 gemiye sahip 54 şahıs ve kuruluştan daha büyük olduğu görülmektedir.

Atatürk Dönemi'nde denizcilikle ilgi yürürlüğe sokulan yönetmelik ve kararnamelelerin dışında deniz taşımacılığının da ucuz hale getirilmesi amaç haline getirilmiştir. İnönü'nün 7 Mart 1935'te TBMM'de açıkladığı 6. Hükümet Programına göre: Deniz taşımacılığını ıslah ederek yenilemek ve umumiyetle tarifeler üzerinde ucuzluğa ve kolaylığa gitmek başlıca hedef olarak görülmüştür.⁵²

Deniz ulaşımının ucuz ve kolay yoldan yapılmasının hedef seçildiği bir süreçte denizyolları çalışanlarının kooperatifleşmesine de önem verilmiştir. Denizyolları İşletmesi memurları tarafından ortakların kumanyaları için gerekli her türlü yiyecek ve kullanılacak eşyayı tedarik ederek satmak ve buna benzer diğer işlerle uğraşmak amacıyla İstanbul merkezde otuz yıl süre ve 3.500 lira sermaye ile teşkiline başlanan Denizyolları İşletmesi Kooperatif Şirketinin sözleşmesi, 10 Aralık 1934'te Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır.⁵³

Devlet Denizyolları İşletmesi Kooperatifi, zamanla uygun bir yardım teşekkülü haline gelerek, ortak sayısı, sermaye ve iş hacmini büyültmüştür. Devlet Denizyolları İşletmesi Kooperatifi, 1260-1300 civarında Devlet Denizyolları çalışanlarının her türlü yiyecek ihtiyacını temin etmiştir.⁵⁴

Denizyolları İşletmesinde kooperatifleşmeye önem verilmesinin yanı sıra kurumun değişen şartlara ayak uydurabilmesi amacıyla tüzük değişikliklerine de gidilmiştir. Denizyolları İşletme İdaresi Tüzüğü'nün bazı maddelerini değiştirmek üzere

⁵² TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: F, C. 1, İkinci Birleşim, 07.03.1935, 27; İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, İstanbul: Burçak Yayınları, 1968, 65.

⁵³ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 50-85-1, Tarih: 10.12.1934; Denizyolları İşletmesinin 1934 yılı sonuna kadar sahip olduğu vapurların isimleri gros, rüsum ve hamule tonajları ile yaşlarını gösterir cetvel için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 169-178-15, Tarih: 24.12.1934.

⁵⁴ "Denizcilere Kredi Açan Bir Teşekkül, Denizyolları Kooperatifi", *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941); 16; Denizyolları İşletme İdaresine 10 Milyon Liralık Ödenek Verilmesi Hakkındaki Kanun Tasarısı için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 52-16-4, Tarih: 00.03.1935.

Ekonomi Bakanlığınca hazırlanan tüzük, 17 Ocak 1936'da Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulmuştur.⁵⁵

Ayrıca genel bir seferberlik halinde ülkede mevcut şirket ve şahıslara ait bütün deniz nakil araçlarının Başkomutanlık adına Ekonomi Bakanlığı Deniz Nakliyatı Genel Müdürlüğü tarafından tek elden sevk ve idaresi için hazırlanan esasların uygulanması, 29 Ocak 1936'da Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.⁵⁶

Denizyolları alanında yapılan çalışmalar Atatürk'ün 1 Kasım 1936 tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında gündeme taşınmıştır. Atatürk bu konuşmasında: Ticaret filosunu yenileme ve artırma teşebbüsünden memnun olduğunu, limanlarda yeterli çalışma yapılarak umumi mağazalar ve antrepolar bulundurulmasının kararlaştırıldığını belirtmiştir.⁵⁷

Aynı yılda denizyollarında faaliyette bulunan gemilerin sayı ve tonajında 1923 yılına göre gözle görülür bir artış sağlandığı tespit edilmiştir. 1936 yılında 409 ile 4.875 gros ton arasında değişen ağırlıkta Seyyar, Kemal, Saadet, Ülgen, Dumlupınar, Konya, Antalya, Tarı, Cumhuriyet, Çanakkale, Mersin, Tayyar, Anafarta, Bursa, Erzurum, Karadeniz, Ankara, İzmir, Güneysu, Aksu, Ege adlarındaki başlıca 21 geminin toplam tonajı 51.525 tona ulaşmıştır.⁵⁸

Gemi sayı ve tonajlarının arttığı 1936 yılında yurtdışına denizcilikle ilgili anlaşmaları yerine getirmek ve temaslarda bulunmak üzere görevlendirilmeler de yapılmıştır. *Londra Deniz Anlaşması* görüşmelerine katılmak üzere Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'ın başkanlığında oluşturulan heyete, Genelkurmay Dokuzuncu Şube Müdürü Deniz Yarbayı Süreyya Denizeri ile Londra Ateşnavali Deniz Kurmay Binbaşı Rıfat Özdeş'in uzman müşavir olarak katılmaları ve yapılacak anlaşmayı imzalamak üzere Fethi Okyar'a yetki verilmesi, 9 Aralık 1936'da Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.⁵⁹

Ayrıca Almanya'ya sipariş edilen V3 ve V5 tipi vapurların yerinde incelenerek gerekli görülen yardımcı makine tipleriyle envanter eşyaların iç düzen ve durumunu bu ülkede bulunan mühendislerle değerlendirmek ve fenni hazırlıkları tamamlanamayan V1 tipi vapurlar hakkında Krupp yetkilileriyle görüşmek üzere Denizyolları İşletme Müdürü

⁵⁵ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 61-4-7, Tarih: 17.01.1936.

⁵⁶ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 61-6-15, Tarih: 29.01.1936; 28 Ekim 1936 tarihli Türkiye-Yugoslavya Ticaret ve Seyr-i Sefain sözleşmesine ek olarak hazırlanıp imza edilen 1 Mayıs 1938 tarihli protokole bağlı A listesinde yapılan değişiklik, 7 Temmuz 1938 tarih ve 2/9210 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile onaylanmıştır. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 84-63-9, Tarih: 07.07.1938.

⁵⁷ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 13, Birinci Birleşim, 01.11.1936, 5.

⁵⁸ "Denizyollarının Tarihçesi", 44.

⁵⁹ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 70-94-16, Tarih: 09.12.1936.

Sadettin Serim'in 15 Haziran 1937'de Bakanlar Kurulunca Almanya'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁰

Yurtdışı görevlendirilmelerinin yanı sıra iskelelerden verimli bir şekilde yararlanılması için de çalışmalar başlatılmıştır. Sahil iskelelerinin çoğunun askeri ve ekonomik bakımdan kendilerinden beklenen hizmeti yapamayacak bir duruma gelmesi ve bu iskelelerin, bağlı oldukları mahalli idare ve belediyelerce istenilen şekle dönüştürülememesi, bu hususun değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu sebeple 3004 sayılı *İskelelerin Ne Suretle İdare Edileceğine Dair Kanunun* nc maddesi ve 2248 sayılı Kanun gereğince toplamda 52 iskele, Bakanlar Kurulunun 03.08.1937 tarih ve 2/7222 sayılı Kararnamesiyle Denizyolları İşletmesine devredilmiştir.⁶¹

2/7222 sayılı Kararname ile 52 iskelenin Denizyolları İşletme İdaresine devri kararlaştırılmasına rağmen, iskele gelirini dikkate almak suretiyle belirli bir programla btlerini düzenlemiş olan belediyelerin yıl ortalarında iskele gelirinden mahrum bırakıldıkları takdirde bu btlere dayanarak üzerlerine aldıkları değevleri yerine getiremeyecekleri tespit edilmiştir. Bu nedenle 1938 yılı btlerinin düzenlenip yürürlüğe konulmasına kadar Ekonomi Bakanlığına devredilen iskelelerin mahalli idareler elinde kalması gerekli görülmüştür. Bu suretle 2/7222 sayılı Kararname hükmünün 1 Haziran 1938'den itibaren uygulanması ve belediyelerin 1938 yılı btlerini iskele gelirlerinden kendilerine verilecek olan hisseyi nazarı itibara alarak düzenlemeleri, 26 Ekim 1937'de Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.⁶²

İskelelerle ilgili yapılan düzenlemelerin hemen ardından deniz ulaştırma araçları, tersaneler ve siparişi verilen gemiler hakkındaki ayrıntılar, Atatürk'n 1 Kasım 1937 tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında gündeme getirilmiştir. Atatürk'ün ifadelerine göre: Ekonomik bünyedeki gelişme, deniz nakliye araçları ihtiyaını her gün artırmaktadır. Sipariş edilen gemilerden bir kısmı, 1938 yılının ilkbaharında gelecektir. Fakat bunlar, görülmekte olan ihtiyaç hacmine cevap verecek sayıda değildir. Yeni gemiler yaptırma ve bilhassa eski tersaneyi, ticaret filosu için tamir ve yeni inşaat merkezi haline getirme sebeplerini ortaya koymak gerekir. Yüksek Meclise, su mahsulleri ve Denizbank hakkında gelecek bir kanun tasarısının ilgi çekeceğinden şüphe yoktur.⁶³

⁶⁰ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 76-55-3, Tarih: 15.06.1937.

⁶¹ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 78-71-13, Tarih: 03.08.1937; 3004 Sayılı *İskelelerin Ne Suretle İdare Edileceğine Dair Kanunun* ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 08.06.1936, 803-804; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3329, 13 Haziran 1936.

⁶² BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 79-87-17, Tarih: 26.10.1937.

⁶³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, Birinci Birleşim, 01.11.1937, 5.

Sözlerine devam eden Atatürk “(...) *En güzel coğrafi vaziyette ve üç tarafı denizle çevrili olan Türkiye; endüstrisi, ticareti ve sporu ile en ileri denizci millet yetiştirmek kabiliyetindedir. Bu kabiliyetten istifadeyi bilmeliyiz; denizciliği, Türkün büyük milli ülküsü olarak düşünmeli ve onu az zamanda başarmalıyız (...)*” diyerek denizciliğin ülke koşullarının elverişliliğine göre geliştirilmesinin zorunluluğuna işaret etmiştir.⁶⁴

Başbakan Celal Bayar 8 Kasım 1937 tarihli TBMM’de okuduğu I. Hükümet Programında, Atatürk’ün 1 Kasım 1937 tarihli konuşmasındaki denizcilikle ilgili sözlerine atıfta bulunarak açıklamalar yapmıştır. Bayar’ın bu açıklamalarına göre: Türk milleti, Atatürk’ün denizcilikle ilgili işaretini, onun her işareti gibi, kendi arzusu ve ruhunu da kavuran bir öz dilek gibi sevinçle karşılamıştır. Onun her iradesi gibi bu isteğinin de bütün bir milletin his ve muhabbet birliği ile benimseyeceğinden şüphe yoktur. Topraklarının ucu deniz olan bir milletin sınırı, halkının güç ve yeteneğinin de sınırı demektir. Türk milleti şefin iradesi istikametinde böyle bir seviyeye varmaya bundan sonra milli bir vazife olarak koyulacaktır. Hükümetin bu işlerde takip edeceği hareket, idare edilen mevcut deniz kuruluşlarını belirli plan kapsamında bir araya getirerek çalışmaya sevk etmek suretiyle başlayacaktır. Yüksek Meclise sunulan Denizbank Kanun Tasarısı bu sonucu elde etmek amacıyla hazırlanmıştır.⁶⁵

Bayar’ın açıklamalarının devamına göre: Memleketin tarım ve sanayi hayatındaki gelişme ve ülke iç piyasalarının demir ve kara yollarıyla tedricen deniz yollarına bağlanmasındaki ilerleyiş, hem memleket sahilleri arasında hem de dış ülkelere olan ulaşım ihtiyacını günden güne artırmaktadır. Bu mesut gelişme kendilerini milli kadro ve esaslı bir plan dâhilinde: Küçük ve büyük kabotaj araçları ihtiyacı ve bunları temin edecek milli tesis ve donatı konuları üzerinde önemle düşünmeye ve çalışmaya sevk etmektedir.⁶⁶

Bayar’ın yine ifadelerinin devamına göre: Ecnebi kumpanyalarının, aralarında birleşerek zaman zaman yüksek navlunu dayatmak istemelerinden ihracat piyasası etkilenmiştir. Milli ekonominin menfaati icabı tedbir alınması gereklidir. Bu itibarla milli şilepcilik yüksek teknikle teşkilatlandırılmaya çalışılacaktır. Ancak bir inhisar tesisi düşünülmemektedir. Alman tersanelerine sipariş edilen 14 yeni yolcu vapuru kabotaj ihtiyacını karşılamaya yetmeyecektir. Bu nedenle mevcut tonajı yeniden artırmak gerekli görülmektedir. İhtiyaç bulunan gemilerin ülkede inşa etme ilkesine değer verilmektedir. Türkiye’de bir an önce bir demir sanayinin kurulması hedeflenmiştir. Gemilerin inşa

⁶⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 5-6.

⁶⁵ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, 28.

⁶⁶ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 28.

çalışmasının iki etapta planlaştırılması düşünülmüştür. Üç senelik birinci plan döneminde: İstanbul'da eski tersane mevkiinde yeni bir tersane kurulacaktır. Bu tersane başlangıçta ikisi 5.000 tonilato, diğer ikisi de 1.000 tonilatoya kadar dört gemiyi aynı anda inşa edebilecek kapasitede olacaktır. Tam randımanla faaliyete başladığında günde 1.500 işçinin çalışması karşılığında yılda en az 1.000.000 lira elde edecek olan yeni tersane ikinci plan döneminde makine aksamını da imal edecek hale getirilecektir. Öte yandan mevcut tamir fabrikasında havuzlama çalışmasını genişletmek için İstinye Dok Şirketi satın alınıp bu fabrikaya ilavesi kararlaştırıldığından pazarlığı tamamlanmıştır.⁶⁷

Bu arada Türkiye'de denizyolları taşımacılığı, posta ve şilep işletmeciliği üzerinde yoğunlaşmış, ilki devlet eliyle Denizyolları kurumuyla, ikincisi özel sermaye ve armatörler vasıtasıyla yapılmıştır. Devlet Denizyolları İdaresi, merkezi İstanbul olmak üzere Karadeniz, Bartın, Mudanya, Bandırma, İzmit, Karabiga, İskenderun, İmroz, Ayvalık, İzmir ve Mersin'e muntazam posta seferleri düzenlenmiştir. 1936 yılında 1.683.000 gros mil ton olan Devlet Denizyollarının kapasitesi 1937'de 1.541.000, 1938'de ise 1.575.000 gros mil ton olmuştur. Şilep seferlerinde iç ve dış limanlara çeşitli madenler, pamuk ve benzeri maddeler taşınmış olup bunların yıllık iş hacmi 2-2,5 milyon ton civarındadır.⁶⁸ Yine Cumhuriyetin ilanında 41.307 tondan ibaret olan başlıca 60 gemilik denizyolları filosu, 1938'de 75 gemi ile 70.438 tona yükseltilmiştir.⁶⁹

Atatürk Dönemi'nde deniz ticaretini geliştirmek amacıyla bir yandan güçlü bir filo meydana getirilmeye çalışılırken, öbür yandan yükleme ve boşaltma yapacak modern limanlara sahip olma çabası içerisine girilmiştir.⁷⁰

Denizyollarında modern limanlar ve güçlü filo teşkil etme süreci içerisinde 27 Aralık 1937 tarih ve 3295 sayılı Kanunla hükûmî şahsiyeti haiz olmak üzere merkezi Ankara'da Ekonomi Bakanlığına bağlı 50 milyon sermaye ile Denizbank kurulmuştur. 3295 sayılı Kanunun ikinci maddesiyle Denizbank'ın yapacağı faaliyetler şu şekilde belirlenmiştir:⁷¹

⁶⁷ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 28.

⁶⁸ "Memleket İktisadiyatı Bakımından Denizyolları ve Ehemmiyeti", *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 27.

⁶⁹ "Denizyollarının Tarihçesi", 48; Türkiye Yugoslavya Ticaret ve Seyr-i Sefain Sözleşmesine Ek Protokolün Tasdiki Hakkındaki Kanun Tasarısı için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 83-42-2, Tarih: 13.05.1938.

⁷⁰ Selim Cavid Yazman, "Devlet Limanlarında Eski ve Yeni", *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 14; CHP'nin Ulaştırma Bakanlığı politikası hakkında bilgi almak için Bk. Cevdet Kerim İncedayı, "Münakalât Vekâletinin Politikası", *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 2-3.

⁷¹ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 27.12.1937, 44; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3796, 30 Aralık 1937; Muhlis Ete, "Devletin İktisadi İşletmeciliği", *İktisadi Yürüyüş* 2, sy. 14 (1940): 6; Denizbank Kanununun TBMM'de görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem:

1. Uhdesine geçen ve ileride de geçmesi muhtemel inhisar ve imtiyazları işletmek,
2. İnhisarı içine almama şartıyla deniz, göl, nehir ve limanlarda deniz ticareti, sanayi ve inşaatı ile denizcilik konularına dâhil her türlü işlerle, deniz, göl, nehir ve liman ulaşımının yanı sıra Bakanlar Kurulu Kararıyla iskele ve şehirlerarasında kamyon ve otobüslerle nakliyat yaparak, taahhütlere girişmek,
3. Denizcilik işlerinde kredi açmak,
4. Her türlü banka işlemlerini yapmak,
5. Turizm işlerinin denize ait kısımlarıyla ilgilenmek
6. Deniz sağlık ve sosyal yardım teşkilâtı kurmak ve işletmek,
7. Devlet Başkanına ait deniz vasıtalarının; her çeşidini işletme, satın alma, inşaat ve değişik masraflar karşılığı olarak Ekonomi Bakanlığı bütçesine her yıl konulacak ödeneği toptan alarak idare etmek.

Kanunun dördüncü maddesiyle Denizyolları ve Akay İşletmeleriyle Fabrika ve Havuzlar İdaresi, İstanbul, İzmir ve Trabzon Liman İşletme İdareleri, Tahlisiye Umum Müdürlüğü, devlet inhisarı altında bulunan İstanbul Limanında ve diğer Türkiye sahillerinde kılavuzluk işlerini yürüten Kılavuzluk ve Römorkörcülük Müdürlüğü ve Van Gölü İşletme İdaresi, özel kanunlarla verilmiş olan inhisar ve imtiyazlar ile her türlü hak ve ödevler bu kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren Denizbank'a intikal etmiştir. Fenerler İdaresi devlete intikal edince 650.000 lira olarak umumî muvazeneye dâhil geliri, eskisi gibi hazineye kalmak üzere Denizbank'a bağlanmıştır.⁷²

Denizbank'ın kuruluşu Bayar'ın 1 Kasım 1938 tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında gündeme gelmiştir. Bayar, yaptığı konuşmada (...) *Büyük Millet Meclisi Denizbank'ı kurmakla çok isabetli harekette bulunmuştur (...)* demiştir.⁷³

5, Toplantı: 3, C. 21, 21. Birleşim, 27.12.1937, 109-123; Kabotaj hakkının devlete intikalinden sonra ulaştırma hacminin genişletilmesi bu alanda yapılacak hizmetlerin tek bir elde toplanmasını zorunlu hale getirdiğinden Atatürk Dönemi'nden sonra 27.05.1939 tarih ve 3613 sayılı *Münakalât Vekâleti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanunun* kabul edilmesiyle Ulaştırma Bakanlığı kurulmuştur. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 27.05.1939, 123-124; *Resmi Gazete*, Sayı No: 4220, 31 Mayıs 1939; "Denizyollarımızın Tarihçesi", 33.

⁷² TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 27.12.1937, 44; Kalafatoğlu, "Vapurculuğumuz", 31; İktisat Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Ankara: TTK Yayınları, 2. Basım, 1989, 312; Denizbank'ın, Almanya'dan getirtmekte olduğu yeni vapurların sefer esnasında yapacakları çeşitli harcamalar karşılığı 3.904 İngiliz lirası dövize izin verilmesi, bunun 1938 yılı döviz tasarrufundan veya diğer daireler ödeneğinden taşıma suretiyle temini, 12 Kasım 1938 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 85-93-8, Tarih: 12.11.1938.

⁷³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 4, C. 27, Birinci Birleşim, 01.11.1938, 5; Denizlerde Can Kurtarma Teşkilatının ne zaman kurulduğu ve hangi aşamaları kaydettiği ile ilgili bilgi almak için Bk. "Tahlisiye Teşkilatı", *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 12-13.

Denizbank, bilhassa yeni gemi siparişı için gerekli krediyi temin etmeye başlarken V1 tipinde gemilerin bir kısmını sipariş etmiş, V3 tipinde gemilerin bir kısmını da ikmal etmiştir.⁷⁴

Atatürk Dönemi'nde 1923 ile 1932 yılları arasında faaliyetini sürdüren ve denizyollarının gelişimine katkıda bulunan Seyr-i Sefain İdaresinin durumu Tablo 2'de gösterilmiştir.

Yıllar	Vapur Sayısı	Vapur Tonajı	Taşınan Yolcu	Taşınan Eşya (Ton)	Gelirler	Giderler	Görevli Sayısı	Görevlilerin Yıllık Maaşı
1923	34	26.630	9.859.070	53.869	2.333.574	1.855.763	1.591	535.726
1924	44	44.975	10.066.221	68.857	2.981.122	2.813.894	1.890	793.611
1925	45	45.531	10.276.979	96.931	3.147.905	2.877.096	1.833	903.890
1926	49	53.533	11.208.404	123.815	3.486.135	3.128.879	2.095	1.035.557
1927	52	63.230	11.694.796	143.721	4.379.530	4.084.465	2.329	1.193.740
1928	52	63.230	11.620.386	141.087	4.223.166	3.929.213	2.375	1.269.135
1929	52	63.230	11.574.477	137.871	4.403.795	4.931.754	2.263	1.339.929
1930	54	63.471	11.514.388	138.157	4.475.797	5.487.232	2.420	1.381.824
1931	53	63.238	11.562.853	144.243	4.586.226	4.499.681	2.327	1.327.165
1932	48	55.162	10.975.755	126.288	3.502.806	3.553.703	2.098	1.208.888

Tablo 2: Seyr-i Sefain İdaresi Faaliyeti (1923-1932)⁷⁵

Tablo 2'ye göre: Seyr-i Sefain İdaresinin 1923 yılında 34 olan vapur sayısı 14 artışla 1932 yılında 48'e; 26.630 olan vapur tonajı 28.532 ton artışla 1932'de 55.162'e; 9.859.070 olan taşınan yolcu sayısı 1.116.685 artışla 1932'de 10.975.755'e, 53.869 ton olan taşınan eşya miktarı 72.419 ton artışla 1932'de 126.288 tona yükselmiştir. Ayrıca 1923 yılından 1932 yılına Seyr-i Sefain İdaresinin gelir, gider, görevli sayısı ve görevlilerin yıllık maaşlarında da belirgin artışlar görölmektedir.

Böylece 1923 yılından idarenin tasfiye sürecinin başladığı 1932 yılının sona kadar vapur sayısında %41,17, vapur tonaj miktarında %107,14; taşınan yolcu sayısında %11,32; taşınan eşya miktarında %134, 43 oranında bir artış sağlanmıştır.

Tablo 3'te 1933 ile 1938 yılları arasında Denizyolları İşletme Müdürlüğünün faaliyeti gösterilmiştir.

⁷⁴ Kalafatoğlu, "Vapurculuğumuz", 31.

⁷⁵ İGM, *İstatistik Yıllığı 1930* Ankara: 1930, 410; İGM, *İstatistik Yıllığı 1930-1931*, Ankara: Yayın No: 14, 1931, 390; İGM, *İstatistik Yıllığı 1931-1932*, Ankara: Yayın No: 21, 1932, 424; İGM, *İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Ankara: Yayın No: 34, 1934, 468.

Yıllar	Vapur Sayısı	Vapur Tonajı	Taşınan Yolcu	Taşınan Eşya (ton)	Gelirler	Giderler	Görevli Sayısı	Görevlilerin Yıllık Maaşı
1933	25	48.502	238.748	108.676	2.242.600	1.574.168	1.093	347.749
1934	24	51.909	417.498	208.184	4.062.033	2.873.266	1.174	705.385
1935	17	26.272	439.187	198.738	3.559.765	1.951.218	1.012	646.294
1936	31	40.077	704.549	309.514	3.362.225	2.852.635	1.392	858.941
1937	27	52.269	800.984	369.632	3.982.261	2.538.637	1.617	960.771
1938	31	59.473	879.302	396.212	4.079.233	3.247.401	1.621	961.587

Tablo 3: Denizyolları İşletmesinin Faaliyeti (1933-1938)⁷⁶

Tablo 3'e göre, 1933 yılında Denizyolları İşletmesine dönüştürülen Seyr-i Sefain İdaresinin 25 olan vapur sayısı 6 adet artışla 1938 yılında 31'e; 48.502 olan vapur tonajı 10.971 artışla 1938'de 59.473'e; 238.748 olan taşınan yolcu sayısı 640.554 artışla 1938'de 879.302'e; 108.676 ton olan taşınan eşya miktarı 287.536 ton artışla 1938'de 396.212 tona yükselmiştir. Ayrıca aynı dönemde Denizyolları İşletmesinin gelir, gider, görevli sayısı ve görevlilerin yıllık maaşlarında çarpıcı bir artış göze çarpmaktadır.

Böylece 1933 yılından 1938 yılına kadar olan süreçte vapur sayısında %24; Vapur tonajında %22,61; Taşınan yolcu sayısında %268, 29 ve taşınan eşya miktarında %264,58 oranında bir artış sağlanmıştır.

⁷⁶ İGM, *İstatistik Yıllığı 1934-1935*, Ankara: 1935, 644; İGM, *İstatistik Yıllığı 1935-1936*, Ankara: Yayın No: 88, 1936, 455; İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Ankara: Yayın No: 142, 1939, 482; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Ankara: Yayın No: 141, 1940, 285; İGM, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Ankara: Yayın No: 159, 1940, 525; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Ankara: Yayın No: 160, 1941, 295; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Ankara: Yayın No: 192, 1942, 307; İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Ankara: Yayın No: 226, 1944 371.

Sonuç

Son zamanlarda girilen savaşlar ve yürürlükte bulunan kapitülasyonlar yüzünden Osmanlı denizciliğinin kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki dinamizmini kaybederek geri kalması, Cumhuriyetin ilk yıllarına yetersiz bir deniz filosu potansiyelinin devredilmesi sonucunu ortaya koymuştur. Bu nedenle Türk denizciliğinin geliştirilmesine yönelik başlatılan çalışmalara önemli yasal düzenlemelerin yanı sıra 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren 815 sayılı Kanunun kabul edilmesi ilk etapta damgasını vurmuştur.

815 sayılı Kanunla, kapitülasyonlardan destek alan yabancı bandıralı gemilerin Türk karasularında sağladığı üstünlük Türk sancağı taşıyan gemilere geçerek deniz ticareti milli bir nitelik kazanmıştır. Kabotaj hakkının Türk Devletine intikalinden sonra deniz filosu yükünün artması, ağırlığını Almanya'nın oluşturduğu bir kısım ölkelere yeni tipte gemi siparişi verilerek denizyollarının modern ulaşım araçlarına kavuşturulması sürecinin başlatılmasının önünü açmıştır.

1933 yılına gelindiğinde denizyollarında yeni bir düzenlemeyle Seyr-i Sefain İdaresi lağvedilerek yerine Denizyolları İşletmesi, Akay İşletmesi, Fabrika ve Havuzlar Müdürlükleri teşkil edilmiştir. 27 Aralık 1937'de ise bütün denizcilik faaliyetlerini yürütmek üzere 50 milyon lira sermayeli Denizbank kurulmuştur. Böylece Atatürk Dönemi'nde Seyri Sefain İdaresi ile başlayıp Denizyolları İşletmesi ve Denizbank'la ileri bir aşama kaydeden Türk denizciliği gemi sayısı ve tonajı ile taşınan yolcu ve eşya miktarında atılım yaparak gelişme sağlamıştır.

Aynı dönemde gemi taşıma kapasitelerinin artırılıp yolcu rahatlığının sağlanması ve deniz yolunun demir, kara ve havayolu taşımacılığına göre hesaplı oluşu Türkiye'de birçok sektörün gelişmesine ön ayak teşkil etmiştir. Ayrıca ölkenin jeopolitik ve jeostratejik konumunun üstünlüğüne ilaveten üç tarafının 8333 km uzunluğunda bir kıyı şeridinin yer aldığı denizlerle çevrilerek iki kıtayı birbirine bağlayan bir coğrafi konuma sahip bulunması, deniz ticareti için büyük bir avantaj teşkil etmiştir.

Bu durumda, gerek ticaretin geliştirilmesi gerekse Türk ekonomisinin dışa açılarak dünya ekonomisi ile bütünleşmesinde denizcilik sektörünün önemli bir işlevi üstlendiği görölmektedir. Özellikle Türkiye'nin ihracat ve ithalat dağıtım kanallarında deniz ulaşım araçları ile denizyollarının önemli bir görevi yerine getirmesi başta gıda, tekstil, maden, tarım ve hayvancılık gibi sektörlerinin gelişmesine büyük ölçüde destek sağlamıştır. Ölkenin bütün ihracat ve ithalat malları göz önüne getirildiğinde deniz ticaretinin ne denli bütün sektörlere destek sağladığı göz ardı edilemeyen bir gerçek haline gelmiştir.

Sonuç itibariyle Atatürk Dönemi'nde gemi sayı ve tonajının artırılarak denizyollarının modernleştirilmesine yönelik çalışmaların başlatılması, yolcu ve yük taşımacılığına büyük ölçüde destek temin etmiştir. Özellikle ihracat mallarının dış ülkelere ulaştırılması ve ithalat ürünlerin de Türkiye'ye getirilmesinde denizyolları ve gemilerden yararlanılması, bütün üretim ve imalat sektörlerinin gelişmesine ön ayak olup bu alanda artışları ortaya koymasının yanı sıra, istihdamı daha elverişli hale getirerek milli ekonomiye katkılar sağlamıştır.

Kaynaklar

I. Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 34-12-8, Tarih: 27.02.1933.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-53-13, Tarih: 24.07.1933.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-71-19, Tarih: 17.10.1933.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 41-88-3, Tarih: 13.12.1933.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 44-25-16, Tarih: 26.04.1934.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 43-19-15, Tarih: 04.04.1934.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 46-48-17, Tarih: 09.07.1934.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 48-63-5, Tarih: 20.09.1934.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 50-85-1, Tarih: 10.12.1934.

_____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 169-178-15, Tarih: 24.12.1934.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 51-2-10, Tarih: 03.01.1935.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 52-16-4, Tarih: 00.03.1935.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 61-4-7, Tarih: 17.01.1936.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 61-6-15, Tarih: 29.01.1936.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 70-94-16, Tarih: 09.12.1936.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 76-55-3, Tarih: 15.06.1937.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 78-71-13, Tarih: 03.08.1937.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 79-87-17, Tarih: 26.10.1937.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 83-42-2, Tarih: 13.05.1938.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 84-63-9, Tarih: 07.07.1938.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 85-93-8, Tarih: 12.11.1938.

II. Resmi Yayınlar

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 1, C. 1, 15.04.1338, 254.

_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 04.04.1341, 123.

_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 19.04.1926, 571-572.

_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 5, 19.06.1927, 430.

_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 29.05.1933, 714-715.

- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 31.05.1933, 767.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 27.05.1934, 335.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 05.07.1934, 972.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 15, 04.05.1935, 104.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 08.06.1936, 803-804.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 09.06.1936, 883.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 12.06.1936, 1028-1029.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 17, 12.02.1937, 250.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 17, 15.02.1937, 258.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 27.12.1937, 44.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 27.05.1939, 123-124.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 19, 27. Birleşim, 15.04.1338, 176-183.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 17, 93. Birleşim, 04.04.1341, 61-62.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 24, 87. Birleşim, 19.04.1926, 145-146.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 27, Birinci Birleşim, 1 Teşrisani 1926, 3.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 33, 77. Birleşim, 19.06.1927, 271-273.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 13, Birinci Birleşim, 01.11.1929, 3.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Muntazam Posta Seferleri Hakkında 1/600 Numaralı Kanun Lâyihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 29.05.1933, 8 -19.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 64. Birleşim, 31.05.1933, 457-461.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 72. Birleşim, 05.07.1934, 445-446.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 27.05.1934, 303.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: F, C. 1, İkinci Birleşim, 07.03.1935, 27.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: F, C. 3, 23. Birleşim, 04.05.1935, 74.

- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: F, C. 3, 22.05.1935, 44.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 1, C. 11, 25.05.1936, 42.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 1, C. 12, 76. Birleşim, 09.06.1936, 125-126.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 1, C. 12, 79. Birleşim, 12.06.1936, 1-2.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 13, Birinci Birleşim, 01.11.1936, 5.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 16, 37. Birleşim, 12.02.1937, 175, 177, 179.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 16, 38. Birleşim, 15.02.1937, 199-208.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 24.05.1937, 50, 162.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, Birinci Birleşim, 01.11.1937, 5-6.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, 28.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 21, 21. Birleşim, 27.12.1937, 109-123.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 23.05.1938, 52.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 4, C. 27, Birinci Birleşim, 01.11.1938, 5.

B. Resmi Gazete

- Resmi Gazete*, Sayı No: 92, 14 Nisan 1341.
- _____, Sayı No: 359, 29 Nisan 1926.
- _____, Sayı No: 621, 30 Haziran 1927.
- _____, Sayı No: 2419, 5 Haziran 1933.
- _____, Sayı No: 2422, 8 Haziran 1933.
- _____, Sayı No: 2713, 29 Mayıs 1934.
- _____, Sayı No: 2752, 15 Temmuz 1934.
- _____, Sayı No: 2996, 7 Mayıs 1935.

- _____, Sayı No: 3329, 13 Haziran 1936.
_____, Sayı No: 3330, 15 Haziran 1936.
_____, Sayı No: 3336, 22 Haziran 1936.
_____, Sayı No: 3538, 19 Şubat 1937.
_____, Sayı No: 3541, 27 Şubat 1937.
_____, Sayı No: 3796, 30 Aralık 1937.
_____, Sayı No: 4220, 31 Mayıs 1939.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM) Yayınları

İGM, *İstatistik Yıllığı 1930*, Ankara: 1930, 410.

- _____, *İstatistik Yıllığı 1930-1931*, Ankara: Yayın No: 14, 1931, 390.
_____, *İstatistik Yıllığı 1931-1932*, Ankara: Yayın No: 21, 1932, 424.
_____, *İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Ankara: Yayın No: 34, 1934, 468.
_____, *İstatistik Yıllığı 1934-1935*, Ankara: 1935, 644, 649.
_____, *İstatistik Yıllığı 1935-1936*, Ankara: Yayın No: 88, 1936, 455.
_____, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Ankara: Yayın No: 142, 1939, 482.
_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Ankara: Yayın No: 141, 1940, 285.
_____, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Ankara: Yayın No: 159, 1940, 525.
_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Ankara: Yayın No: 160, 1941, 295.
_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Ankara: Yayın No: 192, 1942, 307.
_____, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Ankara: Yayın No: 226, 1944, 371.

III. Süreli Yayınlar

A. Dergiler

İktisadi Yürüyüş (1940-1949).

Journal of Urban Academy (2014).

B. Gazeteler

Ulus (2 Temmuz 1935).

Zaman (30 Kasım 1934, 2 Temmuz 1935).

IV. Kitaplar

AFETİNAN, A., *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: TTK Yayınları, 1972.

ARAR, İ., *Hükümet Programları 1920-1965*, İstanbul: Burçak Yayınları, 1968.

ARI, K., *İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj: (Haklar, Kazanımlar ve Bayramlar)*, İzmir: Deniz Ticareti Odası İzmir Şubesi Yayınları, 2009.

CİLLOV, H., *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1962.

ELDEM, V., *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: TTK Yayınları, 1994.

_____, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: TTK Yayınları, 1994.

İKTİSAT VEKÂLETİ, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Ankara: TTK Yayınları, 2. Basım, 1989.

KARAL, E. Z., *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1856-1861*, 6. cilt, Ankara: TTK Yayınları, 4. Basım, 1988.

_____, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1861-1876*, 7. cilt, Ankara: TTK Yayınları, 4. Basım, 1988.

_____, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, 8. cilt, Ankara: TTK Yayınları, 3. Basım, 1988.

TC SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI, *50 Yılda Türk Sanayii*, Ankara: Mars Matbaası, 1973.

TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ, *Tarih IV*, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Yayınları, 1931.

YURTOĞLU, N., *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.

ZEYTİNOĞLU, E., *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Met-er Matbaası, 6. Basım, 1976.

V. Makaleler

“Akay ve Denizyolları Memurları”, *Zaman*, 30 Kasım 1934, Sayı No: 163.

ARI, K., “Türkiye’de Kabotaj Uygulamasına Geçiş Süreci ve Bu Süreçte Strateji Oluşturma Çabaları”, *Prof. Dr. Yavuz Ercan’a Armağan içinde*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008, 23-45.

ARSLANER, F., “Kabotaj Kanunu”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, 6: 168-169, İstanbul: 1951.

BİRGEN, M., “Ticaret Filomuz”, *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 7.

“Cumhuriyetten Sonra Eski ve Yeni Gemilerimiz”, *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 28-29.

“Denizciler Bayramı Çok Güzel Geçti”, *Zaman*, 2 Temmuz 1935, Sayı No: 372.

“Denizcilere Kredi Açan Bir Teşekkül, Denizyolları Kooperatifi”, *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941):16.

“Denizyollarımızın Tarihçesi”, *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 33.

“Denizyollarının Tarihçesi”, *İktisadi Yürüyüş* 10, sy. 238-240 (1949): 43-44.

ETE, M., “Devletin İktisadi İşletmeciliği”, *İktisadi Yürüyüş* 2, sy. 14 (1940): 6.

FİDAN, A., “Dünden Bugüne Kabotaj ve Türk Denizciliğindeki Yeni İvmeler”, *Journal of Urban Academy* 7, sy. 2 (2014): 62.

İNCEDAYI, C. K., “Münakalât Vekâletinin Politikası”, *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 2-3.

KALAFATOĞLU, Y. Z., “Vapurculuğumuz”, *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 30-32.

KÖKTÜRK, N., “Milletlerarası Denizyolları”, *İktisadi Yürüyüş* 8, sy. 180 (1947): 7, 19.

“Memleket İktisadiyatı Bakımından Denizyolları ve Ehemmiyeti”, *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 26-27.

“Tahlisiye Teşkilatı”, *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 12-13.

“Ulusal Bir Utkunun Onuncu Yıldönümü”, *Ulus*, 2 Temmuz 1935, Sayı No: 5003.

YAZMAN, S. C., “Devlet Limanlarında Eski ve Yeni”, *İktisadi Yürüyüş* 3, sy. 35-36 (1941): 14-16, 67.

YETİŞ, K., “Deniz Ticareti”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, 3: 347-350, İstanbul: 1948.

VI. Tezler

BİLİR, A., “Ostia Limanı”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.

_____, “Roma Dönemi Doğu Akdeniz Deniz Ticaretinde Kıyı Kilikya Bölgesinin Yeri ve Önemi”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2014.

ÇELEBİOĞLU, S., “Yüzer Liman Terminalleri: İşlevleri ve Türkiye Kabotajını Arttırıcı Yönde Bir Model Geliştirilmesi”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.

GİRGİN, G., “Fenikeliler ’de Akdeniz Ticareti”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.

TUFANOĞLU, H. E., “Antikçağda Batı Anadolu’da Deniz Ticareti ve Limanlar”,
Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017.

YILDIZ, Ö., “II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşı’na Osmanlı Devleti’nde Deniz Ticareti
(1908-1914)”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012.

VII. İnternet Kaynakları

<https://core.ac.uk/download/pdf/132266779.pdf> (31.01.2019).

<https://www.tdi.gov.tr/tarihce/> (31.01.2019).

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bursa'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1945)

Erhan Alpaslan*

ORCID: 0000-0001-7251-6733

Öz

Cumhuriyetin ilk yıllarında ulus-devlet kurma projesinin gerçekleştirilmesi, ulus bilincinin oluşturulmaya çalışılması ve vatandaşla devletin bütünleşmesinde dil, tarih ve eğitim alanlarındaki çalışmalar şüphesiz önemli yer tutmuştur. Bu bilinçlenmeye, törenler, sergiler, mekân adları, amblemler, anıtlar ve bayramlar da önemli katkıda bulunmuştur. Bu meyanda toplumsal dayanışma ve birlik ruhunun en nadide tezahürlerinin yaşandığı milli bayram ve törenlere son derece önem verilmiştir. Özellikle halkın geniş bir şekilde bu kutlamalara katılması sağlanarak devlet-halk buluşması hedeflenmiştir. Kutlanan bu milli bayramlar içinde, Türk Devriminin “*en büyük eseri*” olarak kabul edilen Cumhuriyet’in İlanı’nın bayram olarak kutlanmasının farklı bir yeri olmuştur. Cumhuriyet bayramı kutlamalarının çok yoğun ve coşkulu bir şekilde gerçekleştirilmesi için her türlü çaba gösterilmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçekleştirilen kutlamaların temel amacının halkın kutlamalara katılımını sağlamak ve Cumhuriyet ideolojisi ve kazanımlarının halka anlatılmasında bir zemin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, 1934-1945 yılları arasında Bursa’da yapılan cumhuriyet kutlamaları ele alınarak, devlet ve halkın için neler ifade ettiği arşiv belgeleri ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Cumhuriyetin İlanı, Cumhuriyet Bayramı, CHP, Milli Bayramlar

Gönderme Tarihi: 17/01/2019

Kabul Tarihi: 20/03/2019

* Dr. Öğretim Üyesi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: ealpaslan@ksu.edu.tr

Republic Day Celebrations in Bursa in the First Years of Republic (1934-1945)

Erhan Alpaslan

ORCID: 0000-0001-7251-6733

Abstract

In the early years of the Republic, the studies on language, history and education had undoubtedly occupied an important place in order to root out the nation-state concept, to create the nation consciousness and to ensure the integration of the citizen and the state. Ceremonies, exhibitions, site names, emblems, monuments and festivals had also contributed to this awareness. In this sense, the national days and ceremonies which the most important manifestations of the social solidarity and the spirit of unity were given great importance. The state-public meeting was aimed especially by providing the people to participate in these celebrations. The celebration of the proclamation of the Republic, which was considered to be "the greatest work" of the Turkish Revolution, had a different place among these celebrated national days. Too much effort was made to perform the Republic Day celebrations in an intense and enthusiastic manner. The main purpose of the celebrations in the first years of the Republic was to ensure public participation in the ceremonies and to explain the achievements of the Republican ideology. In this study, the Republic Day celebrations held in Bursa between 1934 and 1945 and the meaning of these celebrations for the state and the public were discussed using archival documents.

Keywords: Bursa, The proclamation of the republic, Republic Day, Republic People's Party, National Days

Received Date: 17/01/2019

Accepted Date: 20/03/2019

ПРАЗДНОВАНИЕ ДНЯ РЕСПУБЛИКИ В БУРСЕ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ (1934-1945)

Резюме

Исследования языка, истории и образования, в первые годы существования республики, сыграли большую роль в воплощении национально-государственного строительства, создании национального подсознания, а также интеграции граждан и государства. Церемонии, выставки, названия мест, эмблемы, памятники и праздничные дни также внесли свой вклад в развитие. Среди них с точки зрения социальной солидарности и единства духа очень важное значение придали национальным праздникам и церемониям. Для государственного-общественного сплочения основной целью было предоставления всех возможностей для участия людей в этих торжествах. Среди всех национальных праздников, особое место имела идея празднования Дня Провозглашения Республики, который считался "величайшим произведением" турецкой реформы. Были приложены все усилия для того, чтобы празднование этого дня проходило радужно и многолюдно. Основной целью проведения торжеств в первые годы становления республики было организация участия общественности в этих торжествах и создание основы для разъяснения народу республиканской идеологии и ее восстановления. Опираясь на архивные материалы, данная статья раскрывает значение всех этих торжественных праздников для государства и народа, проводимых в Бурсе в 1934-1945 годах.

Ключевые слова: Бурса, объявление независимости Республики, День Провозглашения Республики, Республиканская Народная Партия (СНР), национальные праздники

Получено: 17/01/2019

Принято: 20/03/2019

Giriş

Bursa, Anadolu yarımadasının kuzey-batısında Marmara Bölgesi'nde, Uludağ'ın kuzey- doğu eteklerinde kurulmuştur. 28o,10' ve 30o,00' kuzey enlemler, 40o, 40' ve39o, 35' doğu boylamlar arasında yer almaktadır. Bursa doğudan Bilecik, kuzey doğudan Sakarya, kuzeyden Kocaeli, kuzey ve kuzey-batıdan Balıkesir ile komşudur. Şehrin kuzeyini Bursa Ovası çevirmektedir. Güney ve doğudan Uludağ silsilesi ile Kestel Beli, kuzeyden Katırlı Dağlar'ı sarmaktadır. Bursa 11027 km2 ile Türkiye toprakları içinde % 1,5'luk paya sahiptir. Bursa Kazası'nın kapladığı alan 2625 km2'dir.¹Bursa'nın bugünkü adı, ilkçağlarda şehre verilen Prusa kelimesinin tahrif edilmiş şeklidir. Prusa'nın Bithynia krallarından II.Prusia zamanında kurulmuş olması mümkündür. Bu dönemde kurulmuş diğer Prusia şehirlerinden ayırt etmek üzere şehre Prusia ad Olypum ismi verilmiştir. Bu isim Roma dönemi boyunca kullanılmış, Bizans döneminde şehre yalnızca Prusa denilmiştir.² Bursa ve çevresi çok eski yüzyıllardan beri çeşitli milletlerin uğrak yeri olmuştur. Hitit, Firigya, Lidya, İyonya, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kültürleri bölgede izlerini bırakmıştır.

Strabon, şehrin kuruluşu olarak Kresus (M.Ö.VI.Yüzyıl) dönemini göstermekte; Plinius ise II.Prusias'a sığınan Kartacalı Annibal'ın (M.Ö.II.Yüzyıl) teşebbüsüyle kurulduğunu yazmaktadır.³ Bursa, birçok medeniyetin izlerini veya eserlerini taşıyan önemli bir şehirdir. Roma İmparatorluğu zamanında (Prusa ad Olympium) Uludağ Bursa'sı adını alan şehir İmparator Justinianus (527–565) zamanında Pythia'da (Çekirge'de) yeni hamamlar yaptırılmıştır. Prusa (Bursa) 1204–1261 yılları arasında Nicaea'ya (İznik'e) bağlı sönük bir yerleşim yeri olarak kalmıştır. Selçuklu İmparatorluğu'nun Anadolu'da zayıflayıp dağılmaya başlaması üzerine kurulan Anadolu beylikleri içinde Osmanlı Beyliği, kısa zamanda güçlenerek büyümüştür. Osmanlı Beyliği, 1299'da İnegöl, Bilecik, Yenişehir ve İznik çevresini beylik topraklarına katmıştır. 1321'de Mudanya, Gemlik ve Orhaneli Osmanlı topraklarına dahil edilmiş ve 6 Nisan 1326 tarihinde Bursa Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Bursa'nın alınması Osmanlı Beyliği için dönüm noktası olmuştur. Bursa'dan sonra Bizans'ın önemli kalesi sayılan İznik'in ele geçirilmesi amacıyla buraya Osmanlı birlikleri sevk edilmiş ve 1331 yılında da İznik teslim alınmıştır. İznik, beş yıllık bir süreyle Osmanlılar tarafından başkent yapılmış ve 1334 yılında Gemlik'in (Cius) Osmanlı topraklarına katılmasının ardından, 1335 yılında Bursa başkent olarak seçilmiştir. Türk ve Müslüman Anadolu ruhunun en ulvî merkezlerinden biri olan Bursa, Osmanlı Devletine uzunca bir süre başkentlik yapmış ve her açıdan önemli vilayet merkezlerinden biri olmuştur. Bursa Osmanlı zamanında Hüdâvendigâr vilayeti içinde yer alıyordu. Bu vilayeti kuzeyde Marmara Denizi ve İzmit, doğuda Bilecik, Kütahya ve batıda Balıkesir vilayetinden oluşuyordu. Ancak bu sınırlar o zamanki koşullarda ekonomik ve coğrafik duruma göre değil, siyasi koşullar esas alınarak belirlenmişti.⁴ Hüdâvendigâr vilayetinin adı 1918'de Bursa olarak değiştirildi.⁵ Bursa, Osmanlı Devleti'nin padişahı II. Mehmet'in (Fatih) İstanbul'u fethetmesine kadar Osmanlı Devleti'nin en önemli şehri olmuştur. İstanbul'un fethedilmesinden sonra Bursa'nın Osmanlı Devleti'ndeki rolü kısmen de olsa azalmıştır. Osmanlı Devleti'nin veya diğer bir ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk iki yüz yıllık döneminde Bursa, diğer şehirlere göre kısa zamanda büyük gelişmeler göstermiştir. Şehir

¹Mehmet Kaya, "1918- 1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu", Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 1999, 1.

²Mustafa Süel, *Antik Dönemde Bursa*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, 1996, 30; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Bursa, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, 99.

³Mükrimin Halil Yınanç, "Bursa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul: TDV Yay., 1993, 810.

⁴1927 *Bursa Vilâyeti Salnâmesi*, 65.

⁵Raif Kaplanoglu, *Prusa'dan Günümüze Bursa*, İstanbul: Elma Basım, 2008, 264.

birçok mimari yapı ile süslenmiş, devrin tanınmış medreseleri ile bilim âleminin kültür merkezi olmuş, canlı ticareti nedeniyle ekonomik yönden güçlenmiştir. Bursa, XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli şehirlerinden biri olarak, ekonomik açıdan oldukça güçlenmiştir. 1855 yılında Bursa şiddetli bir depreme maruz kalmış ve şehir mimari ve ekonomik açıdan büyük zararlar görmüştür.⁶

Birinci Dünya Savaşı sonrası yıkılan veya parçalanan Osmanlı İmparatorluğu sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise Bursa, önemini giderek artırmıştır. Verimli topraklar, iklim, doğal güzellikler gibi hususlar Bursa'yı önemli kılan etmenler olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında Bursa işgale uğramış ve Kurtuluş Savaşı sırasında 11 Eylül 1922 tarihinde bu işgal sona erdirilmiştir.⁷ 20 Ocak 1921 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu)'na göre Türkiye, coğrafya ve iktisadi ilişkileri çerçevesinde vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar da nahiyelere ayrılmıştı. Nahiyeler ise kasaba ve köylerden oluşuyordu.⁸ 20 Nisan 1924 Anayasası'yla yönetsel örgütlenmede yapılan değişikliklerle livalar kaldırılarak iller kuruldu. Buna göre Bursa ili merkez kazasıyla birlikte; Mudanya, Gemlik, Orhangazi, Karacabey, Mustafa Kemal Paşa, Orhaneli, İnegöl ve Yenişehir olmak üzere dokuz kazadan oluşuyordu. Ayrıca Mudanya'nın Trilye ve Emirali, Gemliğin Armutlu ve Yalova, Orhan Gazi'nin, Orhaneli'nin ve İnegöl'ün Tahta Köprü ve Domaniç adlarında dokuz nahiyesi vardı.⁹ 1925 yılında yapılan bir düzenleme ile Bilecik ili'nin Yenişehir ilçesi merkez bucağına bağlı 70 köy ile birlikte Bursa'ya bağlanmıştır.¹⁰ 1926 yılında ise Bilecik'e bağlı olan İnegöl'ün ilçesi Tahtaköprü ve Domaniç bucakları ve 139 köy ile Bursa'ya, daha sonra Domaniç ilçe yapılarak Kütahya'ya bağlanmıştır. Aynı yıl kaza sayısı on beştir.¹¹ 1935 yılında idari taksimat itibarıyla Bursa Vilayeti, merkez kaza ile birlikte 10 kazaya bölünmüştü.

Bursa 1950'li yıllara kadar diğer Anadolu şehirleri gibi bir tarım şehri idi. Çağdaş ülkeler, şehirleşmiş toplumlar olduğuna göre Türkiye ne kadar çabuk şehirleşirse o kadar çabuk modernleşmiş veya çağdaşlaşmış olur düşüncesiyle 1945 yılından sonra hızlı bir şehirleşme başlamıştır. Ancak bu şehirleşme batıdaki gibi sanayi devrimi sonrası yaşanan bir süreç değil, savaş sonrası gelişmiş bir ülkenin kendi mallarını tüketecek piyasalar istemesi ile direkt sermaye ihraç etmesi ile yaşanan hızlı bir dönüşümdür. Bu dönüşüm beraberinde hızlı bir göç ve çarpık şehirleşme getirmiştir.¹²

1923-1950 yılları arasındaki süreç Bursa'da önemli sosyo-ekonomik ve kültürel değişimin yaşandığı bir dönemdir. Mübadele olayı sonunda şehirdeki sermaye ve iş gücü kaynağının önemli bir bölümünü oluşturan azınlıklar ülkeyi terk ettikten sonra Bursa'da da gelişim için yavaş işleyen bir başlangıç yaşanmıştır. Şehir ve çevresine gelen yeni göçmenlerin uyum sağlaması, savaş yaralarını saran genç Cumhuriyetin taşradaki yatırımlar için ancak 1930'lara doğru atılım yapabilmesi, Bursa'nın elbette sosyo-kültürel yapısını etkilemiştir. Ancak çağdaş Cumhuriyetin Halkevleri, Türk Ocağı gibi dinamik kurumları, hızla gelişen okulları, kütüphaneleri ve sanatsal etkinlikleri yeni bir toplumun oluşmasını sağlamıştır.

⁶ Besim Özcan, Bursa Depremleri (2 Mart, 12 Nisan 1855)", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 5, 1999,73.

⁷ Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 19, S. 55, Mart 2003, 81-82.

⁸ 1927 *Bursa Vilâyeti Salnâmesi*,77

⁹ 1934 *Bursa İl yillığı*, 1.

¹⁰ 1934 *Bursa İl yillığı*, 7.

¹¹ 1927 *Bursa Vilâyeti Salnâmesi*, 396.

¹² Rana Aslanoglu, *Bursa'da Kentleşme Süreci*, Bursa Defteri, Altan Matbaası, S. 2, İstanbul 1999, 20.

1.Bayram Kutlamaları İle İlgili Yapılan Düzenlemeler

Milli bayram, milli gün gibi Batı temelli kavramların Türk toplumuna girişi İkinci Meşrutiyet dönemine rastlamaktadır. Osmanlı siyasi hayatında İttihat-Terakki ve Türkçülük akımının etkili olduğu bu dönemde, halkta milli duygular ve heyecan uyandıracak milli bayramlar olgusu güç kazanmıştır.¹³ Bu düşünce etrafında Osmanlı devletinin kuruluş gününün milli bayram olarak kutlanması teklifi Meşrutiyet meclisine gelmiş, fakat milli bayram olarak İkinci Meşrutiyet'in ilan tarihi olan 23 Temmuz kabul edilmiştir. 1909 yılından itibaren 23 Temmuz milli bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır.¹⁴ Milli mücadele döneminde milli bayram konusu tekrar gündeme gelmiştir. Meclisin açılışının yıl dönümünde, Meclis'in açılış günü olan 23 Nisan'ın milli bayram olarak kutlanması teklifi meclise gelmiş ve kabul edilmiştir.¹⁵ Bunların dışında, 1923 yılında Saltanatın kaldırılmasının "*Hâkimiyet Bayramı*" olarak, 1926 yılında 30 Ağustos "*Zafer Bayramı*" olarak, 1935 yılında kutlanmaya başlanan "*19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı*", 1938 yılından itibaren, resmi bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır.¹⁶

29 Ekim tarihinin milli bayram olarak kutlanması, Cumhuriyet'in ilanından iki yıl sonra kabul edilen bir kanunla gerçekleşmiştir. 1924 yılında çıkarılan bir kararname ile kutlanan Cumhuriyet Bayramı, 19 Nisan 1925 tarihinde kabul edilen kanunla, "*Türkiye dâhil ve haricinde Devlet namına yapılacak Milli Bayram merasimi Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Teşrinievvel günü*" milli bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır.¹⁷ Cumhuriyet idaresi, 27 Mayıs 1935 tarihinde kabul ettiği kanunla birlikte, ülke içinde kutlanan bayramları düzenleme yoluna gitmiştir.¹⁸

Cumhuriyet'in ilan edildiği gün "*ulusal bayram*" olarak ilan edilmiş ve devlet adına yalnız o gün tören yapılması karara bağlanmıştır. Erken cumhuriyet döneminde Türk Tarih Teziyle geçmişin şimdi üzerinden de inşa edilip vatandaşlara aktarılmasıyla yetinilmemiş, törenler üzerinden de bireyler ulusal özneye dönüştürülerek kolektif bilincin bir parçası haline getirilmeye çalışılmış ve bunun kuşaktan kuşağa aktarılması yoluna gidilmiştir.

2.Bursa'da Cumhuriyet Bayramı'nın 10.Yıl Dönümü Kutlamaları

1925 yılından itibaren milli bayram olarak kutlanan Cumhuriyet Bayramları içerisinde onuncu ve on beşinci yıl Cumhuriyet bayramlarının ayrı bir yeri vardır. Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarına yönelik özel bir kanun çıkarılmıştır.¹⁹ Bu tarihten sonra kutlanacak olan Cumhuriyet bayramı kutlamalarında, onuncu yıl kutlamalarının ağırlıklı etkisi görülecektir.

Resmi bayram ve kutlamaları Türkiye'nin genelinde olduğu gibi Bursa'da da çok büyük önem taşımakta idi.²⁰ Kutlama ilanları ve programları yerel basında ilk sayfadan duyurulurdu.²¹ Özellikle Cumhuriyetin 10. Yıldönümü kutlamaları ayrı bir özellik taşımaktadır. 29 Ekim 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet'in Bursa'daki coşkunu Mehmet

¹³Yasemin Doğaner, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, 9, (2007): 119.

¹⁴Hasan Akbayrak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Bayramlar", *Tarih ve Toplum*, 8, sy.43 Temmuz (1987): 31.

¹⁵Düster, 3.Tertip, Kanun no:112, C 2, 2. baskı, 23 Nisan 1337, 29.

¹⁶Bengül Salman Bolat, "Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.

¹⁷Düster, *Üçüncü Tertip*, Kanun no: 628, C 6, 2. baskı, Ankara, 1953, 209; *Üçüncü Tertip*, Kararname no: 249, *Düster*, C 5, 2. Baskı, 26 Teşrinievvel 1340, 666.

¹⁸Düster *Üçüncü Tertip*, Kanun no: 2739C 16, 2. baskı, Ankara, 1955, 550.

¹⁹Düster *Üçüncü Tertip*, Kanun no: 2305C 14, 2. baskı, Ankara, 1954, 555.

²⁰Uludağ, sy. 49-50, Temmuz-Ağustos 1942, 55.

²¹*Arkadaş Gazetesi*, Bursa Kurtuluş Programı, 11 Eylül 1926.

Yeliz şöyle anlatmıştır: “Sekiz yaşındaydım o zaman. Bu bitpazarında dedem vardı, elbiseciydi. Ona gider gelirdim ben, okuldan gelirken falan. Sigara almaya gittiydim, oradaki adam da böyle şeydi, Tatarlardandı, Bursa'nın tatarlarındandı. “Cumhur Reis ilan ediliyor!” dedi. Bir sekizlik sigara aldım oradan, ondan hatırlıyorum yani. O gün toplar patlıyordu böyle ama senesi kaç seneydi hiç bilmiyorum şimdi. Birde onuncu yılda, o heykelin karşısında Ziraat Bankası merkezi var ya, o sokakta Onuncu Yıl Marşını söyledik. Herkes seve seve kutluyordu. Karşı çıkan olmazdı, katiyen böyle bir şey yoktu.”²² Cumhuriyet'in 10. Yılı kutlama hazırlıkları çok önceden başlamıştır. Sümerbank'ın bayrak satışları basında ilan edilirken, 10. Yıl Marşı'nı öğrenmek isteyen halk Halkevleri'nde toplanıyordu.²³ Ankara'da kutlama programları ile ilgili oluşturulacak komite ve heyetlerle ilgili 2305 numaralı kanunun ikinci maddesi gereği bazı esaslar belirlendi. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker'in başkanlığını yaptığı kutlama komisyonu kuruldu. 29, 30 ve 31 Ekim günlerinde üç gün boyunca karada, havada ve denizde gece gündüz şenlikler düzenlenmesine, her yerin kırmızı beyaz kurdelelerle, defne yapraklarıyla, yeşilliklerle, elektrikle, fenerlerle süslenmesine ve Türk Devrimi'nin kısa sözleriyle mahyalar kurulmasına karar verildi. Ayrıca bayram günü halkın en az yarısının sığabileceği büyüklükte Cumhuriyet Meydanları açılacaktı. Yine ülkede kurulan 500 müessesenin bayram günü açılmasına karar verildi.²⁴ Bursa'da Cumhuriyet Bayramı'nın 10. Yıl kutlamaları Cumhuriyet Meydanında sabah saat 10. 00 'da başladı. Meydanı dolaşan Vali ve Tümen komutanı halkı selamladıktan sonra İstiklal Marşı ve ardından 10. Yıl Marşı okunmuştur. Askerler, Gaziler, Jandarma, Polis, Esnaf Cemiyetleri ve öğrenciler geçit resmi yaptıktan sonra Cumhuriyet Halk fırkası İl Başkanı Sadi Bey bir konuşma yapmıştır.²⁵ Ahmet Görgülü, Cumhuriyet'in 10. Yıl kutlamalarına babasının iş dönüşü getirdiği idare lambaları, kırmızı ve beyaz kâğıtlarla süsler yaparak içlerine “10. Yıl, Yaşasın Cumhuriyet” yazan yazılar koyarak Cumhuriyet coşkusuna nasıl katıldıklarını anlatmıştır.²⁶ Resmi bayramlara çok özen gösterilir, okullarda günlerce nasıl geçit yapılacağı ile ilgili provası yapılırdı. Cumhuriyet ve rejim çok ciddiye alınırdı. Resmi bayramlar için sivil ve resmi kurum ve kuruluşların günler önceden hazırlandıklarını ve bayramların coşku ile kutlandıklarını görmekteyiz.

Atatürk dönemi ve sonrasında Cumhuriyet ve diğer resmi bayram günlerindeki coşku ve katılımın çok büyük olması tüm ülkede olduğu gibi Bursa'da da devrimlerin Türk halkına verdiği birey olma ayrıcalığı ile de ilgilidir. Halk Cumhuriyet'in ve yerleştirilmeye çalışılan demokrasinin nimetlerini yaşadıkça Atatürk'e saygısı artmış ve Cumhuriyet rejimine bağlılıkları bayramlara katılımlarındaki büyük coşkudan da anlaşıldığı üzere gönülden sahip çıkmıştır.

3.1934 Yılı Kutlamaları

1934 Yılında Cumhuriyet Bayramı'nın 11.Dönüm Yılı kutlama talimatnamesinin bütün hükümlerine uygun olarak hareket edilmiştir. Bu konuda Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet Reisliği tarafından 30 Ekim1934 tarihli yazı Cumhuriyet Halk Fırkası Merkez Umumi Kâtipliğine gönderilmiştir.²⁷ 28 Ekim akşamına kadar şehirdeki kutlama hazırlıkları tamamlanmıştır. Bayram gününde ve gecesinde devlete, belediyeye, hususi idareye, siyasi,

²² Saime Yüceer, “Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938)”,Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, Bursa, 2005, 61.

²³Saime Yüceer, Onuncu Yılda Bursa'da Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, T.C. Uludağ Üniversitesi Yayını, II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı, 20-22 Ekim 2005, 151.

²⁴ Yüceer, a.g.m.,153.

²⁵ Yüceer, a.g.m., 155.

²⁶ Yüceer, a.g.m., 126-127.

²⁷ BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(39,40,41).

ilmi, iktisadi teşekküller ve cemiyetlere ait bütün binalar, evler, meydanlar ve caddeler ve ulaşım araçları bayraklarla, defne yaprakları ile kırmızı beyaz kordelalarla, elektrik ve fener ile süslenecektir. Levhalar, yazılar ve grafiklerin asılmış, şehrin çeşitli yerlerine taklar kurulmuştur. Bu arada Cumhuriyet Meydanı'na 11.Yılı temsil eden sembolik bir tak yapılmıştır. Saat kulesi ve Tophane kulesi aydınlatılmış, ulu cami minarelerinde inkılâba ait kısa sözlerle mahyalar yapılmıştır. Çekirge, Askeri fırka karargâh önü, Muradiye ve Yıldırım mıntıkları şenlik meydanı olarak düzenlenerek Halkevinin öncülüğünde şenlikler yapılmıştır. Şehirde çıkan gazeteler bayram dolayısıyla büyük ebatta özel baskı yapmışlar ve dağıtmışlardır.

29 Ekim 1934 tarihinde Sabahın erken saatlerinden itibaren halk kutlamaların yapılacağı Cumhuriyet Meydanına toplanmaya başlamıştır. Saat 9.00'da geçiş törenine katılacak olan; Askeri birlikler, mektepler, sivil spor teşkilatı, mahalli teşekküller ve cemiyetler yerlerini almışlardır. Saat 9.00'dan 9.30'a kadar vilayette resmi kutlamalar icra edilmiştir. Merasime iştirak edecek Askeri birlikler, mektepler, teşekküller, esnaf temsilcileri, cemiyetler ve halk Pazartesi günü saat 9.00'da tören alanında hazır bulunacaklardır.9.30'da Vali ve Kumandan paşa tarafından askeri birlikleri ve teşekkülleri teftiş edilmiş, bayram kutlaması yapılmıştır.

Askeri Lise bandosu eşliğinde İstiklal Marşı okunarak kutlama merasimine başlanmıştır. Resmi daireler ve mektepleri temsilen gönderilen çelenkler büyük Gaziye milletin minnet ve şükranını ifade etmek için Gazi heykeline konuldu ve kısa bir konuşma yapıldı. Halkın da katılımı ile 10.Yıl Marşı söylendi. Daha sonra geçit resmi başladı. Askeri birlikler, Malul Gaziler, İhtiyat zabitleri, Zabıta kuvvetleri jandarma, polis, Belediye, İzçiler, Mektepler, Spor teşkilatı, Milli cemiyetler, Hilaliahmer, Tayyare, Maarif, Baro, Matbuat, Milli İktisat ve tasarruf idaresini temsilen heyetler geçit resminde bulundular. Bu merasimin sevk ve idaresi için Piyade Liva Kumandanı Miralay Mümtaz Bey görevlendirilmiştir. Ayrıca zabitler, memurlar, ihtiyat zabitleri, tören alanında kutlamalara gelen heyetlere ve halka yardımcı olacaklardı. Merasim günü Bursa'da bulunacak Mebuslar, memurlar, Cumhuriyet Halk Fırkası, Halkevi idare heyetleri, Vilayet görevlileri, Belediye Meclis azaları, Matbuat-Basın temsilcileri, milli teşekküller, hayır cemiyetleri, Baro, Ticaret Odası İdare heyetleri, Bankalar ve Fabrika temsilcileri tribün civarında yerlerini alacaklardır.²⁸

Şehitlik ziyareti, saat 16.00'da devlet daireleri, resmi ve özel kurum temsilcileri, okulların katılımı ile gerçekleşti. Burada bir hatip tarafından konuşma yapıldı ve abideye bir çelenk konuldu. Kutlama komisyonlarının girişimi ve Halkevi'nin idaresinde şehrin dört değişik meydanında şenlikler tertip edildi. Buralarda gece ve gündüz olmak üzere hatipler tarafından konuşmalar yapıldı. Cumhuriyet Meydanına kurulan halk kürsülerinde saat 14.00'den 24.00'e kadar çeşitli faaliyetler yapıldı. Temsili faaliyetlere büyük önem verildi. Tayyare sinemasında bayram gecesi ve gündüzleri temsil grubu tarafından halka yönelik "Himmetin oğlu" adıyla piyesler oynandı. Ayrıca okullarda öğrenci velilerine yönelik temsil ve konferanslar verildi. Bayram süresi içerisinde bazı temel atma törenleri de icra edilmiştir. Bursa Nilüfer Kanalının Mihraplı Köprü mevkiindeki asri köprünün temeli atılırken aynı zamanda Bursa'nın iki köyünde yapılan iki okulun da açılış töreni yapılmıştır.

Gece saat 20.00'de üç koldan ve geniş ölçüde fener alayları yapılmıştır. Halkın da büyük ölçüde katıldığı bu gösteri çok coşkulu bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu gösteriler Cumhuriyet Halk Fırkasına dolayısıyla büyük ve şerefli Cumhuriyete bağlılığın da bir göstergesi olmuştur.

Piyade alayından bir Tabur fırka karargâh önünden hareketle Yeşile buradan da Altı Parmağa kadar yürüyüşe devam edilecek Fırka mızıkası da eşlik edecektir. Topçu Alayı da Çekirgede ayrıca bir fener alayı tertip edecek, fener alayına Bursa Erkek Lisesi, Sanatlar

²⁸ BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2 (44-45).

Mektebi, Orta Mektep talebeleri de iştirak edecektir. Bu alay Maksem Caddesi, Ulucami, Gazipaşa Caddesi, Yeşil Yol güzergâhını takip edecek ve Atlı jandarma birlikleri de öncülük edecektir.

1934 Yılında Cumhuriyet Bayramı'nın 11.Yılı kutlamaları ile ilgili Mustafa Kemal Paşa kazası Cumhuriyet Halk Fırkası Kaza İdare Heyeti Reisi tarafından 23Ekim 1934'de Cumhuriyet Halk Fırkası Merkez Umumi Kâtipliğine bilgilendirme yapılmıştır. Buna göre kazada oluşturulan kutlama komitesi tarafından daha önceki dönemde belirlenen üç günlük kutlama programı kaza merkezinde bir gün içerisinde uygulanmak üzere bazı ilaveler yapılmak suretiyle büyük bir itina ve titizlikle yeniden düzenlenmiş ve bu programa göre bayram kutlamaları günün kutsiyetine uygun olarak tatbik edilmiştir.²⁹

Köycülük Komitesi Reisliği tarafından 22 Ekim 1934'de tarihinde köylere tamim gönderilerek milli gün ve bayramlarda mutlaka bayrak çekilmedi talimatı verilmiştir. Ayrıca köylerde Cumhuriyet Bayramının kutlanmasına ilişkin kutlama programı gönderilmiştir. Ayrıca köylerde yapılacak merasimde okunmak üzere bir nutuk hazırlanmıştır. Bayram kutlamaları 29 Ekim Pazartesi başlayacaktır. Bütün köylü kadın, erkek, genç ihtiyar Cumhuriyet Meydanında en temiz elbiseleri ile toplanacaktır. Köyün bayraktarı, bayrağı çekecek ve herkes bayrağı selamlayacaktır. Bayrak merasiminden sonra köyün muhtarı ya da muallimi ya da okuması iyi, sesi gür biri bayrak direği yanında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada; "...Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna canlarını ve kanlarını veren istiklal savaşının aziz şehitleri bu bayram gününde anılarak Türk Cumhuriyet kahramanlarının tarihten ve kalplerden silinmeyecek hatıralarının yaşatılması gerektiği belirtilmiştir. Yine aynı konuşmada Cumhuriyetin önemine vurgu yapılarak; "...Cumhuriyeti sevgimizin son derecesiyle sevmeye ve onu icap ederse ölümüne, düşünmeksizin korumaya yemin edilmiş, Cumhuriyetin millet ve vatanın bızatihi kendisi olduğu dolayısıyla Cumhuriyetsiz milletin esir kalabalığı, Cumhuriyetsiz vatanın da esirler yuvası olduğu..." ifade edilmiştir. Özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinin Türk milletinin hayatındaki önemi açıklanarak Cumhuriyet ile birlikte toprağa(vatana) ve özgürlüğe kavuşulduğu belirtilmiştir. Cumhuriyetten önce yurdun tamamen yabancıların pazarı, haraççuların çarşısı olduğu dolayısıyla bu topraklarda Türk milletinden ziyade yabancıların hükmettiği ifade edilmiştir. Devletin siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan yabancı devletlerin kontrolü altında olduğu bir durumdan Gazinin önderliğinde başlatılan kurtuluş savaşı sonunda yeni ve milli bir devlet kurulduğu ve artık "başı yukarıda yaşayan Türk topluluğunun" meydana getirildiği, "Türk demekle herkesin büyük bir kıvanç duyduğu" bir dönem başlamıştır. Cumhuriyetin kurulduğu günden beri geçen on bir sene içinde büyük işler başarılmıştır. Bugün hakça, şerefçe büyük devletler arasında yer alınmıştır. Türk bayrağı artık vatan topraklarının tamamında dalgalanmaktadır. Anadolu'nun yüzlerce yıl ıssız yaşayan bucakları tren ıslıklarıyla, fabrika düdükleriyle şenlenmiştir." "Eskiden aylarca posta işlemeyen, geçit vermeyen dağlardan, şimdi tüneller açılmış, derelere, çaylara büyük köprüler yapılmıştır. Medeniyet meşalesi Türk gençliğinin elinde; bütün karanlık beldeler aydınlanmakta ilim, sanat, fen, ticaret alanlarında büyük mücadeleler verilmektedir. Türk milletinin yüceltmek çağdaş milletler seviyesine getirmek için yapılan bu çabalar bütün dünya milletlerinin şaşkırtacak kadar büyük muvaffakiyetler kazandırmıştır." Konuşmanın devamında Türk köylüsünün durumuna işaret edilerek; "Ankara'da Büyük Gazi ve yoldaşları köylülere efendi diye hitap ediyor. Milletın önderleri Türk köylüsünün elinden tutmuş, aşar vergisinden kurtarmış, ziraat ve hayvancılık konusunda köylüye büyük destek vermiştir. Şehirde Halkevinde toplanan gençler köylere giderek köylüyü aydınlatmak için büyük çaba sarf etmektedirler. Halkın birbiri ile kaynaşması, bütünleşmesi Türkün medeniyetinde var olan önemli öğelerden biridir. Türk milleti bu birlik ve kaynaşma

²⁹"Cumhuriyet Bayramı Kutlama Programı", BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

*ile mücadelesine durmadan devam edecek ve yeni bir Türk medeniyetini inşa edecektir. Yeryüzündeki bütün insanlara hürriyet ve insanlık saadetini Türk milleti tanıtacak ve tattıracak yeni bir medeniyetin bayraktarlığını yapacaktır. Gazi paşanın liderliğinde onun kanlarımızla tutuşturduğu Cumhuriyet aşkı, insanlık sevgisi ile hedefe ulaşmak için daima yürünecektir.*³⁰ Bu konuşmanın yapılmasından sonra köy Muhtarı, halk ile bayramlaşmıştır. Bayramlaşma sonrasında oyun, koşular, atlamalar yapılacak davul varsa çaldırılacaktır. Öğleden sonra bayrama katılmayan ihtiyar ve hastalar ziyaret edilerek bayramları kutlanacak, köydeki yoksullara, yetim ve dullara heyet ve halk tarafından yardım eli uzatılacaktır. Gece çırallar yakılıp eğlenceler tertip edilecektir. Muallimi olan köylerde mektep çocukları bayrak çektikten sonra bütün halkla birlikte Cumhuriyet marşını söyleyeceklerdir. Şehit ana, baba ve çocukları da muhtar tarafından ziyaret edilerek gönülleri alınacaktır.³¹

4.1936 Yılı Kutlamaları

Bayram kanun gereğince 28 Ekim 1936 Çarşamba günü öğleden sonra başlamış ve 30 Ekim 1936 Cuma günü sona ermiştir. Bu konuda Cumhuriyet Halk Partisi İlyön Kurulu Başkanlığı tarafından 2 Kasım 1936 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda bilgilendirme yapılmıştır.³² Bayram öncesinde her yıl olduğu gibi şehir ve köylerde bütün resmi daireler, özel kurumlar, şirketler, bankalar, dükkan ve mağazalar, evler, sokaklar, meydanlar geniş ölçüde bayraklarla, vecizelerle, yeşilliklerle, çiçeklerle süslenecek ve geceleri ise ışıkla donatılıp aydınlatılmış, saat kulesi, minareler donatılıp mahyalar kurulmuş, topluluk ve birlikler adına taklar kurulmuş, ticarethane vitrinleri günün manasına göre süslenmiştir. Bayram süreci içerisinde oyunlar oynanmış, gösteri ve benzeri eğlenceler tertip edilmiştir. Okullarda serbest müsamereler düzenlenmiştir. Bayram hazırlıkları 28 Ekim 1936'da öğleye kadar tamamlanmıştır. Bu hazırlıkların yapılmasında daire amirleri, parti teşkilatı ve Uray (Belediye) özel itina göstermiştir. Aynı gün saat 14.00'de Yenişehir Hükümet Konağı, Gemlik Parti Teşkilat Binası ve Motor işletmesinin açılış törenleri yapılmıştır. Saat 16.00'da resmi ve özel kurumların temsilcilerinin katılımı sağlanarak İstiklal Marşının söylenmesinden sonra Atatürk anıtına çelenk konulmuş ve Onuncu Yıl Marşı söylenerek tören sona ermiştir. Geceleyin Yıldırım, Yeşil, Cumhuriyet, Zafer, Muradiye, Tophane, Çekirge, Gazhane önü semt ve meydanlarında Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İlçe Yön Kurulu'nun katkıları ile bayram süresince devam edecek olan şenlikler yapılmıştır. Spor komiteleri tarafından spor gösterileri yapılmış ve daha sonra Halkevi ve Erkek Lisesi tarafından eski Zevk sinemasında Necatibey Enstitüsü salonunda temsiller verilmiştir. Tümen Kıtaları ve sivil askeri lise öğrencilerinin katılımı ile fener alayı düzenlenmiştir. Tümen fener alayı saat 20.00'de Tümen karargâhından hareketle Atatürk caddesini takiben Yeşil Meydanına gelecek aynı güzergâhı takip ederek Cumhuriyet Meydanına doğru ilerleyecek oradan İsmet Paşa Caddesine dönülerek Tahal Karakolu önünden Cumhuriyet Meydanı ile Zafer Meydanına gelinecektir. Fener alayına katılan Tümen daha sonra Altıparmak yolu üzerinden kışlarına dönecektir. Lise fener alayı ise aynı saatte okuldan hareketle Maksem ve Temenyeden geçerek İpekçilik Mektebi Caddesinden Yeşile oradan Setbaşı, Atatürk Caddesini takip ederek Cumhuriyet Meydanına gelinecektir. Burada bir süre halk ile birlikte

³⁰ BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2 (2-7).

³¹ BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

³² BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(35,36,37).

eğlencelere katılacak daha sonra Atatürk Caddesi üzerinden okullarına döneceklerdir. Fener alayının düzenli bir şekilde icra edilmesi için ilgililer gerekli tertibatı alırken fener ihtiyacı da Belediye tarafından karşılanmıştır. Bayram süresince halk kürsüleri kurularak çeşitli konuşmalar yapılmıştır.³³

29 Ekim 1936'de sabah saat 8.00 ilâ 8.30 arasında Parti İl Teşkilatında Türk Spor Kurumunun Partiye bağlılığı ile ilgili kararının onanması üzerine özel bir tören yapılmıştır. İlbaylıkta (Valilik) saat 9.00'dan 9.30'a kadar kabul resmi yapıldıktan sonra Cumhuriyet Meydanındaki kutlama törenine geçilmiştir. Vali(İlbalay) Komutan tarafından Cumhuriyet Meydanında yer alan askeri kıtalar, okullar, teşekküller ve halkın bayramı kutlanmıştır. Şar (Şehir) bandosu tarafından İstiklal Marşı ve daha sonra Onuncu Yıl Marşı söylenmiş ve geçit töreni yapılmıştır. Geçit resminde askeri birlikler, gaziler, şehit anaları, üniformalı yedek subaylar, jandarma kıtası, polis, belediye zabıtası, liseliler, izciler, okullar, spor bölgesi, ulusal kurumlar, özel kurum temsilcileri esnaf birlikleri, fabrikalar, itfaiye, köylü ve şehirli halk kitlesi geçit töreninde yer almışlardır. Cumhuriyet Meydanı'ndaki düzen ve geçiş resmi merasim komutanı Albay Nuri Özensel tarafından idare edilmiştir. Kültür Direktörlüğünden İspektör (Müfettiş) Halim ve İhsan Bey, Cumhuriyet Halk Partisi'nden Salim Altıok, Uraydan (Belediye) Salim Spor bölgesinden Hayri ve Emniyet Direktörlüğünden bir komiser programın uygulanmasına yardımcı olmuşlardır. Kutlama programına göre Cumhuriyet Meydanındaki geçiş törenine katılanlar daha sonra Tophane'deki Şehitlik Anıtına vali adına bir çelenk bırakma törenine katılmışlardır.

Geceleyin eski Zevk Sineması binasında Necatibey Enstitüsü salonunda temsiller verilmiştir. Spor bölgesi spor gösterileri yapılmış şenliklere devam edilmiştir. Süel Lise (Askeri Lise) ve Spor bölgesi tarafından fener alayı yapılmıştır. Süel Lise fener alayı saat 20.00'de Işıklar ve Atatürk Caddesinden Tophane güzergâhına doğru ilerlerken Spor bölgesinin fener alayı aynı saatte Halkevinden başlamış, Atatürk Caddesini takip ederek önce Zafer Meydanına oradan Cumhuriyet Caddesi ile İsmet Paşa Caddesi istikametinde devam etmiştir. Aynı gece devlet adına davetlilere bir balo verilmiştir.³⁴

30 Ekim 1936'da Atlı köylüler saat 13.00'te Atıcılarda (Avcılar) koşu alanında toplanmışlar, saat 14.00'de (Şar) Şehir bandosu eşliğinde İsmet Paşa Caddesi'nden Bursa'ya girip Cumhuriyet Meydanında yer almışlardır. Meydanda önce İstiklal Marşı söylendikten sonra anıta çelenk konulmuş ve gelen köylülere bir konuşma yapılmıştır. Daha sonra şehitlik ziyaret edilmiştir. Burada şehitlere saygı duruşundan sonra Onuncu Yıl Marşı söylendikten sonra bando eşliğinde Hastaneler önü-Muradiye yolundan Atatürk stadına gidilerek tören sona ermiştir. Bu törenler Halkevi köycülük komitesi tarafından organize edilmiştir. İlçe Jandarma komutanı Yüzbaşı Hayri Bey komiteye yardımcı olmuştur. Saat 15.00'de Spor bölgesi tarafından Atatürk stadında futbol maçı, atletizm ve diğer spor gösterileri düzenlenmiştir. Saat 16.00'da Uludağ zirvesindeki sığınağın açış töreni yapılmıştır. Bayram kutlamaları süresinde Cumhuriyet Meydanı'ndaki gösteri ve gezilerin aksamaması için ana caddelerde nakil vasıtalarının bulunmaması için Belediye tarafından denetim yapılmıştır.³⁵

5.1937 Yılı Kutlamaları

Cumhuriyetin 14.Yıldönümü kutlamaları kanun gereğince 28 Ekim 1937 Perşembe günü öğleden sonra başlamış 30 Ekim 1937 Cumartesi günü sona ermiştir. Bu süre içerisinde şehir ve köylerde bütün resmi daireler, özel kurumlar, şirketler, bankalar, dükkan ve

³³BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(35).

³⁴BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(35,36).

³⁵BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(36,37).

mağazalar, evler, sokaklar, meydanlar geniş ölçüde bayraklarla, vecizelerle, yeşilliklerle, çiçeklerle süslenecek ve geceleri ise ışıkla donatılıp aydınlatılmış, saat kulesi, minareler donatılıp mahyalar kurulmuş, topluluk ve birlikler adına taklar kurulmuş, ticarethane vitrinleri günün manasına göre süslenmiştir. Bayram süreci içerisinde oyunlar oynanmış, gösteri vesair eğlenceler, şenlikler tertip edilmiştir. Okullarda ve Halkevi tarafından müsamereler düzenlenmiştir. Bayram hazırlıkları 28 Ekim 1937'de öğleye kadar tamamlanmıştır. Bu hazırlıkların yapılmasında daire amirleri, parti teşkilatı ve Uray (Belediye) özel alaka göstermiştir. Belediye Pınarbaşı'nda ve benzeri çeşitli yerlerde çocuklar için bayram yerleri hazırlanmıştır. Aynı gün saat 15.00'de Biladiyunus Bölge Okulu'nun temel atma töreni ve Uludağ Kirazlı Yayla mevkiinde yapılan dağ evinin açış törenleri yapılmıştır.³⁶ Saat 15.30'da resmi ve özel kurumların temsilcilerinin katılımı sağlanarak Atatürk anıtına çelenk koyma töreni yapılmış, daha sonra tören alanına gelinmiştir. Şehir bandosu tarafından İstiklal Marşının söylenmesinin ardından Onuncu Yıl Marşı söylenerek şehitlik anıtına da çelenk konulmuştur. Bu törenin tertip ve idaresi Merkez Komutanı tarafından yapılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisinden Saim Altıok, Kültür Direktörlüğünden İspektör (Müfettiş) Enver Bali, Belediye komiseri ve Emniyet Direktörlüğünden bir komiser programın uygulanmasına yardımcı olmuşlardır.

Geceleyin Cumhuriyet, Zafer ve Muradiye Meydanlarında Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İlçe Yön Kurulu'nun katkıları ile bayram süresince devam edecek olan şenlikler yapılmıştır. Hava fişengi atılmış şehir bandosu Cumhuriyet Meydanında gösteri yapmıştır. Spor bölgesi tarafından Zafer Meydanında kalkan ve bengi oyunları yapılmıştır. Tümen ve halk tarafından iki fener alayı yapılmıştır.

29 Ekim 1937'de İlbaylıkta (Valilik) saat 9.30'dan 10.00'a kadar kabul resmi yapıldıktan sonra Cumhuriyet Meydanındaki kutlama törenine geçilmiştir. Vali(İlbay) Komutan tribündeki yerini aldıktan sonra merasim komutanının işaretleriyle askeri birlikler, okullar, teşekküller ve halk selam resmini ifa etmiştir. Süel (Askeri Lise) bandosu tarafından İstiklal Marşı ve daha sonra Onuncu Yıl Marşı söylenmiş ve geçit töreni yapılmıştır. Saat 12.00'de Tophane topçu bataryası tarafından 21 atım top atışı yapılmış ve şehir düdüğünün devamında bütün fabrikalar ve nakil araçları düdükle çalarak bu tezahürata katılmıştır. Merasim Komutanı Albay Nuri Özenseldir. Merkez komutanlığından bir subay, Cumhuriyet Halk Partisinden Sait Ete, Altıncı kamundan Fuat Ünal, Sanat Okulundan Muavin Ali Ulvi, Ortaokul Yardirektörü, Kültür Direktörlüğünden Espektör(Müfettiş) Fevzi, İhsan, Aziz, Uraydan (Belediye) Salim İkizer ve bir zabıta komiseri, Emniyet Direktörlüğünden bir komiser programın uygulanmasına yardımcı olmuşlardır. Bayram kutlamaları ile ilgili köy muhtarlıklarına kutlama programları gönderilmiş ve bu programa göre kutlamalar köylerde de yapılmıştır. Ayrıca Bursa'ya bağlı ilçelerden ve köylerden bayram kutlamalarına katılmak üzere üçer yurttaş davet edilmiştir. Bayram süresince okullarda günün manasına uygun konuşmalar yapılmış, Cumhuriyet Meydanında devamlı çeşitli neşriyatlar yapılarak halkın bilgilendirilmesi yoluna gidilmiştir. Mahalli gazeteler bu güne özel sayılar çıkarmışlar, resmi ve özel radyolar da bayram kutlamalarına yönelik yayınlar yapmışlardır. Halkevi aracılığı ile en az onar kişilik gruplar yedi grup oluşturularak Bursa'ya bağlı çeşitli köylere gidilerek bayramlaşma ve konuşmalar yapılmıştır.³⁷

Alay, Setbaşı-Namazgah Caddesinde hazırlıklar yapıldıktan sonra gece saat 20.00'de Sanat ve Orman Okulu talebelerinin iştiraki ile Motorlu fener alayı başlamış önce Cumhuriyet Meydanı oradan Atatürk Caddesinden Tophaneye geçilmiş ve Tümen karargahı önünden dönülerek Zafer Meydanına gelinmiş oradan Altıparmak yoluyla stadyuma kadar fener alayı devam etmiştir. Fener alayının tertip ve düzenlemesi Sanat ve Orman Okulları Yardirektörleri görevlendirilmiş ve Belediye tarafından da destek sağlanmıştır. Bir diğer fener alayı da Topçu

³⁶BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(34).

³⁷"Cumhuriyet Bayramı Kutlama Programı", BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

fener alayı olarak düzenlenmiştir. Saat 20.00'de kışladan hareket eden fener alayı çekirge-Askeri Hastane önünden başlamış Atatürk Stadyumuna kadar devam etmiştir. Aynı gece Halkevi tarafından gösteri salonunda, okullarda müsamereler verilmiş ve semt şenliklerine devam edilmiştir. Saat 20.30'da Cumhuriyet Meydanında spor bölgesi tarafından kalkan ve bengi oyunları³⁸ yapılmıştır.

30 Ekim 1937'de saat 14.00'den itibaren Atatürk Stadyumunda serbest bisiklet ve atletik spor müsabakaları yapılmıştır. Cumhuriyet Meydanında şenliklere devam edilmiş ve Belediye tarafından gerekli tertibatlar sağlanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İlyönkurul Başkanlığı tarafından 2 Kasım 1937'de Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda Bursa'daki Cumhuriyet Bayramının 14.Yıldönümü kutlamaları hakkında ayrıntılı bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda da ifade edildiği üzere en büyük bayram olarak kabul edilen Cumhuriyet bayramının 14.Yıldönümü kutlamalarının ilin her tarafında yurttaşların Cumhuriyete olan inanç ve bağlılığının tereddüt ve şüphe götürmeyecek bir şekilde kutlandığı belirtilmiştir.³⁹

6.1938 Yılı Kutlamaları

6.1.Kutlama Hazırlıkları

Bursa'da 10.Yıldönümü kutlamalarında olduğu gibi, 15.Yıldönümü kutlamalarında da kapsamlı hazırlıklar yapılmış ve kutlamalar coşkuyla geçmiştir.⁴⁰ 20 Temmuz 1938'de çıkarılan bir kararname ile birlikte, ülkedeki gelişmelerin, Cumhuriyetin feyizlerinin ve kazandırdıklarının, vatandaşlara anlamlı bir şekilde anlatılması amacı açıklanmıştır.

1 Ağustos 1938 tarihinde Bursa Cumhuriyet Halk Partisi adına Bursa valisi Şefik Soyer tarafında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine yazılan yazıda, kutlamalara yönelik il çevresinde hususi idare ve belediye bütçelerinden 15.Yıldönümü kutlamalarına ayrılan ödenek, 10.Yıldönümü kutlamaları ile karşılaştırılarak gönderilmiştir. Kutlamalar için ayrılan ödeneye baktığımızda şöyledir.⁴¹

İlçelerin İsimleri	Onuncu Yıl				On Beşinci Yıl			
	Hususi İdare		Belediye		Hususi İdare		Belediye	
	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.
Bursa	1336	88	2355	6	1500	0	4000	0

³⁸Bengi oyunu; Aydın, Balıkesir, Muğla, İzmir başta olmak üzere, Ege bölgesine ait sadece erkekler tarafından oynanan zeybek özellikli bir halk dansıdır. Toplu olarak oynanan bengi, davul, zurna eşliğinde genelde dokuz sekizlik ritimde oynanır. Geniş bir meydana oynanan dans, oynayanların çokluğuna göre davul zurna sayısı artabilir. Sıra dansı olarak başlayan bengi, oyunun ilerleyen kısımlarında halka biçimine dönüşmektedir. Oyunu efe başı yönetir ve onun komutu doğrultusunda figürler uygulanır. Oyun efe başının meydana çıkması ile başlar, daha sonra efeye kızanlar olarak tabir edilen diğer dansçılar oyuna katılır. Dansın içeriği zeybeği anımsatmaktadır. Mahmut Ragıp Gazimihal, "Türk Halk Oyunları Kataloğu I", (Ed. Nail Tan). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, 65-66,81-93; Mahmut Ragıp Gazimihal, "Türk Halk Oyunları Kataloğu II", (Ed. Nail Tan ve Ahmet Çakır), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, 164-171.

³⁹BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2 (26, 27).

⁴⁰Bursa'da Cumhuriyet Bayramının Onuncu kutlamaları ile ilgili geniş bilgi için; Fevzi Çakmak, Bursa'da On Beşinci Yıl Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Uludağ Üniversitesi, *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:18, Cilt:18, Yıl:11, 2010/1; Saime Yüceer, "Onuncu Yılda Bursa'da Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları", II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı, I, Uludağ Üniversitesi yay., Bursa, 2005, 149-163.

⁴¹"Onuncu ve On Beşinci Yıl Bayram Kutlamalarına Ayrılan Ödenek", BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(31-32).

Mudanya	0	0	500	0	0	0	800	0
Gemlik	0	0	540	0	0	0	400	0
Orhangazi	0	0	200	0	0	0	260	0
İznik	0	0	200	0	0	0	400	0
Yenişehir	0	0	300	0	0	0	600	0
İnegöl	0	0	500	0	0	0	1000	0
Orhaneli	0	0	71	0	0	0	200	0
Karacabey	0	0	375	0	0	0	500	0
Mustafa Kemal Paşa	0	0	500	0	0	0	500	0

Cumhuriyet kutlamalarına yönelik olarak Bursa’da hazırlıkların Eylül ayında yoğun olarak başlamıştır. Bu müddet zarfında şehrin süslenmesi çalışmaları yapılmış, evler, meydanlar geniş ölçüde bayraklarla, vecizelerle, yeşilliklerle, çiçeklerle süslenmiş, geceleri ise ışıkla donatılıp aydınlatılmış, saat kulesi, minareler donatılıp mahyalar kurulmuş, topluluk ve birlikler adına taklar kurulmuş, ticarethane vitrinleri günün manasına göre süslenmiştir.

Aynı zamanda il içerisinde yapılan bu çalışmalar Bursa Valisi Şefik Soyer tarafından Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği’ne gönderdiği 17 Eylül 1938 tarihli yazısında “*Bursa ve çevresinde kutlama komitelerinin kurulmuş olduğuna; bayramın işaret edilen esaslar içinde en geniş ve manalı bir ölçüde kutlanması yolunda birbiri ardınca tedbirler alındığına ve çalışmaların devam ettiği*” şeklinde bildirilmiştir.⁴²Yapılacak olan kutlamalar için şehrin geneli olabildiğince aydınlatılmasına çalışıldığı ve halkın da bu konuda teşvik edildiği görülmektedir. Nitekim kutlama törenleri başladığı üç gün boyunca elektrik fiyatlarında yüzde elli indirim yapılmıştır. Ayrıca şehir içi motorlu ve motorsuz nakil araçlarından da yüzde yirmi indirimle gidilmiştir.⁴³

Cumhuriyet Halk Partisi tarafından basılan, Cumhuriyet’in on beş yılda neler başardığını anlatan “*Cumhuriyet’in On Beşinci Yılı*” kitabının dağıtımı gerçekleştirilmiştir. İllerdeki halkevlerine yirmi, ilçelerdeki halkevlerine onar tane gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Mustafa Kemalpaşa ve İnegöl ilçelerine gönderilecek on adet kitabın sadece beş tanesinin teslim edildiği bildirilmiştir.⁴⁴Bunun dışında “15. Bursa” isimli eser yayınlanmıştır. Ayrıca Cumhuriyetin 15.Yılında Bursa vilayetinin başarılarına dair seri halinde grafik afişleri yapılmış bunlarda meydanlara, sokaklara ve kapalı alanlara astırılmıştır.⁴⁵ Cumhuriyet Meydanındaki Atatürk anıtı için de ayrı bir proje hazırlanmıştır. Anıtın etrafına, heykeli ışıklarla aydınlatacak ve renkli sular fişkırtacak tesisata sahip bir havuz yapılacaktır. Zafer Meydanındaki havuza da ışık tertibatı ilave edilecektir. Geçit resmi için her sene yapılmakta olan tribünün on beşinci yıl kutlamaları için yapılmamasına karar verilmiştir. 15.Yıldönümü kutlamalarında, önceki senelerde olduğu gibi, Cumhuriyet bayramı gecesi vilayetçe büyük bir balo verilmesi kararlaştırılmış ancak Bursa da dâhil olmak üzere ülke genelinde, on beşinci yıl kutlamalarında Mustafa Kemal Atatürk’ün hastalığı nedeniyle Cumhuriyet balosu yapılamamıştır.⁴⁶

⁴²BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(33).

⁴³BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(23).

⁴⁴BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2 (25,29).

⁴⁵ BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(22).

⁴⁶ Bolat, a.g.t., s. 206.

Cumhuriyet'in 15.Yıldönümü kutlamalarının simgesi "XV" olarak seçilmişti. İnsanların yoğun olduğu ve şehrin merkezi yerlerine bu simgenin yer aldığı süslü ve ışıklı taklar inşa edilmiştir.⁴⁷

22 Ekim tarihinde vali Şefik Soyer, bayram kutlama hazırlıkları çerçevesinde, doktor, avukat ve öğretmenlerin iştirak ettiği bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda bayram dolayısıyla Cumhuriyet Meydanı ve Piriç Hanı'nda kurulacak olan halk kürsülerinde kimlerin konuşma yapacağı ve hangi konuların ele alınacağına dair bazı kararlar alınmıştır. Bayram süresince saat 15.30 ile 17.30 arasında, bu kürsülerden Cumhuriyet ve İnkılâp mevzuları üzerine konferanslar verilecektir.⁴⁸

Kutlamaya verilen önemi göstermek ve halkın geniş ölçüde bayram kutlamalarına katılımını sağlamak amacıyla, cumhuriyet ve devrimlere ilişkin özdeyişler, şehrin çeşitli yerlerinde sergilenmiştir. Karton ve levhalara basılarak, çeşitli dairelerde, fabrika, sinema, okul ve benzeri yerlere asılan dövizler içerisinde Bursa'nın on beş yıl içinde gerçekleştirdiği başarılar da sergilenmiştir.⁴⁹

6.2.Kutlama Törenleri

Bursa'da 15.Yıldönümü kutlama töreni programı, üç günü içine alacak şekilde yayınlanmıştır.⁵⁰Ayrıca köylerde yapılacak olan kutlama programı da, köylere gönderilmiştir. Köylerde yapılacak kutlama programına göre, 28 Ekim tarihine kadar, köydeki evler, okul, dükkânlar bayrak ve yeşilliklerle süslenecek ve akşam köy meydanında meşaleler yakılarak davul ve sair çalgılarla bütün köylü toplanıp eğlenecektir. 29 Ekim günü, köylü, köy meydanında toplanacak, okul olan köylerde köy öğretmeni, olmayan yerlerde köyün muhtarı köylüye bayramı anlatacaktı. Bu konuşmanın ardından, Cumhuriyet Marşı söylenerek tören sona erecekti. Okul olan köylerde öğleden sonra müsamereler düzenlenecek, okulsuz yakın köyler de çağrılacaktı. Akşamda köy meydanında eğlenceler devam edecekti.⁵¹ Şehirde yapılacak olan kutlama programına göre, 28 Ekim Cuma günü saat 15.30'da Cumhuriyet Meydanında Askeri Lise mızıkası eşliğinde İstiklal Marşının okunması ve Atatürk anıtına çelenk konulması ile cumhuriyet kutlamaları başlamıştır. Anıta sırasıyla Vilayet, askeri birlikler, savaş malulleri, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkevi, Baro, Belediye, Askeri Lise, Kız Muallim mektebi, Kız lisesi, Kız Enstitüsü, Erkek lisesi, Ziraat, Orman ve Sanat mektepleri, Spor bölgesi, Hava kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme, Bankalar, Sanayi Birliğine ait çelenkler konmuştu. Daha sonra Tophane'deki şehitliğe çıkılmıştır. Burada, Belediye heyeti tarafından abideye çelenk konmuş ve şehitler adına bir konuşma yapılmış, saygı duruşunun ardından tören sona ermiştir

28 Ekim akşamı, saat sekizde ilki Tümen tarafından ikincisi de Kız Öğretmen ve Orman okulu tarafından iki fener alayı yapılması planlandı. Bu fener alaylarından ilki, bando ile birlikte, Tümen karargâhından başlayacak, Atatürk caddesi, Cumhuriyet Meydanı ve Yeşil'e gidecek; İsmet İnönü Caddesi, Tahal Karakolu, Cumhuriyet Caddesi, Zafer Meydanı, Altıparmak yoluyla kışlarına geri dönecekti. İkinci fener alayı, Alay Şar bandosu ile birlikte, Belediye binası önünden başlayacak, Cumhuriyet Meydanı, Setbaşı Karakolu, Ünlü Cadde, İsmet İnönü Caddesi, Cumhuriyet Caddesi, Zafer Meydanı, Tophane yolu ile Tümen

⁴⁷Türkan Çetin, "İzmir'de Cumhuriyet Bayramı'nın 15. Yıldönümü Kutlama Törenleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3, 8 (1998): 61.

⁴⁸"*Cumhuriyet Bayramı Kutlama Programı*", BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

⁴⁹BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(22).

⁵⁰BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

⁵¹BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(24).

karargâhı önünde bitecekti.⁵²29 Ekim Cumartesi günü törenler saat 9.30'da başladı. Vilayet makamında, Vali Şefik Soyer tebrikleri kabul etmişti. Kabul töreni sonrasında vali ve tümen komutanı, vilayetten çıkarak, Cumhuriyet Meydanında yerlerini alan askerler, öğrenciler ve halkın önünden geçerek bayramlarını kutlamıştır.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, saat onu yirmi geçe Askeri Lise (Süel) bandosu İstiklal marşını çalmaya başlamış ve geçit töreni başlamıştı. Geçiş törenini 122. Alay Komutanı Kurmay Yarıbay Muzaffer Alankuş yönetmiştir. Merkez Komutanı Binbaşı Kadri Altuğ, Cumhuriyet Halk Partisi İl Kurulu'ndan M. Urgancıgil, İlçe kurulundan Necip Kartalkaya, Sanat okulu müdür yardımcısı Ali Ulvi Boysan, Kültür Müdürlüğünden ispekteer Aziz, Emniyet Amiri Kemal, Sanayi Birliği Başkanı Fahri Batıca, Zabıta müdürü Ahmet Gürer de geçit töreni için görevlendirilmişlerdi.⁵³

Geçit törenine piyadeler başlamış, bunu harp malulleri ile şehit ana ve babaları, jandarma, polis kitaları, süvari jandarma ve topçularımız takip etmişti. Askeri kitalardan sonra askeri lisenin talebeleri, kız ve erkek lisesi izcileri, spor teşekkülleri, Atlı köylüler, Türk Hava Kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, İtfaiyeciler, Sanayi kuruluşları, İşçiler Esnaf Örgütleri, Halk geçiş töreninde yer almıştır.

Gece devam eden törenlerde, kalabalıklar caddeyi doldurmuştu. Atatürk anıtının önünde renkli hava fişekler atılıyor, oyunlar oynanıyordu. Şehrin belli başlı meydanları elektrik ışıklarıyla ışıklandırılmıştı. Köylerden geçiş törenine katılmak üzere gelen atlı ve yaya vatandaşların dışında, her kasaba ve köyden ikisi erkek bir tanesi bayan olmak üzere, üçer kişi törenlerini izlemek için valilik tarafından misafir olarak ağırlandı. Daha sonra ise gördüklerini ve duyduklarını köylerinde yaymaları için bu kişilere telkinlerde bulunulmuştu.⁵⁴

Meydanlara halk kürsüleri kurulmuştu. Birisi anıt önüne diğeri belediye bahçesine konulan iki halk kürsüsünde, kadın ve erkek hatip olmak üzere kırk kişi sıra ile söz almış ve halka cumhuriyet ve inkılaplar hakkında önemli bilgiler vermişlerdir.⁵⁵29 Ekim akşamı da fener alayları düzenlenmişti. Sanat Okulu öğrencileri tarafından düzenlenen motorlu fener alayı, Sanat okulu önünden başlayarak, Tophane, Atatürk Caddesi, Cumhuriyet alanı, İsmet İnönü ve Cumhuriyet Caddesi, Zafer Meydanı, Altıparmak Caddesi, Muradiye yolunda okula geri dönecek; Topçu birliklerinin saat sekizde başladığı fener alayı, Çekirge-Askeri Hastane önü, Atatürk Stadyumu, Elektrik fabrikası, Mezba ile tekrar kışlasına dönecek; Askeri Lise (Süel Lisesi) tarafından gerçekleştirilecek olan fener alayı saat sekizde bandosu ile birlikte okuldan hareketle Namazgâh Caddesi, Cumhuriyet Meydanı, Tümen Karargâhı, oradan geri dönerek Zafer Meydanı, Cumhuriyet ve İsmet İnönü Caddesinden okullarına geri döneceklerdi.⁵⁶30 Ekim Pazar günü Atatürk stadyumunda spor faaliyetleri gerçekleştirilmişti. Akşam yapılan kutlamalarda, Şar bandosu ile birlikte Erkek lisesi öğrencilerinin tezahürat geçişi gerçekleştirilecekti. Saat sekizde başlayacak olan geçiş için, güzergâh olarak ise, okuldan başlanarak, İstiklal caddesi, Tümen karargâhı, Yıldız kahvesini altından, Altıparmak Caddesi, Zafer Meydanı, Cumhuriyet ve İsmet İnönü Caddesi, Cumhuriyet alanından okula geri dönecektir. Bir diğeri tezahürat geçişini Tümen bandosu ile birlikte Kız Lisesi öğrencileri gerçekleştirecekti. Saat sekizden başlayan geçişin güzergâhı, okul önünden başlayarak, hastaneler önünden, tümen karargâhı, Cumhuriyet Meydanı, Setbaşı yolunu takiben, dört yol ağzından geri dönerek aynı yoldan okullarına geri döneceklerdir. Tezahürat alayları, şenlik yerlerinde belli süre durarak tezahüratlarını artıracaklardı.⁵⁷ Bursa'nın ilçe ve köylerinde kutlamaların ilan edilen program çerçevesinde gerçekleştirildiğini görüyoruz. Kestel'de

⁵²BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

⁵³BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

⁵⁴BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.(22).

⁵⁵BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

⁵⁶BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

⁵⁷BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

gerçekleştirilen kutlamalar 29 Ekim günü saat dokuzda istiklal marşının söylenmesi ve gazi Recep Tezel'in bayrağı göndere çekmesiyle başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi Kestel İlçe Başkanı Hasan Kestelli tarafından bir konuşma yapılmış ve halkın bayramları kutlanmıştır. Ardından okul başöğretmeni Hamdi Aytekin ve Bayan öğretmen Nebahat Görgün tarafından öğrencilere yönelik etkili bir konuşma yapılmıştır. Bunları müteakiben öğrenciler tarafından törenlerde çeşitli şiirler söylenmiş, halkın da katılımı ile Cumhuriyet Marşı söylenmiştir. Saat 12.00'den sonra okul öğrencilerinden birinin sünnet töreni düzenlenmiştir. Saat 14.00'de Cumhuriyet Halk Partisi yirmi kişilik bir grup Bursa'ya gitmiş ilçe ve il başkanları ve çeşitli heyetler ziyaret edilerek bayram kutlaması yapılmıştır. Akşam gerçekleştirilen kutlamalarda Cumhuriyet ve halkın yerli malı kullanmasını konu alan müsamerelerde bulunmuşlar, milli oyunlar oynanmış ve fener alayları düzenlenmiştir.⁵⁸

7.1939 Yılı Kutlamaları

Bursa'da 16.Yıldönümü kutlama töreni programı, üç günü içine alacak şekilde yayınlanmıştır. Ayrıca köylerde yapılacak olan kutlama programı da, köylere gönderilmiştir. Bu süre içerisinde şehir ve köylerde bütün resmi daireler, özel kurumlar, şirketler, bankalar, dükkan ve mağazalar, evler, sokaklar, meydanlar geniş ölçüde bayraklarla, vezirlerle, yeşilliklerle, çiçeklerle süslenecek ve geceleri ise ışıkla donatılıp aydınlatılmış, saat kulesi, minareler donatılıp mahyalar kurulmuş, Çeşitli bankalar (Osmanlı, İş, Ziraat, Adapazar Emniyet ve Ticaret Bankası) adına taklar kurulmuş, ticarethane vitrinleri günün manasına göre süslenerek şenlikler tertip edilmiştir. Bayram hazırlıkları 28.10.1937 tarihinde öğleye kadar tamamlanmıştır.

Kutlama programına göre, 28 Ekim Cuma günü saat 15.30'da Askeri lise mızıkası eşliğinde okunan İstiklal marşının adından, Atatürk anıtına çelenk koyma töreni başlamıştı. Anıtı sırasıyla Vilayet, Ordu, savaş malulleri, CHP, Halkevi, Baro, Belediye, Askeri Lise, Kız Muallim mektebi, Kız lisesi, Kız Enstitüsü, Erkek lisesi, Ziraat, Orman ve Sanat mektepleri, Spor bölgesi, Hava kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme, Bankalar, Sanayi Birliği, Sümerbank, İpekiş'e ait çelenkler konmuştu.

Törenin ardından şehir adına bir konuşma yapıldı. Konuşmanın ardından, Tophane'deki şehitliğe çıkılmıştır. Burada, abideye çelenk konmuş ve şehitler adına bir konuşma yapılmıştı. Bir dakika saygı duruşunun ardından tören sona ermişti. Bu törenin tertip ve idaresi Binbaşı Sabri Yeprem tarafından yapılmıştır. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisinden Necip Kartalkaya, kültür direktörlüğünden Aziz, Emniyet Amiri Kemal, Belediye Zabıta Müdürü Ahmet Gürer görevlendirilmiştir. Programa göre saat 16.30'da Doğum ve çocuk bakımevinin de açılışı yapılacaktır. 28 Ekim akşamı, Cumhuriyet Meydanı, Zafer Meydanı ve Tümen karargâhı önünde şenlikler yapılacak bu şenlikler bayram süresince devam edecektir.

Aynı akşam saat sekizde bir tane fener alayı planlanmıştı. Bu fener alayı, bando ile birlikte, Tümen karargâhından başlayacak, Atatürk Caddesi, Cumhuriyet Meydanı ve Yeşil'e gidecek; İsmet İnönü caddesi, Tahal Karakolu, Cumhuriyet Caddesi, Zafer Meydanı, Altıparmak yoluyla kışlalarına geri dönecekti.

29 Ekim Cumartesi günü törenler saat 9.30'da başlamıştı. Vilayet makamında, Vali tebrikleri kabul etmişti. Kabul töreni esnasında Cumhuriyet Meydanı, yerlerini alan teşekküllerle hazırlanmıştı. Sonrasında Vali, Komutan ve Cumhuriyet Halk Partisi Reisi, vilayetten çıkarak, askerler, öğrenciler ve halkın bayramlarını kutladılar. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, saat onu yirmi geçe Askeri Lise (Süel) bandosu İstiklal Marşını çalmaya başlamış ve geçit töreni başlamıştı.

⁵⁸BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

Geçit törenine ordu mensupları başlamış, bunu harp malulleri ile şehit ana ve babaları, jandarma, polis kıtaları, süvari jandarma ve topçularımız takip etmişti. Askeri kıtalardan sonra askeri lisenin talebeleri, kız ve erkek lisesi izcileri, spor teşekkülleri, Atlı köylüler, Türk Hava Kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, İtfaiyeciler, Sanayi kuruluşları, İşçiler Esnaf Örgütleri, Halk geçiş töreninde yer almıştır.

Geçiş törenini Yarbay Kazım Ergüvanlıgil yönetmiştir. 128. Alay Komutanlığından Binbaşı Sabri Yeprem, Cumhuriyet Halk Partisi vilayet heyetinden Sait Ete, kaza heyetinden Nizamettin Temiz, kültür direktörlüğünden Aziz, Emniyet Amiri Kemal, Belediye Zabıta Müdürü Ahmet Gürer, Sanayi birliği başkanı Fahri Batıca, bölgeden Ali Erman bu programın uygulaması için görevlendirilmiştir.⁵⁹

29 Ekim akşamı da fener alayları düzenlenmişti. Sanat Okulu öğrencileri tarafından düzenlenen motorlu fener alayı, Sanat okulu önünden başlayarak, Tophane, Atatürk Caddesi, Cumhuriyet Meydanı, İsmet İnönü ve Cumhuriyet Caddesi, Zafer Meydanı, Altıparmak Caddesi, Muradiye yolunda okula geri dönecek; Topçu birliklerinin saat sekizde başladığı fener alayı, Çekirge-Askeri Hastane önü, Atatürk stadyumu, Elektrik fabrikası, Mezbağa ile tekrar kışlasına dönecek; Askeri Lise (Süel Lisesi) tarafından gerçekleştirilecek olan fener alayı saat sekizde bandosu ile birlikte okuldan hareketle Namazgâh Caddesi, Cumhuriyet Meydanı, Tümen Karargâhı, oradan geri dönerek Zafer Meydanı Cumhuriyet ve İsmet İnönü Caddesinden okullarına geri döneceklerdi. Aynı akşam vilayet tarafından bir balo da düzenlenmiştir.⁶⁰

30 Ekim Pazar günü Atatürk Stadyumunda spor faaliyetleri gerçekleştirilmişti. Şenliklerin yapıldığı meydanlarda kalkan ve bengi oyunları gösterileri yapılmıştır. Akşam yapılan kutlamalarda, Şar bandosu ile birlikte Erkek lisesi öğrencilerinin tezahürat geçişi gerçekleştirilecekti. Saat sekizde başlayacak olan geçiş için, güzergâh olarak ise, okuldan başlanarak, İstiklal Caddesi, Tümen karargâhı, Yıldız kahvesini altından, Altıparmak Caddesi, Zafer meydanı, Cumhuriyet ve İsmet İnönü Caddesi, Cumhuriyet Meydanından okula geri dönecektir. Tezahürat alayları, şenlik yerlerinde belli süre durarak tezahüratlarını artıracaklardı. Bayramın devam ettiği üç gün boyunca Cumhuriyet Meydanı ve şehir lokantası önünde halk kürsüleri kurulmuş ve yurttaşlar tarafından devrimler hakkında övücü konuşmalar yapılmıştır.⁶¹

Köylerde yapılacak kutlamalarla ilgili köy muhtarının başkanlığında, parti ocak reisi, köy öğretmeni, ihtiyar heyetinden bir aza olmak üzere kutlama komiteleri kurulmuştur. Hazırlanan programa göre, 28 Ekim tarihine kadar, köydeki evler, okul, dükkânlar bayrak ve yeşilliklerle süslenecek ve akşam köy meydanında meşaleler yakılarak davul ve sair çalgılarla bütün köylü toplanıp eğlenecektir. 29 Ekim günü, köylü Cumhuriyet Meydanında toplanacak, okul olan köylerde köy öğretmeni, olmayan yerlerde köyün muhtarı köylüye bayramı anlatacaktı. Bu konuşmanın ardından, Cumhuriyet Marşı söylenerek tören sona erecekti. Okul olan köylerde öğleden sonra müsamereler düzenlenecek, okulsuz yakın köylerde çağrılacaktı. Akşamda köy meydanında eğlenceler devam edecekti. Bayram kutlamalarının yapılacağı üç gün boyunca herkesin yeni elbiselerini giyerek bayram kutlamalarına katılmaları istenmiş ve her bayramda olduğu gibi bu bayramda da aile ve çocuklara hediyeler verilmiştir. Şehirde yapılacak törenlere köyü temsilen atlı köylüler iştirak edeceklerdi.⁶²

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İlyönkurul Başkanlığı tarafından Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine 31Ekim 1939 tarihinde gönderilen yazıda bayram kutlamaları ile ilgili bilgi verilmiştir. Buna göre “*ebedi şef Atatürk’ün kaybında idrak edilen 16.yıldönümünün gelen talimatlara göre şehir ve köylerde harfiyen yerine getirildiği,*

⁵⁹BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

⁶⁰BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

⁶¹BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

⁶²“*Cumhuriyet Bayramı Kutlama Programı*”,BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

Atatürk'ün fikir, iş ve zafer arkadaşı milli şef İsmet İnönü'ye gösterilen sevgi, muhabbet ve sarsılmaz, sonsuz bir bağlılığın onur veren tesellisi ve tecellisi içerisinde” kutlandığı belirtilmiştir.⁶³

8.1940-1941 Yılı Kutlamaları

Cumhuriyetin 17.Yıldönümü kutlamaları için şehir ve köylerde kutlama komiteleri oluşturulmuştur. Bu komiteler kutlama talimatnamesinin hazırlanması ve uygulanmasını sağlamışlardır. Hazırlanan programlar kaza ve köylere de dağıtılmıştır. Ayrıca kutlamalarda yapılacak konuşmalar ve çocuklar tarafından okunacak şiirlerden birer tane gönderilmiştir. Bu programına göre, 28 Ekim Cuma günü saat 15.30'da bütün kurum temsilcilerinin katılımı ile Atatürk anıtına çelenk koyma töreni ile başlamıştı. Burada bir konuşma yapıldıktan sonra şehitliğe gidilerek vatan ve istiklal davası uğrunda canlarını verenler için saygı duruşunda bulunulmuş ve çelenkler konulmuş ve şehitlerin hatıraları taziz edilmiştir.

29 Ekim günü saat sekizden itibaren halk büyük bir coşku içerisinde meydanları doldurmaya başlamış, Milli Şef'e ve Ordu'ya olan yüksek bağlılığını ortaya koymuştur. Bayram süresi içerisinde şehrin iki mevkiine halk kürsüleri kurulmuş ve cumhuriyetin kazanımları ile ilgili konuşmalar yapılmış ve bu konuşmalara akşam da devam edilmiştir. Bayram geceleri motorlu motorsuz fener alayları tertip edilmiş, Halkevi tarafından müsamereler verilmiştir.

1940'lı yıllar II. Dünya savaşının devam ettiği ve büyük sıkıntıların yaşandığı bir dönemdir. Bu savaşta Türkiye fiilen yer almamakla birlikte siyasi ve sosyo-ekonomik anlamda zor bir süreç içerisine girmiştir. Her şeye rağmen savaşın dışında kalmaya çalışan Türkiye'nin taraf devletler tarafından baskı altında tutularak bir takım tehdit ve tehlikelere maruz kalması üzerine devlet olağanüstü bazı tedbirler almak zorunda kalmıştı. Bütün bu zorluklar içerisinde olsa da Türk halkı Cumhuriyete olan bağlılığının bir ifadesi olarak bayram kutlamalarına iştirak ederek neşe ve sevinç içerisindeki tezahüratları ile bu anlamlı günü yaşamıştır. Bu konudaki gelişmeler Bursa Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet Reisi Nurettin Ögünç tarafından 1 Kasım 1940'de CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazısında *“Cumhuriyetin 17.yıldönümü büyük bir coşkunluk içerisinde Milli Şef İsmet İnönü'nün etrafında çelik bir kale sağlamlığı duygusunu veren manalı bir birlik ve beraberlikle”* kutlandığı belirtilmiştir.

Cumhuriyetin 18.Yıldönümü kutlamaları da şehir ve köylerde oluşturulan komiteler tarafından hazırlanan talimatlar çerçevesinde Milli Şef'e olan tam bağlılığın verdiği neşeli ve manalı bir hava içerisinde kutlanmıştır.⁶⁴Bursa'nın Armutlu Nahiyesi Halk Odası Reisliği tarafından 8 Kasım 1941 tarihinde CHP Genel Sekterliği 'ne gönderilen yazıda; Nahiye merkezinde 28 Ekimden itibaren bayram kutlama hazırlıklarının yapıldığı, Nahiyedeki binaların, meydanın ve okulların süslendiği, okul talebelerin katılımı ile saat 13.00'de bayrakların asıldığı ifade edilmiştir.29 Ekim günü sabah saat dokuzdan itibaren halk, okul

⁶³BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2 (13-14).

⁶⁴BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.(10).

talebeleri, köy gençlik spor kurulu idmançıları, jandarma Cumhuriyet Meydanında toplanmıştır. Nahiye Müdürü ve bir subay tarafından asker ve okul talebeleri teftiş edilmiştir. Daha sonra Cumhuriyetin meziyetleri ile ilgili konuşmalar yapılmış, öğrenciler tarafından şiirler okunmuştur. Geçit törenini müteakiben tören sona ermiştir. Gün içerisinde sporcu gençle ve okul talebeleri topluca nahiye içerisinde yürüyüş ve nümayişlerde bulunmuşlar halk odası tarafından “çocuklara şeker gençlere sigara” ikramı yapılmıştır. Geceleyin parti, hükümet binaları fenerlerle süslenmiş ayrıca muhtelif yerlere meşaleler dikilmiş, gençler tarafından fener alayı düzenlenmiş, halk odasında halka konferanslar verilmiştir.⁶⁵

9.1945 Yılı Kutlamaları

Cumhuriyetin 22.Yıldönümü kutlamaları Gemlik ve Mustafa Kemal ilçelerinde kanun gereğince 28 Ekim 1937 Pazar günü öğleden sonra başlamış 30 Ekim 1937’de Salı günü sona ermiştir. Kutlama töreni programı, üç günü içine alacak şekilde yayınlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ilçesi Cumhuriyet Halk Partisi, Halkevi başkanı Yusuf Ünsal’ın 31 Ekim 1945’te Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekterliğine gönderdiği yazıda İlçedeki bayram kutlamaları ile ilgili ayrıntılı bilgi sunmuştur. Buna göre, Bayram hazırlıklarının 28 Ekim 1945’te öğleye kadar tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu süre içerisinde ilçe merkezindeki bütün resmi ve gayri resmi daireler, dükkân ve mağazalar, evler, sokaklar, meydanlar geniş ölçüde bayraklarla, yeşilliklerle, çiçeklerle süslenmiş ve geceleri ise ışıkla donatılıp aydınlatılmıştır. Belediyeler ve diğer teşekküller adına taklar kurulmuş, ticarethane vitrinleri günün manasına göre süslenmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Merkez Teşkilatı tarafından tertip ve düzenlenen vecizeler, dövizler levha ve bezlere yazdırılarak cadde ve meydanlara astırılmıştır. Bayram süreci içerisinde oyunlar oynanmış, gösteri vesaire eğlenceler, şenlikler tertip edilmiştir. Okullarda ve Halkevi tarafından müsamereler düzenlenmiştir. Bu hazırlıkların yapılmasında daire amirleri, parti teşkilatı ve Uray (Belediye) özel alaka göstermiştir. Gece Cumhuriyet Meydanında donanma fişekleri yakılarak şenlikler ve çalgılı eğlenceler tertip edilmiştir.

Cumhuriyet’in 22.Yıldönümü kutlamalarının simgesi “XXII” olarak seçilmiştir. İnsanların yoğun olduğu ve şehrin merkezi yerlerine bu simgenin yer aldığı süslü ve ışıklı taklar inşa edilmiştir.

29 Ekim Pazartesi günü sabah saat 9.00’dan 10.00’a kadar hükümet konağında resmi kutlama töreni yapılmış daha sonra İlçe kaymakamı, Askeri komutan ve Cumhuriyet Halk Partisi ilçe başkanı olmak üzere Cumhuriyet Meydanına gelinmiş, burada bulunan çeşitli grupların ve halkın bayramını kutlamıştır. Daha sonra bando eşliğinde İstiklal Marşı söylenmiş, Atatürk anıtına çelenk konulması ve cumhuriyetin önemi ile ilgili yapılan konuşmalardan sonra geçit töreni başlamıştır. Geçit törenine askeri birlikler, üniformalı yedek subaylar, izciler, okullar, sporcular, ulusal kurumlar, atlı köylüler ve nakil araçları katılmışlardır. Gece geç vakitlere kadar şenlikler yapılmış Halkevi salonunda balo verilmiştir.

Gemlik ilçesi Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı Nurettin Kumla tarafından 2 Kasım1945’te Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekterliğine gönderdiği yazıda ilçedeki bayram kutlamaları ile ilgili ayrıntılı rapor sunmuştur. Gemlik ilçesindeki kutlamalar için öncelikle Halkevinde bir kutlama komitesi oluşturulmuştur. Bu komitenin hazırlamış olduğu kutlama programına göre kutlamalar üç gün boyunca devam edecektir. Bayram dolayısıyla ilçe merkezi resmi ve gayri resmi binalar, evler, binalar, cadde ve meydanlar süslenmiştir. İlçenin muhtelif yerlerine taklar kurulmuş, vecize ve dövizler yazdırılarak astırılmıştır. Halk kürsüleri oluşturulmuş, Ahmet Yanar, Celal Çetin, Hüseyin Bilir gibi hatipler cumhuriyetin önemi ile ilgili çeşitli konuşmalar yapmışlardır. Geceleri şenlik fişekleri yaktırılmış, milli oyunlar ve eğlenceler düzenlenmiştir.⁶⁶

⁶⁵BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.(9).

⁶⁶BCA, Yer Bilgisi: Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.(2-3).

Sonuç

Ulusal bir devlet yaratma sürecinde, Türk devrimini gerçekleştiren kadro milli bayram ve törenlere son derece önem vermiştir. Cumhuriyet rejiminin ve yapılanların halka anlatılabilmesi için, siyasi kadronun kendini ifade edebileceği, halkla bütünleşebileceği en önemli günler milli bayram ve törenler olmuştur. Bu bakımdan halkın geniş bir şekilde bu kutlamalara katılması en önemli amaçlar arasında yer almıştır. Kutlanan bu milli bayramlar içinde, Türk Devriminin temelini teşkil eden Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının ayrı bir yeri bulunmaktaydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle Cumhuriyet'in 10. ve 15.Yıldönümü kutlamalarına büyük özen gösterilmiş, onuncu yıl kutlamaları daha sonra gerçekleştirilecek olan kutlamalara örnek teşkil etmiştir.

Bu çalışmada, Bursa'da yapılan cumhuriyet bayramı kutlamalarının, devlet ve halkın için neler ifade ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. 1934-1945 yılları arasında Bursa'da Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına bakıldığında ana programların rutin ve yıllara göre birbirine benzer bir şekilde görünse de başta bölgenin mülki ve askeri görevliler olmak üzere Cumhuriyet Halk Partisi örgütleri, Halkevi, Halk odaları, parti ocak teşkilatları, resmi ve özel kurumlar, Okullar, İzciler Örgütleri, Spor kuruluşları, şehirlisi, köylüsü, çocuklar, gençler hülasa genciyle yaşlısı ile halk bu bayram kutlamalarına katılmış, Cumhuriyet değerlerine, devletin kurucu unsurlarına sahip çıkarak bu bayramı çok yoğun ve coşkulu bir şekilde kutlamıştır. Bu çalışma ile Cumhuriyetin ilk yıllarında gerek programı ve gerekse kutlanış biçimi ile Türk halkının özgürlük ve bağımsızlık yolunda verdiği mücadele sonunda elde ettiği ve kendi kaderini kendisinin belirleyeceği yeni sisteme sahip çıkmış ve her yıl dönümünde bu heyecanı tekrar tekrar yaşamıştır. Geçmiş ile bugün kıyaslandığında en önemli çıkarımlardan birinin; artık bir darb-ı mesel haline gelen “nerde o eski bayramlar” söylemi olduğudur. Bu durum geçen süreç içerisinde halk olarak bazı milli reflekslerin ve hassasiyetlerin kaybolmaya ya da unutulmaya yüz tuttuğunun bir işareti olarak bugün yüzleşmek durumunda kalınan önemli bir sorun olarak ortadadır.

Kaynaklar

I.Arşiv Malzemesi Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(39,40,41).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(44-45).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2 (2-7).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(35,36,37).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(35).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(35,36).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(36,37).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(34).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(26,27).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(31-32)
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(33).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(23).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2 (25,29).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(22).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(24).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2(13-14).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.(10).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.(9).
_____, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.(2-3).

II. Resmi Yayınlar

- Düster, Üçüncü Tertip, Kanun no:112, C 2, 2. baskı, 23 Nisan 1337.
_____, Kanun no: 2305C 14, 2. baskı, Ankara, 1954.
_____, Kanun no: 2739C 16, 2. baskı, Ankara, 1955.
_____, Kanun no: 628, C 6, 2. baskı, Ankara, 1953.
_____, Kararname no: 249, C 5, 2. Baskı, 26 Teşrinievvel 1340.
1927 Bursa Vilâyeti Salnâmesi.
Bursa 1934 İl yıllığı.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- AKBAYRAK, H., “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Milli Bayramlar”, *Tarih ve Toplum*, 8, 43, (1987): 31-38.

Arkadaş Gazetesi, “*Bursa Kurtuluş Programı*”, 11 Eylül 1926.

ASLANOĞLU, R., “*Bursa'da Kentleşme Süreci*”, Bursa Defteri, İstanbul: Altan Matbaası, 2, Haziran 1999.

BOLAT, B.S., *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923- 1960)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.

ÇAKMAK, F., “Bursa’da On Beşinci Yıl Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları”, Uludağ Üniversitesi, *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 18, Yıl:11, (2010): 87-109.

ÇETİN, T. “İzmir’de Cumhuriyet Bayramı’nın 15. Yıldönümü Kutlama Törenleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3, 8, İzmir, (1998): 61-66.

DOĞANER, Y., “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, 9, Ankara, (2007): 119-143.

GAZİMİHAL, M.R., *Türk Halk Oyunları Kataloğu I*, (Ed. Nail Tan). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

_____, *Türk Halk Oyunları Kataloğu II*, (Ed. Nail Tan ve Ahmet Çakır), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.

KAPLANOĞLU, R., *Prusa’dan Günümüze Bursa*, Elma Basım, İstanbul 2008.

KAYA, M., *1918- 1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 1999.

ÖZCAN, B., “Bursa Depremleri (2 Mart, 12 Nisan 1855)”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 5, (1999): 73-118.

SOFUOĞLU, A., “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19, 55, Mart (2003): 51-82.

SÜEL, M., *Antik Dönemde Bursa*, Bursa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1996.

TUĞLACI, P., *Osmanlı Şehirleri*, Bursa, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985.

YINANÇ, M., H., “Bursa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6: 445-449, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

YÜCEER, S. “Onuncu Yılda Bursa’da Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları”, II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı, I, T.C. Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa, 20-22 Ekim 2005.

_____, *Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, Bursa 2005.

Ekler:

EK:1 BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

Cumhuriyet Halk Fırkası
Vilâyet Meclisi
Sayı
187

C. H. F.
Şehirli Umumîliği
3 T.Sani 1934
No 45163 5 11-inci Cumhuriyet yılı
bayramı hakkında:

Bütün 30-10-1934

DEVLET ARŞİNERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C . H . F . Umumi Kâtipliğine
A N K A R A

Cumhuriyet Bayramımızın (11) inci dönüm yılı kut-
lulama talimatnamesinin bütün hükümlerine mutabık olarak çok
inanlı ve geçen yıllara çok üstün olan bir olgunluk ve ma-
na içinde kutlanmıştır .

1 - Şehir (28- Birinci Teğrin- 1934) akşamına kadar tam-
mamen süslenmiş ve dövizler yerlerine konulmuştur .

2 - Daha sabahın alaca kararlığında şehrin her semtinden
büyük merasimin kutlanacağı Cumhuriyet meydanına Halk sakinle-
ri başlamıştı . tam Dokuzda geçiş resmine iştirak edecek ordu,
mektepler, sivil Spor teşkilatı , mahalli müesseseler, teğekküller
ve cemiyetler yerlerini almış bulunuyorlardı . saat(9)dan(9,30)
a kadar Vilâyet makamında yapılan tebliğata imtisâlen resmî
tebrikât yapıldı . 9,30 dan (10,20) ye kadar mevkilerini alan bü-
tün kitleler Kumandan Paşa ile birlikte Vali beyfendi tarafın-
dan sıra, sıra dolaşarak karşılıklı kutlula yapıldı . saat
10,20- de bayram açılışa hazır vaz,iyete geçmişti . merasime
İstiklâl marşı ile başlandı . bundansonra tribünlerin sol hiza-
sında sıra alan teğekkülleri, mektepleri ve resmî daireleri tem-
silen gönderilen ve Büyük Ç A Z İ Y E milletin minnet ve şükra -
nını ifade eden çelenkler tek sıra hâlinde tribünler önünden
geçerek Ç A Z İ heykeline konuldu . bu sırada tarafından bu
büyük günü kutlayan, mensasını, dünle bu günü ölçen ve ileri -
yi gösteren ve Büyük önderimize minnet ve tazimlerimizi sunan

EK:2-BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

Cumhuriyet Halk Partisi

Bursa

İlyönkurul Başkanlığı

Sayı: 990

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Aceledir

1 / 8 / 1938

C. H. P. Genel Sekreterliği	
Çinleme :	8 Ağustos 1938
Sayı: 12463	Ek: 7

C . H . P . Genel Sekreterliğine

A n k a r a

25. 6. 1938. ve (1/ 1141) sayıya:

İl çevresinde hususi idare ve belediye bütçelerinden (Onuncu ve On Beşinci) Cumhuriyet bayramı dönüm yılı kutlamaları için konan tahsisat tutarını belli eden cetvel bağlıdır. Saygılarımı sunarım .

Vali
C.H.P. İlyönkurul Baş.

→ S. M. Saygı

EK:3- BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

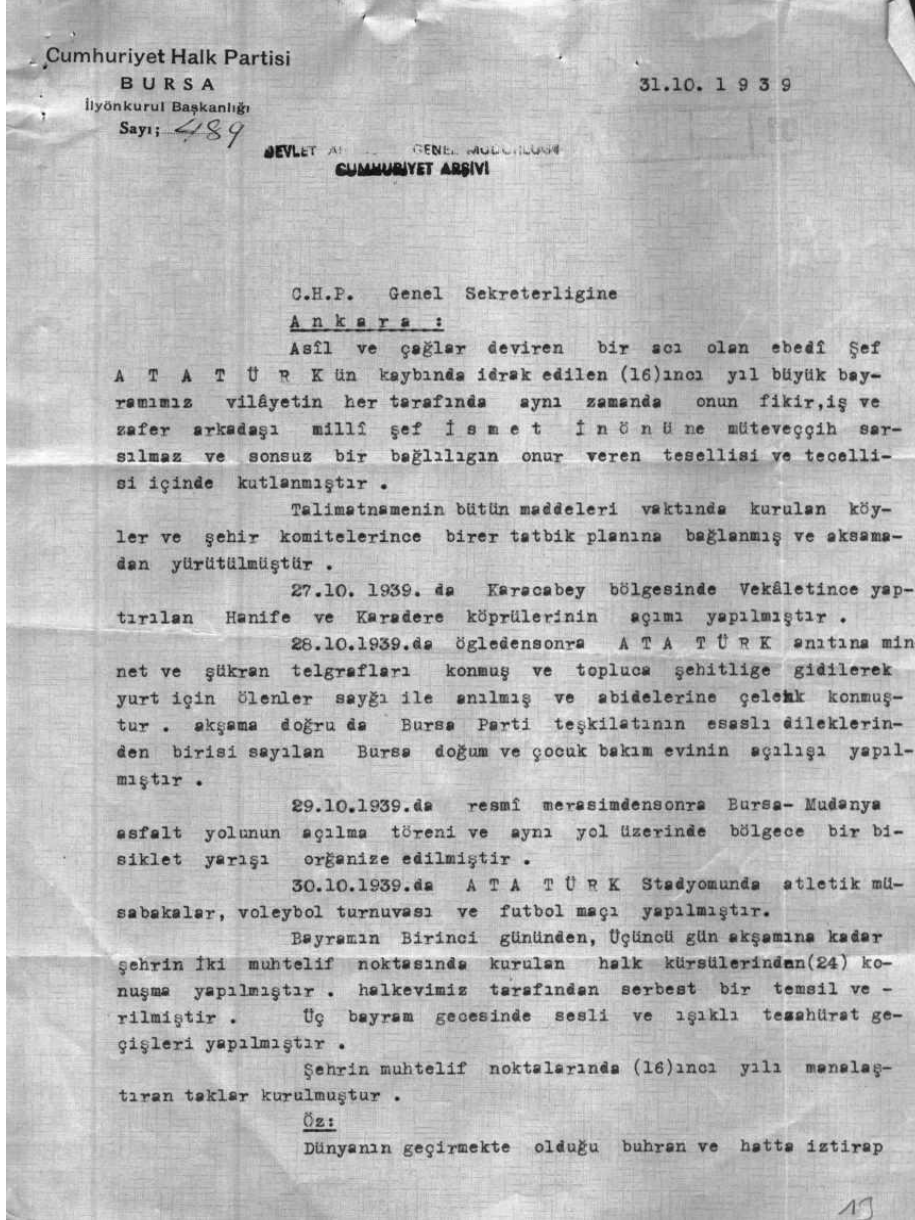
Cumhuriyet Halk Partisi / 193
Bursa
İlçenkurul Başkanlığı
Sayı:

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İlçelerin Adları	10-uncu yılda				15-inci yılda			
	H. idare		Belediye		H. idare		Belediye	
	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.
Bursa	1336	88	2355	06	1500	00	4000	00
Mudanya	0	00	500	00	0	00	800	00
Gemlik	0	00	540	00	0	00	400	00
Orhanğazi	0	00	200	00	0	00	260	00
İznik	0	00	200	00	0	00	400	00
Yenişehir	0	00	300	00	0	00	600	00
İnegöl	0	00	500	00	0	00	1000	00
Orhanlı	0	00	71	00	0	00	200	00
Karacabey	0	00	375	00	0	00	500	00
M.Kemal Paşa	0	00	500	00	0	00	500	00

32

EK:4- BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

EK:5-BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

Cumhuriyet Halk Partisi
Vilâyet Retelîği
BURSA
Sayı: 1256

VİLYET ARŞİVCERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P. Genel Sekreterliği Yüksek Katına

ANKARA

Cumhuriyetimizin 17 inci yıl dönümü, hakikaten benzerine az raslanan büyük bir coşkunluk, Millî Şefimiz İsmet İnönü'nün etrafında çelik bir kale sağlamlığı duygusunu veren manalı bir birlik ve beraberlikle kutlandı.

Talimatına göre şehirde ve köylerde kurulan komiteler tarafından programı hazırlanmak ve tatbik edilmek suretile TBren yapılmıştır.

Kazalar teşkilâtımızın da mahallî imkânlarla göre hazırlıyacakları programa yardımcı olmak ve bütün köylere dağıtılmak üzere bastırılan program, söylev ve köy çocukları tarafından okunmak için şiiirlerden biner tane gönderilmiştir.

28-10-940 günü öğleden sonra saat 15"30 da bütün teşekküller tarafından Atatürk Anıtına çelenkler konmuş, şehir adına bir konuşma yapıldıktan sonra Şehitliğe gidilerek Yurt ve İstiklâl davası uğrunda canlarını verenler için saygı durumu alınarak çelenkler konmuş ve şehitlerimizin hatıraları tazis edilmiştir.

29-10-940 günü saat sekizden itibaren meydan ve caddeleri dolduran binlerce halk, Millî Şefine ve Ordusuna olan yüksek güveninden doğan hudutsuz bir neşe içinde merasime iştirâk etmişlerdir.

Bayramın devamınca iki yere Halk kürsüsü konarak Cumhuriyetin eserleri üzerinde konuşmalar yapılmış, halkın kesafetinden istifade edilerek geceleri de bu konuşmalara hoparlörlerle devam edilmiştir.

Bayram geceleri, motorlu motorsuz fener alayları tertip edilmiş, Halkevi tarafından her üç gece temsiller verilmiştir.

Dünya buhranının şiddetle devam ettiği bir sırada halkımızın, büyük bir mana taşıyan derin bir neşe ve heyecan içindeki tezahürlerini belirtmekle büyük bir sevinç duyduğumu arz etmekliğime yüksek misaaadelerinizi rica eder, sonsuz saygılarımı sunarım.

1 - 11 - 940

C.H.P. Vilâyet idare heyeti
reisi
Nurettin Ögünç

Ayrıca : Şehir ve köyler programı
bir pa- Kazalar ve köyler için söylev
ket ola- şiiir, ve gazeteler
rak gön-
derildi.

Desya
18.11.940C.K.Ş.
VIII
11.2
11

EK:6-BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.
Bursa'da 1934-1944 Yılları arasında düzenlenen Cumhuriyet Bayramı görüntüleri.

EK:7-BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

EK:8-BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

29.10.932. malli gazilerin. Sebitt anaları

EK:9-BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

29.10.932. ilk okulların temsilcilerinden ..

EK:10-BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

EK:11-BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 1142.8.2.

ISSN:2148-2292

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2019, 6 (1), ss 136-163

Academic Journal of History and Idea, 2019, 6 (1), pp 136-163

Araştırma Makalesi
Original Article

Timurlu Devleti Tarihine Dair Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi

Kübra Tütmez*

ORCID:1337-1337-1337-1337

Öz

130 yıldan fazla bir süre varlığını sürdüren Timurlu Devleti, tarihte son derece önemli bir yere sahiptir. Timur, özellikle son orta çağ dönemine damga vurmuş, kudretiyle Osmanlı’yı bile karşısına almış ve hatta Osmanlı Devleti’ni yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu durum karşısında Timur, Osmanlı vakanüvisleri tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Timurlu tarihiyle ilgili yerli ve yabancı müellifler tarafından birçok eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı’dan günümüze kadar Türkiye tarihçilerinin doğrudan Timurlu Devleti tarihini ele alan kitap, makale, bildiri vb. gibi eserleri inceleyip bunların tam künyeleri verilmiştir. Zira söz konusu alanda Türkiye’de pek çok araştırmalar yapılmış olmasına rağmen bu çalışmaları kapsayan derli toplu bir bibliyografya bulunmamaktaydı. Bu bağlamda makalemiz, Türkiye’de yapılmış ilk çalışmadır.

Anahtar kelimeler: Emir Timur, Timurlu, Bibliyografya, Türkiye, Tarihçilik

Gönderme Tarihi: 17/02/2019

Kabul Tarihi:20/03/2019

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, E-posta: kbtra2937@gmail.com

A Bibliographic Survey of Turkish Historiography On The History of Timurid State

Kübra Tütmez

ORCID:1337-1337-1337-1337

Abstract

The Timurid State, which existed for more than 130 years, occupies a very important place in history. It marked the last period of the Middle Ages, even fought with the Ottomans with its power and in this connection, the Ottoman Empire faced the threat of collapse. In the face of this situation, Timur was heavily criticized by the Ottoman chronicles. Many works were written by local and foreign authors about the history of Timur. In this study, we compiled a bibliography of books, articles, reports, etc., which were written by Turkish authors from the Ottoman period to the present day and on whose pages the history of the Timurid State was directly affected. In this area, although many studies have been conducted in Turkey, a cumulative bibliography of these studies has not been compiled. In this context, our article is the first study in Turkey.

Keywords: Emir Timur, Timurids, Bibliography, Turkey, Historiography

Received Date: 17/02/2019

Accepted Date: 20/03/2019

Библиографический обзор турецкой историографии по истории тимуридского государства

РЕЗЮМЕ

Государство Тимуридов, существовавшее более 130 лет, занимает очень важное место в истории. Оно ознаменовало последний период средневековья, даже сражался с османами со своей мощью и в связи с этим, Османская империя столкнулась с угрозой краха. Перед лицом этой ситуации Тимур подвергался серьезной критике со стороны османских летописцев. Многие работы были написаны местными и зарубежными авторами об истории Тимура. В этом исследовании мы составили библиографию книг, статей, докладов и т.д., которые написаны турецкими авторами от османского периода до сегодняшнего дня и на страниц которых непосредственно затрагивалась история государства Тимуридов. В этой области, хотя в Турции было проведено много исследований, кумулятивная библиография этих исследований не было составлено. В этом контексте наша статья является первым исследованием в Турции.

Ключевые слова: Амир Тимур, Тимуриды, библиография, Турция, историография

Получено: 17/02/2019

Принято: 20/03/2019

Giriş

Timurlu Devleti, gerek siyasi ve askerî gücü, gerekse de kültürel hamleleriyle Türk-İslam Tarihi açısından önemli bir devlettir. 1370 yılında Emir Timur'un eski Çağatay ulusu coğrafyasında egemenlik kurarak Semerkant'ta hâkimiyete gelmesiyle başlayan bu serüven, Babürlerin Hindistan'daki iktidarına saymazsak, toplam 137 yıl sürmüş olmasına rağmen daha uzun vadede hissedilen etkiler bırakmıştır.

İktidarda bulunduğu süre zarfında Celayirler, Karakoyunlular, Memlûkler, Osmanlılar, Altın Orda vs. gibi güçlü devletleri yenilgiye uğratmayı başaran Emir Timur, kendi devletinin sınırlarını hızla genişleterek muazzam bir imparatorluk kurmuştur. Bir taraftan Türk-İslam birliğini tesis etmeye çalışan Timur, diğer taraftan da “cihat amacıyla gerek Ermeniler ve Gürcüler gibi Hristiyan topluluklar üzerine, gerekse de Moğolistan, Hindistan ve Çin gibi putperestlerin yaşadığı bölgelere seferler düzenlemiştir”.¹ Timur'un yaptığı bu seferler sonucu İslamiyet korunmuş ve yayılmıştır. Kendisinden sonra soyundan gelenler (Mirza Şahruh, Uluğ Bey, Sultan Hüseyin Baykara vd.) Sahibkiran'ın izini sürmeye çalışmışlardır. 1507 yılında Şeybânîler'in saldırıları sonucunda Timurlu Devleti ortadan kalkmışsa da, bu hanedanın bir kolu olan Babürler 1526 yılından 1857 yılına kadar Hindistan'da saltanat sürmüşlerdir.

2017-2018 eğitim-öğretim yılı içinde danışman hocam Prof. Dr. Namiq Musalı'nın önerisi üzerine Türk-İslam tarihinin mühim siyasi oluşumlarından olan Timurlu Devleti'ne dair izahlı bir bibliyografya hazırladık ve bu çalışmamızı kitaplar, tezler, makaleler, bildiriler ve ansiklopedi maddeleri şeklinde sınıflandırdık. Makalemize gelince, buraya sadece çalışmamızın giriş ve sonuç kısımları ile eser künyelerini almayı uygun bulduk ve makale hacminin orantısız bir şekilde artmaması için eserleri tanıtan izahları ve açıklamaları bir kenara bıraktık.

Bibliyografyanın Hazırlanmasının Gerekçe ve Prensipleri

Daha kendi çağdaşlarının eserlerine bakıldığında, Emir Timur hakkında farklı imajların çizildiğine tanık oluyoruz. Örneğin, Nizamüddin Şâmî'nin “Zafername” adlı eserinde müspet bir kahraman olarak ele alınan Emir Timur, İbn Arabşah'ın “Acaib el-Makdur fi Ahbar Timur” adlı vakayinamesinde okuyuculara olumsuz bir şekilde tanıtılmaktadır. Maalesef Türkiye'deki Emir Timur algısının da uzun bir süre boyunca olumlu olmadığını belirtmeliyiz. Bu negatif algı Osmanlı Devleti zamanından gelmektedir. Zira Emir Timur'un Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yenilgiye uğratması ve bunun akabinde Osmanlı'nın Fetret Devri'ne girmesi, Osmanlı idaresi içinde derin bir travma oluşturmuş ve bu sarsıntı Osmanlı tarihçilerinin eserlerine de yansımıştır. Fakat son dönemlerde bu olumsuz yaklaşımın değişmeye başladığı ve günümüzde pek çok Türkiye tarihçilerince Emir Timur'un Türk-İslam âleminin saygın hükümdarı olarak görüldüğü söz konusudur. Bu tespitimizi kuvvetlendirecek önemli deliller içinde yer alan son numunelerden biri olarak, 08-10 Kasım 2018 tarihlerinde Kastamonu Üniversitesi'nde

¹ Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009, 61.

düzenlenen I. Milletlerarası Türkiye – Özbekistan Münasebetleri Sempozyumu'nda Prof. Dr. Cevdet Yakupoğlu'nun sunduğu bildirin başlığına göz atmak yeterlidir: “Büyük Turan Hükümdarı Emir Timur'un Candaroğlu İsfendiyar Bey İle Münasebetleri”.²

Her ne olursa olsun, Türkiye tarihçiliğinde Emir Timur ve Timurlular konusu Osmanlı'dan günümüze kadar güncelliğini kaybetmemiş, daima ilgi odağı olmuştur. Fakat ne yazık ki son zamanlara kadar Türkiye tarihçilerinin Timurlular konusunda yapmış oldukları çalışmaların kapsamlı bir bibliyografyası hazırlanmamıştı. Bu çalışmamız, zikredilen boşluğu doldurmak adına hazırlanmıştır. Ayrıca, eserimizin Türkiye ve Özbekistan arasındaki akademik etkileşim ve işbirliği imkânlarının artışına bir katkı sunacağımıza inanıyoruz.

Belli olduğu üzere bibliyografya, basılmış veya çoğaltılmış metinlerin bilgisidir.³ Bibliyografyalar, yani farklı ilimlerin çeşitli şubelerinde şimdiye kadar yayımlanmış olan kitapların akli ve açık bir şekilde düzenlenmiş katalogları gerek kitapçılar ve gerekse bir konu hakkında eser yazacak olan kişiler için gayet büyük değere sahiptir.⁴ Zira herhangi bir konuyu araştıran bir kimsenin daha önceleri bu mevzuya ilişkin üretilmiş olan bilgileri öğrenmeden o bilgiyi zenginleştirme imkânı yoktur.⁵

Araştırmanın başlıca amacı Osmanlı'dan günümüze kadar Türkiye'de Timurlu tarihi alanında yapılmış olan matbu çalışmaların bibliyografik veri tabanını hazırlamaktır. Bu çalışma kapsamına sadece doğrudan Timurlu tarihini konu eden eserler alınmıştır. Timurlu tarihini anlatmayı ve incelemeyi amaçlamayan çalışmalar bu bibliyografya çerçevesine dâhil edilmemiştir. Örneğin, Osmanlı tarihine dair pek çok eserlerde Emir Timur ve Timurlular ile ilgili bilgiler yer almışsa da, bu tarz eserler doğrudan Timurlu tarihini konu edinmediği için yapmış olduğumuz bibliyografyanın dışında kalmışlardır.

Sadece Türkiye tarihçileri tarafından yapılan yayımları değil, Timurlu tarihiyle ilgili diğer dillerden Türkçeye çevrilerek yayımlanan eserleri de bibliyografyaya almayı uygun bulduk. Bibliyografyayı hazırlarken Türk Tarih Kurumu, Ankara'daki Milli Kütüphane, İstanbul'daki İslam Araştırmaları Merkezi, Kastamonu Üniversitesi Bilgehan Bilgili Merkez Kütüphanesi, Ulusal Toplu Katalog, YÖK Ulusal Tez Merkezi gibi veri tabanlarını taradık, Kitap Yurdu, Google Scholar (Akademik) ve Academia sitelerinin arama motorlarını kullandık. Bibliyografyada tanıtılan eserlerin çoğu tarafımızca görülmüş ve incelendi.

Bu çalışmamız kapsamında Türkiye'de ilk kez Timurlu araştırmaları ekolü toplu bir şekilde ele alınmıştır. Bibliyografik makalemizin, Timurlu tarihi araştırmalarına katkı sağlayacağını umut ediyoruz.

Türkiye'deki Timurlu çalışmaları, Osmanlı döneminde öncelikle bazı Timurlu kaynaklarının Farsçadan Türkçeye çevrilmesiyle başlamıştır. Örneğin, Timurlu tarihçilerinden Mirhond'un “Ravzatü's-Safâ” adlı eseri daha 16. yüzyılın ortalarında Mustafa b. Hasanşah ve Bolatzâde Mehmed Kemâl isimli müellifler tarafından Farsçadan Osmanlı Türkçesine tercüme edilmişti.⁶ Ayrıca İbn Arabşah tarafından Emir Timur'un hayat yolu ve faaliyetleri hakkında yazılmış olan “Acâibü'l-Makdûr” isimli vakayiname 1698 yılında Nazmîzâde Murtezâ tarafından Arapçadan Osmanlı Türkçesine çevrilerek Bağdat valisi Ali Paşa'ya sunulmuştur. Yine aynı mütercim, daha sonraları bu çeviri eseri biraz daha

² I. Milletlerarası Türkiye-Özbekistan Münasebetleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. M. Serhat Yılmaz vd., Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018, 1-17.

³ Türker Acaroğlu, “Bibliyografya Nedir”, *Türk Kütüphaneciliği*, c. 10, sy.3-4, (1961): 138.

⁴ Zehra Kılıçarslan-Emel Altuğ, “Bibliyografya”, *Türk Kütüphaneciliği*, c. 30, sy.2, (2016): 338.

⁵ Ch. V. Langlois, Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*. Çev. G. Ataç. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, 42.

⁶ Charles Ambrose Storey, *Persidskaya literatura: bio-bibliografiçeskiy obzor v tryox çastyax*. Perevel s angliyskogo, pererabotal i dopolnil Y. E. Bregel. Çast 1. Moskva: Vostlit, 1972, 373-374.

sadeleştirmiş ve onun sonuna Emir Timur'un çocuklarıyla ilgili bir bölüm de ekleyerek bunu Bağdat valisi İsmail Paşa'ya sunmuştur. Söz konusu eser ilk defa İbrahim Müteferrika tarafından 1730'da daha sonra ise 1861'de "Tarih-i Timur-ı Kürekan" adıyla İstanbul'da basılmıştır.⁷ 1727-1728 yıllarında Osmanlı tarihçisi ve din adamı Küçükçelebizâde Asım Efendi, Timurlu elçilik heyeti içinde 1419-1422 yılları arasında Çin'e gönderilmiş olan Gıyaseddin Nakkaş'ın seyahatnamesini "Acâibü'l Letâif" ismiyle Farsçadan Osmanlı Türkçesine çevirerek, bu çalışmasını sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya ithaf etmiştir. Bunun yanı sıra baş vezir Muhammed Ragıp Paşa (ölümü: 1763), Abdürrezzak Semerkandî'nin "Matlaü's-Sa'deyn" adlı vakayinamesini tercüme etmeye başlamış, ancak onun bu girişimi yarım kalmıştır.⁸

Osmanlı döneminin sonlarına doğru ise Timurlu tarihiyle ilgili ilmî makaleler de yayımlanmaya başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde öncelikle ana kaynak çevirileri yapılmış, ardından da Emir Timur ve Timurlu hükümdarlarının hayatlarını konu eden kitaplar basılmıştır. Bu bağlamda daha çok Emir Timur'un hayatını ele alan eserler kaleme alınmıştır. Diğer hükümdarlardan Mirza Şahruh, Uluğ Bey ve Sultan Hüseyin Baykara dönemleri hakkında çalışmalar yürütülmüştür. Zaman ilerledikçe Türkiye tarihçileri tarafından Timurlu Devleti'nin sosyo-ekonomik, kültürel ve politik hayatı, idari teşkilatı, uluslararası ilişkilerdeki yeri ile ilgili çalışmalar da kaleme alınmaya başlanmıştır. Özellikle de Prof. Dr. Yaşar Yücel, Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Hayrunnisa Alan, Prof. Dr. Musa Şamil Yüksel ve diğerleri bu alanda önemli eserler vermişlerdir.

⁷ Nazmizâde Murteza, *Gülşen-i Hulefâ (Bağdat Tarihi, 762-1717)*, Tahlili ve metin tenkidi: Mehmet Karataş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, XXV.

⁸ Charles Ambrose Storey, *Persidskaya literatura: bio-bibliografiçeskiy obzor v tryox çastyax*. Perevel s angliyskogo, pererabotal i dopolnil Y. E. Bregel. Çast 3. Moskva: Vostlit, 1972, 1466.

Sonuç

Bu çalışmamızda Timurlularla ilgili Türkiye’de yapılmış olan yayınları inceledik. Hakkında bu denli eser yazılıp, günümüze kadar Anadolu’da ve Orta Asya’da izlerini korumuş olan bu devlet Türk dünyasının zengin tarihinin kilometre taşlarındandır.

Hazırlamış olduğumuz bibliyografyaya baktığımız zaman görüyoruz ki Timurlu Devleti ile ilgili birçok eser, makale, bildiri vs. mevcuttur. Fakat daha önce Timurlu Devleti ile ilgili Türkiye’de bir bibliyografya çalışması yapılmamıştır. Hazırlamış olduğumuz çalışma kendi alanında bir ilk olup, burada Timurlu Devleti ile ilgili Türkiye’de yayımlanmış olan eserlerin büyük bir kısmının isimlerini görmemiz mümkündür.

Timurlu Devleti en güçlü dönemini devletinde kurucusu olan Timur döneminde yaşamıştır. Timur’dan sonra başa gelen idareciler devleti ayakta tutmak için ellerinden geleni yaptılarsa da Timur gibi başarılı bir idareci olamamışlardır.1370 yılında kurulan Timur Devlet’i 1507 yılında yıkılmıştır.Timurlu Devleti adı geçince akla ilk gelen Timur ve Yıldırım Bayezid mücadelesidir. Bu mücadele de karşılıklı mektuplaşmalar, iki Türk hükümdarının da tek hâkim olma arzusu, Türklerin ideali olan “Kızıl Elmaya” ulaşma arzusu iki hükümdarı savaşa mecbur etmiştir. Yapılan Ankara Savaşı sonucu Yıldırım Bayezid yenilerek Timur’a esir düşmüştür, Osmanlı devleti 11 yıl sürecek olan “Fetret Dönemi” dediğimiz döneme girmiştir. Çalışmamızda elimizden geldiğince Timurlu Devleti hakkında yazılmış eserleri, makaleleri, bildirileri, ansiklopedi maddelerini inceleme gayretinde bulunduk. Fakat ilk akademik çalışmamız olduğundan kusurlarımız olabilir ve istemeyerek atladığımız, ulaşamadığımız kıymetli eserler mevcut olabilir, bunun için ilim yoluna gönül vermiş tüm hocalarımızdan özür diliyorum.Timurlularla ilgili ulaşabildiğimiz kadarıyla en çok eser verenler İsmail Aka, Hayrunnisa Alan (Akbyık), Musa Şamil Yüksel, Tarkan Suçıkar, Ali Rıza Yağlı, yabancı yazarlardan ise Lamp Harold olmuştur. Bu konuda ana kaynak olarak İbn Arabşah- Acaibu’l Makdur Fi Ahbar Timur, Şerefüddin Ali Yezdi- Zafername, Nizamüddin Şami- Zafername başlıca ana kaynak eserlerden gösterilebilir. Çalışmamız 14 klasik kaynak olmak üzere 70 modern kaynak, 11 doktora tezi, 15 yüksek lisans tezi, 9’u Osmanlıca olmak üzere 113 makale, 96 bildiri ve 14 ansiklopedi maddesini kapsamaktadır. En çok eser 2000’li yıllardan sonra yazılmaya başlanmıştır. 2016-2017 senelerinde kitap daha çok yayınlanmıştır. İlk olarak 1933 Yılında Reşat Ekrem’in “Timur Ve Oğulları” kitabı yayınlandığını görmekteyiz. Tezlerde ise durum farklıdır. 1990’lı yıllarda yapılan tez çalışmaları parmakla gösterilecek kadar azdır, 2000’li yıllardan sonra birazcık artış olmuştur. Makale yayınları alanında konuyla ilgili 1990’lı yıllarda da çalışmaların fazla olduğu, 2000’li yıllarda ise daha çok arttığı görülmektedir. Ulaşabildiğimiz Latin harfli en eski makale ise 1945’te Özer Yusuf Ziya’nın yayınladığı “Timur’un Yaptığı İşlere Toptan Bir Bakış” adlı çalışmasıdır. 1990’lardan günümüze Timurlu tetkikleri üzerine gerek Türkiye’de, gerekse Türkiyeli bilim insanlarının katılımlarıyla Özbekistan’da birkaç sempozyumun yapıldığı bilinmektedir.

Kaynaklar

ACAROĞLU, T., “Bibliyografya Nedir”, *Türk Kütüphaneciliği*, 10, 3-4 (1961): 135-140.

KILIÇARSLAN, Z. -Emel Altuğ, “Bibliyografya”, *Türk Kütüphaneciliği*, 30, 2 (2016): 338-339.

Milletlerarası Türkiye-Özbekistan Münasebetleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Yay. Haz.: Prof. Dr. M. Serhat Yılmaz vd., Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018,

LANGLOİS, Ch., SEİGNOBOS V., Ch., *Tarih Tetkiklerine Giriş*, Çev. G. Ataç. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

STOREY, C. A., *Persidskaya literatura: bio-bibliografiçeskiy obzor v tryox çastyax*. Perevel s angliyskogo, pererabotal i dopolnil Y. E. Bregel. Çast 1. Moskva: Vostlit, 1972.

..... *Persidskaya literatura: bio-bibliografiçeskiy obzor v tryox çastyax*. Perevel s angliyskogo, pererabotal i dopolnil Y. E. Bregel. Çast 3. Moskva: Vostlit, 1972.

MURTEZA, N., *Gülşen-i Hulefâ (Bağdat Tarihi, 762-1717)*, Tahlili ve Metin Tenkidi: Mehmet Karataş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

YÜKSEL, M. Ş., *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.

Bibliyografya

1) Kitaplar

1.1)Klasik Kaynaklar

- 1) Ca'feri b. Muhammed el-Hüseyni. Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk), Çeviren: İsmail Aka, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, 293 s.
- 2) Clavijo Ruy Gonzales: Anadolu, Orta Asya ve Timur, Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Ses Yayınları, 1993, 208 s.
İkinci Baskı: Köprü Yayınları, 2016, 256 s.
- 3) Hoca Gıyaseddin en-Nakkaş: Acaibu'l Lataif (Sefaretname-i Çin). Mütercimi: Küçükçelebizade İsmail Asım Efendi. Naşiri: Ali Emiri. İstanbul: Kader Matbaası, 1331, 48 s.
Baskı: Gıyaseddin Nakkaş: Acaibu'l Lataif (Sefaretname-i Çin), Hazırlayan: Betül Mutlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013, 84 s.
- 4) Hasan-ı Rumlu: Ahsenü't- Tevârîh, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006,607 s.
- 5) İbn Arabşah: Acaibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela), Çeviri: Ahsen Batur. İstanbul, Selenge Yayınları, 2012, 480 s.
- 6) Metsoplu Toma: Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi, Çev. Gürsoy Solmaz, Ankara, Elips Kitapları, 2009, 64 s.
- 7) Nazmizade Murtaza: Tarih-i Timur Kürekan. İstanbul: Müteffika Matbaası, 1142 (1739), 129 varak.
Baskı: Nazmizade Murtaza: Tarih-i Timurlenk. İstanbul: Ceridehane Matbaası, 1277(1861), 243 s.
- 8) Nizamüddin Şami: Zafername, Çevirmen: Necati Lugal, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987, 404 s.
- 9) Sahibkiran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu: Timur'un Günlüğü – Tüzükât-I Timur, Hazırlayan: Kutlukhan Şakirov- Adnan Aslan, İstanbul, İnsan Yayınları, 2004, 160 s.
- 10) Şahin Savaş: Kıssa-i Temur-Name (İnceleme-Metin-Dizin- Tıpkıbasım) Konya, Palet Yayınları, 2017, 334 s.
- 11) Şerefüddin Ali Yezdi: Emir Timur (Zafername), Çevirmen: Ahsen Batur. İstanbul, Selenge Yayınları, 2013, 544 s.
- 12) Tacü's-Selmani- Tarihnâme, Çeviren: İsmail Aka, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, X+136+177 s.
- 13) Timur Han, Tüzükat-ı Timur (Devlet Yönetmek), Çevirmen: Gazanfer Şahin: Babialı Kültür Yayıncılığı, 2015, 84 s.
- 14) Timur Ve Tüzükat-ı, Mütercim: Mustafa Rahmi. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339 (1920), 107 s.

1.2) Modern Araştırmalar Ve Popüler Eserler

- 15) AKA, İsmail: Mirza Şahrüh Zamanı (1405-1447), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1994, 260 s.
- 16) AKA, İsmail: Timur ve Devleti, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, 172 s.
- 17) ALP, Dünder: Şarkın Büyük Hakanı Timurlenk, İstanbul, Evreçe Yayıncılık, 2005, 176 s.
- 18) ALPEREN, Mehmet: Timur Destanı, İstanbul, Kara Kutu Yayınları, 2007, 104 s.
- 19) ALAN, Hayrunnisa: Timurlular- Bozkırdan Cennet Bahçesine 1360-1506, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, 340 s.
- 20) ARICI, M. Semih: Yıldırım Bayezid ve Timur/ Çığ ve Ateşin Savaşı, İstanbul, Kastaş Yayınları, 2013, 160 s.
- 21) ARKUN, Kemal: Sultan Yıldırım Bayezid ve Timur Han, İstanbul, Akademisyen Yayınevi, 2009, 265 s.
- 22) BADEMCI, Ali: Cengiz ve Yasası-Timur ve Tüzükatı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, 312 s.
- 23) BARTHOLD, Wilhelm: Uluğ Bey ve Zamanı, Çeviren: İsmail Aka, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, 165 s.
- 24) BERL, Emanuel: Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya, Çevirmen: Gülseren Devrim, İstanbul, Doğan Kitap, 1999, 254 s.
- 25) BIYIKTAY, Halis: Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, 116 s.
- 26) BOZKURT, Mehmet Esat: Aksak Demirin Devlet Politikası, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2005, 87 s.
- 27) CENGİZ, Oğuzhan: Timur, İstanbul, Bilge Oğuz Yayınları, 2016, 218 s.
- 28) CLAVİJO, Ruy Gonzales: Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat, Çevirmen: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Köprü Kitaplar, 2016, 256 s.
- 29) ÇETİN, Harun: Emir Timur ve İslam, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2017, 160 s.
- 30) ÇETİN, Halil: Ankara Savaşı ve Anadolu Seferi, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2012, 240 s.
- 31) DENİZ, Guliyeva: Uluğ Bey- Gök Bilimci Hükümdar, İstanbul, Morpa Kültür Yayınları, 2008, 79 s.
- 32) EĞİLMEZ, Savaş: Krallara Mektuplar, Timur Tarihi ve Avrupa Krallarına Mektuplar, Erzurum, Fenomen Yayıncılık, 2010, 146 s.
- 33) EĞİLMEZ, Savaş: Ensar Macit: Bozkırın Son Fatih Emir Timur Tarihi ve Avrupa Diplomasisi, Ankara, Gece Kitaplığı, 2018, 240 s.
- 34) ERCİYES, Numan: Uluğ Bey- Hükümdar ve Büyük Astronom, Altın Çağın Yıldızları Serisi -4, İstanbul, Muştı Yayınları, 2014, 48 s.
- 35) FETHİ, Mehmet Samih: Timur, Ankara, Panama Yayıncılık, 2015, 391 s.
- 36) FOX, Geoffrey: Bir Cihan İki Sultan- Timur ve Yıldırım'ın Mücadelesi, Çevirmen: Orhan Tuncay, İstanbul, Nokta Yayınları, 2013, 366 s.
- 37) GROUSSET, Rene: Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz, Timur, Çevirmen: M. Reşat Uzman, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2010, 632 s.
- 38) GOLUBEY, Gleb: Uluğ Bey, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, 150 s.
- 39) GÜNDOĞDU, İbrahim Hakkı: Bozkırın Son Atlısı Timur, İstanbul, Anemon Yayınları, 2016, 559 s.

- 40) GÜNAYDIN, Hasan: Aksak Timur- Timurlenk'in Liderlik Sırları, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016, 224 s.
- 41) Halil Çetin: Ankara Savaşı ve Timur'un Anadolu Seferi, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2012, 239 s.
- 42) KADİROV, Pirim: Son Timurlu (1.Cilt), İstanbul, Selenge Yayınları, 2004, 480 s.
- 43) KADİROV, Pirim: Son Timurlu (2.Cilt), İstanbul, Selenge Yayınları, 2004, 530s.
- 44) KANAT, Cüneyt: Alican Mustafa: Timur Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2018, 200 s.
- 45) KAYA, İsmail: Timurlular- Tarihte İslam Devletleri Dizisi 04, Ankara, Berikan Yayınları, 2010, 32 s.
- 46) KİRAGOS, Müverrih: Timurlenk Ve Haleflerinin Tarihi, Çevirmen: Gürsoy Solmaz, İstanbul, Elips Kitap, 2009, 64 s.
- 47) KUZU, Ali: Uluğ Bey, Astronomi Uzmanı Bir Hünkâr, İstanbul, Parola Yayınları, 2015, 136 s.
- 48) LAMP, Harold: Emir Timur, Biz Ki Müluk-i Turan Emir-i Türkistanız, Çevirmen: Bozkurt A. Gökçe, İstanbul, İlgi Yayınları, 2016, 320 s.
- 49) LAMP, Harold: Timur Han'ın Liderlik Sırları, Derleyici: Ömer Öztürk, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2012, 264 s.
- 50) LAMP, Harold: Timur Kasırga ve Dehşet, Çevirmen: Salih Yıldız, Ankara, Yurt Kitap Yayın, 2008, 248 s.
- 51) LAMP, Harold: Emir Timur, Çevirmen: A. Gökçe Bozkurt, İstanbul, Parola Yayınları, 2009, 320 s.
- 52) LAMP, Harold: Bir Dünya İmparatoru Timur, İstanbul, Fide Yayınları, 2009, 340 s.
- 53) MANZ, Beatrice Forbes: Timurlenk- Bozkırların Son Göçebe Fatihi, Çevirmen: Zuhâl Bilgin, İstanbul, Kronik Kitap, 2006, 248 s.
- 54) MANZ, Beatrice Forbes: Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din, Çeviren: Dilek Şendil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, 432 s.
- 55) MAROZZİ, Justin: Timurlenk- İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi, Çevirmen: Hülya Kocaoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, 466 s.
- 56) MARLOWE, Christopher: Büyük Timurlenk, Çevirmen: Özdemir Nutku, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, 232 s.
- 57) NEAGOE, Manole: Üç Bozkırlı- Atila, Cengiz Han: Timur, Çevirmen: Müstecip Ülküsal, İstanbul, Bilge Oğuz Yayınları, 2010, 256 s.
- 58) Nasrettin Hoca'yla Timurlenk, Derleyen: Salman Mustafa, İstanbul, Özyürek Yayınları
- 59) OĞUZ, Yunus: Emir Timur, İstanbul, İleri Yayınları, 2012, 560 s.
- 60) OLGUN, Tahir: (Tahiru'l Mevlevi): Cengiz ve Hülâgu Mezalimi, İstanbul, Kardelen Yayınları, 2011, 124 s.
- 61) OSMANOĞLU, Çağatay: Türkistan Başbuğu Emir Timur, İstanbul, Kamer Yayıncılık, 2017, 399 s.
- 62) OSMANOV, Meti: Emir Timur'un (Timurlenk) Vasiyetleri Ve Standartları, Çeviren: Mithad Erten, Ankara, Uzman Matbaacılık, 2009, 150 s.
- 63) REŞAT, Ekrem: Timur ve Oğulları, İstanbul, Halit Kütüphanesi, 1933, 64 s.
- 64) ROUX, Jean Paul: Aksak Timur- İslam'ın Kutsal Savaşçısı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, 351 s.
- 65) SAYILI, Aydın: Uluğ Bey ve Semerkand'daki İlim Faaliyetleri Hakkında Gıyaseddün-İ Kaşi'nin Mektubu, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991, 115 s.

- 66) SEVİNÇ, Zeynep: Uluğ Bey, İstanbul, Belge Yayınları, 2014, 120 s.
- 67) SEYMEN, Ali Murat: Timur (Büyük Komutanlar Dizisi), İstanbul, Mavi Çatı Yayınları, 2017, 135 s.
- 68) SHTERRENSHİS, Michael: Timur ve Yahudiler, Çevirmen: Özer Bostanoğlu, İstanbul, İleri Yayınları, 2013, 340 s.
- 69) STALTER, Charlotte: Türk Hakanı Timur, Çeviren: Kurt Okay, İstanbul, Postiga Yayınları, 2010, 288 s.
- 70) STIER, Roye E. : Muhteşem Savaşçı Timurlenk, Ankara, Elips Kitapları, 2007, 224 s.
- 71) SUÇIKAR, Tarkan: Emir Timur Yıldırım Bayezid, İstanbul, Kripto Basın Yayın, 2016, 319 s.
- 72) SUÇIKAR, Tarkan: Emir Timur'un Başarı Sırları, Ankara, Panama Yayıncılık, 2017, 336 s.
- 73) SUÇIKAR, Tarkan: Emir Timur Yıldırım Bayezid XV- XVII. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerinde Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı, Ankara, Panama Yayıncılık, 2018, 431 s.
- 74) ŞAKİR, Ziya: Timurlenk ve Üç Boz Atlı, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2011, 270 s.
- 75) ŞEKER, Mehmet: Timurlenk Tarihi, , Ankara, Berikan Yayınevi 2018, 110 s.
- 76) ŞİMŞİRGİL, Ahmet: Otağ 2- Emir Timur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, 336 s.
- 77) TAN, M. Turhan: Timurlenk, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2010, 295 s.
- 78) TAN, M. Turhan: Timur, İstanbul, Yediveren Yayınları, 2017, 471 s.
- 79) TEKİN, Emrullah: Timur ve Devlet Yönetim Stratejisi, İstanbul, Burak Yayınları, 144 s.
- 80) TEKİN, Emrullah: Timur ve Liderlik, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002, 172 s.
- 81) TEKİN, Nergishan: Gücün Adı Emir Timur, İstanbul, Kariyer Yayıncılık, 2016, 312 s.
- 82) TEKTAŞ, Nazım: Tanrının Askerleri 4 (Tolunoğulları, İkişidiler, Gazneliler, Harizmşahlar, Altın Ordu Devleti, Timur İmparatorluğu, Tolunoğulları), İstanbul, Hayat Yayınları, 2013, 420 s.
- 83) Timur'un Prensipleri- Timurlenk, İstanbul, İlgi Yayınları “ Harp Akademilerinde Okutulan Kitap”, 2017, 128 s.
- 84) TIRYAKIOĞLU, Oktay: Devlerin Savaşı- Yıldırım Bayezid- Timurlenk, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, 336 s.
- 85) ULUÇAY, M. Çağatay: Meşhur Hükümdarlar- Timur, İstanbul, Özyürek Yayınevi, 1959, 160 s.
- 86) ULUĞ BEY: Uluğ Bey'in Astronomi Cetvelleri, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, 438 s.
- 87) YAĞLI, Ali Rıza: Timur Tüzükat-ı Bozkırım Töresi, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2016, 312 s.
- 88) YAKUBOVSKIY A. :Timur ve Timuriler Devrinde Semerkand, Çeviren: Sabur Rasol, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2018, 73 s.
- 89) YALÇIN, Alemdar: Benim Devletim Timur, İstanbul, Fetih Yayınevi, 1974, 134 s.
- 90) YILMAZ, Muammer: İki Cihangir Sultan Yıldırım Bayezid Ve Topal Timur, Ankara, Akçağ Yayınları, 2014, 160 s.
- 91) YÜCEL, Yaşar: Timur'un Ortadoğu- Anadolu Seferleri Ve Sonuçları (1393-1402), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, 152 s.

- 92) YÜKSEL, Musa Şamil: Timurlularda Din-Devlet İlişkisi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2009, 252 s.
93) WELSH, Loise: Timurlenk Ölmeli, Çevirmen: Hira Doğrul, İstanbul, Alef Yayınevi, 2007, 136 s.

Tezler

2.1) Doktora Tezi

- 94) ALAN, Hayrunnisa: Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1996
95) ÇETİN, Halil: Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
96) KALKAN, Tuba: Herat ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası (Mirza Şahruh Dönemi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016
97) KANAT, Cüneyt: Memluk- Timurlu Münasebetleri 1382-1447, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996
98) KİK, Ayşe: Zafer-Name-i Emir Timur-Muhammed Ali Bin Derviş Ali-yi Buhari; İnceleme, Metin, Dizin, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014
99) ORUÇ, Cihan: Sultan Hüseyin Baykara'nın Timurlu Devleti Tahtına Çıkmasından Sonra Timurlu Soyundan Bazı Mirzalar İle Giriştiği Mücadeleler, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Doktora Tezi, 2016
100) ORAL, Tanju: Zafer-Name-i Emir Timur: Tercüme-İ Zafername, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991
101) ŞAHİN, Mustafa: Orta Çağda Herat Bölgesi Gazneliler'in Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2013
102) VARDAR, Kadriye Figen: Timurlu Çini Sanatının Çağı ve Çevresi İçinde Değerlendirilmesi (2 Cilt), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996
103) YAĞLI, Ali Rıza: Timurlu Devletinde Vezirler ve Vezirlik Kurumu, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014
104) YÜKSEL, Mustafa Şamil: Timurlularda Din- Devlet İlişkisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2007

2.2) Yüksek Lisans Tezi

- 105) AKSAY, Esra: 15-16. Yüzyıl Timurlu, Türkmen Ve Osmanlı Miraç Tasvirleri, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- 106) AKSOY, Muammer: Tarih-i Timur Acaibü'l Makdur Fi Nüvvab-ı Timur (Tarih-i Timurlenk) Nazmizade Efendi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012
- 107) ALAN, Hayrunnisa: Osmanlı- Timurlu Münasebetleri, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992
- 108) ETLİK, Battal: İstanbul Türk Ve İslam Eserleri Müzesinde Bulunan Timurlu Dönemine Ait Yazma Eserleri Müzesinde Bulunan Timurlu Dönemine Ait Yazma Eserlerden Şerafettin Yazdı'nın Zafernamesi Şeyhi'nin Hüsrev-i Şirin'i ve Kirmani'nin Hamsesinde Tezhip Ve Minyatürler, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992
- 109) KANSOY, Umut: Timur Dönemi'nde Sikke Basma Faaliyetleri, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003
- 110) KESKİN, Mustafa Çağhan: Osmanlı'nın Timurlu- Türkmen Dünyasına Bakışı Ekseninde Mimari Etkilenmeler(1402-1520), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011
- 111) KÖK, Elif: Timurlu Çağı Sanatı ve Osmanlı Mimarisi İle Bir Karşılaştırma Denemesi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006
- 112) MACİT, Ensar: Timurlu Devletinin Askeri Teşkilatı, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012
- 113) ORUÇ, Cihan: Hüseyin Baykara ve Zamanı, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013
- 114) ÖZCAN, Şehnaz Biçer: Timur Devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi), Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanat Yeterlilik Belgesi, 2007
- 115) SUÇIKAR, Tarkan: 15-17. yüzyıl Kaynaklarında Yıldırım Bayezid Ve Timur Algısı, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014
- 116) TEKİN, Başak Burcu: Timur Dönemi Mimari Bezeme Olarak Ahşap Kullanımı, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000
- 117) Turan Eray: "Timur'un Yükselişi Ve Yıldırım İle Mücadelesi (1360-1402)", Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Lisans Bitirme Tezi, Çorum 2016, 1-37 S.
- 118) YÜCEDAĞ, Neslihan: Emir Timur'un Savaş Stratejileri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015
- 119) YÜKSEL, Musa Şamil: El-Makrizi (Kitab es-Suluk) ve İbn Hacer (İnba'el-Gumr)'de Timur ile İlgili Kayıtlar ve Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001
- 120) ZORTUL, Muhammet Veysel: Timur'un Altınordu Seferi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001

3) Makaleler, Ansiklopediler, Bildiriler

3.1) Osmanlıca Makaleler

- 121) Cevdet, Abdullah. “Kadın ve Timurlenk”, İctihad, 10 Mart 1925, sayı: 176, 20: 3527-3530
- 122) Kadri, Hafız. “Bodrum'da Timurleng'in Hafidelerinden Şazmelik'e Ait Kelâm-ı Kadîm”, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1330 [1914], , sayı: 26,5:127-128
- 123) Nermi M. “1386 Kurultayı ve Timur Han'ın İran Seferi”, Türk Yurdu, 29 Teşrin-i Sani 1328, sayı: 4, 3: 115-120
- 124) Rahmi M. “Timur Han'ın Vasiyeti”, Türk Yurdu, 16 Mart 1334, sayı: 5 (155), 14: 154-158
- 125) Rahmi M. “Timur Han'ın Vasiyeti”, Türk Yurdu, 15 Temmuz 1334, sayı: 10 (160), 14: 311-314
- 126) Şeref, Mehmed. “Sükut-ı İslam Tarihi Önünde: Cengiz, Hülagu, Timurlenk”, İctihad, 06 Mart 1330, sayı: 96, 4: 2162-2164
- 127) Şeref, Mehmed. “Sükut-ı İslam Tarihi Önünde: Cengiz, Hülagu, Timurlenk”, İctihad, 13 Mart 1330, sayı: 97, 4: 2177-2180
- 128) Şeref, Mehmed. “Sükut-ı İslam Tarihi Önünde: Cengiz, Hülagu, Timurlenk”, İctihad, 20 Mart 1330, sayı: 98, 4: 2202-2204
- 129) Şeref, Mehmed. “Sükut-ı İslam Tarihi Önünde: Cengiz, Hülagu, Timurlenk”, İctihad, 27 Mart 1330, sayı: 99, 4: 2228-2230

3.2) Makaleler

- 130) ACAR, Serkan: “Vladimir Meryem Ana Tasviri Ve Timur Beg'in Rüyası” , Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı 1, 2010, 25: 6-14
- 131) AKA, İsmail: “Şahrüh'un Karakoyunlular Üzerine Seferleri”, E.Ü. Edebiyat Fakültesi, İzmir, Tarih İncelemeleri Dergisi, 1989, 4: 1-20
- 132) AKA, İsmail: “Göçebelikten Rönesans'a Bir Türk Devleti: Timurlular”, Ankara, Türk Kültürü, Sayı 452, 2000, 38: 716- 723
- 133) AKA, İsmail: “ Emir Timur ve İmar Faaliyetleri”, Türk Yurdu, Sayı 1-2, 1968, 7: 27-28
- 134) AKA, İsmail: “15. Yüzyılın İlk Yarısında Timurlularda Zirai ve Ticari Faaliyetler” , İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Tarih Enstitüsü Dergisi, 1979-1980, 10-11: 111-120
- 135) AKA, İsmail: “Mirza Şahrüh Zamanında (1405-1447) Timurlularda İmar Faaliyetleri, Belleten, Sayı 189-190, 1984, 17: 285-297
- 136) AKA, İsmail: “Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri”, Türk Kültürü Araştırmaları, Sayı 1-2, 1984, 22: 49-66

- 137) AKA, İsmail: “Timur Sadece Bir Asker Mi İdi?”, Belleten, Sayı 240, Ankara, 2001, 64: 453-466
- 138) AKA, İsmail: “ Timur’un Ölümünden Sonraki Hâkimiyet Mücadelelerine Kısa Bir Bakış”, A.Ü.D.T.C.F. Ankara, Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümünü Anma Kitabı, 1974, s. 383-390
- 139) AKA, İsmail: “Timur’un Ölümünden Sonra Güney İran’da Hâkimiyet Mücadeleleri”, Atsız Armağanı, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1976, s. 3-15
- 140) AKA, İsmail: “Timur’un Ankara Savaşı (1402) Fetihnamesi”, Türk Tarihi Belgeleri Dergisi, Sayı 15, 1981, 11: 1-23
- 141) AKA, İsmail: “Timur Ve Timurlular Devleti (1370-1507)”, Ankara, Tarihte Türk Devletleri, 1987, 2: 553-558
- 142) AKA, İsmail: “Timurlular Devleti”9, İstanbul, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 1988, 9: 181-300
- 143) AKA, İsmail: “Timurluların Azerbaycan İle Alakaları”, Türk Kültürü, Sayı 345, 1992, 30: 11-17
- 144) AKA, İsmail: “Timur’un Tire’ye Gelişi İle İlgili Bir Kitabe”, Ankara, Türk Kültüründe Tire, 1994, s. 21-24
- 145) AKA, İsmail: “Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı”, Türk Kültürü, Sayı 430, 1999, 37: 84-85
- 146) AKA, İsmail: “Timur Devri Anadolu’su”, Ankara, Osmanlı, 1999, 1: 229-234
- 147) AKA, İsmail: “Timurlular”, Ankara, Türkler, 8, 2002, s. 517- 533
- 148) AKA, İsmail: “Moğollar Ve Timurlular İle İlgili Türk Kaynakları”, İran Ve Türkiye Arasındaki Tarihi Ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002, 1: s. 55-67
- 149) AKBIYIK, Hayrunnisa: “Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları Ve Bazı Son Dönem Sanatkârları”, Bilig, Sayı 30, 2004, s. 151-171
- 150) AKBIYIK, Hayrunnisa: “Timur’un Toktamış Üzerine Seferleri Ve Altın Orda’nın Yıkılması Meselesi”, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 27, 2003, s. 117-156
- 151) ALAN, Hayrunnisa: “Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhani Emirleri”, Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir, 1999, s. 231-248.
- 152) ALAN, Hayrunnisa: “ Timur’un Sefer Politikası”, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2.Sayı, 1992, s. 24-35
- 153) ANDİCAN, A. Ahat: “Tüzükat-I Timuri Gerçek Mi Ve Geçerli Bir Birincil Tarihi Kaynak Olarak Kullanılabilir Mi?” ,Türkiyat Mecmuası, 2017, 27/2: 33-83
- 154) BARLIK, Mehmet Metin: Bülent Cercis Tanrıtandır: “Christopher Marlowe’un Gözüyle Timur: Büyük Timur”
- 155) BALİBEYOĞLU, Lalifer, “Büyük Türk Astronomu: Uluğ Bey”, Bilig-6 /Yaz’ 97, s. 158-164
- 156) BAŞKAN, Seyfi: “Timurlu Mimarlığında Çini Süsleme Hakkında Bir Değerlendirme”, Türk Etütleri, Türk Dilleri, Edebiyatı Ve Türkçesi Tarihi, Ankara 2014, s. 77-95
- 157) BAŞKAN, Seyfi: “Timurlu Çağı Türbe Mimarisi Hakkında”, Sanat Tarihi Dergisi, Sayı 1, Nisan 2013, 22: 31-52
- 158) BAŞKAN, Yahya: “Timur, Rodos Şovalyeleri ve Batı Anadolu Seferi”, Türk Etütleri, Türk Dilleri, Edebiyatı Ve Türkçesi Tarihi, Ankara 2014, 9/4: 139-148

- 159) BAŞTÜRK, Saadettin: “Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Bu Seferlere Karşı Koyma Çabaları ve Sonuçları”, Samsun, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi [Ortadoğu Özel Sayısı], 2010, s. 13-26
- 160) BAYRAM, Mikail: “Timur’un İstanbul’u Fetih Planı Ve Çalışmaları”, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1999, s. 341-343
- 161) BİLHAN, Saffet: “Timurlularda Bilim Politikası”, Eğitim Ve Bilim, 1983, s. 18-23
- 162) BİLİCİ, Z. Kenan: “Asya Rönesans’ı: Timur Çağının Mimarlık Mirasını Anlamak”, Ankara Üniversitesi, Ankara, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2. Sayı, 2018, 9: 5-13
- 163) BURYAKOV, Yuriy F. : Timurlular ve Bozkırın Türk Göçebelere, Türkler Ansiklopedisi, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 8: 534- 539
- 164) BÜYÜKOĞLU, Yaşar: “Timur’dan Babur’a Kadar Türkistan Tarihine Kısa Bir Bakış(1405-1494)”, Sosyal Bilimler Dergisi, 1.Sayı, 2: 82-88
- 165) ÇAKABAY, Esra Merve: “Timurlular Doğu Batı Eksenini”, Muş Alparslan Üniversitesi, Tarih Araştırmaları Topuluğu Dergisi, Sayı 5, 2017, 1: 27-36
- 166) ÇAYIRDAĞ, Mehmet: “Timur-Yıldırım Bayezid’in Oğulları ve Bazı Beylikler Adına Basılan Akçelerden Oluşan Kayseri Müzesindeki Bir Define”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,(45), 1986, s. 57-84
- 167) ÇETİNDAG, Yusuf: “Siyasi Açından Timurlu-Osmanlı İlişkileri”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 24.Sayı 2016, 4: 14-25
- 168) ÇİFTÇİOĞLU, İsmail: “Timur’un Fethettiği Ülkelerden Maverâünnehir’de Topladığı Bazı Âlimler”, Ekev Akademi Dergisi, Sosyal Bilimler, 37.Sayı, Erzurum, 2008, 12: 307-320
- 169) DALOĞLU, Yavuz: “Timur’un Sarayında Müzik”, İstanbul, Bilim Ve Ütopya, 2005, 131: 29-33
- 170) DAŞ, Abdurrahman: “Ankara Savaşı Öncesi Timur İle Yıldırım Bayezid’in Mektuplaşmaları”, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 142-167
- 171) DAŞ, Mustafa: “Bizans Kaynaklarında Timur İmajı”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı 2, 2005, 20: 43-58
- 172) DAVRAN, Hurşit: Çeviren: Ayhan Çelikbay: “Emir Timur’un Pirleri”, Ankara, Türk Lehçeleri ve Edebiyat Dergisi, 15.Sayı, 1997, s. 25-37
- 173) DEMİREL, Ömer: “Sivas’ın Timur Tarafından Zaptı ve Yağmalanması”, Osmanlı Dönemi Sivas Şehri, Sivas, Makaleler, 2006
- 174) DOĞAN, Levent: “Emir Timur’un Öğütleri”, Türk Kültürü, 417.Sayı, Ankara, 1998, 36: 57-60
- 175) DUMAN, Mustafa: “Halkın Kahramanı Nasreddin Hoca Timur’a Karşı”, Folklor, Edebiyat, Sayı 69, 2012, 18: 59-70
- 176) EMECEN, M. Feridun: “İlk Osmanlı Kroniklerinde Timur İmajı”, Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı, Beta Yayınları, 1999, s. 27-36

- 177) ENDER, Coşkun: “Çelebi Mehmed’in Timur Han Adına Kestirdiği Sikkeler”, Türk Nüvizmatik Derneği Yayınları Bülteni, (2), s. 17-18
- 178) ERASLAN, Kemal: “Hoca Ahmet Yesevi ve Emir Timur Hakkında Bir Belge”, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (12), 2010, s. 353-438
- 179) EROĞLU, Haldun: “Ankara Savaşı (1402): Bayezid- Timur Mücadelesinde Şehzadelerin Rolü”, Folklor/ Edebiyat, Sayı 36, 2003, 9: 251-256
- 180) HAİDER, Mansure: “Timurlular Devletinde Hâkimiyet Anlayışı (14-15.Yüzyıllar)”, Çeviren: Ekrem Memiş, Türk Kültürü, 258.Sayı, 22: 7-8
- 181) HALİL, Ahmet: “Sivas’ta Timurlenk Menkabeleri”, Sivas, Sivas Folkloru, 19.Sayı, 1974, 2: 7-8
- 182) HASAN, Nadirhan: “Hoca Ahmed Yesevi Ve Türk Hükümdarları (Emir Timur Örneği)”, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi, 9-10 Sayı, Bişkek 2010, s. 203-209
- 183) İLTER, Fügen: “Doğu Anadolu’da Timur Devrinden Bir Yapı: Yelmaniye Medresesi”, Ankara, Anadolu, 1973, 17: 91-121
- 184) İNCE, Yunus: “II. Murad Dönemi’nde Osmanlı Tarih Yazıcılığının Başlamasında Timurluların Etkisi”, SUTAD, (43), 2018, s. 459-470
- 185) İSENBİKE, Togan: “Türklerde Devlet Oluşum Modelleri: Osmanlılarda ve Timurlularda”, İzmir, (Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı), 1999, s. 71
- 186) KALKAN, Tuba: “Sultan Şahruh Döneminde Herat Ekonomisi”, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 31 , (2015), s. 523-538
- 187) KAMALOV, İlyas: “Timur’un Hayali Moskova Seferi”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 23, 2009, 6: 29-39
- 188) KANAT, Cüneyt: “Orta Doğu’da Hâkimiyet Mücadelesi(1382-1447) Memluk-Timurlu Münasebetleri”, Ankara, Türkler, 2002, 5: 134-143
- 189) KAYA, Lütfiye Gökteş: “Timurluların İslam Maden Sanatına Katkıları”, Karabük Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2009, s. 53-74
- 190) KAYALI, Yalçın: “Timur’un Hindistan Seferi”, Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı/No 6, 2014, s. 179-192
- 191) KELEŞ, Erol: “Doğu Anadolu’da Karakoyunlu-Timurlu Mücadelesi Ve Eleşkirt Muharebesi”, Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2017
- 192) KESKİN, Mustafa: “Tüzükat-ı Timur’a Göre Emir Timur”, İstanbul, Bilim Ve Ütopya, 2005, 131: 26-28
- 193) MANZ, Beatrice Forbes: Çeviren: Musa Şamil Yüksel: “Timur ve Hâkimiyeti Sembölü” Tarih İncelemeleri Dergisi, (15), 2000, s. 257-272
- 194) MELEK, Zeynep: “Büyük Cihangir Ve Zalim Timurlenk”, İstanbul, Resimli Tarih Mecmuası, 12.Sayı, 1950, s. 450-453
- 195) MEVHİBE, Şahbaz: “Timurlularda Şehzade Eğitimi”, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1.Sayı, Adana 2018, 18: 313-328

- 196) MEVHİBE, Şahbaz: “Timurlu Mirzalar Meselesi”, Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 2, 2018, 27: 18-32
- 197) MİRGALİYEV, İlnur: “Altın Orda, Osmanlı ve Memlükler’in Aksak Timur’a Karşı Birlik Kurma Meselesine Dair ”, Karadeniz Araştırmaları, 2010, s. 51-57
- 198) MUTLU, Betül: “15.Yüzyılda Hıtaı’da Bir Timurlu Sefir: Gıyaseddin Nakkaş’ın Hıtaı Gözlemleri” , Folklor/Edebiyat, Sayı 67, 2011, 17: 125-136
- 199) MUSTAFAYEV, Şahin: “ İpek Yolu Sefaretnameleri: Bir Akkoyunlu El Yazmasında 1419-1421 Yıllarında Çin’e Gönderilen Bir Timurlu Büyükelçiliğinin Tarihi” , Ankara, Yükselen İpek Yolu: İpek Yolu’nda Kültür Ve Sanat, 2016, 3: 67-87
- 200) NAZMİ, Selahattin: “Büyük Türk Hükümdarı Timur” Ankara, Hüres, 443.Sayı, 1952, 2: 3
- 201) NERMİ, Mehmet: “1386 Kurultayı ve Timur Han’ın İran Seferi”, Türk Yurdu, 29 Teşrin-i Sani 1328, s. 115- 120
- 202) NEVAİ, Abdülhüseyin: “Timurlular Devri Tarih Kaynakları”, Ankara, İnan ve Türkiye Arasındaki Tarihi Ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası (1), 2002, s. 69-86
- 203) ÖZCAN, Abdülkadir: “Son Dönem Bazı Osmanlı Tarihlerinde ve Ders Kitaplarında Timur İmajı”, Prof. Dr. İsmail Aka Armağarı, 1999, s. 61-70
- 204) ÖZCAN, Altay Tayfun: “Timur’un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus De Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar”, Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi, 33(55), 2014, s. 121-162
- 205) ÖZCAN, Emine Sonnur: “Astronom-Hükümdar Uluğ Bey ve Bilim Şehri Semerkand” , Bilim Ve Teknik, 2017, s. 74-84
- 206) ÖZER, Yusuf Ziya: “Timur’un Yaptığı İşlere Toptan Bir Bakış”, Ankara, Belleten[TTK Belleten], 36.Sayı, 1945, 9: 423-468
- 207) PAYDAŞ, Kazım: “Emir Timur’un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatı”, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, s. 35- 52
- 208) PAYDAŞ, Kazım: “Timur’un Gürcistan Seferleri”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 1, 2006, 16: 419-437
- 209) SALMAN, Hüseyin: “Timur Ve Anadolu: Timur’un İzmir ve Yakın Çevresini Fethi”, Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Sanatı ve Kültürü, [Nejat Diyarbekirli’ye Armağarı], Ankara, 2006, s. 299-316
- 210) SALMAN, Hüseyin: “Timur Ve Anadolu 1, Timur’un Uluborlu Ve Eğirdir’i Zaptı”, Dergi Park Tarih Dergisi, Sayı 39, 2004, s. 85-96
- 211) SOLMAZ, Gürsoy: “Timur Ve Seferleri”, Ankara, Türkler, 2002,7: 540-553
- 212) SİNANLAR, Seza: “Ankara Savaşı’na Bir Bakış Yenilginin Sorumlusu Timur’un Filleri Mi?”, Popüler Tarih, 6. Sayı, 2000
- 213) SUÇIKAR, Tarkan: “Emir Timur’un Meclisinde Mara Despina: Bir Rivayetin Tarihi Gelişimi”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2017, s. 129-140

- 214) ŞAHBAZ, Mevhibe: “Timurlularda Şehzade Eğitimi”, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1. Sayı, Adana 2018, 18: 313-328
- 215) ŞAHBAZ, Mevhibe: “Timurlu Mirzalar Meselesi”, Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 2, 2018, 27: 18-32
- 216) ŞAHİN, Mustafa: “Timurlular Döneminde Herât'ta Sivil Mimari”, Studies Of The Ottoman Domain, Sayı 11, Ağustos 2016, 6: 78-96
- 217) ŞAHİN, Mustafa: “Mirza Şahruh'a Karşı Düzenlenen Suikast Girişimleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Enstitüsü Dergisi, Sayı 19, 2014, s. 1-15
- 218) ŞAHİN, Mustafa: “Beylekân'ın İmarı Ve Bu Sırada Şîrâz'da Meydana Gelen Yolsuzluğun Cezalandırılması”, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, EBESCO, Sayı 22, 2018, 9: 443-456
- 219) ŞAHİN, Mustafa, “Mirza Şahruh'un Oğlu Mirza Baysungur'un Sanat ve Sanatçılara Bakışı Açısından Değerlendirilmesi”, Tarih Okulu Dergisi (TOD), Sayı 18, s. 165-184
- 220) ŞAHİN, Halil İbrahim: “Türkmenistan'da Nasrettin Hoca ve Timur Fıkraları”, Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (55), 2010, s. 135-146
- 221) ŞİMŞİRGİL, Ahmet: “Timur Anayasası”, Tarih Ve Medeniyet, (21), 1994, s. 38-40
- 222) ŞİŞMAN, Bekir: “Aksak Timur Destanı ve Metin Tahlili”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 7 (1), 2010, s. 1-18
- 223) TAŞKIRAN, Hasan: “Emir Timur'un Savaş Stratejileri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 43, Nisan 2016, 9: 946-954
- 224) TEKİN, K. Hakan: “Timur'un Sanatsal Kimliği Üzerine”, Vakıf Ve Kültür, [19. Vakıf Haftası Özel Sayısı], Ankara, 2002, 5: 91-95
- 225) TEKİN, Başak Burcu: “Emir Timur Dönemi Ahşap Kapıları”, Türkler, Ankara, 2002, 7: 872-880
- 226) TEKİN, Şinasi: “Timur Öncesinde Anadolu İle Orta Asya Türk Dünyası Kültür İlişkileri Ve Güzide Kitabı'nın Tercüme Hikâyesi”, Ankara, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten [TDAYB Belleten], 1997, s. 151-194
- 227) TOGAN, Zeki Velidi: “Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma”, Tarih Dergisi, 1972, s. 75-84
- 228) TOGAN, Zeki Velidi: “Büyük Türk Hükümdarı Şahruh”, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi, 1949, s. 520 -538
- 229) TOGAN, Nazmiye, “Temur Zamanında Aristokrat Türk Kadını”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 1973, 5: 135
- 230) TOK, Özen: “14. Yüzyılda Timur'a Karşı Ortadoğu'da İttifak Teşebbüsleri”, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları, 2008, 174: 171-186
- 231) TURAN, Eray: “1402 Ankara Savaşı Öncesi Timur'dan Yıldırım'a İlk Darbe: Sivas'ın Osmanlı Elinden Çıkması”, Amasya, ACADEMİA, 2017, s. 1-17
- 232) TURAN, Refik: “Farklı Türk Devletlerinin (Türkiye, Özbekistan, Azerbaycan Ve Türkmenistan) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Timurlu İlişkilerine ve Ankara Savaşına Yaklaşım”, Gazi Türkiyat, 2018, s. 71-102

- 233) TURGALI, H. Fehmi: “ (Zafername) Şerafeddin-i Yezdi: Timur’un Sivas’dan Beriye Olan Ve Anadolu’ya Tahliyesine Kadar Devam Eden Hareketleri”, Konya, 10. Sayı, 1937, s. 610- 616
- 234) VARDAR, Kadriye Figen: “Çinili Köşk’te Görülen Timurlu Çini Sanatı Etkileri”, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları, 210. Sayı, 2014, s. 189-205
- 235) YILDIZ, Veysel: “Kıvılcımlının Timur Değerlendirmesi ve Düşündürdükleri Bir Büyük Tarihsel Devrimci: Timur”, Bilim Ve Ütopya, İstanbul, 2005, 131: 41-44
- 236) YÜCEL, Yaşar: “Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar”, Ankara, Belleten, 158.Sayı, 1976, 11: 249-245
- 237) YÜKSEL, Musa Şamil: “Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi’nde Sultan”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2009, s. 237-242
- 238) YÜKSEL, Musa Şamil: “Şahruh’un Sûnni Canlandırma Siyaseti”, Tarih Okulu, Sayı: 5, 2009, s. 95-110
- 239) YÜKSEL, Mustafa Şamil: “Türk Kültüründe “Levirat” ve Timurlularda Uygulanışı”, Türk Etütleri, 2010, s. 2029- 2057
- 240) YÜKSEL, Musa Şamil: “Timur’un Yükselişi ve Batı’nın Diplomatik Cevabı (1390-1405)”, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2005, s. 231-243
- 241) YÜKSEL, Musa Şamil: “Ortaçağlarda Beyin Göçü ve Etkileri: Timurlular Örneği”, OTAM, 41 (2017), s. 283-302
- 242) YÜKSEL, Mustafa Şamil: “Arap Kaynaklarına Göre Timur Ve Din”, Tarih İncelemeleri Dergisi, 2008, s. 351-369

4) Bildiriler

- 243) AKA, İsmail: “Timurluların Çin ile Münasebetleri”, 12. Türk Tarih Kongresi: Ankara 12-16 Eylül 1994 Kongresinden Bildiriler, 2: 609-613
- 244) AKA, İsmail: “Timurlular (1370-1506)”, Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007), Sakarya 2008, s. 171-192
- 245) AKA, İsmail: “Timur, Din ve Ulema”, 19.Türk Tarih Kongresi: Ankara 9-13 Eylül 2002: Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 2005, 1: 107-111
- 246) AKA, İsmail: “15.Yüzyılın İlk Yarısında Timurlu Hükümdarlarının Dini Tavırları”, 15. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 2010, 3: 677-682
- 247) AKA, İsmail: “Şahruh’un Azerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri”, X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1991, 3: 1081- 1086
- 248) AKA, İsmail: “15. Yüzyılın İlk Yarısında Herat-Kahire Münasebetleri”, XI. Türk Tarih Kongresi, 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1994, s. 805-812

- 249) AKBIYIK, Hayrunnisa Alan: “Osmanlı Timurlu İlmi Münasebetleri Örneğinde Organize İlmi Çalışmalarda Siyasi İstikrarın Rolü”, Osmanlı Dünyasında Bilin Ve Eğitim: Milletler Arası Kongresi (12-15 Nisan 1999), İstanbul 2001, s. 23-34
- 250) AKBIYIK, Hayrunnisa Alan: “Timurlularda Vezirlik Müessesesi”, 19. Türk Tarih Kongresi: Ankara 9-13 Eylül 2002: Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 2005, 1: 97-106
- 251) AKÇA, Nesime Ceyhan: “Türk Romanında Timur Portresi”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 123-141
- 252) AKGÜR, A. Necati: “Uluğ Bey Dönemi Takvimciliği”, Uluğ Bey Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara, 1996, s. 25-54
- 253) ALAN, Hayrunnisa: “Emir Timur’un Şahsiyeti ve Hükümdar Kişiliği”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 43-62
- 254) ALAN, Hayrunnisa: “Osmanlı- Temurlu Kültürel İlişkileri”, Timur Döneminde Bilim Ve Kültür Sempozyumu, s. 28
- 255) ALAN, Hayrunnisa: “Mu’izzu’l-Ensab’ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri”, Tarihsel Moderne Özbekistan: Timur Dönemi ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu, 13-17 Temmuz 2009, Ankara
- 256) ALAN, Hayrunnisa: “Timurlularda Hükümlerlik Anlayışı Kaynaklar Ve Uygulama”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 13-22
- 257) ALIŞIK, Eralp: “ Timur Dönemi ve Sonrası Araştırmalarının Kaynağı Olarak Avrupa Oryantalizmi” , Tarihsel Moderne Özbekistan: Timur Dönemi ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu, 13-17 Temmuz 2009, Ankara
- 258) ALIMBAYEV, Ceenbek: “Ankara Savaşı’ndan Önce Timur’un Ön Asya Seferleri”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 579-584
- 259) ALİYEVA, Metanet Aziz: “Emir Timur’u Şaşırtan Azerbaycan’daki Elince Kalesi”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 189-192
- 260) ALKAN, Mustafa: Ferdi Gökbuğa: “Timur’un Anadolu’daki Yolu: Anadolu Günlüğü”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 585-594
- 261) ALP, Alper: “İdegey Destanında Timur İmajı”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 77-81
- 262) ALTIER, Semiha: “ Timurlulardan Özbeklere Zengin Bir Miras: 15.Yüzyıl Sonlarında Horasan’da Gelişen Bir Resim Üslubu Ve Özbek Sanat Çevresi İle İlişkisi”, Tarihsel Moderne Özbekistan: Timur Dönemi Ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu, 13-17 Temmuz 2009, Ankara
- 263) ARIOĞLU, İbrahim Ethem: “Ankara Savaşı, Yıldırım Bayezid Ve Timur Üzerine Halk Anlatıları”, Bütün Yönleriyle Çubuk Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu, 9-10 Ekim 2015, s. 311-318
- 264) ASLANAPA, Oktay: “Uluğ Bey (1394 Sultaniye- 1449 Horasan)”, Uluğ Bey Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, s. 55-60

- 265) ATILGAN, Sevay Okay, Kitap Sanatları Açısından Timurlu-Karakoyunlu İlişkileri, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1996, s. 313-329
- 266) ATMACA, Veli: “Timur Ve Yıldırım’ın Mektuplarındaki Ayet Ve Hadislerin Bağlam Analizi”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 543-562
- 267) AYTAŞ, Gıyasettin: “Nasrettin Hoca Ve Timur Bağlamında Anlatılan Fıkraların Arka Planını Yeniden Okumak”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 109-121
- 268) BAŞTÜRK, Saadettin: “Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Döneminde Mardin ve Mardin’deki Faaliyetleri”, 1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 2006, s. 379-385
- 269) BAŞTÜRK, Saadettin: “Timur’un Anadolu-Ortadoğu Seferleri Döneminde Diyarbakır (Timur-Akkoyunlu Ve Karakoyunlu İlişkileri)”, 1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, 20-22 Mayıs 2004 Bildiriler, Diyarbakır 2004, s. 521-528
- 270) BAŞTÜRK, Saadettin: “Timur’un Anadolu-Ortadoğu Seferleri Döneminde Maraş ve Dulkadiroğulları İlişkileri”, 1. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş, İstanbul 2005, 1: 399-408
- 271) BAYKARA, Tuncer: “Türklerde Gökyüzü İnceleme Merakı Ve Uluğ Bey”, Uluğ Bey Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara, 1996, s. 61-66
- 272) BERGİL, Mehmet Suat: “Uluğ Bey’in Medreselerindeki Dört Yönlü Köşe Mekânlarının Geçmişimizdeki Yeri”, Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara, 1996, s. 67-68
- 273) BİLGİLİ, Ali Sinan: “Emir Timur’un Azerbaycan’daki Faaliyetleri”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 193-232
- 274) BİLİCİ, Kenan: “Asya Rönesansı: Timur Çağının Mimarlık Mirasını Anlamak”, Tarihsel Moderne Özbekistan: Timur Dönemi Ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu, 13-17 Temmuz 2009, Ankara
- 275) BORYAKOV, Yuriy: “Timurlular Devrinde Maverâünnehir’deki Şehir Medeniyetinin Arkeolojik Kaynakları” , Tarihsel Moderne Özbekistan: Timur Dönemi Ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu, 13-17 Temmuz 2009, Ankara
- 276) BULDUK, Üçler: “Timur Hakkında Bilinmeyen Bir Timur-Name”, Ankara Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kasım 2015, 480-487 S. (Ankara Üniversitesi Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. Bu Makale “ Ölümünün 600. Yılında Bilinmeyen Bir Timurname” Adıyla Manisa’da Düzenlenen 2. Uluslararası Türk Tarihi Ve Edebiyatı Kongresi’ne (11-13 Kasım 2005) Sunulmuş Fakat Yayınlanmamıştır.
- 277) CONTAY, Gönül: “Emir Timur Devleti’nde Mimari”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 233,250

- 278) CONTAY, Gönül: “Erken Osmanlı Mimarisi İle Timurlu Mimarisi Arasında İlişki Kurulabilir Mi? Bir Karşılaştırma Denemesi”, Uluğ Bey Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara, 1996, s. 89-102
- 279) CUNBUR, Müjgan: “Devletşah’a Göre Uluğ Bey”, Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara, 1996, s. 109-122
- 280) ÇANDARLIOĞLU, Gülçin: “Ch’eng’in Elçilik Raporu ve Timurlu Tarihi Açısından Önemi”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, İstanbul 2007, s. 107-114
- 281) ÇETİNDAG, Yusuf: “15. Ve 16. Yüzyılda Timurlu-Osmanlı İlişkileri”, Cıpo Osmanlı Öncesi Ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 17. Sempozyum Bildirileri (Trabzon 18-23 Eylül 2006), Trabzon 2011, s. 565-574
- 282) ÇORUHLU, Yaşar: “Timurlu Çini Ve Keramik Sanatında Hayvan Figürleri”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 271-306
- 283) DAŞ, Mustafa: “Mareşal Boucicaut’ya Göre Timur”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 57-64
- 284) DAŞ, Mustafa: “Fransız Kaynaklarında Yıldırım Bayezid, Emir Timur ve Ankara Savaşı İle İlgili Veriler Üzerine Bir Değerlendirme”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 199-208
- 285) EKİNCİ, Abdullah: “İslam Dünyasında Hurufiler ve Timurluların Mücadelesi”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 451-476
- 286) ELTAZAROV, Julibay: “İki Benzer Türk Büyüğü: Emir Timur ve Atatürk”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 3-6
- 287) EMET, Erkin: “Çin Halk Cumhuriyetinde Timur Dönemi ve Sonrası Dil ve Edebiyat Araştırmaları” , Tarihselden Moderne Özbekistan: Timur Dönemi ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu, 13-17 Temmuz 2009, Ankara
- 288) ERDEMİR, A. Demirhan: “Uluğ Bey Döneminde Osmanlı Tıbbından Bir Örnek: İbn Şerif’in Yadigar Adlı Eserinden Tiryakla İlgili Bazı Bilgiler ve Orijinal Sonuçlar”, Uluğ Bey Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara, 1996, s. 123-128
- 289) ERKİN, Ekrem: “ Çin Kaynaklarına Göre Timurlular”, Tarihselden Moderne Özbekistan: Timur Dönemi Ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu, 13-17 Temmuz 2009, Ankara
- 290) FEDAI, Harid: “Uluğ Bey Döneminde Kıbrıs’ın Lusignan Paraları”, Uluğ Bey Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara, 1996, s. 129-136
- 291) GÜNAY, Vehbi: “Emir Timur İzmir’de”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 595-614

- 292) GÜNAY, Vehbi: “17.Yüzyıl Osmanlı Aydınının Timur’a Bakışına Bir Örnek: Evliya Çelebi Seyahatnamesi”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 115-138
- 293) GÜRSOY, Solmaz: “Timur’un Denizli Ve Çevresindeki Faaliyetleri” ,Uluslararası Denizli Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyumu Bildirileri (1), 6-7-8 Eylül 2006, s. 91-100
- 294) HATTATOĞLU, İrfan: “Emir Temur’un Adaleti Ve Emir Temur Döneminde Adaletin Tesisine Yönelik Kanun Ve Kaideleri Tesis Edilişi”, Timur Döneminde Bilim Ve Kültür Sempozyumu, s. 32
- 295) HUNKAN, Soner: “ Fars Kaynaklarının Emir Timur Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, Tarihselden Moderne Özbekistan: Timur Dönemi Ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu, 13-17 Temmuz 2009, Ankara
- 296) KAFALI, Mustafa: “Timur’un Şahsiyeti”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 7-12
- 297) KHOUJA, Adnan: “Sumudu Mardin Fi Vech-i Timurlenk, İbbanu Hisarit-Tatar = Mardin’in Timur Karşısında Direnişi”, Mardin 2008, 1. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri: Artuklular, 25-26-27 Ekim 2007, Mardin, 1: 407-416
- 298) KALKAN, Mustafa: “Ankara Savaşı Öncesi-Sonrasında Emir Timur’dan Geriya Kalan Numizmatik Materyaller”, Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu, 9-10 Ekim 2015, s. 615-644
- 299) KASIMOV, Enver: “ Uluğ Bey Devri” , Uluğ Bey Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara, 1996, s. 203-208
- 300) KIRPIK, Güray: “Ankara Savaşı Öncesi Ve Sonrasında Timur’un Avrupa ile İlişkileri”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 191-197
- 301) KOCAOĞLU, Timur: “Emir Timur’un Değişen Portresi: Togan’dan Günümüze Tarihçilerin Timur’u Değişik Yorumları”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 345-362
- 302) LİVATYALI, Hüsnü Y. : “Uluğ Bey Zamanında Eğitim Öğretim Hayatı” Uluğ Bey Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara, 1996, s. 225-236
- 303) MAHİR, Banu: “Timurlu ve Babürlü Minyatürlerinde Çadır Tipleri”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 251-270
- 304) MAMMADOV, Aydın: “İbn-i Arabşah’ın Ankara Savaşı’ndan Dönen Emir Timur’un “Gel-Gör-Git” Kalesini Kuşatması Hakkında Yazdıkları”, Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu, 9-10 Ekim 2015, s. 369-378
- 305) MİRGALEEV, İlnur: “Toktamış Ve Timur: Memlûk Karşıtı Koalisyonun Restorasyonu”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 651-657
- 306) MUSALI, Namiq: “Timurlu Hükümdarı Mirza Şahruh ve Erdebil Tekkesi”, Timurlu Döneminde Bilim ve Kültür Sempozyumu, Taşkent, 2017, s. 84
- 307) OLGUNER, Fahrettin: “Uluğ Bey Devri İlim-Felsefe Zihniyeti Tarihi Kökleri” Uluğ Bey Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi

- Yayını, Sayı:110, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara, 1996, s. 245-252
- 308) SABURİ, Akbar: “Timur Ve Bayezid Arasındaki Ankara Savaşı’nda(1402) Akkoyunluların Rolü”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, s. 637-650
- 309) SAĞLAM, Orhan Ferit: “Timurla Müşterek Candaroğlu İsfendiyar Sikkesi”, Türk Tarih Kongresi V, 1961
- 310) SAĞIRLI, Abdurrahman: “Emir Timur’un Hayatı ve Evlatları Hakkında Mehmed B. Mehmed Er-Rumi(Edirneli)’nin Nuhbetü’t- Tevarih ve’l-Ahbar’ında Verilen Bilgiler”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, İstanbul 2007, s. 139-164
- 311) SAKAOĞLU, Saim: “Uluğ Bey’in Hayatı Etrafında Anlatılan Hikâyeler”, Uluğ Bey Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara, 1996, s. 277-296
- 312) SALMAN, Hüseyin: “Ankara Savaşı’ndan Sonra Timur’un Batı Anadolu’daki Faaliyetleri”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 177-188
- 313) SALMAN, Hüseyin: “Timur’un İzmir ve Foça’yı Haçlılardan Geri Alması”, Cıpo Osmanlı Öncesi Ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 14. Sempozyum Bildirileri, (18-22 Eylül 2000 Çeşme) , Ankara 2004, s. 655-664
- 314) SAVI, Saime İnal: “Farsça Kaynaklarda Uluğ Bey”, Uluğ Bey Ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 30 Mayıs- 1 Haziran, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:110, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı:6, Ankara 1996, s. 287-292
- 315) SERTKAYA, Osman Fikri: “Timur Bek’in Toktamış Han’a 793 (1391)’De Yapmış Olduğu Seferin Arap Ve Uygur Harfli Kitabeleri (Karsakpay Yazıtı)”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 31-39
- 316) SEYHAN, Tanju Oral: “Timur Han’ın Ölümü, Cenaze Merasimi ve Vasiyeti”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 65-86
- 317) ŞAKİROV, Kutlukan: Ersin Terez: “Tüzükat-ı Timur’un Farsça Çevirisinden Notlar ve Eserdeki: Türkçe-Moğolca Sözcükler”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 41-56
- 318) ŞİMŞİRGİL, Ahmet: “Emir Temur Döneminde Yaşayan ve Osmanlı-Özbek İlişkilerine Katkı Yapan Âlimler”, Timur Döneminde Bilim ve Kültür Sempozyumu, s. 37-38
- 319) ŞÜKÜROV, Qiyas: “Şah İsmail Ve Son Timurlular”, 11. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 10-16 Haziran 2013.
- 320) TAŞĞIN, Ahmet: “Horasan’dan Rum’a Temur ile Birlikte Gelen Eren Otman Baba ve Menakıbı”, Timur Döneminde Bilim ve Kültür Sempozyumu, Taşkent, 2017, s. 137-138
- 321) TAŞTAN, Zeki: “Türk Edebiyatında Timur’u Ele Alan İlk Roman: Şarkın En Büyük Hükümdarı Timurlenk”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 363-380
- 322) TATIBAYEV, Aziz: “Avrupa Kültüründe Timur Algısı: Mitler ve Gerçekçilik”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 63-76

- 323) TASUN, Necdet: “Timur ve Timurluların Tasavvuf Ehli ile Münasebetleri”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 407-418
- 324) TEZCAN, Mehmet: “Timur Devrinde Din-Devlet İlişkileri ve Timur’un Din Adamlarına Bakışı”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 419-450
- 325) UĞURLUER, Murat: “Ankara Savaşı’nın Ardından Osmanlılar ve Anadolu Beylikleri Tarafından Timur Adına Bastırılan Sikkeler”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 91-101
- 326) ULYEVA, Shohistahon: “Emir Timur’un Ankara Savaşı Organizasyonu”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 209-216
- 327) USLU, Recep: “Osmanlılar Ve Timurlular Arasında İki Müzisyen”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur Ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 307-312
- 328) YAĞLI, Ali Rıza: “Ankara Savaşı ve Sonrasında Timur Mirzalarının Faaliyetleri”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 615-626
- 329) YAĞLI, Ali Rıza: “Timurlularda Bir Darbe Girişimi Maz’ul Bir Bilge Hükümdar; Uluğ Bey”, Uluslararası Demokrasi Sempozyumu, Darbeler ve Tepkiler 15-16 Aralık 2016, s. 497- 512
- 330) YELOK, Veli Savaş: 20. Yüzyıl Özbek Edebiyatında Emir Timur ve Börıboy Ahmedov’un Amir Temur Adlı Romani”, 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur), Ankara 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Ankara 2014, s. 143-150
- 331) YUSUPOVA, Diloram: “Timur Ve Timurlular Devri (XIV-XVI. yy) Eğitim Faaliyetleri”, Tarihselden Moderne Özbekistan: Timur Dönemi ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu, 13-17 Temmuz 2009, Ankara
- 332) YÜCEL, Yaşar: “Türkiye Ve Yakın Doğu Üzerinde 1393-94 Timur Tehlikesi”, Atatürk Konferansları, Türk Tarih Kurumu, 1975, s. 197-215
- 333) YÜKSEL, Musa Şamil: “Bir Memluk Kaynağında Timur İle İlgili Kayıtlar”, (60.Yılında İlim Ve Fikir Adamı: Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman’a Armağan), Ankara 2003
- 334) YÜKSEL, Musa Şamil: “Timur, Tarih ve İbn Haldun”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 89-106
- 335) YÜKSEL, Musa Şamil: “Timur, Tarih ve İbn Haldun”, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, s. 89-106
- 336) YÜKSEL, Musa Şamil: “Beyin Göçü ve Siyasi İstikrarın Timurlu İlmi Çalışmaları Üzerindeki Etkisi”, Timur Döneminde Bilim ve Kültür Sempozyumu, s. 67
- 337) YÜKSEL, Musa Şamil: “Arap Kaynaklarının Emir Timur Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, Tarihselden Moderne Özbekistan: Timur Dönemi Ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu, 13-17 Temmuz 2009, Ankara
- 338) YÜKSEL, Musa Şamil: “Timurlu Devlet Yapısı”, Afyonkarahisar 1. Türk Tarih Sempozyumu: Türklerde Devlet, Bildiriler, 19-24 Ekim 2017, İstanbul 2018, s. 159-186

5) Ansiklopedi Maddeleri

- 339) AKA, İsmail: Timur, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012, 41: 173-177
- 340) AKA, İsmail: Timurlular, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012, 41: 177-180
- 341) AKA, İsmail: Şahruh, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2010, 38: 293-295
- 342) AKA, İsmail: Timurlular, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 8: 517- 533
- 343) ALGAR, Hamit: Ali Alparslan: Hüseyin Baykara, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998, 18: 530-532
- 344) BEKSAC, A. Engin: Timur Türbesi (Gur-i Emir), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1996, 14: 197-199
- 345) BEKSAC, A. Engin: Timurlular (Timurlu Sanatı), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 41: 180-184
- 346) SADİ, Nuriyev: Ebu Said, MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, 4: 47-49
- 347) SARİCİ, Selçuk: Hüseyin Mirza(Baykara), MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, 5: 645-646
- 348) SOLMAZ, Gürsoy: Timur Ve Seferleri, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 8: 540-553
- 349) UNAT, Yavuz: Uluğ Bey, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012, 42: 127-129
- 350) YUVALI, Abdülkadir: Ebu Said Mirza Han, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1994, 10: 224-225
- 351) Timur, MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, 12: 336-346
- 352) Timurlular, MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, 12: 346-376

Melâmîlik ve Bayrâmî-Melâmî Bir Şair:**Şeyh Seyyîd Abdülkâdir-i Belhî**

Nurgül Bağcı *

ORCID: 0000-0001-8593-2461

Öz

9. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan tasavvuf düşüncesi, 12. yüzyıldan itibaren tarikat oluşumlarıyla kendini göstermiştir. Bu dönemden sonra, Anadolu coğrafyası dâhil olmak üzere bütün İslam dünyasında da varlığını hissettirmiştir. Toplum ve devlet hayatında etkili olan tarikatlar, yüzyıllarca hem kendilerine intisap eden Müslümanların manevi gelişiminin tamamlanmasında hem de devlet elinin ulaşamadığı yerlerde sosyal huzur ve dayanışmanın sağlanmasında önemli rol oynamışlardır. Osmanlı topraklarında 15. yüzyılda Bayrâmî tarikatının bir kolu olarak ortaya çıkıp gelişen melâmîlik hareketi daha sonraki asırlarda Bayrâmî Melâmîliği (Melâmetîyye-i Bayrâmîyye) olarak adlandırılmış ve Muhammed Nuru'l-Arabi'ye kadar devam eden bu dönem, yapılan araştırmalarda tarikatın tarihi gelişiminde İkinci Devre olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle “melâmet”, “melâmî”, “melâmîlik” tabirleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ardından, 1861 yılında ailesiyle birlikte İstanbul'a gelen ve 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan dönemde İkinci Devre Melâmîleri arasında “kutup” olarak bilinen Şeyh Murâd Buhârî Dergâhı şeyhlerinden Seyyîd Abdülkâdir-i Belhî'nin melâmî tavrı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Melâmîlik, Bayrâmî Melâmîliği, Şeyh Seyyîd Abdülkâdir-i Belhî

Gönderme Tarihi: 17/01/2019**Kabul Tarihi:20/03/2019**

* Öğretim Görevlisi Dr., Ardahan Üniversitesi, Ardahan İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü - Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, E- posta: nurgulbagci@ardahan.edu.tr

Malamatism and A Bairami-Malami Poet:

Sheikh Sayyed Abd ol-Qader Balkhi

Nurgül Bağcı

ORCID: 0000-0001-8593-2461

Abstract

The Sufism idea, which began to emerge in the 9th century, showed itself as of the 12th century with the formation of religious cults. After this period, it was felt in the whole Islamic world, including Anatolia. These religious cults, which were effective in the lives of the society and the state, played an important role in the completion of the spiritual development of Muslims who were active for centuries and in ensuring the social peace and solidarity in areas where the state could not reach. The Malamatism movement, which emerged as a branch of the Bairami Cult in the 15th century in the Ottoman Territory, was called as the Bairami Malamatism (Melametiyye-i Bayramiyye) in ongoing centuries; and continued until Mohammed Nuru'l-Arabi that was accepted as the second period in the historical development of the cult. In the present study, first of all, information was given about the terms “malamat”, “malami” and “malamatism”. Then, the Malami attitude of Sayyed Abd ol-Qader Balkhi, who was one of the sheikhs of the Sheikh Murad Buhari Dervish Lodge, and who was known as “Qutb” among the Second Period Malamatism in the period that covered the late quarter of the 19th century and the first quarter of the 20th century after his arrival in Istanbul in 1861.

Keywords: Malamatism, Bairami Malamatism, Sheikh Sayyed Abd ol-Qader Balkhi

Received Date: 17/01/2019

Accepted Date: 20/03/2019

**МЕЛАМИЗМ И ОДИН ИЗ ПОЭТОВ БАЙРАМИ МЕЛАМИ:
ШЕЙХ СЕЙИД АБДУЛ КАДИРИ БЕЛХИ**

Резюме

Идея суфизма, которая начала возрождаться в 9-м веке, проявила себя в 12-м веке с появлением течений в исламе (тарикатов). После этого периода, включая Анатолию (Малую Азию) она распространилась во всем исламском мире. Эти течения, ставшие эффективными в жизни общества и государства, сыграли важную роль не только в завершении духовного развития мусульман, которые были активными на протяжении многих веков, но и в обеспечении социального мира и солидарности в регионах неподвластным государству. Меламизм который зародился и развивался в 15 веке на территории Османской империи как одно из направлений суфизма Байрами, в последующие столетия был назван Байрами Мелами и по данным научных исследований, именно этот период, который продолжался до времени Мухаммад Нурул-Араби, был вторым периодом в историческом развитии течения в исламе. В этой статье прежде всего даны понятия таким терминам как «мелам», «мелами», «меламизм». А далее в статье говорится о меламическом подходе одного из шейхов Сейида Абдул Кадира Белхи из суфийского монастыря (текки) Шейха Мурада Бухари, который в 1861-ом году вместе с семьей переехал в Стамбул и в конце 19-ого начала 20-ых веков стал известным среди Меламистов Второго Этапа под названием “Кутуп” (полус).

Ключевые слова: Меламизм, Байрами Мелами, Шейх Сейид Абдул Кадири Белхи

Получено: 17/01/2019

Принято: 20/03/2019

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı döneminin çalkantılı siyasi ortamında, kuşkusuz her alanda olduğu gibi tasavvufi alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Genel olarak bakıldığında, 19. yüzyılda bazı tarikat kollarının tesiri azalırken birçok yeni tarikat kolu da tarih sahnesine çıkmıştır. Şâzelîyye'nin bir kolu olan ve Cezayir-Fas bölgesinde yayılan Derkâvîyye, tarikatlar tarihinin en büyük eseri olan Tibyan'ın yazarı Haririzade Kemalettin Efendi ve Bursalı Mehmed Tahir'in bağlı olduğu Melâmîyye ve bu yüzyılda Ortadoğu ve Osmanlı'da hızla yayılan Halidîyye bunlardan birkaçıdır. Anadolu'da ise, Halidîyye başta olmak üzere Halvetîyye, Kâdirîyye, Rıfâîyye, Şâzeliyye, Mevlevîlik, Melâmîlik ve Bektaşîlik yaygın olan tarikatlar arasındadır.¹

Yüzyıllar boyu Müslümanlar için tasavvufi hayatın merkezi konumunda bulunan tarikat ve onlara bağlı tekve ve zaviyelerin vakıflar tarafından desteklendiği, bunlara bağlı olan vakıfların da "tekve-nişin şeyh" veya "post-nişin şeyh" ve yahutta "zaviyedar" olarak adlandırılan şeyhler tarafından yönetildiği bilinmektedir. Bu uygulama Osmanlı vakıf sistemi ile tekve ve zaviyelerin iç içe yaşadığını, vakıf kuralları çerçevesinde her türlü desteği gördüklerini; vakıf hukuku içinde "ümera", "ülema" ve "ehl-i şer" tarafından korunup desteklendiklerini açıkça göstermektedir.² Tarikatlar zaman zaman resmî kontrolden uzak bazen devlet desteğinde, bazen bağımsız vakıflar aracılığıyla finanse edilerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı toplumunun her yerine tesir etmiş tekke ve tarikatların devlet ile olan ilişkileri her zaman olumlu gitmemiş, Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemlerinde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. 30 Kasım 1925 tarihine kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde faaliyet gösteren tekkeler "Türbe, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu" ile resmen yasaklanmıştır. Bu kanun, 13 Aralık 1925 tarihli resmi gazetede yayınlanmıştır.³ Tarikatlar, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde de faaliyetlerine

¹ Rukiye Aydoğdu, "19. yy. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi- Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî Özelinde", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008,15; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, 67.

² dergiler.ankara.edu.tr > dergiler (PDF), Rifat Özdemir, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekve ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", 287 (12.06.2017).

³ M. Gül Akdeniz ve Hande Erdoğan, "16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Şeyh Yahya Efendi Tekkesi", *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy. 8 (2016): 3; Mehmed

yasal olmayan yollardan devam etmişlerdir. 1983'de hazırlanan Anayasa'nın 24. maddesine istinaden tarikat faaliyetlerine kısmen izin verilmiştir.⁴

Cem Apaydın “*Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme*” adlı makalesinde, 1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu'nun arka planı ve siyasi ortamıyla ilgili şu bilgilere yer vermiştir:

“Devletin ve toplumun aksayan noktalarının onarımını hedefleyen Osmanlı modernleşmesinin aksine, Cumhuriyet idaresi kesin ve son bir dönüşüm hamlesiyle modernleşme sürecini ileri bir boyuta taşımıştır. Cumhuriyet kadroları, bu dönüşümü “bilâ kayd-ü şart” Batı'ya doğru bir yöneliş olarak ele almıştır. Böylece bu çağdaşlaşma süreci bir anlamda iktisadi, politik, sosyal ve kültürel meselelerde yüzyılların ardından ilahi ilkelerin dışarıda bırakıldığı bir değişimi temsil etmiştir. Ayrıca yeni Cumhuriyet rejiminin yaratıcıları Osmanlı'dan intikal etmiş olan doğulu geleneklere, Cumhuriyet değerlerine tezat teşkil ettiği gerekçesiyle her zaman mesafeli olmuşlardır. Yeni rejim, tarikatları da bu anlamda sakıncalı görmüş ve bunları olumsuz anlayışla batıl inanç ve hurafelerin kaynağı olarak algılamış; bu sebeple tarikatların, rejim karşıtı hareketlerin baş aktörü olarak ortaya çıkabileceğini daima göz önünde bulundurmıştır. Tekkelerin kapatılmasında bu yapıların yalnızca dini mahiyetinin değil, aynı zamanda bir karşı devrimci potansiyele sahip olmasının da sebep olarak ağır basmıştır.”⁵

Osmanlı topraklarında Bayrâmî tarikatının bir kolu olarak ortaya çıkıp gelişen melâmîlik hareketi, daha sonraki dönemlerde Bayrâmî Melâmîliği (Melâmetîyye-i Bayrâmîyye/Hamzâvîlik) olarak anılmıştır. Hacı Bayram Velî'nin halifesi olup 1475'te Göynük'te vefat eden Bıçakçı Ömer Dede (Emîr Sikkînî) ile başlayıp 18. yüzyılın sonlarına doğru bir sessizlik devresine giren Bayrâmî Melâmîliği, gerek yapı hususiyetleri gerekse merkezî yönetimle ilişkileri bakımından oldukça önemlidir. Muhammed Nuru'l-Arabi'ye (ö. 1888) kadar devam eden bu dönem, yapılan araştırmalarda tarikatın tarihi gelişiminde İkinci Devre olarak kabul edilmiştir.⁶ Gizli zikri ve “melâmet” tavrını

Saffet Sarıkaya, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Dini Tarikat Ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 3 (1998): 95.

⁴ Sarıkaya, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Dini Tarikat Ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri”, 95.

⁵ Cem Apaydın, “Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sy. 32 (2017): 151.

⁶ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 33-34; İsmail E. Erünsal, *XV-XVI Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman Elaskeri'nin Mir'âtü'l-Işk'ı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, 15; Ahmet Yaşar Ocak, “XVI.-XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzâvî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi”, *Belleten*, sy. 230 (1997):1.

benimseyen Ömer Dede, metod yönünden Akşemseddin’le anlaşamadığı için ayrı bir kol kurmuş ve kendi tarikatını yaymaya çalışmıştır. Ömer Dede, mizacındaki yatkınlık sebebiyle şeyhi Hacı Bayram Veli’de sezilen melâmet anlayış ve yaşayışına yeni bir içerik kazandırmıştır. Bu yeni içerik, kuvvetli bir cezbe ve coşkun bir vahdet-i vücud anlayışı ile kendini göstermiştir. Bu durum, Osmanlı yönetimi ile Bayrâmî Melâmîleri’nin ilişkileri açısından dönüm noktası sayılmıştır. İkinci Devre Melâmîliği de denilen ve vahdet-i vücûd anlayışını benimseyen bu kola mensup sûfîler, düşüncelerini her yerde ulu orta söyledikleri için Ehl-i Sünnet’in koruyucusu durumundaki Osmanlı yöneticileri tarafından sıkı takibe alınmışlardır; hatta bunlardan bazıları idam edilmiş, bir kısmı hapse atılmış ve bir kısmı da sürgün edilmiştir.⁷

Ahmet Yaşar Ocak “XVI.-XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzâvî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi” adlı makalesinde, Osmanlı yönetiminin melâmîlere bakış açısını şöyle değerlendirmiştir:

“Ömer Dede ile 15. yüzyılın sonlarında muhtemelen sosyal bir tepki olarak doğup gelişen Bayramî Melâmîliği’nin, 16. yüzyılda değişmeye başlayan sosyal, siyasi ve ekonomik şartlar sonucu 1520’lerden itibaren sadece tasavvufî bir düşünüş ve yaşayış olmaktan çok tam anlamıyla sosyal içerikli bir harekete dönüştüğü gözlemlenmiştir. Bu hareket aynı zamanda, önceleri çiftçi ve tımarlı sipahilerden oluşan bir tabana, daha sonra ise en çok esnaf zümresine dayanan mehdici bir karakter sergilemiştir. Osmanlı merkezî yönetimini melâmîler’e karşı sert tedbirler almaya ve bazı idam cezası uygulamaya yönelten sebep bu olmuştur. Çünkü devletin bir bakımdan esas dayanağını oluşturan söz konusu zümrelerde yaratılan geniş muhalefet tabanı, elbette yönetimi büyük ölçüde zarara sokacağı tahmin edilmiştir. Yoksa, Osmanlı Hükümeti’nin sadece bir inanç ve düşünce olarak kaldığı müddetçe aşırı olsun olmasın vahdet-i vücud telâkkisiyle uğraştığını kabul etmek zordur. Çok çabuk ayaklanma haline dönüşmeye elverişli olduğunu defalarca göstermiş olan bu muhalefet ortamını yok etmek maksadını gütmüştür. Bu itibarla bunun en kısa yolu, hareketin önderlerini ortadan kaldırmak olmuştur ki idam cezalarının temel nedeni de budur. Bir başka ifadeyle, Osmanlı yönetiminin Bayrâmî veya Hamzâvî Melâmîleri’ne uyguladığı siyaset, gerçekte düşüncenin değil eylemin mahkûm edilmesidir. Osmanlı yönetiminin en azından 16. yüzyılın son çeyreğine gelinceye kadar melâmîlere

⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, 2014, 277; Ocak, “XVI.-XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzâvî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi”, 2-4.

bakış tarzında muhtemelen Safevî motifinin de etkili olduğu düşünülebilir. Bunun ispatının şimdilik mümkün olmamakla birlikte, aynı motifin Kalenderîler için geçerli olduğu bilinmektedir. Gerek hareketin mehdîvi karakteri, gerek 16. yüzyıldaki melâmî şeyhlerinde görülen Şîî eğilimler, gerekse melâmîliğin Bayrâmîlik aracılığıyla Safeviyye tarikatı ile olan bağlantısı bu ihtimali büsbütün imkânsız kılmamaktadır. Özellikle Orta Anadolu'daki melâmî hareketinde Safevî sempatanlığı motifi düşünülebilir.”

Ayrıca Ahmet Yaşar Ocak aynı makalesinde, Emîr Sikkînî zamanından beri Osmanlı yönetimini meşrû kabul edemeyen Bayramî Melâmîleri'nin açık tavrının ortaya çıktığı devrin Hamza Bâlî zamanında olduğunu ve melâmîlerin Osmanlı yönetimine karşı oluşlarının başından beri Osmanlı yönetiminin kendilerine karşı şartlanması sonucu olmadığını; bu karşı oluşun altında onların tasavvufî doktrinlerinden kaynaklanan bir sebebin yattığını da ifade etmektedir.⁸

Melâmet ve Melâmîliğin Tanımı

Melâmet kelimesi, sözlükte “kınamak”, “kötülemek”, “ayıplamak”, “serzenişte bulunmak”, “korkmak”, “rûsvâlık” ... gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca, bu kelimenin tasavvufta bir makam ve bir tasavvuf anlayışının adı olarak yaygın bir kullanım alanı bulunmaktadır. Tasavvuf istilâhında yaygın olarak yapılan tanımı şöyledir: Yaptığı iyilikleri gösteriş olur endişesiyle gizlemek, kötülükleri ve işlediği günahları ise nefsiyle mücadele etmek için açığa vurmaktır.⁹ Melâmet, iyi ve olumlu yönleri açığa çıkararak sadece Allah karşısında yapılan zikri esas almak; riyadan, gösterişten, şöhretten kaçınmak şeklinde ortaya çıkan tutumun adı olarak geçmektedir. Bir anlamda ayıplardan korkmadan, çekinmeden istikâmet üzere yürümek; yerilmek ve eleştirilmeyi göze alıp bundan çekinmemek, bu yolda görevleri yerine getirmek gerekmektedir.¹⁰

Kınanmak anlamına gelen Arapça “levm” kökünden türemiş melâmet kelimesinin¹¹ esaslarını birbiriyle bağlantılı olan üç maddede toplamak mümkündür: Kınayanın kınamasından korkmamak, hayrı gizleyip şerri açığa vurmak, nefsi kötülemek. Bu terim, Kur'ân-ı Kerîm'deki Mâide Suresi'nin (5/54) “*Ey iman edenler! İçinizden kim dininden dönerse, (bilsin ki) Allah sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü*

⁸ Ocak, “XVI.-XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzâvî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi”, 11-14-16.

⁹ Hamza Kılıç, *Melâmetin Temel İlkeleri ve Günümüzde Melâmet*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008, 13; Nihat Azamat, “Melâmet” ملامت, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, İstanbul: TDV Yay., 2004, 24-25.

¹⁰ M. Hakan Alşan, *Anadolu Erenleri Melâmet Hırkası*, İstanbul: Kurtuba Kitap, 2012, 22; Hatice Ergin Ferik, “Cumhuriyet Döneminde Bir General: Sadettin Evrin Paşa'nın Tasavvuf Anlayışı”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, 104.

¹¹ Kılıç, *Melâmetin Temel İlkeleri ve Günümüzde Melâmet*, 16.

(şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir zaman kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin kınamasına aldırılmazlar). Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütuftur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir.”¹² meâlindeki âyet-i kerîmeye dayanmaktadır. Ayrıca, melâmet ehlinin nefsinin kınama konusunda dayandıkları Ku'rân-ı Kerîm'deki diğer ayetlerden birinde şöyle buyurulmuştur: (Kıyâmet, 75/2) “Kendini kınayan (pişmanlık duyan) nefse yemin ederim (diriltilip hesaba çekileceksiniz”.¹³ Bu ayette, kendisinden kaynaklanan her şeye karşı nefsinin muhasebe eden, kınayan kişi övülmektedir. Bu kişi, melâmet düşüncesine sahip kâmil bir kişidir.¹⁴ Sûfilerin törelerini, halktan ayrılışlarını, idarecilere yamanmalarını beğenmeyip yine tasavvuf prensiplerine dayanmakla beraber; onlara tepki göstermek için harekete geçen kişiler melâmet ve melâmetî terimlerini bu ayete dayanarak almışlardır.¹⁵

Melâmî ya da melâmetî kelimesi kınanmaya konu olan kişi demektir. Melâmîlik iyi davranışları açıklamaktan çok, kötü davranışları ortadan kaldırmaya yöneliktir. Yani, iyi ameller hakkında konuşmaktansa amellerinin eksiklikleri üzerinde durmayı tercih etmektedir. Başka bir deyişle melâmî, Allah için kazandığı iyilikleri değil fakat kusurlarını göz önünde tutmaktadır ve başarılarını küçümseyerek daha fazla başarmak için çalışmaktadır.¹⁶ Melâmîlere göre fiillerin ve sıfatların hepsi Allah'a aittir ve vücut olarak ta yalnız Allah'ın vücudu vardır. Her şey Allah'ın vücudunda fânidir ve melâmîlerin gerçek yolunun gayesi de Allah'ta fâni ve Allah ile bâkî olmaktır.¹⁷

Bazı araştırmacılara göre gerçekte melâmîlik büyük bir zümredir. Bunların da gerçekleri ve taklitçileri vardır. Gerçek melâmîler ihlasın manasına uymak, içteki doğruluğun kurallarını korumak için ibadetlerini gizlerler; hayırlarını, iyiliklerini örterler. Yaptıkları iyiliklerin halkın gözünden saklı kalmasını tercih ederler. Bazı kötü sıfatları göstererek bütün insanlardan gizlenirler. Gönül huzuruyla, her biri tam manasıyla Yüce Allah'ın emirlerine itaat ederler. Melâmetten muratları; riyadan kaçınmak, ihlası korumaktır. Bazı kaynaklarda, melâmî şeyhleri şöyle tarif edilmiştir: “Melâmî, iyiliğini

¹² Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrı-İbrahim Kâfi Dönmez-Ali Özek- Sadrettin Gümüş-Ali Turgut, “Kurân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli”, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, 116.

¹³ Karaman vdğr., “Kurân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli”, 576.

¹⁴ Abdülbâki Gölpinarlı, 100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969, 242-243; Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları, 14. baskı, 2017, 202; Mustafa Kara, Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları (Tarikatlar/Tekkeler/Şeyhler), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. baskı, 2010, 74; Kılıç, Melâmetin Temel İlkeleri ve Günümüzde Melâmet, 16.

¹⁵ Abdülbâki Gölpinarlı, 100 Soruda Tasavvuf, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2. baskı, 1985, 117.

¹⁶ Kılıç, Melâmetin Temel İlkeleri ve Günümüzde Melâmet, 13.

¹⁷ Cavit Sunar, Melâmîlik ve Bektaşîlik, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, 9.

göstermeyen, kötülüğünü gizlemeyen kimsedir. Günahkâr ve suçlu biri, suçunun ortaya çıkmasından nasıl korkar çekinirse bunlar da ibadetlerini göstermekten öyle kaçınırlar.”¹⁸

Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî ve Bayrâmî Melâmîliği

Dergâh, hânkâh, âsitâne ve ribât gibi çeşitli isimler altında Müslüman camiasının vazgeçilmez unsurlarından biri olan tekkeler, İslâm kültür ve medeniyetinin önemli ve yaygın eğitim kurumlarından sayılmıştır. Sultan Abdülaziz Dönemi’nde Türkistan bölgesinden gelen ve fütüvvet bilincinin özünü koruyan derviş ve şeyh sayısında artış olmuştur. Bu dönemin en ünlü isimlerinden biri de, Abdülkâdir-i Belhî’nin babası Süleyman Belhî’dir. Süleyman Belhî, Afganistan’ın en büyük hankâhlarından birinde şeyh iken Afganistan’a İngilizler’in saldırması ve geri çekilmesinden ardından yaşanan iktidar kavgaları yüzünden malını mülkünü vakfederek kalabalık bir kabileyle hacca gitmek üzere yola çıkmıştır.¹⁹ Kafile, Bağdat’da iken bir elçi vasıtasıyla Osmanlı-Rus Savaşı’nın (1852-1856) sona erdiği haberini almıştır. Süleyman Belhî, bu haber üzerine hac niyetini erteleyerek kabileyle birlikte Musul, Diyarbakır, Urfa ve Halep şehirlerinden sonra Anadolu’ya geçmiş ve 1857²⁰ yılında Konya’ya ulaşmıştır.²¹

¹⁸ Şeyh Rüşühüddin İsmail bin Ahmed el-Ankaravî, *Mevleviler Yolu*, sadeleştiren ve yayına hazırlayan: Mehmet Kanar, İstanbul: Şüle Yayınları, 2012, 37.

¹⁹ Abdülkâdir Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, çev: Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), İstanbul: Pan Yayıncılık, 2014, 3; Abdülkâdir Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, çev: Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul: İstanbul Tasavvuf ve Musîkî Araştırmaları Derneği Yayınları, 2017, 12; Baran Aydın, *Hankâh*, İstanbul: Destek Yayınları, 2016, 306,307.

²⁰ Bazı kaynaklarda Belhî ailesinin Konya’ya geliş tarihi 1276 (1859) olarak belirtilmiştir. Bakınız: Nihat Azamat, “Abdülkâdir-i Belhî” (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul: TDV Yay., 1988, 231; Nuran Çetin, “Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 4 (2015): 19; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, c. 1, 1936, 229-230; Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, 182; Tarık Velioglu, *Osmanlı’nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli’den Dede Paşa’ya)*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2017, 422.

Bir başka kaynaktan da Belhî ailesinin 1264 (1848) yılında Afganistan’dan hicret edip İran ve Irak yoluyla 1859’da Konya’ya ulaştıklarını belirtilmektedir. Bakınız: Ahmed Yüksel Özemre, *Üsküdar’ın Üç Sırlısı*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 6. baskı, 2017, 104; İbrahim Zâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, a <http://ismailhakkialtuntas.com>, Hüseyin Vassaf “Sefine-i Evliya”da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi-Seyyid Abdülkâdir Belhî Hazretleri (25.05.2017).

Yusuf Öz, makalelerinin birinde onların 1857 yılında Konya’ya geldiklerini belirtmiştir. Bakınız: Yusuf Öz, b “Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları”, 10, Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler) 1, Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2-3 Mayıs 2002, 150.

Ayrıca, Yusuf Öz başka makalesinde de Belhî ailesinin 1853 yılında ülkesinden ayrıldığını ve 1855 yılında Konya’ya ulaştıklarını belirtmiştir. Bakınız: Yusuf Öz, a “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve “Defter-i Kuyûdat” Fihristi”, *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, Ahmet Yesevî Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayını, sy. 23, (2002): 159-160.

²¹ Öz, b “Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları”, 150; Öz, a “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve “Defter-i Kuyûdat” Fihristi”, 160; Bahattin Kahraman, “Burhaneddin-i Belhî’nin Çağatayca Şiirleri”, *Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)* 4, sy. 2, (2009): 677-678; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 5; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 13; Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel*

Şeyh Seyyid Süleyman ve oğlu Abdülkâdir-i Belhî, Konya’da dört yıl²² ikametleri esnasında²³ bazı edebî, dinî eserleri okuyup incelemekle meşgul olmuşlardır.²⁴ Süleyman Belhî de, Sadreddin-i Konevî Türbesi Kütüphanesi’nde bulunan Şeyhü’l-Ekber Muhyiddîn İbnü’l Arabî’nin “*el-Fütûhâtü’l Mekkiyye fî ma’rifeti’l-esrâri’l-mâlikiyye vel-mülkiyye*” adlı en büyük ve temel eserini istinsah etmiştir.²⁵ Bu yıllarda Mevlevî çevreleriyle de görüşen Süleyman Belhî, Mehmed Saîd Hemdem Çelebi çelebilik makamında (1815-1859) iken, 1855-1859 yılları arasında Mevlevîliğe intisab etmiştir. Çelebiler, Süleyman Belhî’ye saygı duymuşlardır. Şemseddin-i Tebrîzî türbedârı Ahmed Dede tarafından, Nakşi şeyhlerinden Şeyh Murad Buhârî Dergâhı şeyhi mesnevî-han Seyyid Süleyman Belhî’ye bir Mevlevî hilâfetnâmesi de verilmiştir.²⁶

Abdülkâdir-i Belhî, Konya’da iken Mevlevîlerle dostluk bağları güçlenmiştir. Onlar sayesinde Anadolu sufiliği ile tanışmıştır.²⁷ O, Konya’da kaldığı dört yıllık süre zarfında Mevlâna’nın eserleriyle ilgilenmiştir. Abdülbâki Gölpınarlı, Mesnevî’nin çevirisi gözden geçirirken kitabın önsözünde Seyyid Abdülkâdir-i Belhî’nin son asrın en büyük sûfî şairi

ve *Resmî Yazışmalar*), 12; Yusuf Öz, “Nâmeî be Sefir Kebîr-i İrân der İstânbûl”, *Âyine-i Mirâs*, Shomare-i 29, Dovre-i Cedîd, Tehran, (1382): 186.

Bazı kaynaklarda Konya’ya kadar göçün 10 yıl sürdüğü bilgisi mevcuttur. Belhî ailesi, Mâverâünnehr’den İran’a geçmiş, sonra Meşhed yolu ile Bağdat’a ulaşmışlar ve mübarek yerleri ziyâret etmişlerdir. Buradan da Urfâ üzerinden Konya’ya geçişlerdir. Bakınız: Şaban Er, *Melâmîlik Ve Osmânî Devri Melâmîleri*, İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2015, 444.

²² Hanafî Gondoozi, *Yanabi al’avadat*, motarjam: Moosa Danesh, Mashhad: Albohoos Aleslamie, 1392, 41; Ahmad Panah, “Gondoozi Balkhi va Yanabi Almavadda Sheikh Sayyed Soleman Balkhi”, *Magazin: Ketab va Mah Din*: 1381, 83, www.noormags.ir >view> articlepage, (18.06.2017).

²³ Ekrem Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1999, 44; Kahraman, “Burhaneddin-i Belhî’nin Çağatayca Şiirleri”, 678; Bahattin Kahraman, *Burhâneddîn-i Belhî ve Türkçe Divânı*, Konya: Kömen Yayınları, 2012, 14; Azamat, “Abdülkâdir-i Belhî” (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 231; Öz, b “Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları”, 6; Seyyid Burhâneddin Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar-Arzu Meral, İstanbul: Revak Kitabevi, 2017, 12; <https://sorularlaİslamiyet.com> > yenabiu’l-mevedde, *Sorularla İslamiyet*, “*Yenabiu’l-mevedde*” adlı eserin yazarı Süleyman el-Kunduzî, Şii midir? (25.05.2017); Öz, “Nâmeî be Sefir Kebîr-i İrân der İstânbûl”, 186; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, Ba Sarparastiyi Hasan Anoooshe, Tehran: *Ministry of Culture and Islamic Guidance Publishing and Publishing Organization*, 1383, 584.

²⁴ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 182; Öz, a “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve “Defter-i Kuyûdât” Fihristi”, 162; <https://sorularlaİslamiyet.com> > (25.05.2017).

²⁵ Gondoozi, *Yanabi al’avadat*, 41; Panah, “Gondoozi Balkhi va Yanabi Almavadda Sheikh Sayyed Soleman Balkhi”, 83; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 5; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhâmât-ı Rabbâniyye)*, 13-14; Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 12; Altuntaş, a <http://ismailhakkialtuntas.com>, (25.05.2017); İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, c <http://ismailhakkialtuntas.com>, *Hüseyn Vassaf “Sefîne-i Evliya”da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi-Seyyid Şeyh Süleymân Hâce* (25.05.2017).

²⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2. baskı, 2006, 368; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 5; Kahraman, “Burhaneddin-i Belhî’nin Çağatayca Şiirleri”, 677; Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, VI-12; <https://sorularlaİslamiyet.com> > (25.05.2017).

²⁷ Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, 44; Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 23.

olduğunu, hemen hemen bütün eserlerinde Mesnevî'yi esas tuttuğunu ve bir kısmında onu tanzir ettiğini; yer yer Mesnevî'den beyitler aldığını ve Mevlâna'ya büyük hürmet gösterdiğini belirtmektedir.²⁸ Büyük mutasavvıflardan Seyyid Abdülkâdir-i Belhî de, Mevlâna Hazretleri gibi eserlerinde insanda bulunması gereken ideal vasıflardan bahsetmektedir. Ayrıca, “*Yar ol bâr (yük) olma; gül ol, hâr (diken) olma!*” sözü ile de bu durumu özetlemektedir.²⁹

Dini ilimleri, Arapça ve Farsça'yı babasından öğrenen Abdülkâdir-i Belhî, Konya'da iken Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin “*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*” adlı eserini okuyup bitirmiştir.³⁰ Başka bir kaynakta da Abdülkâdir-i Belhî'nin babası gibi, Şeyh'ül Ekber'in³¹ (ö.1165-1240) bazı eserlerini istinsah ile meşgul olduğu bilgisi yer almaktadır.³²

Süleyman Belhî ve beraberindekiler, Sultan Abdülaziz (1861-1876)'in özel davetiyle Bursa üzerinden 1861 yılında İstanbul'a gelip yerleşmişlerdir.³³ Kaynaklarda, Belhî ailesinin İstanbul'a geliş tarihi farklılık göstermektedir: Hür Mahmut Yücer ve Tarık Velioğlu, Belhî ailesinin 1863 yılında Bursa'ya gittiklerini, ardından 1866 yılında

²⁸ Mevlâna, *Şark İslam Klasikleri Mesnevî I*, çev. Veled İzbudak, Gözden geçiren: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995,1.

²⁹ Önder Göçgün, *Mevlâna ve İnsan*, 1. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Konya: Selçuklu Araştırma Merkezi Yayınları, 3-5 Mayıs 1985, 166.

³⁰ Azamat, “Abdülkâdir-i Belhî” (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 231; Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, 44; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 2; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye)*, 11-13; Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 23; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 584.

³¹ Asıl adı; Muhyiddîn İbnü'l Arabî (محي الدين ابن العربي)'dir. Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan sûfi müelliflerden birisidir. İbnü'l Arabî'nin görüşlerini takdir edenler, O'nun tasavvufta otorite oluşunu kendisine “Şeyhü'l Ekber”, dinî ilimlerde müceddid oluşunu da “Muhyiddîn” lakaplarını vererek ifade etmek istemişlerdir. Bazı kaynaklarda adı İbn Arabî şeklinde de yazılmıştır. Ancak, kendi adını birçok yerde (*el-Fütûhât, Dîvân*) Muhammed İbnü'l Arabî olarak kaydetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mahmud Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 20, İstanbul: TDV Yay., 1999, 493-516; Çağfer Karadaş, “İtikadî Görüşleri”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 20, İstanbul: TDV Yay., 1999, 516-520; Mahmut Kaya, “İslâm Düşüncesindeki Yeri”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi c. 20, İstanbul: TDV Yay., 1999, 520-522.

³² Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 182.

³³ Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, 44; Kahraman, “Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri”, 678; Kahraman, *Burhâneddîn-i Belhî ve Türkçe Divânı*, 14; Azamat, “Abdülkâdir-i Belhî” (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 231; Öz, b “Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları”, 6; Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 12; <https://sorularlaİslamiyet.com> > (25.05.2017); Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 584; Öz, “Nâmeî be Sefir Kebîr-i İrân der İstânbûl”, 186; Gondoozi, *Yanabi al'mavadat*, 41; Panah, “Gondoozi Balkhi va Yanabi Almavadda Sheikh Sayyed Soleman Balkhi”, 83.

Bazı kaynaklarda Abdülkâdir-i Belhî'nin, Sultan Abdülaziz (1861-1876)'in özel davetiyle Bursa'dan İstanbul'a göç ettiği, orada bir tekyede şeyh olduğu ve Abdülkâdir-i Belhî'nin vefatına kadar on yıl vazifesine devam ettiği bilgisi mevcuttur. Bakınız: Tahsin Yazıcı, “Abd-Al-Qader Balkî” (Routledge & Paul Kegan), Encycloaedia Iranica, Volume I, Edited By Ehsan Yarshater, Tahran: 1985, 131.

İstanbul'a geldiklerini ifade etmişlerdir.³⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, Abdülkâdir-i Belhî'nin babasıyla birlikte 1180/1863 (tarih yanlış yazılmış,1280 olabilir) yılında Bursa'ya gittiklerini, daha sonra Sultan Abdülaziz'in daveti üzerine İstanbul'a geldiklerini belirtmiştir.³⁵ Ahmet Yüksel Özemre, Neşen Çağıl ve Yüce Gümüş ise Belhî ailesinin muhtemelen (1281)1864 yılında İstanbul'a gelmiş olabileceğini düşünmektedirler.³⁶ Mustafa Özel ve Ahmet Cahit Haksever'e göre, Şeyh Süleyman Belhî ve ailesi 1867 yılında İstanbul'a gitmişlerdir.³⁷

Süleyman Belhî ve ailesi, devlet tarafından kiralanan Sülüklüdeki³⁸ konakta iki yıl misafir edildikten sonra³⁹ Üsküdar'da bir konağa taşınmışlardır. Bu konakta kaldığı süre zarfında Süleyman Belhî'ye bütün imkânlar tanınmış, Sultan Abdülaziz tarafından kendisine maaş bağlanmış; hatta arzu ettiği kitapların istinsah edilmesi için hizmetine üç kâtip bile verilmiştir.⁴⁰

Sultan Abdülaziz, Süleyman Belhî'ye ihtiram gösterilmesini ve ona iki bin sekiz yüz kuruş maaş bağlanmasını emretmiştir. Ayrıca, şeyh için Matbaa-ı Âmire'den yemek de gönderilmiştir. Süleyman Belhî kendisine maaş bağlanınca misafirhaneden ayrılmış ve İstanbul'un Aksaray, Sülüklü, Hırka-i Şerîf, Beykoz, Akbaba, Kabataş ve Üsküdar gibi semtlerinde kiracı olarak ikamet etmiştir. Ayrıca, kira bedeli devlet tarafından ödenmiştir.

³⁴ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 252-253; Velioglu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli'den Dede Paşa'ya)*, 422.

³⁵ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 182; Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 104.

³⁶ Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 6; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye)*, 14; Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 105; Altuntaş, a <http://ismailhakkialtuntas.com>, (25.05.2017).

³⁷ Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, sy. 16 (2002): 115; Ahmet Cahit Haksever, "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektâşilik ve Nakşbendilik Örneği", *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 38 (2009) 52.

³⁸ Bir kaynakta, bu misafirhanenin Sulukule semtinde olduğu ve kirasının şah tarafından ödendiği yazmaktadır. Bakınız: Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 584.

³⁹ Bazı kaynaklarda bu konağın devlet misafirhanesi olduğu yazmaktadır. Hür Mahmut Yücer, Süleyman Belhî için Yusuf Paşa'da Haşim Ağa Konağı'nın devlet tarafından kiralandığını yazmıştır. Bakınız: Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 252.

Yusuf Öz ve Bahattin Kahraman da, Süleyman Belhî'nin iki yıllığına devlet misafirhanesinde kaldığını belirtmiştir. Bakınız: Öz, b "Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları", 151; Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", 162; Kahraman, "Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri", 677; Kahraman, *Burhâneddîn-i Belhî ve Türkçe Divânı*, 9.

⁴⁰ Öz, b "Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları", 151; Kahraman, "Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri", 677; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 252; Ergun, *Türk Şâirleri*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, 230; Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", 162-163; Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", 115; Çetin, "Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları", 18-19; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 182; Işın, "Abdülkâdir-i Belhî", 44; Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 13; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 7; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye)*, 15.

Bu dönemde, dinî kitapları okumakla ve yıllardır temin etmeyi arzuladığı “Kütüb-i Sitte”yi incelemekle meşgul olmuştur. Süleyman Belhî, İstanbul’daki altı yıllık ikametinden sonra 1867 yılında hacca gitmek üzere hazırlık yaptığı (gerekli harçlıkların devlet tarafından karşılanacağı) bir anda Meclis-i Meşâyih reisi Hâfız Feyzullah Efendi’nin 1867 yılında vefatı üzerine Meclis-i Meşâyih’in yeni reisi Osman Selahaddin Mevlevî (ö.1304/1887) ve beraberindeki on iki meclis üyesi tarafından İstanbul’daki Özbek/Buhara tekkesinde ziyaret edilmiştir. Meclis üyeleri, Süleyman Belhî’ye Nakşi şeyhi ve Mesnevî-hân Feyzullah Efendi’den boşalan Eyüp Nişancasındaki Şeyh Murâd Buhârî Dergâhı şeyhliğine tayin edildiği haber vermişlerdir.⁴¹

Süleymân Belhî’nin diğer şair oğlu Burhaneddin Belhî tarafından kaleme alınan “Defter-i Kuyûdât” adlı eserde, daha önce herhangi bir kaynakta yer almayan yeni bilgilere ışık tutulmaktadır. Bu kitapta, Seyyid Süleyman Belhî ve meclis üyeleri arasında geçen bir hadisenin Süleymân Belhî’nin hayatını ne derece etkileyip değiştirdiğinden bahsedilmiş, Süleyman Belhî’nin ikinci defa hacca gitmeye niyetlendiği hâlde tekrar hacca gitmesine engel olan aşağıdaki hâdiseye şöyle yer verilmiştir:

“Seyyid Süleymân Belhî Hazretleri’nin huzuruna gelen meclis üyeleri, Süleyman Belhî’den şu sözleri işitmişlerdir: “Ben sizden tekke istemedim ve kesinlikle kabul etmiyorum. Ben dost tâlibiyim, post talibi değilim.” Bu durum karşısında meclis üyeleri, “Hazret-i Siyâdet-penâh’ın söylediği doğrudur. Ancak, biz sizin nur saçan kemâl güneşinizle aydınlanmak; cevher dolu irfan denizinizden feyizlenmek istiyoruz. Bu konuda bize lütfediniz, isteğimizi kabul buyurunuz. Bu dervişlerin hâtırı için bizi şâd ediniz.” diye ısrar etmişlerdir. Süleyman Belhî’nin kalbi birazcık olsun yumuşamıştır ve oğlu Burhaneddin-i Belhî’den Kurân-ı Kerîm’i getirmesini istemiştir. “Tefe’ül edeyim. Eğer Allah izin verirse O’nun emrine uyacağım. Eğer izin vermezse yine emrine tâbi olurum. Sizler de diyânet ehli olduğunuza göre, Allah’ın kelâmına itaat etmelisiniz.” demiştir. Meclis üyeleri de O’nun dediklerini kabul etmişlerdir. Oğlu Burhaneddin Belhî Kur’ân’ı Kerîm’i getirdiğinde Süleyman Belhî ilk önce Kur’ân’ı Kerîm-i öpmüş, sonra bir sayfasını

⁴¹ Özel, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, 115; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 182; Azamat, “Abdülkâdir-i Belhî” (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 231; Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, 44; Haksever, “Osmanlı’nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektâşilik ve Nakşibendilik Örneği”, 52; Velioğlu, *Osmanlı’nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli’den Dede Paşa’ya)*, 423; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 7; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 15; Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 13-14; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 584; Gondoozi, *Yanabi al’ mavadat*, 41; Panah, “Gondoozi Balkhi va Yanabi Almavadda Sheikh Sayyed Soleman Balkhi”, 83.

açmıştır. Rastgele açtığı sayfadan Yunus Sûresi'nin yirmi altıncı âyeti⁴² (10/26) çıkmıştır. Orada bulunanların tamamı oldukça memnun olup “Ey Hazret-i Şeyh-i Kâmil, gönlümüzün muradına şimdi hâsıl oldu.” demişlerdir. Bunun üzerine Seyyid Süleymân Belhî, “Meveddetle (muhabbetle) yoğrulmuş bu garibin alinyazısı böyleymiş. Bunda büyük bir hayır olduğu umuyoruz” diyerek sözünü bitirmiştir.”

Bu tayin sebebiyle, Süleyman Belhî dergâha taşınmış ve hayatının sonuna kadar dergâhta şeyhlik makamında oturmuştur. Şeyh Murad Buhârî Dergâhı'nda ulemadan birçok kişiye hadîs ve tefsir okutan Şeyh Süleyman Belhî, diğer vakitlerinde de kitap ve risâle yazmakla meşgul olmuştur.⁴³ Nakşibendî-Müceddidî⁴⁴ şeyhi olarak tanınan Süleyman Belhî, Sultan Abdülaziz Hân'ın saltanatı boyunca on altı yıl İstanbul'da ikamet etmiş; ulemadan birçok kişiye hâdis ve tefsir okutmuş, diğer vakitlerinde de kitap ve risâle yazmakla meşgul olmuştur. Şeyh Murad Buhârî Dergâhı'nda on yıl şeyhlik vazifesini yerine getirmiştir.⁴⁵

Bazı kaynaklarda, Osmanlı-Rus Savaşı başladığında hastalanan Süleyman Belhî'nin hastalığının muharebe boyunca devam ettiği ve savaş sonunda iyice şiddetlendiği yazmaktadır.⁴⁶ O, 74 yaşındayken 6 Şaban 1294 (16 Ağustos 1877) tarihinde perşembe

⁴² “Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne toz (kara leke) bulaşır ne de bir horluk (gelir). İşte onlar cennet ehlidirler. Ve onlar arada ebedî kalacaklardır.” Bakınız: Karaman vdğr., “Kurân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî”, 211.

⁴³ Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 14-15-16.

⁴⁴ Müceddidîlik, Nakşîliğin Horasan köklü klasik tasavvuf anlayışına bağlı bir koldur. İstanbul'da 18. yüzyılda yaygın iken 19. yüzyılda aynı tarikatın Hâlidîlik kolunun yaygınlaşması üzerine ilgi odağı olmaktan uzaklaşmıştır. Bakınız: Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, 44; Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 104; Altuntaş, a <http://ismailhakkialtuntas.com>, 25.05.2017).

⁴⁵ Gondoozi, *Yanabi al'mavadat*, 45; Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 17; Kahraman, “Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri”, 677; Öz, b “Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları”, 152; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 7; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlahîyye ve İlhâmât-ı Rabbâniye)*, 15; Mehmet Akif Köseoğlu, b “Melâmî Şeyhlerinin İstanbul'da Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları”, Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Tika Kültür Yayınları, 2016, 181; Aydın, *Hankâh*, 343; Velioglu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli'den Dede Paşa'ya)*, 423; Er, *Melâmîlik Ve Osmânî Devri Melâmîleri*, 444; İsmail Avcı, *Abdülkâdir-i Belhî'nin Esrâr-ı Tevhîd'i ve Nâzım Paşa'nın Türkçe Tercümesi, Süfi Araştırmaları* 6, sy. 12, (2015):39; Çetin, “Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları”, 19; Ahmet Semih Torun, “Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme”, Ankara: *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, sy. 34 (2010): 133; Öz, “Nâmeî be Sefîr Kebîr-i İrân der İstânbûl”, 186.

Bazı kaynaklarda Süleyman Belhî'nin, 9 sene veya 9 seneden fazla hizmet verdiği belirtilmiştir. Bakınız: Özel, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, 116; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 252; Altuntaş, c <http://ismailhakkialtuntas.com>, (25.05.2017); Er, *Melâmîlik Ve Osmânî Devri Melâmîleri*, 443.

⁴⁶ Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 18.

sabahı saat üçte ahirete intikal etmiş⁴⁷ ve Şeyh Murâd Buhârî Dergâhı hazîresine defnedilmiştir.⁴⁸

Çalışmamızın devamında, Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî'nin hayatından⁴⁹ kısaca bahsedip melâmîliğin seyri ve gelişimi hakkında bilgi verdikten sonra Abdülkâdir-i Belhî'nin melâmî tavrı üzerinde duracağız.

Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî 1839 yılında Belh yakınlarındaki Kunduz'a bağlı Hankâh kasabasındaki bir tekkede⁵⁰ dünyaya gelmiştir.⁵¹ Özkent Hükümdarı Seyyid Burhanettin Kılıç torunlarından Şeyh Süleyman Efendi'nin büyük oğludur.⁵² Asıl adı

⁴⁷ Bazı kaynaklarda, Süleyman Belhî'nin akıl hastalığından vefat ettiği yazmaktadır. Bakınız: Öz, b "Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları", 152; Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", 163; Kahraman, "Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri", 677.

Şaban Er, Şeyh Süleyman Belhî'nin sinir hastalığından ölmediğini iddia etmektedir. Bazı araştırmacıların Şeyh Süleyman Belhî'nin "istiğrak" ve "insilâh hâllerini" "sinir hastalığı" olarak anladıklarından ve bu şekilde bilgi verdiklerini belirtmektedir. Bakınız: Er, *Melâmîlik Ve Osmânî Devri Melâmîleri*, 445.

⁴⁸ Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 182; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 252-253; Öz, b "Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları", 152; Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", 163; Yusuf Öz, "Burhaneddin Belhî Ve Türkçe Mektupları", *Edebiyat Dergisi*, sy. 15 (2006): 204; Kahraman, "Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri", 677; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 8; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 15; Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 17-19; Çetin, "Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları", 18-19; Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", 116; <https://sorularlaİslamiyet.com> > (25.05.2017); Yusuf Öz, "Nâme-i Sefir Kibir-i İrân der İstânbûl", *Ayine-i Mirâs*, Shomare-i 29, Dove-i Cedîd, Tehran, (1382): 186; Gondoozi, *Yanabi al'mavadat*, 31-43; Panah, "Gondoozi Balkhi va Yanabi Almavadda Sheikh Sayyed Soleman Balkhi", 82-84.

⁴⁹ Abdülkâdir-i Belhî'nin hayatı, eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Nurgül Kına, *Dîvân-i Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî Teshîh u Mukaddime u Ta'likât (Sheikh Abd ol-Qader Balkhi's Divan Emendation, Introduction, Appendices)*, Tehran: Haft Vadi, 1397, 7-55; Nurgül Kına ve AliReza Hajiannezad, "Negâhî be Âsâr u Efkâr-i Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî", *Motâle'ât-i Âsyâ-yi Segîr*, Shomare-i 5, (1397): 157-170.

⁵⁰ Bazı kaynaklarda, Seyyid Abdülkâdir-i Belhî'nin Hankâh-ı Çâl'da doğduğu belirtilmektedir. Bakınız: Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 1.

⁵¹ Ergun, *Türk Şairleri*, 229; Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî" (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 231; İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû's-Şuarâ), "Abdülkâdir Efendi", c. 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999, 31; Veyis Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013, 93; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 1; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 11; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 253; Cemâl Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999, 174; Cemâl Kurnaz, *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, Ankara: Yargıcı Matbaası, 1997, 166; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, Ba Sarparastiyi Hasan Anooshe, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Publishing and Publishing Organization, 1383, 585; Mermet Mermi Haskan, *Eyüplü Hattatlar*, İstanbul: İstanbul, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2004, 24; Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 181; Yazıcı, "Abd-Al-Qader Balkî", 131; Mohammad Yasir Mahdî, "Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikîsi Dergisi*, sy. 18 (2011): 238; Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 104; Velioğlu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli'den Dede Paşa'ya)*, 422; Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 23; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 584; Gondoozi, *Yanabi al'mavadat*, 49; Altuntaş, a <http://ismailhakkialtuntas.com>, (25.05.2017).

⁵² İnal, Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû's-Şuarâ), "Abdülkâdir Efendi", 31; Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî" (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 231; Gölpinarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar*, 152; Yazıcı, "Abd-Al-Qader Balkî", 131; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 1; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 11; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, 93; Haskan,

Gulâm-ı Kâdir'dir. İstanbul'a geliştinden sonra buranın şivesiyle kendisine Abdülkâdir denilmiştir.⁵³

Şiirlerinde Gulâm-ı Kâdir, Belhî, Kundûzî, Belhî Seyyid, Kâdir-i Belhî ve Kâdir-i Hikmet mahlaslarını kullanan⁵⁴ Abdülkâdir-i Belhî'nin oldukça büyük bir dîvânı vardır.⁵⁵ Türkçe, Arapça, Farsça ve Çağatay dillerini bilen Abdülkâdir-i Belhî'nin *Dîvân*'ı Farsça, Çağatay ve Anadolu Türkçesiyle yazılmış tasavvufî manzumelerden oluşmaktadır.⁵⁶ Bu manzumeler şiir açısından değil, tasavvufî açıdan çok kıymetlidir. Son asrın en büyük sufi şairi olan Abdülkâdir-i Belhî, tasavvufun inceliklerini ve sırlarını açık bir şekilde anlatmıştır.⁵⁷ Şairin, Türkiye Türkçesi yanında Çağatay Türkçesi ve Farsça kaleme aldığı şiirleri de bulunmaktadır.⁵⁸ O, Türkçe manzumelerini bazen Anadolu lehçesiyle bazen Çağatay lehçesiyle yazmış ve çoğunlukla aynı manzumede her iki lehçeyi de

Eyüplü Hattatlar, 24; Mahdî, "Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", 238; Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, 174; Kurnaz, *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, 166; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 584.

⁵³ Işın, "Abdülkâdir-i Belhî", 44; Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 181; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 253; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 1; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye)*, 11; Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 23; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 584; Mahdî, "Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", 238; Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, 174; Kurnaz, *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, 166.

⁵⁴ Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", 166; 34-Kasım Evli, "Muhammed Burhaneddin-i Belhi Ve Farsça Divanı (Tenkitli Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, 13; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 10; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye)*, 16.

Hasan Anûşe'ye göre; bu divânda Seyyîd Abdülkâdir-i Belhî'nin mahlası Seyyîd Gulâm Kâdir ve Belhî'dir. Bakınız: Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 585.

⁵⁵ Ergun, *Türk Şairleri*, 231.

⁵⁶ Ergun, *Türk Şairleri*, 231; Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", 165; Öz, b "Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları", 153; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 254; Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 108; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 10; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye)*, 16; Evli, "Muhammed Burhaneddin-i Belhi Ve Farsça Divanı (Tenkitli Metin)", 13; Yazıcı, "Abd-Al-Qader Balkî", 132; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 585; Altuntaş, a http://ismailhakkialtuntas.com_1 (25.05.2017).

⁵⁷ Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 185; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 10; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye)*, 16; Yazıcı, "Abd-Al-Qader Balkî", 132; Mahdî, "Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", 238; Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî" (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 232; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 254.

⁵⁸ Kahraman, "Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatay Şiirleri", 681; Kara, "Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Seferi", 54; Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", 165; Öz, b "Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları", 153.

kullanmıştır.⁵⁹ Abdülkâdir-i Belhî'yi bir sanatkâr olarak değil, bir sûfî olarak tetkik etmek gerekmektedir.⁶⁰

Seyyid Abdülkâdir Belhî Türkçe, Arapça, Farsça ve Çağatayca lisanlarına ana dili kadar vâkıf⁶¹, edib, zâhid, kâmil bir kişiliğe sahiptir.⁶² Bazı manzumelerini Çağatay lehçesiyle nazmetmiş, bazı şiirlerinde Çağatay Türkçesi kelimeler kullanmıştır.⁶³ Çevresinde hürmetle anılıp sevilen birisidir. Abdülkâdir-i Belhî, ta'likte de iyi bir hattat olarak da zikredilmiştir. Ta'lik hatla yazılmış bazı levhaları vardır. Yaşı ilerledikten sonra yazı meşgalesini tamamen terk etmiştir.⁶⁴ O, 20. yüzyıl mutasavvıfları arasında önemli bir yere sahiptir. Yazdığı eserler de tamamıyla tasavvufidir,⁶⁵ ayrıca döneminin önemli tasavvuf şairlerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁶⁶ Bazı kaynaklarda, “son zamanın en ünlü ve gerçek sûfîsî”, “son asrın en büyük sûfî şairi”, “son asrın en meşhur mutasavvıfı”, “Mevlâna'dan sonra en uzun manzum tasavvufî eser veren şair” olarak anılmaktadır. Bütün eserlerinde *Mesnevî*'yi esas tutmuş, bir kısmında onu tanzir etmiş; yer yer *Mesnevî*'den beyitler almış ve Mevlâna'ya büyük bir hürmet göstermiştir.⁶⁷

Saadet Karaköse yaptığı çalışmanın önsözünde Abdülkâdir-i Belhî'nin Divânı'nın birçok yerinde Mevlâna etkisinin görüldüğünden bahsetmiştir. Ayrıca, Anadolu'nun ilk

⁵⁹ Ergun, *Türk Şairleri*, 231.

⁶⁰ Ergun, *Türk Şairleri*, 231; Öz, a “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve “Defter-i Kuyûdat” Fihristi”, 165; Altuntaş, a http://ismailhakkialtuntas.com_ (25.05.2017); Mahdî, “Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, 238.

Abdûlbaki Gölpınarlı *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı eserinde, Abdülkâdir-i Belhî'nin *Divânı*'ndan Farsça bir manzume ile Türkçe bir manzumeye yer vermiştir. Bakınız: Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 18.

⁶¹ Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 108; Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 23; Haskan, *Eyüplü Hattatlar*, 25; Reşad Ekrem Koçu, “Abdülkadir Efendi” (Şeyh), c.1, İstanbul: Neşriyat Kolektif Şirketi, 1958, 119; Altuntaş, a http://ismailhakkialtuntas.com_ (25.05.2017).

⁶² İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü's-Şuarâ)*, “Abdülkâdir Efendi”, 31; Koçu, “Abdülkadir Efendi” (Şeyh), 119.

⁶³ Koçu, “Abdülkadir Efendi” (Şeyh), 119; Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 108; Öz, a “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve “Defter-i Kuyûdat” Fihristi”, 165; Çetin, “Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları”, 21; Kahraman, “Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri”, 681.

⁶⁴ Öz, b “Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları”, 154; Koçu, “Abdülkadir Efendi” (Şeyh), 119; Çetin, “Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları”, 21; Öz, “Burhaneddin Belhî Ve Türkçe Mektupları”, 204; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 11; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 13-14; Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 17; Haskan, *Eyüplü Hattatlar*, 24; Yazıcı, 1985: s 131; Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 23; Haskan, *Eyüplü Hattatlar*, 25.

⁶⁵ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 185; Mahdî, “Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, 238.

⁶⁶ Kahraman, “Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri”, 681.

⁶⁷ Öz, b “Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları”, 153-155; Öz, a “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve “Defter-i Kuyûdat” Fihristi”, 165-166; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 9; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 13-14; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 16; Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 33; Çetin, “Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları”, 21; docshare01.docshare.tips > files *Türbeler, Eyüp Sultan Türbeleri* (PDF) (*Şeyh Murad Efendi Türbesi*), (04.07.2017), 233.

durağı olan Konya'nın, Mevlâna yolunda ilerleme veya Mevlâna dâvetine icabet etme şeklinde algılanabileceğini ve Abdülkâdir-i Belhî'nin lirik şiirlerinde *Mevlâna Dîvânı*'ndan, hikemî şiirlerinde ise *Mesnevî*'den esintiler bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁸

Şiirlerinde Gulâm-ı Kâdir, Kâdir-i Hikmet, Belhî gibi mahlûslar kullanan⁶⁹ Abdülkâdir-i Belhî'nin eser sayısı bazı kaynaklarda farklılık göstermektedir. Ekrem Işın, eserlerinin büyük bir kısmını mesnevi tarzında yazan Abdülkâdir-i Belhî'nin *Esrârü't-Tevhîd*, *Yenâbü'l-Hikem*, *Künûzü'l-Ârifîn*, *Gülşen-i Esrâr* ve tasavvufî şiirlerini topladığı *Divân* adlı toplamda beş eseri bulunduğundan ve bu eserlerin kaynaklarda zikredilmekle birlikte nerede olduklarının bilinmediğinden bahsetmektedir.⁷⁰ Nihat Azamat, Abdülkâdir-i Belhî'nin 6 eseri hakkında bilgi verip *Şems-i Rahşân*, *Şumûs-ı Envâr* ve *İlhâmât-ı Rabbâniyye* adlı üç eserinden bahsetmemiştir.⁷¹ Sadeddin Nüzhet Ergun da Abdülkâdir-i Belhî'nin *Şumûs-ı Envâr* ve *İlhâmât-ı Rabbâniyye* adlı iki eserinden bahsetmemiştir.⁷² Tahsin Yazıcı ve Cemâl Kurnaz, Abdülkâdir-i Belhî'nin *Yenâbü'l-Hikem* (11000), *Gülşen-i Esrâr* (6876), *Künûzü'l-Ârifîn* (5437), *Esrârü't-Tevhîd* (232), *Şems-i Rahşân* (7777), *Sünûhât* (2260), *İlhâmât-ı Rabbâniyye* ve *Dîvân* adlı sekiz eserine değinmişlerdir.⁷³

İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal ve Hüseyin Vassaf, Mehmet Köseoğlu da Abdülkâdir-i Belhî'nin *Şems-i Rahşân*, *Yenâbü'u'l-hikem*, *Künûzü'l-Ârifîn*, *Şumûs-ı Envâr*, *Sünûhât-ı İlâhiyye*, *İlhâmât-ı Rabbâniyye*, *Dîvân-ı Belhî*, *Gülşen-i Esrâr*, *Esrârü't-tevhîd* adlı 9 eserinin olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal Beyefendi, Abdülkâdir-i Belhî'nin Türkçe şiirini görmediğini belirtmektedir.⁷⁴ Ahmet Yüksel Özemre'ye göre de, Seyyid Abdülkâdir-i Belhî Hazretlerinin toplam 38.049 beyitten oluşan *Künûzü'l-Ârifîn* (5.437), *Yenâbü'u'l-hikem* (12.071), *Şems-i Rahşân* (7.777), *Gülşen-i Esrâr* (6.876), *Sünûhât-ı İlâhiyye* (2.260), *Dîvân-ı Belhî* (3.380),

⁶⁸ Seyyid Abdülkâdir-i Belhî, *Divân-ı Belhî (Seyyid Abdülkâdir Belhî'nin Farsça-Türkçe Divânı)* çev.-haz., Saadet Karaköse, İstanbul: İstanbul Tasavvuf ve Müsiki Araştırmaları Derneği Yayınları, 2016, 5.

⁶⁹ Ergun, *Türk Şâirleri*, 231; Kahraman, "Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri", 681; Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî" (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 232; Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", 165; Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 33; Mahdî, "Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", 238.

⁷⁰ Işın, "Abdülkâdir-i Belhî", 44.

⁷¹ Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî" (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 232; Mustafa Kara, "Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Seferi", *Divân İlmi Araştırmalar*, sy. 20 (2006): 54; Eyli, "Muhammed Burhaneddin-i Belhî Ve Farsça Divanı (Tenkitli Metin)", 13.

⁷² Ergun, *Türk Şâirleri*, 231-232.

⁷³ Yazıcı, "Abd-Al-Qader Balkî", 131-132; Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, 174; Kurnaz, *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, 167.

⁷⁴ İnal, Son Asır Türk Şairleri (Kemâlî's-Şuarâ), "Abdülkâdir Efendi", 31; Köseoğlu, a *İstanbul'un Yüzleri-81/İstanbul'un 100 Tekkesi*, 98; Altuntaş, ç <http://ismailhakkialtuntas.com>, (25.05.2017).

Esrâru't-tevhîd (232) adlı 7 eseri mevcuttur.⁷⁵ Yusuf Öz de, Abdülkâdir-i Belhî'nin *Gülşen-i Esrâr*, *Künûzü'l-ârifîn*, *Yenâbi'u'l-hikem*, *Sünûhât-ı İlâhiyye* ve *İlhâmât-ı Rabbâniyye*, *Şems-i Rahşân*, *Esrâru't-tevhîd* adlı Farsça mesnevilerinden ve *Dîvân*'ından oluşan toplamda 7 eserinden bahsetmiştir.⁷⁶

Refi Cevat Ulunay, Abdülkâdir-i Belhî'nin *Dîvân*'ı hariç olmak üzere yazdığı eserlerin toplamının 33.598 beyit olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Abdülkâdir-i Belhî'nin *Yenâbi'u'l-hikem*, *Esrâru't-Tevhîd*, *Gülşen-i Esrâr*, *Künûzü'l-Ârifîn*, *Şems-i Rahşân*, *Sünûhât-ı İlâhiyye* ve *Dîvân* adlı eserlerinden bahsetmekte, *Şümûs-i Envâr* ve *Sunuhât* adlı eserlerinden bahsetmemektedir.⁷⁷ Aliye Uzunlar ve Arzu Meral, Neşen Çağıl ve Yüce Gümüş de Abdülkâdir-i Belhî'nin *Dîvân-ı Belhî*, *Gülşen-i Esrâr*, *Sünûhât-ı İlâhiyye*, *Yenâbi'u'l-hikem*, *Künûzü'l-ârifîn*, *Esrâr-ı Tevhîd*, *Şems-i Rahşân* adlı tamamı manzum olan 7 eserini tespit etmişlerdir.⁷⁸

Anadolu'da 12. yüzyıldan itibaren ilk örneklerini vermeye başlayan Türk Edebiyatı'nın başlangıçta Mevlevîlik ve Bektâşilik gibi iki ayrı koldan gelişme ve yayılma imkânı bulduğu görülmektedir. Mevlevîliğin daha kuruluşundan itibaren aydın zümreler ve yüksek idarî çevrelerde doğup gelişmesinin yanında Bektaşî, Melâmî, Halvetî tekkeler çevresinde geniş halk kitleleri için de sanat amacı gütmeyen, sade, basit bir edebiyat gelişmiş ve Tekke Edebiyatı'nın ilk örnekleri verilmiştir. Kendisine ait nazım şekli olmayan Tekke Edebiyatı, *Dîvân* ve *Âşık* edebiyatları nazım şekillerini ortak olarak kullanmıştır. Eski Türk Edebiyatı'nda tasavvufî deyişin büyük bir önemi bulunmaktadır. Edebî sanatlara tutkun olan şairler, düşünce ve duygularını belirtmek için tasavvuftan yararlanmışlardır. Tasavvufî deyişin en güzel örneklerine tekke şiirinde rastlanılmaktadır. Çeşitli tarikatlara bağlı olan tekke şairleri, tasavvufî düşüncelerini bu şekilde ustaca ortaya koymuşlardır. Bunlardan bazıları tarikatların yöntemini, âdabını gösteren eğitici ve öğretici manzumelerdir. Büyük bir kısmı da ilâhi neşve ile yazılmış lirik, bazen de kalenderce şiirlerdir.⁷⁹

⁷⁵ Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 108; Altuntaş, a <http://ismailhakkialtuntas.com>, (25.05.2017).

⁷⁶ Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", 165-167; Öz, b "Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları", 153-154.

⁷⁷ Velioglu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları*, (*Şeyh Edebâli'den Dede Paşa'ya*), 428.

⁷⁸ Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 33; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 10; Belhî, a 2017: s 16.

⁷⁹ dergipark.ulakbim.gov.tr > article > view, Azmi Bilgin, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı, İlmi Araştırmalar", *Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, sy. 1 (1995): 70-71 (05.10.2017).

Azmi Bilgin'in "*Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı*" adlı makalesindeki bilgiler doğrultusunda, eserlerinde lafız ve mana sanatlarına az rastlanılan Abdülkâdir-i Belhî'nin tekke edebiyatı çerçevesinde eserler kaleme aldığını söyleyebiliriz.

Daha önce, Belhî ailesinin Anadolu'ya geliş tarihleri hakkında çeşitli farklı görüşlerin olduğunu belirtmiştik. Bize göre; bu yolculuğa 1861 yılında çıkmıştır. Ayrıca, bu son seyahatin Sultan Abdülaziz'in yaptığı davetin yanında başka bir sebebi daha bulunmaktadır. Bu sebep; Abdülkâdir Belhî'nin çocukken gördüğü rüyanın Bursa'da da tekrarlanmış olmasıdır. Bu rivayeti kaynaklarda geçtiği hâliyle, Konya merkezli olarak nakledeceğiz.

Abdülbâki Gölpinarlı'nın, Konyalı Muallim Arif Efendi'den işittiği bu hâdise kaynaklarda şöyle geçmektedir:

"Konya'da bulunduğu sırada Hamzâvî-Melâmî kutbu İbrâhim Baba Velî (ö. 1264/1848)'nin vefatından sonra yerine geçen Şeyh Seyyid Bekir Reşâd Efendi'yi⁸⁰ (ö.1292/1875) bir gün rüyasında gördüğü rivayet edilmektedir. Rüyada Seyyid Reşâd Efendi, Abdülkâdir Belhî'ye mânevî eğitim vermekle görevlendirildiğini ve zaman kaybetmeden İstanbul'a gelmesini söylemiştir. Abdülkâdir Belhî, aynı rüyayı birkaç gece tekrar görünce bu durumu babasına anlatmıştır. Hatta bu rüya sebebiyle Belhî ailesi, Konya'dan Bursa yoluyla İstanbul'a hicret kararını almışlardır. Bursa'ya vardıklarında Abdülkâdir Belhî, rüyasında tekrar Seyyid Bekir Reşâd Efendi'yi görmüştür. Sultân Abdülazîz'in, Seyyid Süleyman'ı İstanbul'a davet edişi haberi de bu rüyayla aynı zamana denk gelmiştir. Abdülkâdir Belhî ve babası birlikte İstanbul'a vardıklarında, adresini bilmedikleri Seyyid Bekir Reşâd Efendi'nin evini bulmak için yola düşmüşlerdir. Abdülkâdir Belhî, içinden gelen bir sesle (kalbî muhabbetini rehber kabul ederek): "Ben Efendimi bulurum" demiş ve Fatih semtine doğru yürümeye başlamıştır. Babası da kendisine eşlik etmiştir. Seyyid Bekir Reşâd Efendi'nin konağının önüne geldiklerinde Abdülkâdir Belhî manevî bir hissiyatla kapıya doğru yönelmiş, kapı hemen açılmış; Reşâd Efendi, baba ile oğlunu sohbet meclisinden tanıdığı iki eski dost gibi karşılamıştır. Sonra,

⁸⁰ Abdülbâki Gölpinarlı'nın, "*100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar*" adlı eserinde bu kişinin ismi Seyyid Bekir'ür- Reşâd olarak yazılmıştır. Bakınız: Gölpinarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar*, 196.

Seyyid Bekir Reşâd'ın hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Er, *Melâmîlik Ve Osmânî Devri Melâmîleri*, 442.

Seyyid Bekir Reşâd Efendi rüyayı tahkik etmiş ve Abdülkâdir Belhî'yi kendisine mürid kabul etmiştir."⁸¹

Seyyid Bekir Reşâd, İbrahim Baba-i Velî'nin halifesidir. Hazret, vefat etikten sonra Hamzâvî ve Melâmîler'in kutbu olmuştur. Aslen Moralıdır. Üsküp, Manastır, İşkodra ve Selânik'te bazı memuriyetlerde uzun yıllar çalışmış, sonra İstanbul'a dönmüş ve meşhur ihtisap memuru Hüseyin Bey'in kahyâsı olmuştur. İrşad faaliyetlerine Fatih Boyacıkapısındaki konağında devam etmiştir. 1875 yılında vefat etmiş ve Edirne Kapısındaki Mahmûd Tokmaktepe Mısırtarlası Kabristanı'na defnedilmiştir.⁸²

Seyyid Abdülkâdir Belhî, hocası Seyyid Bekir Reşâd Efendi'den on bir yıl boyunca ders almıştır.⁸³ Hocasından, âleme Hamzâvî-Melâmî tarikatlarının benimsediği fikirlerle bakmayı öğrenmiş; hatta Abdülkâdir Belhî Hazretleri Nakşiliğinden çok, Seyyid Bekir Reşâd Hazretleri'nden sonra Hamzâvî kutbu olması ile öne çıkmıştır. Ölünceye kadar rehberlik hizmetiyle birçok kişiyi Hamzâvîliğe dâhil etmiş ve samedânî tavrın (ilâhî olan Allah'tan başka kimseye ve hiçbir şeye ihtiyaç duymama hâli) hikmetini anlamıştır. Abdülkâdir-i Belhî, kimsenin peşinden koşmamıştır.⁸⁴

İkinci Devre Melâmîliği de denilen Bayramî Melâmîliği (Hamzâvîlik), 16. yüzyılın başında İsmâîl-i Maşûkî tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Bayrâmî Melâmîliği'ni idare eden 18. yüzyıl sonlarında İstanbul'da şehit edilen Bosnalı Hamza Bâlî'den sonra Bayrâmî Melâmîleri, Hamzâvî diye anılmaya başlamıştır. Bayrâmî Melâmîliği'nin 19. yüzyıldaki temsilcisi Şeyh Bekir Reşâd Efendi (ö.1292/1875)'dir. Nakşibendî-Müceddidî icâzetini babasından alan Eyüp Nişancasındaki Şeyh Murâd Nakşibendî Dergâhı şeyhi Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî⁸⁵, kendisinden önceki Melâmî-Hamzâvî kutbu Seyyid Bekir Reşâd

⁸¹ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 182-183; Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 105; Velioglu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli'den Dede Paşa'ya)*, 423-425; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 5-6; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 14; Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 23-24; Altuntaş, a <http://ismailhakkialtuntas.com>, (25.05.2017); Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 585.

⁸² Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 1820; Alşan, *Anadolu Erenleri Melâmet Hırkası*, 262; Er, *Melâmîlik Ve Osmânî Devri Melâmîleri*, 442.

⁸³ Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 105; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 7; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 15; Velioglu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli'den Dede Paşa'ya)*, 425; Altuntaş, a <http://ismailhakkialtuntas.com>, (25.05.2017).

⁸⁴ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 182-183; Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 105-106-108; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 24; Altuntaş, a <http://ismailhakkialtuntas.com>, (25.05.2017).

⁸⁵ Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 104; Işın, "Abdülkâdir-i Belhî", 44; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 2; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 12; Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 24; Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, 174; Kurnaz, *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, 166; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, Ba

Efendi'nin manevî halkasına katılıp ondan feyz almıştır. Şeyh Bekir Reşâd Efendi tarafından, Abdülkâdir-i Belhî'ye Melâmî-Hamzâvî icâzeti verilmiştir. Böylece, Horasan ve Rumeli kökenli tasavvuf akımları Şeyh Abdülkâdir-i Belhî'nin önderliğinde birleşmiştir. Bu akımların İstanbuldaki temsilcileri olan Bektâşîler ve Mevlevîler de Abdülkâdir-i Belhî'yi, Bekir Reşâd Efendi'nin vefatından sonra da “kutup” olarak kabul edip O'na saygı göstermişlerdir. Hatta çok sayıda Mevlevî tarafından da “kutup” olarak tanınmıştır.⁸⁶ Nakşibendî-Müceddidî tarikatına mensup olmasının yanında Hamzâvîlik ilkelerine de oldukça bağlı kalmış olan Abdülkâdir-i Belhî'nin,⁸⁷ İstanbul hayatı üzerindeki asıl önemli etkisi Melâmî-Hamzâvî kutbu olmasıdır.⁸⁸

Babası Şeyh Süleyman Belhî vefat edince, yerine vasiyeti gereği büyük oğlu Nakşibendî ve Melâmî-Hamzâvî şeyhi Seyyid Abdülkâdir-i Belhî Efendi (ö.1341/1923) atanmış ve 1877⁸⁹ yılında Eyüp Nişancasındaki Şeyh Murad Dergâhı şeyhliğine geçmiştir.⁹⁰ Seyyid Abdülkâdir-i Belhî, bu göreve atandığında 39 yaşındadır.⁹¹ İcrâ ettiği faaliyetleri ile etkinliğinin artmasından dolayı adı geçen tekke, Abdülkâdir-i Belhî döneminde Seyyid Belhî olarak tanınmıştır.⁹²

Sarparastiyi Hasan Anooche, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Publishing and Publishing Organization, 1383, 585.

⁸⁶ Azamat, “Abdülkâdir-i Belhî” (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 231-232; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 182; Kahraman, “Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri”, 681; docshare01.docshare.tips > files, (04.07.2017), 232-233; Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, 174; Kurnaz, *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, 166; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 585.

⁸⁷ Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, 44; Azamat, “Abdülkâdir-i Belhî” (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî-Hamzavî şeyhi), 232.

⁸⁸ Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, 44.

⁸⁹ Bazı kaynaklarda Abdülkâdir-i Belhî'nin babasının ölümü üzerine 1876 yılında Şeyh Murad Dergâhı'nda şeyh olduğu yazmaktadır. Bakınız: Recep İncegil, “Abdülkâdir Efendi, Belhî, Seyyid”, İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul: Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, 1982, 171.

⁹⁰ İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû'ş-Şuarâ)*, “Abdülkâdir Efendi”, 31; Azamat, “Abdülkâdir-i Belhî” (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 231; Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, 44; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 8; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye)*, 15; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 253; Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 25; Kara, “Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Seferi”, 54; M. Baha Tanman, “Murâd Buhârî Tekkesi” Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi c. 5, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, 514; Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, 174; Kurnaz, *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, 167; Çetin, “Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları”, 18; Mermet Mermi Haskan, *Eyüplü Hattatlar*, 25; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 584-585.

⁹¹ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 253; Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 25; Er, *Melâmîlik Ve Osmânî Devri Melâmîleri*, 442.

⁹² Tanman, “Murâd Buhârî Tekkesi”, 514; Çetin, “Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları”, 18.

Vefatına kadar 46 yıl boyunca⁹³ postnişini olduğu Şeyh Murâd Buhârî Dergâhı'nda vefatına (1923) kadar nakşi-melâmî usulünce irşad faaliyetleri sürdürmüştür. Abdülkâdir-i Belhî'nin vefatından sonra, oğlu Seyyid Ahmed Muhtâr⁹⁴ (ö.1933) Hamzâvîlerce muktedâ olarak tanınmıştır. Abdülbâkî Gölpınarlı'ya göre, Seyyid Ahmed Muhtâr'a ilgi gösteren Mevlevîler de bulunmaktadır.⁹⁵

⁹³ Bazı kaynaklarda Abdülkâdir-i Belhî'nin ömrünün sonuna kadar kırk yedi yıl Şeyh Murad Buhari Dergâhı'nda postnişin olduğu yazmaktadır. Bakınız: Ergun, *Türk Şairleri*, 229; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 181; İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlî'ş-Şuarâ)*, "Abdülkâdir Efendi", 31; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 253; Haskan, *Eyüplü Hattatlar*, 25; Çetin, "Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları", 18; Mahdî, "Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", 238; Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", 164-165; Öz, b "Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları", 153; Öz, "Burhaneddin Belhî Ve Türkçe Mektupları", 204.

Başka kaynaklarda da, Abdülkâdir-i Belhî'nin on yıl boyunca tekkede şeyh olduğu bilgisi mevcuttur. Bakınız: Yazıcı, "Abd-Al-Qader Balkî", 131.

⁹⁴ İbrahim Kunt, Mevlevîlik kültürüyle yetişen ve Yenikapı Mevlevîhânesi'nin son şeyhi olan Abdülbâkî Mehmed Baykara'nın (1883/1935) Hamzâvîlerle de ilişki içerisinde olduğunu, hatta Hamzâvîliğin temsilcilerinden Seyyid Abdülkâdir-i Belhî'nin oğlu Seyyid Ahmed Muhtâr'a (ö.1933) mensup olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Enfâs-ı Bâkî'de bulunan son tarih düşürme manzumesi, Seyyid Abdülkâdir-i Belhî'nin oğlu Seyyid Ahmed Muhtâr hakkındadır. İbrahim Kunt, Seyyid Ahmed Muhtâr'ın vefatı için Enfâs-ı Bâkî'nin 101b numaralı yaprağında yazılan tarih düşürme manzumesini "Tarih-i vefât-ı Seyyid-i Muhtâr bin Abdülkâdir-i Belhî kaddesenallâhu bi-esrârîhima" başlığıyla şu şekilde göstermiştir:

تاریخ وفات سید مختار بن عبدالقادر البلخی قدسناالله باسرارهما
رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان
رفت از دنیا به عقبا ناگهان فخرانام
تیره شد ایام ما از هجر وی مانند
شام
آن که مختار است فخرانبیا را زان سبب
گشت مختار السیاده باقبا تاریخ تام

Abdülkâdir-i Belhî'nin oğlu Seyyid Muhtâr'ın (Allah onların sırlarıyla bizi kutsasın) vefat tarihi:

Remel: Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

İnsanların hayırlısı, ansızın bu dünyadan ukbâya gitti; O'nun ayrılığından dolayı günlerimiz gece gibi karardı

O, peygamberlerin övücü için muhtardır; bu sebeple, onun tam tarihi muhtâr'ın's-ıyâde oldu.

Ayrıntılı bilgi için bakınız: İbrahim Kunt, "Yenikapı Mevlevîhânesi Son Şeyhi Abdülbâkî Mehmed Baykara Dede'nin Enfâs-ı Bâkî'de Bulunan Farsça Şiirleri", İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası, sy. 22, (2013): 133-134.

⁹⁵ Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar*, 266; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 260; Işın, "Abdülkâdir-i Belhî", 44; Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî" (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzâvî şeyhi), 232; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 182; Ergun, *Türk Şairleri*, 231; Çetin, "Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları", 20; Mehmet Akif Köseoğlu, a *İstanbul'un Yüzleri-81/İstanbul'un 100 Tekkesi*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016, 182; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 585; Koçu, "Abdülkadir Efendi" (Şeyh), 119; Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 106; Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, 8-12; Belhî, a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, 15-17; *İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, ç <http://ismailhakkialtuntaş.com>, Hüseyin Vassaf "Sefîne-i Evliya" da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi- Şeyh Seyyid Abdülkâdir Efendi (25.05.2017)*, Kara, "Buhara-Bombay-Bursa Hattında Derişlerin Seyr ü Seferi", 54; Belhî, b *Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, 41; Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, 174; Kurnaz, *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, 167; Yıldız, 2016: s 147; Mahdî, "Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", 238; Velioğlu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli'den Dede Paşa'ya)*, 426; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 585.

Melâmîlerle en çok iletişim kurup en iyi anlaşılan kişiler Mevlevîlerdir. Melâmîlikle aynı esaslara yani aşk ve cezbeyle dayanıp aynı kaynaktan yani Horasânîlikten feyiz alan Mevlevîlik de, Melâmîlik gibi diğer tarikatlardan ayrıdır. Mevlevîler, kendilerini sufi saymazlar. Sûfi tarikatları dedikleri diğer tarikatlar da Mevlevîleri hoş görmezler. Mevlevîlik ile Melâmîliğin aynı görüşte olmaları, bu iki tarikatı tamamen birbirine yaklaştırmıştır.⁹⁶

10. yüzyılda Merv, Herat, Belh ve Nişâbur şehirlerini içine alan Horasan'da ortaya çıkıp özellikle Nişabur'da yaygınlık kazanan tasavvuf tarihinin en çok dikkati çeken konularından biri melâmetîyye hareketidir. Etkisini günümüzde de sürdüren bu tasavvufî anlayışı benimseyen kişilere ehl-i melâmet, melâmî, melâmetî; bu dönemdeki akıma da melâmetîyye, melâmîyye (melâmetîlik) denilmiştir.⁹⁷ Melâmet, 883 yılında (1429-1430) Hacı Bayram Velî tarafından tekrar canlandırılmış ve melâmetîlik, “melâmîlik” adını almıştır. Bu koldan gelen ve İstanbul'da idam edilen Bosnalı Hamza Bâlî⁹⁸, den sonra hamzavîlik diye de anılan melâmîliğin son zamanlarda bilhassa Seyyid Abdülkâdir-i Belhî tarafından temsil edildiğini daha önce ifade etmiştik.

⁹⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 283; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 205.

⁹⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 135; Azamat, “Melâmet” ملامت, 25.

⁹⁸ Hüsameddin Ankaravî'nin öğrencilerinden Bosnalı Melâmî şeyhi Hamza Bâlî (ö.969/1561-1562), çeşitli tasavvufî söz ve davranışları sebebiyle Bosna ulemâ ve meşâyihî tarafından şikâyet edilmiş, bunun üzerine İstanbul'dan Bosna'ya müfettişler gönderilmiş ve teftiş neticesinde, Hamza Bâlî İstanbul'a getirilmiş ve Ebüssuûd Efendi'den onun hakkında fetva istenmiştir. Şeyhülislâm, onun durumunu bazı tarikat şeyhlerine sormuş ve onlar da “*Cahil ve nâkısır ve dördüncü esmâda kalmıştır. Bundan mâadâ mukaddemâ allâme-i zamân müftî-i sakaleyn Kemal Paşazâde fetvâsıyla maktûl olan Oğlan Şeyh -İsmail Ma'sûkî-tarikatındandır*” demişlerdir. Bunun üzerine, Ebüssuûd Efendi de “*Fâzıl-ı Rûm İbn Kemâl merhum fetvasıyla katl olunan İsmail'in katli, zendeka ve ilhâda bina olunmuş idi. Şeyh Hamza dahi ol tarikte zındık ise, katli meşrudur.*” diyerek idamına fetva vermiş 171 ve bu fetva üzerine 969 (1561-1562) yılında Süleymaniye'de bulunan Deveoğlu Çeşmesi'nin önünde idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ferhat Koca, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (2002): 105.

Hüsameddin-i Ankaravî'den sonra kutup olarak kabul edilen Hamza Bâlî, melâmîlik tarihinde özel bir yere sahiptir. Onun döneminde, Bayramî Melâmîleri Osmanlı yönetimiyle yeniden karşı karşıya gelmişlerdir. Hamza Bâlî, Melâmîlerin merkezini Saray Bosna ve çevresine taşımıştır. Bosna'da bir hükümet kurma teşebbüsünde bulunduğu için İstanbul'a getirildiği ve 969 (1561-1562) yılında Deveoğlu yokuşunda başı baltayla kesilerek şehit edildiği sanılmaktadır. Hamza Bâlî'nin katlinden sonra melâmîlik, onun tarikat içindeki nüfuzu sebebiyle adına izafeten “Hamzâvîlik” olarak tanınmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar*, 265; Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, 117; Zübeyde Özer, “Sarı Abdullah Efendi'nin Cevheretü'l-Bidaye ve Dürretü'n-Nihaye Adlı Eserinde Bayramî-Melâmîler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, sy. 41 (2015): 1366.

Hamza Bâlî'den sonra Melâmîler, Hamzâvî olarak da anılmaya başlanmıştır. Bakınız: Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, 127; Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar*, 265; Ocak, XVI.-XVII. *Yüzyıllarda Bayramî (Hamzâvî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi*, 3.

Tasavvufta velâyet sisteminin temelini oluşturması itibariyle “kutup” kavramına melâmîlikte farklı bir anlam yüklenmiş, gelişme ve seyri de bu kavram çerçevesinde olmuştur. Ahmet Yaşar Ocak “*XVI.-XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzâvî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi*” adlı makalesinde, melâmîlerde kutubun tanımını şöyle yapmıştır:

“Allah’ın bütün fiil ve sıfatlarıyla, vâsıtasız tecelli ettiği; âlemdeki işleri âdalet ve hakkâniyet üzere görmek ve yürütmek için bizzat Allah tarafından halîfe ve hakem kılınan, insânî bütün zaaf ve eksikliklerden arınmış, fevkalâde mukaddes bir şahsiyettir; üstelik bunun da ötesinde, Sahib-zaman’dır, Sûret-i Rahman’dır.”

Zübeyde Özer de “*Sarı Abdullah Efendi’nin Cevheretü’l-Bidaye ve Dürretü’n-Nihaye Adlı Eserinde Bayramî-Melâmîler*” adlı makalesinde, Bayramî Melâmîleri’nin Osmanlı dönemi tasavvufî düşüncesine tesir etmiş ve vahdet-i vücud anlayışıyla bütünleşmiş coşkun bir tasavvufî hayata sahip olmalarından dolayı zaman zaman devletin sert tepkisiyle karşılaşmışlarını; 16. yüzyıl boyunca temsilcilerinin bazı taşkınlıklarının devleti onlara karşı harekete geçirdiğini, bazılarının idam edilmesi sonucunu doğurduğunu; 17. yüzyılda ise ileri gelenlerinin daha titiz, ince ve yanlış anlamaları bertaraf edici bir siyaset izlediklerini, doğal olarak da devletle aralarında herhangi önemli bir sorunun görülmediğini; bunda önemli temsilcilerinin diğer tarikatlarla da temas içinde olmalarının etkin olduğunu ve bu dönemde İstanbul’un en önemli melâmî merkezi haline geldiğini ifade etmiştir.⁹⁹

Melâmîyye kelimesi, melâmet anlayışını benimseyen kişiler tarafından oluşturulan tasavvuf akımı ve tarikat anlamına gelmektedir. 19. yüzyılın sûfî müelliflerinden Harîrîzâde Kemâleddin Efendi, tarikatlar ansiklopedisi ve tasavvuf metinleri antolojisi niteliğindeki “*Tibyânü vesâ’ili’l-hakâ’ik*” adlı eserinde “*Melâmîyye*” başlığı altında Kassârîyye, Melâmîyye-i Bayramîyye ve Melâmîyye-i Nûrîyye adlı üç tarikat kolundan bahsetmiştir. Abdülbâki Gölpınarlı da “*Melâmîlik ve Melâmîler*” adlı eserinde bu üç tarikat kolunu, İlk Devre Melâmîleri (Melâmetîler), İkinci Devre Melâmîleri (Bayrâmîler) ve Üçüncü Devre Melâmîleri olarak ele almıştır.¹⁰⁰ Cavit Sunar da “*Melâmîlik ve Bektaşîlik*” adlı eserinde melâmîliğin genellikle aşağıdaki üç gruba ayrıldığını ifade etmiştir:

1- *Melâmîyye-i Kassârîyye (Tarikat-ı Aliyye-i Sıddîkiyye): Üçüncü hicri yüzyılda Nişâbûrda ortaya çıkan bu grup Nişaburlu Hamdûn Kassar’a mensuptur. İlk Devre*

⁹⁹ Özer, “Sarı Abdullah Efendi’nin Cevheretü’l-Bidaye ve Dürretü’n-Nihaye Adlı Eserinde Bayramî-Melâmîler”, 1362; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 204.

¹⁰⁰ Azamat, “Melâmet” ملامت, 29-34; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 1-352; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 203,

Melâmîliğinin tarikat silsilesi şöyledir: Hz. Muhammed, Hz. Ebu Bekir, Habib b. Ma'zam Kureşî, Muhammed b. Müslim, Ebu İyâd b. Mansûr Al-Kûfî, Fadl b. İyâz Al-Kûfî, Feth b. Ali Al-Mûsilî, Ebî Hüseyin Sülem b. Hüsseyin Al-Bârûsî, Hamdun Al-Kassar.

2- *Melâmiyye-i Bayrâmîyye (Tarikat-ı Aliyye-i Bayramiyye): Dokuzuncu hicri yüzyılda Bolu'nun Gönyök kazasında ortaya çıkan ve İkinci Devre Melâmîleri (Bayrâmîyye Melâmîleri) olarak ta bilinen bu grup Hacı Bayrâm'ın halifelerinden Emîr Sikkînî'ye (Bıçakçı Seyyid Ömer Dede) mensuptur.*

3- *Melâmiyye-i Nûriyye (Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye): Üçüncü Devre Melâmîliği de İmam Rabbani'nin (Müceddidiyye) kolundan bir kol olan Melâmîyye-i Nûriyye'dir. On üçüncü hicri yüzyılda Üsküp'te ortaya çıkan bu kolun kurucusu Mısırlı Muhammed Nûr Al-Arabî, Mısır'dan Üsküp'e gelerek Nakşibendî Al-Halvetî Al-Melâmî tarikatını kurmuştur.*¹⁰¹

Melâmetî ululuktan, dâvâdan, kendini göstermekten, halkın saygı ve sevgisini kazanmak kaydından geçen; kendini herkesten aşağı, herkesi de kendinden üstün gören, giyim kuşam özelliğiyle, tekkeyle, vakıftan hazır yemekle, zikirle, vecde gelip bağırıp çağırma ile kendini göstermeye çalışmayan; halktan hiçbir şekilde ayrılmayan, kazancıyla geçinen, içten Hak, dıştan halk ile beraber olan hatta halkın saygısını, sevgisini bir kayıt bildiğinden nafilâ namazlarını bile gizleyen; buna karşılık onların kınamasından ürkmeyen, hatta bu yüzden de halka kendisini kötü gösteren kişidir.¹⁰²

Melâmetîler; tekkeden, virt ve zikirden, kendilerini halktan farklı gösterecek her şeyden nefret etmişler ve yaptıkları hayırları gizlemek, şerri ise açığa vurmak, hattâ biraz da yapmadıkları kötülükleri yapar gibi görünerek kınanmaya razı olmuşlardır. Yollarının bu esas inancı yüzünden, kınananlar anlamına gelen “Melâmetîler” adını almışlardır. 9. yüzyıldan itibaren özellikle Horasan'da toplandıkları için de “Horasanîler”, “Ehl-i Horasân” ve sonradan “Horasân erleri”, “Horasân erenleri” olarak anılmışlardır.¹⁰³

Bazı kaynaklarda Allah'a bir takım kıyafet, tören, âdet ve zikir meclisleriyle kavuşmanın melâmetîyyeye göre mümkün olmayacağı belirtilmiştir. Vuslat, Hakk'a bağlanmak, halka hizmet etmek, cemiyet içinde yaşamak özellikle tevazu ve aşk ile gerçekleşir.¹⁰⁴ Bu tarikatta mürşid olanlar kendilerini başkalarından üstün görmezler, aksine alçak ve fakir görürler. Halka karışmaktan hoşlanmadıkları için uzletî tercih

¹⁰¹ Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, 9-10.

¹⁰² Gölpinarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar*, 248.

¹⁰³ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 281-282; [dergipark.ulakbim.gov.tr>article>view](http://dergipark.ulakbim.gov.tr/article/view/70), 70 (05.10.2017).

¹⁰⁴ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 202.

etmişlerdir. Zaruretler dışında, dinin yasaklarına uymak için yalnızlığı tercih ederler. Hâllerini hiç kimseye açmazlar, aileleri bu meşrepte değilse hâllerini onlardan bile saklarlar. Melâmîlerin gayeleri; Allah ile beraber olmanın zevkine varmak, O'nun sıfatıyla vasıflı olmaktır. Melâmîlerde Allah yolu, gönüldür yani; onlar için Allah'a gönülden daha yakın bir şey yoktur.¹⁰⁵

Mustafa Kara "*Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*" adlı kitabında melâmetîyi bir tarikat olmaktan çok her tarikata belli ölçülerde iz bırakmış bir anlayış, bir meşrep olarak değerlendirmektedir ve Suhreverdî'nin melâmetî ile kalenderî arasındaki farkı açıkladığı şu cümleleri bizlerle paylaşmaktadır: "*Melâmetî ibadetleri gizler, kalenderî ise tahrip eder. Melâmî halini gizler, kalenderî ise bununla ilgilenmez, gizli olmak ve olmamak onun için aynıdır.*"¹⁰⁶

Baran Aydın'a göre de melâmîlik, hankâhlarda bulunan kişilerin meşrebidir. O, hankâhların sadece İstanbul'da değil dünyanın dört bir yanında varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir. Ayrıca Abdülkâdir-i Belhî'nin doğduğu Belh'teki kadim hankâhı (Çâl Hankâhı) da düşüncesini ispatlamak için örnek olarak vermektedir.¹⁰⁷

Abdülkâdir-i Belhî'nin kardeşi Burhanedin Belhî "*Defter-i Kuyûdât*" adlı eserinin takdim kısmında, melâmîlik diye bir tarikat bulunmadığını; melâmetin tarikat içinde bir meslek olduğunu, bu mesleğin de Cenâb-ı Muhammed Ali'den kaldığını; Abdülkâdir-i Belhî'nin şeriate karşıt görünen bir tavrı olmadığını aksine dergâh şeyhi olması, edipliği, ilmi ve nezaketi sebebiyle çevresindekiler tarafından her zaman saygı gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca aynı kitapta, melâmetin her ârifin mesleği olduğundan, belli bir olgunluğa erişen kişinin hangi tarikata mensup olursa olsun hakikatlerini gizlemek için çeşitli melâmet oyunlarına başvurduğundan; dergâh şeyhi olup tâc ve hırka giyen, her türlü tarikat meclisini düzenleyen ve bu hâl ile kendisini gizleyen melâmîlerin de bulunduğu, dolayısıyla melâmet mesleğinin birbirinden farklı oluşumlarının olduğundan bahsedilmiştir.¹⁰⁸

İstanbul kadılığı ve Anadolu kazaskerliği yapmış Lâ'lîzâde Abdülbâki Efendi'nin (ö. 1159/1746) de melâmîliğin yayılmasında önemli rolü olmuştur. Lâ'lîzâde'nin Melâmîlik yanında Nakşibendîlikle de alakası vardır. Bazı araştırmacılar, Melâmîlik ile Nakşîliği

¹⁰⁵ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. baskı, 1994, 419-422.

¹⁰⁶ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 203-204.

¹⁰⁷ Aydın, *Hankâh*, 310.

¹⁰⁸ Belhî, b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, XI- XII.

bütünleştirme çabasının Lale Devri'nde şekillendiğini ve Osmanlı üst tabakasına özgü bir tasavvuf anlayışını geliştirmeye yönelik olduğunu ifade etmişlerdir. Melâmî meşrep Nakşilik anlayışında Lâ'lîzâde Abdülbâki Efendi'den sonraki temsilcinin Abdülkâdir-i Belhî olduğu kabul edilmektedir.¹⁰⁹

Baran Aydın "*Hankâh*" adlı eserinde, Belh'ten İstanbula gelip melâmet ehlinin irşadı ile meşgul olup fütüvvet erbabının Osmanlıdaki son temsilcilerinden biri olan Abdülkâdir Belhî Hazretleri'nin dönemin Han Akası olduğunu ve bu vazifesini hankâhlık geleneğine bağlı olduğu yer Buharî Tekkesi aracılığıyla sürdürdüğünü; aynı zamanda fütüvvet geleneğinin temsilcisi olması sebebiyle tekkesinde kendisiyle birlikte toplam onyedilerkeğin kalmasını âdet hâline getirdiğini belirtmektedir. Ayrıca, aynı eserinde Abdülkâdir-i Belhî'nin birbirine zıt üç büyük tarikatın en önemli temsilcisi olduğunu şöyle açıklamaktadır:

*"300 yıl önce, Köprülüler Devri'nde Osmanlı Devleti'nde yenilikçi-gelenekçi ayrımı ortaya çıkmıştır. Bu ayrılığa dur demek için başlatılan proje neredeyse 300 yıl sonra Abdülkâdir-i Belhî'nin döneminde açıkça başarıya ulaşmıştır. 300 yıl önce küçük bir kesim etrafında benimsenen öze dönüş vazifesi, 300 yıl sonra devlete yön verecek kadrolar hâline gelmiştir. Bu kadroların manevî alanda yetişmesi ve gelişmesi de özellikle son dönemde Abdülkâdir-i Belhî gibi büyük bir velinin eli ile olmuştur. Tarikatlara bağlı kutuplaşmaların önüne geçilmiştir. Nitekim Belhî Hazretleri tarih içerisinde birbirine karşıt olarak kullanılmış üç büyük tarikatın hepsinin en önemli temsilcisi haline gelmiştir."*¹¹⁰

Melâmîlikte halkı mecbur kılan esma, ayin ve zikir gibi şeyler yoktur. Sadece felsefe ve irfan bulunduğundan Melâmîyye-i Bayrâmîyye, Aksaraylı Pîr Ali zamanında Orta Anadolu, İstanbul, Edirne, Bursa... gibi şehirlerde yayılmıştır. İsmâîl-i Maşûkî zamanında Sipahiler arasına da girmiş ve özellikle Rumeli'de yaygınlaşmıştır. Melâmîliğin bu bölgede yayılmasında Şeyh Bedreddîn aracılığıyla bölge halkının vahdet-i vücud düşüncesine önceden aşina olmasının da etkisi olmuştur. Ulemâ ve urefâ şehirlerde melâmî olunca, halk da körü körüne onların takipçisi olmuş ve onlara intisap etmiştir. Ancak melâmîlik,

¹⁰⁹ Rüya Kılıç, "Bir Tarikatın Gizli Direnişi: Bayramî Melâmîleri veya Hamzavîler", *Tasavvuf Dergisi*, sy. 10 (2003): 267.

¹¹⁰ Aydın, *Hankâh*, 349-351.

merkezlerde sınırlı kaldığı için asla kasaba ve köylere kadar yayılamamıştır.¹¹¹ Melâmîlik, uzunca bir süre gizlenmek zorunda kaldıktan sonra 19. yüzyılda Şeyh Muhammed Nürü'l-Arabî'nin Üsküp'te başlattığı irşad faaliyetleriyle Balkanlar'da yeni bir aşamaya girerek varlığını devam ettirmiştir.¹¹²

İstanbul'daki melâmî örgütlenmesi içinde İkinci Devre Melâmîleri tarafından “kutup” olarak tanınan Abdülkâdir-i Belhî, birçok risalesi bulunan çağdaşı Seyyid Muhammed Nürü'l Arabî (ö.1887) tarafından temsil edilen ve Üçüncü Devre Melâmîliği ya da Son Devre Melâmîliği olarak adlandırılan tasavvuf akımına katılmayarak kendi bağımsız çizgisini korumuştur.¹¹³

Seyyid Muhammed Nürü'l Arabî tarafından kurulduğu için de bu tarikata Melâmîyye-i Nûriyye denilmiş ve tarikat ehli tarafından Nakşibendiyye'nin bir kolu olarak kabul edilmiştir. Üçüncü Devre Melâmîliği İstanbul'da, Anadolu'nun batı bölgelerinde, İzmir ve Rumeli'de oldukça yayılmıştır. Seyyid Muhammed Nürü'l Arabî, Nakşibendî olduğu halde kendisini Melâmîliğe nispet etmiştir. Nürü'l Arabî ve Abdülkâdir-i Belhî dost olarak görüşmüşler; fakat tarikat alışverişinde bulunmamışlardır. Muhammed Nürü'l Arabî, Balkanlar'daki Nakşi ve Melâmî zümrelerini kaynaştırarak oluşturduğu tarikatın çatısı altında bütün melâmîleri birleştirmek, Bayrâmî Melâmîlerini temsil eden Abdülkâdir-i Belhî'yi kendisine bağlamak, bütün melâmîler tarafından kutupluğunun kabulünü onaylatmak ve gavsîyyet (kutupluk) makamını temsil etmek istediği için birkaç defa İstanbul'a gelmiştir. Hamzâvî kutbu olan Abdülkâdir-i Belhî'yi dergâhında ziyaret etmiş ve Abdülkâdir Efendi'ye gavsîyyet makamına ya Hazret'in (Abdülkâdir-i Belhî) ya da kendisinin geçmesini teklif ederek “Bize kutupluk verildi; sizde de böyle bir dâvâ varmış, siz kutup iseniz biz size uyalım; biz kutup isek siz bize tâbi olun” demiştir. Bu sözler karşısında Abdülkâdir-i Belhî, Nürü'l Arabî'yi incitmeden “*Biz öyle şeyler bilmeyiz; hepimiz tâbiyiz*” demeyi uygun görmüş ve Bayramî Melâmîleri'nin geleneğine bağlı kalarak melâmîliğin esaslarını kendilerinden farklı yorumlayan bu yeni şeyhi kibar bir üslupla reddetmiştir.¹¹⁴

¹¹¹ Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm)*, 277-278; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 206.

¹¹² Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm)*, 278.

¹¹³ Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, 44; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 585.

¹¹⁴ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 253; Mehmet Akif Köseoğlu, *Üsküdar Tekkelerinin Son Şeyhleri*, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 8, Bildiriler, c. 3, 21-23 Kasım 2014, 22; Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, 44; Azamat, “Abdülkâdir-i Belhî” (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 232;

Hamzâvîler'e göre Nurü'l Arabî melâmîti kendisine hayat felsefesi, zevk ve hâl olarak değil de telkin yoluyla yürütmeyi amaç edinmiştir ve gerçek anlamda melâmîlikten uzaklaşmıştır. Bu sebeple Hamzâvîler, Nurü'l Arabî'ye mensup olan şahıslara "mütelâmîyye, yani kendilerini melâmî gösterenler diye hitap etmişlerdir. "İl (eller) buğday, biz saman; il yahşı, biz yaman" sözlerinin sahibi Seyyid Abdülkâdir-i Belhî de, "Âlem buğday ben saman; herkes yahşı ben yaman!" (Herkes iyidir, kötü olan yalnız benim!) mısralarının sahibi Muhammed Bâhaüddîn Şâh-ı Nakşibend gibi nefesine hiçlik ve yokluk tacını takmıştır. Hâcegân olarak kabul edilen Muhammed Bâhaüddîn Şâh-ı Nakşibend Hazretleri, ilim erbâbı hocalarından birisi olmasına rağmen mânevî intisâbının ilk yıllarında insanların gelip geçtiği yolları temizleyip hastalara, âcizlere, hatta yaralı hayvanlara hizmet etmiştir. Böylesine büyük bir tevâzû ve hiçliğe bürünmüş olan Abdülkâdir-i Belhî'nin yukarıdaki sözü, onun ruh hâli ile Nurü'l Arabî'nin hayat felsefesi arasındaki farkı açıkça göstermektedir.¹¹⁵

Böylece 1880'lerden itibaren İstanbul'da iki ayrı melâmî zümresinin faaliyetleri olmuştur. İkinci Devreyi temsil eden Bayrâmî Melâmîleri daha çok esnaf grubu içinde güçlü bir organizasyona dayanırlarken Üçüncü Devre Melâmîleri aydın çevrelerde rağbet görmüşlerdir. Abdülkâdir-i Belhî'nin temsil ettiği zümre, tarikat geleneğine bağlı kalmış ve esnaf sınıfı içinde güçlü bir örgütlenme kurarak II. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki'nin canlandırmaya çalıştığı lonca sisteminin kültürel çerçevesini oluşturmuştur.¹¹⁶

Ahmed Güner Sayar, dönemin edebiyatçılarından Abdülbaki Gölpınarlı ile dedesi Yusuf Bahri Efendi hakkındaki sohbetlerinde Abdülbaki Gölpınarlı'nın İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesindeyken yazdığı "Melâmîlik ve Melâmîler" adlı mezuniyet tezinin 1931 yılında kitap olarak çıkmasının ardından itirazların gelmeye başladığını ve en esaslı itirazın Seyyid Abdülkâdir-i Belhî'nin oğlu Seyyid Ahmed Muhtar Efendi'den geldiğini; Ahmed Muhtar'ın kitapta etraflıca ele aldığı Üçüncü Devre Melâmîliği'ni ya da

Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar*, 268-269; Özemre, *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, 106-107; Roshvanazade, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, 585; Rüya Kılıç, *Osmanlıdan Cumhuriyete Son Dönem Melâmîleri: Geleneğin Taşınması ve Uyum Meselesi*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, 749.

¹¹⁵ Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar*, 269; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 263; Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî" (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), 232; Azamat, "Melâmî" ملامت, 32-34; www.islamveihisan.com > *Tasavvufta Hiçlik Nedir?* (05.09.2017).

¹¹⁶ Işın, "Abdülkâdir-i Belhî", 44; Kılıç, *Osmanlıdan Cumhuriyete Son Dönem Melâmîleri: Geleneğin Taşınması ve Uyum Meselesi*, 749.

Nûriye Melâmîliği'ni kabul etmediğini “*Bizi o adamlarla birlikte yazma!*” dediğini ifade etmektedir.¹¹⁷

Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre, melâmet bir tarikat değildir. Hak'la Hak olmuş nadir kişilerin, kâmil insanların ulaştığı bir neşedir; bir hâldir. Melâmîler paraya ve siyasete bulaşmazlar, mevki peşinde koşmazlar; menfaat sağlamazlar ve bunlar için başkalarına aracı olmazlar. Bu hâliyle melâmîler, dünyaya hiç meyletmezler. Böyle olsaydı her birinin bir mesleği, bir işi olurdu. İşleri, vazifeleri ne ise onu yaparlar. Maddî rızıklarını kendi çalışmalarlarıyla elde ederler. Kimseden bir şey istemezler, beklemezler de. Bir kimseye zarar vermek konusunda çok dikkatlidirler. Hak'tan asla gafil yaşamazlar. Yaşarken dahi bilinmek istemezler, mezarlarına taş dikilmesini istemedikleri için bu zatların mezarları bile kaybolmuştur. Melâmî-Hamzâvîliği; Türk diyarından ve Türk ruhundan ortaya çıkan, Türk irfan âlemine birçok âlim ve fazilet sahibi kişiler yetiştiren; millî Türk edebiyatına ruhî ve samimî birçok şair hediye edip bütün tarikatları kapsayan bir meslekten ibarettir.¹¹⁸

Özetle, melâmîlik yapılan tenkitleri anlayışla ve hatta bazen memnuniyetle karşılamak, eleştirilere değer ve önem vererek ortaya çıkan gerçeklere göre bir anlamda kişinin kendine çeki düzen vermesi ve her zaman Hakk'ı temsil etmesidir. Melâmîler halkın kınamasına, çekiştirmesine, kötülemesine değer vermezler.

Mevlânâ'nın aşağıdaki rubâîsi, melâmet meşrebini tam manasıyla anlatmaktadır:¹¹⁹

دستارم و جبه و سرم هر سه به هم
قیمت کردند به یک درم چیزی کم
نشیدستی تو نام من در عالم
من هیچکسم هیچکسم هیچکسم¹²⁰

“*Sarığıma, cübbeme, başıma bu üçüne birden; bir dirhemden (bir kuruştan) daha az bir fiyat biçtiler (paha biçtiler); Sen dünyada benim adımları hiç mi duymadın? Ben hiç kimseyim, hiç kimseyim, hiç kimseyim!*”

Halil Ağa da, aşağıdaki melâmî redifli şiirinin son dördlüğünde Melâmî Bâyrâmîliği'nden söz etmiştir:

“*Atarlarsa bunun gibi nice taş*

Bilür âşık gelen taşta tutar baş

¹¹⁷ Ahmed Güner Sayar, *Abdülbâki Gölpınarlı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013, 26-27.

¹¹⁸ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 206.

¹¹⁹ Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar*, 248.

¹²⁰ <https://ganjoor.net>> رباعیات (06.08.2016).

Habibullah sünnetidir bu kardaş

Melamiyem Bayramiyem Melâmî”¹²¹

İsmâil Mâşukî'nin aşağıdaki mısraları da melâmîliği özetlemektedir:

*“Terkedip nâm u nişânı giy melâmet hirkasın,
Bu melâmet hirkasında nice sultân gizlidir.”¹²²*

Seyyid Nesimî de melâmet derecesine yükselen insanın her türlü merasim külfetinden sıyrıldığını, kendindeki tasavvufî aşk cazibesinin o kadar büyük olduğunu ve artık her kulun riayet etmekle mükellef olduğu şeylerin onun için bir kul borcu, bir mükellefiyet olmaktan çıktığını şöyle ifade etmektedir:

*“Ben melâmet hirkasını kendim giydim eğnime
Âr ü nâmus şişesini taca çaldım kime ne.”*

Halk, bu yüksek şevk derecesinde bulunan kişinin hâlini anlamadığı için onu levmetmektedir; ancak melâmet ehli, kendi makamını bilerek halkın sitemini de hoş görmektedir.¹²³

Seyyid Sarı Abdullâh Efendi de “*Meslek’ül-Uşşâk Kasîdesi*”nde melâmîlerden şöyle bahsetmiştir:

*“Melâmî anlara derler, bilinmeyene o suretle
Ne tâc ile ridâsından, ne şâl ile ne kisvetdir!”*

(Dış görünüşleri, elbiseleri yönünden başka kimselerden asla farkları olmayanlar kişilere melâmî derler.)

Abdülkâdir-i Belhî de, edisyon kritiğini yaptığımız *Belhî Dîvânı*'nda melâmet tabirine iki beyitte değinmiştir:

با آن که تو باشی آن شد به ملامت با آن که ملامت
شد آن شد به سلامت¹²⁴ (27/1)

“Onunla olduğun kişi ayıplanacaktır; ayıplandığı halde ayıplanan kişi selamete erdi.”

که راه فقر می‌باشد ملامت ملامت شد ملامت شد
به انسان¹²⁵ (235/15)

¹²¹ Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları (Tarikatlar/ Tekkeler/ Şeyhler)*, 74.

¹²² Alşan, *Anadolu Erenleri Melâmet Hirkası*, 25-26.

¹²³ Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm)*, 603-604.

¹²⁴ Nurgül Kına, *Dîvân-i Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî Teshîh u Mukaddime u Ta'likât (Sheikh Abd ol-Qader Balkhi's Divan Emendation, Introduction, Appendices)*, Tehran: Haft Vadi, 1397, 75.

“Fakrın yolu melamettir; ayıplandı insan kınanan oldu.”

Çalışmamızın sonunda, melâmîlik ve onsekiz bin âlem arasındaki irtibata kısaca değineceğiz.

Abdülbâki Gölpınarlı, *“Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik”* adlı kitabında onsekiz bin âlem sözünün nasıl ortaya çıktığını şöyle açıklamaktadır: *“Yaratıcı kudret Allah’ın, aktif kabiliyeti olan “akl-i küll” ile pasif kabiliyeti olan “nefs-i küll”, dokuz göğü meydana getirmiş, bunların hareketi, dört unsuru göstermiştir. Dokuz gök ile dört unsurdan cemaât, nebat ve hayvan ortaya çıkmıştır. Böylece, kâinat on sekiz varlıktan meydana gelmiştir. Mübalağa ve tafsil (açıklama) bakımından bu on sekiz âlemin her biri, Araplarca son sayı olan binle ifade edilmiş ve “on sekiz bin âlem” sözü meydana çıkmıştır.”*¹²⁶

Bazı araştırmacılara göre, tasavvuf düşüncesinde üzerinde en çok durulan konulardan biri de insan-ı kâmilidir. Âlem bir ayna gibidir, insan-ı kâmil de bu aynanın cilasıdır. İbrahim Efendi, on sekiz bin âlemi aşağıdaki beyitlerde şöyle dile getirmektedir:

“Onsekiz bin âlemin nüshası alemdürür

*Bu nüshaya âlim ol, kurtul derd ü elemden”*¹²⁷

Saadet Karaköse, melâmîlikte on sekiz sayısının on sekiz bin âlemlerle ilgili olduğunu, insanın on sekiz bin âlemin sınırlarına vâkıf olabildiğini; bunun en güzel örneğinin Hazret-i Muhammed’in miracı olduğunu belirtmiş¹²⁸ ve Abdülkâdir-i Belhî *Dîvânı*’ndan on sekiz bin âlem ile ilgili aşağıdaki beyitleri örnek olarak vermiştir:

“On sekiz bin ‘âlemi seyr eyleyen

‘Ârif-i Kâmil ze-sır mestân büved”

(On sekiz bin âlemi seyr eyleyen olgun arif, sırdan sarhoş olur.)

“Rûy-ı mahbûbı o kim gördü ‘ayân

On sekiz bin ‘âlemün hayrânıdır”

*(Sevgilinin yüzünü açıkça gören kişi, on sekiz bin âlemin hayranıdır.)*¹²⁹

¹²⁵ Kına, *Dîvân-i Şeyh Seyyîd Abdülkâdir-i Belhî Teshîh u Mukaddime u Ta’likât (Sheikh Abd ol-Qader Balkhi’s Divan Emendation, Appendices)*, 258.

¹²⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 400-401.

¹²⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 108.

¹²⁸ Saadet Karaköse, “Klâsik Edebiyatımızda On Sekiz Bin Âlem Mefhumu”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sy. 5 (2016): 692.

¹²⁹ Karaköse, “Klâsik Edebiyatımızda On Sekiz Bin Âlem Mefhumu”, 700.

Sonuç

Tarikatın pîri Hacı Bayrâm-ı Velî'den itibaren belli bir şöhrete ve yaygınlığa ulaşmış ve Anadolu'da kurulmuş bir tarikat olan Bayrâmîyye, daha sonra Melâmîyye ve Celvetîyye kolu ile varlığını ve şöhretini devam ettirmiştir. Bunlardan Melâmîyye kolu, devletin politikasıyla ters düşen bir anlayışı temsil ettiği için yoğun takibata ve hatta öldürmelere maruz kalmıştır. 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan dönemde İkinci Devre Melâmîleri arasında “kutup” olarak kabul edilen son devrin tanınmış mutasavvıflarından Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî, Şeyh Murâd Buhârî Dergâhı'nda şeyh iken Melâmîliği ve Nakşîliği birlikte temsil etmiştir. Kutup, tasavvuf ıstılahında en büyük velidir. Ayrıca bütün ricâlin başı, kâinatta tasarruf sahibidir. Abdülkâdir-i Belhî, Hamzâvî-Melâmî ve Nakşibendî-Müceddîdî olması sebebiyle kimsenin peşinden koşmamıştır. Şeyh Abdülkadir Efendi ve babası Süleyman Belhî ölmeden önce kabirlerinde taş olmamasını vasiyet etmişler, melâmî oldukları için kabirlerine mezar taşı konmamıştır. Kısacası; Abdülkâdir-i Belhî ve ailesi, ahirete göçtükten sonra bile melâmetlik hırkasına bürünmeyi, şöhretten kaçmayı tercih ederek alçakgönüllülük ile dünyada göz önünde bulunmamayı istemişlerdir. Melâmî Abdülkâdir-i Belhî'nin, insan-ı kâmilliğe ulaştığı için masiva (tasavvufta Allah'tan başka her şey) derdinden kurtulduğunu ve vefatından sonra bile hâlâ manevi etkisinin gönüllerde olduğunu söyleyebiliriz. Türkçe, Farsça, Çağatayca ve Arapça dillerine ana dili kadar hâkim olan Seyyid Abdülkâdir Belhî tüm eserlerinde *Mesnevî*'yi esas tutmuştur ve Mevlâna'ya büyük bir hürmet göstermiştir.

Kaynaklar

- ALŞAN, M. H., *Anadolu Erenleri Melâmet Hırkası*, İstanbul: Kurtuba Kitap, 2012.
- ALTUNTAŞ, İ. H., a <http://ismailhakkialtuntas.com>, Hüseyin Vassaf “Sefine-i Evliya”da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi-Seyyid Abdülkâdir Belhî Hazretleri” (25.05.2017).
- , b <http://ismailhakkialtuntas.com>, “Hüseyin Vassaf “Sefine-i Evliya”da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi- Seyyid Şeyh Süleymân Hâce” (25.05.2017).
- , c <http://ismailhakkialtuntas.com>, “Sefine-i Evliya”da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi-Seyyid Muhammed Burhâneddin-i Belhî-Hüseyin Vassaf” (25.05.2017).
- , ç <http://ismailhakkialtuntas.com>, Hüseyin Vassaf “Sefine-i Evliya”da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi- Şeyh Seyyid Abdülkâdir Efendi” (25.05.2017).
- APAYDIN, C., “Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sy. 32 (2017): 149-171.
- AVCI, İ., “Abdülkâdir-i Belhî'nin Esrâr-ı Tevhîd'i ve Nâzım Paşa'nın Türkçe Tercümesi”, *Sûfi Araştırmaları* 6, sy. 12 (2015): 37-66.
- AYDIN, B., *Hankâh*, İstanbul: Destek Yayınları, 2016.
- AYDOĞDU, R., “19. yy. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi- Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî Özelinde”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- AZAMAT, N., “Abdülkâdir-i Belhî” (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1: 231-232, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- , “Melâmet” ملامت, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29: 24-25, İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- BELHÎ, A., *Divân-ı Belhî (Seyyid Abdülkâdir Belhî'nin Farsça-Türkçe Divânı)* çev. - haz., Saadet Karaköse, İstanbul: İstanbul Tasavvuf ve Mûsikî Araştırmaları Derneği Yayınları, 2016.
- BELHÎ, A., *Esrâr-ı Tevhîd*, çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), İstanbul: Pan Yayıncılık, 2014.
- , a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye)*, çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul: İstanbul Tasavvuf ve Musikî Araştırmaları Derneği Yayınları, 2017.
- BELHÎ, B., b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar-Arzu Meral, İstanbul: Revak Kitabevi, 2017.
- ÇETİN, N., “Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 4, (2015): 5-36.
- DEĞİRMENÇAY, V., *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013.

dergiler.ankara.edu.tr > dergiler (PDF), Rifat Özdemir, “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, 287 (12.06.2017).

dergipark.ulakbim.gov.tr >article>view, Azmi Bilgin, “Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı, İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri”, sy. 1, (1995): 70-71 (05.10.2017).

docshare01.docshare.tips >files “Türbeler, Eyüp Sultan Türbeleri” (PDF) (Şeyh Murad Efendi Türbesi), 230-233, (04.07.2017).

EL-ANKARAVÎ, A., *Mevleviler Yolu*, sadeleştiren ve yayına hazırlayan: Mehmet Kanar, İstanbul: Şûle Yayınları, 2012.

ER, Ş., *Melâmîlik ve Osmânî Devri Melâmîleri*, İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2015.

ERAYDIN, S., *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. baskı, 1994.

ERGUN, S. N., *Türk Şâirleri*, 1, İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936.

ERÜNSAL, İ. E., *XV-XVI Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman Elaskerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

-----, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

EVLİ, K., “Muhammed Burhaneddin-i Belhi Ve Farsça Divanı (Tenkitli Metin)”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

FERİK, H. E., “Cumhuriyet Döneminde Bir General: Sadettin Evrin Paşa'nın Tasavvuf Anlayışı”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

GONDOOZI, H., *Yanabi Al'mavadat*, motarjam: Moosa Danesh, Mashhad, Albohoos Aleslamie, 1392.

GÖÇGÜN, Ö., “Mevlâna ve İnsan”, 1. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Konya: Selçuklu Araştırma Merkezi Yayınları, 3-5 Mayıs 1985, 161-173.

GÖLPINARLI, A., *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

-----, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2. baskı, 2006.

-----, *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2. baskı, 1985.

HAKSEVER, A. C., “Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektâşilik ve Nakşbendîlik Örneği”, *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 38 (2009): 383-415.

HASKAN, M. M., *Eyüplü Hattatlar*, İstanbul, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2004.

http://ganjoor.net> ربا عيات (06.08.2016)

IŞIN, E., “Abdülkâdir-i Belhî”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1: 44, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1999.

İNAL, M. K., “Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü’ş-Şuarâ), “Abdülkâdir Efendi”, 1:31, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınlığı, 1999.

İNCEGİL, R., “Abdülkâdir Efendi, Belhî, Seyyid”, İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, 1:171, İstanbul: Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, 1982.

KAHRAMAN, B., “Burhaneddin-i Belhî’nin Çağatayca Şiirleri”, *Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)* 4, sy.2, (2009):672-704.

-----, *Burhâneddîn-i Belhî ve Türkçe Divânı*, Konya: Kömen Yayınları, 2012.

KARA, M., “Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Seferi”, *Dîvân İlmi Araştırmalar*, sy. 20 (2006): 45-73.

-----, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 14. baskı, 2017.

-----, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları (Tarikatlar/ Tekkeler/ Şeyhler)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. baskı, 2010.

KARADAŞ, C., “İtikadî Görüşleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20: 516-520, İstanbul: TDV Yay., 1999.

KARAKÖSE, S., “Klâsik Edebiyatımızda On Sekiz Bin Âlem Mefhumu”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sy. 5 (2016): 687- 704.

KARAMAN, H., ÇAĞRICI, M., DÖNMEZ, İ. K., ÖZEK, A., GÜMÜŞ, S., TURGUT, A., *Kurân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

KAYA, M., “İslâm Düşüncesindeki Yeri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20:520-522, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

KILIÇ, H., *Melâmetin Temel İlkeleri ve Günümüzde Melâmet*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.

KILIÇ, M. E., “İbnü’l-Arabî, Muhyiddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20:493-516, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

KILIÇ, R., “Bir Tarikatın Gizli Direnişi: Bayramî Melâmîleri veya Hamzavîler”, *Tasavvuf Dergisi*, sy. 10 (2003): 251-272.

-----, *Osmanlıdan Cumhuriyete Son Dönem Melâmîleri: Geleneğin Taşınması ve Uyum Meselesi*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

KINA, N., *Dîvân-i Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî Teshîh u Mukaddime u Ta’likât (Sheikh Abd ol-Qader Balkhi’s Divan Emendation, Introduction, Appendices)*, Tehran: Haft Vadi, 1397.

KINA, N. ve HAJIANNEZAD, A. “Negâhî be Âsâr u Efkar-i Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî”, *Motâle’ât-i Âsyâ-yi Segîr*, Shomare-i 5, (1397): 157-170.

KOCA, F., “Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (2002):73-131.

KOÇU, R. E., “Abdülkadir Efendi” (Şeyh), 1: 119, İstanbul: Neşriyat Kolektif Şirketi, 1958.

KÖSEOĞLU, M. A., a *İstanbul’un Yüzleri-81/İstanbul’un 100 Tekkesi*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

-----, b “Melâmî Şeyhlerinin İstanbul’da Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları”, Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Tika Kültür Yayınları, 2016, 165-189.

-----, “Üsküdar Tekkelerinin Son Şeyhleri”, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 8, Bildiriler, 3, 21-23 Kasım 2014:117-135.

KUNT, İ., “Yenikapı Mevlevîhânesi Son Şeyhi Abdülbâkî Mehmed Baykara Dede’nin Enfâs-ı Bâkî’de Bulunan Farsça Şiirleri”, *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, sy.22 (2013): 131-148.

KURNAZ, C., *Anadolu’da Orta Asyalı Şairler*, Ankara: Yargıcı Matbaası, 1997.

-----, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

MAHDÎ, M. Y., “Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikîsi Dergisi*, sy.18 (2011): 219-241.

MEVLÂNA, *Şark İslam Klasikleri Mesnevî I*, çev. Veled İzbudak, gözden geçiren: Abdülbâkî Gölpinarlı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.

OCAK, A. Y., *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 2014.

-----, “XVI.-XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzâvî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi”, *Belleten*, sy. 230 (1997): 1-16.

ÖZ, Y., a “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve “Defter-i Kuyüdat” Fihristi”, *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayını, sy. 23 (2002): 157-188.

-----, “Burhaneddin Belhî Ve Türkçe Mektupları”, *Edebiyat Dergisi*, sy. 15 (2006): 203-224.

-----, “Nâmei be Sefîr-i Kebîr-i İrân der İstânbûl”, *Âyine-i Mirâs*, Dovre-i Cedîd, Tehran, Shomare-i 29 (1383): 263-273.

-----, b “Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları”, Konya, X. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler), c. 1, Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2-3 Mayıs 2002, 149-161.

ÖZEL, M., “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, sy.16 (2002): 109-149.

ÖZEMRE, A. Y., *Üsküdar’ın Üç Sırlısı*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 6. baskı, 2017.

ÖZER, Z., “Sarı Abdullah Efendi’nin Cevheretü’l-Bidaye ve Dürretü’n-Nihaye Adlı Eserinde Bayramî-Melâmîler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, sy. 41 (2015): 1361-1368.

PANAH, A., “Gondoozi Balkhi va Yanabi Alnavadda Sheikh Sayyed Soleman Balkhi”, *Magazin: Ketab va Mah Din*, (1381): 82-91, www.noormags.ir >view> articlepage, (18.06.2017).

ROSHVANAZADE, *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, Tehran: Ba Sarparastiyi Hasan Anoooshe, Ministry of Culture and Islamic Guidance Publishing and Publishing Organization, 1383.

SARIKAYA, M. S., “Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Dini Tarikat ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 3 (1998): 93-102.

SUNAR, C., *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.

TANMAN, M. B., “Murâd Buhârî Tekkesi” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7: 514-516, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.

TORUN, A. ., “Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, sy. 34 (2010): 125-161.

SAYAR, A. G., *Abdülbâki Gölpinarlı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.

VELİOĞLU, T., *Osmanlı'nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli'den Dede Paşa'ya)*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2017.

www.islamveihsan.com > *Tasavvufta Hiçlik Nedir?* (05.09.2017).

YAZICI, T., “Abd-Al-Qader Balkî” (Routledge & Paul Kegan), *Encycloaedia Iranica*, Volume I, Edited By Ehsan Yarshater, Tahrân, 1985.

YÜCER, H. M., *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Küreselleşme ve Terörizm Arasındaki İlişki: Uluslararası Terörizme Karşı Alınan Tedbirler

Emil Zamanlı*

ORCID:0000-000X-6191-320X

Öz

Terörizm kavramı üzerine uluslararası kabul gören bir görüş birliği mevcut değildir. Diğerlerine göre, terörist olarak kabul edilenler, başkalarına göre özgürlük savaşçıları olarak görülebilir. Terör fikrine karşı olan bu anlaşmazlık, terörle mücadele konusunda kapsamlı ve genel bir uluslararası anlaşmanın hazırlanmasını engellemektedir. Modernleşme, teknoloji, iletişim ve ulaşım olanaklarının etkisiyle dünya küçülürken, terörizm yaygınlaşmış, küreselleşmiş, yoğunluğu ve frekansı artmıştır. Küreselleşme hem teröre kolaylık sağlamaya başlamış, hem de olumlu etkileri sayesinde önlenmesi yolunda fayda sağlamıştır. Gelişen ve değişen dünyada, terörle savaş için süregelen olan askeri, diplomatik yollarla beraber, uluslararası birleşim ve hukukun önemi artmıştır. Tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmayan terörle savaşın en önemli ayağını uluslararası alanda güçlü bir işbirliği ile hazırlanacak hukuki kural, yaptırım ve cezalar oluşturmaktadır. İşbirliğinin yaygınlaştırılması ve kuvvetlendirilmesi kadar, bu işbirliğinin sürekli oluşu da büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Uluslararası Terörizm, Asimetrik Tehditler, Küreselleşme, Uluslararası Terörizme Karşı Ölçüler ve Çabalar

Gönderme Tarihi: 17/01/2019

Kabul Tarihi:20/03/2019

* Yüksek Lisans Öğrencisi, La Sapienza Üniversitesi, Roma-İtalya E-Posta: zamanliemil@yahoo.com

The Relationship Between Globalization and Terrorism: The Measures Taken Against International Terrorism

Emil Zamanlı

ORCID:0000-000X-6191-320X

Abstract

There is no existing consensus on the concept of terrorism that has been accepted internationally. Some people who are considered to be terrorists can be regarded as freedom fighters by others. This dispute against the idea of terrorism prevents the preparation of a comprehensive and general international agreement on the fight against terrorism. While the world is shrinking due to the effect of modernization, technology, communication, and transportation, terrorism has become widespread, globalized, and its density and frequency have increased. Globalization has begun to provide convenience to terrorism and has helped to prevent it due to its positive effects. In the developing and changing world, the importance of international unity and law has increased with the military and diplomatic means that have continued to fight terrorism. The most important part of the war on terror which cannot be removed entirely is the legal rules, sanctions, and punishments to be prepared with strong cooperation on the international scene. The continuity of this cooperation is of utmost importance as well as the dissemination and strengthening of cooperation.

Keywords: Terrorism, International Terrorism, Asymmetric Threats, Globalization, The Measurements and the Efforts against International Terrorism

Received Date: 17/01/2019

Accepted Date: 20/03/2019

Связь между глобализацией и терроризмом и мерами, принимаемыми против международного терроризма

Резюме

Связь между глобализацией и терроризмом и мерами, принимаемыми против международного терроризма. Не существует консенсуса по концепции терроризма, которая была принята на международном уровне. По мнению других, те, кого считают террористами, могут считаться борцами за свободу. Этот спор по поводу понятия террора не позволяет подготовить всеобъемлющее общее международное соглашение о борьбе с терроризмом. В условиях сокращения мира из-за модернизации, технологий, средств связи и транспорта терроризм стал широко распространенным, глобализированным, увеличивая свою интенсивность и частоту. С одной стороны, глобализация стала обеспечивать легкость терроризма, с другой - благодаря положительным последствиям, которые она помогла предотвратить. В развивающемся и меняющемся мире наряду с продолжающимися военными и дипломатическими путями борьбы с терроризмом возросла важность международного единства и права. Самая важная часть войны с террором, которую невозможно полностью устранить, - это правовые нормы, санкции и наказания, которые должны быть подготовлены при активном сотрудничестве на международной арене. Непрерывность этого сотрудничества имеет первостепенное значение, а также распространение и укрепление сотрудничества.

Ключевые слова: терроризм, международный терроризм, асимметричные угрозы, глобализация, меры против международного терроризма и усилия.

Получено: 17/01/2019

Принято: 20/03/2019

1. Introduction

Since the world began, the notion of terror has existed. It increased its intensity and frequency in the world and spread geographically. Although it seems impossible to eliminate terrorism, there is the possibility that cooperation, analytical methods, and measures can be made less threatening and frightening than the present dimension. Allocating resources and time for priority world affairs may be possible. The concept of terror is, above all, the greatest obstacle in the development, well-being, happiness, and peace of the world and humanity. Even if it cannot be eliminated, it can be kept under control. After September 11th, it was widely said that nothing would be the same again. We can emphasize this day as a day when international equilibrium and terror have entered a new era. With this attack, terrorism first showed its face to the world leader. With trade and communication, terrorism has become even more global. Terrorism is no longer a marginal problem that can be tolerated. Terror is an important international threat, growing steadily and steadfastly in the eyes of all the countries that are in the framework of the law and legislation. Terrorism is changing with the developing and changing world conditions, increasing new opportunities and abilities and increasing its influence and power day by day depending on the developing technology. While the steps taken in the field of democratization reduce the terror in quantity, the effectiveness of the terrorist activities in the democratic environment is further increased by the influence of the mass media. Differences in international relations and the changing world equilibrium that emerged with the new world order have led to hot warfare being replaced by cold warfare methods. The type of psychological warfare emerged as a necessity for cold war and terror known as low-intensity conflicts emerged as the indispensable element of this war. Political and social problems at the international and political level, regional and national levels, cause the terrorist movements to appear periodically or in waves, gradually losing importance and gaining momentum again. Terrorist organizations cannot reach their targets and are also condemned to marginalize over time. However, terrorism will continue to exist as long as they see terrorism as a means to achieve their objectives. Taking policies that are determined to take global security measures around basic human values, away from the "freedom fighter" or "terrorism" mentality will be the basic condition for global prosperity and peace.

2. Concept of Terrorism

Despite centuries of existence, there is still no single definition of terrorism which poses a severe threat to social, political and economic stability, prosperity and development. The problem of fighting against terrorism lies here. Over the years, scholars and writers have found many different definitions of terrorism. According to a definition, terrorism is a kind of political violence that falls somewhere in the middle of the indivisible integrity between war and peace. Just like war, also terrorism serves a political purpose. According to another definition, terrorism is an attack against the nation and system in order to get a satisfactory response from the system to the aims and needs of the terrorists. Terrorism is an attempt to undermine confidence in the methods of the state. As a direct attack on the regime, it leads to distrust and spirituality. In a place where terrorism can be a potential electoral district, it is either creating sympathy or fear

and creating enmity within the group to which we can characterize the enemy. The threat of violence and violence is vitally crucial for terrorists, who are unquestioningly believing that they will only reach their victory and achieve their long-term political goals.¹ Terrorist activities are frightening a society, force a government or an international organization to take an initiative or prevent it from taking an initiative, as well as international interventions that can seriously damage a country or an international organization by severely balancing and destroying basic political, economic, social or constitutional structures of a country or an international organization. Thus, the definition of a terrorist has turned into a "planned group of two or more persons, established in a certain period in order to engage in terrorist initiatives." Terrorism is a strategy for different ideological groups struggling with state authority. It happens mainly in environments that provide opportunities and make terror an option that they can obtain results simple, fast and quick. Technology, communication, and transportation have helped terrorists in this way. Terrorism is often described as mindless, insensitive, or unreasonable violence. If a few authentic actions are not considered, terrorism is rarely ridiculous and illogical. On terrorism, there is usually a valid theory.

Even though terrorism is defined in many different ways, no definition can explain this phenomenon alone. Because terrorist organizations, with many similarities regarding structure, show differences especially regarding their aims. Some terrorists have struggled for national liberation and independence; some of them have been retaliating for events in the past - ASALA, Armenian genocide organizations; others say they want to dominate certain races or religions, political, social, cultural and economic structures. In addition to this problem, actions that are defined as terrorism have a fundamental and non-solvable application variability. For someone else, the terrorist is the liberation fighter for the other. London Mayor Ken Livingstone said in a statement on terror: "Why can a young Jew join Israel's army and fight and return to England as a hero, but a young Palestinian becomes a terrorist in battle in Palestine?" from behind and following the reactions: "I do not sympathize with terrorists and terrorism, I just object to the double standard." He referred to the double standard in the concepts of terrorist-liberation warrior.² Therefore, the same person as a freedom warrior, a hero on one side of the border due to the same verse, as a traitor who committed the most unforgivable crimes on the other side; it is difficult to make a common definition of terrorist and terrorism as the same struggle, on the one hand, as a liberation struggle, and on the other side as treason. To summarize, how terrorism is defined, and whether it is local or international, has certain characteristics.³ The features of terrorism can be summarized as follows in the context of terrorist organizations operating in the world and their actions: Terrorism is not an ideology, a doctrine, or even a systematic idea, but a strategy; Terrorism promises a new order and victory in the future; Terrorism is a part of international politics and therefore cannot be sustained without external support; Terrorism is an organized movement that brings an alternative to State authority; Financial support is the indispensable requirement for terrorism, Therefore; smuggles weapons and drugs with robbery; Terrorism may arise because of the desire to seek a right, to propose an order, and to set up an independent state, or to have all three in a degree differentiation; The practice of terrorism, violence is increasingly aimed at. It creates frustration by releasing horror and fear; Terror is

¹ Bruce Hoffman, *Inside Terrorism*. London. Victor Gollancz, 1998, 183.

² Livingstone's Commentary on Terrorism, Cumhuriyet Newspaper, 23 July 2005, 4.

³ Mustafa Gündüz, *Basın ve Terör*, İzmir. Saray Kitabevi, 1996.

sometimes a subcontractor of other forces or powers; Generally, Terrorism has a political goal; Terrorist activities require an organized effort. All these actions take place with the participation of a group rather than an individual.⁴

3. Positive and Negative Results of Globalization

In the phase we are in, the simplest and generally accepted outcome of globalization is a polarized and divided world. This is a world where extremely developed and highly backward countries exist at both ends. The consequences of globalization; it is likely that the poor will become even poorer and that the rich will become richer and that the concepts of human rights, democracy and the restraint of the sovereignty of the national state will create a much smaller world that will exist in a wider circle. The gap is unbelievable when we look at the existence of opposing views against each other about the phenomenon of globalization. Without going into too much detail, it is possible to say: There are risks and opportunities that globalization brings.

Risks of globalization: It can be said that at the beginning of the risks brought by globalization, there is the risk of instability spreading easily. The disappearance of the political and economic borders between countries has made countries and economies more dependent on each other, which has increased the risk of spreading to other countries and regions by the effect of a crisis emerging in one country or region. The Gulf crisis in 1990, the Southeast Asian crisis in 1997, and the Russian crisis in 1998 negatively affected the whole world, not only in the country or countries that they broke out but also in the region they were in.⁵ In a world where capital movements are free, the danger of a capital flight from an accumulation of economic uncertainty, insecurity or a political crisis is another risk brought by the globalization process.

Another risk brought by globalization is the risk of encountering more frequent and more intense foreign intervention in the political arena. With the process of globalization of the national state, which had previously seen itself freeing its citizens to do what they wanted to do within their political boundaries, their surveillance and supervisors increased. Nowadays, political and legal structures of states can be intervened by emphasizing concepts such as human rights, freedoms, civil society, pluralistic democracy and servant state, and various sanctions can be applied to states that do not comply with international norms. The concepts of national sovereignty, independence, and integrity, which were considered untouchable in the past, have not survived the old impunity, and these concepts have begun to be meaningfully transformed in ways that enable ethnic and political pluralism and cultural diversity. Globalization is expanding the interaction area of cultures. In the process, the strengthening of the cultural common ground of humanity becomes possible. Globalization is not cultural assimilation, but the standing of different cultures together with their will. By globalization, cultures will know each other better and find ways to coexist more easily. One of the greatest threats to globalization is the misconceptions of children and young people who are unable to fully perceive the concept and face the risks of cultural corruption and identity loss.

⁴ Necati Alkan, *Gençlik ve Terörizm*, Ankara: Temüh Yayınları, 2002, 17/18.

⁵ Yeldan Erinç, *Dynamics of Macroeconomic Adjustment in A Globalized Developing Economy: Growth, Accumulation and Distribution*, Canadian Journal of Development Studies. XXII. 2001, 153.

Globalization opportunities: At the forefront of opportunities for globalization is rapid growth and development opportunity for those who can benefit. In the past, with factors such as the inadequacy of capital accumulation, the absence of qualified personnel and technology the obstacles to development which is possible to make it easier to cope with the opportunities provided by globalization. Today, international capital can easily go wherever it sees cost advantage and profit opportunity without distinction of religion, language, culture, and geography. Multinational corporations are transferring technology to the countries they are going to, and they provide employment opportunities. Educational and cultural cooperation agreements between countries and distance education on the internet make it easier to train qualified personnel at all levels. Every country that protects its economic and political stability and provides the legal security required by foreign capital has the possibility of attracting foreign direct investment from abroad and entering a faster growth trend.

One of the important opportunities that globalization offers is the opportunity to integrate with the world. This integration can be taken both economically and politically. Political integration is the opposite of abstraction and exclusion. In other words, a country that integrates with the world in a political sense adopts international norms, adopts the values that stand out in the field of democracy and human rights, and keeps up with the standards developed in this field. Parallel to this, another cause for globalization to be viewed as a threat, but also an opportunity, is the free trade gains. At first glance, restricting imports can relieve domestic producers, save them from the pressure of foreign competition, and leave those who are at risk of losing their business in the presence of foreign competition. However, when viewed from a medium and long-term perspective, protection based on import restrictions through tariffs and quotas has a heavy price to pay for the economy. At the beginning of the visible losses of the protection is the increase in the prices and the loss of quality. The schemes indirectly increase the prices of goods and services by directly limiting the quota, i.e., by narrowing the supply. Thus, the domestic industry will continue to lag behind the world regarding productivity, quality, and price, and the consumer will be oppressed by taking the poor quality more expensive. At the same time, the presence of external interventions in the political sense, which are listed above as risks, can also be considered as an opportunity. Globalization has the opportunity to capture a civilized world for those countries that have perceived freedom as a threat for some reason or another, have made some legal regulations to keep their citizens in check, ultimately far behind the world regarding human rights and democratic standards. In this way, the people of these countries will be able to enjoy the freedom as much as the people of the developed world, and the creative talents will be opened to the extent that they are given the opportunity to reveal their potentials, and the productivity will increase and eventually this will turn into an economic development. At the heart of the phenomenon of globalization lies a basic fact that states must live in a larger environment that forces them to change and implement their modernization.

4. The relationship between Globalization and Terrorism

During the XX century has been an unprecedented development in human history. Until the end of the XIX century, science, technology, prosperity, etc. By expressing in meters, the distance covered by thousands of years in the fields; it is no exaggeration to say that it is a development that can only be expressed in miles over the distance covered in the XX century. This momentum is increasing day by day.

This phenomenon called Globalization, Parallel to the development of technology, the countries that produce and use this technology are shaping a new world order in an inconceivable speed in the direction of their wishes. In this new world order, the lifestyle, traditions, and customs of the strong will dominate; other nations will fall into a kind of subculture. Globalization has brought with it a current that may seem to be the opposite of all these. These currents, which we refer to as micro-nationalism, have been encouraged and strengthened until now. Thanks to the developing means of communication, small ethnic groups can promote and propagate themselves as oppressed, exploited societies to large human communities around the world. At this point, the relationship between globalization and terrorism emerges. The purpose of terrorist activities is to try to destroy the order they are in and most importantly to announce this to the world. In terrorist activities, the personalities of the victims are not important; only the titles they represent are important.⁶ In terrorism, the aim is an attack, hostage taking, etc. to announce their names and requests with violent activities. In this context, advanced technology, radio, television, newspaper, internet, etc. which exist in the globalizing world. Terrorism will gradually increase its violence over the next century, thanks to the incredible distance mass media have. Terrorism is an ongoing struggle against the system outside the system. In a sense, the judge is questioned outside the system of power. In the period we are in, the concept of global terrorism comes to the foreground. As globalization as a current political state that western values prevail in the world, global terrorism is a phenomenon that questions the dominance of these values.⁷ September 11, 2001, is a very typical example of this. Therefore, global terrorism emerges in this context.

It is challenging to deal with any kind of terror. After the influences and capacities of globalization, the impact of terrorism has become much clearer. After nuclear, biological, and chemical terrorism, the world's new nightmare will be virtual terrorism. Also, before September 11, terrorists often had specific goals and objectives, and they were very keen to announce their names every once in a while, to see what they wanted. However, after September 11, there was no official announcement. Today, the enemy is not as clear as before. Previously, there was no confusion about who committed terrorist offenses. However, September 11 changed it.⁸ International terrorism is not a result of globalization. Globalization has positive effects, such as intelligence, which helps technology and fighting. September 11 has made it clear that globalization-induced terrorism is not only a consequence of its consequences but also a much more dangerous threat in the sense of its resources. This event can be considered as the most spectacular event that affected the new world after the fall of the Berlin wall. The changes in power balances and the differentiation in international relations have traditionally led to a shift to extraordinary warfare. Freedom, democracy, law and human rights are gradually created by humanity, and many basic values are in danger of extinction because of their security need. They were important during the cold war and also during the maturation period before it. After September 11th, terrorism and developments in globalization, security, has settled first among

⁶ Ali Özoğul, *Şifre Çözüldü: Masonlardan Türkiye'ye Kanlı Hediye; ASALA-PKK*; İstanbul: Yenigüven Yayıncılık Mayıs 2005, 191- 300.

⁷ Sertaç Başeren, *Küresel Terör ve Türkiye* (Sempozyum) Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) Yayınları, Yıl 1, Sayı 6, 29 Mayıs 2006, 6.

⁸ Faruk Örgün, *Küresel Terör (Global Terror)*, İstanbul: Okumuş Adam. 2001, 108.

the national affairs of states. The increasing importance of human rights in freedom of movement and the positive steps in law enforcement have been halted by the September 11 incidents. This date has shown that the security grades separated from each other are not a problem for the different states that explain the budget they spend on the ammunition. The United States was probably the country that paid the most attention to security affairs and spent the most money, and the United States was a symbol of freedom, democracy, and liberalism. Because of all these open and equal opportunities of the United States, the terrorists made their attacks using ordinary means of transportation. For this reason, the core values within a democracy are under threat of destruction. As world citizens, they have the freedom to travel and transport goods and money. Now all these rights are taken from their hands. Suspicious people and ordinary people will be pursued, investigated and examined to prevent a future attempt that may be in the future. This is a restriction on the values and liberty that people have before September 11th. As humanity steps into a new era, communications and information technology revolutions will take their place on stage as the most fearful dream and the most trusted savior. While there is a globalization process; to promote universal peace, prosperity, justice, democracy, humanitarian living conditions and to increase the value of science, art, aesthetics, the continuation of cultural and social diversity, cooperation in resolving environmental problems and global warming; it is a priority goal and task of all the countries of the world to try to make the concepts of the world such as hunger, unemployment, poverty, deprivation of human rights, lack of education, corner turnover, injustice, drugs, mafia, and terror all the problems of the world.

5. International Measures Taken Against International Terrorism

Terrorism is the most severe threat to national and international peace and security and human rights. Through developing and changing economic, social and technological conditions terrorist organizations increasing their influence over time, diversifying their activities, strengthening their relations with organized transnational crime groups and increasing their activities towards larger masses and in this context national efforts and the importance of international cooperation is indispensable. After terrorism turned out to be a local problem and becoming a global threat, international organizations that have seen the magnitude of the problem have accelerated their works based on the past 1960s and have focused on intense academic debate, diplomatic contacts and national-international legal, regulatory work on terrorism reasons and measures to be taken.⁹ The efforts to combat terrorism initiated by all relevant international organizations, in particular the United Nations, in order to ensure the unification of all countries in a common platform of action and to increase international cooperation in the fight against terrorism, and the measures to be taken and / or envisaged by the measures taken in this framework emphasizes the determination to fight terrorism. In this area, 12 universal agreements have signed to prevent specific acts such as hijacking, hostage-taking, and bombing in order to prevent international terrorism and serious steps were taken in fighting terror by ensuring that the contracts were signed by the countries. They need money to finance the activities of terrorist organizations that have gained a global character by transcending local boundaries and threaten the integrity of states and the peace and security of the people, and therefore they must make a significant amount of revenue through legal action or illegal activities. Moreover, this has brought another dimension of anti-terrorism to the agenda. The

⁹ Hasan Aykın ve Gümüşay Kevser. *Terörle Mücadelede Yeni Boyut: Terörün Finansmanı ile Mücadele*, Ankara: Karapara Aklama ve Terörizmin Finansmanı, (Editor: Süleyman Aydın), Adalet yayınevi, 2008, 391–392.

fight against terrorism financing was considered as one of the priority issues of international organizations, and the necessary work was initiated on this field, considering that terrorism would prevent its activities through interruption of financial resources and bring its assets to a final stage in the struggle against terrorism.¹⁰ Work has been undertaken by the United Nations on the fight against terrorism financing, taking into account the provisions of the United Nations Charter which govern the international peace and security and the aims and principles of good neighborly, friendly and cooperative relations between states. In the declaration of the measures taken by the UN General Assembly dated 09.12.1994 and numbered 49/60 and aiming to remove the international terrorism included in the Decision; regardless of where moreover, by whom, all terrorist acts, methods, and practices, including those that threaten the security of the states and the integrity of the states are criminal and can not be justified. Similarly, in the UN General Assembly Resolution 51/210 dated 17.12.1996; it has been stated by the countries that measures should be taken to prevent and prevent terrorists and terrorist organizations from financing, legal arrangements should be made to prevent financial resources suspected of serving terrorist purposes and to prevent terrorist acts and information on international movements of such financial resources should be exchanged, it was decided to establish a committee. In addition to the UN and FATF, organizations such as the European Union, the International Monetary Fund, the World Bank and the Council of Europe have taken steps to fight terror and terrorism financing. Although the missions of the World Bank and the IMF differ from each other, the methods of combating laundering and terror financing, in general, are similar, and they carry out joint work on this area. Within the scope of the works carried out by the World Bank and the IMF; initiatives have been made to develop international dialogue. In this context, efforts were also made to improve the institutional capacity through the development of evaluation methodology for combating international laundering and terrorism financing and intensification of training activities.¹¹ Increasing the level of awareness of the administrators of the country is crucial for the establishment or development of an institutional framework in order to combat the financing of laundering and terrorism of a country. To this end, the World Bank and the IMF launched a series of documents, including regional policy dialogues in combating laundering and terrorism financing, which were prepared by bilateral talks between member countries. Documents; determination of problems encountered by countries, sharing of success stories and determination of types of aid were determined within the scope of the fight against illegal money movements, and necessary studies were carried out in this framework.¹² In addition to the above, investigation, seizure and seizure of incomes arising from crime prepared by countries which are party to the Council of Europe (EC) in order to take effective measures against terrorism and to prevent terrorist acts from being justified by political, philosophical, ideological, ethnic, religious or any other justification and the EC contract on the Financing of Terrorism were signed in Warsaw on 16.05.2005 and entered into force in 2006.¹³ Also, besides it is needed to mention activities of some organizations which is established fight against money laundering and financing of terrorism. One of them is the Egmont Group. The main objective of the Egmont Group, which was convened in Brussels on June 9, 1995, in Brussels, with 24 countries and eight

¹⁰ http://www.masak.gov.tr/TerorunFinansmani/uluslararası_mucadele.htm (23.12.2018).

¹¹ Paul Allan Schott, *Reference Guide to Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism*, Washington: The World Bank and the IMF: January 2006, X-5-6.

¹² Schott, *Reference Guide to Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism*, X-3-4.

¹³ http://www.masak.gov.tr/TerorunFinansmani/uluslararası_mucadele.htm (23.12.2018)

international organizations gathered, is to help develop countries' national anti-laundering systems and remove barriers to international laundering information exchange. Within the scope of this assistance, it is planned that technical assistance to the financial intelligence units, education of the personnel, transfer of experience and knowledge, as well as the international exchange of information and systematic structure are planned. The Egmont Group conducts its works through meetings held with the participation of member country representatives. The formation of the group, the fight against money laundering, is the product of long and intensive work and has taken its foundations from various international initiatives and decisions. The most important tool in combating laundering and terror financing is suspicious transaction notifications. An effective suspicious transaction reporting system enforces the existence of a central unit that will receive and analyze these suspicious transaction notifications and share the results of the analysis with the judiciary and other relevant public authorities. The most important issue that the "Egmont Group" founded in June 2005 was working on was bringing the definition of the Financial Intelligence Unit. The Egmont Group made the definition of FIU for the first time in the Egmont General Assembly in Rome in November 1996. This definition, limited only to the fight against laundering crime, was extended in June 2004 to include terror funding in the Egmont General Assembly in Guernsey.¹⁴ As the definition in the Egmont Group acknowledges, the main function of the FIUs is to collect, analyze and transfer the results of the analysis to the relevant units about the money laundering and terror financing. In order to make the exchange of information between FIUs more comprehensive and systematic, two important developments have been made within the scope of Egmond Group's work. The first of these; A computer network system called "Egmond Secure Web-ESW" that provides direct and rapid communication, including the exchange of information between FIUs; and the other is the "Memorandum of Understanding-MOU" aiming at the systematic exchange of information.¹⁵ In addition to the others, the Wolfsberg Group is a union of twelve global banks and aims to develop standards and products for the fight against laundering and terrorism with the recognition of the customer in the financial services sector. (12 banks: ABN AMRO Bank N.V., Barclays Bank, Banco Santander Central Hispano, S.A., Chase Manhattan Corporation, Citibank, N. A., Credit Suisse Group, Deutsche Bank AG, HSBC, J.P. Morgan, Inc., Societe Generale, UBS AG.) The group came together in 2000 in the Wolfsberg castle in North East Switzerland. The Principles of Combating Wolfsberg Laundering for private banks were published in October 2007 and revised in May 2008. Explanation of the Prevention of Terrorism Financing by Wolfsberg Group; the prevention of terrorists' use of banking services in order to support the governments' war on terror, and the support for investigations.¹⁶ Beyond the principles adopted to combat laundering in this document, the introduction of stricter "customer diagnostic principles" in order to prevent the financial sector from being used in terrorist organizations has been put in place to ensure that the financial system is under more stringent supervision. The document also included a call for further cooperation and sharing of information between the actors of the private sector and between the private sector and the public.¹⁷

¹⁴ Hasan Aykın ve H.Kevser Sözmen, *Terörün Finansmanı*, Ankara: MASAK Yayın No: 12, 2008, 119.

¹⁵ http://www.masak.gov.tr/TerorunFinansmani/uluslaraarsi_mucadele.htm (23.12.2018).

¹⁶ Wolfsberg Group, "Wolfsberg Statement on the Suppression of the Financing of Terrorism", (January 2002), <http://www.wolfsberg-principles.com/financingterrorism.html> (23.12.2018).

¹⁷ Wolfsberg Group, "Wolfsberg AML Principles on Private Banking", (May,2002), <http://www.wolfsberg-principles.com/privat-banking.html> (23.12.2018).

Conclusion

"Terrorism" is a difficult fact to understand, so there are many different opinions in its theory. Which action is terrorism, which is resistance; apart from being able to pinpoint who is the terrorist and who is the independence fighter, there are even opposite approaches to the source and destination of terrorist acts in the world. Although its first examples are very old, it has been stamped on the 21st century with the September 11th events to move to the international dimension and to become an important matter. It has proven to be a difficult problem to overcome due to its extremely complicated cause-and-effect relationship system. Also, the initiatives of international organizations in fighting against terrorism have an important place. In today's international system, where the borders have begun to lose their meaning along with globalization, the fight against terrorism for states has come out of being a policy that they can carry on their own. In this direction, states are voicing at every opportunity that they will continue their cooperative efforts within international organizations. Terrorism, which has to be avoided in almost all the clusters of international organizations, especially the UN, and for which common struggle decisions have been taken, seems to be applied for political purposes from time to time by the states. It is clear that in this framework, both the "terror against the state" and the "terror of the state" are not entirely true, and the fact that the two sides of the unilateralist view argue is a reality. Terrorism is a reality where hot warfare takes place in today's conditions. It is also clear that terrorism cannot sustain its existence without being fed from external sources. In this case, the states should abandon their use of terrorist organizations for their political purposes and fight with determination. This is not a war that one or two states can be part. International agreements, Collaborations should show themselves not only in writing but also in practice. Otherwise, when we look at the methods and targets of terrorist organizations, it is not even the case that much higher attacks and inevitable collapse are avoidable. Terror is an existing phenomenon throughout history. It will probably continue to exist in the next century. However, this does not mean supporting terrorism, but it requires taking tighter measures against terrorism.

References

ALKAN, N., *Gençlik ve Terörizm*. Ankara: Temüh Yayınları, 2002.

AYKIN, H., GÜMÜŞAY, K., *Terörle Mücadelede Yeni Boyut: Terörün Finansmanı ile Mücadele, Karapara Aklama ve Terörizmin Finansmanı*, (Editor: Süleyman Aydın), Ankara: Adalet yayınevi, 2008.

AYKIN, H., SÖZMEN, H.K., *Terörün Finansmanı*, MASAK Yayın No: 12, Ankara, 2008.

BAŞEREN, S., “*Küresel Terör ve Türkiye*”(Sempozyum) Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) Yayınları, Yıl 1, Sayı 6, 29 Mayıs 2006.

BRUCE, H., *Inside Terrorism*. London. Victor Gollancz, 1998.
Livingston's Commentary on Terrorism, Cumhuriyet Newspaper, 23 July 2005.

GÜNDÜZ, M., *Basın ve Terör*. İzmir: Saray Kitabevi , 1996.

ÖRGÜN, F., *KüreselTerör (Global Terror)*. İstanbul: Okumuş Adam. 2001.

ÖZOĞLU, A., *Şifre Çözüldü: Masonlardan Türkiye'ye Kanlı Hediye; ASALA-PKK*, İstanbul:Yenigüven Yayıncılık Mayıs 2005.

SCHOTT, P. A., *Reference Guide to Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism, The World Bank and the IMF*: Washington, January 2006.

YELDAN, E., "*Dynamics of Macroeconomic Adjustment in A Globalized Developing Economy: Growth, Accumulation and Distribution.*", Canadian Journal of Development Studies. XXII. 2001.

http://www.masak.gov.tr/TerorunFinansmani/uluslararası_mucadele.htm (23.12.2018).

Wolfsberg Group, “*Wolfsberg Statement on the Supression of the Financing of Terrorism*”, (January 2002), <http://www.wolfsberg-principles.com/financingterrorism.html> (23.12.2018).

Wolsberg Group, “*Wolsberg AML Principles on Private Banking*”, (May 2002), <http://www.wolfsberg-principles.com/privat-banking.html> (23.12.2018).

Tırhala Sancağı İdarecileri

(1395-1600)*

Muhittin Kul*

ORCID: 0000-0003-0538-8684

Öz

Günümüzde Yunanistan'ın Tesalya bölgesinin ortasında yer alan Tırhala, bulunduğu coğrafi konumdan dolayı, zirai, iktisadi ve stratejik açıdan birçok iktidarın dikkatini çekmiştir. Bu durum, şehrin ve etrafının ele geçirilmesi için oldukça fazla mücadeleler verilmesine sebebiyet vermiştir. Osmanlılar Rumeli'ye çıktuktan kısa bir müddet sonra yayılım alanında içerisinde yer alan Tırhala, 1395 tarihinde “*Tesalya Fatih*” olarak da adlandırılan Turahan Bey tarafından ele geçirilmiştir. Tırhala'nın ele geçirilişi sonrası Osmanlı akıncıları fazla zaman kaybetmeden Tesalya ovasındaki birçok şehri devletin sınırlarına katmıştır. Ele geçirilen bu yerler sancak sistemi içerisinde yapılandırılmış ve sancağın merkezi de Tırhala olarak konumlandırılmıştır. Bunun yanında, sancağın oluşturulması akabinde, devlet tarafından, sancağın yönetimi için idareciler görevlendirilmiştir. Bu makalede, Tırhala Sancağının XVII. yüzyıla kadarki gelişimi, sancağı idare eden beylerin isimleri ve görev süreleri, yöneticiler arası ilişkiler ele alınmıştır. Bununla birlikte, makalenin, dönemi anlatan yerli ve yabancı kronikler ve arşiv belgelerinden elde edilen verilerle, bulunduğu bölgenin en önemli idari merkezlerinden olan Tırhala'nın tarihine ışık tutması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: XV-XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti, Balkanlar, Tırhala, Sancak, Bey

Gönderme Tarihi: 27/02/2019

Kabul Tarihi:20/03/2019

* Bu makale “Tırhala Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı (XV-XVI. Yüzyıl)” adlı Doktora tezini esas alınarak kısmi değişiklikler ve eklerle hazırlanmıştır.

* Araştırma Görevlisi Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: muhittinkul@artvin.edu.tr

**Governors of Trikala Sanjak
(1395-1600)**

Muhittin Kul

ORCID: 0000-0003-0538-8684

Abstract

In ourdays, due to its geographical position, Trikala, which is located in the middle of the Thessaly region of Greece, has attracted the attention of many powers in agricultural, economic and strategic terms. This situation led to many struggles for the seizure of the city and its region. After a short period of time after the Ottomans went to Rumeli, Tırhala was seized in 1395 by Turahan Bey who was also called as Tesalya conqueror. After the take over of Trikala, the Ottoman raiders, without wasting much time, added many cities in the plains of Tesalya to the borders of the state. These seized places were constructed within the starboard system and the center of the sanjak was also positioned as Trikala. In addition to this, after the establishment of the sanjak, administrators were assigned by the state for the management of the sanjak. In this article, development of the Trikala up to 17th century, the names and terms of office of the rulers who ruled the sanjak, relations between managers are discussed. In addition, the article aims to shedlight on the history of Trikala, one of the most important administrative centers of the region, describing the period, with the data obtained from local and foreign chronicles and archival documents.

Keywords: XV-XVII. century, Ottoman, Balkan, Trikala, Sanjak, Governor.

Received Date: 27/02/2019

Accepted Date: 20/03/2019

Легенды, связанные с основанием Стамбула в «Истории» Солакзаде

Резюме

Стамбул является одним из самых древних городов в мире. Географическое положение находится на самом стыке Азии и Европы и является важнейшим торговым центром. Эти особенности придавали символическое значение городу, в особенности для Мусульманского и Христианского миров. Может быть именно из-за символического значения, город, веками считается самым популярным. В первую очередь, во все времена всех историков интересовало то, как же был основан этот популярный город, который был столицей многих империй на протяжении многих тысячелетий. По этой причине большинство исследователей пытались пролить свет на этот процесс в своих работах используя легенды. Во многих источниках можно увидеть, что главными героями таких легенд являются Сулейман Великолепный, Бизас, Янко бин Мадьян. В «Истории» Солакзаде, занимающей важное место в историографии Османской Империи 17 века, есть легенды об основании Стамбула. Основу теории об основании Стамбула составляют легенды. Настоящая работа нацелена на то, чтобы внести вклад в многообразие легенд путем анализа легенд из «Истории» Солакзаде. С этой целью в исследовании в первую очередь были переведены легенды из разных источников связанные с основанием Стамбула. Была проведена общая оценка и анализ легенд из «Истории» Солакзаде. Таким образом, в работе дается упрощенный вариант этих легенд. В заключении, в качестве основного источника, прилагается транскрипция надлежащих отрывков 15 издания из “Nevadir’ül-Vukû” из Австрийской Национальной Библиотеки А.Ф.

Ключевые слова: «История» Солакзаде, Стамбул, Легенды, Сулейман Великолепный, Бизас, Янко бин Мадьян, Константин

Получено: 27/02/2019

Принято: 20/03/2019

Giriş

Türklerin Rumeli bölgesine yerleşmeye başlaması XIV. yüzyıl ortalarına kadar inmektedir. Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa, 1352 yılında Dimetoka'da Sırp ve Bulgarlara karşı Bizans İmparatoru Kantakuzenos'a (VI. İoannes) yapmış olduğu yardıma karşılık, Gelibolu'da Çimpi adlı kaleyi almıştır. Bu kale, Rumeli'de Türk fetih hareketinin başlangıç safhasını oluşturmaktadır.¹ Türkler, zamanla Gelibolu bölgesinde yerleşmeye başladıktan sonra, fetih hareketlerini sağ, sol ve orta olmak üzere üç koldan sürdürmüşlerdir. İnceleme konusu olan Tırhala'nın da yer aldığı sol kol, Edirne İpsala'dan başlayarak Karaferye'ye kadar devam etmiş, oradan da ikiye ayrılıp Tırhala ve Üsküp'e ulaşmıştır.²

Tırhala'nın Fethi ve Uç Beyliği Merkezine Dönüşümü

Türk ilerleyişi Sultan I. Murad zamanında 1371 tarihinde Sırplarla yapılan Çirmen savaşı neticesinde Serez ve Karaferye'ye kadar ulaşmış, akıncı beylerinden Evrenos Bey Serez'i kendisine merkez yapmıştır.³ Sultan I. Murad, 1385 yılında Vezir Hayreddin Paşa ve meşhur akıncı beylerinden Evrenos Bey'i, Çitroz, Çayhisar ve Yenişehir (Larissa) kalelerini ele geçirmekle görevlendirmiştir.⁴ Vezir Hayreddin Paşa ve Evrenos Bey

¹ Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, c. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, 156.

² Halil İnalçık, "Rumeli", *İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul: MEB., 1964, 769. Sol kol, Marmara Denizi'nin kuzey kıyısında bulunan Tekfur dağından başlayıp Mora'ya kadar 185 saat, 850 km'lik bir mesafeyi kapsamaktadır. Colin Heywood, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhaneler", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnati (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, 141.

³ Aşıkpaşa ve Neşri bu tarihi 787/1385, Hoca Saadeddin ise 1374 olarak vermektedir. Uzunçarşılı iki tarihinde yanlış verildiğini, doğru tarihin, bir manastır için verilen bir belgeden, 1372 olduğunu söylemektedir. Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, haz. Kemal Yavuz, M. Yekta Saraç, İstanbul: K Kitaplığı, 2003, 122, 123; Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013, 99; Hoca Sâdettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, 1:144; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi, 1996, 1:171; Feridun Emecen, "Kosova Savaşları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara: TDV Yay., 2002, 221-222; İnalçık, "Murad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 31, Ankara: TDV Yay., 2006, 157-159.

⁴ Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 123. Hoca Sâdeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, 1:169; Melek Delilbaşı, "First Ottoman Settlements in Thessaly Region", *İki İmparatorluk*

komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin sol kol (via egnatia) istikametindeki ilerleyişleri, Selanik'in 1387 tarihinde teslim olmasıyla devam etmiştir.⁵ Sultan I. Bayezid döneminde Tesalya (Yenişehir) üzerine yürünmüş ve burası 1394 Şubatında fethedilmiştir.⁶

Sol kolun ucunda bulunan Tırhala'yı da kapsayan Tesalya'nın Osmanlı egemenliğine geçmesiyle ilgili dönemin kronikleri birbirinden farklı tarihler vermektedir. İlk dönem Osmanlı ve Bizans kaynaklarındaki farklı değerlendirmeler, Tesalya bölgesinin fetih tarihinin tam olarak verilmemesi, günümüz tarihçilerinin de bu konuda bir uzlaşma sağlayamamasına neden olmuştur. Bununla birlikte, yerli ve yabancı kroniklerden anlaşıldığı kadarıyla Tesalya bölgesine Osmanlı akıncıları tarafından iki sefer yapılmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere bu akınların ilkinde Tesalya Yenişehir'i fethedilmiştir. İkinci sefer ise I. Bayezid'in 1395'te Argeş veya Rovine savaşı akabinde Niğbolu'yu fethetmesi sonrası, içlerinde Turahan Bey'in de yer aldığı Evrenos Bey komutasındaki Osmanlı akıncılarının Tırhala'yı fethiyle sonuçlanmıştır.⁷

Tırhala'nın fethedilmesinden kısa bir süre sonra Sultan I. Bayezid ve Timur arasında 1402'de yapılan Ankara Savaşı, Tesalya bölgesindeki bir kısım topraklarında elden çıkmasına sebep olmuştur.⁸ Tırhala'nın tekrar Osmanlıların eline geçmesi Turahan Bey'in 1423'de yapmış olduğu Mora seferi dönüşünde olması kuvvetle muhtemeldir.

Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri, haz. Şahin Kılıç, Selçuk Aydar, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013, 316.

⁵ *Anonim Osmanlı Kroniği*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: TDAV Yayınları, 2000, 33; İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul: OBİV Yayınları, 1993, 13.

⁶ N. Beldiceanu - P. S. Nasturel, "La Thessalie entre 1454/55 et 1506", *Byzantion*, 43, Bruxelles (1983): 109, 116; Levent Kayapınar, "Yunanistan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması (1361-1461)", *Türkler*, c. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, 190; İnalçık, "The Ottoman Turks and The Crusades 1329-1451", *a History of The Crusades, Volume VI*. General Ed. Kenneth M. Setton, eds. Harry E. Hazard and Norman P. Zacour, Madison: The University of Wisconsin Press, 1989, 249.

⁷ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Koji Imazawa, Ankara: TTK Basımevi, 2000, 225. Evrenos Bey, 1395'in başlarında Mora üzerine gitmiş, bir süre akınlar yaptıktan sonra geri dönerek Rovine savaşına katılmıştır. Kayapınar, "Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1999, 121-124. Tırhala üzerine çalışması olan Machiel Kiel fetih tarihini 1393 sonu ile 1394 başı olarak vermektedir. Machiel Kiel, "Tırhala", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 41, Ankara: TDV Yay., 2012, 114.

⁸ Delilbaşı, "First Ottoman Settlements in Thessaly Region", 318-319.

İlk dönem kronikleri Turahan Bey'i uç beyi olarak nitelemektedir. Uç beyleri devletin sınır boylarında teşkilatlanmış savaştı unsurların başında bulunan askeri lider veya idareci olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı Beyliği'nin gelişimi ve özellikle Rumeli taraflarına yayılımı ile birlikte bu uç teşkilatı da anılan bölgede yerleşmeye başlamıştır. İlk Osmanlı kroniklerinden edinilen bilgilerden Akça Koca, Abdurrahman Gazi, Konur Alp gibi beyler, bir nevi uç beyi olarak zikredilir. Aynı şekilde Evrenosoğulları, Mihaloğulları ve Turahanoğulları da bu bölgede faaliyet gösteren ve adları en çok zikredilen uç beyleridir. Bunlar çoğu kez akınlarını bağımsız bir şekilde yürüterek Padişahın katıldığı seferlere de iştirak etmişlerdir. Uç beyleri, Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar devlet içerisinde güçlü askerî konumlarını muhafaza etmelerine rağmen, bu sultanla birlikte merkezleşmenin artması sonucu etkileri gitgide azalmıştır. Rumeli bölgesindeki uç beyleri fethettikleri bölgelerdeki sancaklarda sancakbeyi olarak faaliyet göstererek buraların İslamlaşma ve Türkleşmesinde son derece etkin bir rol üstlenmişlerdir.⁹ Tırhala'nın fethinden XVII. yüzyıla kadarki idarecileri, beyliğe geçiş sırasıyla aşağıda değerlendirilmiştir.

Turahan Bey: Fetih sonrası Turahan Bey, Tırhala'yı yurt edinerek şehri tamir etmiş, teşkilatlanmasını tamamladıktan sonrada uç beyi olmasından dolayı çevre illere akınlar yapmıştır.¹⁰ Behiştî Ahmed Çelebi, yazmış olduğu eserinde Tırhala fatihi Turahan Bey'i "*Tırhala begi Turahan beg kadimden ol ucun begiydi*"¹¹ diyerek zikreder. Bu minvalde Rumeli'deki en önemli akıncılardan olan Turahan Bey'in Tırhala'nın sancak teşkilatlanmasındaki, uç beyi olarak, ilk beyi olduğu görülmektedir.

⁹ Feridun Emecen, "Uç Beyi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 42, Ankara: TDV Yay., 2012, 38, 39.

¹⁰ Bu durum İbn Kemal'de şöyle anlatılmaktadır: "*Hima-yı zimmet-i himmetinde olan ra'ıyyetleri ri'ayet idüb kişb ü kar-ı ehlinün kar u barlarını târ u mâr olmadan himâyet idüb ol yirün ta'miri tedbirine meşgul oldı. Havalisindeki vilayetler -ki küffâr-ı bed-fi'âlün mali ve 'iyaliyle maliydi--hali kalub civarında olan darü'l-küfr gilmân u cevariden boşalub ol diyar toldı. Yaz u kış akın yazılarında gelen gazilerün leyl ü nehar hava-yı gazada uçan pervazileri ol yuvaya dirildiler. Tazilerle küffarun gürazlarını ovalarda kova gidüb şir-i dilir-i nahcir-gir gibi ser-pence-i şemşirler dirildiler.*" İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter*, 229.

¹¹ Behiştî Ahmed Çelebi, *Târîh-i Behiştî: Vâridât-ı Sübhânî ve Fütühât-ı Osmânî II (791-907/1389-1502)*, haz. Fatma Kaytaç, Ankara: TTK Basımevi, 2016, 234.

Sultan Bayezid'in önemli akıncı komutanlarından biri olan Turahan Bey, onun emriyle Rumeli'de Karadeniz sahilinde bulunan şehirler üzerine akınlar yapmıştır.¹² Tırhala'nın fethinden kısa bir süre sonra, Timur ile 1402'de yapılan Ankara savaşı sonrası yaşanan iç karışıklık hadiselerinden Rumeli'de etkilenmiştir. Kardeşler arasında vuku bulan çekişmelerde Süleyman Çelebi, Rumeli'deki hâkimiyeti eline geçirmiş, bölgedeki komşu devletler, Bizans ve Venedik'le de barış siyaseti izlemiştir. Bu barış siyaseti neticesinde 1403'de yapılan anlaşma gereğince içerisinde Tırhala'nın da bulunduğu bir kısım Rumeli toprağı Bizans'a bırakılmıştır. Yapılan bu anlaşma Süleyman Çelebi'nin Musa Çelebi tarafından 1411 tarihinde bertaraf edilmesine kadar yürürlükte kalmıştır.¹³ Turahan Bey'in bu süreç sonrası nasıl bir hareket izlediği arşiv belgeleri ve kroniklerden tespit edilememiştir. Tekrar Tırhala'da bey olarak görülmesi ise Sultan II. Murat dönemine tekabül etmektedir.

Sinan Bey: Süleyman Çelebi'nin ortadan kaldırılması sonrası Rumeli'deki hâkimiyeti ele geçiren Musa Çelebi, Tesalya ve Karadeniz kıyısındaki toprakları geri almıştır.¹⁴ Musa Çelebi'nin 1411 tarihinde Rumeli'deki hâkimiyeti eline alması buradaki beyleri de etkilemiştir. Bu tarihte Tırhala'da Sinan Bey'in bulunduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu dönemi anlatan Osmanlı tarihçileri; "...Sultan Mehmed'e ol yerde Evrenoz Bey'den bir mektup geldi ki, Sultan lütf ve kerem edip, Musa Bey'e şimdi buluşmayıp, ol ne yere varırsa teccessüs ettirip, andan ırağ olup, gelip Laz İli'ne girip, Derbend'de durup, Burak Bey'i ve Paşa Yiğit'i ve Tırhala Bey'i Sinan Bey ki, bunlar alay beyleridir, bunları kendinize rapt etmek ardınca olasız..." ifadesiyle Sinan Bey'in alay beyi¹⁵, bazı yabancı

¹² Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları, 1956, 29.

¹³ Dukas, *Bizans Tarihi*, 48; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi, 2011, 513; Fahamettin Başar, "Fetret Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, Ankara: TDV Yay., 1995, 480-482; Kayapınar, "Süleyman Çelebi, Emîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, Ankara: TDV Yay., 2010, 83.

¹⁴ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011, I:325; Başar, "Fetret Devri", 481.

¹⁵ Neşri'nin eserinin bazı nüshalarında ise Sinan Bey'den Sinan Paşa diye bahsedilmektedir. Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihân-nümâ, Neşri Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, Ankara: TTK Basımevi, 1949, 2:507.

tarihçiler ise subaşı / komutan¹⁶ olduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Her iki görevli de bu dönemde devlet teşkilatında önemli bir yere sahiptir.

Sinan Bey'in bu göreve ne zaman başladığı ve bu görevi ne kadar sürdürdüğü tam olarak tespit edilememiştir. Sinan Bey'in Süleyman Çelebi'nin vefatından evvel Salona Kontluğunun ele geçirilmesinde, Tırhala Bey'i olarak adının geçmesi onun daha evvel bu göreve getirildiğine işaretler. Sinan Bey, Salona'yı ele geçirdikten sonra Galaksidi'yi Rodos şövalyelerinden alarak Mora'ya doğru ilerlemişse de Süleyman Çelebi'nin vefatı bu harekâtı ganimetler dışında akim bırakmıştır.¹⁸ Süleyman Çelebi'nin ölümü, Musa Çelebi'nin de iktidarında ona tabi olan Sinan Bey, Selanik'in üzerine yürümüştür. Burayı alamasa da İzdin'e kadar Batı despotluğunun tamamını işgal etmiştir.¹⁹

Fetret devrinde kardeşlerini bertaraf eden Mehmed Çelebi ve Musa Çelebi, 1413 tarihinde karşı karşıya gelmiş, Tırhala Bey'i Sinan Bey bu karşılaşmada bir kısım beyle birlikte Mehmed Çelebi'nin tarafında yer almıştır.²⁰ Kaynakların Tırhala Bey'i olarak bahsettiği Sinan Bey'in görevinin ne zaman sona erdiği belirlenememiştir. Muhtemelen, Çelebi Mehmed'in anlaşma gereğince Tesalya bölgesindeki toprakları Bizans'a bıraktığı 1413 tarihi, onun görevinin sona erdiği tarihtir. Bunun yanında 1454/55 tarihli defterde bahsi geçen “*Tımar-ı Mustafa gulam-ı Beylerbeyi*

¹⁶ Jorga, eserinde Sinan Bey'i Tesalya Bey'i ve Tırhala komutanı olarak, Zinkeisen ise aynı tarihlerde Sinan Bey'i Tırhala subaşı olarak nitelemektedir. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, 1:315, 316; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1:330.

¹⁷ İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihîşt*, haz. M. Karataş-S. Kaya-Y. Baş, Ankara: BETAV, 2008, II:256, 259; Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, 237; Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihân-nümâ, Neşri Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, Ankara: TTK Basımevi, 1949, 2:507; Hoca Sâdettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, II:69; Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, çev. İsmail Erünsal, İstanbul: Kervan Ofset, 1974, I:169; Behiştî Ahmed Çelebi, *Târîh-i Behiştî: Vâridât-ı Sübhânî*, 165; Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabü't- Tarih-i Kühü'l-Ahbar* (Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 No.'lu Nüshalara Göre), haz. Ahmet Uğur vd., Kayseri: 1997, 285, 287; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1:343; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, 10:172; Ziya Kazıcı, “Alay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: TDV Yay., 1989, 347.

¹⁸ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1:321.

¹⁹ Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihân-nümâ*, 507.

²⁰ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1:343, 344; Behiştî Ahmed Çelebi, *Târîh-i Behiştî: Vâridât-ı Sübhânî*, 165, 167.

Sinan” cümlesindeki Sinan’ın Tırhala’da idarecilik yapmış olan Sinan Bey olduğu ve bu tarihte Rumeli beylerbeyi olabileceği akla gelmektedir. Sinan Bey’le alakalı olarak M. Tayyip Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası* adlı eserinde onun Tırhala Sancakbeyliğinden sonra Rumeli Beylerbeyi olduğunu ve Sinanüddin Yusuf Paşa adıyla Edirne’nin kurucuları arasında yer aldığını anlatmaktadır.²¹ Ondan sonra Tırhala’da, Ömer Bey’in sancakbeyliğine kadar babası Turahan Bey kaynaklar tarafından zikredilmektedir.²²

Turahan Bey: Jorga, Çelebi Mehmed döneminde, 1417’de, Turahan Bey’i Vidin valisi olarak zikretmektedir.²³ Bu tarihten sonra Turahan Beyle ilgili ilk bilgiler Düzmece Mustafa hadisesinde görülmektedir. Yıldırım Bayezid’in oğlu Mustafa Çelebi, kaynaklarda Düzmece Mustafa olarak geçen, içinde Turahan Bey’in olduğu birçok uç beyini yanında toplamıştır. Buna karşın Sultan II. Murad, amcası Mustafa’nın yanındaki uç beylerini ondan ayırmayı başararak kendisine tabi kılmıştır.²⁴ Turahan Bey, Sulan II. Murad’a tabiiyetini bildirdikten sonra, onunda isteğiyle, 21 Mayıs 1423 tarihinde 10.000 süvari ile Mora’daki Germe hisarına hücum etmiştir.²⁵ Surları yıkmak için birkaç ay uğraşan Turahan Bey sonunda amacına erişerek akıncılarıyla birlikte Mora’nın neredeyse tamamına yayılmıştır. Daha sonra 1425 Mayıs’ında Venedik-Türk savaşı sonucunda yapılan anlaşmanın müzakerecileri arasında yer almıştır. Selanik’in 1430’da

²¹ M. Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007, 30. Semavi Eyice de M. Tayyip Gökbilgin’e dayanarak yazdığı makalesinde Tırhala Bey’i Sinan Bey’in yani Sinanüddün Yusuf Paşa’nın Edirne’deki Beylerbeyi Camisinin de banisi olduğunu belirtmiştir. Semavi Eyice, “Beylerbeyi Cami-i ve Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, Ankara: TDV Yay., 1992, 74-75; Eyüp Said Kaya, “Sinan Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, Ankara: TDV Yay., 2009, 228-229.

²² Ferhan Kırklidökme Mollaoglu, “*Laonikos Chalkokondyles’in Kroniği ve Değerlendirilmesi (V.-VII. Bölümler)*”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005, 78.

²³ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1:332.

²⁴ Emecen, “Turahan Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 41, Ankara: TDV Yay., 2012, 405.

²⁵ Hadîdî, *Tevarih-i Al-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, 203; Yaşar Yücel ve Halil Erdoğan Cengiz, “Rûhi Tarihi-Oxford Nüshası-Değerlendirme, Metnin Yeni Harflere Çevirisi. (466 sayfa tıpkıbasım ile)”, *Belgeler*, TTK Basımevi, 14, Sy.18, (1989-1992): 443-444.

alınmasından sonra 1431 yılı baharında Mora yarımadasına akın yapan Turahan Bey, İsthumus derbendi kıyılarındaki kaleleri ele geçirmiştir.²⁶

Sultan II. Murad, 1433’de emrindeki uç beyleri ve Turahan Bey ile birlikte Arnavut İli’ne akınlar düzenleyip buraları yağma etmiştir. Arnavutlar üzerine yapılan harekâtın ne kadar zor şartlar altında yapıldığı Halkondil tarafından da dile getirilmektedir; “...O tarihte Tırhala ve Tesalya sancakbeyi olan Turahan, Arnavudların Sultanın idaresine başkaldırdığını ve sancak merkezini kuşattığını öğrendiğinde; sahil bölgesinde yaşayan Türkleri de yanına alarak mümkün olduğu kadar büyük bir ordu topladı. Kar içinde ilerleyerek -çünkü kış çok ağırdı- ikinci gün ülkeye ulaştığında, Arnavutları kente savaş açmış olarak buldu; aniden saldırarak canlı olarak yakaladığı Depas ile birlikte birçoğunu öldürdü ve kenti kuşatmadan kurtardı. Turahan’ın bu akını sırasında binden fazla kişinin öldürüldüğü söylenir. Sultanın idaresine başkaldıran Arnavutlar, böylece hemen idare altına alındılar. Turahan’ın o tarihteki saldırısı sırasında kaçmayı başaramayan soylular, Sultanın sancakbeyi tarafından en kötü felakete teslim edilerek şu şekilde veya bu şekilde yok oldular...”²⁷

Yine Turahan Bey’in içinde bulunduğu Osmanlı birliklerinin akın düzenlediği başka bir bölgede Macar topraklarıdır.²⁸ 1442’de Macarlarla karşılaşan Osmanlı ordusu mağlup olduğu gibi Turahan Bey de Sava Nehri kenarında karşılaştığı Macarlara yenildiğinden görevden el çektirilmiştir.²⁹ Sultan II. Murad alınan mağlubiyetler sonrası Turahan Bey’i Tokat’ta hapsedirip bir süre sonra ise hapisten çıkartmıştır.³⁰ Halkondil, Turahan

²⁶ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1:337, 354, 360; George Sphrantzes, *The Fall of The Byzantine Empire A Chronicle by George Sphrantzes*, trans. Marios Philippides, Amherst: The University of Massachusetts Press, 1980, 28.

²⁷ Mollaoğlu, *Laonikos Chalkokondyles’in Kroniği*, 78.

²⁸ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008, 59, 60.

²⁹ Mollaoğlu, *Laonikos Chalkokondyles’in Kroniği*, 156; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1:373.

³⁰ “...Murad, Edirne’ye gelir gelmez Baltaoğluna Turahan’ı tutturdu, hapsedirdi. Kasım Paşa, Turahan’ın başka sırdaşları olduğunu, onların da cezalandırılmasını söyledi. Halil Paşa bu tedbiri uygun bulmadı, Kasım Paşa da Rumeli beylerbeyliğinden istifa etti, yerine Şihabiddin Paşa tayin olundu. Turahan Tokat kalesine gönderildi...” Halil İnalçık ve Mevlûd Oğuz, “Yeni Bulunmuş Bir Gazavât-ı Sultan Murad”, *DTCFD*, 7, sy. 2 (1949): 489; Behiştî Ahmed Çelebi, *Tarihi Behiştî Varidat-ı Sübhani*, 234; Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, 294, 297.

Bey'in Tokat'ta hapse atılmasından sonra Tırhala ve Tesalya'nın idaresinin bir başkasına verildiğini söylemektedir³¹. Bu kişinin kim olduğuyla ilgili ne kendisi ne de dönemi anlatan kroniklerden bilgi edinilememiştir.

II. Kosova savaşının (1448) kazanılmasında önemli yararlılığı görülen Turahan Bey, daha sonra Sultan II. Mehmed'in Karaman üzerine yapmış olduğu sefere katılmış, 1452 yılının Ağustos'unda emrinde oğlu ve büyük bir ordu ile birlikte Mora üzerine yürümüştür.³² Turahan Bey 1453'de İstanbul'un muhasarasında da bulunmuş, Çandarlı Hayreddin'in muhasaranın kaldırılması ve İmparatorla anlaşılması fikrine karşı, Zağanos Paşa, Hadım Paşa, Akşemsetdin ve Molla Gürani gibi önemli isimlerle fikir birliğinde olarak muhasaranın devamı yönünde II. Mehmed'i desteklemiştir.³³ Turahan Bey, 1456 yılında 80 yaşının üzerinde iken vefat etmiştir.³⁴

Tırhala Sancakbeyliği ve İdarecileri

Tırhala'nın sancak olarak adlandırıldığı en erken tarihli belge, “*Hicri 859 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala*” adlı tahrir defteridir. Bu defterin ilk sayfasında adı geçen Turahan Beyoğlu Ömer Bey, mirliya olarak kaydedilmiştir. Bu minvalde yapılan bu çalışmada Tırhala beyleri, uç ve sancak yapılanması olarak iki kısma ayrılarak düzenlenmiştir. Bir uç bölgesi olarak idari sistemin içerisinde Tırhala'yı yöneten akıncı beyi Turahan Bey ve Sinan Bey, uçbeyi göreviyle çalışma içerisinde konumlandırılmıştır. Akıncılığı ile ün salmış ve babasından sonra Tırhala gibi önemli bir ucun başına geçmiş olan Ömer Bey ise yukarıda adı geçen tahrir defterinde mirliya olarak kaydedilen ilk kişi olması hasebiyle çalışmada Tırhala'nın sancakbeyi olarak adlandırılacak ilk kişidir.

³¹ “...bu yüzden de Sultan, Turahan'ı tutuklatarak Anadolu'ya hapse gönderdi ve Tesalya'nın idaresini başka birisine verdi...” Mollaoğlu, *Laonikos Chalkokondyles'in Kroniği*, 56.

³² Sphrantzes, *The Fall of The Byzantine Empire*, 69. II. Mehmed'in Karaman seferi dönüşünde yeniçerilerin küstahça istekleri karşısında ne yapılması gerektiğiyle ilgili danışmış olduğu kişilerden biriside Turahan Bey'dir. Yücel ve Cengiz, “Rûhi Tarihi-Oxford Nüshası-Değerlendirme”, 447.

³³ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara : TTK Basımevi, 1988, 7; İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler I*, Ankara: TTK Basımevi, 2004. 130.

³⁴ Sphrantzes, *The Fall of The Byzantine Empire*, 75; Enveri, *Düstürname-i Enveri (Osmanlı Tarihi 1299-1465, 19-22. Kitaplar)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012, 39; Emecen, “Turahan Bey”, 406.

Ömer Bey (Turahanoğlu): Tırhala Sancakbeyliğinde Turahan Bey'den sonra oğlu Ömer Bey görülmektedir. Onun ile ilgili ilk kayıtlar Turahan Bey'in Tesalya Yenişehir'ini almasının akabinde harap olan şehri tamir ettirmesi ile ilişkindir.³⁵ Daha önce Mora'da hâkimiyetini sağlamış olan Konstantin 1444 Martında kaybettiği yerleri geri almak için harekete geçmiştir. Bu sırada Ömer Bey de kendisine bağlı askeri birliklerle onu karşılamaya çıkınca Konstantin geri çekilmiştir. Thebai ve Attika üzerine akınlar yaparak oldukça yüklü miktarda ganimetle geri dönen Ömer Bey, 1452 tarihinde babası Turahan Bey ve kardeşi Ahmed ile Mora üzerine yapılan akınlara katılmıştır.³⁶ Bu akınlar esnasında kardeşi Ahmed, Bizans kuvvetlerine esir düşmüştür.³⁷

Sancakbeyliğinin başlangıcı tespit edilemeyen Ömer Bey, 1454/1455 tarihinde Tırhala Sancakbeyi olarak anılmaktadır.³⁸ Ömer Bey 1456'da II. Mehmed tarafından kendisine verilen emirle ordusunun başında Mora üzerine sefere çıkmıştır. Bu yapılan sefer sırasında Atina düklüğü, savaş yapılmadan ele geçirilmiştir.³⁹ İki yıl sonra II. Mehmed'in başında bulunduğu Osmanlı ordusu Mora'yı tamamen ele geçirmek için Ömer Bey'in idaresi altındaki Tesalya bölgesine gelmiştir. II. Mehmed, bir müddet Tırhala'da ordusunun geri kalanının gelmesini beklemiş ve başında bulunduğu askerleri dinlendirmiştir.⁴⁰ Osmanlı ordusuyla birlikte yola çıkan Ömer Bey ve askerleri bölgedeki birçok kaleyi ele geçirdiğinden Mora'nın önemli bir kısmı Osmanlı'ya tabi olmuştur. Mora'nın alınmasından sonra Tırhala Sancakbeyi Ömer Bey, buranın sancakbeyliğine getirilmiştir.⁴¹

Hamza Bey: Ömer Bey'den boşalan Tırhala Sancakbeyliğine ise Hamza Bey / Paşa'nın (Şahincibaşı / Zenevisi) getirildiği kayıtlardan

³⁵ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter*, 229.

³⁶ Mollaoğlu, *Laonikos Chalkokondyles'in Kroniği*, 158.

³⁷ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, 2:8, 89, 90; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I:608.

³⁸ *BOA. MAD. d. 10*, vr. 1b.

³⁹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011, 2:158.

⁴⁰ Kayapınar, "Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi", 196.

⁴¹ 1458 yılında Mora Sancakbeyi olarak atanmıştır. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 2:90; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, TTK Basımevi, 1996, 2:24; Kayapınar, "Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi", 205.

anlaşılmaktadır. Hamza Bey'in kimliği ile ilgili bilgiler oldukça karışıktır.⁴² Hamza Bey 1459 tarihinde Mora'da yaşanan iç hadiseler üzerine II. Mehmed tarafından Mora üzerine gönderildi. Burada isyan halinde olan despot Thomas'ın topraklarına girmiş ve ona ait olan Arkadya'yı yağmalamıştır. Bu tarihte Tırhala Sancakbeyi olan Ömer Bey'inde iştirak etmiş olduğu bu sefer Halkondil'de şöyle anlatılmaktadır: "...Kral, genç kardeş Thomas'ın yeminlere karşı gelerek kralın akropoliste bulunan gençlerini (yeniçerilerini) kuşattığını öğrenince Tesalya ve Aiotolya ordusunu Mora'ya göndererek Şahin olarak adlandırılan Hamza'yı komutan olarak tayin etti. (Hamza) Mora eparh'i Ahmed'i ve Turhanoğlu Ömer'i yanına alarak Mora'ya girdi ve Akhaya bölgesindeki Patra şehrine vararak akropolisini kurtardı...."⁴³ Mora'nın alınması akabinde Ömer Bey buranın beyi olmuş Hamza Bey ise Tesalya/Tırhala Beyi olmuştur.

Zağanos Paşa: Ömer Bey, atanmasından kısa bir süre sonra, 1459 tarihinde Fatih Sultan Mehmed tarafından Mora'daki iç siyasi karışıklık nedeniyle Mora Sancakbeyliğinden azledilmiştir. Bununla ilgili en detaylı bilgiyi Halkondil vermektedir; "...Asen orduyu alarak Mora'ya girdi ve ordu Leontarion civarında bulunan Thomas'ı kuşattı. Fakat zor durumdan dolayı hemen ayrıldı ve derhal krala çıkarak af diledi. Daha sonra bir anlaşmazlıktan dolayı isyan eden Tesalya eparh'i Ömer ile savaştı ve çok uzun zaman geçmeden kral Ömer'i görevden azlederek idareyi Gelibolu eparh'i Zagonos'a verdi. Bu Zagonos, Morezini ve diğerleri arasında iyi ün yapmıştı. Çünkü bizim taraftaki denizde bulunan korsanların başını ve üç direkli gemisini yakalamıştı. Bu (Zagonos) Tesalya ve Mora'nın idaresini kraldan alınca Akhaya'ya girdi. Akropolis'i kuşatan Helen ordusu Zagonos'a karşı koydu. Helenler top hazırlayarak Akropolis'i vurmakta idiler..."⁴⁴ anlatımından Ömer Bey'in Mora'nın sancakbeyliğinden

⁴² Bu duruma sebep olarak ise bu tarihte yaşayan Hamza beylerin birbirlerine karıştırılmasıdır. Semavi Eyice yapmış olduğu incelemesinde bu duruma temas etmiş, XV. yüzyılda üç ayrı Hamza Beyle ilgili bilgi vermiştir. Bahsedilenlerden ilki II. Murad'ın Lalası Şarabdar Hamza, ikincisi Vidin valisi Hamza Bey, üçüncüsü ise Yahşi Beyzade Hamza Bey'dir. Bunlardan Vidin Valisi olan Hamza Bey, elçi olarak gönderildiği Kazıklı Voyvoda veya Eflak Bey'i Drakul tarafından öldürülmüştür. Semavi Eyice, "Hertrandon de la Broquiere ve Seyahatnamesi (1432•1433)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü*, 4, Cüz 1-2, (1975): 100.

⁴³ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 2:138-141; Kayapınar, "Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi", 210-213.

⁴⁴ Kayapınar, "Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi", 213.

alınmasından sonra hem buranın hem de Tırhala'nın sancakbeyliğine Zağanos Paşa getirildiği anlaşılmaktadır.⁴⁵

II. Mehmed, Uzun Hasan üzerine yapacağı seferi erteleyip karışıklık içinde bulunan Mora'ya 1460 yılının başlarında sefere çıkmıştır. II. Mehmed'in emrindeki ordu güney Mora'yı kontrol altına almıştır. Tırhala Sancakbeyi, Zenevisi Hamza Bey ise ele geçirilen Sparta'ya tayin edildi. Geriye kalan kuzeybatı Mora'nın alınması işi Zağanos Paşa'ya bırakılmıştır. Zağanos Paşa, Tesalya ordusuyla birçok yeri ele geçirmiş olmasına rağmen savaşlarda İslam fikhının gerektirdiği esasları uygulamadığı ve zulmetmeye başladığından II. Mehmed tarafından görevine son verilmiştir. Akabinde II. Mehmed, onun yerine daha önce Tesalya Sancakbeyi olan Hamza Bey'i Mora Sancakbeyi olarak atamıştır.⁴⁶

Ömer Bey (Yeniden): 1462 tarihinde Eflak seferinde bulunan Ömer Bey, seferde gösterdiği başarılarından dolayı, Tesalya / Tırhala Sancakbeyliği iade edilmiştir.⁴⁷ Kaynaklar Ömer Bey'i 1463 tarihinden sonra Mora Sancakbeyi olarak zikretmektedir. Bunun yanında 1466 tarihli Tırhala Sancağının ilk icmal defterinde de kendisi sancakbeyi (mirliva) olarak kaydedilmiştir.⁴⁸ Böylelikle Ömer Bey'in bir akıncı ve uç beyi olarak hem Tırhala hem de Mora'nın idaresini üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu durumun ne kadar sürdüğü belgelerden tespit edilemese de, kroniklerde Ömer Bey'den sürekli olarak Mora Sancakbeyi olarak bahsedilmesi onun sadece bu görevi vefatına kadar sürdürdüğünü, Tırhala'nın aşağıda değinileceği üzere farklı bir bey tarafından idare edildiğini göstermektedir.⁴⁹

Kendisi, Fatih Sultan Mehmed'in 1464 tarihinde Eflak üzerine yapılan seferine katılarak komutasındaki askeri birliklerle Karpat dağlarına kadar ilerlemiştir.⁵⁰ Fatih'in Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile Otlukbeli'nde

⁴⁵ Feridun Emecen, Zağanos Paşa'nın 1457 tarihinde Tesalya / Tırhala ve Mora'da bir müddet idarecilik yaptığını ifade etmektedir. Emecen, "Zağanos Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, Ankara: TDV Yay., 2013, 73.

⁴⁶ Kayapınar, "Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi", 214-219; Emecen, "Zağanos Paşa", 73.

⁴⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2:76.

⁴⁸ BOA MAD. d. 66, s. 7b.

⁴⁹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 2:213.

⁵⁰ Tursun Beğ, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası, 1977, 114; Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbar, Fatih Sultan Mehmet Devri 1451-1481*, haz. M. Hüdayi Şentürk, Ankara: TTK Basımevi, 2003, 2:122, 123; İbn Kemâl, *Tevârih-ı Âl-i*

karşılaşmasından hemen önce, Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa'nın idaresindeki Osmanlı ordusunun öncü kuvvetleri, Uzun Hasan'ın ablukasında ağır bir yara almış, bu kuvvetlerin içerisinde yer alan Ömer Bey bir kısım komutanla birlikte Uzun Hasan'a esir olmuştur.⁵¹ Bir müddet sonra esaretten kurtulan Ömer Bey, 1478'de Venediklilerle ve 1489 tarihinde ise Memluklerle savaşmıştır.⁵² Yaşamış olduğu dönem boyunca Ömer Bey Osmanlı Devlet'i adına Rumeli'de, Tesalya ve Mora bölgelerinde akınlarda bulunmuş, buraların Osmanlı hâkimiyet sahası içinde uzun yıllar kalmasının temellerini babası Turahan Bey ile birlikte atmıştır.⁵³

Keyvan Bey: Tırhala Sancakbeyliğinde, Ömer Bey'den sonra Keyvan Bey kaynaklar tarafından zikredilmektedir. Keyvan Bey, Sultan II. Bayezid döneminde kurmuş olduğu vakfın 1519 tarihli vakfiyesinde “*mirliva-yı sabıka Tırhala*” olarak zikredilmektedir. 1499 tarihinde Moton kalesinin fethinde hazır bulunan Keyvan Bey, 1500 tarihinde Venediklilerle yapılan savaşta şehit düşmüştür.⁵⁴ Keyvan Bey'in hangi tarihler arasında sancakbeyliği yaptığı belli değildir. Bunun yanında Ömer Bey'in vefatında evvel Mora Sancakbeyi olması, Keyvan Bey'in bu tarihten evvel Tırhala Sancakbeyi olduğunu göstermektedir.⁵⁵

Hüseyin Bey: Keyvan Bey'den sonra ise sancakbeyi olarak 1 Ağustos 1506 tarihli mufassal defterde Hüseyin Bey tespit edilmiştir. Ancak

Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon), haz. Ahmet Uğur, Ankara: TTK Basımevi, 1997, 68; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkitli Transkripsiyon)*, haz. Şerafettin Turan, Ankara: TTK Basımevi, 1991, 210; İdrisi Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmet Devri 1451-1481*, çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara: TTK Basımevi, 2013, 159; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 2:109.

⁵¹ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, 344; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 2:150; İdrisi Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketibe*, 209, 223. Aslında, Ömer Bey esir olmadan bir müddet evvel karşılaştığı Uzun Hasan 5.000 kişilik kuvvetini Erzincan'da mağlup etmiştir. Erhan Afyoncu, “Otlukbeli Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, Ankara: TDV Yay., 2007, 5.

⁵² Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, 130; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, 460, 462, 462; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1:5.

⁵³ Ömer Bey babası gibi uzun bir hayat sürmüş, 1501 Eylül'ünde 80 yaşında iken vefat etmiştir. İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, 210.

⁵⁴ *BOA TT. d. 77*, s. 266; *BOA TT. d. 470*, s. 612; Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, 436, 437; Hoca Sâdettin Efendi, *Tacü't-Tevarih I-V*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, III:309; Hoca Sâdettin, *Tacü't-Tevarih*, Toronto Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası, 2:97.

⁵⁵ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 2:249.

beyliğinin başlangıç ve bitişi bilinmemektedir. Hüseyin Bey'in adı geçen defterdeki Tırhala kazası has geliri 301.578 akçedir.⁵⁶

Hasan Bey: Hüseyin Bey'den sonra Tırhala Sancakbeyliği vazifesinde Turahanoğlu Ömer Bey'in oğlu Hasan Bey'i kaynaklar zikretmektedir. Hasan Bey'in sancağın başına hangi tarihte bey olduğu tespit edilememiştir. Hasan Bey bu göreve iki kez gelmiş olup ilk görevi 5 Nisan 1514 tarihinde tespit edilemeyen bir sebeple azille sonuçlanmıştır.⁵⁷

Mustafa Bey (Mihaloğlu): Hasan Bey'in görevden alınmasından sonra ise Mihaloğlu Mustafa Bey sancakbeyi olarak görevlendirilmiştir. Fakat aynı yıl Yavuz Sultan Selim idaresinde Şah İsmail'e karşı yapılan Çaldıran savaşında, "*mezkûr Mustafa Bey kızılbaş muharebesinde şehid olub...*" şeklindeki kayıttan 24 Ağustos 1514 tarihinde şehit olması nedeniyle görevinin sona erdiği anlaşılmaktadır.⁵⁸

Sinan Bey: Mustafa Bey'in şehadeti sonrası 24 Ağustos 1514 tarihinde Yeni İl Sancağı beyi Sinan Bey bu göreve atanmıştır. Sinan Bey'in atanmasında geçen "*kızılbaş muharebesinde yoldaşlık edduğu sebebden elli bin akçe terakki buyruldu*" şeklindeki kayıttan Çaldıran muharebesinde gösterdiği gayret yüzünden maaşına zam yapılarak atandığı anlatılmaktadır. Sinan Bey'e, Tırhala haricinde bir kısım gelirin yanı sıra 50.000 akçe zam yapılarak ödüllendirildiği görülmektedir. Sinan Bey, Memlûkluler üzerine yapılan Mercidabık ve Ridaniye seferlerine katılmıştır. Padişah tarafından kendisine 2 Temmuz 1516'da yollanan bir emirde Fırat nehri üzerine köprü yapılması istenmiştir. Ridaniye seferi sonunda 30 Ağustos 1517'de Mısır'da kalacak olan 1.000 nefer Rumeli askerine baş olması emredilmiştir.⁵⁹ Sinan Bey'in görevinin ne zaman sonlandığı tespit edilememiştir.

Mehmed Şah Bey: Sinan Bey'in akabinde ise 11 Ocak 1521 tarihli mufassal defterde Mehmed Şah Bey, sancakbeyi olarak geçmektedir. Sancakbeyliğinin başlangıç aşaması tespit edilemeyen Mehmed Şah Bey'in,

⁵⁶ BOA. TT. d. 36, s. 1137.

⁵⁷ "...mezkûr Tırhala Sancağı, Ömer Beyoğlu Hasan beyden alınub Mihaloğlu Mustafa Bey'e virildi..." BOA. MAD. d. 7, vr. 285b.

⁵⁸ BOA. MAD. d. 7, vr. 285b; "...Mustafa Beg dahi hem Tırhala'dan duşdi olda oldı kem..." Şükri-î Bitlisi, *Selimname*, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İstanbul: İSİS, 1995, 183.

⁵⁹ BOA. MAD. d. 7, vr. 287a; BOA. TS. MA. d. 9255- 0001 s. 1; Haydar Çelebi, Haydar Çelebi Ruznamesi, haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 183, 218.

bu tarihte Tırhala kazası dâhilinde 151.829 akçelik has geliri bulunmaktadır.⁶⁰

Ahmed Bey (Yahşibeyoğlu): Tırhala Sancağına atanmadan evvel Ahmed Beyle, Bursa beyi iken Sivas Sancağına 26 Kasım 1515'de atanmasında karşılaşılmaktadır. Bu atamadan bir gün önce Sivas Sancağına Ankara Bey'i Nasuh Bey atanmış, hemen bir gün sonra Ahmed Bey'in Sivas Sancağına atanması dolayısıyla Kayseri'ye bey yapılmıştır. Mehmed Şah Bey'in akabinde, Tırhala'ya Bey'i olarak görüldüğü ilk kayıtlara ise 05 Ocak 1521 tarihinde tesadüf edilen Yahşibeyoğlu Ahmed'in, ne kadar süre ile sancağın yöneticisi kaldığı bilinmemektedir. Ahmed Bey'in, aynı tarihli farklı bir belgede Tırhala'dan elde ettiği has geliri 372.300 akçedir.⁶¹

Muhammed Bey: Yahşibeyoğlu Ahmed'den sonra 1522 tarihli Osmanlı Devleti idari taksimatını gösteren bir kanunname kaydında, Muhammed Bey sancağın beyi olarak geçmektedir. Bu tarihte Muhammed Bey'in sancaktan elde ettiği has geliri 361.000 akçedir. Muhammed Bey'in sancakbeyliğinin ne kadar sürdüğü tespit edilememiştir.⁶²

Hasan Bey (Yeniden): Ömer Bey'in oğlu Hasan Bey'in Tırhala Sancakbeyi olarak ikinci kez görünmesi 1523 tarihine tekabül etmektedir. Hasan bu tarihte Tırhala Sancağından elde ettiği gelir 512.000 akçedir.⁶³ Hasan Bey'in bu görevi ne kadar sürdürdüğü tespit edilememiştir. Bunun yanında Hasan Bey, Kanuni Sultan Süleyman ile 1521'deki Belgrad seferine katılarak önemli oranda ganimet ve esir toplamıştır. Yine 1526 da yapılan Mohaç savaşında da yer almış, bir kısım beylerle birlikte Budin sarayından

⁶⁰ BOA. TT. d. 105, s. 373; BOA TT. d. 101, s. 49.

⁶¹ BOA KK. d. 61; s. 41; BOA. TS. MA. d. 9772-0001, vr. 2a; Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1-4), İstanbul (1953/54), 303; Nikolai Todorov, *The Balkan City, 1400—1900*, Seattle: University of Washington Press, 1983, 85. Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznamesi*, 168.

⁶² Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, sy.1, (2002): 279.

⁶³ BOA. TT. d 108, s. 6; BOA.TS. MA. d. 10057-0001, s. 2a; BOA. TS. MA. d. 5246-0001, s. 2a; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, 126.

yeni top dökümü için kullanılacak topları ve çeşitli malzemeleri alınmasına eşlik etmiştir.⁶⁴

Zeynel Paşa: Tırhala Sancakbeyliğinde Hasan Bey'den sonra tespit edilen ilk kişi Zeynel Paşa'dır. Belgelerde görüldüğü en erken tarih 1529 olan Zeynel Paşa'nın 264.347'lik has geliri bulunmaktadır⁶⁵. Zeynel Bey'in sancakbeyliğinin başlangıç ve bitişi tespit edilememiştir.

Osman Bey: Sancakbeyliği görevinde 23 Ekim 1542 tarihinde Osman Bey bulunmakla birlikte, görevinin başlangıç ve bitişi belirlenememiştir. Kendisi ile ilgili mühim bir konu ise daha sonraları Tırhala'da da sancakbeyliği yapmış olan Osman Şah Bey olup olmadığıdır. Adının geçtiği tespit edilebilen ilk belgede kendisine “*Mefahiru'l-ümerai'l-kiram Osman dame...*” lakabıyla hitap edilmektedir. Genel olarak bu cümleler sancakbeyi ve emirlere hitap için lakap olarak Osmanlı Devleti kâtipleri tarafından kullanılırdı. Fakat bu kullanım belgelerde süreklilik arz etmez, çoğu zaman isim vermeden veya sancak ve şahıs ismi ile birlikte “... *beyi*” olarak yazılırdı. Bu durumda yukarıdaki hitaptan Osman adlı beyin daha sonraları Mora, İnebahtı ve Tırhala'da sancak beyliği yapmış olan Osman Şah Bey olma olasılığını akla getirmektedir. Çünkü ilerde bahsedileceği üzere Osman Şah Bey, Yavuz Sultan Selim'in kızı Hanım Sultan'ın çocuğudur. Bunun yanında Sultan Süleyman tarafından da oldukça sevilmektedir. Aynı zamanda babasının vefatı sonrası, 16 yaş gibi çok genç bir yaşta Bosna'ya sancakbeyi olmuştur⁶⁶. Hem bu iki durum hem de belgedeki hitap şeklinden Osman Bey adlı kişinin Osman Şah Bey olma olasılığı düşünülebilir. Bu çalışmada ise iki şahıs elde kesin bir veri olmadığından ayrı değerlendirilmiştir.

Ali Bey: Osman Bey'den sonra 31 Mart 1550 tarihindeki bir kayıta bu görevde tespit edilen kişi ise Ali Bey'dir. Sancak görev süresi tespit edilemeyen Ali Bey'in daha sonra Tırhala Sancakbeyi olacak (Sofî) Ali Bey ile alakası bilinmemektedir.⁶⁷

⁶⁴ Kemal Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman X.* haz. Doç. Dr. Şerafettin Severcan, Ankara: TTK Basımevi, 1996, 110. Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 2:327, 339.

⁶⁵ BOA. TT. d.367, s. 231; Nejat Göyünç, “XVI. Yüzyılda Türk Askeri Tarihi İle İlgili Yeni Kaynaklar”, Birinci Askeri Tarih Seminer Bildirileri I, *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*, (1983): 124.

⁶⁶ BOA. KK. d. 62, s. 146.

⁶⁷ BOA. KK. d. 209, s. 23.

Hüseyin Bey: Görevinin başlangıç tarihi tespit edilemeyen, Mart 1552 tarihinde Segedin Kalesi muhasarasına katılmış olan Hüseyin Bey, bu tarihte sancakbeyliği görevinde bulunmaktadır. Görevi üç yıllık bir süreden sonra 01 Ekim 1555'te Avlonya Sancağına atanmasıyla sona ermiştir.⁶⁸

Ali Bey: Hüseyin Bey'den sonra sancakbeyliğine aynı tarihte Avlonya Sancakbeyi olan Ali Bey atanmıştır. Ali Bey, Selanikî Mustafa Efendi'nin eserinde Sofî adıyla anılmakta olup sancakbeyliğinden evvel cebecibaşılık ve kapıcılar kethüdalığı görevlerini de yapmıştır. Bunun yanında Ali Bey'in Sultan II. Selim'in lalası olduğu ve Tırhala Sancakbeyliğindeyken gösterdiği hizmet üzere Maraş Beylerbeyliğine atandığı zikredilmektedir. Ali Bey'in bu göreve getiriliş tarihi tam olarak tespit edilememekle birlikte 11 Ekim 1554 tarihinde Avlonya Sancakbeyi olarak atanmış olduğu belgelerde kaydedilmiştir. Bu görevde uzun süre kalmadığı, Tırhala'ya sancakbeyi olarak 01 Ekim 1555 tarihli atama kaydından anlaşılmaktadır. Yine 9 Şubat 1556 tarihli bir belgede hala Tırhala Sancakbeyi olarak görünen Sofî Ali Bey, 1557'de mirahur, 1558'de ise Maraş Beylerbeyi olarak kaynaklar tarafından zikredilmektedir.⁶⁹

Mahmud Bey: Tırhala Sancakbeyliğinde Ali Bey'den sonra kaynakların zikrettiği Mahmud Bey'in sancakbeyi olarak görüldüğü en erken tarih 20 Aralık 1559 senesidir. Mahmud Bey'in bu göreve ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte görevinin bitiş tarihi olarak Avlonya Beyi Mehmed Bey'in Sancakbeyi olmasına kadar bu görevi sürdürmüş olacağı

⁶⁸ BOA. ADVNSMHH. 1, s. 106; BOA. MAD. d. 68, s. 43a; BOA. A. RSK. d. 1455, s. 1; Abid Yaşaroğlu, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkripsiyon)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995, 60.

⁶⁹ BOA. A. RSK. d. 1455, s. 1; BOA. ADVNSMHH. 2, s. 12; "Ve mukaddemâ Sofî Ali Beğ dimekle ma'rûf, kadimden Cebecibaşılıkda ve Kapucular-kethüdâlığında istihdâm buyurulup ve sancak ile kâmgâr olup, Şehzâde-i civân-baht ve sezâvâr-ı tâc u taht Sultân Selim Han-tâlebakâhu ve nâlemünâhu hazretleri lalası olmuş, mücidd ü sâ'î kimesnenün emeğiyle yapılp tekml olup yüz on lüle âb-ı zülâl-misal, ki her lüle dört masuradur, İstanbul içine gelüp dâhil olup câri olmuş iken ve mûmâ-ileyh Sofî Ali Beğ'e, Tırhala Sancağı-beği iken, hidmeti mukabelesinde Mar'aş Beğlerbeğiliği sadaka vü inâyet buyurulup ber-murâd olmuş idi...". Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî (971-1003/1563-1595)*, haz: Mehmet İpşirli, Ankara: TTK Basımevi 1999, I:3; Peçevi İbrahim Efendi eserinde Ali Bey'in Tırhala sancakbeyliğinden bahsetmez. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, I: 311. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, çev. Seyit Ali Kahraman, yay. haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, I:294; Kenan Ziya Taş, *Osmanlılarda Lalalık Müessesesi*, Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999. 114, 115.

düşünülmekteyse de farklı bir kayıta 24 Ocak 1564 tarihinden önce Osman Şah Bey'in bu görevi üstlenmesi, onun beyliğinin Osman Şah Bey'in sancakbeyi olmasına kadar sürdüğü düşünülebilir.⁷⁰

Mehmed Bey: Mahmud Bey'den sonra 24 Ocak 1564 Avlonya Beyi Mehmed Bey, Tırhala Sancakbeyi olarak atanmıştır. Mehmet Bey, tarihçi Selaniki'ye göre Çaçnigirbaşılıktan çıkmadır. Aynı yazar tarafından verilen malumatta, Zigetvar seferi esnasında (1566), Ösek kalesi yakınlarındaki Drava nehrini geçerken Ziruncuk (Kont Zerini-Zerniski) adlı kişinin, gemisine saldırması sonucu yaralandığı, hazinesinin de talan edildiği ifade edilmiş, bu haliyle Şiklos kalesine sığınmış, bir süre sonrada vefat etmiştir. Uzunçarşılı ve İsmail Hami Danişmend ise, Mehmed Bey'in Şiklos'da Ziruncuk (Kont Zerini-Zerniski) tarafından oğluyla birlikte şehit edildiğini belirtir.⁷¹

Osman Şah Bey: Yavuz Sultan Selim'in kızı Hanım Sultan'ın vezir İskender Paşa ile evliliğinden doğan Osman Şah Bey'in, doğum tarihi tahmini olarak 1500 senesi olarak gösterilmektedir. Osman Şah, babası İskender Bey'in katlinden sonra 16 yaşında Bosna Sancakbeyi oldu. 1518'de azledildikten sonra 1556'da tekrar Bosna Beyi olmuştur. Sultan Süleyman tarafından oldukça sevilen Osman Şah Bey, Sultanın son seferi olan Zigetvar'a da katılmıştır. Osman Şah Bey, Tırhala Sancağında Mehmet Beyin vefatı akabinde sancakbeyi olarak görülmektedir. Osman Şah Bey'in sancağın başına ne zaman geldiği bilinmemekle birlikte bir belgede 24 Ocak 1564 tarihinde Mora Beyi Haydar Paşa'nın vefatı üzerine Mora'ya bey olarak atandığına dair kayıt mevcuttur. Bu kayıta Osman Şah Bey'in Tırhala ve İnebahtı sancaklarını müştereken tasarruf etmekte olduğu yazılıdır. Buradan da Osman Şah Bey'in bu tarih öncesi her iki sancağın beyi olduğu ortaya çıkmaktadır. Kendisinden sonra Tırhala'ya Avlonya beyi

⁷⁰ BOA. ADVNSMHHM. 4, s. 1.

⁷¹ BOA. ADVNSMHHM. 6, s. 378; BOA. KK. d. 218, s. 33; BOA. KK. d. 219, s. 30, 165; BOA. KK. d. 665, s. 9; "...bu esnâda Tırhala Sancağı beği Çaçnigirbaşılıktan çıkan Mehmed Beğ Ösek kal'asi kurbında nehr-i Drava'yı gemiler ile geçerken Ziruncuk mel'ûn pusuya girüp nâgehânî gaflet ile Beği basup olanca hazinesin katarıyle alan u tâlân idüp bozup kendüzi yaralu iki hizmetkâr ile Şiklos kal'asına düşüp halâs olduğu haber gâyi' oldı..." Selanîkî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanîkî*, I:23; Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2000, 1:143; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 2:412; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, II:345.

Mehmed Bey, İnebahtı'ya ise Turahanlu/Turhanlu Mustafa bey atanmıştır.⁷² Fakat Osman Bey'in bu sancaklara hangi tarihte atandığı ve ne kadar süre ile bey olduğu meçhuldür. Bunun yanında Osman Şah Bey, Mart 1556-Ekim 1558 tarihli belgelerde Mora Sancakbeyi olarak görünmesi Mora-İnebahtı-Tırhala üçgeninde sancakbeyliğinin sürekli olarak değiştiğini göstermektedir.

Osman Şah Bey, 17 Temmuz 1568 tarihinde tekrar Tırhala ve İnebahtı Sancakbeyi olarak belgelerde zikredilmektedir. Bu tarihte Osman Şah Bey'in has geliri Tırhala ve İnebahtı ile birlikte 632.133 akçedir. Bu gelirin 211.256 akçesi İnebahtı, 420.877 akçesi ise Tırhala'dan elde edilmektedir. Bu kayıtların ifade edildiği belgede “ ...Osman Şah Bey'in sene 974 Şevvalinin on dördüncü gününden beri Tırhala ve İnebahtı sancakları tasarruf buyurulub...”⁷³ cümlesinden iki livanın sancakbeyliğinin 24 Nisan 1567'de tekrar Osman Şah Bey'e verildiği anlaşılmaktadır. Osman Şah Bey, 1571 tarihinde Tırhala Yenişehir'inde vefat etmiştir. Tırhala'daki cami, medrese, imaret ve türbesi vakıflarına kardeşi Süleyman Bey'in oğlu Mustafa Bey'i varis ve mütevellî koymuştur. Osman Şah Bey'in inşa ettirdiği Tırhala şehrindeki camilerden en önemlisi ve günümüzde de varlığını koruyan Osman Şah Camisi, Mimar Sinan tarafından 1567 tarihinde inşa edilmiş, *Tezkiretü'l-Ebniye Risalesi*'nde yüce camiler başlığı altında *Osman Paşa Camisi* adıyla zikredilmiştir.⁷⁴

⁷² BOA. KK. d. 218, s. 33. Uzunçarşılı, “Yavuz Sultan Selim'in Kızı Hanım Sultan ve Torunu Kara Osman Şah Bey Vakfiyeleri”, *Belleten*, 40 sy. 159, (1976): 474. Osmanlı tarihçilerinden Peçevi İbrahim Efendi ve Evliya Çelebinin eserlerinde Osman Şah Bey'in babası Kara Mustafa Paşa olarak addedilmektedir. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I:36; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 8. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, I:200-202; Mehmet Ali Ünal, “Evliya Çelebi'ye Göre Tırhala'da Osman Şah'a Ait Eserler”, *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildirileri*, 4-6 Mayıs 2015, Saraybosna, Denizli (2015): 32.

⁷³ BOA. D. BŞM. d. 59, s. 4; BOA. DFE. RZ. d. 27, s. 244; TKGM. KKA. TT. d. 220, s. 18b ; BOA KK. d. 78, s. 56; BOA KK. d. 80, s. 89; BOA. KK. d. 665, s. 13.

⁷⁴ Sai Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı, Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, haz. Hayati Develi, İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım, 2003, 99. Cami, 975/1569 tarihinde inşa edilmiş ise de 1569 tarihli defterde görülmemektedir. Cami ile ilgili en detaylı bilgi Evliya Çelebi tarafından verilmektedir. Ona göre cami küçük, süslü, aydınlık ve Osmanlı coğrafyasında İstanbul ve Bursa gibi birkaç şehir haricinde eşi benzeri bulunmamaktadır. Bunun yanında Osman Şah Bey'in yaptırmış olduğu medrese ile ilgili herhangi bir kalıntı mevcut değildir. Medresenin bulunduğu yer Osman Şah Bey'in inşa ettirdiği caminin yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi ise şehirde altı

Bayezid Bey: Tırhala Sancakbeyliğinde Osman Şah Bey'den sonra Bayezid Bey'dir. Bayezid Bey'in bu göreve hangi tarihte atandığı bilinmese de 29 Mayıs 1571 tarihli bir belgede sancakbeyi olarak zikredilmektedir. Muhtemelen Osman Şah Bey'in yaşamının son günlerinde ataması yapılmıştır. Bayezid Bey bu görevde Halkulvad muharebesinde şehit olana kadar (13 Eylül 1574) kalmıştır.⁷⁵

Mustafa Bey: Bayezid Bey'in Halkulvad muharebesinde şehit düşmesinden sonra sancakbeyi olarak Mustafa Bey belgelerde zikredilmektedir. Mustafa Bey'in, 1576 tarihli bir kayıta Turahanoğlu Ömer Bey'in ceddinden olduğu belirtilmesi bu sülalenin hala Tırhala da etkin bir konumda olduğunu göstermektedir.⁷⁶ Mustafa Bey ile ilgili 24 Ekim 1574 tarihli kayıt, sancakbeyi olarak adının zikredildiği ilk kayıt olarak tespit edilmiştir. Mustafa Bey'in 23 Ocak 1577 tarihinden sonra Yanya Sancağına atandığı belgelerden anlaşılmaktadır. Bunun yanında 25 Mayıs 1578'de Tırhala Sancakbeyliğinde adı geçen Mustafa Bey'in aynı kişi olduğu düşünülmektedir.⁷⁷

Veli Bey: Tırhala Sancakbeyliğinde adı geçen Veli Bey, Çaşnigirbaşlıktan gelmekte olup bu görevinin akabinde sancağa çıkma kanunu nedeniyle Ohri Sancakbeyi atanmıştır. Fakat, Ohri Sancağının gelirinin düşüklüğü, Veli Bey'in geliri daha büyük bir sancak istemesine neden olmuştur. Sonuçta Veli Bey, Mustafa Bey'den sonra Tırhala'ya 23 Ocak 1577 tarihinde 410.243 akçe ile sancakbeyi olarak atanmıştır. Mustafa Bey ise Yanya'ya sancakbeyi olmuştur.⁷⁸

adet medrese olduğundan bahseder fakat sadece *Osman Şah Bey Medresesi*'ne değinir. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 8. Kitap*, 1:200-203.

⁷⁵ "...Halkulvad kalesinde fevt olmuştur..." , BOA. KK. d. 82, s. 18; BOA. ADVNSMHH. 19, s. 244; BOA ADVNSMHH. 25, s. 299; BOA A.NŞT. d. 1072, s. 71; BOA A. NŞT. d. 1075, s. 75; BOA. KK. d. 223, s. 25; BOA. KK. d. 224, s. 174; BOA. KK. d. 226, s. 249; A. RSK. d. 1460, s. 69; BOA. KK. d. 65, s. 81.

⁷⁶ "Tırhala beyi olan Mustafa adem gönderüp zikr olan kazalarda ecdadınan Ömer Bey evkafının..." , ADVNSMHH. 29, s. 9.

⁷⁷ BOA. KK. d. 227, s. 31; BOA. KK. d. 228, vr. 24a; BOA. KK. d. 230, s. 86; BOA. ADVNSMHH. 29, s. 45; BOA ADVNSMHH. 32, s. 267; BOA. DFE. RZ. d. 49, s. 9; Süleyman Nacak, "34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/M.1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (164-326 Sayfaları Arası)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011, 102.

⁷⁸ "Müşarüniyleh Veli Bey der-i devlete âdem gönderüp bundan akdem südde-i saadetde çaşnigirler başı iken kanunları üzere Ohri Sancağı tevcih olunup müşir olmaduğun ve hala mezid-i inayet padişahımdan liva-i Tırhala sene 984 zilkadesin tesliminden kendüye inayet

Veli Bey, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 17 Haziran 1578'de bu göreve tekrar geri getirilmiştir. Veli Bey'in hangi tarih ve nedenle sancakbeyliğinden alındığı meçhuldür. Bu durumla alakalı 25 Mayıs 1578 tarihli başka bir hükmün hitap kısmında Tırhala Beyi ifadesinin akabinde Mustafa olarak devam etmesine karşın, ismin üzeri çizilerek Veli yazılmıştır.⁷⁹ Fakat aynı tarihli başka bir belgede ise sancakbeyi olarak Mustafa Bey kayıtlıdır.⁸⁰ Bu iki durum oldukça kafa karıştırıcıdır. Bu haliyle Veli Beyin Tırhala'ya atamasının yapıldığı 23 Ocak 1577'den belgelerde bu tarih için son görüldüğü 26 Ocak 1578 tarihine kadar sancakbeyi olarak görev sürdürdüğü, bu tarihten ikinci kez atandığı 17 Haziran 1578 tarihine kadar olan kısa sürede ise Mustafa Bey'in bu görevi üstlendiği düşünülmektedir.⁸¹ Veli Bey'in 11 Nisan 1581 tarihlerinde yine Tırhala Sancakbeyliği görevini sürdürdüğü belgelerden tespit edilmiştir.⁸²

Mustafa Bey: Veli Bey'den sonra Tırhala Sancakbeyliğinde adı geçen kişi Mustafa Bey'dir. Mustafa Bey, 16 Mart 1582 tarihli bir belgede Tırhala beyi iken Köstendil beyi olarak atandığı belirtilmiştir. Bu durumda Veli Bey ve daha önceki dönemlerde adı geçen Mustafa Bey ile bir ilişki kurulması akla gelmektedir. Ayrıca 01 Ağustos 1582 ile 27 Mayıs 1583 tarihlerinde de Tırhala Sancakbeyliğinde adı geçen Mustafa Bey'in aynı kişi olabileceği de düşünülmektedir.⁸³ Mustafa beylerle ilgili hâsıl olan bu karışık durum onların ayrı olarak değerlendirilmesinin daha doğru olacağını göstermektedir.

Behram Bey: Mustafa Bey'den sonra Tırhala'da 3 Temmuz 1583'de Behram Bey sancakbeyidir. Onun görevinin, 26 Aralık 1585 tarihinde de devam ettiği bu tarihli bir timar terakki kaydından anlaşılmaktadır. Bu kayıta Behram Bey, Üsküp Sancağında Kırçova Nahiyesinde 10.299

olunduğun bildurup hasları tedarik olmak babında inayet rica itmeğin sabıka liva-i mezbure beyi olub Yanya Sancağı virilen Mustafa Bey mutasarrıf olduğu... BOA. DFE. RZ. d, 49, s. 9. "Çaşnigirbaşı Veli Bey kanun üzere Ohri virilip müşir olmayub Tırhala Sancağı buyruldu. Fi 4 Zilkaade 984 berat aldı 410.243 akçe ile fi 4 muharrem sene 985"; BOA KK. d. 262. s. 5;

⁷⁹ "...Tırhala Sancağı giru sana mukarrer olmağın...", BOA ADVNSMHHM. 32, s. 167, 190.

⁸⁰ BOA ADVNSMHHM. 34, s. 246; Nacak, "34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/M.1578) Transkripti ve Değerlendirmesi...", 102.

⁸¹ BOA. ADVNSMHHM. 32, s. 368.

⁸² BOA. A.NŞT. d, 110, s. 4; BOA. ADVNSMHHM. 32, s. 257; BOA. ADVNSMHHM. 37, s. 168; BOA KK. d. 237, s. 85

⁸³ BOA. KK. d. 665, s. 59; BOA. ADVNSMHHM. 44, s. 57; BOA. KK. d. 101, s. 12.

akçelik tımarı olan Darende Ahmed adlı kişiye, oldukça faydalı işler yaptığından, bin akçe terakki verilmesini istemiştir.⁸⁴

Ali Bey: Behram Bey'in akabinde Ohri beyi Ali Bey, 31 Mart 1586 Tırhala Sancakbeyi olarak atanmıştır.⁸⁵ Ancak sancakbeyliğinin ne zaman sonlandığı tespit edilememiştir.

Mustafa Bey: Ali Bey'den sonra Tırhala Sancakbeyliği vazifesinde Turahanoğullarından Mustafa Bey vardır. Bunun yanında 1576 tarihli kayıta adı geçen Ömer Bey ceddinden Mustafa ile Turahanoğlu Mustafa adlı kişilerin aynı kişi olma ihtimalleri yüksektir. Fakat bu durumu kanıtlayacak kesin veriler elde edilemediğinden ayrı kişiler olarak değerlendirilmiştir. Turahanoğlu Mustafa Bey'le ilgili ilk bilgi 10 Ocak 1588 tarihini taşımaktadır. Bu kayıta Mustafa Bey'den Solkol Akıncı Bey'i olarak bahsedilmiş, aynı zamanda Tırhala Sancakbeyi olduğu da vurgulanmıştır. Belgede Mustafa Bey'in ordunun Şark seferine gitmesi dolayısıyla, Bender muhafazası için tayin olunan diğer beylere ve askerlere serdar tayin olduğu belirtilmiştir. 8 Temmuz 1591 tarihli başka bir belgede ise hazineden sefer için aldığı 130.000 akçenin geri iadesi ile ilgilidir. Bu durum Turahanoğlu Mustafa Bey'in bu adla ikinci kez sancağa bey olduğunu göstermektedir. Çünkü ilerde de bahsedileceği üzere 30 Mart 1589 tarihinde Emrullah Bey sancakbeyi olarak zikredilmektedir.⁸⁶ Bu bahisle Turahanoğulları sülalesinin Tırhala da, hâkimiyet kurma tarihi olan 1395'den yaklaşık 200 yıl sonra da etkin olduğu görülmektedir.

Emrullah Bey: Tırhala Sancakbeyliğinde 30 Mart 1589 tarihinde Emrullah Bey görünmektedir. Bir iltizam kaydı olan belgede Emrullah Bey ile ilgili ilginç bir durum vardır. Golos, Çatalca ve Fenar mukataalarının iltizamını talep edenler arasında mirliiva-i Tırhala yani Tırhala Sancakbeyi olarak geçmektedir. Ancak aynı belgenin hemen alt kısmında iltizamın verilmesi ile alakalı kayıta "*hala Avlonya Sancağibeyi*" olarak adı zikredilmiştir. Bu durum sancakbeyi olarak atamasının yeni yapılmış olabileceğini veyahut her iki sancağı da aynı anda idare ettiğini düşündürmektedir. Kendisiyle ilgili Selanikî tarihinde verilen bilgide

⁸⁴ BOA. MAD. d. 15453, s. 4; BOA. KK. d. 99, s. 158.

⁸⁵ "Ohri beyi Ali beye virilmiştir." BOA. KK. d. 262, s. 5.

⁸⁶ Rumeli Sol Kol Akıncı Beyi, BOA. ADVNSMHH. 63, s. 23; BOA. ADVNSMHH. 64, s. 145; BOA. ADVNSMHH. 67, s. 150; BOA. A.RSK. d. 1469, s. 1; BOA. A. RSK. d. s. 1470, s. 1; BOA. A.RSK. d. 1471, s. 8; BOA. A. RSK. d. 1472, s. 10; BOA ARSK. d. 1473, s. 27.

Selanik Sancakbeyi Hasan, Avlonya Sancakbeyi Süleyman ve bir kısım beylerle birlikte Yanikkale muhasarasında (22 Ekim 1594) şehit düştüğü ifade edilmektedir.⁸⁷

Mustafa Bey: Emrullah Bey'den sonra Tırhala Sancağının beyi olarak kayıtlarda bir başka Mustafa Bey ile karşılaşılmaktadır. Bu Mustafa Bey'in daha önce sancakbeyi olan Turahanoğlu Mustafa Bey olma ihtimali varsa da “*Turahanoğlu*” ibaresi kayıtlarda geçmediğinden ayrı değerlendirilmiştir. Kendisiyle ilgili ilk kayıt 27 Şubat 1596 tarihine denk gelmekte, ikincisi ise 30 Ekim 1598'dir⁸⁸. Fakat sancakbeyliği süresinin başlangıcı ve süresi tespit edilememiştir.

Arslan Bey: Mustafa Bey'in akabinde kaynaklar Tırhala Sancakbeyi olarak Arslan Bey'i zikretmektedir. Sicili Osmanî'ye göre Hatvan beyliğinde uzun yıllar bulunmuştur. 1593-1594 tarihinde yapılan savaşta yiğitlik göstermiş, bunun üzerine daha sonra Tırhala Sancakbeyi olmuştur. 1608 tarihli vakfiyesinde Tırhala Sancağının kendisine “*ber-vech arpalık*” olarak verildiği kayıtlıdır. Arslan Bey bir kısım belgelerde 1602-1603 tarihlerinde, bir kısım belgelerde 1609 tarihinde, Üsküp Sancakbeyi olarak görülmektedir. Üsküp Sancakbeyliğinden evvel ise Yanya Sancakbeyidir. Bütün bu verilerden Arslan Bey'in önce Hatvan Bey'i, muhtemelen Tırhala Sancakbeyi Mustafa Bey'den sonrada Tırhala'ya sancakbeyi olduğu düşünülmektedir. Daha sonra ise sırasıyla Yanya, Üsküp Sancakbeyi ve Rumeli Beylerbeyi olmuştur.⁸⁹

Muharrem Bey: Tırhala Sancakbeyliğinde Arslan Bey'den sonra 10 Aralık 1600'de Muharrem Bey tespit edilmiştir. Muharrem Bey'den, 28 Mart 1603 tarihinde kaleme alınan belgede “*sabık mirliva*” olarak bahsedilmesi, görevinin bu tarihten önce sonlandığına delildir. Bunun

⁸⁷ BOA. KK. d. 5002, s. 240; Selanîkî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanîkî*, 1:405.

⁸⁸ BOA. ARSK. d. 1474, s. 56; BOA. MAD. d. 15322, s. 6.

⁸⁹ Mehmed Süreyya, Sicil-i Osmanî, çev. Seyit Ali Kahraman, yay. haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, II:324; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 8. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, 2:624-626; Semavi Eyice “Arslan Paşa Cami-i”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3 Ankara: TDV Yay., 1991:401; Mehmet İnbaşı ve Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıl Kadar)*, Ankara: TTK Basımevi, 2018, 133, 166-170.

yanında 1 Temmuz 1606 tarihli belgede sancakbeyliğinden emekli olduğundan bahsedilmiştir.⁹⁰

Tırhala Sancağını XVI. yüzyılın sonlarına kadar idare etmiş olan 32 sancakbeyi tespit edilmiş olup, bunların ardından XVII. yüzyılın hemen başlarında **(Bulgar) Mehmet Bey**⁹¹ ve **Çerkez Çılağa Bey**⁹² adlı iki beyin görev yaptığı görülmektedir. Ancak bu tarihten sonraki beyler başka çalışmalara bırakılmıştır.

⁹⁰ BOA. KK. d. 142, s. 144; İE. ŞKRT. 1-92; BOA. İE. ML. 17-1595; Dilek Şahin, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da Celali Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyline Göre)”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003, 149.

⁹¹ Muharrem Beyin akabinde sancakbeyliğinde ilk karşılaşılan kişi belgelerde Mehmet Bey, kaynaklarda ise Bulgar Mehmet Paşa olarak geçmektedir. Mehmet Paşa’nın sancakbeyliğinin başlangıcı tam olarak tespit edilememiştir. Peçevi İbrahim Efendi’nin eserinde 1601-1602 tarihleri arasındaki vakalar anlatılırken kendisine değinilmiştir. Yine kendisiyle ilgili Zilkade 1606 tarihli bir belgede de “sabık mirliva ifadesi kullanılması bu tarihten önce sancakbeyliğinin gerçekleştiğini gösterir. Peçevi tarihinde Budin seferi anlatılırken Serdar Lala Mehmet Paşa’nın Peçevi’ye anlattığı bir olayda Mehmet Paşanın sözü geçmiştir. Anlatılana göre Mehmet Paşa saraydan çıkma, yüzüz ve ne konuştuğunu bilmez bir kişiliktir. Tırhala Sancakbeyi olarak Budin’e kapanıp kaleyi savunmasına rağmen Ekmekçizade’nin serdara önerisiyle Tırhala Sancakbeyliği görevinden azledilmiş, sancakbeyliği de başkasına verilmiştir. Bu durumu kaldıramayan Mehmet Paşa, serdarın yanına gitmiş, aralarında geçen münakaşa sonucu Bulgar Mehmet Paşa öldürülmek istenmiştir. Araya giren kişilerin yardımıyla Bulgar Mehmet Paşanın öldürülmesi engellenmiştir. Bu haliyle Bulgar Mehmet Paşanın görevinin sonlanmasının tarihi tam olarak tespit edilememiştir “*Mirliva-i sabık*”, BOA KK. d. 5169, s. 87; Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, 2:233.

⁹² Tırhala Sancakbeyi Çerkez Çılağa Bey, 1605 ortasında Eğri Beylerbeyisi Sinan Paşa, Sirem, Semendire, Alacahisar beyleri ile Tatar ve Çerkezlerden oluşan askerlerle Uyvar kalesinin muhasarasında bulunmuştur. Çerkez Çılağa Beyin sancağın başına ne zaman geldiği ve ne kadar süre ile sancakbeyi olduğu meçhuldür. Naima Mustafa Efendi, Tarihi Naima, çev. Zuhuri Danişman, İstanbul: Zuhuri Danişman Yayınevi, 1967, I:437.

Sonuç

Osmanlılar tarafından 1395 tarihinde fethedilen Tırhala, kısa zaman sonra etrafındaki yerleşimlerle birlikte büyük bir sancağın merkezi olmuştur. Tırhala'nın fethedildiği andan itibaren uç teşkilatının en önemli merkezlerinden biri olması buraya atanacak kişilerinde müstesna bir karaktere sahip olmasını gerekli kılmaktaydı. Atanan kişilerin uç veya akıncı beyliğinin gerektirdiği sürekli hareket tarzıyla etraflarındaki yerleşimlere gazalar yapacak sağlam iradeli kişiler olması devletin atama kriterlerinden olduğu Tırhala'ya ataması yapılanlardan da gözlemlenebilmekteydi. Özellikle Turahanoğulları Tırhala'yı merkez yaparak bu gaza faaliyetlerini sürdürmüş, etrafındaki birçok yerleşimi devlet sınırlarına katmıştır. Sancak olarak teşkilatlanması sonrası idari yönden atanan yöneticiler açısından en dikkate değer durum ise Turahanoğulları sülalesinin sancağın idaresindeki hâkimiyetidir. Turahan Bey ile başlayan bu süreç oğlu Ömer Bey ve torunları Hasan Bey ve Mustafa Bey'le devam etmiştir.

Bunun yanında II. Mehmed'in lalası Zağanos Paşa ve II. Selim'in Lalası Sofu Ali Paşa gibi önemli görevler üstlenmiş olanlarda sancakbeyi olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır. Yavuz Sultan Selimin torunu, Kanuni Sultan Süleyman'ınsa çok sevdiği Osman Şah Bey'de uzun yıllar Tırhala'nın idareciliğini yürütmüş, bugün Tırhala'da kalan Rumeli'deki en önemli eserlerden Osman Şah Camisini yaptırmıştır. Sancakbeyleri arasında 1558'de Ali Bey, Maraş, 1600'lerden sonra ise Arslan Bey, Rumeli Beylerbeyi olarak önemli makamlara gelmiştir. Yine Çaşnigirbaşlıktan çıkarak Tırhala Sancağına atananlar arasında Veli Bey ve Mehmet Beyler vardır.

Bazı sancakbeyleri ise önemli seferlere katılarak şehit olmuştur. Sinan Bey, Memlûklüler üzerine yapılan Mercidabık seferinde bulunmuş, Ridaniye seferinde şehit olmuştur. Keyvan Bey 1500 tarihinde Venediklilerle yapılan muharebede, Mihaloğlu Mustafa Bey, 24 Ağustos 1514'de yapılan Çaldıran muharebesinde, Mehmed Bey 1566'da Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferi Zigetvar'da, Bayezid Bey ise 13 Eylül 1574'de Halkulvad muharebesinde şehit olmuştur.

Tırhala Sancağı İdarecileri

İdareci	Kaynakta Rastlanılan Tarih
Turahan Bey	1395-1402 1423-1455 öncesi
Sinan Bey	1411-1413
Ömer Bey (Turahanoğlu)	1455-1459 1462-1499?
Hamza Bey	1459-1460 1460-1462
Zağanos Paşa	1460
Kevvan Bey	1500? öncesi
Hüseyin Bey	1 Ağustos 1506
Hasan Bey (Turahanoğlu)	5 Nisan 1514-1523
Mustafa Bey (Mihalıoğlu)	5 Nisan 1514-24 Ağustos 1514
Sinan Bey	24 Ağustos 1514-30 Ağustos 1517?
Mehmed Şah Bey	11 Ocak 1521
Ahmed Bey (Yahşibeyoğlu)	05 Ocak 1521
Muhammed Bey	928/1522
Zeynel Paşa	936/1529
Osman	23 Ekim 1542
Ali	01 Nisan 1550
Hüseyin Bey	26 Şubat 1552-01 Ekim 1555
Ali Bey/Paşa (Sofî)	01 Ekim 1555/?
Mahmud Bey	20 Aralık 1559-?
Mehmed Bey	24 Ocak 1564-974/1566 (öl.)
Osman Şah Bey	24 Ocak 1564-24 Nisan 1567/ 06 Haziran 1571(öl)
Bayezid Bey	29 Mayıs 1571-13 Eylül 1574 (öl.)
Mustafa Bey	24 Ekim 1574-23 Ocak 1578
Veli Bey	23 Ocak 1577-25 Mart 1577 /9 Aralık 1578-/11 Nisan 1581
Mustafa Bey	01 Eylül 1582-?
Behram Bey	3 Temmuz 1583
Ali Bey	31 Mart 1586
Mustafa Bey (Turahanoğlu)	10 Ocak 1588-8 Temmuz 1591
Emrullah Bey	30 Mart 1589-22 Ekim 1594
Mustafa Bey	27 Şubat 1596-?
Arslan Bey (Paşa)	1006/1597-?
Muharrem Bey	10 Aralık 1600

Tablo 1 Tırhala Sancağı İdarecileri

Kaynaklar

Arşivler:

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi

I- Bab-1 Asafî

ADVNSMHM. 1, 2, 4,6, 19, 25, 29, 32, 34, 37, 44, 63, 64, 67.

A.NŞT. d. 1100, 1072, 1075

A.RSK. d. 1455, 1460, 1469, 1470, 1471, 1472, 1473, 1474.

II- Bab-1 Defteri

D. BŞM.d. 59

III- Defterhane-i Amire

DFE. RZ. d. 27, 49.

IV- İbnül Emin

İE. ŞKRT. 1-92

İE. ML. 17-1595

V- Kamil Kepeci

KK. d. 61, 62, 65, 68, 78, 80, 82, 99, 101, 209, 218, 219, 223, 224, 226, 227, 228, 230, 237, 262, 142, 665, 5002, 5169.

VI- Maliyeden Müdevver

MAD. d. 7, 10, 68, 15453, 15322.

VII- Topkapı Sarayı

TS. MA.d. 5246-0001, 9255- 0001, 9772-0001, 10057-0001.

VIII- Tapu Tahrir

TT. d. 36. 77, 101, 105, 108, 367, 470.

B-Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi

I- Tapu Tahrir

TKGM. KKA. TT. d. 220.

Yayınlanmış Eserler:

AFYONCU, E., Otlukbeli Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34:4-6, Ankara: TDV Yayınları, 2007.

ALİ, G. M, *Kühü’l-Ahbar, Fatih Sultan Mehmet Devri 1451-1481*, haz. M. Hüdayi Şentürk, 2. Cilt, Ankara: TTK Basımevi, 2003.

Anonim Osmanlı Kroniği, haz., Necdet Öztürk, İstanbul: TDAV Yayınları, 2000.

Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, haz., Kemal Yavuz, M. Yekta Saraç, İstanbul: K Kitaplığı, 2003.

BARKAN, Ö. L., “H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1-4), (1953/54): 251-329.

BAŞAR, F., “Fetret Devri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12:480-482, Ankara: TDV Yayınları, 1995.

BELDİCEANU, N. - P. S. NASTUREL, “La Thessalie entre 1454/55 et 1506”, *Byzantion*, 53, (1983): 104-156.

BİTLİSİ, İ., *Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmet Devri 1451-1481*, çev., Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara: TTK Basımevi, 2013.

BİTLİSİ, İ., *Heşt Bihışt*, haz., M. Karataş-S. Kaya-Y. Baş, II. Cilt, Ankara: BETAV, 2008.

BİTLİSİ, Ş., *Selimname*, haz., Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İstanbul: İSİS, 1995.

ÇAKAR, E., “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), (2002): 261-282.

ÇELEBİ, S. M., *Yapılar Kitabı, Tezkiretü’l-Bünyan ve Tezkiretü’l-Ebniye (Mimar Sinan’ın Anıları)*, haz., Hayati Develi, İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım, 2003.

- ÇELEBİ, B. A., *Târîh-i Behiştî: Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmânî II (791-907/1389-1502)*, haz. Fatma Kaytaç, Ankara: TTK Basımevi, 2016.
- ÇELEBİ, H., *Haydar Çelebi Ruznamesi*, haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- ÇELEBİ, E., *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 8. Kitap*, haz., Seyit Ali Kahraman, 1. cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- , *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 8. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, 2. cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- DANIŞMEND, İ. H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, 2. cilt, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- DEDE M. A., *Müneccimbaşı Tarihi*, çev. İsmail Erünsal, 1. cilt, İstanbul: Kervan Ofset, 1974,
- DELİLBAŞI, M., “First Ottoman Settlements in Thessaly Region” *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans’tan Osmanlı’ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar’daki İzleri*, haz. Şahin Kılıç, Selçuk Aydar, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız, 10. Cilt, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- DUKAS, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları, 1956.
- EFENDİ, S. M., *Tarih-i Selanîkî, (971-1003/1563-1595)*, haz. Mehmet İpşirli, 1. cilt. Ankara: TTK Basımevi 1999.
- EFENDİ, N. M., *Tarihi Naima*, çev., Zuhuri Danışman, 1. cilt İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1967.
- EFENDİ, P. İ., *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, 1. cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- , *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, 2. cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

- EFENDİ, Hoca Saadettin, *Tacü't-Tevarih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, I. cilt, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- , “*Tacü't-Tevarih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, III. cilt, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- EFENDİ, G. M. A, “*Kitabü't- Tarih-i Kühü'l-Ahbar* (Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 No.'lu Nüshalara Göre), haz. Ahmet Uğur vd., Kayseri: 1997.
- EMECEN, F., “Zağanos Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44:72-73, Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- , “Turahan Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41:405-407, Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- , “Uç Beyi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42:38-39, Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- , “Kosova Savaşları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26:221-224, Ankara, TDV Yayınları, 2002.
- ENVERİ, *Düstürname-i Enveri (Osmanlı Tarihi 1299-1465, 19-22. Kitaplar)*, çev. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- EYİCE, S., “Arslan Paşa Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3: 401-402, Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- , “Hertrandon de la Broquiere ve Seyahatnamesi (1432•1433)”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü*, 4. Cüz 1-2, (1975): 85-126.
- , “Beylerbeyi Camii ve Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6: 74-75, Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- GÖKBİLGİN, M. T., *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007.
- GÖYÜNÇ, N., “XVI. Yüzyılda Türk Askeri Tarihi İle İlgili Yeni Kaynaklar”, Birinci Askeri Tarih Seminer Bildirileri I, *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*, (1983): 121-130.

- HADÎDÎ, *Tevarih-i Al-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.
- HEYWOOD, C., “Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol’daki Menzilhaneler”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnati (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- İNALCIK, H., *Fatih Devri Üzerine Tetkikler I*, Ankara: TTK Basımevi, 2004.
- , “Rumeli”, *İslam Ansiklopedisi*, 9:766-773, İstanbul: MEB, 1964.
- , “Murad I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31:157-164, Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- , “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, İstanbul: OBİV Yayınları, 1993, 9-32.
- , “The Ottoman Turks and The Crusades 1329-1451”, *a History of The Crusades*, Volume VI. General Ed. Kenneth M. Setton, eds. Harry E. Hazard and Norman P. Zacour, Madison: The University of Wisconsin Press, 1989.
- İNALCIK, H. ve Mevlûd O., “Yeni Bulunmuş Bir Gazavât-ı Sultan Murad”, *DTCFD*, 7, sy. 2 (1949): 481-495.
- İNBAŞI, M., “Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, 9:154-164, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- İNBAŞI, M. ve Kul, E., *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıl Kadar)*, Ankara: TTK Basımevi, 2018.
- KAYA, E. S., “Sinan Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37:228-229, Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- KAYAPINAR, L., “Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1999.
- , “Süleyman Çelebi, “Emîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:82-85, Ankara: TDV Yayınları, 2010.

- , “Yunanistan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması (1361-1461), Türkler, 9:187-195, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- KAZICI, Z., “Alay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2: 347-348, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- KEMAL, İ., *Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Koji Imazawa, Ankara: TTK Basımevi, 2000.
- KEMAL, İ., *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkitli Transkripsiyon)*, haz. Şerafettin Turan, Ankara: TTK Basımevi, 1991.
- KEMÂL, İ., *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Ahmet Uğur, Ankara: TTK Basımevi, 1997.
- KİEL, M., “Tırhala”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41: 114-116, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- KUNT, İ. M., *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.
- JORGA, N., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1. cilt. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- , *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* 2. cilt. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- MOLLAOĞLU, F. K., “Laonikos Chalkokondyles’in Kroniği ve Değerlendirilmesi (V.-VII. Bölümler)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- NACAĞ, S., *34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/M.1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (164-326 Sayfaları Arası)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.
- NEŞRÎ, M. M., *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- NEŞRÎ, M., *Kitab-ı Cihân-nümâ, Neşri Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, 2. cilt. Ankara: TTK Basımevi, 1949.

- ORUÇ BEY, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.
- OSTROGORSKY, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- PAŞAZADE, K., *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Doç. Dr. Şerafettin Severcan, X. cilt. Ankara: TTK Basımevi, 1996.
- RASİM, A., *Osmanlı Tarihi*, 1. cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2000.
- SÂDETTİN, Hoca, *Tacü't-Tevarih II*, Toronto Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası.
- SPHRANTZES, G., *The Fall of The Byzantine Empire A Chronicle by George Sphrantzes*, Trans. Marios Philippides, Amherest: The University of Massachusetts Press, 1980.
- SÜREYYA, M., *Sicil-i Osmanî*, çev. Seyit Ali Kahraman, yay. haz. Nuri Akbayar, 1 cilt, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- , *Sicil-i Osmanî I-VI*, çev. Seyit Ali Kahraman, yay. haz. Nuri Akbayar, 2. cilt, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- ŞAHİN, D., “*XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da Celali Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyline Göre)*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003.
- TAŞ, K. Z., *Osmanlılarda Lalalık Müessesesi*, Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999.
- TODOROV, N., *The Balkan City, 1400—1900*, Seattle: University of Washington Press, 1983.
- TURSUN BEY, *Tarih-i Ebü'l Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası, 1977.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, 1. cilt. Ankara, TTK Basımevi, 1996.
- , *Osmanlı Tarihi*, 2. cilt. Ankara, TTK Basımevi, 1996.
- , *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara : TTK Basımevi, 1988.
- , “*Yavuz Sultan Selim’in Kızı Hanım Sultan ve Torunu Kara Osman Şah Bey Vakfiyeleri*”, *Belleten*, 40 sy. (1976): 457-478.

ÜNAL, M. A., “Evliya Çelebi'ye Göre Tırhala'da Osman Şah'a Ait Eserler”, *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildirileri, 4-6 Mayıs 2015, Saraybosna, Denizli* (2015): 29-40.

YAŞAROĞLU, A., *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkripsiyon)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995.

Yücel Y. ve Cengiz, H, E., “Rûhi Tarihi-Oxford Nüshası-Değerlendirme, Metnin Yeni Harflere Çevirisi. (466 sayfa tıpkıbasım ile)” *Belgeler*, TTK Basımevi, 14, Sy.18, (1989-1992): 359-472.

Zinkeisen, J. W., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, 1. cilt. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

-----, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, 2. cilt. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

Osmanlı Devleti'nde İlk Tren Sabotajı:**Sinekli Hadisesi ve Anastaş Çetesi**

Selahattin Satılmış*

ORCID: 0000-0002-2282-9421

Öz

19. yüzyılın son çeyreğinde, bazı sosyal ve ekonomik sebeplerden ötürü Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde eşkıyalık faaliyetleri görülmektedir. 17 ve 18. yüzyıllardakilerle kıyaslanamayacak derecede küçük olan bu dönemdeki eşkıyalık faaliyetleri genellikle yol kesmek ya da köylüleri haraca bağlamak suretiyle bir nevi soygunculuk şeklinde gerçekleşmekteydi. Bu türden çetelerden birisi de arşiv belgeleri ve dönemin gazetelerinde “meşhur şaki” olarak anılan Yunan tebaasından Anastaş'ın liderliğinde faaliyet göstermekteydi. Birçok defa adam kaçırmak suretiyle ismini duyuran Anastaş'ı daha da meşhur eden olay, 1891 yılının ortalarında Sirkeci'den Berlin'e giden bir treni durdurarak yolcuları soyması, özellikle de Alman yolculardan birkaçını yüklü bir miktarda fidye almak amacıyla dağa kaldırmasıydı. Kaçırılanların Prusya vatandaşı olması olaya uluslararası boyut kazandırmış ve bu nedenle tutsakların zarar görmeden kurtarılması daha büyük bir öneme haiz olmuştur. Çalışmada, arşiv belgeleri ve dönemin basınından elde edilen veriler ışığında Anastaş çetesinin tren sabotajını nasıl gerçekleştirdiği, Alman tutsakları dağa kaçırması ve bu sırada yaşanan olaylar, Osmanlı hükümeti ile Alman Elçiliğinin tutsakları kurtarma çabası, fidyenin teslim edilme süreci ve sonrasında Anastaş'ın Bulgaristan'a kaçışı ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eşkıyalık, Anastaş Çetesi, Asayiş, Kırklareli, Osmanlı Devleti, Alman Tutsaklar

Gönderme Tarihi: 17/02/2019**Kabul Tarihi:22/03/2019**

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta:selahattin@aksaray.edu.tr

The First Train Sabotage in the Ottoman Empire: Sinekli Affair and Anastaş Gang

Selahattin Satılmış

ORCID: 0000-0002-2282-9421

Abstract

In the last quarter of the 19th century, banditry activities were observed in many parts of Anatolia and Rumelia due to several social and economic reasons. The banditry doings during this term usually formed of robbery by cutting the roads or collecting extortions from peasants which were incomparably smaller than banditries in the 17th and 18th century. One of such bands were under the leadership of 'Anastaş', one of the Greek subjects, who referred to as "famous bandit" in the archival documents and newspapers of that time. Anastaş, who made a name for himself by abducting people many times got more recognition with this case. He stopped a train going from Sirkeci to Berlin in the middle of 1891, robbed the passengers and abducted German passengers in order to receive a large amount of ransom. The fact that the captives were Prussian citizens gave an international context to the incident, therefore, it came to great importance to get the captives free without any harm. In this work, how bandits performed the train sabotage, how Anastaş took the German captives to mountains and what happened in that time, the efforts of the Ottoman government and the German Embassy to rescue the captives, the delivery of ransom, the escape of Anastaş to Bulgaria were discussed in details by the light of archival documents and the data gathered from the press of the period.

Keywords: Banditry, Anastaş Gang, Public Security, Kırklareli, Ottoman State, German Captive

Received Date: 17/02/2019

Accepted Date: 22/03/2019

Первый Железнодорожный саботаж в Османской Империи:Происшествие Синекли и Банда

Резюме

В последней четверти XIX века, в связи с некоторыми социальными и экономическими причинами, во многих местностях Анатолии и Румелии наблюдались разбойнические действия. Разбойнические действия по сравнению с XVII и XVIII веками происходили реже, в основном это были грабежи на дорогах или выплата дани жителями деревни. Одна из этих банд упоминается в архивных данных и периодических газетах как «Знаменитый Шеки», которая вела свою деятельность под предводительством грека Капитана Анастаса. Анастас, имя которого стало известным благодаря многочисленным попыткам кражи людей, одно событие, сделавшее его имя еще популярнее, случилось в середине 1891 года, когда он остановил поезд, держащий путь из Сиркеджи в Берлин, с целью ограбить пассажиров, также он отправил нескольких немцев в горы, чтобы получить крупный выкуп. Событие приняло международный оборот благодаря тому, что одним из похищенных оказался гражданин Пруссии, и вследствие этого еще большее значение приобрело то, что все взятые в плен люди были спасены без каких-либо увечий. В свете архивных данных и информации, полученных о начале этого периода, в данной работе было более подробно изучено то, как проводился железнодорожный саботаж банды Анастаса, взятие в плен немецких граждан и события, случившиеся на протяжении этого времени, попытки спасения пленных со стороны Османского правления и Немецкого Посольства, процесс передачи выкупа и побег Анастаса в Болгарию.

Ключевые слова: Разбойничество, Банда Анастаса, Полиция, Кыркларели, Османская Империя, Немецкие Пленные.

Получено: 17/02/2019

Принято: 20/03/2019

Giriş

Sözlükte bedbaht, talihsiz ve âsi gibi manalara gelen şaki kelimesinin çoğulu olan eşkıya, Türkçe 'de farklı bir anlam kazanarak, “yol kesen, haydut, harâmi” manalarına gelen muhârib kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır.² Daha geniş bir ifadeyle eşkıyalar, şiddet kullanarak başkalarına saldıran, onları soymak, yaralamak, öldürmek ya da farklı şekillerde zarar vermek kaydıyla toplum düzeni ve güvenliğini ihlal eden kişilerdir.³ Dinen büyük günahlar arasında yer alan, hukuken de büyük suçlar arasında sayılan eşkıyalık, toplumun huzur ve emniyeti aleyhine işlenmiş bir suç olduğundan şahıs ve mal aleyhine işlenen hırsızlık, gasp, yaralama gibi bireysel suçlara oranla daha ağır bir ceza kapsamında değerlendirilmiştir.⁴ Eşkıyalığı “bagy” yani isyandan ayıran fark ise mevcut yönetimi yıkmak amacı taşımamasıdır.⁵

Eşkıyalık, merkezi otoritenin zayıfladığı ve ekonomik kriz zamanlarında yoksullaşmanın arttığı dönemlerde yaygınlaşma eğilimi göstermiştir. Eşkıyalar, genellikle uzak ve erişilmez bölgeler olan dağlar, yolsuz düzlükler, bataklık bölgeler, ormanlık alanlar, derelerle dolu nehir ağızları gibi bölgelerde boy göstererek, ticaret yolları ile belli başlı anayollara baskınlar düzenlemişlerdir.⁶

İnsanlığın tarihi kadar eski olan eşkıyalık faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin her döneminde görülmekle birlikte 16. yüzyılın sonlarında başlayan Celali isyanlarıyla yoğunluk kazanmıştır. Sosyo-ekonomik açıdan önemli derecede zarara yol açan bu büyük eşkıyalık faaliyetleri 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar azalarak devam etmiştir. 18. yüzyıldan itibaren mütesellim, voyvoda ve ayanların da sık sık isyan ederek eşkıyalık faaliyetinde buldukları görülmekteydi. Bu grupların isyanı henüz merkezi otoritenin tam olarak sağlanamadığı 19. yüzyılın ilk çeyreğinde de sürmüştür. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında isyanları görülen bir diğer kesim, Balkanlar'da ve Anadolu'da faaliyet gösteren dağlı eşkıyalar idi.⁷ Ayrıca 19. yüzyılın

² Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11: 46, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

³ Eric J. Hobsbawn, *Eşkîyalar*, Agora Yayınları, çev. Osman Akinhay, İstanbul, 2011, 25.

⁴ Bardakoğlu, “Eşkîya”, 463.

⁵ Süleyman Demirci ve Hakan Arslan, *Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkîya, Devlet ve Siyaset*, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2012, 122-123.

⁶ Hobsbawn, *Eşkîyalar*, 32-34.

⁷ Ayhan Ürkündağ, “Uşaklı Bir Eşkîya: Acemoğlu Ahmet”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, sy. 2 (2015): 49-65; Osman Köse, “19. Yüzyıl Başlarında Kocaeli Sancağında Eşkîyalık”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Ed. Haluk Selvi-M.B. Çelik, Kocaeli

ilk çeyreğinde nadir de olsa, Atçalı Kel Mehmed gibi, halk tarafından benimsenen ve onları sömüren ya da baskı altında tutan memurlar ile yöneticilerin düşmanı olan sosyal eşkıya⁸ gruplarının isyanlarına rastlanmaktaydı.⁹

II. Mahmut döneminde merkezi otoritenin sağlanmasıyla birlikte daha çok soygun amaçlı faaliyet gösteren eşkıya çetelerine rastlanılır olmuştur. Bu bağlamda eski dönemlerde olduğu gibi 19. yüzyıl boyunca aşiret mensupları arasında hırsızlık ve yol kesicilik türünden eşkıyalık faaliyetleri çok sık bir şekilde kendini göstermekteydi.¹⁰ Eldeki veriler, Osmanlı Devleti'nde eşkıyalığın milliyetinin ve dininin olmadığını; Türk, Çerkez, Kürt, Arap gibi Müslüman eşkıyaların yanı sıra Rum, Ermeni ve Sırp gibi Hıristiyan eşkıyaların da yoğun bir faaliyet içerisinde olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra birbirinden farklı sosyal grupların eşkıyalık faaliyetlerine giriştikleri görülmektedir. Özellikle askerî başarısızlıkların bir sonucu olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'dan Anadolu'ya göç eden çok sayıdaki muhacir içinden de eşkıyalara katılanlar olmaktadır. Daha çok soygun, adam kaçırmaya vs. yoluyla para kazanmaya çalışan bu tür çetelerinin eleman sayısı çok fazla değildi; ancak onlu, yirmili rakamlarla telaffuz edilebilirdi. Yüzyılın son çeyreğinde arşiv belgelerinde “meşhur şaki” olarak anılan ve güvenlik güçlerince takip edilmelerine

Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2015: 585-597; Necmettin Aygün, “Gümölcine Ayânı Tokadıcılık Süleyman 1761(?) -1804”, *Bellekten*, LXXIV, sy. 271 (2010): 706-767; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, TTK Yayınları, Ankara, 1994; Ahmet Köç, “Ankara’da Eşkîya Tarafından Gerçekleştirilen Vakıf Gayrimenkullerinin Tahribatı Hakkında Bazı Görüşler”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3, sy. 4 (2017): 61-79; Fahrettin Tızlak, “XIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkîyalık Hareketleri”, *Bellekten*, LVII, sy. 220 (1993): 751-780; Eyyub Şimşek, “Merkezi Otorite Karşısında Bir Dağlı Eşkîyası: Deli Kadri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 44 (2018): 269-287.

⁸ Sosyal eşkıya, devlet tarafından suçlu görülmesine rağmen halk tarafından benimsenen, yardım edilen ve kahraman olarak görülen eşkıyalardır. Halkın gözünde adaletin savunucuları olarak görülen bu tür kişiler, eşkıyalığa bir suç işleyerek değil, adaletsizliğe kurban gittikleri için başlamaktaydılar. Nefsi müdafaa ya da açıktan intikam alma halleri dışında hiçbir zaman kimseyi öldürmeyen sosyal eşkıya, zenginlerden alıp fakirlere vermekteydiler. Hobsbawm, *Eşkîyalar*, 62-63.

⁹ M. Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Mehmet*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013, 14-17.

¹⁰ Metin Hülagu, “Kayseri ve Çevresinde Kuzugündenli Aşireti ve Eşkîyalık Olayları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 15 (2003): 37-44; Mehmet Karataş, “18. ve 19. Yüzyıllarda Diyarbakır ve Çevresinde Bazı Eşkîyalık Hareketlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, sy. 63 (2017): 1287; Hakan Asan, “Devlet, Aşiret ve Eşkîya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2, sy. 3 (2016): 34-61; Faruk Söylemez, “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 22 (2007): 69-85; Songül Çolak, “1840 ve 1844 Sayımında Amasya Gelingiras’a İskân Edilen Aşiretler (Şeyh Bezenli ve Cihanbegli)”, *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu*, (2015): 111-130.

rağmen uzun süre yakalanamayan Mehmed Pehlivan¹¹, Deveci Ali, Lefter gibi kişilerin liderlik ettiği birçok ünlü eşkıya çetesi bulunmaktaydı. Bu bağlamda değerlendirilecek bir başka önemli eşkıya grubu ise genellikle Rumeli’de faaliyet gösteren Anastaş liderliğindeki çeteydi.¹²

Yaşandığı sırada Osmanlı’da önemli bir gündem konusu olan Sinekli hadisesi hakkında en önemli kaynak arşiv belgeleridir. Arşiv belgeleri içinde resmi yazışmaların yanı sıra çete liderinin yazdığı mektup, demiryolu memurlarından Yoğni Weiser (Vayzer)’in olayın tanıklarına dayanarak Filibe Demiryolu İstasyonu’na gönderdiği yazının tercümesi, aşağıda verilen fotoğraf, olayla ilgili bazı gazete küpürleri ve bunların çevirileri gibi çok önemli kayıtlar da bulunmaktadır. Tren baskınına ve esirlerinin kurtarılmasına dönemin basını da büyük ilgi duymuş; incelediklerimiz arasından *The Levant Herald*, *Sabah* ve *Tercüman-ı Hakikât* gazetelerinin gelişmeleri yakından takip ettikleri görülmüştür.¹³

1891’de yaşanan Sinekli hadisesiyle eşkıyalar Osmanlı Devleti’nde demiryollarında ilk defa bir treni durdurarak soygun gerçekleştirmiş ve fidye almak için bazı yolcuları kaçırmışlardır.¹⁴ Sinekli hadisesinden önce benzer olaylar Avrupa’nın bazı ülkelerinde de meydana gelmiştir. Bundan birkaç yıl önce Macaristan’da ve İspanya’da eşkıyalar treni durdurarak yolcuları soymuşlardır. Hatta İspanya’da bu türden eşkıyalık faaliyetleri üç defa tekrarlamıştır. Bu tür olayların sık bir şekilde yaşandığı başka bir ülke ise İtalya idi ki; eşkıyalar Brindisi ile Ancona arasında, Sicilya’da ve Cenova hattı üzerinde trenleri durdurmaya cesaret etmişlerdir.¹⁵

Arşiv belgeleri ve gazeteler çete reisi Anastaş’tan “eşkıya-yı meşhureden Anastaş Kaptan” ya da “Atnaş Kaptan” olarak bahsetmektedir. Diğer bir ifadeyle çete reisi Anastaş Sinekli hadisesini gerçekleştirdiği tarihten önce ün kazanmış nâmlı bir eşkıya idi; birçok defa büyük soygunlar gerçekleştirerek ismini duyurmuştu. Anastaş’a kaptan denilmesi ise yaşadığı coğrafyayı da dikkate alarak muhtemelen kendisinin daha

¹¹ Mehmed Pehlivan’ın eşkıyalık faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selahattin Satılmış, “İstanbul’un Yakın Çevresinde Bir Eşkıyalık Faaliyeti: Meşhur Şaki Mehmet Pehlivan ve Çetesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, sy. 54 (2017): 350-364.

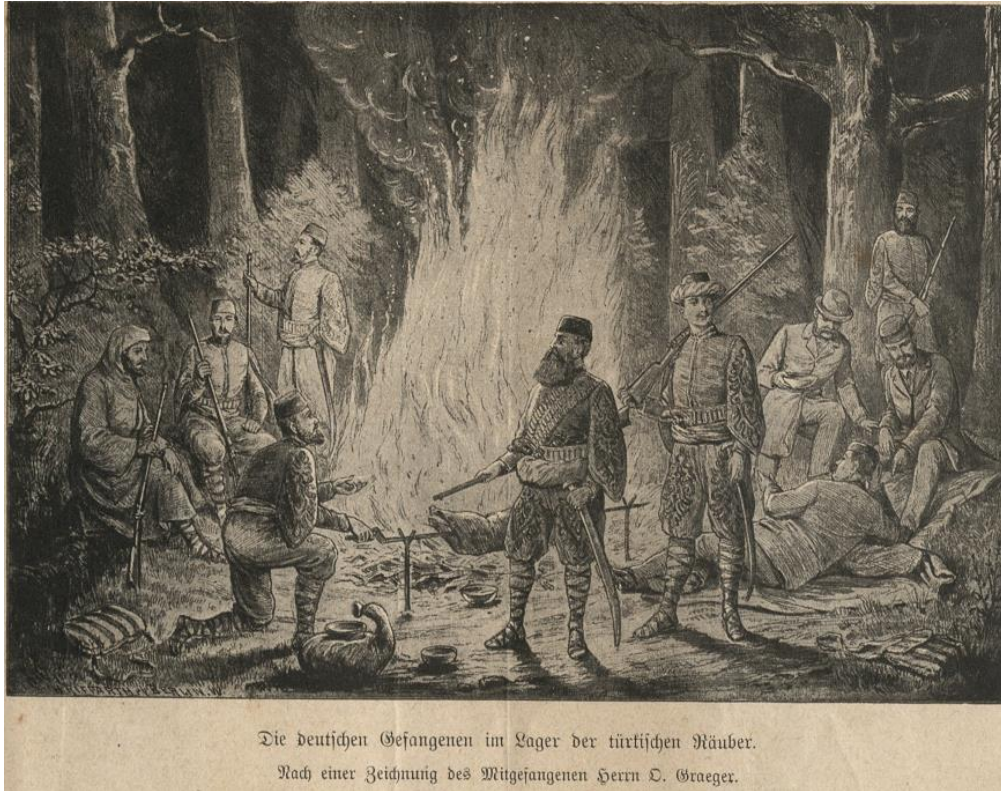
¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT. MHM., 614/7; 17 CA 1313; A.MKT. MHM., 621/13, 14 R 1316; BEO., 45/3307, 11 M 1310; BEO., 184/13767, 29 L 1310; A. AMD., 34/22, 15 S 1268; A.MKT.MHM., 54/8, 27 CA 1269; C.AS., 541/22641, 29 S 1222; BEO., 831/62286, 16 RA 1314; A.DVN., 134/52, 27 M 1275; BEO., 462/34605, 22 S 1312; DH. MKT., 1429/86, 14 L 1304; İ.DH., 884/70468, 4 B 1300.

¹³ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309; *The Levant Herald*, Vol XI, Sayı (sy.) 22, 8.6.1891.

¹⁴ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

¹⁵ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3865, 26 L 1308.

önce denizcilik mesleğiyle uğraşmasından kaynaklanmaktaydı.¹⁶ Yunanistan tebaasından¹⁷ ve kumral sakallı¹⁸ olduğu bilinmekle birlikte Anastaş'ın ailesi, doğum yeri, yaşı, fiziksel özellikleri vs. bilgilere ulaşılamamıştır. Bununla birlikte fidye almak amacıyla kaçırdığı Almanlardan birisinin anlatımına göre çizilen aşağıdaki resim Anastaş hakkında fikir vermektedir. Bu resimdeki tasvirde 50-55 yaşlarında olduğunu tahmin ettiğimiz Anastaş'ın orta boylu, uzun bıyıklı ve uzun sakallı olduğu, saç, sakal ve bıyıklarına kır düşmesine rağmen dinç bir vücuda sahip olduğu görülmektedir.¹⁹

Orman İçerisindeki Bir Eşkîya Kampında Haydutlar ve Alman Esirleri (Tutsaklardan Mösyö Graeger'in Anlatımına Göre Bir Çizim: BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309).

Resimdeki Almanca yazıda “Türk eşkıyalar” yazmaktadır. Oysa Anastaş başta olmak üzere çete mensupları Yunan kökenlidir. Diğerleri bilinmemekle birlikte Anastaş Yunan tebaasındandır. Bununla birlikte Anastaş çetesinin yatakları²⁰ arasında az da olsa

¹⁶ BOA, BEO., 462/34605, 22 S 1312; BEO, 509/38133, 4 CA 1312; BEO., 539/40366, 24 C 1312; HR.TO., 177/130, 31.8.1891; *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891; *Tercüman-ı Hakikât*, 3864, 25 L 1308.

¹⁷ BOA, HR.H., 689/6, 25.12.1886.

¹⁸ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3864, 25 L 1308.

¹⁹ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

²⁰ Yatak: eşkıyaları ve hırsızları gizli bir şekilde saklayan, onlara yardım edenler. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Haz. Raşit Gündoğdu vd., İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2014, 1193.

Müslümanlar da bulunmaktadır.²¹ Resimde çete reisi Anastaş'ın elinde pala bulunmakta ve göğsünde üç sıra martini henry tüfeğine ait fişekler asılı durmaktadır. Eşkîyalardan üçü etrafı gözlemektedir. Eşkîyalardan birisinin ise büyük bir ateşte bir kuzu püryanı çevirmesi dikkat çekmektedir.²²

Anastaş tarafından tutsak edilenlerden Mösyö Oscar Graeger, kendisinin Osmanlı coğrafyasında görmüş olduğu insaniyetten memnun kaldığını, Kırklareli'deki tanıdığı muteber bir kişiye Berlin'den gönderdiği mektupta ifade etmiştir. Oscar Graeger'in gönderdikleri arasında mektubun yanı sıra Anastaş'ın fidye almak amacıyla esir olarak tuttuğu üç Alman ile yedi eşkıyayı tasvir eden, muhafaza içerisine konulmuş, yukarıdaki çok değerli resim de bulunmaktaydı. Bir ihtimal bu resim Anastaş ve çetesini takip eden Osmanlı yetkililerine gönderilmişti. Eşkîyaların eşkâllerinin verilmesi belki de onların yakalanmasını kolaylaştıracaktı. Öyle ki Kırklareli'de mektup ve resmi elinde bulunduran kişi, bir muhbir aracılığıyla bunları eşkıyanın takibiyle görevli üst düzey memurlardan Seribriktar Hasan Efendi'ye götürmesini istemişti.²³

Anastaş'ın Eşkîyalığa Başlaması, Yakalanışı ve Serbest Kalışı

Anastaş eşkıyalığa 1880'li yılların başlarında Bursa taraflarında Polode ve Maltaz ve isimli eşkıyaların çetesinde başlamış, onlarla iki sene kadar birlikte gezdikten sonra kendi çetesini kurmuştur. Bir ara Tekirdağ taraflarına geçerek çete lideri Kaptan Espero ile birleşmişse de 1880'li yılların ortalarında ondan da ayrılmıştır. Daha sonra birkaç arkadaşıyla birlikte Çatalca sancağında bulunan Budime köyüne giderek, muhtar Todoraki'nin evinde bir hafta kadar saklanmışlardır. Ardından üstlerindeki silah, elbise ve bazı eşyalarını Budime köyünde bırakarak Todoraki'nin rehberliğinde İstanbul'a gitmişlerdir. Anastaş ve arkadaşlarının Todoraki'nin evinde saklandıklarının ihbar edilmesiyle bahsi geçen ev basılmış; kendileri İstanbul'da olan eşkıyaların silah ve eşyaları jandarmalar tarafından ele geçirilmiştir. Bir müddet sonra evine geldiği bilgisinin haber alınmasıyla eşkıyaya yataklık eden Todoraki tutuklanmış, onun itiraf etmesiyle de Anastaş ile arkadaşları Selanikli Yani, Kırako ve Küçük Yani isimli eşkıyalar İstanbul'da ele geçirilerek²⁴ Çatalca Hapishanesine konulmuşlardır.²⁵

²¹ BOA, HR.H., 689/6, 25.12.1886.

²² BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

²³ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

²⁴ BOA, DH.MKT., 239/9, 16 ZA 1311.

²⁵ BOA, BEO., 45/3307, 11 M 1310.

13 Şubat 1886 tarihinde tutuklanmış olan Anastaş ve üç arkadaşı haklarında gerekli tetkikat yapılmak üzere Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'ne götürülmüş ancak suç unsuru olan herhangi bir fiilleri açığa çıkarılamamıştır. Bunun neticesinde onları yargılayan Çatalca'daki mahkeme, Todoraki'nin evinde kendilerinin ve eşyalarının saklanması gibi delilleri de dikkate almayarak, 6 Ocak 1887 tarihinde beraatlerine karar vermiştir.²⁶

Çete reisi Anastaş, Sinekli hadisesi sırasında yazdığı mektubunda Çatalca'da yattığı hapsi ve çektiği sıkıntıları da hatırlatmaktaydı. Anastaş Çatalca mutasarrıfının “*en küçük bir kabahati dahi olmadan kendisini sebepsiz yere 15 ay hapse kapattığından, 50 Türk köyünü gezdirdiğinden ve çeşitli masraflar yaptırdığından bahisle bir fakir olarak kendisine yazık ettiğini, geçinecek parası kalmadığını, oysa tembel olmadığını, fakir ise de namuslu olduğunu*” yazmış ve mektubunu “*Yalancı çıkar isem kendi kendimi öldürürüm*” cümlesiyle bitirmişti. Anastaş, Çatalca mutasarrıfına kızgınlığını, “*bu paraları (200 bin franklık fidyeyi kastederek) Frenkler vasıtasıyla kabul etmem, Çatalca mutasarrıfı elinden isterim*” diyerek, ifade etmişti.²⁷

Çatalca mutasarrıfının Anastaş'a köyleri gezdirmesi, hakkında iddia edilen suç ortaya çıkarmak amacıyla yapılan rutin bir incelemeden ibaretti. Diğer taraftan mahkeme Anastaş'ın suçsuzluğuna kanaat getirerek onu beraat ettirmişti.²⁸ Anastaş'ın uzun süre hapiste kalması ise onun söylediklerinin tersine, Çatalca mutasarrıfından değil, tebaası olduğu Yunanistan hükümetinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü kapitülasyonlar gereği başka devletlerin tebaasından birisinin Osmanlı mahkemelerinde yargılanması aşamasında ilgili devletin elçisi bir tercüman görevlendirmeliydi.²⁹ Buna binaen Anastaş'ın sorgusu ve yargılanması sırasında bulundurulmak üzere bir tercümanın gönderilmesi Yunan kanunlarından istenmiş ve iki defa ihtar kılınmış olmasına rağmen karşı taraftan cevap dahi alınamamıştı.³⁰ Hatta bundan dolayı Anastaş ve arkadaşlarının uzun süre hapiste kalmaları, Osmanlı adliye nazırı tarafından “kanunlara ve adalete aykırı” görülmüş ve 16 Aralık 1886 tarihinde tercüman görevlendirilmesi için Yunanistan Elçiliğine yeni bir müracaatta bulunulmuştu.³¹

²⁶ BOA, DH.MKT., 239/9, 16 ZA 1311.

²⁷ BOA, İ.DH., 1229/96268, 29 L 1308.

²⁸ BOA, DH.MKT., 239/9, 16 ZA 1311.

²⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017, 139.

³⁰ BOA, HR.H., 689/6, 25.12.1886.

³¹ BOA, HR.TH., 68/65, 16.12.1886; HR.H., 689/6, 25.12.1886.

Ocak 1887’de serbest kalan Anastaş, Selanikli Yani ile birlikte İstanbul’a giderek çetesine Darıcalı Vasilaki ve Darıcalı Dimitri isminde iki kişiyi daha katmıştı. Ardından silahlı olarak Todoraki ile birleşmek üzere yeniden Budime köyüne gitmişse de onun İstanbul’da bulunması nedeniyle amacına ulaşamamıştı. Birkaç ay sonra Vasilaki ve Dimitri’nin kendisinden ayrılmasıyla Anastaş diğer arkadaşlarına yeniden ulaşarak eşkıyalık faaliyetlerine devam etmişti. Bu bağlamda Anastaş ve çetesinin Sinekli hadisesi öncesinde ses getiren en önemli iki faaliyeti, Kırklareli’ne bağlı Vize kazasının Yenice köyünden Yorgi oğlu Yani’nin oğlunu ve bundan iki sene sonra Silivri kazasında bulunan bir çeltik çiftliğinin sahibi olan Salih Bey ile burada çalışan Ahmet Efendi’yi kaçırmak üzere yüklü miktarlarda fidye almasıydı.³² Özellikle ikinci olay çok daha büyük ses getirmiş hatta Avrupa gazetelerine de yansımıştı. Avrupa basını hem olayın gerçekleşmesi ve hem de faillerinin yakalanamaması nedeniyle Osmanlı Devleti’ni acz içerisinde göstermeye ve ülkede asayişin ortadan kalktığını vurgulamaya çalışmışlardı.³³

Sinekli Hadisesinin Gerçekleşmesi

Olay, 31 Mayıs 1891 Pazar gecesi saat 23.38’de gerçekleşmiştir. Anastaş çetesi, Sinekli’nin 7 km batısında, Çerkezköy’ün 14 km doğusunda bulunan noktada demiryolu raylarını bozarak, İstanbul Sirkeci’den hareket eden treni durdurmuştur. Bu nokta, İstanbul-Berlin arasındaki demiryolu hattının Sirkeci’den itibaren 116. kilometresinde bulunmaktaydı.³⁴ Sinekli hadisesini gerçekleştiren eşkıyalar, resimde görüldüğü gibi, yedi kişiydiler. Hepsi tepeden tırnağa silahlı olan haydutların³⁵ her birinde martini henry tüfekler ve iki revolver bulunmakta, bellerinde uzunca kamaları ve onun yanında da bıçakları asılı durmaktaydı.³⁶ Eşkiya reisi siyah bir takma sakal ile kendi kumral sakalını kamufle ederken, çetenin diğer mensupları yüzlerini siyaha boyamışlardı.³⁷

³² BOA, DH.MKT., 239/9, 16 ZA 1311.

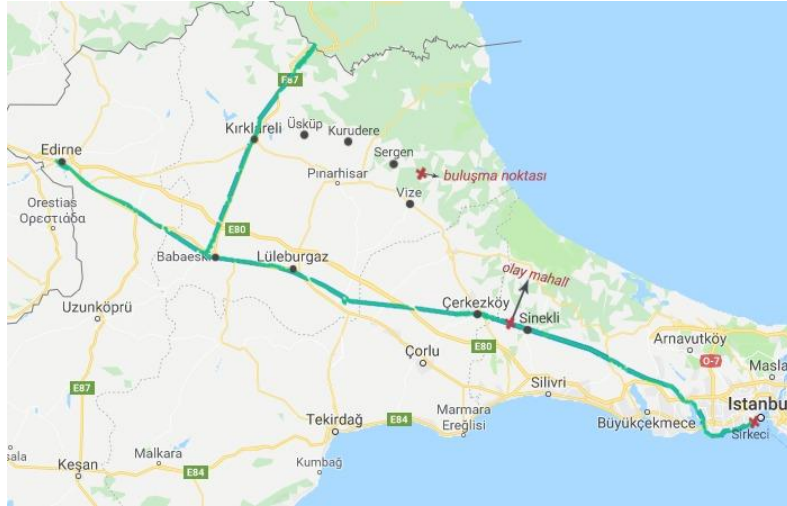
³³ BOA, Y.PRK.TKM., 22/18, 22 M 1309.

³⁴ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

³⁵ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

³⁶ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

³⁷ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3864, 25 L 1308.

Harita: Sinekli hadisesinin yaşandığı yer ve fidyenin ulaştırıldığı güzergâh (Hazırlayan: Havana Erol)

Bu büyük soygunun planını daha önce yaptıkları anlaşılan Anastaş ve çetesi, olayın yaşandığı gün, 31 Mayıs 1891 tarihinde, ilk olarak Sinekli tren istasyonunun 7 km batısındaki bekçi kulübesinin etrafını çevirerek oradaki iki bekçiyi etkisiz hale getirmiş; onların ağızlarını kapatıp, ellerini bağlayarak kendi kulübelerine hapsedmiştir. Bu sırada çete akşam evlerine dönmekte ve oradan geçmekte olan 17 işçiyi de tutsak etmiştir. Ardından Kaptan Anastaş bu tutsakların kemerlerinden birbirlerine bağlanmasını emretmiş ve sonuncusunu da bizzat kendisi bağlamıştır. Birbirlerine bağlanan işçiler de bekçilerin hapsedildiği kulübeye konulmuştur. Eşkıyalar onlara ses çıkarmamalarını tembih ederek, aksi takdirde öldürülecekleri tehdidinde bulunmuşlardır.³⁸ Eşkıyaların bu işçi grubunu hapsederek, gerçekleştirmeyi planladıkları olayın ortaya çıkmasını engellemeye çalıştıkları tahmin edilebilir.

Sıra, Sirkeci'den yola çıkan trenin durdurulmasına gelmişti. Bu amaçla eşkıyalar belirledikleri noktada demiryolu raylarının bozulmasını planlamışlardı. Bu işi eşkıyalar değil, çete reisi Anastaş'ın emriyle, ilk tutsaklar olan demiryolu bekçileri üstlenmek zorunda kalmışlardır. Bekçilerin raylardan birkaçını çıkarmalarının akabinde eşkıyalar demiryolu hattından biraz geri çekilerek, buradan geçecek treni beklemeye başladılar.³⁹ Beklenen, her zaman oradan geçen 4 numaralı trendi. Bir adet yataklı vagon, iki adet yük vagonu, bir adet birinci sınıf, iki adet ikinci sınıf ve iki adet üçüncü sınıf yolcu vagonundan oluşmaktaydı. Birinci ve ikinci sınıf vagonlarda toplam 25 yolcu bulunurken, yataklı vagonunda da bir miktar yolcu seyahat etmekteydi. Tren, Sirkeci İstasyonu'ndan 31 Mayıs akşamı saat 20.15'te ayrılmış ve eşkıyaların beklediği 116.

³⁸ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

³⁹ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3864, 25 L 1308; *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

kilometreye gece saat 23.38'de ulaşmıştı.⁴⁰ Bu esnada hava çok karanlıktı. Rayların tahrip edildiği noktaya gelindiğinde lokomotif raylardan çıktı. Ardından da iki yük vagonu ile üçüncü sınıf yolcu vagonlarından birisi hattın dışına çıkarak devrildi. Bu sabotaj, trendeki yolculara büyük bir korku yaşatmışsa da içinde yolcuların bulunduğu vagonların hiç birinin raydan çıkmaması neticesinde yaralanan olmadı.⁴¹

Sabotaj neticesinde yaşanan kazanın hemen akabinde eşkıyalar, yolculara hareket etme imkânı vermeden, seri bir şekilde havaya çok sayıda ateş açarak, onların üzerine ikinci ve daha büyük bir korku saldılar. Hepsisi de çeşitli silahlarla donatılmış olan haydutlardan birkaçı trene atarken, birkaçı da farklı yönlerden trenin etrafını sararak güvenlik tedbirleri aldılar.⁴²

Silahlı eşkıyalar vagonları gezerken yolcular üzerine ateş açmak istedilerse de makinist bunlara engel olmaya çalıştı.⁴³ Bununla birlikte eşkıyalar sözlerini dinlemediklerini düşündükleri birisini yaraladılar. Olay şöyle gelişti: Eşkıyalar yolculardan Pappo (Yako Papo)'ya vagonun kapısını açmasını emretmişti. Edirne tüccarlarından olan bu Musevi yolcu, vagon kapısının kaza sırasında zarar görmüş olmasından dolayı bu isteği hızlıca yerine getirememişti. Bunu emre itaatsizlik olarak algılayan eşkıyalardan birinin ateş açmasıyla Pappo kolundan yaralandı.⁴⁴

Treni istenildiği gibi durdurmayı ve kontrol altına almayı başaran çete lideri Anastas daha sonra kondüktörü⁴⁵ buldu⁴⁶ ve yolcu vagonlarının kapılarının açılmasını emretti. Aşağı indirdiği yolcuların üzerinde bulunan para ve kıymetli eşyaların tamamını aldı. Yapılan bu soygun sonrasında yataklı vagonunda seyahat eden yolculardan beşini ayırdı ve onlara tutsak edildiklerini açıklayarak kendisini takip etmesini emretti. Bu işlem, tren durdurulduktan yarım saat kadar sonra tamamlanmıştı. Hepsisi de yabancı

⁴⁰ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁴¹ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3864, 25 L 1308; *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁴² *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁴³ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁴⁴ Pappo'nun yaralı kolu getirildiği Edirne'de doktorlar tarafından kesilerek alındı. Operasyon başarı ile geçmesine rağmen yaralının kangren olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine İstanbul'dan Edirne'ye çağrılan Doktor Sarrel kangreni durdurabilmek için birkaç gün elinden geleni yapmış, ancak biraz da umutsuz bir şekilde geri dönmüştü. Bununla birlikte Pappo'yu tedavi eden doktorlar bir süre sonra yaralının iyileşmekte olduğunu Sarrel'e bildirmişlerdi⁴⁴. Ancak 15 Haziran 1891 tarihinde yani Sinekli hadisesinden 15 gün sonra, *Sabah* gazetesinin üzüntülerini paylaşarak verdiği kötü haber, Pappo'nun öldüğü yönündeydi. *Sabah*, sy. 649, 8 ZA 1308.

⁴⁵ Kondüktör, yolcu trenlerinde biletleri denetleyen, yolcuların yerleşmelerine yardımcı olan, vagon işlerine bakan görevliye verilen isimdir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, 864.

⁴⁶ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

ülkelerin vatandaşı olan tutsaklar şunlardı: Mösyö Oscar Kotieh⁴⁷, Mösyö Oscar Graeger, Mösyö Albert Maquet, Mösyö Moritz Israel ve Mösyö Francis Kort.⁴⁸ Ayrılanların altıncısı ise trenin kondüktörü idi. Ancak daha sonra Türkçe'ye aşina olmadığı için kondüktörü bıraktılar ve yerine tercüman olarak değerlendirmek maksadıyla makinist Freudiger'i (Fraydır'ı) seçtiler.⁴⁹

Tutsaklardan Francis Kort, İstanbul'daki İngiliz Elçiliğinde başahçı olarak görev yapmakta olan bir Avusturya vatandaşıydı. Birkaç yıl çalışarak biriktirebildiği üç bin frankla birlikte evine dönmekteydi. Eşkiyalar, çok zengin olmayan Francis Kort'un parasının yanı sıra memleketine götürdüğü arkeolojik anlamda değerli bazı küçük eşyalarını da elinden alarak, onu serbest bıraktılar. Özgür kalan Francis Kort ertesini gün İstanbul'a ulaştığı için şanlıydı.⁵⁰

Moritz Israel, Berlin'in en zengin keten tüccarlarından. Albert Maquet ise banker ve aynı zamanda büyük topraklara sahip bir zengindi. Oscar Kotieh'in ne işle uğraştığına ya da servetine ilişkin bilgilere ise ulaşılammıştır.⁵¹ Berlin'de şarap tüccarı olan Oscar Graeger de zengin birisiydi.⁵² Sinekli hadisesi yaşandığında İstanbul basınının eşi olarak tanıttığı bir bayanla Berlin'deki evine dönmekteydi. Genç ve güzel olan bu bayan, eşkıya reisinin Graeger'i de tutsak olarak götürüleceğini açıklamasıyla ricalarda bulunmuş, herhangi bir netice alamayınca da çok öfkelenmişti.⁵³ Onu teskin etmek de eşkıyalara düşmüştü. Öyle ki çete reisi Anastaş, Graeger'in canına kastedilmeyeceğine ve ona herhangi bir zarar verilmeyeceğine dair güvence veren sözler söyleyerek, kadını teselli etmeye çalışmıştı.⁵⁴ Ancak bu kadının Graeger'in metresi olduğu gerçeği bir müddet sonra ortaya çıkmakta gecikmedi. Çünkü adamın asıl eşi Berlin'den hiç ayrılmamıştı ve yukarıdaki haberi Alman basınında okuduğunda çok öfkelenmiş, hatta kocasından ayrılmak için boşanma davası açmıştı.⁵⁵ Bu bağlamda Sinekli hadisesi aynı zamanda bazı gerçeklerin ortaya çıkarılmasına vesile olmuş ve bu nedenle de bir ailenin sonunu getirmişti.

⁴⁷ Osmanlı arşiv belgelerinde bu kişilerin isimleri sırasıyla şöyle geçmektedir: Kiyak, Jozejkoç, Maniyet, Dizrail, Kapuk. BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309; Y.A.HUS., 248/10, 3 ZA 1308.

⁴⁸ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁴⁹ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁵⁰ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁵¹ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁵² *Sabah*, sy. 646, 5 ZA 1308.

⁵³ *Sabah*, sy. 646, 5 ZA 1308; *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁵⁴ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁵⁵ *Sabah*, sy. 646, 5 ZA 1308.

Sabotajı gerçekleştirdikleri andan itibaren yaklaşık iki buçuk saat kadar olay mahallinde kalan eşkıyalar, tutsak aldıkları kişilerden fidye olarak 8 bin 700 Osmanlı lirası değerinde olan 200 bin frank⁵⁶ istediler, ancak büyük miktardaki bu meblağ yanlarında bulunmadığından eşkıyalarla gitmeye mecbur kaldılar. Eşkıyalar, 1 Haziran'ın ilk saatlerinde, 02.00 sularında tutsaklarıyla birlikte olay mahallini terk ederek⁵⁷ Vize'ye doğru gittiler.⁵⁸

Eşkıyanın zengin yabancı uyruklu kişileri kaçırmaması, onların trene kimlerin bineceği hakkında daha önceden bilgi sahibi olduğuna işarettir. Bu da eşkıyaların trenin hareketinden önce istihbarat çalışması yaptığını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda Anastas çetesinin İstanbul'da trenin hareket ettiği Sirkeci veya güzergâhtaki başka tren istasyonlarında işbirlikçi ve yataklık edenlerin olduğuna bir delildir.

Sinekli hadisesinden sonra Osmanlı Devleti Rumeli demiryolunda bu türden eşkıyalık faaliyetlerine meydan vermemek için önemli bir tedbir aldı. 5 Haziran 1891 tarihinden itibaren uygulamaya konulan bu tedbir, Sirkeci'den Edirne'ye kadar olan kısımda trenlerde bir yüzbaşı kumandasında 14 jandarmanın görev yaparak demiryolunun güvenliğini sağlamasıydı.⁵⁹

Dağda Geçen Sekiz Gün ve Fidyenin Eşkıyalara Teslimi

Çete mensupları ve esirler bir saat kadar yürüdükten sonra dinlenmek için bir yere oturdular. Sinekli'de durdurulan trenin imdadına koşan bir makinenin sesini işitmeleri üzerine hemen kalktılar, gizli ve karanlık ormanlardan geçerek sabah 05.00'e kadar yürüdüler. Bu vakitte yani kaçışlarının üçüncü saatinde, orman içindeyken çete lideri Anastas herkese durmasını emretti.⁶⁰ Weiser'in verdiği bilgilere göre bu kaçış sırasında eşkıyalar tutsaklardan Moritz İsrail ve Oscar Kotieh'i, diğerleri gibi hızlı yürüyemedikleri için katletmek istediler, ancak makinist Freudiger'in araya girmesiyle problem çözüldü. Freudiger, İsrail'in talep edilen fidye tutarını tedarik edebileceğini söyleyerek serbest bırakmasını rica etmiş ve bu istek kabul edilmişti.⁶¹ Kaynaklarda fidye alındıktan sonra özgür bırakılan tutsaklardan sadece iki Alman'ın isminin

⁵⁶ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁵⁷ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁵⁸ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3864, 25 L 1308.

⁵⁹ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3867, 28 L 1308.

⁶⁰ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁶¹ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

geçmesi⁶² Oscar Kotieh'in de İsrail'le birlikte serbest bırakıldığına işaret etmektedir. Burada Anastaş, tutsaklara kendilerinin serbest bırakılması için 200 bin frank fidye talep edildiğini bildiren ve bu paranın Kırklareli'de kendilerine teslim edilmesini talep eden bir yazı kaleme aldırdı. Çete lideri, İstanbul'daki Alman Elçiliğine gönderdiği bu yazıya, herhangi bir güvenlik kuvveti gönderilirse tutsakların öldürüleceğine dair bir tehdit cümlesi de eklettirmeyi ihmal etmemişti. Mektubu Alman Elçiliğine teslim etme görevi serbest bırakılan İsrail'e verilmişti.⁶³

Hadisenin yaşanmasından fidyenin teslimine kadar geçen 8 günlük kaçış macerasında eşkıyalar genel itibariyle tutsaklarını memnun edebilmek için ellerinden geleni yapmışlar ve onlara karşı saygılı davranmışlardı. Dağlarda ve ormanda geçirdikleri süre içinde tutsaklarına iki defa et yedirebilmişlerdi. Diğer zamanlarda ise eşkıyalar tarafından közde pişirilmiş ekmekle karınlarını doyurmuşlardı. Bu süreçte çete reisi Anastaş her sabah ve akşam dua etmiş ve genellikle öğleden sonra yüksek sesle İncil'den bazı bölümler okumuştur.⁶⁴

Moritz Israel Pazartesi günü İstanbul'a ulaştığında, derhal Alman Elçisi Mösyö de Radowitz aradı. İsrail'in İstanbul'a varışı hakkında Osmanlı hükümetini de bilgilendiren Alman Elçiliği, Pazartesi akşamına kadar fidye miktarı olan 200 bin frankın Edirne şubesine yatırılması için Bank-ı Osmanî Müdüriyetinden talepte bulundu. Bu arada Elçi Radowitz, elçilik tercümanı Mösyö Eckhardt'ı tutsak Almanların teslim alınmasıyla görevlendirdi. İstanbul'dan ayrılarak Edirne'ye giden Eckhardt ve İsrail⁶⁵ fidye parasını Bank-ı Osmanî şubesinden çektiler. Moritz İsrail Edirne'de kalırken⁶⁶, Eckhardt buradan itibaren kendisine eşlik eden Avusturya'nın Edirne konsoloshanesi tercümanı Rum milletinden Brandvic ile birlikte Salı günü Kırklareli'ne doğru yola çıktı.⁶⁷ Kırklareli'ne ulaştıktan sonra Alman Elçiliğine bir telgraf çeken Eckhardt, çete reisi Anastaş'ın fidyeyi teslim almak için görevlendirdiği kişiyi beklediğini bildirmekteydi.⁶⁸ Eckhardt birkaç gün daha Kırklareli'de çetenin temsilcisini bekledi. Beklenen haber Cuma akşamı geldi. Anastaş, iki taraf arasında iletişimi sağlayan Oriental Railway Şirketine gönderdiği telgrafta, kendisinin

⁶² BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309; BOA, Y.A.HUS., 248/10, 3 ZA 1308.

⁶³ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891; *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3864, 25 L 1308.

⁶⁴ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 23, 15.6.1891.

⁶⁵ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁶⁶ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁶⁷ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁶⁸ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

görevlendirdiği makinist Mösyö Freudiger'in fidyeyi Kırklareli'den alıp tutsakların serbest bırakılacağı yere götüreceğini yazmaktaydı. Fidyenin tesliminin bir sonraki gün, 6 Haziran Cumartesi, gerçekleştirilmesi planlanmıştı.⁶⁹

Yeniden haydutlar ve ellerindeki esirlere dönecek olursak, 1 Haziran'da İsrail ve Oscar Kotieh'in serbest bırakılmasından sonra tekrardan başlayan grubun yürüyüşü aynı gün öğlene kadar sürdü. Saat 19.00'da yeniden başladıkları yürüyüşe gece 23.00'e kadar devam eden çete ile tutsakları 2 Haziran gecesi saat 02.00 gibi Örenli'ye giden bir yola ulaştılar. Kırklareli yakınlarında olan bu yerde çete reisi Anastaş, fidyenin teslim alınması amacıyla makinist Freudiger'i Alman Elçiliğinin ve Osmanlı hükümetinin memur ettiği kişilerle buluşması için görevlendirdi.⁷⁰ Aynı zamanda Anastaş, Babaeski Tren İstasyonu'ndan İstavridi Efendi'ye hitaben Rumca bir mektup kaleme alarak, ondan Freudiger'i Kırklareli'den fidyeleri getirecek kişiye yönlendirmesini rica etti. Anastaş mektubunda herkesin yolları bilmediğinden, bir yanlışlık olması durumunda paraların ve gelecek adamların kaybolabileceğinden bahisle ondan gelmekte olan makinist Freudigerle ilgilenmesini, özellikle de yol konusunda ona yardımda bulunmasını istemekteydi. Bu arada Anastaş'ın mektubunda fidyeyi Freudiger'e teslim edecek kişiden "sadık adam" olarak bahsetmesi dikkat çekmektedir. Bu ifade Anastaş'ın Kırklareli'de işbirlikçilerinin ve olayın gerçekleşeceğini bilen kişilerin olduğunu göstermektedir. Anastaş, parayı getirecek kişilerin kolay tanınabilmesi ve bir karışıklığa sebep olmaması için onların özelliklerinden de bahsetmişti: Kırklareli'den gelecek bu kişilerin sayısı üç ya da dört olacak, başlarında beyaz mendilleri bulunacak ve beyaz atları olacaktır.⁷¹ Buluşma noktasının Kırklareli'nin doğusunda olduğu dikkate alındığında İstavridi Efendi'nin Kırklareli'nin güneyinde bulunan Babaeski'den yapacağı bir yardım söz konusu değildir. İstavridi Efendi, eğer yardım etmişse parayı Eckhardt'tan teslim alan Freudiger ve ona refakat edenlerle Kırklareli'nin çıkışında buluşmuş ve Sergen köyüne kadar onlara kılavuzluk etmiş olmalıdır.

The Levant Herald gazetesi ve Weiser, Anastaş'ın Babaeski Tren İstasyonu'ndan İstavridi Efendi'ye yazdığı mektupta belirttiği "sadık adam"dan hiç söz etmemiştir. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere bu "sadık kişi" muhtemelen Osmanlı

⁶⁹ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁷⁰ Weiser ise Anastaş'ın, fidyeyi getirmek için görevlendirdiği makinist Freudiger'e yola çıkmadan önce 70 mark verdiğini belirtmektedir. Muhtemelen bu para yukarıda bahsi geçen revolver ve bazı eşyaların satın alınması için gönderilen parayla aynıydı. BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁷¹ BOA, İ.DH., 1229/96268, 29 L 1308.

yetkililerinin de büyük şüphe duyduğu Avusturya'nın Kırklareli Konsolos Vekili Macaraki idi. Öyle ki arşiv belgeleri “200 bin frank değerindeki fidyenin Macaraki'nin evine ulaştırıldığını ve bizzat Macaraki'nin bu parayı Freudiger'e teslim ettiğini” yazmaktadır. Hatta aynı belgelere göre Anastas, çete mensuplarına bazı silah ve eşyalar alması için Macaraki'ye bir miktar para göndermişti.⁷² Anastas'ın İstavridi Efendi'ye yazdığı mektubun da ortaya çıkardığı üzere Macaraki ve Anastas çetesi arasındaki iletişimi ise Babaeski istasyonu memurları sağlamıştı.⁷³

Anastas bahsi geçen mektubunda İstavridi Efendi vasıtasıyla tutsakları kurtarmak isteyen herkese yönelik bir tehdit mesajı göndererek, çetesinin kaçışını sorunsuz bir şekilde gerçekleştirmek istemişti. Öyle ki Anastas, fidyeyi getiren adamların Babaeski'den sonra Karadeniz'e doğru Midye yoluna gireceğinden bahisle Kırklareli-Midye arasında Pazar ve Pazartesi günleri (fidyenin teslim alınacağı ve eşkıyaların güvenlik kuvvetlerinden kaçışının gerçekleşeceği günler) karşılıklarına asker çıkarsa tutsaklarla birlikte kendilerini kimseciklerin bulamayacağı yerlere gideceğini belirtmiş ve esirleri kurtarmak istiyorlarsa askerlerin bulunduğu yerden kımlatılmamasını istemişti. Daha sonra Anastas, Osmanlı yetkililerden birisine hitaben ve biraz da ukalaca “Her şeyden haber aldığımızı biliniz. Ormanlıklarda bulunduğumuz halde bize telgraf gelir, evvela askeri kapadınız. Saniyen paraları yollayınız” demişti.⁷⁴

2 Haziran'da gruptan ayrılan makinist Freudiger önce Vize'ye gitti, oradan da kaymakamın verdiği arabayla Kırklareli'ne ulaştı. Fidyeyi teslim almakla görevlendirilen makinist Kırklareli'ne geldiğinde Alman Elçiliği memuruyla yapacağı görüşmeyi Macaraki'nin evinde gerçekleştirmek istediğini belirtmişti. Türkçe dışında bir dilde yapıldığını tahmin edilebilen bu görüşme Osmanlı hükümetini temsil eden Selanik Polis Komiseri Musa Bey tarafından bizzat müşahade edilmişti. Bu sırada Alman Elçiliği memuru Eckhardt çete reisi Anastas'ın “takibatın yapılmamasının temini aksi takdirde tutsakların öldürüleceği yönündeki tehdidi” sebebiyle onların sağ salim kurtarılmasına kadar bu çeteye yönelik takibatın ertelenmesinin temin edilmesini talep etti. Bu hususta yetkili olan Musa Bey'in “takibatın yapılmayacağına dair teminat vermesiyle” Alman Elçilik memuru Osmanlı hükümetinin seçeceği kişiler tarafından fidyenin eşkıyalara gönderilmesini uygun gördüğünü belirtti. Ancak Macaraki'nin oğlu

⁷² BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁷³ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁷⁴ BOA, İ.DH., 1229/96268, 29 L 1308.

ile Avusturya'nın Edirne konsolosluk tercümanı olan Brandvic “bu gece Macaraki yoktur, buranın ahvâlini iyi bilir. Onun dahi efkâr ve reyi alınmak üzere ertesi güne bırakılıp tekrar müzakere olunsun” diyerek araya girmeleriyle paranın teslimi bir sonraki güne bırakıldı.⁷⁵ Bu arada Osmanlı hükümetinin görevlendirdiği Edirne Adliye Müdürü Enver Bey⁷⁶ Eckhardt ve Brandvic'in Kırklareli'ne varışlarını müteakip buraya gönderilmiş ve onlara katılmıştı. Eşkıyaların temsilcisi makinist Freudiger, bahsi geçen üç kişilik sivil ekip ile ertesi gün yeniden buluşarak, 200 bin frank değerindeki 8 bin kûsur Osmanlı lirasını teslim aldı.⁷⁷

Bu arada çete reisi Anastas'ın adamlarının her birine revolver silahı, mermisi ve bazı eşyaların alınması için sipariş vermişti. Anastas'ın revolver silahına sahip olmak istemesinin amacı, kaçışları sırasında kendilerini yavaşlatabilecek olan martini henry silahlarından kurtularak hem daha hızlı hareket etmek hem de bir saldırı gerçekleşirse kendilerini daha iyi savunabilmektir. Anastas'ın bahsi geçen malzemeler için Freudiger'e para verdiği bilinmekle birlikte kaynaklar bunların kimin tarafından temin edildiği yönünde farklılık göstermektedir. *The Levant Herald* gazetesine göre Freudiger fidyeyi teslim aldıktan sonra fişenkleriyle birlikte 6 revolver ve 3 okka tütün satın almıştır.⁷⁸ Arşiv kayıtlarında ise çete reisinin bazı silah ve eşyaların alınması için Freudiger ile Macaraki'ye 15 lira gönderdiğinden bahsedilmektedir. Hatta Selanik Polis Komiseri Musa Bey bu para transferini bizzat müşahade ettiğini belirtmektedir.⁷⁹

Eckhardt 6 Haziran Cumartesi günü fidye parasını Freudiger'e teslim ettikten sonra Kırklareli'de kaldı, tutsakları teslim almak için buluşma noktasına gitmedi. Bazı gazetelerde Eckhardt'ın makinistle birlikte gittiği söylenmekle birlikte bu bilginin doğru olmadığı açıktır. Öyle ki makinist tutsakların serbest bırakıldığı saatte onların akşam vaktinde Kırklareli'ne ulaşacaklarına dair bir telgraf çekmişti ki aksi durumda bunu gerçekleştiremezdi.⁸⁰

Olayla ilgili yaptıkları birçok haberin yanı sıra İstanbul basını olayı yakından takip etmekte, Alman tutsakların ne zaman serbest bırakılacağını heyecanla beklemekteydi. Örneğin *Tercüman-ı Hakikât* gazetesi 6 Haziran Cumartesi günkü nüshasında tutsaklar ile onların serbest kalması için fidyeyi götüren Moritz İsrail

⁷⁵ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁷⁶ BOA, Y.A.HUS., 248/10, 3 ZA 1308.

⁷⁷ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁷⁸ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 23, 15.6.1891.

⁷⁹ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁸⁰ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 23, 15.6.1891.

hakkında henüz hiçbir malumat alınmadığından bahsederken⁸¹, olayı çok yakından takip eden *The Levant Herald* gazetesi 7 Haziran akşamı itibariyle tutsakların kurtuluşu hakkında henüz bir şey duyulmadığını, bununla beraber fidyenin teslimi için makinist Freudiger ve birkaç kişinin Kırklareli'den ayrıldığını bildirmekteydi.⁸²

Freudiger'in yanında giden siviller Macaraki'nin en güvendiği kişiler arasından seçilmişti. Kırklareli'de parayı Eckhardt'dan teslim alan Freudiger, bahsi geçen silahsız adamların refakatinde gülbeyaz bir beygire binerek, başında beyaz bir mendil bulunduğu halde sabah saat 06.00'da Kırklareli'nin 18 km doğusunda bulunan Üsküp'e vardı. Kurudere'den geçerek İnceköy'e (Yenice) ulaştıktan sonra Yenice'nin güneybatısındaki Sergen'e geldiler. Sergen'in doğusunda, İstavridi Efendi'ye yazılan mektupta tarif edilen ve eşkıya mezarlığı ismiyle anılan bir yerde çete reisi Anastaşla buluştular. Fidyeye parası olan 200 bin frankı alan ve torbalardan birkaç tanesini bizzat sayan çete reisi Anastaş, tutsağı olan Almanları serbest bıraktı. Eşkıyalar, özgür bıraktıkları tutsakların her biriyle kardeşçe öpüştiler ve onlara beşer lira yol parası hediye ettiler. Hatta Anastaş fidyeyi getirenlere de cömertçe davranmış, bunlardan birisine beş, diğerlerinin her birine birer adet Osmanlı lirası vermişti.⁸³

Fidyeye olarak teslim alınan 200 bin frank değerindeki 8 bin Osmanlı lirası eşkıyalar tarafından paylaşıldı. Güvenlik güçlerince bir müddet sonra ele geçirilen Sinekli hadisesinin faillerinden birisinin ifadesine göre çete reisi Anastaş, beş eşkıyanın her birine 800'er lira, en sadık adamı ve yardımcısı olan Dimo Banya'ya 1.030 lira verirken, geri kalan 2.970 lirayı kendisi almıştı.⁸⁴

8 Haziran Pazartesi öğle vakitlerinde özgürlüklerine kavuşan Almanlar önce Sergen köyüne geldiler, sonra da jandarmalar refakatinde Üsküp'e gittiler. İki jandarma, kendilerini çok yorgun hisseden Almanlar için Kırklareli'ne giderek araba getirdiler.⁸⁵ Kırklareli'de beklemekte olan Eckardt, 8 Haziran Pazartesi öğlen saat 14.00'te, Oriental Railway Şirketi aracılığıyla Edirne'de beklemekte olan Moritz İsrail'e gönderdiği telgrafında tutsakların serbest bırakıldığını, onların akşam Kırklareli'de olmalarını beklediğini bildirmekteydi. İstanbul basını, Moritz İsrail'in verdiği bilgiler

⁸¹ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3867, 28 L 1308.

⁸² *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891.

⁸³ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁸⁴ BOA, HR.İD., 2109/14, 21.6.1892.

⁸⁵ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309; Y.A.HUS., 248/10, 3 ZA 1308.

doğrultusunda tutsakların özgürlüklerine kavuşmasını, güzel bir haber olarak, paylaşmıştı.⁸⁶

Tutsaklardan Graeger ise Kırklareli'ne ulaştıktan sonra aynı demiryolu şirketine bir telgraf çekerek “Kırkkilise’ye (Kırklareli) vardığımız için mutluyuz ve gece Edirne’ye ulaşacağız” demektedir.⁸⁷ Gece vakti ancak Kırklareli’ne ulaşabilen tutsaklar⁸⁸ 9 Haziran Salı günü sabah saat 05.00’te Edirne idiler. Özgürlüğüne kavuşan Oscar Graeger ve Albert Maquet aynı gün Edirne’de kendilerini bekleyen eski tutsaklardan Moritz Israel, Oscar Kotich ile Oscar Graeger’in sevgilisi ve Mösyö Sulyetandır’la birlikte hep birlikte buradan trene binerek sağ salim Almanya’nın Berlin şehrine ulaştılar.⁸⁹ Bu arada Edirne’den hareket eden Avrupa treni eşkıya mağdurlarını almak için yarım saat kadar hareketini tehir etmişti.⁹⁰ Kırklareli’de tutsakları karşılayan Alman Elçiliği tercümanı Eckhardt, Edirne Adliye Müdürü Enver Bey ve makinist Freudiger ise İstanbul’a gönderildiler.⁹¹

Prusya İmparatoru II. Wilhelm, Alman tutsakların sağ salim özgürlüklerine kavuşması, bu bağlamda alınan tedbirler ve gösterilen gayretlerden çok memnun kalmış, bu memnuniyetini yazdığı bir teşekkür mektubu ile II. Abdülhamid’e iletmışti. Almanya’nın İstanbul elçisi tarafından padişaha sunulan bu mektupda Sadrazam ile Hariciye Nazırının gösterdikleri gayret de takdir edilmiş ve mektubun onlara da tebliği rica edilmişti. Bunun üzerine II. Abdülhamid’in isteğiyle bir sonraki gün Başkatip Süreyya Paşa, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Almanya Elçiliğine giderek bir teşekkür ziyareti gerçekleştirdiler ve Padişahın II. Wilhelm’e selamını ilettiler.⁹²

Çetenin Ele Geçirilmesi için Alman Tedbirler

Anlaşılmaktadır ki çete reisi Anastaş, fidyeyi teslim alıp esirleri serbest bırakacağı yeri kaçış planına göre belirlemişti. Öyle ki Vize kazasının kuzeyindeki Sergen köyünün doğusunda bulunan bu nokta, hem batısındaki denize hem de kuzeyinde bulunan Doğu Rumeli ve Bulgaristan sınırına çok uzak değildi. Dolayısıyla

⁸⁶ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3869, 3 ZA 1308; *Sabah*, sy. 642, 1 ZA 1308; *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 23, 15.6.1891.

⁸⁷ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 23, 15.6.1891.

⁸⁸ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3869, 3 ZA 1308.

⁸⁹ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309; Y.A.HUS., 248/10, 3 ZA 1308; *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 23, 15.6.1891; *Sabah*, sy. 644, 3 ZA 1308.

⁹⁰ *Sabah*, sy. 644, 3 ZA 1308.

⁹¹ BOA, Y.A.HUS., 248/10, 3 ZA 1308; *Sabah*, sy. 644, 3 ZA 1308.

⁹² BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

çetenin hızlı bir şekilde denize ya da Bulgaristan'a ulaşması çok fazla zaman almayacaktı.

Makinist Freudiger ile birlikte fidye parasını götürerek tutsakları teslim alan kişilerin ifadesine göre Anastaş ve çete mensubu altı kişi deniz yoluyla İstanbul tarafına sıvışacaklardı. Padişah yaverlerinden Mehmed Şakir ile Selanik Polis Komiseri Musa Beyler ise bu kişilere şüpheyile bakmaktaydılar. Onlar, eşkıyaların bu güzergâhı kullanmalarını ihtimal dâhilinde görmekle birlikte daha önce bahsedildiği üzere Macaraki'nin güvendiği kişilerden seçildiği için onların beyanlarına güvenilemeyeceğine hatta bu kişilerin de eşkıyalarla birlikte hareket etmiş olabileceğine dikkat çekmekteydiler.⁹³

Osmanlı güvenlik kuvvetleri, sağ salim kurtarılmasını istedikleri tutsakların serbest bırakılmasına kadar eşkıya çetesinin karşısına çıkmamış, ancak bazı önemli tedbirler almayı da ihmal etmemişti. Daha çetenin Almanları kaçırdıkları ilk günlerde çeteyi takip için birçok mevkiden asker ve jandarmalar çıkarılmıştı.⁹⁴ Asıl askerî hareketlilik ise eşkıyanın tutsakları özgür bıraktığı 8 Haziran tarihinde başladı.

Eşkıyanın takibi ve yakalanması için görevlendirilenlerden birisi Padişahın seribriktarı Hasan Efendi idi. Onun komutasında 3 subay, 31 jandarma, muhacir kıyafetinde 10 polis, Karamehmed isminde İstıranca Ormanları'nın her bir tarafının çok iyi bilen bir muhacir, Cemal Bey ve redif memuru Hakkı, eşkıyaların tutsaklarını serbest bıraktığı 8 Haziran Pazartesi akşam ezanından yarım saat sonra kalkan trenle Babaeski'ye gönderildiler. Aynı zamanda Edirne vilayeti ile bu civarda bulunan bütün sancak ve kazalara telgraflar çekilerek, bahsi geçen ekibe yardım ve kılavuzluk edilmesi talimatı verildi. Bu arada aynı gün Anastaş'ın Sinekli hadisesine katılmayan haydutlarından İstimat eşkıya takibiyle görevli ekip tarafından yakalanarak Hasan Efendi'ye teslim edildi.⁹⁵ Kırklareli ve Uzunköprü'den de birer bölük asker sevk olundu ve üçüncü nişancı taburu kolağası Zekeriya Efendi'nin kumandasında bir müfreze asker Kırklareli havalisine gönderildi.⁹⁶

Eşkıya takibiyle görevlendirilen Osmanlı yetkilileri Anastaş'ın Burgaz (Bergos)'a gidebileceğini düşünmekteydiler. Tutsakların serbest bırakıldığı gün Osmanlı yönetiminin girişimde bulunmasıyla Bulgaristan hükümeti Burgaz

⁹³ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

⁹⁴ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3864, 25 L 1308.

⁹⁵ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309; *Sabah*, sy. 643, 2 ZA 1308.

⁹⁶ *Sabah*, sy. 645, 4 ZA 1308; BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

Mutasarrıflığına eşkıyanın takibi için bir emir vermişti.⁹⁷ Bu sırada Burgaz'daki Bulgar güvenlik güçleri sınırdaki sürülerini besleyen ve kış sırasında eşkıya reisi Anastaş'ı çadırında misafir eden birini yakaladılar. Bulgar hükümeti bu eşkıya yatağından bilgi almaya çalışmış; haydutların yakalanmasına yardım etmesi halinde serbest bırakılacağına dair söz vermişti. Ayrıca Bulgar hükümeti, Osmanlı sınırında yaşayanlara, yakalanan her bir haydut için 5.000 frank verileceğini duyurarak, eşkıyayla mücadelede katkı sağlamıştı.⁹⁸ Sinekli hadisesi sonrasında kendisine düşen görevi yapmaya çalışan Bulgar hükümeti olayı duyar duymaz, "haydutların yakalanmasına ve tutuklanmasına yardım etmeye hazır olduklarını" Osmanlı yönetimine bildirmiş ve aynı zamanda Anastaş çetesinin Rumeli sınırını geçmeleri ihtimaline karşı gerekli önlemlerin alınacağını belirtmişti.⁹⁹ Bu bağlamda Bulgar memurlar sınır üzerinde gerekli gerekli tedbirleri almış; Bulgaristan ve Doğu Rumeli'ye girişlerde bütün yolcular ile pasaportları dikkatle gözden geçirilmişti.¹⁰⁰

Olaya büyük ilgi gösteren İstanbul gazeteleri, Anastaş çetesinin şiddetle takip edildiğini devamlı suretle haberlerinde paylaşarak, çok yakın bir zamanda çete mensuplarının yakalanmasını beklediklerini ifade etmekteydiler.¹⁰¹ Bu arada La Türki gibi bazı gazetelerde Anastaş'ın etrafının kuşatıldığı ve teslim olmak zorunda kaldığı yönünde asılsız haberler de yer almaktaydı. Bu tür haberleri şayiadan öte bir şey olarak görmeyen *Sabah* gazetesi ise 19 Haziran 1891 tarihli nüshasında henüz bu türden bir haberin yetkilerce doğrulanmadığı bilgisini vermekteydi.¹⁰² *Tercüman-ı Hakikât* gazetesi de bu türden birçok haber çıktığını ancak bu sözlerin doğruluk payı olmayan rivayetlerden öte bir şey olmadığını belirtmekteydi.¹⁰³

Osmanlı ve Bulgar güvenlik güçleri tarafından alınan bütün önlemlere rağmen İstanbul basınının beklentileri boşa çıkmış, Anastaş ve çetesi Bulgaristan'a kaçmayı başarmıştı.¹⁰⁴ Seribrikar Hasan Efendi'nin komutası altında görev yapan Cemal Bey'in 24 Haziran 1891 tarihli yazısından anlaşıldığı üzere Anastaş ve çetesi, saklanması ihtimal dâhilinde olan yerlere sevk olunan askerler tarafından karış karış aranmasına rağmen bulunamamıştı. Bununla birlikte Cemal Bey köylerde ve çoban ağlarında

⁹⁷ BOA, HR.ŞFR.4, 340/28, 9.06.1891.

⁹⁸ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 23, 15.6.1891; *Sabah*, sy. 644, 3 ZA 1308.

⁹⁹ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 23, 15.6.1891; *Sabah*, sy. 644, 3 ZA 1308.

¹⁰⁰ *Sabah*, sy. 652, 11 ZA 1308.

¹⁰¹ *Sabah*, sy. 643-645, 2-4 ZA 1308; *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3870, 4 ZA 1308.

¹⁰² *Sabah*, sy. 653, 12 ZA 1308.

¹⁰³ *Tercüman-ı Hakikât*, sy. 3870, 4 ZA 1308.

¹⁰⁴ BOA, HR.TH., 158/51, 29.6.1895.

Anastaş'a yataklık yaptığı haber alınan kişileri tutuklayarak Kırkkilise Mutasarrıflığına teslim etmişti. Cemal Bey, kendisine gelen ihbarları da değerlendirmişti. Örneğin bir ihbara göre Anastaş 16 Haziran'da Vize'ye bağlı Hisarteppe arkasında bir ağılda kuzu pişirtip İstanbul tarafına geçmişti. Yenice köylü Anderiko tarafından yapılan başka bir ihbarda ise Anastaş ve çetesinin Doğu Rumeli'deki Yunan eşkıyalardan Hırsız Kostı Kahya'nın oğullarından Tanaş ve Angel'in korumasında bulunduğu belirtilmişti. Bu tür asılsız ihbarların çete lideri Anastaş tarafından yaptırıldığı ve bu sayede güvenlik güçlerini yanıltmaya ya da onları bir süre oyalamaya çalışmış olabileceği de gözlerden kaçmamalıdır.

Yapılan derinlemesine inceleme neticesinde Cemal Bey, Anastaş'ın Doğu Rumeli'de Ahyolu Rosokastor denilen yere kaçtığını belirlemiştir. Bununla birlikte eşkıyanın kaçtığı güzergahta onları gizlemeye müsait çok sayıdaki köyün bazılarında iki jandarma bulundurulduğunu ancak bazılarında asayişli sağlayacak hiçbir kuvvet olmadığını belirtmiştir. Ardından bu köylerin de mutlaka güvenlik altına alınmasıyla bölgedeki eşkıyaların vücudunun ortadan kalkabileceğini vurgulamıştır. Bu arada Cemal Bey'e göre Kırklareli ve Çatalca mutasarrıflarının kabiliyetli kişilerden seçilmesinin Edirne vilayetinde problemlere neden olan eşkıyalarla mücadeleye büyük katkı sağlayacağını ifade etmiştir.¹⁰⁵

Siyasi Eleştiriler ve Osmanlı Yönetimi

II. Abdülhamid ve Osmanlı hükümetinin Sinekli hadisesi ilgili gelişmeleri çok yakından takip ettiği, konuyu derinlemesine araştırdığı ve varsa olayın arkasında kimlerin olduğunu öğrenmeye çalıştığı görülmektedir. Öyle ki padişah, buluşma noktası olan Sergen köyüne fidye parasının nasıl ve kimler tarafından götürüldüğünün gizli bir şekilde araştırılması için Edirne Adliye Müdürü Enver Bey'i buraya göndermişti.¹⁰⁶

İstanbul ve Avrupa basınında Sinekli hadisesiyle ilgili olarak çıkan haberler de Osmanlı yönetimi tarafından titizlikle incelenmekteydi. Hatta basında çıkan haberlerden yola çıkarak bazı adımlar atılmaktaydı. Örneğin 9 Haziran 1891 tarihli nüshasında *The Levant Herald* gazetesinin Sinekli hadisesine ilişkin verdiği detaylı bilgilerin sonrasında "bu olayın basit bir hırsızlık ve soygunculuktan ibaret olmayıp, çete lideri Anastaş'ın kendisinden daha eğitilmiş ve yüksek mertebedeki insanların tesiri altında kalarak icra

¹⁰⁵ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

¹⁰⁶ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

ettiğini” yazması¹⁰⁷ Osmanlı idarecilerinin dikkatinden kaçmamış; gazetenin sahibi ve editörü Edgar Whitaker (Vitaker), bu konuya ilişkin gerekli tafsilat alınmak üzere dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid’in fermanıyla aynı gün saraya davet edilmişti. Mabeyn-i Hümayun Başkıtabetinde Başkatip Süreyya Paşa kendisine gazetede yazılan bu bilgiler hakkında sorular yönelttiğinde, daha doğrusu olay hakkında onu sorguya çektiğinde Edgar Whitaker:

“Siyaseten kırk muhtelif fırkaya ayrılmış olan çoğu memlekette idarenin başında bulunan bir fırkayı iktidardan düşürmek üzere o fırka aleyhinde bulunan fırka tarafından bu misüllü (gibi) ve daha sâir başka türlü durumların icrâ edilmekte olduğu vukû’ât-ı mükerrereden olmasına ve Osmanlı Devleti’nde demiryolu hattı inşa edileli haylî zaman olup böyle treni yoldan çıkarmak sûretiyle mugayyerât icâbından para talep edilmesinin emsâli daha önce görülmediği gibi eşkiyânın asıl maksadları bazı bankerlerden para almak olsa idi şimdye kadar işitildiği üzere bunlara tehdîdnâmeler gönderilerek maksadlarına kemâl-i seyr ve kolaylıkla ulaşabilecekleri umûr-ı tabiiyeden bulunmasına nazaran bunlardan böyle şimendifer hattını kesmiş olmaları, meselesinin eşkiyâlık nokta-i nazarından ziyâdesiyle siyaset noktasından muhâkeme ve terfik edilmesi gerektiğini zannederim” cevabını vermişti.

Çete reisi Anastas’ı bu işe teşvik eden ve onu cesaretlendirenlerin kim olduğu bahsinde ise Whitaker, “bunu kesin olarak kestiremeyeceğini” belirttikten sonra bu olayın “Osmanlı Devleti’nin idâresini Avrupa’ya kötü göstermek ya da Meclis-i Vükelâyı oluşturan bakanları Padişahın nazarında lekelemek isteyenlerin gerçekleşmesini sağlamış olabileceğini” ifade etmişti.¹⁰⁸

Olayın gizli bir şekilde araştırılması için görevlendirilen Enver Bey, Kırklareli’de tahkikat neticesinde olayda, *The Levant Herald* gazetesinde bahsedildiği gibi “Anastas’ın yabancılardan aldığı bir ilham ya da onların tesiri neticesinde bu olayı gerçekleştirmediğini” ifade etmiştir. Bununla birlikte çete reisi Anastas’ın daha önce yaptığı soygunlar neticesinde Kırklareli ve Çatalca havalisinde Rumlardan çok sayıda yatak ve işbirlikçi elde ettiğini ortaya koymuştur. Bu gizli araştırma neticesinde Enver Bey’in ortaya çıkardığı bir işbirlikçi daha vardır ki, diğerlerinden çok daha önemli olan bu şahıs, Avusturya’nın Kırklareli Konsolos Vekili Macaraki’dır. Enver Bey, Rusya’nın bu havaliyi tahliye ettiği ve Doğu Rumeli vilayetinin kurulduğu sırada Kırklareli’nin Doğu Rumeli sınırları içinde kalması için Filibe’ye giderek özel girişimde bulunduğunu belirttiği bu şahsın eskiden beri alçakça işlerle uğraştığını söylemiş ve onu “şeytanını gâyet mâhirâne icrâ eder takımdan biri” olarak nitelemiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ *The Levant Herald*, Vol XI, sy. 22, 8.6.1891; BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

¹⁰⁸ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

¹⁰⁹ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

Olayla ilgili görevlendiren padişah yaverlerinden Mehmed Şakir ve Selanik Polis Komiseri Musa Beyler de Macaraki ile Babaeski tren istasyonu memurlarının bu olayda parmağı olduğuna dair ellerinde birçok istihbarat, işaret ve şüpheler bulunduğu bahsetmekteydi. Onların 9 Haziran 1891 tarihinde Kırklareli'den Yıldız Sarayına gönderdikleri yazıya göre bu şüphelerin başında Almanlardan gelen fidye parasının doğrudan doğruya Macaraki'nin evine götürülmesi, fidyenin eşkıyaya ulaştırılması işinde bizzat Macaraki'nin güvendiği kişilerin görev alması ve bu kişinin çete reisi Anastas ile iletişimini Babaeski istasyonu memurlarının sağlaması gelmekteydi. Şakir ve Musa Beyler, Deveci Ali çetesine Macaraki'nin 300 ve istasyon memurlarının ise 600 lira fidye parası kaptırdıklarını, o zaman bu parayı sağlamak için mahalli hükümete yaptıkları müracaatı kabul ettiremediklerini ve hükümete bir nazire olmak ve zararlarını karşılamak için böyle bir tertibatın içerisine girmiş olabileceğini de düşünmekteydiler. Ayrıca Musa Bey fidyenin Freudiger'e teslim edildiği gün Macaraki'nin "derviş hâl ve ifadelerinden millî bir gayret ve ihanet içerisinde olduğunu ve eşkıyayı himaye ettiğinin anlaşıldığını" ifade etmekteydi.¹¹⁰

Çete reisinin fidyeyi teslim almakla görevlendirdiği makinist Freudiger Kırklareli'ne geldiğinde Alman Elçiliği memuruyla yapacağı görüşmeyi Avusturya Konsolos Vekili Macaraki'nin evinde gerçekleştirmek istediğini belirtmişti. Diğer taraftan Musa Bey Freudiger'in Macaraki'ye bir miktar para verdiğini müşahade ettiğinden bahsetmektedir ki bu para daha önce bahsedildiği üzere Anastas'ın çete mensuplarına bazı silah ve eşyalar alması için gönderdiği para olsa gerektir. Bunların yanı sıra fidye parasını teslim alan Freudiger'in yanında tutsakları geri getirmek için giden sivillerin de Macaraki'nin en güvendiği kişiler arasından seçilmesi, Avusturya'nın Kırklareli konsolos vekilinin Anastas'ın en büyük işbirlikçisi olduğunu göstermekteydi. Kısacası Osmanlı yetkilileri Anastas'ın İstavridi Efendi'ye yazdığı mektupta yanına geleceğini belirttiği "sadık adam"ın Macaraki olduğu konusunda hemfikirlerdiler.¹¹¹ Bütün bunlarla birlikte Osmanlı yönetiminin Macaraki hakkında Avusturya Elçiliğiyle iletişime geçip geçmediğine ya da ne tür bir muamele yürütüldüğüne dair herhangi bir arşiv vesikasına rastlanılmamıştır. Gazetelerde ise Macaraki'nin ismi hiç bir vesileyle anılmamıştır.

¹¹⁰ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

¹¹¹ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

Osmanlı yönetimini kötü göstermek isteyen bazı kişilerin varlığı ve mevcut eleştirileri ise *The Levant Herald* gazetesi editörü Edgar Whitaker'i haklı çıkarmaktaydı. Örneğin Tutsakları teslim almakla görevli olarak Kırklareli'ne kadar giden Alman tercüman Eckhardt dönüşünde Alman elçiliğine bir rapor sunmuştu. Alman elçiliği tarafından Berlin'e gönderilen bu raporda Eckhardt "Edirne'nin ziyâde teessüf olunacak bir hâlde bulunduğunu, çünkü vilâyetin her tarafının eşkıyâlarla dolduğunu, memurların ehil olmayan (kabiliyetsiz) kişilerden seçildiğini ve zaptiyelerin pejmürde kıyafette ve perişân bir hâlde bulunduğunu" belirtmekteydi. Diğer bir ifadeyle tercüman, Edirne vilayetinde Osmanlı idaresinin güvenlik ve asayişini sağlayamadığını iddia etmekteydi. Eckhardt bununla da kalmamış ve tesadüfen rastladığı, Eskişehir'den İstanbul'a kadar yayan giden fakir birinden aldığı bilgileri de raporuna eklemişti. "Bu yolcunun Eskişehir'den İzmit'e kadar altı farklı eşkıya grubuna rast geldiği" ifadesini referans alan Alman tercüman, kendisine verilen bu bilgiyi dosdoğru kabul ederek "memleketin uzak köşeleri şöyle dursun, İstanbul civarlarının eşkıya kaynak olduğunu ancak bunun ıslahının devlet adamlarının aklına bile gelmediğini" belirtmişti ki¹¹², bu da onun Osmanlı Devleti'ni karalamak çabasında olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Eckhardt, benzer düşüncelerini sadece rapor olarak sunmakla kalmamış, bulunduğu ortamlarda da dillendirmişti. Örneğin Osmanlı yetkililerinden Musa Bey, tercüman Eckhardt'ın beraber oldukları bir sırada "*haydutların çoğalmasının gerek iç ve gerekse dış pek çok kötü tesiri olduğunu*" belirtmesinden sonra kendisinin "son derece gaflet içerisinde olduğunu" belirttiği bu kişiyi ihtar etmişti.¹¹³

Osmanlı yönetimi, İstanbul'un yanı sıra Avrupa'da Sinekli hadisesiyle alakalı yazıları takip etmiş ve bunlara dair gazete küpürlerini temin ederek incelemeye almıştı. Edirne Demiryolu memurlarından Weiser'in *İnspeksiyon Filibe* isimli Bulgar gazetesine göndermiş olduğu yazı Türkçe'ye çevrilmiş ve Osmanlı yönetimine ilişkin hiçbir siyasi bir eleştirinin bulunmadığı anlaşılmıştı.¹¹⁴ Paris'te yayınlanan *Le Petit Journal* isimli gazete ise "Şarkta Eşkıyalık: Sinekli'de Katarın Eşkıya Tarafından Derdesti" başlığıyla verdiği yazıda Osmanlı hükümetini eleştiren zararlı bir resim neşretmişti. Beyoğlu Mutasarrıflığının bu gazetenin 15 Haziran Pazartesi günü treniyle İstanbul'a ulaşacağı yönünde haber alması üzerine Zaptiye Nezareti, gazetenin içeri girdiğinde el konulması yönünde tedbir alarak dağıtımını önlemeye çalışmıştı. Ancak Beyoğlu Mutasarrıf

¹¹² BOA, Y.EE., 10/51, 28 ZA 1308.

¹¹³ BOA, Y.EE., 10/51, 28 ZA 1308.

¹¹⁴ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

Muavini İsmail Bey'in Mabeyni Hümayun Başkıtabetine hitaben kaleme aldığı yazıdan ve gönderdiği örnek bir nüshadan Zaptiye Nezaretinin bu konuda tam bir başarı sağlayamadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki gazetenin bahsi geçen nüshası 20 Haziran Cumartesi günü birinin elinde görülmüş ve aynı gün Padişahın fermanıyla nüshalarının tamamının toplattırılması için İstanbul'un her tarafına tebligat gönderilmişti. Bu arada yapılan araştırmalar neticesinde bahsi geçen gazetenin Bonmarşe Mağazası'nda¹¹⁵ satışının yapıldığı o gece anlaşılmıştır. Gece ve Pazar günleri kapalı olan Bonmarşe'nin sahibi bir Fransız olduğu için Fransa konsolosuyla temasa geçilerek, bahsi geçen gazetenin nüshalarına Pazartesi günü el konulmuştur.¹¹⁶

İstanbul'da görev yapan bazı Avrupalı elçilerin Sinekli hadisesini fırsat bilerek siyasi atağa geçmeleri de Edgar Whitaker'i doğrulamaktaydı. Dağa kaçırılan Almanların kurtarılması ve hayatlarının muhafazası için başta Almanya elçisi olmak üzere Avusturya, İngiltere, Fransa ve Rusya elçileri ve bu elçiliklerden 70 kadar kişinin olayla ilgilendiği kayıtlara geçmiştir. Alman elçisi tarafından icra olunan teşebbüse katıldıklarını açıklayan Avusturya Elçisi Baron Kaliçe¹¹⁷ Hariciye Nezaretine hitaben kaleme aldığı bir yazıda "Hırsızların dağa kaldırdıkları adamlar arasında Avusturya tebaasından Francis Kort nâmında birisi bulunduğundan bahisle bu günden itibaren bazı elçilerle ve hususıyla Almanya elçisiyle beraber hırsız elinde bulunanların canını kurtarmak için çalışacağız" demekteydi.¹¹⁸ Hatta Avusturya elçisi, İngiltere Elçiliğinde başahcı olarak çalışan Francis Kort'un "düçar olduğu zarar ve ziyanın tazmin edilmesini" Osmanlı Devleti'nden talep etmişti. Ancak Macar asıllı Avusturya vatandaşı olan Francis Kort, nakit ve eşyaları eşkıya tarafından alınarak bir müddet sonra salıverilmişti. İngiltere Elçiliğinin ise bu çalışanın zararının tazmini yönünde bir talebi olmamıştır.¹¹⁹

¹¹⁵ Bonmarşe, 1850'de İstanbul'a yerleşen Fransız Bartoli kardeşler tarafından Beyoğlu İstiklal Caddesinde yaptırılan ve 1926'ya kadar faaliyetlerini sürdüren, Batı'dan ithal her çeşit giyim, ev eşyası, oyuncak gibi malların satıldığı bir mağazadır. Bu mağazanın ürünleri arasında yer alan ses çıkaran pilli bebek "Bonmarşe Bebeği" ismiyle çok meşhur olmuş, hatta geleneksel kesimin alafranga görüp eleştirdiklerine taktığı bir lakap olmuştur. Berna Üstün-Osman Tural, "Tüketim Alışkanlıklarındaki Değişimler ve Bu Değişimlerin Alışveriş Mekânlarına Etkisinin Eskişehir Örneğinde İrdelenmesi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, sy. 2, 2008: 268; [https://tr.wiktionary.org/wiki/bonmarçe](https://tr.wiktionary.org/wiki/bonmar%C3%A7e) (05.11.2018).

¹¹⁶ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

¹¹⁷ BOA, İ.DH., 1229/96256, 24 L 1308.

¹¹⁸ BOA, Y.PRK.MYD., 10/51, 2 ZA 1309.

¹¹⁹ BOA, İ.DH., 1229/96256, 24 L 1308.

Sonuç

Anastaş liderliğindeki yedi kişilik çete 31 Mayıs 1891’de İstanbul’dan Berlin’e giden treni birkaç demiryolu rayını sökmek suretiyle Sinekli’nin 7 km ilerisinde durdurmuş ve dört Prusya vatandaşını fidye amacıyla dağa kaldırmıştır. Treni durdurmak suretiyle soygun yapma hadisesinin benzerleri daha önce bazı Avrupa ülkelerinde de görülmekle birlikte demiryollarının ulaşımına açıldığı 1850’li yıllardan itibaren Osmanlı coğrafyasında ilk defa yaşanmıştır.

Sinekli hadisesinden önce adam kaçırmakla ün kazanmış meşhur eşkıyalar arasında olan Anastaş’ın Yunanistan tebaasından olması dikkat çekmektedir. Önemli bir eşkıyalık hadisesi vesilesiyle de olsa 1830 yılında bağımsız olan Yunanistan’daki Rumların elli yıl sonra bile Osmanlı coğrafyasındaki Rumlarla sosyal bağlarını koparmadıkları görülmektedir.

Sabotajı gerçekleştirenlerin bağlı olduğu devlet, fidye için kaçırılan yolcuların milliyeti, olayın gerçekleştiği mekân ve eşkıyaların kaçtığı ülke dikkate alındığında Sinekli hadisesini uluslararası düzeyde bir eşkıyalık faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür. Öyle ki olayı gerçekleştiren çete reisi Anastaş Yunanistan tebaasından iken kaçırılanlar Prusya tebaasındandır. Hadise Osmanlı topraklarında gerçekleşirken eşkıyalar bu sırada hukuken özerk fiilen bağımsız konumda bulunan Bulgaristan’a kaçmayı başarmışlardır.

Olayın yeri ve saati, tutsak alınan kişilerin zenginliği ve fidyenin teslim alınarak tutsakların serbest bırakıldığı noktanın kaçış noktasına yakınlığı, çete liderinin yazdığı mektuptaki bilgiler Sinekli hadisesinin önceden planlandığını ve ciddi bir istihbarat çalışması sonrasında gerçekleştirildiğini göstermektedir. Trenden tutsak olarak alınan kişilerin çok zengin olmaları, eşkıyaların demiryollarında çalışan kişilerden işbirlikçilerinin olduğuna, diğer bir ifadeyle durdurdukları trene kimlerin bineceği hakkında daha önceden bilgi sahibi olduklarına işarettir. Osmanlı yetkilileri tarafından yapılan inceleme Anastaş çetesinin sadece tren istasyonlarında değil, Kırklareli’de de işbirlikçilerinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kesin bir delil olmamakla birlikte Kırklareli’deki en büyük işbirlikçi, bu şehrin Avusturya Konsolos Vekili Macaraki’dir.

Bir kişinin yaralanarak hayatını kaybetmesine sebep olan bu olay, aynı zamanda tutsak Almanlardan birisinin metresinin olduğu gerçeğini ortaya çıkarması ve bunun neticesinde eşinin boşanma davası açması yönüyle de dikkat çekmiştir. Sekiz günlük esaretleri sırasında tutsaklar alışkın olmadıkları uzun yürüyüşlere ve zor şartlarda

yaşamaya mecbur kalmışlarsa da eşkıyalar tarafından saygı görmüşlerdir. 8 Haziran 1891 tarihinde 200 bin frank fidye parasının teslim edilmesiyle özgürlüklerine kavuşan Almanlar ertesi gün sabah vakitlerinde Edirne’de bindikleri trenle Berlin’e gitmişlerdir. Onların sağ salim kurtulmasından memnun olan Alman İmparatoru II. Wilhelm, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid ve bazı devlet adamlarına teşekkür etmeyi ihmal etmemiştir.

Tutsakların sağ salim kurtarılması için onların serbest bırakılmasına kadar eşkıya çetesinin karşısına çıkmayan Osmanlı güvenlik kuvvetleri bazı önemli tedbirler almayı da ihmal etmemiş, daha olayın yaşandığı ilk günlerde çeteyi takip için çok sayıda asker ve jandarma görevlendirmiştir. Almanların serbest bırakıldığı 8 Haziran tarihinden itibaren ise eşkıyaların yakalanması için hem Osmanlı güvenlik güçlerinin ciddi gayret sarf etmesi hem de Bulgar hükümetinin aldığı tedbirlere rağmen çete mensupları ele geçirilememiştir. Bulgaristan’a kaçmayı başaran Anastaş çetesinin iyi bir şekilde gizlenerek kaçmayı başarmasının en önemli sebebi ise Kırklareli’nin kırsal kesiminde çok sayıda yatak ve işbirlikçisinin olmasıdır.

Sinekli hadisesi hem İstanbul’da hem de Avrupa’da gündem olmuştur. Olaya büyük ilgi duyan gazeteler olay ve gelişmeler hakkında gün be gün haber vermişlerdir. Dönemin padişahı II. Abdülhamid ve Osmanlı hükümeti de Sinekli hadisesi ilgili gelişmeleri çok yakından takip etmiş, konuyu derinlemesine araştırarak, olayın arkasında birilerinin olup olmadığını öğrenmeye çalışmıştır. Bununla birlikte bazı gruplar Osmanlı Devleti’ni karalamak için olayı bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Osmanlı yönetimi, siyasi eleştirileri önlemek amacıyla İstanbul basınına titizlikle incelediği gibi ve Paris’ten İstanbul’a sokulmak istenen bir gazetenin nüshalarına da el koymuştur. Olay sonrasında İstanbul’daki yabancı elçilerin Alman elçisi öncülüğünde birlikte hareket ettikleri görülmüştür.

Kaynaklar

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları (BOA)

Bab-1 Asafi Amedi Kalemî (A. AMD.) 34/22, 15 S 1268.

Bab-1 Asafi Divan-1 Hümayun Kalemî (A.DVN.) 134/52, 27 M 1275.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT. MHM.) 54/8, 27 CA 1269;
614/7; 17 CA 1313; 621/13, 14 R 1316.

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.) 45/3307, 11 M 1310; 184/13767, 29 L 1310;
462/34605, 22 S 1312; 509/38133, 4 CA 1312; BEO., 539/40366, 24 C 1312;
831/62286, 16 RA 1314.

Cevdet Askerîye (C.AS) 541/22641, 29 S 1222.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT.) 239/9, 16 ZA 1311; 1429/86, 14
L 1304.

Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Evrakı (HR.H.) 689/6, 25.12.1886.

Hariciye Nezareti İdare Evrakı (HR.İD.) 2109/14, 21.6.1892.

Hariciye Nezareti Bulgaristan (HR.ŞFR.4), 340/28, 9.06.1891.

Hariciye Nezareti (HR.TH.), 68/65, 16.12.1886; 158/51, 29.6.1895.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.) 177/130, 31.8.1891.

İrade Dâhiliye (İ.DH.) 884/70468, 4 B 1300; 1229/96268, 29 L 1308.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.) 248/10, 3 ZA 1308.

Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye
Dairesi (Y.PRK.MYD.) 10/51, 2 ZA 1309.

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
(Y.PRK.TKM.) 22/18, 22 M 1309.

II. Süreli Yayınlar

Sabah, sy. 642-653, 1-12 ZA 1308.

The Levant Herald, Vol XI, sy. 22-23, 8-15 Haziran 1891.

Tercüman-ı Hakikât, sy. 3864-3870, 25 L-4 ZA 1308.

III. Kitap ve Makaleler

ASAN, H., "Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân
Siyaseti (1860-1914)", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2, sy. 3 (2016): 34-61.

AYGÜN, N., "Gümülcine Ayânı Tokadçıklı Süleyman 1761(?) -1804", *Belleten*,
LXXIV, sy. 271 (2010): 706-767.

BARDAKOĞLU, A., “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11: 463-466, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

ÇOLAK, S., “1840 ve 1844 Sayımında Amasya Gelingiras’a İskân Edilen Aşiretler (Şeyh Bezenli ve Cihanbegli)”, *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu* (2015): 111-130.

DEMİRCİ, S. ve ARSLAN, H., *Osmanlı Türkiyesi’nde Eşkîya, Devlet ve Siyaset*, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2012.

EKİNCİ, E.B., *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.

HOBBSAWN, E. J., *Eşkîyalar*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Yayınları, 2011.

HÜLAGU, M., “Kayseri ve Çevresinde Kuzugündenli Aşireti ve Eşkîyalık Olayları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 15 (2003): 37-44.

KARATAŞ, M., “18. ve 19. Yüzyıllarda Diyarbakır ve Çevresinde Bazı Eşkîyalık Hareketlerine Karşı Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, sy. 63 (2017): 1282-1296.

KÖÇ, A., “Ankara’da Eşkîya Tarafından Gerçekleştirilen Vakıf Gayrimenkullerinin Tahribatı Hakkında Bazı Görüşler”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3, sy. 4 (2017): 61-79.

KÖSE, O., “19. Yüzyıl Başlarında Kocaeli Sancağında Eşkîyalık”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Ed. Haluk Selvi-M.B. Çelik, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli (2015): 585-597.

ÖZKAYA, Y., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, Ankara: TTK Yayınları, 1994.

SATILMIŞ, S., “İstanbul’un Yakın Çevresinde Bir Eşkîyalık Faaliyeti: Meşhur Şaki Mehmet Pehlivan ve Çetesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, sy. 54 (2017): 350-364.

SÖYLEMEZ, F., “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 22 (2007): 69-85.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Haz. Raşit Gündoğdu vd., İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2014.

ŞİMŞEK, E., “Merkezi Otorite Karşısında Bir Dağlı Eşkîyası: Deli Kadri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 44 (2018): 269-287.

TIZLAK, F., “XIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkıyalık Hareketleri”, *Bellekten*, LVII, sy. 220 (1993): 751-780.

ULUÇAY, M. Ç., *Atçalı Kel Mehmet*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.

ÜRKÜNDAĞ, A., “Uşaklı Bir Eşkîya: Acemoğlu Ahmet”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, sy. 2 (2015): 49-65.

ÜSTÜN, B.-TUTAL, O., “Tüketim Alışkanlıklarındaki Değişimler ve Bu Değişimlerin Alışveriş Mekânlarına Etkisinin Eskişehir Örneğinde İrdelenmesi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, sy. 2 (2008): 259-282.

IV. İnternet Kaynakları

<https://tr.wiktionary.org/wiki/bonmarşe> (05.11.2018).

Niyazi Dinçsoy'un Hatıralarında Turgutlu'nun İşgal ve Kurtuluş Günleri

Nurettin Gülmez*

Bünyamin As*

ORCID NO: 0000-0002-4530-0491

ORCID NO: 0000-0003-0891-896X

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından, İzmir 15 Mayıs, Manisa 25 Mayıs, Turgutlu'da 29 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Turgutlu'da üç yıl, üç ay, sekiz gün süren işgal süresince neler olup bittiği konusunda Niyazi Dinçsoy'un hatıraları, bize ışık tutmaktadır. Niyazi Dinçsoy işgal başladığında beş ve bittiğinde dokuz yaşındadır. Dinçsoy, çocukluk yıllarında Yunan işgalinin acılarını yaşamış ve ona tanıklık etmiştir. Niyazi Dinçsoy, Büyük Taarruz sonrasında Yunan ordusunun geri çekilmesi esnasında Turgutlu'da bilinçli olarak yaptığı katliamlar ve yakıp yıkmalar, yüreğinde acılar bırakmıştır. Yunanlıların Turgutlu'yu yakması sırasında Turgutlu'dadır ve ailesiyle birlikte büyük yangından kurtulmayı başarmıştır. Ancak yıllar sonra bile yakılmış, yıkılmış evleri, sönmüş ocakları, katledilmiş insanları ve ırzına geçildikten sonra parçalanmış kadınların acı görüntüleri, belleğinden silinmemiştir. Bu makalede; Dinçsoy'un hayatı, hatıralarında Turgutlu'nun Yunanlılar tarafından işgali, işgal acıları, işgalcilerle işbirliği içinde olanların tutumları, Kasaba Maarifi İslamiye Cemiyeti'nin çalışmaları, Turgutlu'nun bilinmeyen kahramanları, Büyük Taarruz sonrası Turgutlu'nun Yunanlılar tarafından yakılması ve işgalden kurtuluşu anlatılmaktadır. Bu makale, kasaba'nın işgal ve kurtuluş yıllarına ait acı hatıraların yok olup gitmesinin önüne geçmek ve Milli Mücadele'nin gerçek yüzünü, Turgutlu boyutunda ortaya koymayı amaçlamıştır. Niyazi Dinçsoy'un hatıraları, dönemi anlatan diğer kaynaklarla mümkün olduğunca karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Niyazi Dinçsoy, Turgutlu, İşgal, Kurtuluş, Turgutlu Yangını, Ah Kasaba Ağıtı.

Gönderme Tarihi: 10/02/2019**Kabul Tarihi:22/03/2019**

*Prof. Dr, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim üyesi, E-Posta: gulmeznurettin@gmail.com.

*Öğretmen, E-Posta: bunyaminas20@mynet.com.

**The Occupation and Salvation Days of Turgutlu
in the Memories of Niyazi Dinçsoy**

Nurettin Gülmez

ORCID NO: 0000-0002-4530-0491

Bünyamin As

ORCID NO: 0000-0003-0891-896X

Abstract

Following the Mondros armistice signed at the end of the First World War, Izmir was occupied by the Greeks on May 15, Manisa on May 25, and Turgutlu on May 29, 1919. The memories of Niyazi Dinçsoy shed light on what was going on during the three-year, three-month, eight-day occupation in Turgutlu. Niyazi Dinçsoy, five and nine when the invasion begins. Niyazi Dinçsoy experienced, witnessed and witnessed the suffering of the Greek occupation in his childhood. Niyazi Dinçsoy, during the withdrawal of the Greek army after the Great attack, consciously committed massacres in Turgutlu and burning and destruction left deep pain in his heart. He was in Turgutlu during the Greek burning of Turgutlu and managed to get rid of the Great Fire with his family. However, even years later, the burnt houses, the burnt quarries, the murdered people and the images of the raped women, the silent waiting for the death of raped women and young men, who died, were not erased from their memories. This article; Dinçsoy's life, memories of the occupation of Turgutlu by the Greeks, the suffering of the occupation, the attitudes of those in cooperation with the invaders, the work of the Islamic Society of the town Maarifi, the unknown heroes of Turgutlu, the burning of Turgutlu after the Great attack by the Greeks and the liberation of the occupation are described.

Keywords: Niyazi Dinçsoy, Turgutlu, Occupation, Salvation, Turgutlu Fire, The Lament "Ah Kasaba

Received Date: 10/02/2019

Accepted Date: 22/03/2019

Дни Оккупации И Независимости Тургутлу В Воспоминаниях Ниязи Динчсоя

Резюме

После перемирия Мондороса подписанного в конце первой мировой войны, греками 15 мая 1919 года был оккупирован Измир, 25 мая Маниса, 29 мая Тургутлу. Воспоминания Ниязи Динчсоя дают нам представление о происходящих событиях в Тургутлу за период времени, который длился 3 года 3 месяца и 8 дней. Когда началась оккупация, Ниязи Динчсою было 5 лет; когда она завершилась ему было 9 лет. В свои детские годы Динчсой пережил все трудности греческой оккупации и был свидетелем всех этих событий. Во время отступления греческой армии после Великого наступления, они сознательно и беспощадно совершали массовые убийства и погромы в Тургутлу, которые оставили горечные воспоминания в душе Ниязи Динчсоя. Он находился в Тургутлу, когда греки подожгли этот городок и он вместе с родителями чудом спасся от большого пожара. Но не смотря на то что прошли годы, картина в которой отразились погром, сожженные дома, потухшие очаги, убитые сельчане и тела перерезанных женщин после изнасилования никогда не стирались с его памяти. В этой статье говорится о жизни Динчсоя, описание его воспоминаний о вторжении греческих армий в Тургутлу, о страданиях связанные с ее оккупацией, о поведении лиц сотрудничающих с оккупантами, о деятельности Исламского общества Касаба Маарифи, о неизвестных героях Тургутлу, о поджоге греками Тургутлу после Великого наступления и о его освобождении от оккупантов. Цель этого исследования заключается в том, чтобы предотвратить исчезновение воспоминаний об оккупации и освобождении этого городка, а также на примере Тургутлу описать национальную борьбу в ее совершенстве. Воспоминания Ниязи Динчсоя, по мере возможности были сопоставлены с другими источниками описывающих события того времени.

Ключевые слова: Ниязи Динчсой, Тургутлу, оккупация, освобождение, пожар Тургутлу, причитание Ах Касаба

Получено: 10/02/2019

Принято: 22/03/2019

Giriş

Mustafa Niyazi Dinçsoy¹ 1914 yılında Turgutlu'da² doğmuştur. Niyazi Dinçsoy'un, çocukluk yılları Yunan işgalinin acılarının yaşandığı yıllara denk düşmektedir. Niyazi Dinçsoy, Yunan Ordusu'nun, Büyük Türk Taarruzundan sonra geri çekilmesi esnasında, Turgutlu'da bilinçli olarak yaptıkları katliamlara ve yakıp yıkmalara tanık olmuştur. Yunanlıların Turgutlu'yu yakması sırasında Turgutlu'dadır ve ailesiyle birlikte büyük yangından kurtulmayı başarmıştır. Ancak yıllar sonra bile yakılmış, yıkılmış evleri, sönmüş ocakları, katledilmiş insanları ve ırzına geçildikten sonra parçalanmış kadınların görüntüleri belleğinden silinmemiştir.

Niyazi Dinçsoy, işgal yıllarında (1919-1922) çekilen çileyi ve uğranılan vahşeti bugünkü kuşaklara anlatma konusunda aciz kaldığını, onun için de Milli Mücadele gerçeğinin anlaşılmadığını, bu nedenle bu büyük mücadelenin, kısa metrajlı bir film gibi hafızalardan silinip gittiğini belirtmektedir. O, milleti yükseltmek isteyenlerin, öncelikle bu milletin esaret zincirinden nasıl kurtulduğunu öğrenmek zorunda olduğuna inanmaktadır.

Niyazi Dinçsoy, Turgutlu Tarihi konusunda olayların üzerinden yetmiş yıl geçtikten sonra yazdığı, "*Yöremizin Tarihinde Turgutlu'nun Dramı ve Mustafa Kemal Atatürk*"³ adlı kapsamlı bir eser ortaya koymuştur. Bu eser Turgutlu tarihini kapsayan etraflıca bir eserdir. Niyazi Dinçsoy, eserinin satır aralarında, işgal yıllarında yaşanan zulümleri, acılı olayları, babasından, komşularından yahut da Turgutlu halkından dinlediği olayları anlatmıştır. Niyazi Dinçsoy bu anılarını, babası İsmail Hakkı Dinçsoy'un notları ve dönemi anlatan diğer hatırat ve kaynaklarla desteklemiştir. Böylelikle kitabın içerisine serpiştirdiği anıların ve olayların doğruluğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

Bu makalede; Niyazi Dinçsoy'un anılarından yola çıkarak, Kasaba'nın işgal yıllarındaki yaşadığı acı, zulüm ve Kasaba yangını ortaya konulmaktadır. Niyazi Dinçsoy'un, işgal anılarının yayınlanması ve Yunan zulmünün anlatılması, kazanılan zaferin değerini artırmaktadır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bünyamin AS, "Turgutlulu Dr. Mustafa Niyazi Dinçsoy'un Hayatı ve Eserleri", *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri* 1, Ed. Muzaffer Tepekaya, v.dğr., Turgutlu: Turgutlu Belediyesi Yayınları (2018): 67-86.

² Bir Yörük yerleşmesi olarak kurulan Turgutlu XVI-XVII asır boyunca gelişmesini sürdürerek bir şehir-kasaba özelliği kazanmış olup, XIX yüzyılda burası daha çok kasaba olarak adlandırılmıştır. Salih Özbaran, *Küllerinden Doğan Kasaba Turgutlu*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2013, 39-40.

³ Mustafa Niyazi Dinçsoy, *Yöremizin Tarihinde Turgutlu'nun Dramı ve Mustafa Kemal Atatürk*, Manisa Turgutlu İlçe Halk Kütüphanesi, demirbaş, tasnif, 12651 956. 2. byy., 1-479.

Niyazi Dinçsoy'un anılarının Kasaba'nın işgal ve kurtuluş günlerine ait olanları, son derece önemlidir. Çünkü Turgutlu'nun bu dönemini aydınlatan, başka bir hatırat henüz yayınlanmamıştır. Bu itibarla Niyazi Dinçsoy'un bu hatıratı, Turgutlu Tarihi'nde önemli bir yeri olan işgal ve kurtuluş yılları hakkında önemli ayrıntılar sunmaktadır.

Mustafa Niyazi Dinçsoy'un Hayatı

Mustafa Niyazi Dinçsoy, 23 Nisan 1914 tarihinde Kasaba'nın Yayla Mahallesi'nde doğmuştur.⁴ Babası İsmail Hakkı, Annesi Şefika Hanım'dır.⁵ Mahalle ve sıbyan mektebini, dedesi Yılcıncıade Ali Bey Hoca'nın hafız okulunda, ilköğrenimini 1926 yılında Kasaba Zükur⁶ Mektebinde tamamlamıştır. Babası, (Rüştiye Mektebi tarih hocası) İsmail Hakkı Bey'den Arapça, Farsça ve Osmanlıca dersleri almıştır. 1929 yılında Manisa Ortaokulu'nu ve 1932 yılında da İzmir Erkek Lisesi'ni bitirmiştir. Diploma derecesinin iyi olması üzerine, tıp eğitimi almak için İstanbul Darülfünununa girmiştir. 1933 yılında Darülfünunun kaldırılması üzerine yerine kurulan İstanbul Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'nden 1938 yılında doktor olarak mezun olmuştur.⁷ Fransızca ve İngilizce bilmektedir. Eşi Lamia Hanım (Aydınlık, İstanbul-1918) ve çocukları Önder (1940), Şefika Tanju (1944), Füsun Ayla (1946) ve İsmail Hakkı (1952) olmak üzere dört çocuğu vardır.⁸

Niyazi Dinçsoy, 1938 yılında askerliğini İstanbul'da yapmıştır.⁹ Zorunlu hizmetini Burdur'un Yeşilova, Elazığ'ın Palu, Karakoçan, Bingöl'ün Çapakçukur, Genç, Solhan, Karlıova, Kiğı ve Zonguldak'ın Devrek ilçelerinde tamamlamıştır.¹⁰ 1940-1946 yılları arasında hükümet, belediye, frengi, sıtma ile mücadele tabiplikleri ile sağlık ve sosyal yardım müdürlükleri, belediye reisliği ve kaymakam vekillikleri yapmıştır.¹¹ Niyazi Dinçsoy, Ankara Doğumevi asistanlığı ve başasistanlığı görevini

⁴ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 7.

⁵ Niyazi Dinçsoy, *Gerçek ve Klasik Çin Akupunktur Bilimi 1*, İzmir: Atik Matbaası, 1988, 427.

⁶ Erkek

⁷ Aynı yıl bu fakülteden mezun olanlar arasında Prof. Dr. Nusret H. Fişek (Mikrobiyoloji ve Halk Sağlığı), Prof. Dr. İhsan Doğramacı (Çocuk Hastalıkları) ve Doç Dr. Nihat Yörükoğlu (Tıp Tarihi ve Deontoloji) da bulunmaktadır. Mehmet Cemil Uğurlu, "1933 Üniversite Reformu Kuşağından Bir Büyük Hekim Prof. Dr. Nusret H. Fişek (1914-1990)", *Toplum ve Hekim* 9, sy. 63 (1994): 85-86. Ayrıca Niyazi Dinçsoy, Nihat Yörükoğlu ile birlikte 1932 yılında İzmir Erkek Lisesi'nden mezun olmuştur. Nejdet Bilgi, "Manisa Tarih ve Kültürünün Âbide İsmi Nihat N. Yörükoğlu ve Çağatay Uluçay'la Mektuplaşmaları", *Manisa Dergisi*, 28, (2004): 70-71.

⁸ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 7.

⁹ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 428.

¹⁰ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 7.

¹¹ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 13.

1946-1949 yılları arasında yürütmüştür.¹² “*Myoma Uteri*” adlı tezini vererek “*Uzman Hekim*” olmuştur. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Özlük İşleri Genel Müdürlüğü ve Ankara Bölgesi Baş Müfettişliği¹³ görevlerinde bulunmuştur.

1953 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na bağlı, Ana Çocuk Sağlığı Tekâmül Merkezi’ni kurmuştur. Ana Çocuk Sağlığı Merkezleri’ndeki hizmetleri nedeniyle UNICEF tarafından 1959 yılında, Dünya Sağlık Örgütü tarafından Avusturya, Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda ve Danimarka’ya gönderilmiştir. Paris’te bulunduğu sırada Val de Grace Hastanesi’nde akupunktur tedavisinin olumlu sonuçlar verdiğini görmüştür. Niyazi Dinçsoy, 1973 yılında Çin Halk Cumhuriyeti’nin Pekin Üniversitesi Rektörlüğüne “*Çin Hekimliği Araştırma Akademisi’ne*” davet edilmiştir. Bu davet üzerine Çin’e gitmiş ve oradaki çalışmaları sonucunda akupunktur tedavisini öğrenmiştir.¹⁴

Otuz bir yıllık bir meslek hayatından sonra 1969 yılında emekli olmuş ve sonra Turgutlu’ya yerleşmiştir. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Niyazi Dinçsoy, dil bilgisi, tarih konularında da araştırmalar yapmış ve bu amaçla 1967-1968 yıllarında Suudi Arabistan ve Irak’a gitmiştir.¹⁵ Niyazi Dinçsoy, ata binme, otomobil kullanma, yürüme ve yüzme sporlarıyla ilgilenmiş, çiçekçiliğe ve kanaryacılığa da meraklıdır.¹⁶ Niyazi Dinçsoy, 29 Ekim 2000 tarihinde vefat etmiş ve mezarı Turgutlu’dadır.¹⁷

Niyazi Dinçsoy, Milli Mücadele Dönemine İlişkin Anılarını Neden Yazdı?

Dinçsoy, hatıralarını yazma amacını eserinde şöyle açıklamaktadır:

“Savaşın gerçek korkunç yüzünü belgelemek istedim. Fakat her ne zaman kâğıdı kalemi elime alsam, bu istek bende, çok derin bir acıya dönüşüyor. Hemen gözlerimin önüne yıkılmış evler, sönmüş ocaklar, ırzlarına geçilmiş kadınların utanç ve hayâ duygularından kaynaklanan, ölümü isteyen yaşlı gözleri, yerlerinden yurtlarından sürülmüş insan kabileleri, sıra sıra gözlerimin önüne geliyor. Haksız yere olan sürtüşmelerin hesabı, sorumlularından, hiçbir zaman sorulmayacak mı? Bu zorbalıkta onurlarını, dirençlerini yitirmiş insanların mutsuzluğundan yararlanan muhterislerin, tutkuların, utanma bilmeyen hayâsız tabloları da sergileniyor. Karşıma yıkıntılar, boş arsalar, kömür renkli kurşunlanmış duvarlarla, sisli çatılar, yerlerde uzanmış sırf adları

¹² Dinçsoy, *Turgutlu’nun Dramı*, 13.

¹³ Dinçsoy, *Turgutlu’nun Dramı*, 7.

¹⁴ Dinçsoy, *Turgutlu’nun Dramı*, 8.

¹⁵ Metin Sert ile 19. 05. 2016 tarihinde görüşme yapılmıştır.

¹⁶ Dinçsoy, *Gerçek ve Klasik Çin Akupunktur Bilimi C 1*, 427.

¹⁷ Metin Sert ile 19. 05. 2016 tarihinde görüşme yapılmıştır.

Hasan, Mehmet, Nedim, Ali ve Veli oldukları için öldürülmüş insanlar... Bu arada, çığıllıklar atarak koşuşan çocuklar, çevreye yayılmış et parçaları, oluk gibi akarken, donup katılaştı, kurumuş kan izleri... Kesik başlar ve ırzına geçildikten sonra parçalanmış kadın, kız ve tüysüz oğlan vücutları...¹⁸Bu savaşta dökülen kan, yalnız siperlere akmamıştır. Yaşları on beşine bile ulaşmamış binlerce kızımızın tasallut kanı da milletindir. Üzüntüm bu olayların, günümüze, basit bir vukuat raporu gibi kalmasıdır. Yalnız kadınlar mı? Kızlar mı? Ninelerimizin ve tüysüz oğullarımızın ırzlarına geçildiğini, utancımızdan, hep sakladık. Çektiğimiz çileyi ve uğradığımız vahşeti bu günkü kuşaklara ifadeden aciz kaldık... Bunlar anlatılmadığı için, Milli Mücadele'nin gerçek yüzü saklanmış ve bu mucize, kısa metrajlı bir film gibi, bugün, hafızalardan silinmiştir.¹⁹Bu milleti kurtarmak isteyenler, her şeyden önce, bu milletin, esaret zincirinden nasıl kurtulduğunu öğrenmek zorundadır.²⁰

Niyazi Dinçsoy, Milli Mücadele yıllarında Turgutlu'nun başından geçenleri tüm çıplaklığıyla anlatmak için hatıralarını kaleme almıştır. Niyazi Dinçsoy, Turgutlu'nun işgal yıllarında yakılıp yıkıldığını, kadınların kızların vahşice katledildiğini, bu dönemde akıl almaz derecede yapılan Yunan mezalimlerinin yeteri kadar topluma anlatılmadığını, bu nedenle de toplumun geçmişi yeterince öğrenemediğini ve bu nedenle toplumun Milli Mücadele'yi basit bir olay gibi gördüğüne, dikkati çekmektedir.

Kasaba'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgal Edilmesi

Kasaba'nın Yunanlılar tarafından işgal edildiği tarihlerde, dedesi Yılcıncıade Alibey Hoca'nın da görev yaptığı Kasaba'nın Çınarlıkahve semtinde bulunan hafız mektebinin sıbyan bölümünde okuyan Niyazi Dinçsoy, işgal olayını şöyle anlatmaktadır:

“25 Mayıs 1919 tarihli Pazar günü, dedem büyük bir telaş içinde okula gelerek, Kasabamızın Yunan güçlerince işgal edilmek üzere olduğunu, dostu Kosti adındaki belediye meclisi üyesi bir Rum esnaftan duyduğunu, heyecanla söyledi ve hemen gitti. Biz öteki talebelerle birlikte okulun avlusuna çıktık. Gökte bir uçak dolaşıyordu. Sokaklardan Rum ve Ermeni çocuklarının gürültüleri geliyordu. Dedemin yardımcısı olan ninem Ayşe Hoca, ellerimizi göğe açtırdı. Başta Tüncina ve ya da fiulbelau gibi duaları okudu, bizde tekrarladık. Bu süreler içinde uçak da geriye ve İzmir'e doğru

¹⁸ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 359.

¹⁹ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 312.

²⁰ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 313.

döndü. Buna, hepimiz çok sevindik, düşmanı, defolup gittik sandık. Bu olay üzerine, okul tatil oldu ve bizde kardeşim (Zühtü Dinçsoy²¹)'la, en kısa yoldan koşarak, evimize gittik. Evde babamı heyecan içinde bizi bekler bulduk. Babam, Rüştüye okuluna yakın dükkânı olan ve mektebin işlerini yapan, Belediye üyesi Hristo'dan, Yunan güçlerinin Kasaba'ya doğru geldiklerini duyduğunu ve Hristo'nun da karşılamağa gidecekler arasında olduğunu, şehrin ileri gelenlerinin de işgal komutanına ekmek ve tuz götüreceklerinin yaygın bir söylenti olarak anıldığını, büyük bir acı ve üzüntü içinde anlattı ve bizlerin de, susmamızın gerektiğini önerdi. Bu, tuz ve ekmek sunma işinin, İzmir'de yapılan kıyımlar, kanıt olarak gösterilmek ve Kasaba halkını benzeri saldırılardan korumak amacı ile İzmir'deki Vali İzzet ve Manisa Mutasarrıfı Hüsnü beylerin baskısıyla yapıldığı yolunda söylentiler oldu. O gün ve gecesi, herkes evlerine çekildi. Bunun bir yasak gereği olup olmadığını bu gün ayırt edemiyorum. Bunu izleyen üç gün, yani 26, 27, 28 Mayıs günleri, okullarımıza devam ettik. Fakat sokaklardaki büyük küçük herkesin burnundan kan damlayacak derecede mahzun ve kederli olduğu gözlerden kaçmıyordu. Üçüncü günün sonunda evimizin bulunduğu Dutluçarşı (Tur'udlu Çarşı) meydanındaki kahvehanelerin önünde bağırarak dellal: "Herkes evine gitsin! Kimse sokağa çıkmasın!" anlamındaki ilanını yaptı.

29 Mayıs (1919) Perşembe günü, sabahın erken saatlerinde başlayan, Bodos adlı Rum'un fabrikasının sireni başta olmak üzere, bütün Rum, Ermeni kuruluşlarının sesli sistemleri ile birlikte kiliselerin çanları aralıksız olarak çaldılar ve işgali kutladılar. O gece Yunan askerleri birer mangalık birlikler halinde sokaklarda süngüleri takılı olarak, silahlı devriye gezileri yaptılar. Ertesi gün Cuma olduğu için, herkes Cuma Namazı'na gidememenin üzüntüsü ve dini görevi yapamamanın doğuracağı Tanrı cezası hakkındaki konuşmalarından, o günün Cuma olduğunu hatırlarım ve babamın notlarından da (29 Mayıs 1919) okudum.²²

İşgalin yapıldığı gün, sadece Müslüman halk için, sokağa çıkma yasağı konuldu. Rum, Ermeni ve Yahudi kadın ve kızları, adeta yarışircasına sanki bir okul forması gibi, mavi etekler ve beyaz bluzları giyinmiş olarak, ellerindeki Yunan bayraklarıyla, büyük bir sevinç içinde, sokaklarda dolaştılar. Bunlara sayıları az da olsa, daha önceden, Ege adalarından; Balkan ve Yunan savaşları sırasında Kasaba'ya göçen başta Giritliler

²¹ Dinçsoy'un kardeşi Zühtü Dinçsoy'da hekim olmuştur. Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 259.

²² Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 258-259.

*olmak üzere Moralı Müslümanlarda katıldı. Rumca bilmek ve konuşmak bu kişilerce adeta lüks, üstünlük ve caka gösterisi oldu.*²³

Turgutlu'nun işgal edileceği haberinin şehre ulaşmasından sonra, yerel yöneticilerde, halkta panik ve korku başlamıştır. Şehrin önde gelenleri, İzmir'deki gibi katliama uğramaktan çekinmeleri nedeniyle İzmir Valisi İzzet ve Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey'in²⁴ baskısı sonucu, işgal kuvvetlerini ekmek ve tuz ile karşılamışlardır. Kasaba'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Kasaba'da yaşayan Ermeni ve Rumları ziyadesiyle mutlu etmiştir. Ancak Gayri Müslimlerin işgali kutlama törenlerine, Girit ve Mora'dan Turgutlu'ya daha önce gelmiş olan Müslümanların da katılması olayı üzerinde durup, düşünülmesi gerekmektedir. Bu insanların, vatanlarının işgal edildiği bir sırada, daha önce kendilerini vatanlarından kovanları alkışlamaya çıkmaları, üzüntü vericidir.

Kasaba'nın İşgal Acıları

Niyazi Dinçsoy, Kasaba'da Yunanlıların yönetim anlayışları ve o dönemdeki yaşanan akıl almaz olayların içerikleriyle ilgili ayrıntılar sunmaktadır. Bu döneme ilişkin yaşadıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

“Yunan güçleri, işgalin ilk günlerinde oldukça yumuşak davrandılar. Halkın, işi ve gücüyle uğraşmasını, hiç kimsenin burnunun bile kanamayacağını tellallarla ilan ettiler. Sokakta dolaşan devriyeler önlerine bakarak yürürlerdi. Sonraları, çocuklardan başlamak üzere Yaso ela (merhaba gel) Oristo (efendim), Kalimera (Günaydın), Kalispera (Tünaydın) diyerek herkese selam vermeğe koyuldular. Bunlarla, yıllardan bu yana, süren harplerden, sefalete düşen, bıkkınlık ve yılgınlık içindeki halk, bir ferahlık döneminin başlayacağını sanmıştı. Birkaç hafta geçince, ilçede silah toplamağa giriştiler. Oristo'nun yerini Hesto (defol) sözcüğü aldı. Bu iş tamamlandıktan sonra halka önayak olabilecek kişileri fesatçı, kıskırtıcı ve şüpheli diye tutuklamağa ve bilinmeyen yerlere sürüklemeye giriştiler. Bu davranışlarda yerli Rum ve Ermenilerin ve hatta halkın, daha önceki zamana ait, garaz, kin ve ihbarların bir yeri vardı. Kimileri kişisel intikamlarını, kinlerini, Yunan zulmünü araç yaparak, düşmanlarını sindirerek aldı. Bunlardan sonra, türlü bahaneler uydurularak, zengin gördüklerini tutukladılar ve

²³Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 264.

²⁴Mutasarrıf Hüsnü Bey, Yunan işgaline karşı koymak isteyen Manisalı aydınların her türlü girişimlerini önlemiştir. Bu nedenle Manisa halkı bu mutasarrıfa, Manisa'nın işgali ve sonrasında Yunanlılarla işbirliği yaptığı için “*Hüsnüyadis*” adını vermiştir. Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, Manisa: Halkevi Yayınları, İstanbul, 1939, 72.

o zamanın para değerine göre, rayici çok yüksek olan beşer onar bin liralık rüşvetleri alarak bıraktılar. Birkaç zaman sonra aynı kişileri yine tutuklayıp, paralarını alarak bıraktılar ve bu saldırılar, tekrarlarla sürüp gitti. Bu senelerde bir liranın değeri bir altındı. Günler, haftalar ve aylar ilerledikçe, olayların şekilleri, dozları değişti. Halka satır atılmağa başlandı. Yerli Rum ve Ermenilerden oluşturulan, silahlı çetelerle önce bir iki çiftlik, bağdamı soyuldu. Daha sonra köylere, hatta yoldan geçenlere bile saldırıldı ve nihayet sıra şehirlere geldi.²⁵”

İşgalin ilk günlerinde Yunan askerlerinden saldıran pek olmadı. Daha çok, şehirdeki azınlıkların bir bölümü Müslümanlara saldırdı. Sanki geçmiş tarihin hıncını alıyor gibiydiler. Göçmenlerden olaylara katılanlar bizimkiler geldi! Gibi bir tavrın içinde idiler. Bunların kıskırtmaları ile askerlerden eyleme katılanlar vardı. Müslüman olmayanların küçük, büyük, içerde ve dışarıda, herkesin gözü önünde yaptıkları kötülükler ve azgınlıklar, ağza alınmayacak ve tüyleri ürpertecek kertede idi. Saldırıya uğrayanlar, mallarından vazgeçerek, ırzlarını, namuslarını ve canlarını korumağa çabalyorlardı.²⁶ Gerçi Yunan askerleri ilk haftalarda zarar vermez halde ve adeta nazik denebilecek bir tavır içinde idiyse de buna karşılık, İslamların silahlarını, en küçük çakı ve ekmek bıçağı dahi bırakmadan almışlar, fakat Müslüman olmayanların çocukları bile silahlandırılmışlardı.²⁷ O günlerde ilçenin sokakları geceleyin aydınlatılmazdı. Bu nedenle, işgal kuvvetleri ve yönetimi, Müslüman ve Türk evlerinin sokak kapılarına asılacak fenerlerle sokakların aydınlatılmasını ve önceleri bu kapıların açık bırakılmalarını, sonraları da kilitlenmeden mandallanmasını istediler ve tek bir fener tipi önerdiler. Bunun amaçlarından birinin de, o yıllarda, bu gibi işleri yapanların sadece, Rum, Ermenilerden oluşu nedeniyle bunlara para kazandırmaktı. Nitekim bu fenerlerin bedeli hemen (3-4) kat arttı. Evlerinden bir lokma yiyeceği bile bulunmayanlara dahi fener asmadı, ya da kapısını kapattı, arkasına dayak koydu diye geceleyin evler basıldı. Evdekilere, ne olduklarına bakmadan da gelişi güzel dayak atıldı. Bu sırada beğendikleri kadın ve kızlara saldırıldı. Kimisi, karakola götürülerek buralarda tecavüzlere uğratıldı. Devriyeler, gündüzden gözlerine kestirdiklerine, ya da

²⁵ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 260-261. Turgutlu'daki Yunanlıların davranışları hakkında bu bilgiler Teoman Ergül'de de yer almakta ancak bazı farklılıklar olduğu için almak durumunda kalınmıştır. Ayrıca şu eserler de Dinçsoy'u doğrulamaktadır. Justin Mc Carthy, Ölüm ve Sürgün, Çev: Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1998, 300; Mevlüt Çelebi, “İtalyan Belgelerine Göre Saruhan Sancağı'nda Yunan İşgali”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXI, sy.1(2016): 122-127; Salahi Sonyel, “İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922)”, *Belleten* LXXV, sy. 272 (2011): 191-204; Teoman Ergül, *Kurtuluş Savaşı'nda Manisa*, Ankara: Kebikeç Yayınları, 2007, 282-304.

²⁶ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 264.

²⁷ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 264.

Rumların önerdiklerine o morfo, koriçe, diyavelo! Yani ne güzel karı diye sesleniyorlar, sonrada sataşıyorlardı. Tecavüz için, gezerken, fenerleri söndürürler, ya da, yağmur, fırtına, yağının tükenmesinden sönen fenerler bahanesiyle kapıları kırarcasına tekmelerle açarak karakola götürürler, orada, yapabildikleri her türlü hakareten kaçınmazlardı.²⁸

Gündüzleri tarlasına gitmek isteyenlere, Yunan makamlarından tezkere alınmak zorunluluğu kondu. Bu vesikaların alınması sanıldığı kadar kolay değildi. Bedeli, değişik, maddi ve manevi yükümlülükler karşılığı idi. Çoğu kez, baştaki fesler, sarıklar, yırtıldı, ayakları altında çiğnendi. İnsanların yüzlerine tükürerek hakaret edildi. Günlerce evlerden çıkmama yasağı kondu. O yıllarda, kasabanın her mahallesinden ancak bir iki evin çeşmesi vardı. Çeşmeli evlerin çoğunluğu da azınlıklarda idi. Halk sularını, sokakların belirli yerlerindeki çeşmelerden kovalarla taşıyarak sağlardı. Bu yüzden yasak günlerinde, kendileri ve besledikleri hayvanların sularını sağlamak için çikanlara türlü işkenceler yapıldı.²⁹

Silah arama sırasında, bazı kişiler, evlerinde silah olmadığı halde, silah çıkar diye bayılıncaya kadar dövüldüler. Gözlerinin önünde, bu haksız cefaları görerek, içleri yandığından ağlaşan ve çığlık atan kadın ve çocuklarda bu davranışlarının karşılığını, dipçikle dövülerek, tekmelenerek gördüler. Örneğin bayılıncaya kadar dövülen Göçmen Hasan, olaydan hemen sonra İzmir'e kaçtı. Zıstovlu Recepağazade Ömer Efendi, ayağından tavana asılarak dövüldü. Burnuna saman yakıldı. Hacı Davud'un eşi Saide, Kızı Hatice, Kebapçı Hasan'ın eşi Fatma Hanımlarda kıyasıya dövülenler arasındadır. Kasaba'nın müftüsü Hasan Basri Efendi, Manisa'da kurulmuş olan, Cemiyet-i İslamiye'nin Kasaba şubesini örgütlediği için çok dövüldü. Olayı görenler onun, sade bir din adamı, müftü olduğunu söyleyince: Biliyoruz. Bizde onun için dövüyoruz, yanıtını aldılar.³⁰

Yunanlılar Kasaba'ya ilk geldiklerinde kendilerini medeni göstermeye çalışmışlar ve o yönde bir yönetim sergilemişlerdir. Ancak zaman ilerledikçe gerçek yüzlerini göstermişler ve Kasaba'daki silahları topladıktan sonra, savunmasız kasaba halkına zalimce davranmışlardır. Turgutlu'nun bu karanlık günlerinde yerli Rum ve Ermeniler kurdukları çetelerle, halka karşı zalimane davranmışlardır. Bu süreçte

²⁸ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 264.

²⁹ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 265.

³⁰ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 266.

Yunanlılar, uyguladıkları her türlü şiddet, baskı ve saldırılarıyla kötü emellerine ulaşmaya çalışmışlardır.

Yunanlılarla İşbirliği İçinde Olanların Davranışları

Niyazi Dinçsoy, işgalcilerle işbirliği içinde olanlarla ilgili şu bilgileri vermektedir: İşgal yıllarında Yahudilerin, Müslümanlarla ilişkilerinin bozulmaması için son derece dikkatli davrandığı, bu nedenle işgalci güçlerle iyi geçinemeyip, Rum ve Ermenilerin, Yahudileri sürekli olarak dışladıklarına; Katolik Hıristiyanların da Yunan güçlerinin davranışlarına olumlu yaklaşmadığına ancak Ermenilerin işgalden çok memnun olduğuna, üstelik halka yapılan zulümlerde, Rumlardan ve Yunanlardan daha da ileri gittiklerine vurgu yapmaktadır.

İşgal günlerinde, vatanını kurtarmak için silaha sarılıp, çetecilik yapanlar, milli güçlere katılanların olduğu gibi; bunların tam aksi yönünde çıkarlarını korumak için, konaklarını, işgalci subaylara ayıranlar, hatırlı yüksek rütbelilerin aileleri, çocuklarıyla dostluk ve arkadaşlık kurabilmek için, eşlerini çocuklarını da zorlayanların az olmadığına dikkati çekmektedir. Bunların yanında işgal güçlerine bilinçli olarak yaklaşmış, elde ettikleri istihbarat bilgilerini, milli güçlere aktaranlarda bulunmaktadır. Ayrıca zamanın koşullarından yararlanarak öç almak isteyenlerin sayısının az olmadığını ve bu gibilerin işgal kuvvetlerine gammazlık yaparak amaçlarına ulaştıklarını ifade etmektedir.³¹ Bu konuya örnek olabilecek bir durum Kasaba'da şöyle yaşanmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne mensup olan Koca Arif olarak da bilinen, Arif Hikmet (Salkım) Bey, işgalin ilk günlerinde, işgalcileri tuz ve ekmek ile karşılamamış ve Yunanlıların Batı Asya'nın Muhtariyet İdaresi yönündeki belgesini³² imzalamıştır. Bu durum nedeniyle kurtuluştan sonra, Arif Hikmet Bey, siyasi rakibi Naipzade Mustafa (Atabay) tarafından, vatana ihanet suçlusu olarak ihbar edilmiştir.³³ Kurtuluşun ilk günlerinde bu ihbarı zamanında öğrenen Arif Hikmet Bey, derhal İzmir'e kaçarak, buradaki yakın dostu ve Milli Mücadeleci, Meserret Oteli'nin³⁴ sahibi Nuri Bey'e sığınmış ve iş aydınlanıncaya kadar orada saklanmıştır.³⁵

Koca Arif'in damadı, Sabri Özcan (Hamalzade), bu iddiaları çürütecek gerekli kanıtları toplayarak, İzmir'e götürmek üzere Kasaba tren istasyonunda beklerken; Cinni

³¹ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 310.

³² Bu bildiri 13 Ağustos 1922 tarihlidir. Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 307, 311.

³³ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 310.

³⁴ Kemeraltında bulunan bir oteldir.

³⁵ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 311.

hoca lakaplı İsmail Hakkı (Dinçsoy) Bey ile karşılaşmış ve durumu ona anlatmıştır. Zamanın koşulları gereği, yolda arama yapılırken, bu belgelerin kaybolma olasılığını ileri sürerek, İsmail Hakkı Bey'in bilinen kimse olduğunu, topladığı belgeleri emanet olarak götürmesini teklif etmiştir. İsmail Hakkı Bey de bunu kabul ederek, ikisi birlikte yük vagonlarının üzerinde İzmir'e gitmişlerdir. İzmir'de Meserret Oteli'nde Nuri Bey ile konuşurken, Manisa Mebusu Mustafa Necati Bey de söze karışarak, bugün hainlerden kasabalı Koca Arif'in hesabının görüleceğini söyler. Mustafa Necati Bey, İzmir'deki öğretmenlik ve yöneticilik görevleri ile işgal yıllarındaki ilişkileri nedeniyle İsmail Hakkı Bey'in arkadaşıdır. Koca Arif, olayın gerçek dışılığı, eldeki vesikalarla açıklandıktan sonra, saklandığı yerden çıkıp, Harp Divanı'nda savunmasını yapmış ve mahkemede suçsuz olduğu anlaşıldıktan sonra kasabaya dönmüştür.³⁶

Niyazi Dinçsoy, işgal yıllarında toplumsal anlamda çok sert eleştirilerde de bulunur: *“Herkesin, silahı ya da baltayı kaparak, cepheye koştuğunu da sanmayalım. Namussuzların, sayısı, en az namuslular kadar olmuştur. İçlerinden bağımsızlık silahlarını satabilecek kadar alçalanlar, cepheye koşan yurtseverlerin analarına, karılarına ve bacılarına da sarkanlar vardır. İşgal subaylarına yataklık yapanlar olduğu gibi, mahallesini, köylüsünü, komşusunu, anasını, avradını ve bacısını satanlar da oldu.”*³⁷

Niyazi Dinçsoy bu eleştirisinde, işgal yıllarında herkesin işgale karşı mücadele etmediğini; vatanını milletini satarak, Yunanlılarla işbirliği içinde çıkar elde etmeye çalışan insanların sayısının az olmadığına, vatani kurtarmak için cepheye koşan vatanseverlerin ailelerine işbirlikçilerin rahat vermediğini ve işgalcilere yaranmak isteyenlerin her türlü namussuzluğu yaptığına dikkati çekmektedir.

Kasaba Maarifi İslamiye Cemiyeti

İşgal yıllarında, Kasaba'da her alanda olduğu gibi eğitim alanında da büyük sorunlar baş göstermiştir. Bu sorunları çözebilmek için İsmail Hakkı (Dinçsoy) Bey, Kasaba Maarifi İslamiye Cemiyeti'ni kurmuştur, ancak bu cemiyet faaliyetleri nedeniyle işgal kumandanlığına şikâyet edilmiştir. Niyazi Dinçsoy, işgal yıllarında Kasaba Maarifi İslamiye Cemiyeti ile ilgili şu olayı anlatmaktadır:

“Yunan işgali ile birlikte, kasabamızda, okulların idaresi başlı başına bir problem oldu. İstanbul Hükümeti, işgali sebep göstererek, ödenekleri kesti.

³⁶ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 311.

³⁷ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 311.

Anadolu'daki Milli İrade de hem imkânsızlıktan ve hem de işgal altında bulunduğu için, bu yerin ihtiyaçlarını karşılayamıyordu. Rüştîye Mektebi Müdürü ve Tarih-Coğrafya muallimi Cinnizade İsmail Hakkı (Dinçsoy) Efendi, bu olumsuzlukları karşılayacak önlemleri almak ve hiç olmazsa, eğitimin sürdürülmesi için gerekli masrafları finanse edecek, politik hiç bir yönü olmayan, Kasaba Maarifi İslamiye Cemiyeti'ni kurdu ve halktan gönül rızasıyla, karşılığında bir alındı vererek bağış toplamağa başladı. O yıllarda Konak Meydanı ile Çukurbahçe'nin güneyinde Menbai Füyüzat Mektebi adında özel bir okul vardı. Bu okulun sahibi de Niflizade lakabı ile bilinen İbrahim Efendi idi. Bu okulda, varlıklı ailelerin çocukları, paralı olarak okutulur ve eğitilirdi. İşgal nedeniyle, devlet okullarının ödeneksizlik yüzünden kapanmaları üzerine hiç olmazsa bir kısım vatandaş çocuklarının bu okula gelerek, öğrenimlerini sürdürmekleri doğaldı. Fakat bu cemiyetin halkça benimsemesi ve gücü olanların yaptıkları yardımlarla, okulların günlük gereksinimi karşılanınca, okullara devam azalacağına, aksine, artmıştı da. Bu durumu gören ve sonuçtan rahatsız olan İbrahim (Yilmazer) Efendi, işgal kuvvetlerinin mülki işlerini yöneten kaymakamına giderek, bu derneğin, zorla para toplamak suretiyle, halkı rahatsız ettiğini şikâyet ve okuluna Yunan bayrağı asmadığını ihbar etmiş oldu.”³⁸

“Tarihini hatırlayamadığım bir akşamüzeri, iki Yunan askeri, beraberindeki bir tercümanla, Dutluçarşı'daki evimize gelerek, babamın ve cemiyet arkadaşlarının ertesi sabah kaymakamlığa başvurmalarını duyurdu. O sabah, babam Cinni Hoca, kendisi gibi sarıklı ulemeden Kur'anı Kerim hocası Bozkırlı Hafız Hasan (Artun) Efendi, ulûmudiniye muallimi Hilmi (Özkök), tecvit hocası Hafız Necati (Köylüoğlu) ile hesap ve Fransızca Muallimi Giritli Ali (Demirel) Efendiyi yanına aldı ve kaymakamlığa gitti. Babam ve birlikte gidenlerin defaten anlattıklarına göre: Cemiyetin başkanı Cinni Hoca, kaymakamdan, şikâyetin konusunu ve şikâyetçiyi de öğrendikten sonra, o kişininde getirtilerek, konunun yüz yüze tartışılmasını istediğinden, İbrahim Efendiyi de çağırmışlar.”

İsmail Hakkı Bey³⁹ Yunan kaymakamın huzurunda yaptığı savunmada özetle dinlerinin ayrı, fakat amaçlarının aynı olduğunu, Osmanlı İdaresi'nin Rum Ortodoks Kilisesi'ne, geniş ayrıcalıklar tanıdığını ve bu topraklardaki egemenliği sırasında,

³⁸ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 279.

³⁹ İsmail Hakkı (Dinçsoy) Efendi, kültür dersleri öğreticisi olduğu kadar, İstanbul Fatih Medresesi'den icazetli vaiz, Hadis ve kelim bilginedir. Taşdığı sarıkla, çevresi onu pozitif bilgide olduğu kadar din konusunda da yetenekli olarak tanırdı. Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 280.

Müslüman olmayan dinlerin ibadethaneleri (kilise-havra) ve okullarının olduğu gibi yaşatıldığını belirtmiştir.

İsmail Hakkı Bey sözlerine şu şekilde devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Yunanca eğitim izni verdiğini, Osmanlı'nın onların okulları ve ibadethanelerini himaye ettiğini, ülkemizdeki azınlıkların okullarının hiç birisine dokunulmadığını, okul ve ibadethanelerinin, bugünkü durumlarının bu durumu kanıtladığını ve şimdi Yunan medeniyetinin temsilcisi olarak, medeniyetinize yakışanı yaparak, Turgutlu'da halkın ve insanlığın yükselmesine yarayan okulların korunması görevinin onlarda olduğunu belirtir.

İsmail Hakkı Bey, okullarını yaşatmak için kurdukları cemiyetin politik hiç bir yönü amacı olmadığını⁴⁰ paraları, kendi gönülleri ile mektebe gelip verenlerden aldıklarını, okula para verenlerin karşılığında makbuz verdiklerini, şikâyetçi olan İbrahim Efendi'ye hiç müracaat etmediklerini ve onun hiç bir şey vermediğini belirtir. Şayet elinde bu durumun aksi yönde belge varsa göstermesi gerektiğini, topladıkları paraların miktarı ile harcadıkları yerlerden aldığı faturalarda belli olduğu, toplanan bu paraların çalışanların maaşına değil, çocukların kırtasiye malzemesine harcadıklarını beyan etmiştir. Bunun üzerine kaymakam, İbrahim efendiye dönerek: *“Bu söylenenleri siz de dinlediniz. Buna karşı siz ne diyorsunuz?”* diye sormuştur. İsmail Hakkı Efendi'nin dediklerinin doğru olduğunu, Turgutlu'ya geldiklerinde, okul, kilise ve havraları eski yerlerinde bulduklarını söylemiş ve arkasından cemiyet üyelerini, serbest bırakmış, İbrahim Efendiyi de idareyi gereksiz yere meşgul etmesi nedeniyle, bir süre nezarete tutmuş ve şanlı bayrağımız da, büyük yangına kadar gönderinde dalgalanmıştır.⁴¹ Bu görüşmede, Demiryolu Muhafız Kıtası Komutanı Fransız Teğmeni de bulunmuştur. Konuşmaları, tercüman olarak Muallim Ali (Demirel) Efendi Yunancaya, Hasan Şevki Bey de, Fransızcaya çevirmiştir.⁴²

İsmail Hakkı Bey, Yunan Kaymakama, Osmanlı Devleti'nin, azınlıkların ibadetlerine ve okullarına hiç müdahale etmediğini, hatta onları himaye ettiğini, evvelde Osmanlı'nın yaptığını, şimdi onların yapması gerektiğini, Turgutlu halkından gönüllü olarak okulları için topladıkları paraların makbuz karşılığında alındığını, paraların

⁴⁰ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 281.

⁴¹ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 284.

⁴² Bu olayı 7 Eylül 1958 tarihinde, Zahit Zühtü Akıncı, Cevdet Öktem (Belediye Başkanı), Rıza Çetin, Hasan Basri Erginol (İzmir Karşıyaka Lisesi edebiyat öğretmeni), Hilmi Özkök (emekli muallim), Hilmi Tüzün (PTT müdürü) Hasan Artun (emekli muallim), beylerden dinlemiştir. Son yıllarda Turgutlu Belediyesi, Atatürk Bulvarında açılan bir sokağın ismini, bu hizmetin karşılığı olarak Muallim İsmail Hakkı Sokağı olarak vermiştir. Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 284.

öğrencilerin kırtasiye ihtiyaçları için harcadıklarını ve harcamalarında usulünce yapıldığını beyan etmesi üzerine, İbrahim Efendi'nin suçlamalarından aklanmıştır. Böylece İsmail Hakkı Bey, meslektaşlarıyla birlikte, Kasaba Maarifi İslamiye Cemiyeti ile ilgili şikâyetin üstesinden gelerek, Kasaba'da zar zor da olsa eğitime devam etmişlerdir. Bu durum onların işgal altında bile vatana hizmet aşkında olduklarını göstermektedir.

Niyazi Dinçsoy'un işgal yıllarında okul ve eğitim ile ilgili verdiği bilgiler eksiktir. Çünkü Yunan hükümeti, işgal yıllarında Sevr antlaşmasından sonra bazı Türk okullarıyla, medreselere ısınma, kırtasiye, beslenme giderleri ve öğretmen maaşları için bir miktar para aktarmış⁴³ ve okullardaki müfredat programlarının değiştirilmesi, okullarda zorunlu Yunanca dersi okutulmasına kadar eğitim işlerine de müdahale etmişlerdir.⁴⁴ Bu durum Yunanlıların, bölgede kalıcı egemenlik kurmak istediklerini göstermektedir.

Kasaba'nın Bilinmeyen Kahramanları

Niyazi Dinçsoy, Kasaba'dan Kuvayı Milliye'ye katılarak mücadele eden kişilerin hayatları ve hatıraları hakkında da bilgiler sunmaktadır:⁴⁵ Kasabanın işgalini bir türlü içlerine sindiremeyen Bnb. Op. Dr. İsmet, Askerlik Şubesi Reisi Yzb. Süleyman (Süruri) Bey,⁴⁶ yedek subaylardan Rıza (Çetin), Zahit Zühtü (Akıncı), Şakir (Ünal) Süleyman (Hararlı), Kavaf Rıza (Kayahan), davavekili Hulusi (Zümrüddağ) beyler Anadolu içlerine giderek Kuva-yı Milliye'ye katıldığını belirtir.⁴⁷ Niyazi Dinçsoy'u dönemin Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Kaygusuz da doğrulamaktadır.⁴⁸

Niyazi Dinçsoy, Turgutlu Kuva-yı Milliyecileri hakkında şu bilgileri vermektedir:

⁴³ Engin Berber, "Yunan İşgali Geldikleri gibi Gidemediler", *NTV Tarih*, sy. 4(2009):34.

⁴⁴ Adnan Sofuoğlu, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 8, sy. 29 (2002):141

⁴⁵ Bu konuda Bkz. Teoman Ergül, "Turgutlu'nun Kısa Tarihi ve Kurtuluş Savaşı'ndaki Yeri" *Manisa Dergisi*, sy.10 (1995):17-31.

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Karayaman, "Yüzbaşı Süleyman Süruri (Emekçil) Bey'in Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi'nin Ortaya Çıkmasındaki Hizmetleri" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 55 (2014): 83-108.

⁴⁷ Dinçsoy, Turgutlu'nun Dramı, 285.

⁴⁸ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir: II. Basım, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2002,170-171. Ayrıca Alaşehir'de 7 Haziran 1919 tarihinde, Zühtü (Akıncı), Şakir (Ünal) ve Ali Dayı kumandasında, Yunanlılar'a karşı kurulan 68 kişilik ilk müfreze Salihli'ye hareket etmiştir.

Rıza Çetin (1890-1974), Kasaba'dan Milli Kuvvetlere gönüllü olarak katılan erlerin eğitim ve öğretimini üstlenmiş, küçük müfrezesiyle Ödemiş ve Kömürçüsvrisi yörelerindeki baskınlarıyla düşmana rahat yüzü göstermemiştir. Ödemiş ve Tire yöresinde baskınlar yapan Hüseyin Gökçen Efe ile birlikte Alaşehir bölgesindeki Milli Kuvvetler'in arasında bağlantı kurmuş ve bu dönem savaşlarında aldığı beş yaranın kurşunlarını, yaşam boyunca hiç yakınmadan ve övünmeden vücudunda taşımıştır.⁴⁹

Zahit Zühtü Akıncı, Gediz bölgesindeki Akıncı Müfrezesi'nin komutanlığını yapmıştır. Bu yörede düşmana baskınlar yapmıştır. Diğer yandan Yunan güçleri hakkında Cinni Hoca yoluyla kendisine ulaşan bilgileri, Mustafa Necati ve Vasıf Çınar Beyler aracılığıyla milli güçlere iletmıştır.⁵⁰ Zahit Zühtü Bey, zaferden sonra vilayet meclisi idare azalığı ve Kasaba'nın Belediye Başkanlığı yapmıştır.⁵¹

Rıza Kayahan, zaferden sonra Kasaba'da kavaflık yapmıştır. Rıza Kayahan'ın 26 Ağustos 1922 tarihinde Afyon Cephesi'nde şehit olan Agâh Efendi'nin şehadetini anlatışları, Dinçsoy'un hala bütün canlılığı ile belleğinde yaşadığını ifade etmektedir.⁵²

Süleyman Hararlı, zaferden sonra İstanbul'a yerleşmiş ve. Büyükkada'da Nizam Caddesi'nin deniz tarafındaki geniş bahçeli bir köşkte oturmuştur. Niyazi Dinçsoy, İstanbul'daki Tıp Fakültesi'ndeki öğrencilik yıllarında, ziyaretine gitmiştir. Niyazi Dinçsoy, onun çok temiz yürekli ve neşeli bir zat olduğundan bahsetmektedir.⁵³

Operatör Dr. İsmet Bey, Kasaba'ya âşık olan İsmet Bey, emekli olduktan sonra ihtisasına rağmen Kasaba'ya yerleşmiştir. Kasaba'da pratisyen hekim olarak hizmet etmiştir. Dinçsoy, onun harp yıllarının o yoksul döneminde yaptığı başarılı ameliyatlara ayrıntılı anılarını zevkle dinlediğini belirtir.⁵⁴

Rıza Çetin, CHP ilçe başkanlığı, Kasaba Halkevi ve Türk Ocağı başkanlığı görevlerini yapmıştır.⁵⁵

Niyazi Dinçsoy, Kasaba'nın Kuva-yı Milliyecileri hakkında vefalı davranmış ve onların vatan savunmasındaki hizmetlerini kısaca anlatmıştır.

⁴⁹ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 285.

⁵⁰ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 286.

⁵¹ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 287.

⁵² Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 286.

⁵³ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 286.

⁵⁴ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 287.

⁵⁵ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 287.

Kasaba'nın İstihbarat Teşkilatındaki Yeri

Niyazi Dinçsoy, Kasaba'daki istihbarat faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermektedir: “Kasabalı Cüher Hoca diye tanınan vilayet müftülüğü yapmış, Ahmet Hamdi (Öztarhan) Bey⁵⁶, 1908 yılında politikaya atılmış, Manisa sancağı adına İzmir'de meclisi idare azası olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası'nın en ileri gelenlerinden Sadrazam Talat Paşa'nın güvenini kazanan Aydın Valisi Rahmi Evrenos Bey'in takdirini alarak vilayet müftülüğüne getirilmiştir. Balkan ve Birinci Dünya harpleri sırasında, köyleri dolaşarak ordu ve donanma yararına büyük rakamlara varan yardım topladığından payitahtın sevgisini sağlamıştı. Böylece firkanın İzmir Kâtibi mesulü Mahmut Celalettin (Bayar) Beyle de sıkı ilişkisi vardı. Mondros Mütarekesi'nden sonra, yenilginin bütün yükü İttihat ve Terakki Fırkası'na yüklendiği için, İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup, yüksek kademelerdeki idarecilerinin işlerine son verildiği için, Ahmet Hamdi (Öztarhan) Bey'in de görevine son verilmiştir. Cüher Hoca, Bursa kadılığından emekli arkadaşı Ali Rıza Efendi ile anlaşarak, İzmir'de Hisar Camii civarında, Demirci Çarısı'nın karşısında, bir dükkân kiraladılar. Bursa'dan getirttikleri ipekli kumaşları toptan ve perakende olarak satmağa başladılar. Bu dükkân istihbarat eylemini maskeleyerek için açılmıştır.⁵⁷

İsmail Hakkı Bey, Kasaba'da gerek Belediye Reisi Arif Hikmet (Kocaaarif) Bey, gerek kendi gayretiyle düşmandan elde ettiği önemli bilgileri, Hacımuharrem Mahallesi Muhtarı Hafız Ömer, Tabur İmamzade Nuri (Tabur) ve öteki elemanları aracılığıyla Cüher Hoca'ya ulaştırıyordu. Cüher Hoca da Manisa'daki ajanımıza iletiyordu. O da Muğla Antalya yoluyla Galip Hoca takma adlı Mahmut Celalettin (Bayar), Şükrü (Kaya) beylere, Milli Hükümete ulaştırıyordu. Bir yandan da, Uşak, Gediz'deki teşkilata, düşmanın askeri birimlerine baskınlar düzenlemek, erzak, silah ambarlarını tahrip görevli, Zühtü Akıncı ile Rıza Çetin'e ulaştırıyordu. Rıza Çetin'de Aydın ve Nazilli Cephesiyle ilgili olanlarını, işbirliğinde bulunduğu Gökçen Efe'ye ulaştırıyordu.”⁵⁸

Niyazi Dinçsoy, Ahmet Hamdi Bey'in sağladığı istihbarat bilgilerinin, Uşak ve Aydın bölgesindeki milli kuvvetlere ulaştırıldığını bildirmektedir. Kuva-yı Milliyeciler tarafından düşmana karşı bu tür saldırılar, düzenli ordu kurulmadan önce yapılmıştır. İzmir ve çevresinde Yunanlılardan alınan önemli bilgilerin Antalya yoluyla, Ankara'ya

⁵⁶Ahmet Hamdi Öztarhan 1867 tarihinde Kasaba'da doğmuş ve 16 Ağustos 1946 yılında İstanbul'da vefaat etmiştir.

⁵⁷ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 298.

⁵⁸ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 298.

ulaştırıldığı da bilinmektedir. Ancak, Niyazi Dinçsoy'un verdiği bilgileri doğrulayacak başka bilgiler elimizde mevcut değildir.

Turgutlu'nun işgal günlerinin bir başka şahidi de Aslan Tufan Yazman'dır. Aslan Tufan Yazman, o tarihte dokuz yaşında olup, babası Gazeteci Nevzat Yazman'ın, İzmir'de çıkan gazetelere Milli Mücadeleyi destekleyici yazılar göndermesi ve milli kuvvetlere istihbarat sağladığı şüphesiyle, Yunanlılar tarafından dokuz kez tutuklandığını belirtmektedir.⁵⁹

Aslan Tufan Yazman'ın verdiği bilgiler, Niyazi Dinçsoy'un verdiği bilgileri doğrulamaktadır.

Kasaba'nın Yunanlılar Tarafından Yakılması⁶⁰

26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz'dan sonra, Türk süvarileri tarafından Afyon-İzmir Demiryolu kesilmiş ve 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da beş Yunan tümenine son darbe vurulmuştur. Büyük kayıplara uğrayan Yunan ordusu, panik halinde kaçmaya başlamıştır.⁶¹ 4 Eylül günü Salihli'den gelen bozgun ve kaçak Yunan askerleri, artık hiçbir yerde tutunamayacaklarını anlayınca Alaşehir ve Salihli'de yaptıkları yıkım ve katliamı Turgutlu'da da yapmışlardır.⁶² Yunanlılar Anadolu'yu, işgal ederken yaptıkları mezalimi geri çekilirken de yapmışlardır. Türklere harap edilmiş bir vatan bırakmak için fırsat bulabildikleri her yeri yakmışlardır.

Niyazi Dinçsoy, 1 Eylül 1922 tarihinde Turgutlu yaşanan olayları şöyle anlatmıştır:

⁵⁹Aslan Tufan Yazman, *Atatürk'le Beraber Devrimler, Olaylar, Anılar (1919-1939)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, 23-27,28.

⁶⁰Yunanlıların Manisa ve ilçelerindeki yakıp yıkmaya ve mezalimleri için şu eserlere bakılabilir. M. Nuri Yörükoğlu, *Manisa Yangını Triumvira Müsellese yahut Üç günlük Tahrip Altı Asırlık Bir İmar*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk-Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2002,122-131; Leyla Neyzi, "Ben Kimim" *Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, Çev: Hande Özkan, İstanbul: I. Baskı, İletişim Yayınları, 2004, 86-97; Hakkı Avan, *Onların Hikâyesi*, Manisa: I. Basım, Manisa Kültür Sanat Kurumu Yayını, 2005, 122-125; Oğuz Gökmen, *Diplomasi*, İstanbul: Birinci Basım, Yamaç Ofset, 2006, 20-24; Eren Akçiçek ve Dr. Mehmet Karayaman, *Prof. Dr. Fethi Serter Hayatı ve Eserleri*, İzmir: 2010,84-89; Kansu Şarman, "Manisa'da Yangın Müfrezeleri", *Popüler Tarih*, sy. 44, (2004): 14-15; Mc Carthy, *Ölümler ve Sürgün*, 325-326; Herkül Milas, *Göç*, Çev: Damla Demiröz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 56; Ergül, *Kurtuluş Savaşı'nda Manisa*, 518-523; Çelebi, "Saruhan Sancağı'nda Yunan İşgali", 115-128; Mehmet Lütfullah Gökçen, *Mehmet Lütfullah Gökçen'in Anıları*, (Daktilo Metin), Manisa 1974-1975, 18-20. Ayrıca bu yıkımı dünya kamuoyuna duyurmak için yangından sonra, muhtemelen Türk Kızılayı tarafından İngilizce ve Fransızca olarak çekilmiş görüntüler vardır. Bu görüntüler Kızıllaç arşivinde olup, görüntülerde İzmir, Manisa, Aydın, Uşak, Turgutlu, Salihli, Alaşehir ve Nazilli yer almaktadır. <https://avarchives.icr.org/Film/5436> ve [https://avarchives.icr.org/Film/5435\(20.04.2018\)](https://avarchives.icr.org/Film/5435(20.04.2018))

⁶¹ Özbaran, *Küllerinden Doğan Kasaba Turgutlu*, 42

⁶² Ergül, *Kurtuluş Savaşı'nda Manisa*,520.

1 Eylül 1922 Cuma günü öğle üzeri, Kasaba'daki minarelere bayrağımızın çekilerek selalar verildiğini, minarelerden Türk milis kuvvetlerinin kasabayı kurtardığının ilan edildiğini, Çerkez eyerli, 20-30 kadar atlı zeybeğin, Konakönü Meydanı'ndaki hükümet konağını bastıklarını, gönderdeki Yunan bayrağını indirip, bayrağımızı onun yerine astıklarını, bir kısım Yunan erlerini esir ederek binanın alt katındaki bir odaya tıktıklarını, etraftaki kahvede oturan birkaç kişinin sevinç gözyaşlarıyla, atlıların çizmelerini, ayaklarını öptüklerini, o tarihte ilkokula giden bir çocuk olduğunu ve Konak Meydanı'nın güney kenarında yoğurt sattığını, bu olaylarda ortalık karışınca yoğurt üskürelerinin kırıldığını, çok korktuğunu, bakır sinisini alarak, oradan Çukurbahçe'nin kuzeyindeki Dutluçarşı'daki evlerine kaçtığını ve bu olaylarda sevinçten, şaşırıp sokaklara dökülenlerin, Yunan askerleriyle Çerkez milislerinin saldırısına uğradığını, yaralananların, öldürülenlerin, sokaklardaki kuyulara atılanların, bilinmeyen yerlere götürülenlerin de olduğunu anlatmaktadır.⁶³

Niyazi Dinçsoy, 1 Eylül 1922 tarihinde, Türk Ordusu henüz Turgutlu'ya ulaşmadan, içlerinde Çerkezlerinde görev aldığı bir grup Kuva-yı Milliyeci tarafından kısa süreliğine kurtarıldığını belirtmiştir.

Teoman Ergül, Niyazi Dinçsoy'dan farklı olarak, Bozdağı'ndan inen zeybeklerin 7 Eylül 1922'de Turgutlu'da, Yunanlılara ateş baskını yaptıklarını belirtmektedir.⁶⁴

Kuva-yı Milliyeci tarafından Turgutlu'nun kurtarıldığını sanan ve sokağa dökülenler, Yunan askerleri ile Çerkez milislerinin saldırısına uğramışlardır.

Niyazi Dinçsoy, Turgutlu'nun yakılması olayını şöyle anlatmaktadır:

“4 Eylül 1922 Pazartesi günü öğleden sonra Yunan Tahrip Postaları, Kasaba'nın demiryolu istasyonundaki Gazhane'yi ateşlemekle işe başladıkları, yükselen alevlerle patlamaların oluşturduğu, gök gürültüsünü andıran ya da top patlıyormuş gibi seslerden anlaşıldı. Yangın, 4 Eylül 1922 tarihinde, akşam ezanı ile yatsı ezanı arasında başlamış ve yangının korkunç alevleri göklere yükselmiştir.⁶⁵ Biz Dutluçarşı semtinin Tabakhane caddesindeki evimizden yangın korkusuyla çıkıp ovaya kaçarken, bir kısım vatandaş, yakınımızdaki Hacı Zeynel Camii'nden yatsıyı kılamadan çıkmış oraya buraya koşuyordu. Gazhane'nin yanışı ve duyulan patlama sesleri, hem kentteki ve hemde ovadaki halkın yüreğine bir korku saldı. Halkın bir bölümü, ürün derimi

⁶³ Dinçsoy, Turgutlu'nun Dramı, 346.

⁶⁴ Ergül, Kurtuluş Savaşı'nda Manisa, 519.

⁶⁵ Ayrıca şu kaynaklarda Dinçsoy'un yangın tarihi konusunda verdiği bilgileri desteklemektedir. Durmuş Hocaoğlu, *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, İstanbul: Doyuran Matbaası, Berekat yayınevi, 1985, 250; Ergül, *Kurtuluş Savaşı'nda Manisa*, 520.

dolayısıyla, bağ ve bahçelerinde idi. Hemen herkes, bağ ve bahçesindeki işini bırakıp şehirdeki çoluk çocuğunun yanına koştu. Fakat kentle demiryolu arasını kesen, büyük bir bozgunluk havası içinde batıya geçen Yunan askerleri ile İç Ege’de vahşet görevlerini bitirerek İzmir’e doğru yol alan Rum ve Ermeni talancılarıyla dolu idi. Bu sebeple, ne kentten ovaya, nede ovadan şehre geçme olanağı vardı. Bu durum, Jenosit tertipçileri Albay Boğoraçi ile yardımcısı Filipos’un hesaplarını doğru çıkarmıştı. Tahripçilerin o günü seçmelerinin nedeni Pazartesi günlerinin, ilçenin genel pazarı olmasından ötürü, erkeklerin çoğunun şehirde bulunması hesabı üzerine yapılmıştı.⁶⁶

4 Eylül’de Turgutlu istasyonundaki gazhanenin, Yunan tahrip Postaları tarafından bilinçli olarak yakılması ile yangın başlamıştır. Yangının alevleri, patlamaları halkta büyük bir korku ve panik yaratmıştır. Üzüm hasadı nedeniyle Turgutlu halkının önemli bir bölümü bağlarındadır. Yunan ordusu bozgun nedeniyle çekilmeye başladığı için, kent ile bağlar arasında başıbozuk askerler bulunmaktadır. Ortalık mahşer yerine dönmüş ve her yeri Rum ve Ermeni talancıları sarmıştır.

Niyazi Dinçsoy’un babası ovada kalmış, aşar memuru olan ağabeyinin kılavuzluğunda anası, kardeşleri, yengesi ve yaşlı Kezban kadınla birlikte evlerinden çıkarak, tabakhanelerin bulunduğu yöreye doğru, tek sıra halinde, duvar diplerinden gizlenerek kaçmaya çalışmışlardır. Yangın nedeniyle yatsı namazlarını kılamadan, Hacı Zeynel Cami’inden, çıkan birkaç kişi, sağa sola kaçmıştır. Caminin bahçe duvarını dönecekleri sırada, burayı siper almış, eli silahlı Arnavut Zeynel ile karşılaşmışlar ve onun yanında biri baltalı ötekisi kürekli iki kişi daha olduğunu görmüşler ancak onların gece karanlığından kim olduğunu anlayamamışlardır. Arnavut Zeynel onlara nereye ve nasıl kaçmaları gerektiğini anlattıktan sonra, komşusu olan bir kadını nasıl kurtardığını da anlatmıştır. Arnavut Zeynel, yangın başlayınca, bir kadının kulaklarını yırtan bir haykırışıyla imdat diye bağırdığını duyduğunu, bu durum üzerine baltasını kaparak, komşusuna yardıma koştuğunu, komşusunun evini yakmak için gelen yangın postasından birinin, kadınına tecavüze yeltendiğini, kadının kucağındaki bebeğini sofaya fırlattıktan sonra kadının üzerine çullandığını ve kadının da yerde kıvranarak çırpındığını, bu durum karşısında baltasıyla kadına saldıran adamın kafasını parçaladığını, ötekilerinde malzemelerini bırakıp kaçtıklarını ve elindeki silahında öldürdüğü adamın olduğunu anlatmıştır.⁶⁷

⁶⁶ Dinçsoy, *Turgutlu’nun Dramı*, 351.

⁶⁷ Dinçsoy, *Turgutlu’nun Dramı*, 363.

Niyazi Dinçsoy ve ailesiyle birlikte, tabakhaneinin yanından daha doğudaki Hasan Çavuş'un zeytinli bağında saklanarak, geceyi orada geçirmişlerdir. Sabah olup ortalık ağarınca, her asma ağacının altından bir insanın çıktığını görmüşlerdir. Burada yangından ve Yunan mezaliminden kaçmaya çalışan, pek çok kadın, yaşlı, çoluk çocuk saklanmaya çalışmıştır. Saklandıkları yerde bütün gece, kirletilen kadın ve kızların feryat ve ağlamalarını duymuşlardır. Gün doğarken, kabile halinde Kargılı yolun kuytusundan faydalanarak ovaya doğru yürümeye koyulmuşlardır. Niyazi Dinçsoy'un anası hamile olduğu için, iki yaşındaki kardeşini o taşımıştır. Demiryoluna geldiklerinde, bu yolun geri çekilen kılıç artıkları ile tıkanıp görünce, demiryolunun altındaki köprünün dere yatağından, sürünerek, yine Kargılı yolun devamınca ovaya kaçmışlar ve bu yol bitince de, babasının bulunduğu yassı geçitteki bağlarına ulaşmayı başarmışlardır.

6 Eylül 1922 Çarşamba sabahı, dağınık ve başıbozuk halde kaçan, Yunan askerlerinin saldırısına uğramışlar ve değerli eşya, para, saat ve ziynet eşyaları çapulcu Yunan askerleri tarafından alınmıştır. Bu gurup tarafından ağabeyi ve birkaç erkek de kılavuz olarak götürülmüş ve birkaç saat sonra gelen ordu birliklerimiz tarafından Yunan askerleri esir alınmıştır.⁶⁸

7 Eylül 1922 Perşembe sabahı, erkenden, saklandıkları yerden çıkarak, Kasaba'ya doğru yürümeye başlamışlar, tabakhaneler arasındaki yola gelince, yolun kenarındaki dut ağacının gölgesinde, iki ceset görmüşlerdir. Bu cesetlerden birisi alnının ortasından kurşunlanmış Arnavut Zeynel'dir. Arnavut Zeynel'in, sırtüstü yattığını, gözlerinin açık olduğunu adeta vazifesini yapmanın vermiş olduğu saadet ile şehit olduğunu belirtir.⁶⁹

Mehmet Tüzel Gökyayla ise, Arnavut Zeynel'in 7 Eylül 1922 tarihinde Turgutlu yangınında şehit olmadığını, 1957 yılında Arnavut Zeynel'in kadını Yunanlılar'ın elinden nasıl kurtardığını dedesine anlattığını ve kendisinin de bu anlatımı dinlediğini belirtmektedir. Ayrıca Arnavut Zeynel, Turgutlu'daki Küllük'e Yunan tahrip taburlarını sokmayarak, buraların yakılmasını önlemiştir.⁷⁰

⁶⁸ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 351-352.

⁶⁹ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 363.

⁷⁰ Arnavut Zeynel, 1962 yılında vefat etmiştir. Mehmet Tüzel Gökyayla, "Yunan'ı Küllüğe Sokmayanlar ve Yaktırmayanlar", *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri* 1, Ed. Muzaffer Tepekaya, v.dğr., Turgutlu: Turgutlu Belediyesi Yayınları (2018): 173-176. Ayrıca Niyazi Dinçsoy, 4-5 Eylül 1995 yılında Turgutlu'da düzenlenen sempozyumda, Arnavut Zeynel hakkında Hüseyin Akgül tarafından Hacı Zeynel adı yakıştırılarak, bir evliya menkıbesi gibi yorumladığını ve bu durumunun tamamen yanlış olduğunu belirtmektedir. Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 363.

Arnavut Zeynel'in Turgutlu yangınında yaptığı önemli bir kahramanlıktır. Niyazi Dinçsoy'un onun şehit olduğunu belirtmesine karşın, Mehmet Tüzel Gökyayla onun, 1962 yılında vefaatt ettiğini belirtmektedir. Niyazi Dinçsoy'un, bu konuda yanılmaktadır.

7 Eylül Günü, düşmanı demiryolu doğrultusunda batıya süren kuvvetlerimiz, öğleye doğru tabakhanenin sağından kente girmiş ve kasabanın yanmamış evlerinin arasındaki tek caddeden ilerleyerek, kapılarının önünden geçmişlerdir. Turgutlu'yu işgalden kurtaran Türk ordusunu karşılarında görünce büyük sevinç yaşamışlardır. Geçen askerlere, pekmez şerbeti ikram etmişlerdir. İkindiye doğru, Akıncılar Müfrezesi'nden, Turgutlulu Kuvayı Milliyeci Zahit Zühtü (Akıncı) ile Rıza (Çetin) beyler atları üzerinde, başlarında kalpak, göğüslerinde dürbün, bellerinde kılıçlı, olarak "Zafer Anıtı" görünümünde evlerinin olduğu sokağa gelmiş ve Dinçsoy'un babasıyla karşılaşınca atlarından hemen inerek, ona sarılıp elini öpmüşler ve hocaları İsmail Hakkı Bey ile gözyaşları içinde büyük bir coşku içinde kucaklaşmışlardır. Her iki tarafta birbirlerine, "Sizlerin himmet ve gayretlerinizle vatan kurtuldu" sözlerini söylemişlerdir. Akşama doğru, evlerine Turgutlulu Binbaşı Opr. Dr. İsmet Bey'de gelmiş ve benzeri karşılama tabloları yaşanmıştır.⁷¹

Niyazi Dinçsoy, Turgutlu'daki başıbozuk askerle, yerli Rum ve Ermenilerden oluşan tahrip taburlarının yaptığı katliamları Rum, Yunan ve Helenizm ırkına özgü yobazlık ve vahşetin, yetmiş yıl sonra hatırlanabilen örnekleri olarak belirtmektedir.⁷²

Turgutlu yangınında, kiliselere dokunulmamıştır. Sadece şimdiki hükümet konağı olan yerde bulunan Ortodoks Kilisesi'ni birkaç kasabalı, merakla pencerelerinden gözetlerlerken, yerde katlanmış halılarda bir kıpırdanma görmüşlerdir. Sayıları bilinmeyen fakat 7-8 Ermeni ve Rum oldukları tahmin edilen⁷³ bu kişilerin, düşmanlık maksadıyla saklandıklarını düşünen halk, 7 Eylül 1922 Perşembe günü öğleden sonra Ortodoks Kilisesi'ni ateşe vermiştir. Kilisenin bodrumunda saklanan birkaç Ermeni, ateşin etkisiyle kilisenin içinde çırpınarak yanmıştır.⁷⁴

Turgutlu kasıtlı olarak Yunan ordusu tarafından yakılmasından sonra, halk öfkeye kapılarak intikam duygularıyla davranarak kiliseyi yakmıştır.

⁷¹ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 363-364.

⁷² Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 354.

⁷³ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 354.

⁷⁴ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 362. Dinçsoy, bu olayın kendisine anlatıldığını belirtir.

Türk Ordusu, 7 Eylül 1922 günü Turgutlu'ya girmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı, Bodos adlı bir Rum fabrikatörün bahçesine (şimdiki Karpuz Kaldıran Parkı) kurulmuştur.⁷⁵

Turgutlu Belediyesi, kurtuluştan 14 yıl sonra, 7 Eylül 1936 tarihinde bu tarihi olayın anısına, Karpuzkaldıran Parkı içinde bir anıt açmıştır: Anıtta şu sözlere yer verilmiştir: “*Sonrasız Türk! Yüce Atatürk, başbuğu bulunduğu ordumuzca, Güzel İzmir'in düşman elinden nasıl kurtulacağını ve yapılacak süel (askeri) hareketlerin nasıl yedeneceğini, işte bu yerde, 7 Eylül 1922'de kararlaştırdı ve yüksek komutanlarına gereken emri verdi. Turgutlu Urayı (Belediyesi), ilçenin kazandığı bu tarihsel şerefi yaşatmak için bu Anıtı, Ulusun güneşli yarınlarına armağan bıraktı.*”⁷⁶

Turgutlu Belediyesi'nce dikilen bu anıt, Turgutlu'nun işgalden kurtulması ve Gazi Paşa'nın Turgutlu'da konaklamasının anısına yapılmıştır.

Turgutlu yangınında yüzyılların devlet arşivi, trilyonlarca liralık servet, Rüştüye Okulu, Paşa, Dereköy, Pazar ve Limoncu camileri ile medreselerindeki elyazması kitaplar tamamen yok olmuştur. Yarı yanmış kitap sayfaları haftalarca göklerde uçuşmuştur.⁷⁷ Yunanlılar tarafından Kasaba'da kaç kişinin şehit edildiği bilinmemektedir.⁷⁸

Niyazi Dinçsoy'un yangından sonra Turgutlu'da harabeleri dolaşırken, arada sırada kalabalıklara rastladığını, Kasabalıların eski yıkık harabe kalıntıları arasında, taşların üzerine oturduğunu, yokluk, evini barkını ailesini, kaybetmenin vermiş olduğu acı nedeniyle düşüncelere daldığını belirtmektedir.

Büyük Taarruz'dan sonra Yunanlılar, Turgutlu'dan çekilirken taş üstünde taş bırakmadan Turgutlu'yu yakarak, korkunç bir yıkıma uğratmışlardır. Bu kadar acıya dayanamayan halk, *Ah Kasaba Ağıtı*'nı yakmıştır.

Ah Kasaba Ağıtı⁷⁹

Yandı bizim cangâhımız,
Çıktı semâya, ahımız,
Sendin bizim penâhımız,
Ah Kasaba, âh Kasaba...
Sen kül oldun, baştan başa!

⁷⁵Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 362.

⁷⁶ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 372; Özbaran, *Küllerinden Doğan Kasaba Turgutlu*, 49.

⁷⁷ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 354.

⁷⁸ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 356.

⁷⁹ Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, 358-359.

Ey gülistan, Bülbül sefâ,
Dağı taşı, altın ova,
Sen ne oldun, güzel yuva
Ah Kasaba, âh Kasaba...
Sen kül oldun, baştan başa!

Altın oluk, gümüş suyun,
Nur idi hep, câmilerin
Çağlayan su gözyaşı mı?
Ah Kasaba, âh Kasaba...
Sen kül oldun, baştan başa!

Ey nuru gözü milletin,
Yandı gönül, senin için,
İşte! Çıplak öksüzlerin.
Ah Kasaba, âh Kasaba...
Sen kül oldun, baştan başa!

Turgutlu halkı, huzur içinde yaşadıkları, her yeri bereketli olan can evleri kasabanın, yangın nedeniyle başta başa yandığını, bu nedenle feryatlarının göklere yükseldiğini; Kasaba'nın yangından sonra tanınamayacak hale geldiğini, bu acı olaydan sonra, insanların aç, çıplak ve evsiz kaldığını, Kasabalıların yaşadıkları zulmü, acıyı ve yakarışlarını“*Ah Kasaba Ağıtı*” ile dile getirdikleri anlaşılmaktadır. Kasaba yangını, Kasaba halkının başına gelmiş çok büyük bir felakettir. Bu durum onların hayatında, telafisi imkânsız izler bırakmıştır

Sonuç

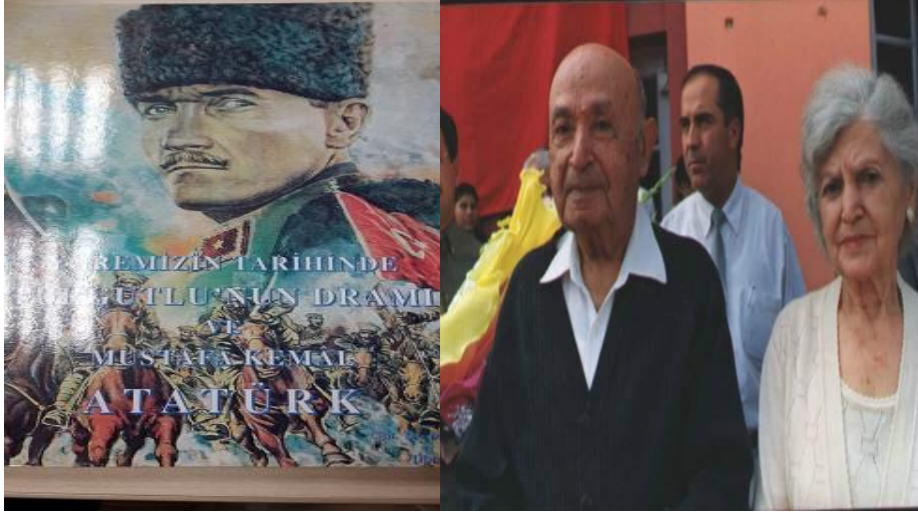
1914 yılında doğan Niyazi Dinçsoy'un hayatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu olumsuz koşullardan etkilenmiştir. Yunan Ordusu'nun Manisa ve ardından da Turgutlu'yu işgal etmesi sonucu, Turgutlu üç yılı aşkın bir süre Yunan zulüm ve işgaline maruz kalmıştır. Yunanlılar, Kasabayı işgal edince, Kasaba'da yaşayan Ermeni ve Rumlar tarafından büyük sevinç ile karşılanmıştır. Yunanlılar, işgal süresince ellerinden gelen bütün zulümleri yapmışlardır. Kasaba'nın Yunanlılar tarafından kasıtlı ve bilinçli olarak yakılması, halkın katledilmesi olayı, çok acı hatıralar bırakmıştır. Kasaba tarihindeki bu acı olayların bilinmesi, toplumsal birlik beraberliği artıracığı gibi, Milli Mücadele'yi gerçekleştiren, bu uğurda can veren kahramanlarında ne kadar önemli bir vazife üstlendiklerini ortaya koyacaktır.

Niyazi Dinçsoy, Kasaba'nın başına gelen acı olaylara, cesurca ışık tutarak, bugün unutulmuş ya da utanıldığı için unutul(tur)mak istenen acı hatıraların, yok olup gitmesinin önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bu yönüyle Milli Mücadele'nin gerçek yüzünü, Turgutlu boyutunda ortaya koymuştur. Milli Mücadele döneminde yaşanan bu acı olaylar, onları yapanlara karşı kin ve düşmanlık beslemek için olmasa da, vatanın nasıl ve hangi şartlarda kazanıldığını açıkça göstermesi bakımından önemlidir.

Ekler:

EK 1: Mustafa Niyazi Dinçsoy'un
“Yöremizin Tarihinde Turgutlu'nun
Dramı ve Mustafa Kemal Atatürk” kitabı.

EK 2: Niyazi Dinçsoy eşi
Perihan Hanım ile birlikte.

EK 3: Mustafa Niyazi Dinçsoy'un notalara aldığı “Ah Kasaba Ağıtı”, Dinçsoy, *Turgutlu'nun Dramı*, s.360.

Ah Kasaba (Ağıt)

Ses ve Sözü: ?
Dertleyen:
Dr. M. Niyazi Dinçsoy

♩ : 82 Swing
Ses : Clarinet
Akor : Sol minör

Yan- di bi- zim can gâ- hı mız Çık tı se- ma-
Ya â- hı mız, Sen- din bi- zim Pe nâ- hı mız. Ah Ka sa- ba
Ah Ka sa ba, Sen külöl dün baş- lan ba sa.

Kaynaklar

AKÇİÇEK, E., ve KARAYAMAN, M., *Prof. Dr. Fethi Serter Hayatı ve Eserleri*, İzmir: Egetan Basımevi, 2010.

AS, B., 2018, “Turgutlulu Dr. Mustafa Niyazi Dinçsoy’un Hayatı ve Eserleri” *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*, C. 1, Ed. Muzaffer Tepekaya, v.dğr.,Turgutlu: Turgutlu Belediyesi Yayınları(2018):67-86.

AVAN, H., *Onların Hikâyesi*, Manisa: Kültür Sanat Kurumu Yayını, 2005.

BERBER, E., “Yunan İşgali Geldikleri gibi Gidemediler”, *NTV Tarih*, sy.4(2009):28-36.

BİLGİ, N.,“Manisa Tarih ve Kültürünün Âbide İsmi Nihat N. Yörükoğlu ve Çağatay Uluçay’la Mektuplaşmaları”, *Manisa Dergisi*,sy. 28(2004): 70-88.

ÇELEBİ, M.,“İtalyan Belgelerine Göre Saruhan Sancağı’nda Yunan İşgali”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXI*, sy.1, (2016): 115-128.

DİNÇSOY, M. N.,*Yöremizin Tarihinde Turgutlu’nun Dramı ve Mustafa Kemal Atatürk*, Manisa Turgutlu İlçe Halk Kütüphanesi, demirbaş, tasnif, 12651 956. 2. Byy. : 1-479.

DİNÇSOY, N., *Gerçek ve Klasik Çin Akupunktur Bilimi Cilt 1*, İzmir: Atik Matbaası, 1998.

ERGÜL, T., “Turgutlu’nun Kısa Tarihi ve Kurtuluş Savaşı’ndaki Yeri”, *Manisa Dergisi*,sy.10 (1995): 17-31.

ERGÜL, T., *Kurtuluş Savaşı’nda Manisa*, Ankara:Kebikeç Yayınları, 2007.

GÖKÇEN, M. L., Mehmet Lütfullah Gökçen’in Anıları, (Daktilo Metin), Manisa:1974-1975.

GÖKMEN, O., *Diplomasi*, İstanbul: Yamaç Ofset,2006.

GÖKYAYLA, M. T., “Yunan’ı Küllüğe Sokmayanlar ve Yaktırmayanlar”, *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri C.1*, Ed. Muzaffer Tepekaya, v.dğr., Turgutlu: Turgutlu Belediyesi Yayınları (2018):173-182.

HOCAOĞLU, D., *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, İstanbul: Berekat yayınları, 1985.

KARAYAMAN, M., “Yüzbaşı Süleyman Süruri (Emekçil) Bey’in Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye Hareketi’nin Ortaya Çıkmasındaki Hizmetleri” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 55(2014): 83-108.

KAYGUSUZ, B. N., *Bir Roman Gibi*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2002.

MC CARTHY, J., *Ölüm ve Sürgün*, Çev: Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1998.

MİLAS, H., *Göç*, Çev: Damla Demirözü, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

NEYZİ, L., *Ben Kimim? Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, Çev: Hande Özkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

ÖZBARAN, S., *Küllerinden Doğan Kasaba Turgutlu*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2013.

SOFUOĞLU, A., “İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C 8, sy. 29(2002), 131-142.

SONYEL, S., “İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922)”, *Bellekten*, sy. 272(2011): 191-204.

ŞARMAN, K., “Manisa’da Yangın Müfrezeleri”, *Popüler Tarih*, sy. 44, (2004): 14-15.

UĞURLU, M. C., “1993 Üniversite Reformu Kuşağından Bir Büyük Hekim Prof. Dr. Nusret H. Fişek (1914-1990)”, *Toplum ve Hekim* 9, sy. 63(1994): 85-92.

ULUÇAY, Çağatay. ve GÖKÇEN, İbrahim., *Manisa Tarihi*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, Manisa Halkevi Yayınları, 1939.

YAZMAN, A.T., *Atatürk’le Beraber Devrimler, Olaylar, Anılar (1919-1939)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

YÖRÜKOĞLU, M. N., *Manisa Yangını Triumvira Müsellese yahut Üç günlük Tahrip Altı Asırlık Bir İmar*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk-Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2002.

İnternet Kaynakları

<https://avarchives.icr.org/Film/5436> (20.04.2018).

<https://avarchives.icr.org /Film/5435>(20.04.2018).

Sözlü Tarih Görüşmeleri

Metin Sert ile 19. 05. 2016 tarihinde görüşme yapılmıştır.

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Şubeleri ve Bağlı Kuruluşları*

Bilal Altan**

Mehmet Akbaş***

ORCID: 0000-0002-0194-3516

ORCID:0000-0001-2345-6789

Ercan Çağlayan****

ORCID:0123-6547-8912-2125

Öz

Osmanlı Devleti, imzaladığı Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Mütareke'nin sağladığı imkânla Osmanlı topraklarında, başta İngiltere olmak üzere savaşın galibi devletlerce gerçekleştirilen işgaller, yeni bir siyasi alan oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin akıbetinin belirsizliğinde yeni siyasi alan, Kürtlerin de içinde bulunduğu farklı etnik unsurlarda ayrılıkçı düşünceler doğurmuştur. Kürtler, Mütareke öncesinde İslami ve Osmanlılık kimliğini yoğun bir şekilde benimserken; Mütareke sonrasında, Kürtlerin özellikle İstanbul merkezde yaşayan aydın kesim ve ileri gelenlerin bir kısmında, Osmanlılık kimliğinin zayıfladığı bir süreç yaşanmıştır. Bu süreçte söz konusu kesim, etnik kimliğe dayalı devlet kurma çabasında farklı hizipleri bünyesinde toplayan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kuruluşunda yer almıştır. İstanbul merkezli Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin; İstanbul'da kendisine bağlı kuruluşları bulunmaktaydı. Bağlı kuruluşlarla Kürtlerin siyasi temsiliyetini sağlamak, Kürt dili, edebiyatı, tarihi üzerine incelemeler yapmak, kadınların örgütlenmede rol almasına destek sunmak ve sâire amaçlanmıştır. Diğer taraftan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin, Kürt yoğunluklu bölgelerde şubeler açtıkları görülmektedir. Şubelere yüklenen misyon, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin amacına ulaşması için Kürtler arasında kitlesel destek sağlamak ve bu desteğe dönük bilinç oluşturmaktır. Bu makalede, özellikle arşiv belgeleri ve süreli yayınlardan yararlanmak suretiyle ve geniş bir literatür çalışmasıyla Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin hem bağlı kuruluşlarının hem de şubelerinin hangileri olduğu, ne gibi girişimlerde bulunduğu belirlenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Şube, Bağlı Kuruluşlar, Mütareke Dönemi, Anadolu Hareketi.

Gönderme Tarihi: 19/02/2019

Kabul Tarihi:22/03/2019

*Bu makale; yazarın "Kürdistan Teâlî Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, E-Posta:altanbil@gmail.com

***Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-Posta: makbas72@hotmail.com

****Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: caglayanercan@gmail.com

The Branches And Affiliations Of The Kurdistan Forward Society

Bilal Altan

ORCID: 0000-0002-0194-3516

Mehmet Akbaş

ORCID:0000-0001-2345-6789

Ercan Çağlayan

ORCID:0123-6547-8912-2125

Abstract

The Ottoman State withdrew from the World War I by signing the Armistice of Mudros. Making the use of the chance provided by it, the occupations realized soon after in the Ottoman territories by the winners of the war, especially by England, had created a new political space. This new political space in the uncertainty of the fate of the Ottoman State created separatist ideas in different ethnic groups including Kurds. This was a period in which among some of the intellectuals and notable Kurds, especially those of living in the center of İstanbul, Ottomanism declined after the armistice, in spite of the fact that Kurds before the armistice internalized the Islamic and Ottomanism identity. Within that period, the mentioned groups played a role in the establishment of the Kurdistan Forward Society, which embodied various factions to establish a state based on ethnic identity. Based in İstanbul, the Kurdistan Forward Society had affiliate associations. Undertaking political representation of the Kurds, making studies on Kurdish language, literature, history, and supporting women to take role in the organization were some of the activities that were aimed to realise by the affiliated organizations. On the other side, it is seen that the Kurdistan Forward Society opened branches in the heavily Kurdish populated regions. The branches undertook the mission of providing a mass support among the Kurds and creating awareness in order to realize the aims of the Kurdistan Forward Society. This study aims to determine the affiliates and branches of the Kurdistan Forward Society and what kind of activities they carried out by utilizing document archiving, periodicals and conducting a extensive literature review.

Keywords: Kurdistan Forward Society, Branch, Affiliations, Armistice Period, Anatolian Movement.

Received Date: 19/02/2019

Accepted Date: 22/03/2019

Общество по улучшению положения Курдистана, его филиалы и связанные с ним организации

Резюме

Османская империя вышла из Первой Мировой Войны с подписанием Мондросского мирного соглашения. Благодаря возможности, предоставленной перемирием, оккупация на территории Османской Империи, осуществленная странами, одержавшими победу во главе с Англией, создала новое политическое пространство. В условиях неопределенности судьбы Османской империи новая политическая сфера породила сепаратистские идеи в различных этнических группах, включая курдов. До соглашения курды принимали Исламскую и Османскую идентичность, то после соглашения, в особенности после перемирия у некоторых интеллектуалов и видных деятелей, живущих в центре Стамбула, был период ослабления османской идентичности. В этом период различные группы приняли участие в создании «Общества по Улучшению Положения Курдистана», который представлял различные фракции в попытке создать государство, основанное на этнической идентичности. Расположенный в Стамбуле центр «Общества по Улучшению Положения Курдистана» имел свои связанные организации в этом же городе. Связанные с обществом организации осуществляли политическое представительство Курдов, исследования в области языка, литературы и истории, оказывали помощь женщинам принять участие в организации. С другой стороны, в областях густонаселенных курдами наблюдалось открытие филиалов «Общества по Улучшению Положения Курдистана». Миссией филиалов было осуществление массовой поддержки среди курдов и повышение осведомленности об этой поддержке для достижения цели «Общества по Улучшению Положения Курдистана». Целью данной статьи является, при помощи использования архивированных документов и периодических изданий, а также обширной литературы, определение и разъяснение связанных организаций и филиалов «Общества по Улучшению Положения Курдистана» и выполненных ими дел.

Ключевые слова: Общество по Улучшению Положения Курдистана, Филиал, Связанные Организации, Период Соглашения, Анатолийское Движение.

Получено: 19/02/2019

Принято: 22/03/2019

Giriş

Osmanlı Devleti açısından I. Dünya Savaşı'nı sonlandıran Mondros Mütarekesi'nin, Devletin toparlanabilmesi ve savaşın yol açtığı tahribatı gidermesi bakımından bir fırsat sunamamasının nedenleri arasında, Mondros Mütarekesi'nin ağır şartları ve başlayan işgaller bulunmaktaydı. Mütareke Dönemi'nin kendine has siyasi ortamı, Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki etnik kesimlere, bağlılık ya da ayrışma temelinde bir platform sunmuştur. Bu platformda, cemiyet kurup örgütlenmeye giderek, kendisini hissettiren unsurlardan biri Kürtlerdi.

Kürtler açısından Mütareke Dönemi'nin ve Kürt milliyetçi faaliyetlerinin merkezi konumundaki örgütlenme olan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin yasal kuruluşuna dair üç önemli veri bulunmaktadır: Birincisi, Emniyet-i Umûmiyye Müdürlüğü'nce hazırlanıp Dâhiliyye Nezâreti'ne verilen ve cemiyetlerin kuruluş tarihini, amacını, idare heyetini gösteren listedir. İlgili listede Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kuruluş tarihi; “17 Kânûn-ı evvel sene 1334” [17 Aralık 1918] şeklinde geçmektedir.¹ İkincisi, İstanbul Valiliği'nin Dâhiliyye Vekâleti'ne yazdığı 27 Nisan 1939 tarih ve 6733/7454 sayılı gizli bir yazıdır. Yazıda, Şubat 1919'da İstanbul'da Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kurulduğu belirtilmektedir.² Üçüncü veri ise Dâhiliyye Nâzırı Ali Kemal Bey'in Sadâret'e verdiği 11 Mayıs 1335 tarihli yazıdır. Sadâret'e sunulan adı geçen yazıda Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kuruluşuna ilişkin şu ifade yer almaktadır: “*Â'yândan Seyyid Abdülkadir Efendi Hazretlerinin taht-ı riyâsetlerinde zevât-ı ma'lûmeden mürekkebe olarak Der-sâdet'te teşekkül eden ve 17 Kânûn-ı evvel 1334 târihinde ale-l-usûl ilm ü haber i'tâ edilmiş olan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ne...*”³ Anlaşılan resmi makamlarca Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kuruluş tarihi belirlemede, Cemiyetin vesikasının alındığı gün baz alınmıştır. Kürdistan Teâlî Cemiyeti, kuruluş bildirisini Dâhiliyye Nezâreti'ne verdiği 17 Aralık 1918'e kadar henüz yasal bir statü kazanmamıştır. Yasal statü kazanmasının, Dâhiliyye Nezâreti'nce 19 Şubat 1919 tarih ve 74 sayılı karara binaen, Cemiyetin kuruluşuna onay verilmesiyle gerçekleştiği söylenebilir.

Dönemin resmi kayıtları, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kuruluş amacını; “*Kürdistan sekenesinin hukuk-i meşrûasının muhâfaza ve maârif ve iktisâdiyyât ve ictimâiyyâtının teâlî ve inkişâfına hâdim olmak maksadiyle...*”⁴ diye vermektedir.

¹ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 (Sayfa 8/a).

² Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, Cilt 2, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1975, 53.

³ BOA, BEO 4579/343409/1, 19 Haziran 1919.

⁴ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 (Sayfa 8/a).

Kürdistan Teâlî Cemiyeti nizamnamesinin 1. maddesinde: “*Kürdlerin menâfi-i umûmiyyesinin te’min ve teshîli inkişâfı maksadiyle...*”;⁵ ikinci maddesinde ise: “*Cemiyet maksadına vüsûl için, her lisânda yevmî ve mevkût gazete, risâle ve kitâblar neşr ve mütalâahaneler, mektebler ve matbaalar te’sîs edecek ve gece dersleri, konferanslar verecek ve münâsib yerlere hey’et-i irşâdiyyeler gönderecek ve her nev’i müessesât-ı hayriyye ve ictimâiyye vücûda getirecektir.*”⁶ denilmektedir. Resmi kuruluş vesikası ile Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin nizamnamesinde çizilen amaçsal çerçeve, Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin siyasi hüviyetine ilişkin bir ipucu sunmamaktadır.

Kürdistan Teâlî Cemiyeti nizamnamesinin birinci maddesinde şube teşkiline ilişkin: “*... Kürdistan’da ve ind-el-hâce sâir yerlerde şu’beler küşâd edecektir...*”⁷ hükmü yer almıştır. Cemiyet nizamnâme-i dâhilisinde: “*Cemiyetin Kürdlerle meskûn her vilâyet, livâ, kazâ ve hâiz-i ehemmiyyet nâhiye merkezlerinde birer şu’besi vücûda getirilecektir.*”⁸ denilirken; Cemiyet yayınladığı bir beyannamesinde: “*Kürd cihânını şâmil olan hareket-i milliyyemizin medar-ı istinâdı olacak Kürdistan Teâlî Cemiyeti şubâtının her şehirde sûret ve intizâm ile te’sîsi menâfi-i hayatiyyemiz îcâbâtındandır.*”⁹ vurgusu yapılmıştır. Nizamname, nizamnâme-i dâhili ve beyanname doğrultusunda Kürt yoğunluklu coğrafyaya dâhil olduğu kabul edilen birçok yerde şubeler açılmıştır.

Nizamnâme-i dâhilide, şubelerin biri “*vezâif-i esâsiyye*” diğeri “*vezâif-i umûmiyye ve resmîyye*” diye iki türlü görevi olduğu belirtilmiştir. Şubelerin esas görevi kapsamında, kendi merkezlerinde yerleşik Kürtlerin ilmen, ahlaken ve ruhen yükselme ve ilerlemesi için vaazlar, konferanslar, müsamereler tertiplemek suretiyle hizmet etmek, eğitim amaçlı dini ve ictimai risaleler yayınlamak, yardıma muhtaç olanları himaye etmek gibi hususlar yer almaktadır. Genel ve resmi görevi ise yapılan iş ve işlemleri rapor ederek merkeze sunmaktır.¹⁰

Kürdistan Teâlî Cemiyeti reisi Seyyid Abdülkadir’in, Kürtlerle meskûn bölgelerde şube teşkili için Emin Ali Bedirhan ile birlikte bizzat inisiyatif aldıkları, imza attıkları 30 Ocak 1919 tarihli bir telgrafnameden anlaşılmaktadır. Siirt eski mebusu Tilloyi Şeyh Nasreddin ve birkaç kişiye daha ulaştırılan telgrafta, kendilerinden şube teşkili için gönderilen program doğrultusunda hareket etmeleri istenmekteydi.¹¹

⁵ *Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi*, 1.

⁶ *Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi*, 1.

⁷ *Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi*, 1.

⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 220.

⁹ *Serbestî*, “Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin Beyân-nâmesi”, 28 Nisan 1919.

¹⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, 221.

¹¹ BOA, BEO 4579/343409/9, 11 Mayıs 1919.

Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin yayın organlarından biri konumundaki *Jîn*'in 9 Mart 1920 tarihli nüshasından, genel merkezce kabul gören 19 şubenin kurulmuş olduğu¹² ve iletişim için merkezle şifrelerle bağlantı kurdukları anlaşılmaktadır.¹³ Cemiyet üyelerinden Memduh Selim Bey, Kürdistan Teâlî Cemiyeti merkezindeki söyleşisinde, Kürdistan'da kurulan şubelerin bölgede sükûnetin korunmasındaki tesirlerine vurgu yapmaktadır.¹⁴ Diyarbakir, Ma'mûret-ül-azîz ve Bitlis vilayetlerinde açılmasına resmen izin verilen şubeler, İstanbul'dan getirtilen nizamname ve Cemiyete ait mühürlerle faaliyete geçmişlerdir.¹⁵

1. Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Şubeleri

1.1. Diyarbakir Şubesi

Diyarbakir,¹⁶ Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında mühim bir yer edindiği¹⁷ gibi şark vilayetlerinin siyasal açıdan merkezini oluşturmaktaydı. Siyasi fikir ve eylemleriyle çevresine her zaman tesir edebilecek potansiyeli haiz Diyarbakir için Kurmay Albay Halit Bey: "*Mütâreke devrinde Kürdçülüğün Kâbesi*" yakıştırmasında bulunmuştur.¹⁸ Hareketli bir entelektüel hayatı haiz Diyarbakir'deki Kürt aydın çevresi, İstanbul'a göre çok daha açık milliyetçi ifadeler kullanıyordu.¹⁹ Kürt milliyetçi potansiyeli, Diyarbakir'i Osmanlı Devleti ve Anadolu Hareketi²⁰ açısından kontrol altında tutulması gereken bir merkez kılmaktaydı.

İstanbul merkezli Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kuruluşunda güçlü ve nüfuzlu Kürt aileleri rol oynarken, Cemilpaşazâdelerin²¹ bu süreçte ikinci planda kaldığı

¹² *Jîn*, 33, 9 Mart 1920.

¹³ Cemiyet üyelerinden Seyyid Mehmed, şarktaki şubelerle iletişim için şifreler yaptıklarını, ancak bunları kullanamadıklarını belirtmektedir. Bu konuda bk. *Vakit*, "Kürd Cemiyeti'nde Kimler İstiklâl, Kimler Muhtâriyyet Taraftarıymış?", 19 Mayıs 1925.

¹⁴ *Jîn*, 21, 18 Haziran 1919.

¹⁵ Ziya Göğem, *Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü*, (1954), 1: 63.

¹⁶ Amid, Amidi, Amida, Augusta, Kara-Amid, Karakale, Karacakale, Hamîd, Karahamîd, Diyar-Bekr, Diyarbakir kente dair tarihsel süreçteki farklı adlandırmalar olup kentin adı, 10 Aralık 1937 tarih ve 7789 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile "Diyarbakır" olarak değiştirilmiştir. Bu konuda bk. Ercan Çağlayan, "*Tek Parti Dönemi'nde Diyarbakır (1923-1950)*", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012, 1-13. Zamansal çerçevesinden dolayı çalışmada Diyarbakir ismi tercih edilmiştir.

¹⁷ Ercan Çağlayan, Kürt Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Diyarbakir'deki Yansımaları (1908-1923), *Tarihte Kürtler ve Kürdistan: Osmanlı Dönemi Uluslararası Sempozyum* (Mardin Artuklu Üniversitesi & Selahaddin Üniversitesi-Erbil, 16-18 Nisan 2013), 4.

¹⁸ Göğem, *Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü*, 67.

¹⁹ Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, çev. Nevzat Kıraç, Bülent Peker, Leyla Keskiner v.d. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, 125.

²⁰ Anadolu Hareketi, Mustafa Kemal liderliğinde ve halkın desteğiyle İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarında başlattıkları işgallere karşı direnen ve gelişen hareketin genel adıdır. Anadolu Hareketi; İtilaf Devletleri dışında Osmanlı hükümetlerine, aralarında Kürdistan Teâlî Cemiyeti, bağlı kuruluş ve şubelerinin yer aldığı tüm muhalif kesimlere karşı yoğun bir mücadele vermiştir.

²¹ Cemilpaşazâdeler adını Diyarbakirli Ahmed Cemil Paşa'dan almaktadır. Ahmed Cemil Paşa, 1837 yılında Diyarbakir'de doğmuştur. Hafız Mustafa Efendi'nin oğludur. Osmanlı Devleti'nde Diyarbakir,

söylenbilir. Ancak Diyarbekir Kürd Kulübü veya Diyarbekir Kürdistan Cemiyeti büyük ölçüde Cemil Paşa ailesinin teşebbüslerinin bir sonucuydu. 13. Kolordu Kumandan Vekili Ahmed Cevdet, 9. Ordu Müfettişliği'ne gönderdiği şifrede, Diyarbekir şubesini kastederek: “*Kürd Kulübü’nde âmil-i müessir olanlar Cemilpaşazâdelerdir.*”²² demektedir.

Şeyh Ahmed Gülşeni Tekkesi’nde babası Kasım Bey’den destek almak suretiyle Ekrem, Cerciszâde Fikri ve Ganizâde Reşad’ın çabalarıyla Diyarbekir Vilâyeti’nden de izin alınarak, halkın dört bini bulan geniş katılımı ile büyük bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Katılımın yüksek olması için hatırı sayılır kişilere davetiyeler gönderilmiş, şehrin çeşitli yerlerine ilanlar asılmıştır.²³

Toplantıda; İstanbul’un yabancı devletler tarafından işgal edildiği, Osmanlı Devleti’nin artık yıkıldığı, bütün Kürtlerin birleşmesi gerektiği, aksi takdirde Kürdistan’ın Ermenistan gibi olacağı Hoca Hamdi Efendi gibi konuşmacılar tarafından dile getirilmiştir. Hatta Hoca Hamdi Efendi’ye göre: “*Cismi Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye kangren olmuş ve bu korkunç hastalık bütün Osmanlı ülkesini sarmak üzeredir. Kangren olmuş bu uzvun yegâne halâs çaresi bıçaktır. Uzvun kangrenli kısmını kurtarmak lâzımdır.*”²⁴

Toplantının bitip kalabalığın dağılmasından sonra Kürt milliyetçiliğini benimsemiş, ulema, eşraf, tüccar ve gençleri kapsayan kırk kadar kişi, toplantının gerçek nedeni ve amacının bilincinde olarak müzakereyi başlatmışlardır. Kısa bir müzakereden sonra Kürt birliğini sağlamak, merkezi Diyarbekir olmak üzere siyasi bir cemiyet kurmak, vilayet ve diğer gerekli diğer makamlara başvurup resmi izin almak, Cemiyetler Kanûnu’na göre genel ve iç tüzükleri düzenlemek kararlarını almışlardır. Bu hususta görevlendirilen Reşid, Fikri, Ekrem ve Ömer tarafından vilayete başvurulup, gerekli izin alındıktan sonra Diyarbekir Kürdistan Cemiyeti kurulmuştur.²⁵

Siirt, Midyat, Kâhta, Yemen, Hudeyde gibi birçok yerde memurluk yapmıştır. Dördüncü rütbe Mecidi ve Osmani nişanları ihsan edilmiştir. 1902’de vefat etmiştir. Vefatında 11 oğlu, üç kızı vardı. Cemal Paşa, Diyarbekir’in en zenginlerinden biri olup, birçok köye sahipti. Aristokrat bir yapıyı haiz ailenin İbrahim, Cevdet, Kadri, Ekrem ve Şemseddin gibi fertlerinin bir kısmı Avrupa’da tahsil görmüşlerdir. Aile, şehirli Kürt seçkinlerini temsil etmektedir. Bu konuda bk. BOA, DH. SAİD. d 4/106; Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, , Ankara: Beybun, Yayınları, 1992, 8-11; Djene Rhys Bajalan, *Jön Kürtler*, çev. Burcu Yalçinkaya, İstanbul: Avesta Yayınları, 2010, 228.

²² *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Cilt 4, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996, 7.

²³ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, 27-28.

²⁴ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, 29.

²⁵ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, 30.

*Diyarbekir Kürdistan Cemiyeti çalışmalarına başlayıp ilerleme kaydedince, ilk merkez olan ev, dar gelmeye başlamış, bunun üzerine Diyarbekir’in kadim eşraflarından ve aynı zamanda Cemilpaşalarla

Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti'ne Kasım Bey'e ait olan bir ev tahsis edilerek, burasının Cemiyetin resmi merkezi olması sağlanmıştır. Kapısının üzerine Kürdistan Cemiyeti ismini taşıyan bir levha da asılmıştır.²⁶ Ertesi gün tekke toplantısının son oturumunu gerçekleştiren kişiler, davetle Cemiyet merkezine gelmiştir. İzinname ve nizamnameler okunup, Diyarbakir şehri ve Kürdistan'ın diğer şehirlerinde neler yapılması gerektiği görüşülmüştür. Ayrıca Ekrem, Reşad, Fikri ve Ömer'in yer aldığı Cemiyetin idare heyeti de oluşturularak reisliğe Ekrem seçilmiştir.²⁷ Diyarbakir Vali Vekili Faik'ten Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen telgrafta da, Cemilpaşazâde Ekrem Bey reis; Kasım, Doktor Fuad, Ganizâde Reşad, Doktor Cevdet, Cerciszâde Ragıp idare heyeti üyeleri ve Hacı Hamîdzâde Fikri kâtip olarak geçmektedir.²⁸ Sonradan Cemiyete mevki, nüfuz ve tecrübeleri ile yaşlı kimselerin dâhil olması üzerine, bu kişileri de kapsayan yeni bir idare heyetine ihtiyaç duyulmuştur. Cemiyet merkezine yapılan davete genel kurul üyelerinden üç yüz kişinin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda yeni idare heyeti seçilmiştir. Cemiyet reisi Kasım Bey, riyaset müşavirleri Hoca Hamdi Efendi ile Ganizâde Doktor Cevdet, reis muavini Ekrem Bey,²⁹ kasadar Kerim Efendi [Cerciszâde Abdülkerim], üyeler Ömer Reşid, Fikri Bey'lerdi. Heyet, biri propaganda diğeri neşriyat işleri ile uğraşmak üzere iki gruba ayrılmıştır.³⁰

Ekrem Cemil Paşa, Cemiyetin; Avukat Hacı Muhammed Efendi, Doktor Fuad, Palulu Şeyh Şerif ve Pirinccizâde Sıdkı Bey'in de aralarında bulunduğu toplumun farklı kesimlerinden beş yüzü geçen bir üye sayısına ulaştığını belirtmektedir.³¹ Diğer bir üye Doktor Fuad 300 civarında;³² Kadri Cemil Paşa, sadece Diyarbakir merkezden binden fazla mensubu olduğunu söylerken;³³ Göğem de, Cemiyete Kürt milliyetçiliği hayali ile yaşayan, cahil aşiret reislerinden çıkar peşinde koşanların bir kısmının da katılımıyla hatırı sayılır bir kitlenin destek verdiğinden bahsetmektedir.³⁴ Nusaybin, Savur, Silvan ve

akraba Çerkezzâdelerin iki katlı, geniş ve çeşitli salonları, odaları, bahçesi olan selamlık daireleri kiralanmıştır. Bu konuda bk. Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, 30.

²⁶ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, 30.

²⁷ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, 30.

²⁸ BOA, DH. ŞFR. 659/130/1, 28 Şubat 1920.

²⁹ Göğem, Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti idare heyetindeki Ekrem'i kâtip, Hacı Akdi'yi (Ahti) idare heyetinde arzuhalci olarak almıştır. Bu konuda bk. Göğem, *Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü*, 64.

³⁰ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, 31-32.

³¹ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, 31.

³² *Vakit*, "Doktor Fuad Kimdir, Ne Yapmak İstiyordu?", 7 Mayıs 1925.

³³ Zinnar Silopî (Kadri Cemil Paşa), *Doza Kürdistan*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2014, 62.

³⁴ Göğem, *Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü*, 64.

Lice’de kendisine bağlı şubeler açan Diyarbekir Kürdistan Cemiyeti, Maden, Ma’mûret-ül-azîz ve Malatya’dan da taraftar bulmuştur.³⁵

Dönemin Osmanlı mülki makamlarının yazışmalarında “*Kürd Cemiyeti*”,³⁶ “*Osmanlı Kürd Teâlî Cemiyeti*”,³⁷ “*Diyarbekir Kürd Teâlî Cemiyeti*”,³⁸ “*Diyarbekir Kürd Kulübü*”,³⁹ “*Osmanlı Kürd Teâlî Kulübü*”,⁴⁰ gibi farklı şekillerde isimlendirilen Cemiyet, esasında doğrudan İstanbul merkezli Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin bir şubesi hüviyetini haiz değildi ve her iki cemiyet birbirinden bağımsız olarak kurulmuştur. Diyarbekir Kürd Cemiyeti’nin ve kendisine bağlı şubelerinin, sonradan muhtemelen Nisan 1919 yılında Kürdistan Teâlî Cemiyeti’ne bağlandığı Serbestî’de yer alan bir haberden öğrenilmektedir. “*Diyarbekir’deki Kürd Kulüpleri*” başlığı taşıyan yazıda, durum şu sözlerle açıklığa kavuşturulmaktadır: “*Diyarbekir şehriyle mülhakâtında teşkîl eden Kürd kulüpleri, sûret-i hareket ve idâre hakkında ta’lîmât almak üzere İstanbul Kürdistan Teâlî Cemiyeti Merkez-i Umûmiyyesi’ne mürâcaât eylemişler ve Cemiyetimizce verilen cevâbta, diğer vilâyetlerde yapılan teşkîlât gibi, vilâyet dâhilinde bulunan kulüplerin vilâyet merkezinde müctemi’ hey’ete merbût bulunması, vilâyet merkezinin de İstanbul merkez-i umûmiyyesine rabtı iş’âr kılınmıştır.*”⁴¹

Diyarbekir Kürd Cemiyeti’nin, Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nden bağımsız olduğu hükmünü doğrulayan diğer iki husustan birini, kapatıldığı süreçte Cemiyet reisi olan Kasım Bey’in, oğlu Ekrem Bey’in kanuni takibatının devamı ve kendisi Cemiyetten re’sen ihraç edilmek şartıyla Cemiyetin yeniden kurulmasına, bunun olmaması halinde İstanbul’daki Kürd Cemiyeti şubesi olmak üzere yeni bir cemiyet teşkiline izin verilmesi talebi oluşturmaktadır.⁴² Diğer husus ise Ekrem’in Diyarbekir Kürd Cemiyeti’nin kendisine bağlı şubeler açtığı ve İstanbul’daki Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin kendilerinden sonra kurulduğu yönündeki açıklamasıdır.⁴³

İngiliz belgelerinde ayrılıkçı Kürd Kulübü⁴⁴ nitelendirmesi yapılan Diyarbekir Kürd Cemiyeti’nin 3 Haziran 1919 tarihli toplantısında, İngiliz himayesinde bir Kürdistan

³⁵ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, 31.

³⁶ BOA, DH. ŞFR. 630/66/1, 16 Mayıs 1919.

³⁷ BOA, DH. ŞFR. 635/18/1, 22 Haziran 1919.

³⁸ BOA, DH. ŞFR. 632/84/1, 28 Mayıs 1919.

³⁹ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 56, Belge No: 56, 7 Temmuz 1919; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 5, Vesika 106 (Eylül 1953).

⁴⁰ *Vakit*, “Doktor Fuad Kimdir, Ne Yapmak İstiyordu?”, 7 Mayıs 1925.

⁴¹ *Serbestî*, “Diyarbekir’de Kürd Kulüpleri”, 29 Nisan 1919.

⁴² BOA, DH. ŞFR. 635/18/1, 22 Haziran 1919.

⁴³ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, 31.

⁴⁴ Note, commenting on Britforce telegrams up to 24 July 1919, General Headquarters, Mesopotamian Expeditionary Force, 25 July 1919, (AIR 20/512), ed. A. L. P. Burdett, 471.

talep edilmiştir. Talep, Cemiyetler Kanûnu'nun üçüncü maddesindeki mevcut hükümeti değiştirme ve Osmanlı'nın muhtelif unsurlarını ayırma amacına yönelik cemiyetlerin teşkilinin yasak olmasına aykırı bulunmuştur.⁴⁵ Bu nedenle Diyarbekir Kürd Cemiyeti, 4 Haziran 1919 günü Halit Bey'in teşebbüsü ile vilayetçe kapatılmıştır.⁴⁶ Doktor Fuad, Diyarbekir Kürdistan Cemiyeti'nin 4-5 ay kadar devam ettiğini, Noel'le Cemiyet üyelerinden bazılarının görüşmesinin ve yapılan ihbarların sonucunda kapatıldığını belirtmektedir. Vilayetin kapatma yazısında, “Görülen lüzûm üzerine” kaydı bulunmaktaydı.⁴⁷

Diyarbekir Kürd Cemiyeti'nin, kapatılma kararına ve Kasım Bey'in Cemiyetin yeniden ihya talebinin reddine karşın, Vali Ali Faik'in Dâhiliyye Nezâreti'ne yolladığı telgraflardan faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. Molla Hamza'nın İstanbul'dan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin direktifi ile getirdiği ve Cemilpaşazâde Kasım Bey'e teslim ettiğini ifade ettiği mühür damga, Diyarbekir Kürd Cemiyeti'nin artık Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin bir şubesine dönüştüğünün göstergesidir.⁴⁸ 21 Temmuz 1919 tarihli telgrafta: “*Diyarbekir'de küşâd ve derûnunda vukua gelen ictimâât-ı garîbe ve hâdise-i acîbe sebebiyle bir buçuk ay evvel sedd edilmiş olan Kürd Kulübü'nün vilâyette muzırr cereyânlar tevellüd ve ahâlî arasında mevcûdiyyeti nazar-ı teessüfle görülen izâlesi elzem olan ihtilâfları teşdîd ettiği anlaşıldığından, memleketin selâmeti nâmına mezkûr kulübelerin ilgası muktezi görülerek, icâbı icrâ kılınmış olduğu ma'rûzdur.*”⁴⁹ Böylece kapatılmasından sonra yeniden ihya faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır.

1919 Mayıs'ında Diyarbekir'de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali karşısında tertiplenen toplantılara, Millî Cemiyet ile Diyarbekir Kürd Cemiyeti üyelerinin iştirak ettikleri görülmektedir. Belediye Reisi Abdurrahman Efendi'nin davet çağrısı üzerine, eşraftan otuz kişi Belediye Dairesi'nde toplanmıştır. İşgalin münakaşa edildiği sırada, Damat Ferid Paşa'nın ajans vasıtasıyla neşredilen tebliği, özellikle Kürd Cemiyeti üyelerinin heyecan ve galeyanına yol açmıştı. Cemiyet üyeleri, Sadrazam Damat Ferid'in İzmir'i kurtarmak için kendilerini feda ettikleri yönünde muhalefette bulunmuştur. Tebliğde yer alan hususlardan şark illerinin Ermenilere verilmesi şartıyla Osmanlılarda kalması hükmü karşısında Sadâret'e çekilen telgrafnamede, Sadrazam Damat Ferid

⁴⁵ BOA, DH. ŞFR. 633/53/3, 4 Haziran 1919.

⁴⁶ Gögem, *Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü*, 68.

⁴⁷ *Vakit*, “Doktor Fuad Kimdir, Ne Yapmak İstiyordu?”, 7 Mayıs 1925.

⁴⁸ BOA, DH. ŞFR. 637/60/5, 15 Temmuz 1919.

⁴⁹ BOA, DH. ŞFR. 638/54/1-2, 21 Temmuz 1919.

Paşa'dan, ajansta gösterilen “*Vâsi Muhtâriyyet-i İdâre'nin*” hangi hudutlarla mahdut bulunduğu ve Kürtlerin mukadderatı sorulmaktaydı.⁵⁰

23 Mayıs'ta tertiplenen ikinci toplantıda Millî Cemiyet'in kuruluşuna ilişkin 11 kişilik bir idare heyeti oluşturulmuştur. Heyete Cemilpaşazâdelerden Mustafa ve Kasım Beyler de seçilmişlerdir. Umumi heyet de ise Çermikli Hamdi Hoca, Gülşeni Şeyhi Ahmed Efendi, Cemilpaşazâde Ömer, Cemilpaşazâde Cevdet, Cemilpaşazâde Kasım, Kasımbeyzâde Ekrem gibi Diyarbekir şubesinin aktif üyelerinin yer alması ilginçtir.⁵¹ Çünkü Kürdistan Teâlî Cemiyeti Diyarbekir şubesi ile Anadolu Hareketi'ni destekleyici millî cemiyetin -özelde bölgenin kurtarılmasına ilişkin birbirlerine yakın düşünceler denihai amaçlarda ayrıştıkları söylenebilir. Burada sergilenen tutum, adı geçen üyelerin bölgenin Ermenilere verilmesi karşısında hassas davrandıklarını ve yöre ileri gelenleri ile dayanışma içerisinde hareket ettiklerini göstermektedir. Ancak taraflar arasındaki yakınlaşma ve ortak hassasiyet, olası Ermeni siyasetinin yol açtığı geçici bir duruma işaret etmektedir.

1.2. Arapkir (Malatya) Şubesi

Kürdistan Teâlî Cemiyeti bağlantılı milliyetçi faaliyetlerin yoğunlaştırılmaya çalışıldığı yerlerden biri Malatya'dır. Kürdistan Teâlî Cemiyeti üyelerinden Halil Rami Bedirhan'ın Malatya mutasarrıfı olması gerekli zemini hazırlamıştır. Malatya şubesi olarak da bilinen Kürdistan Teâlî Cemiyeti Arapkir şubesinin kuruluşunda Halil Rami ile birlikte aktif çaba harcayan Esmâ aşireti reislerinden Hulûsî Efendi'dir. Hulûsî Efendi, Kürdistan Teâlî Cemiyeti merkezinden talep ettiği Arapkir'de şube açılışına ilişkin izin yazısında şunları söylemektedir: “Merkez vilâyetten Arapkir'e avdet ettim. Bu havâlînin bütün Kürdleri terakki ve ilerlemelerini cemiyet-i muhteremelerinin mesâî-i hudapendanelerinden beklemekte ve her türlü fedakârlığı cana minnet bilmekte olduklarından bu husûstaki lütf-ü celil-i devletlerine kemâl-i tâzimle arz-ı şükran ve minnettarlığı ilân ederler. Aşâir-i civar ve münevver fikirli evlâdlarıyla mümtâz Arapkir kasabasında bir şu'be küşâd etmek üzere me'zûniyyet îtâsı ve nizam-nâme-i dâhiliyye ve programının sür'atle irsâlini istirhâm eylerim fermân.”⁵² Ancak Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin 29 Mayıs 1919 tarihli Kürdistan gazetesinde, Battal Efendizâde Hulûsî şube

⁵⁰BOA, DH. ŞFR. 631/128/1-5, 25 Mayıs 1919; Mustafa Akif Tütenk, “Diyarbekir'in Son Altmış Yıllık (1892-1952) Vakaları”, *Kara-Amid*, 2/6-7, 1970: 327.

⁵¹ Tütenk, “Diyarbekir'in Son Altmış Yıllık (1892-1952) Vakaları”, 328.

⁵² *Serbestî*, “Kürdistan'da Faaliyet”, 1 Mayıs 1919.

teşkili için program ve nizamname talebine cevap alamadığını Arapkir aşiret reisi namıyla bildirmektedir.⁵³

Mustafa Kemal tarafından Hey'et-i Temsiliyye namına Harput'ta bulunan Vali Haydar Bey'e gönderilen telgraftan, şubenin kâtibinin Battalzâde Hulûsî olduğu öğrenilmektedir. Telgrafta şöyle denilmektedir: "Arapkir'de Kürdistan Teâlî Cemiyeti olduğu ve 'Kâtib-i Umûmî Hulûsî' imzâsı ile evvelce İstanbul ile haberleştiği anlaşıldı..."⁵⁴ Hey'et-i Temsiliyye, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ne bağlı şubelerin kapatılması için ilgili makamlarla yazışmakta ve dikkatlerini bu hususa çekmekteydi. Hey'et-i Temsiliyye mezkûr telgrafında; İngilizler hesabına Kürt milliyetçiliği sorununu çıkaran bu gibi teşkilatın mahv ve ilgası lüzumu hakkında, Harput Vilâyeti'ni gereğini yapmaya çağırıyordu.⁵⁵

1.3. Harput (Ma'mûret-ül-azîz) Şubesi

Erzurum'dan Harput'a gelen bir telgrafnamede Harput şubesinin kurulduğu belirtilmektedir. Telgrafta dikkat çekici olan husus, vilâyat-ı sittenin Ermenistan olacağı hakkındaki haberler üzerine, Harput şubesinin kurulduğuna yer vermesidir.⁵⁶ Ermeni tehdidine yönelik hassasiyetin Kürdistan Teâlî Cemiyeti Diyarbakir şubesinde de görülmesi, Kürdistan Teâlî Cemiyeti şubelerinin kuruluşundaki etkenlerden birinin, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları coğrafyanın korunması olduğunu göstermektedir.

Şubenin teşkili Serbestî'de, "Harput'ta Şu'be Küşâdı" başlığıyla verilmektedir: "Doktor Abdullah Cevdet Beyefendi'nin mahdûmları Mehmed Cevdet Bey tarafından *Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ne vârid olan bir telgrafnâmede, Harput'ta Kürdistan Teâlî Cemiyeti şu'besinin küşâdı bildirilmektedir. Harput şu'besi hey'et-i idâresi intihâb ile fa'âliyyete başlamıştır.*"⁵⁷ 22 Şubat 1919'da Kürdistan Teâlî Cemiyeti Harput şubesi, Mehmed Cevdet Bey riyasetinde resmi izin ve on kişilik bir idare heyeti ile kurulmuştur.⁵⁸

Cevdet Bey, Harbiyye Nezâreti'ne 23 Haziran 1919'da çektiği telde, şubeyi kuran Mehmed Bey'in Kürt milliyetçiliği ile bir ilişkisi yoksa da, babası Doktor Abdullah Cevdet Bey'e önemli bir makam elde etmeye çalıştığını bildirmekte ve devamında: "*Maa-*

⁵³ *Kürdistan*, 8, 29 Mayıs 1919.

⁵⁴ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, 126-127.

⁵⁵ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, 126-127; Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974, 9.

⁵⁶ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 85, Gömlek No: 35, Belge No: 35/3, 21-22 Haziran 1919.

⁵⁷ *Serbestî*, "Harput'ta Şu'be Küşâdı", 1 Mayıs 1919.

⁵⁸ *Kürdistan*, 8, 29 Mayıs 1919.

l-esef buralarda teşkil edilen kulüb a'zaları menâfi-i umûmiyye-i vataniyyeden ziyâde, menâfi-i şahsiyye ve hesâb takib ediyorlar."⁵⁹ demektedir.

Dersim eşrafından Mustafa Ağa da Harput şubesi başkanlığı yapmıştır. Mustafa Ağa ile birlikte şube üyelerinden İsmail Ağa, İsmail Ağa'nın Maden Jandarma Bölük Kumandanlığında görevli Jandarma yüzbaşısı olan oğlu Niyazi Efendi'nin hükümete sadakatleri olmadığı, bu nedenle Niyazi Efendi'nin Kürt ile meskûn olmayan başka bir bölgeye gönderilmesinin uygun olacağı ve Harput'ta halkın Osmanlı Devleti'nden ayrılmak fikrinde olmadığı bildirilmektedir.⁶⁰ 4 Haziran 1919'da Harput şubesi kapatılıp, mührü de alınmıştır.⁶¹

1.4. Dersim Şubesi

Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ne bağlı şubelerin yoğunlukta olduğu bölge, Dersim merkez ve merkeze bağlı yörelerdir. Dersim merkezde Alişêr, merkeze bağlı yörelerde ise Baytar Nuri, şube örgütlenmelerini gerçekleştirme sorumluluğunu yüklenmişlerdir. Baytar Nuri, Kürt nüfus yoğunluğu bulunan İmraniye,⁶² Beypınarı, Celallı, Sincan, Hama, Zara, Domurca nahiye ve kazalarında Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ne bağlı birer şube açtığını bildirmektedir. Baytar Nuri ve Alişêr'in örgütlenme çabalarına Baytar Nuri'nin babası İbrahim Efendi ve Seyyid Rıza'nın destekleri de bulunmaktadır.⁶³

1918 Ekim'inde İstanbul'dan ayrılıp Dersim bölgesine gelen Baytar Nuri, Nisan 1919'a kadar örgütlenme faaliyetlerini sürdürmüştür. Dâhiliyye Nezâreti, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Dersim'de bir şubesinin mevcut olup olmadığını vilayetinden tahkik etmesini istemiştir.⁶⁴ Dersim bölgesiyle ilgili olarak Ma'mûret-ül-azîz Valisi Ali Bey'in Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderdiği raporda, gelişmelere ilişkin şu ifadeler yer almaktadır: "Merkez vilâyette ve diğer mülhakatta Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin henüz teşekkül etmiş şu'beleri yoksa da, Dersim'in hemen her tarafında bu nâm altında birçok dâr-ün-nedveler teşekkül ettiğini ve propagandacıların te'sîriyle gittikçe vahîm bir şekil ve cereyân almaya başladığını bir aydan beri haber almaktayım."⁶⁵

⁵⁹ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 63, Belge No: 63, 13 Haziran 1919.

⁶⁰ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 85, Gömlek No: 35, Belge No: 35/3-4, 21-22 Haziran 1919.

⁶¹ Göğem, *Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü*, 68.

⁶² BOA, EUM. AYŞ. 64/40 (Tarihsiz). İlgili belgede "İmraniye nahiyesi Kürdistan Teâlî Cemiyeti" adı geçmektedir.

⁶³ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İstanbul: Doz Yayınları, 2012, 133-136.

⁶⁴ BOA, DH. ŞFR. 98/143/1, 13 Nisan 1919.

⁶⁵ BOA, DH. ŞFR. 626/45/1-2-3, 16 Nisan 1919.

Kürdistan Teâlî Cemiyeti kurucu üyesi vasfını haiz Koçgiri aşiret reisi Haydar Bey,⁶⁶ İmraniye şubesi başkanlığında bulunmuştur. Şube Kâtibi Alişer'in teşebbüsleri ile Jepin adında bir gazete çıkarılmıştır.⁶⁷ Faaliyetleri Hey'et-i Temsiliyye tarafından zararlı görüldüğünden, Ma'mûret-ül-azîz Vali Vekili Servet Bey'e yazılan 9 Kasım 1919 tarihli bir kararda; Dersim'de yerleşmiş bulunan Kürdistan Teâlî Cemiyeti gibi ayrılıkçı teşkilatlara mahal verilmemesi istenmiştir.⁶⁸

1.5. Siirt Şubesi

Siirt şubesi 8 Mayıs 1919'da açılmıştır.⁶⁹ Siirt'teki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir üyesi olan Ömer Bey, kendilerinin takip ettiği amaca aykırı olarak Siirt'te Kürd Cemiyeti'nin kurulduğunu bildirmektedir.⁷⁰ Siirt şubesi de Diyarbakir ve Harput şubelerinde olduğu gibi 4 Haziran 1919'da kapatılmıştır.⁷¹ Bu hususta Siirt Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin büyük rolü olmuştur.⁷² Siirt Mutasarrıflığından Bitlis Vilâyeti aracılığıyla Dâhiliyye Nezâreti'ne bildirilen kapatılma gerekçesine şu şekilde yer verilmektedir: “Siirt Kürd Kulübü şu'besinin Der-saâdet'teki Kürd Cemiyeti programına muhâlif ve kanûna mugayir bir esâs-ı gayr-i meşrû ile ve Devletin tamâmî-i mülkiyyesini ihlâl kasdiyle Şerif Paşa'nın Paris'te vâki olan beyânâtını birtakım ilavelerle neşr ve ilân gibi kavmiyyet dâvâsıyla anâsır-ı muhtelifenin tefrikine ve âsâyîş-i millete sû-i te'sîr husûsuna çalışmaktan dolayı, Cemiyetler Kanûnu'nun bahş eylediği salâhiyyete binaen seddedildiği...”⁷³

Siirt şubesine Siirt eski mutasarrıfı ve Damat Ferid'in adamı Nahîfî Bey'in destek çıkması üzerine, Siirt Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti durumu Ankara Hükümeti'ne bildirmiştir. Ankara Hükümeti'nin baskısı üzerine Nahîfî önce Genç sancağına tayin edilmiş, ardından tamamen azledilmiştir.⁷⁴

1.6. Diğer Şubeler

Diyarbakir Kürdistan Teâlî Cemiyeti şubesi benzeri bir yapının Mardin'de kurulacağı 26 Mart 1919 tarihinde İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiserliği'ne

⁶⁶ Oğuz Aytepe, “Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 29/174, (Haziran 1998): 14.

⁶⁷ Kenan Esengin, *Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı*, Ankara: Ulusal Basımevi, 1969, 179-180.

⁶⁸ Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 51.

⁶⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, 230.

⁷⁰ Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, İstanbul: Siirt Halkevi Yayınları, 1946, 90.

⁷¹ Gögem, *Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü*, 68.

⁷² Atalay, *Siirt Tarihi*, 90.

⁷³ BOA, DH. ŞFR. 636/80/1-2, 29 Haziran 1919.

⁷⁴ Atalay, *Siirt Tarihi*, 91.

gönderilen telgrafta belirtilmiştir.⁷⁵ Hem İngiliz istihbaratının verdiği bilgiler⁷⁶ hem de Diyarbekir’de yakalanan Molla Hamza’nın eşyası arasında Mardin, Bitlis ve Siirt Kürdistan Teâlî Cemiyeti’ne hakk olunmuş mühür damgalar, Mardin’de belirtilen cemiyetin kurulduğunu göstermektedir.⁷⁷

Mutasarrıf Ali Rıza’nın Dâhiliyye Nezâreti’ne çektiği telgraftan, Urfa’da da Kürdistan Teâlî Cemiyeti şubesi açıldığı anlaşılmaktadır. Bir süredir teşkiline çalışılmakta olan Kürdistan Teâlî Cemiyeti şubesinin tamamıyla muhalif vaziyette bulunduğu, temel amaçlarının Kürdistan’ın bağımsızlığını sağlamak olduğu Mutasarrıf Ali Rıza tarafından bildirilmektedir.⁷⁸

Kürdistan gazetesinin 11 Haziran 1919 tarihli nüshasında aşiret reislerinden Şeyh Mahmûd, Cemil, İsmail ve Mehmed Ali’den gelen bir telgrafa yer verilmektedir. Adı geçenlerin Kürtlerin teâlî ve terakkisini, Kürt milletinin mukadderatını amaç ittihâz ederek, Kürdistan Teâlî Cemiyeti Garzan şubesini teşkil ettikleri, gerekli olan program ve talimatın kendilerine ulaştırılmasını talep ettikleri açıklanmaktadır.⁷⁹ 31 Ağustos 1919 tarihli nüshada ise Hınıs’ta da Kürdistan Teâlî Cemiyeti şubesinin küşat edildiği bildirilmektedir.⁸⁰ İngiliz raporlarında, Siverek Cemiyeti’nin Kürdistan Teâlî Cemiyeti’ne bağlı bir Kürt kulübü olup olmadığı, hakkındaki bilgilerin eksikliğinden dolayı belirsizdir, denilmektedir.⁸¹ Ancak 13 Haziran 1919’da Noel’in Siverek’e gidip İngiliz himâyesi altında bir Kürdistan teşkilini Kürt kulübüne açıklaması, Siverek şubesinin varlığını göstermektedir.⁸²

Dâhiliyye Nâzırı Mehmed Şerif Bey’in 13 Ocak 1920 tarihli yazısından, Kiğı kazasında Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin bir şubesinin de teşkil edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yazıda; Kiğı Kaymakamı Şükrü Bey’in Kürd Cemiyeti üye ve

⁷⁵ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958)*, İstanbul: Doz Yayınları, 1992, 25.

⁷⁶ Memo (copy) from the Special Service Officer, Mosul, to General Headquarters, 26 April 1919, No. I.M. 315, (AIR 20/512), ed. A. L. P. Burdett, 319-321.

⁷⁷ BOA, DH. ŞFR. 637/60/2-3, 13 Temmuz 1919.

*Diyarbekir Vali Vekili Mustafa Nadir, Mardin şubesinin Diyarbekir’deki Kürd Teâlî Cemiyeti’nin bir şubesi olarak kurulduğunu Resulayn Kaymakamlığı’na bildirmektedir. Bu konuda bk. AÜ, TİTE, Kutu No: 25 Gömlek No: 96, Belge No: 96001.

⁷⁸ BOA, DH. ŞFR. 640/131/1, 7 Ağustos 1919.

⁷⁹ *Kürdistan*, 9, 11 Haziran 1919.

*Telgrafta, Şeyh Mahmûd Malhar aşireti, Cemil Balas aşireti, İsmail de Dağ aşireti reisi olarak geçmektedir.

⁸⁰ *Kürdistan*, 13, 31 Ağustos 1919.

⁸¹ Telegram, Political Officer, Baghdad, to (Foreign Office), 15 April 1919, No. 4380, providing details of Kurds involved in anti-British movements in the Kurdish Committee (FO 608/95), ed. A. L. P. Burdett, 306.

İlgili belgede; Karakeçi, Bucak ve Hashin tepesi aşiretlerinin Siverek Cemiyeti’ni kurduğu belirtilmektedir.

⁸² *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 9, Belge 213.

erkânından bulunduğu ve orada böyle bir cemiyet ihdas etmekle beraber, Kürt hükümeti teşkiline çalışacağından bahsedilmektedir.⁸³

13. Kolordu bölgesinde bulunan Diyarbakir, Harput ve Bitlis gibi şubelerin kapatılmasında Halit Bey'in teşebbüsleri ve harcadığı mesai etkili olmuştur. Halit Bey'e göre: "Memleket bütünlüğü bakımından, çok zararlı bazı çalışmalara sığınak teşkil eden ve gizliden gizliye birçok muzırr propagandaların ve Kürdistan istiklâl fikirlerinin yayılmasına sebep olan Kürd kulüblerinin kapatılması işi, muhitte bir ferahlık hissi husûle getirmişti. Böylece dirlik ve düzenliği bozan bir kısım fevk-al-âde hadiselerin vukuu önlenilmiş oluyordu."⁸⁴

Kapatılan şubelerin yeniden açılması için teşebbüslerde bulunulmuştur. Kürdistan Teâlî Cemiyeti idare heyeti üyelerinden Hamdi Paşa, Erkân-ı Harp Binbaşısı Hüseyin Avni ve Mevlanzâde Rifat, İfhâm gazetesinde yer alan habere göre, 13 Ekim 1919'da Dâhiliyye Nâzırı Damat Şerif Paşa'yla gerçekleştirdikleri görüşmede bazı taleplerde bulunmuşlardır. Taleplerden biri, eski hükümet tarafından kapatılmış olan bazı taşra şubelerinin açılması yönündedir.⁸⁵ Bunların başında Diyarbakir ve Siirt şubeleri gelmektedir.⁸⁶ Ancak teşebbüslerden sonuç alınmadığı Jîn'in 9 Mart 1920 tarihli nüshasından öğrenilmektedir. "Kürd Cemiyeti'nin Şu'beleri Niçin Sedd Edilmiş" başlığı altında hükümet, yöneltilen bazı sorularla eleştirilmektedir. Mart 1920'ye kadar Kürdistan Teâlî Cemiyeti adına faaliyet gösteren 19 şubenin Cemiyetler Kanûnu'na muhalefet gerekçe gösterilerek kapatılması, buna karşın bağlı buldukları merkez Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin aynı gerekçeden kapatılmaması sorgulanmaktadır. Yine Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde birçok büyük kulüp ve cemiyetin varlığına ve ilgili kanuna muhalefetlerine karşın kapatılmadıkları belirtilmektedir.⁸⁷

Eski Dâhiliyye Nâzırı Adil Bey'in, Kürdistan Teâlî Cemiyeti şubelerinin Cemiyetler Kanûnu'na muhalefetten dolayı kapatıldığı yönündeki açıklaması, ikna edici bulunamadığı gibi kendilerine şöyle cevap verilmiştir: "Bunlar Kürd kulüpleri olduğu için ve her hükümetin siyâsî gayzlarından başlıcası Kürdlerin mazhar-ı hakk olmaması bulunduğu için sedd edildi."⁸⁸ Jîn, Cemiyete bağlı şubelerin kapatılma sorununun

⁸³ BOA, İ. DUİT. 48/108/2, 13 Ocak 1920.

⁸⁴ Göğem, *Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü*, 68.

⁸⁵ *İfhâm*, "Kürdlerin İntihâbata Tarz-ı İştirâkleri", 14 Ekim 1919.

⁸⁶ Despatch, J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, Foreign Secretary, London, 19 October 1919, No. 1931/M/2201, (FO 608/95), ed. A. L. P. Burdett, 538.

⁸⁷ *Jîn*, 33, 9 Mart 1920.

⁸⁸ *Jîn*, 33, 9 Mart 1920.

Cemiyet Kanûnu ile ilgisi bulunmadığını, bu hadisenin tümüyle Kürt haklarına yönelik çalışmalarının sonucu olduğunu öne sürmüştür.⁸⁹

2. Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Bağlı Kuruluşları

Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin taşra örgütlenmesini oluşturan şubeler dışında, İstanbul merkezde farklı alanlardaki işleyişine destek sunan bir tür bağlı veya yan kuruluşlara gittiği görülmektedir. Bağlı kuruluşlarla; Kürt öğrenci ile Kürt kadınlarının örgütlenmelerini sağlayabilmek, eğitim ve yayın hizmeti verebilmek, siyasi temsiliyeti gerçekleştirebilmek amaçlanmıştır.⁹⁰

2.1. Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti

İlk Kürt kadın derneği denilebilecek Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin kurulmasıyla Kürt kadınları tarih sahnesinde ilk kez ulusal özneler olarak yer aldılar.⁹¹ Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'ne ilişkin Serbestî'nin 28 Nisan 1919 tarihli nüshasında, kadınların bir cemiyet açtığına yer verilmektedir. Gazetede: “Peygamber Efendimiz Hazretleri, ‘Cennet vâlidelerin ayakları altındadır.’ buyurmuşlar. Zîrâ daha zekâvet onların terbiyesiyle münkeşif olur ve insanı cennete îsâl eder. Şu halde kadınlarımız ilim ve fazîlette ne kadar yükselirse ve ne kadar vâlideliğe mahsûs ahlâkla mücehhez olurlarsa, biz de o kadar yükselir ve ayyûklara çıkarız. İşte o vakit bizim felâhımız başlar ve zaman-ı saâdet de ancak o zamandır. Neşr olundum: Kadınlar bir teâlî cemiyeti açmıştır.”⁹² denilmektedir.

Dâhiliyye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdürlüğü'nce hazırlanan cemiyetler listesinde, Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin kuruluşu 22 Mayıs 1919 olarak geçtiğine göre, Cemiyet bu tarihte yasal bir statüye kavuşmuştur.⁹³ “Kürd kadınlığının asrî zihniyyetle teâlî ve inkişâfını te'mîn etmek, âile hayâtında esâs ictimâî islahatı istihsâl eylemek...” amacı taşıyan Cemiyetin merkez idaresi, Kadıköy'de Yeldeğirmeni Talimhane Meydanı civarında Demirciyan Apartmanı'ndadır.⁹⁴

⁸⁹ *Jîn*, 33, 9 Mart 1920.

⁹⁰ Karadiş, Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti ve Hoybun Cemiyeti'ni de Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin yan kuruluşları olarak almaktadır. Bu konuda bk. Zeynep Karadiş, *II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşması'na Kadar Kürt Teâlî ve Teâvün Cemiyeti'nin Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006, 97-98. Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti bağlı veya yan kuruluş değil, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin bölünmesi ile ortaya çıkan yeni bir örgütlenmedir. Hoybun Cemiyeti ise Kürdistan Teâlî Cemiyeti sonrası ve yurt dışında kurulan bağımsızlık yanlısı bir cemiyettir.

⁹¹ Jessie Hanna Clark ve Saadet Altay, “Cumhuriyet'in Öncesinde ve Erken Dönemlerinde Kürt Toplumunda Kadınlar”, *Diyarbakır Tebliğleri*, ed. Bülent Doğan, İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013, 354.

⁹² *Serbestî*, “Tercümesi”, 28 Nisan 1919.

⁹³ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 (Sayfa 8/a).

⁹⁴ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 (Sayfa 8/a).

26 Mayıs 1919 tarihli bir yazısında, Memduh Selim de Cemiyetin amacına ve özellikle de kadınların bir milletin gelişme ve ilerlemesindeki etkin rolüne yer vermektedir.⁹⁵ 20 Haziran'da Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nce okutulan mevliti, üyelerden Encum Yamulki, Cemiyetin çalışmalarının başlangıcı olarak vermektedir.⁹⁶ Yamulkizâde Abdülazîz de mevlitin vesile olduğu toplantıyla, Cemiyetin açılış törenini gerçekleştirdiğini söylemektedir.⁹⁷ İlgili açıklamalardan Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin Nisan 1919'da kurulduğu, Mayıs'ta resmiyet kazandığı ve çalışmalarına tam olarak Haziran ayında başladığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Kuruluşunu, "İki Eser-i Mebrûr" yani iki hayırlı eserden biri olarak ifade eden Memduh Selim Bey, Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin: "Kürd kadınlığının asrî zihniyetle teâlî ve inkişâfını te'mîn etmek, âile hayatında esâsî, ictimâî ıslahâtı istihsâl eylemek, tehcîr ve taktîl münâsebetiyle sefil bir hale gelen Kürd eytâm ve erâmiline iş bulmak ve nakdî muâvenete mazhar etmek sûretiyle sefaletten kurtarmak..."⁹⁸ amacı taşıdığını belirtmektedir.

Encum Yamulki, Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin hayır amaçlı bir çeşit yardım derneği işlevi taşıdığını şu sözlerle dile getirmektedir: "... Cemiyet'in gayesi, memleketimizde ne kadar muhtac-ı muâvenet Kürd kadın ve çocukları varsa onlara iş bulmak, idârehâneler küşâd etmek, mektebler açarak bîkes yavrularını maârifeye dâvet etmek ve tedrise muktedir olanlarımız da fahrî muallimelikler der-uhde etmektir. Demek istiyorum ki Cemiyet, mümkün olduğu kadar nakden ve bedenen yardım edecektir."⁹⁹

Yukarıdaki amaçlara aynı şekilde yer veren Yamulkizâde Abdülazîz'e göre, Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti, İstanbul'da yerleşik soylu ve temiz Kürt ailelerinin fikir birliğinin bir ürünüdür.¹⁰⁰ Ancak Emniyet-i Umûmiyye Müdürlüğü'ndeki listede Cemiyet idare heyetinde ismi geçenler tümüyle Bedirhani ailesine mensuptur. İdâre heyeti; Bedirhan Paşa kerimesi Advîye, Nazlı ve Zarîfe hanımlarla Ali Şâmil Paşa haremi

⁹⁵ *Jîn*, 20, 4 Haziran 1919.

⁹⁶ *Jîn*, 22, 2 Temmuz 1919.

⁹⁷ *Jîn*, 25, 2 Ekim 1919.

⁹⁸ *Jîn*, 20, 4 Haziran 1919.

*Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti Nizâm-nâmesi Madde 2- Cemiyetin maksadı

Kürd kadınlığının asrî zihniyetle teâlî ve inkişâfını temin etmek, âile hayatında esâsî, ictimâî ıslahâtı istihsâl eylemek, tehcîr ve taktîl münâsebetiyle sefil bir hale gelen Kürd eytâm ve erâmiline iş bulmak ve nakdî muâvenete mazhar etmek sûretiyle sefaletten kurtarmaktır. Bu konuda bk. Malmîsanij, *Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2002, 294.

⁹⁹ *Jîn*, 22, 2 Temmuz 1919.

*Encum Yamulki, Kürd Mustafa Paşa'nın kızıdır. Annesi Safiye Hanım, Şerif Paşa'nın babası olan Sait Paşa'nın kız kardeşidir. Bu konuda bk. Rohat Alakom, "Araştırmalarda Adı Fazla Geçmeyen Bir Kuruluş Kürt Kadınları Teâlî Cemiyeti", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 29/171, (Mart 1998): 38.

¹⁰⁰ *Jîn*, 25, 2 Ekim 1919.

Nazîre ve Bedirhani Ahmed Bey'in kerimesi Saâdet ve Belkıs [Ömür] hanımlardan mürekkeptir.¹⁰¹

Cemiyet başkanlığını Emine Hanım yapmıştır. Çünkü İstiklâl gazetesinin 9 Temmuz 1919 tarihli nüshasında, Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın eşi Prenses Leyla Hanım'ın Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin başkanlığını kabul ettiği yazılmaktadır. Cemiyet; Prenses Leyla Hanım'a bir telgraf göndererek çalışma ve gayretinden dolayı teşekkürlerini bildirmiştir.¹⁰² Şerif Paşa'nın eşi Leyla Hanım değil, Emine Hanım'dır. Gazete isim konusunda yanlışlığa düşmüştür. Kâmil Bedirhan'ın Eşi Dilber Hanım da, Cemiyetin kuruluş sürecinde İstanbul'da bulunmaktaydı ve muhtemelen aktif üyelere biriydi.¹⁰³

Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti konusunda Tiflis'te çıkan Zarya Vastoka adlı gazetenin 1928 yılında yayımlanan bir nüshasında, büyük bir olasılıkla bu sıralarda Tiflis'te mülteci olarak yaşayan Kâmil Bedirhan'a ait olan ve Cemiyete ilişkin bilgiler bulunan bir yazı yer almaktadır. Yukarıda belirtilen amaçlara yer vermenin dışında, Kürt işçileri arasında ilerici düşüncelerin propagandasını yapmak için her okumuş Kürdü sorumlu sayıyordu; ancak bu komitenin çalışmaları uzun sürmedi ve dernek tüm şubeleriyle birlikte kapatıldı.¹⁰⁴

2.2. Kürd Talebe Hevi Cemiyeti

1912'de ilk olarak kurulan Kürd Talebe Hevi Cemiyeti, 1919 yılında yeniden ihya edilmiştir. Cemiyetler listesinde ilk dönem Kürd Talebe Hevi Cemiyeti geçmektedir. Ancak ikinci dönem Kürd Talebe Hevi Cemiyeti yer almamaktadır. Kürd Talebe Hevi Cemiyeti, Memduh Selim'in yukarıda belirttiği İki Eser-i Mebrur'un diğer ayağını oluşturmaktadır. Kürd Talebe Hevi Cemiyeti yeniden ihya edilmiş olmasına karşılık, Memduh Selim'e göre Cemiyetin ilk kuruluşunda ve faaliyetlerinde yer alanların önemli bir kısmı, I. Dünya Savaşı ve hükümetin uygulamalarından dolayı değişik akıbetlere uğradığından, yeni süreçte onların yerini başka gençler almıştır.¹⁰⁵

Cemiyetin değiştirilen ve genişletilen ilk dönem bildirisinde, Kürt milletinin ilim ve kültür yolunda ilerlemesi, esas tutum olarak kabul edilmiştir. Amaca ulaşmak için Kürdistan'ın her tarafında şubeler açmak, üyelerin modern medeniyetin gerekleriyle

¹⁰¹ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 (Sayfa 8/a).

¹⁰² *İstiklâl*, "Kürd Kadınları Cemiyeti", 9 Temmuz 1919.

¹⁰³ Alakom, "Araştırmalarda Adı Fazla Geçmeyen Bir Kuruluş Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti", 38-40.

¹⁰⁴ Alakom, "Araştırmalarda Adı Fazla Geçmeyen Bir Kuruluş Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti", 40.

¹⁰⁵ *Jîn*, 20, 4 Haziran 1919.

donatılması adına Avrupa'ya gönderilmesi düşünülmüştür. Kürt milletinin ihmal edildiği kabul edilen unutulmuş millî tarihini birleştirmek de temel amaçlardandır.¹⁰⁶

Cemiyetin kendine biçtiği ve vazgeçilmez olarak gördüğü önemli bir uğraş, Acem diline tarihsel kıdem ile üstün tutulan, ancak sözcük yapı ve türetimiyle geri kalmış bulunan Kürt dilinin faydalı ve pratik bir surette ifade yeteneğini haiz olmasını, kısa zamanda yazı dili haline gelmesini sağlamaktır. Farklı kabilelerde değişikliğe uğramış Kürtçenin yazı ve ifade dili hüviyeti kazanması, işin ehli bir kurul marifetiyle hazırlanacak millî sözlükle, akabinde başlayacak ilişkilerle yazı dilinin konuşma dili durumuna gelmesiyle mümkündür. Bu hususta Kürt düşünür ve aydınlarının destek ve gayretleri özellikle önemsenmiştir.¹⁰⁷ Bildiride yer verilen ve derneğin kendine biçtiği bir görev de eski edebiyat eserlerini toplamak, yayınlamaktır. Ahmedê Hanî, Nalî, Melaye Cizîrî, Eliyê Harîrî, Feqîye Teyran, Mustafa Bey, Şeyh Kadir ve Şeyh Rıza gibi kişilerin eserlerine öncelik verilmesi benimsenmiştir.¹⁰⁸

2.3. Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası kurulup bir süre faaliyette bulunan, başlayan genel savaş nedeniyle çalışmalarına ara veren Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti, Mondros Mütârekesi'nden sonra yeniden faaliyete geçmiştir.¹⁰⁹ Jîn Yönetim Kurulu'na 25 Aralık 1918 tarihli nüshada, Kürd Neşriyyât Cemiyeti adıyla bir kuruluş meydana getirilmek üzere yapılan hazırlıkların tamamlanmak üzere olduğu¹¹⁰ bildirilmekte iken, 2 Ocak 1919 tarihli nüshada ise hazırlıkların tamamlandığına yer verilmektedir. Ayrıca yönetim kurulunun seçilip Osmanlı Hükümeti'nden onay alınabilmesi için ilgililerin 10 Ocak 1919'da Kürdistan Cemiyeti binasında hazır bulunmaları istenmiştir.¹¹¹

1918 Aralık sonu, 1919 Ocak başı faaliyete geçtiği söylenebilecek Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti, aynı zamanda Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kuruluşunu takip eden ilk cemiyetlerden biridir. Emniyyet-i Umûmiyye Müdürlüğü cemiyetler listesine göre, kuruluşu 19 Ocak 1919'dur. Böylece yönetim kurulu seçildikten sonra, Cemiyet kısa sürede yasal bir hüviyet kazanmıştır.

“Kürdistan, târih ve coğrafyasıyla ictimâiyyat ve iktisâdiyyatına dâir tedkikât ve neşriyyâtta bulunmak ve Kürdler arasındaki ulûm-ı asriyyeyi ta'mîm etmek üzere...”¹¹²

¹⁰⁶ *Jîn*, 22, 2 Temmuz 1919.

¹⁰⁷ *Jîn*, 22, 2 Temmuz 1919.

¹⁰⁸ *Jîn*, 22, 2 Temmuz 1919.

¹⁰⁹ *Serbestî*, “Kürd Lisânının Tedvini”, 29 Nisan 1919.

¹¹⁰ *Jîn*, 6, 25 Aralık 1918.

¹¹¹ *Jîn*, 7, 2 Ocak 1919.

¹¹² BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 (Sayfa 8/a).

kurulan Cemiyet, bir bilim derneği işlevini haizdi. Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti'nin bildirisinde Cemiyetin kuruluşundan amacın; sadece siyasi çalışmalarla varlığını devam ettirmesine olanak bulunmayan milletin, geleceğe yönelik ve tamamen bilimsel bir temel üzerine modern yeteneklerle donatılmak olduğu açıklanmıştır.¹¹³ Hevi'nin attığı temellerin bir derece daha genişletilmesi, Kürt aydınları için geniş bir faaliyet ve uygulama alanı sağlanması düşünülmüştür.¹¹⁴

Cemiyetin uygulama alanına çıkarmaya çalıştığı ve yirmi maddeden oluşan programında; haftalık bilimsel bir dergi yayınlamak, bütün Kürt lehçelerini içeren bir Kürtçe sözlük düzenleyip yayınlamak, Kürt diliyle ilköğretimi sağlamak için gerekli olan kitapları yayınlamak, değişik lehçelere ait olanları birer bölüm oluşturacak biçimde bir Kürtçe atasözleri dergisi düzenleyip yayınlamak, Kürtlerin oturduğu bölgelere araştırma heyetleri göndermek, Kürt işçiler arasında yedek sınıflar ve kooperatif örgütleri kurmak, Kürt öksüz ve sahipsiz çocuklarına özgü bir gece sanat okulu açmak, bir Kürt öğretmen okulu kurmak gibi faaliyetlere yer verilmiştir.¹¹⁵

Cemiyetin merkezi Jîn gazetesi ile aynı olup Bâb-ı âlî civarı Ebussuud Caddesi'nde Necm-i İstikbâl Matbaası'nda Jîn Mecmuâsı İdârehanesi'ndedir. Cemiyetin idare heyetinde Babanzâde Necmeddin Bey reis, Memduh Bey kâtip, Kemal Fevzi, Yamulkizâde Abdülazîz ve Baki beyler de üye konumunda bulunmaktadır.¹¹⁶

2.4. Kürd Millet Fırkası

Kürd Demokrat Fırkası veya Kürd Demokrat Partisi¹¹⁷ olarak da adlandırılan Kürd Millet Fırkası'nın, Alem-dâr gazetesinde yer alan bir habere göre Temmuz 1919 tarihinde kurulduğunu söylemek mümkündür. Gazetede haber şu şekilde geçmektedir: "Kürd kavm-i necibinin tahsil-i âli görmüş münevver gençlerinden müteşekkil bazı zevât tarafından 'Kürd Millet Fırkası' nâmıyla bir fırkanın teşekkül ettiği ve bu bâbdaki program ve nizam-nâmenin makam-ı aidine takdîm kılındığı ve mezkûr fırkaya Kürdlerden kısm-ı a'zâminin taraftar bulunduğu müstehâbbdır."¹¹⁸

¹¹³ *Jîn*, 10, 2 Şubat 1919.

¹¹⁴ *Jîn*, 6, 25 Aralık 1918.

¹¹⁵ *Jîn*, 10, 2 Şubat 1919.

¹¹⁶ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 (Sayfa 8/a).

¹¹⁷ *Jîn*, 33, 9 Mart 1920; Despatch from J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, (Acting Foreign Secretary), 18 September 1919, No. 1702/M/2201, (FO 608/95), ed. A. L. P. Burdett, 525-528.

¹¹⁸ *Alem-dâr*, "Kürd Millet Fırkası", 19 Temmuz 1919.

*Karadiş, Kürd Millet Fırkası'nın Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti'nden ayrılan bazı üyeler tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Bu konuda bk. Karadiş, *II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşması'na Kadar Kürt Teâlî ve Teâvün Cemiyeti'nin Faaliyetleri*, 97; Ancak bu bilgi yanlıştır. Çünkü Kürd Millet Fırkası, Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti'nden önce kurulmuştur.

Kuruluşu Damat Ferid Paşa Hükümeti dönemine denk gelen Kürd Millet Fırkası'na 119 yasal iznin verilmesi hususu beş ay kadar bekletildikten sonra, karar Şûrâ-yı Devlet'e bırakılmıştır. Kürd Millet Fırkası'nın teşkili hakkında Emniyet-i Umûmiyye Müdürlüğü, Sadâret'ten izin istemiş; ancak Sadâret, kararı Şûrâ-yı Devlet'e havale etmiştir. 120 Kürd Millet Fırkası'ndan yapılan açıklamada; firkanın kanuna uygun olarak teşkili için Dâhiliyye Nezâreti'ne nizamname ve beyanamesi sunulmasına karşın tehir edildiğini, yeni hükümetin icrasından sonra tekrar bir beyanname ve nizamname ile müracaat edildiğini, Dâhiliyye Nâzırı'nca dikkate alınması hasebiyle hükümetçe bir tasdik sorununun olmadığı ileri sürülmüştür.¹²¹

Üçüncü kez kurulan Damat Ferid Hükümeti'nin düşürülebilmesi için 21 Temmuz'da çok sayıda fırka ve cemiyetin katılımı ile Hürriyyet ve İtilâf Fırkası genel merkezinde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Kürdistan Teâlî Cemiyeti ve Kürt Millet Fırkası'nın da iştirak ettiği toplantı sonucunda oybirliği ile kararlar alınmıştır. Alınan kararlar Damat Ferid Hükümeti'nin gayri meşruluğu, devletin dış siyasasını ve dâhili işlerini yürütmede yetersizliği, kutsal millî hakları müdafaada itimada layık olmadığı yönünde idi.¹²² Tertiplenen toplantı ve işleyiş tarzı; Kürdistan Teâlî Cemiyeti ve Kürd Millet Fırkası'nın başkent İstanbul'da dönemin siyasasını etkileyen belli başlı fırka kuruluşları arasında görüldüğü ve alınan kararlarda söz sahibi olduğu izlenimi oluşturmaktadır.

Kürdistan Teâlî Cemiyeti ile birlikte şubelerine ve bağlı kuruluşlarına karşı, İstanbul Hükümetleri ve Anadolu Hareketi'nin tutumu irdelendiğinde, başlangıçta tarafların tutumları farklı iken, sonradan benzerlik göstermiştir. Şöyle ki kuruluşu takip eden süreçte Cemiyet ve bağlı kuruluşları İstanbul hükümetleri nezdinde “yasal cemiyet” hüviyetini haizdi. Cemiyetin onay görmesi, hükümetin, Cemiyetin nizamnamesindeki siyasi amaçtan uzak ilkelerini dikkate alarak hareket ettiğini göstermektedir. Ancak Cemiyetle birlikte şube ve bağlı kuruluşları, Anadolu Hareketi temsilcilerince tamamen “zararlı” olarak atfedilmiş ve bu tutum hiç değişmemiştir.

¹¹⁹ *Sabah*, “Kürd Millet Fırkası'nın Tavzihi”, 5 Kasım 1919.

¹²⁰ *Alem-dâr*, 5 Aralık 1919; *Yeniğün*, “Kürd Millet Fırkası”, 5 Aralık 1919.

¹²¹ *Sabah*, “Kürd Millet Fırkası'nın Tavzihi”, 5 Kasım 1919.

* Kürd Millet Fırkası'nın yasal izin talebinin Dâhiliyye Nezâreti'nce bekletilmek suretiyle tanınmaması, Fırka nezdinde serzenişe yol açmıştır. Bu konuda bk. Despatch, J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, Foreign Secretary, London, 19 October 1919, No. 1931/M/2201, (FO 608/95), ed. A. L. P. Burdett, 538.

¹²² *İdrâk*, “Fırkaların Millete Beyân-nâmesi”, 22 Temmuz 1919.

Kürtleri temsil iddiasındaki Kürdistan Teâlî Cemiyeti ve bağlı kuruluşlarının zamanla bağımsızlığa dönüşen talepleriyle siyasal bir hüviyet kazanması, İstanbul hükümetlerinin de tepkisini çekmiştir. Mustafa Kemal ise, Cemiyetin siyasal Kürt milliyetçiliğini, kurmak istediği yeni devlet için büyük bir tehdit olarak gördüğünden, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ne ve özellikle Cemiyetin taşradaki şubelerine karşı sert ve tavizsiz bir tutum sergilemiştir.¹²³

Anadolu Hareketi ile İstanbul Hükümeti arasında 20-22 Ekim 1919'da gerçekleşen Amasya Mülakatı'nın ikinci protokolünde, Sivas Kongresi beyannamesi ele alınmış ve onaylanmıştır. Beyannamenin birinci maddesi, Anadolu Hareketi ile İstanbul Hükümeti'nin Kürdistan Teâlî Cemiyeti eksenli Kürt siyasi talepleri veya bağımsızlık girişimlerinin önlenmesi karşısında ortak noktada bulduklarını göstermektedir: "Beyân-nâmenin birinci maddesinde Devlet-i Osmaniyye'nin tasavvur ve kabul edilen hudûdu, Türk ve Kürdlerle meskûn olan arâzîyi ihtivâ eylediği ve Kürdlerin câmia-i Osmaniyye'den ayrılması imkânsızlığı izâh edildikten sonra bu hudûdun en asgarî bir talep olmak üzere te'mîn-i istihsâli lüzûmu müştereken kabul edildi."¹²⁴

Sonuç

Amaçsal çerçevesi ile üye yapılanmasını oluşturan Kürdistan Teâlî Cemiyeti, resmi makamlar nezdinde gerekli prosedürleri yerine getirmekle yasal bir hüviyet

¹²³Mustafa Kemal'in sert tutumunu şöyle açabiliriz: Diyarbakir Vali Vekili Mustafa Bey, Diyarbakir'deki Kürd Cemiyeti'nin, İngiliz himayesinde bir Kürdistan bağımsızlığını takip eden propaganda yapması üzerine, buraya gelen Süleymaniye hâkimi siyasi Mister Noel'in efkârına kapıldığını ve Cemiyetler Kanûnu'na aykırı davranan Cemiyet hakkında kanuni takibat yapıldığını Mustafa Kemal'e bildirmiştir. Alınan haber üzerine Mustafa Kemal, Kürt milliyetçiliği akımına karşı takip edilecek siyaset doğrultusunda 15 Haziran'da: "*Bütün milletin bekâ ve istiklâlini kurtarmak için birleştiği şu târihi günlerde bir ecnebî devletin himâyesine sığınarak zelîl ve esîr yaşamayı tercih eden her türlü ictihâdın, memleketi tefrikaya düşürecek her nev'î cemiyâtın dağıtılması pek vatani ve zarûrî bir vazife olmakla Kürd Kulübü hakkında tarz-ı hareket âcizlerince de pek muvâfık görülmüştür.*" cevabını vermiştir. Mustafa Kemal 8 Kasım 1919'da, İstanbul Çanakkale Mevki'-î Müstahkem Kumandanı Şevket Bey'e gönderdiği telgrafta ise, KTC'yi sert bir dille eleştirmektedir: "*Kürd Teâvün Cemiyeti'nin mevkiî ancak İstanbul olabilir. İngilizlerin himâyesini düşünen bu vatansızların Kürdlerle hiçbir münâsebeti yoktur. Bu gibilere mümâşatkâr davranmaya da lüzûm yoktur.*" demektedir. *Bu konuda bk. Nutuk [Vesikalar], Cilt: 3, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1962, 904; Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, s. 148.*

¹²⁴ BOA, MV. 217/519, (3 Kasım 1919).

kazanmıştır. Yasal hüviyetin verdiği imkânla merkezde bağlı kuruluşlar, taşrada şubeler açabilen Kürdistan Teâlî Cemiyeti, şubeleri vasıtasıyla Kürt yoğunluklu bölgelerde etkili olma çabası vermiştir. Şubeler içinde en aktif Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nden bağımsız teşkil eden, sonradan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin bir şubesi halini alan Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti'dir. Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti'ni farklı kılan hususlardan biri, Kürt coğrafyasında yasal olarak kurulan ve Kürdistan adını taşıyan ilk cemiyet olmasıdır. Şubeler, genel olarak çevreye yayılamadıkları ve halk tabanının desteğini alamadıkları bir süreçten geçmiştir. Başta Mustafa Kemal liderliğindeki Anadolu Hareketi olmak üzere, bölgedeki Osmanlı mülki makamlarının engellemeleri, merkezle taşra arasındaki kopukluk bunda etkili olmuştur.

Sosyo-kültürel ve ekonomik koşullardan yoksun Kürt coğrafyasındaki şubeler, İstanbul merkezli Kürdistan Teâlî Cemiyeti ile bütünleşme zemini bulamamıştır. Esasında şubeler, halkın hem bilgiye erişiminde hem de millî bilinç ediniminde rol alarak bütünleşmeyi sağlayabilecek kanallardı. Ancak Kürt coğrafyasında Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin ve yayın organlarının amaçlarına hizmet edebilecek bir kitlenin oluşturulabilmesine katkı sağlayabilecek kentleşme, sanayileşme, yaygın okullaşma gibi yerel ve toplumsal ağlar yetersizdi. Diğer taraftan şubelerin zamansal olarak erken bir süreçte kapatılmaları da önemli bir engel teşkil etmiştir.

Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin özellikle bağlı kuruluşlarının hem Kürt dili, edebiyatı, tarihi hem de Kürtlerin yaşadıkları siyasi ve sosyal sorunlar üzerine detaylı olmasa da erken bir süreçte kapatılmalarına karşın bazı girişimlerde buldukları söylenebilir. Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin bağımsızlığa dönük siyasi mahiyetinin belirgin bir hal alması, bağlı kuruluşlarla şubelerin Osmanlı hükümetlerinin ve özellikle meşru olma çabasındaki Anadolu Hareketi'nin şiddetli tepkisine maruz kalmalarına ve kapatılmaları sürecinin hızlanmasına yol açmıştır. Şubelere nazaran bağlı kuruluşların merkezde bulunmalarının verdiği avantajla daha etkin olabildikleri söylenebilir. Şöyle ki Kürtlerin aydın, okumuş kesimi ağırlıkla İstanbul'da ikamet etmekteydi. Mevcut kesimden bazıları devletin önemli kademelerinde yer almaktaydı ve bu sayede ellerinde imkân bulunmaktaydı. Başkent İstanbul; basın, dernek, cemiyet kurma bağlamında güçlü bir iletişim ve haberleşme ağı sağlamaktaydı. Neticede bağlı kuruluşlarda Kürt gençleri ve kadınları da rol üstelenebilmişlerdir.

Kaynaklar

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Belgeleri

BEO 4579/343409/1, (19 Haziran 1919).
BEO 4579/343409/9, (11 Mayıs 1919).
DH. EUM. 6 ŞB. 53/78, (Sayfa 8/a).
DH. SAİD. d 4/106.
DH. ŞFR. 98/143/1, (13 Nisan 1919).
DH. ŞFR. 626/45/1-2-3, (16 Nisan 1919).
DH. ŞFR. 630/66/1, (16 Mayıs 1919).
DH. ŞFR. 631/128/1-5, (25 Mayıs 1919).
DH. ŞFR. 632/84/1, (28 Mayıs 1919).
DH. ŞFR. 633/53/3, (4 Haziran 1919).
DH. ŞFR. 635/18/1, (22 Haziran 1919).
DH. ŞFR. 636/80/1-2, (29 Haziran 1919).
DH. ŞFR. 637/60/2-3, (13 Temmuz 1919).
DH. ŞFR. 637/60/5, (15 Temmuz 1919).
DH. ŞFR. 638/54/1-2, (21 Temmuz 1919).
DH. ŞFR. 640/131/1, (7 Ağustos 1919).
DH. ŞFR. 659/130/1, (28 Şubat 1920).
EUM. AYŞ. 64/40, (Tarihsiz).
İ. DUİT. 48/108/2, (13 Ocak 1920).
MV. 217/519, (3 Kasım 1919).

ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt) Belgeleri

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 85, Gömlek No: 35, Belge No: 35/3, 21-22 Haziran 1919.

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 85, Gömlek No: 35, Belge No: 35/3-4, 21-22 Haziran 1919.

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 56, Belge No: 56, 7 Temmuz 1919.

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 63, Belge No: 63, 13 Haziran 1919.

TİTE (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü) Belgeleri

AÜ, TİTE, Kutu No: 25 Gömlek No: 96, Belge No: 96001.

Sürelî Yayınlar

Alem-dâr, “Kürd Millet Fırkası”, 19 Temmuz 1919.

Alem-dâr, 5 Aralık 1919.

İdrâk, “Fırkaların Millete Beyân-nâmesi”, 22 Temmuz 1919.

İfhâm, “Kürdlerin İntihâbata Tarz-ı İştirâkleri”, 14 Ekim 1919.

- İstiklâl, “Kürd Kadınları Cemiyeti”, 9 Temmuz 1919.
Jîn, 6, 25 Aralık 1918.
Jîn, 7, 2 Ocak 1919.
Jîn, 10, 2 Şubat 1919.
Jîn, 20, 4 Haziran 1919.
Jîn, 21, 18 Haziran 1919.
Jîn, 22, 2 Temmuz 1919.
Jîn, 25, 2 Ekim 1919.
Jîn, 33, 9 Mart 1920.
Kürdistan, 8, 29 Mayıs 1919.
Kürdistan, 9, 11 Haziran 1919.
Kürdistan, 13, 31 Ağustos 1919.
Sabah, “Kürd Millet Fırkası’nın Tavzîhi”, 5 Kasım 1919.
Serbestî, “Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin Beyân-nâmesi”, 28 Nisan 1919.
Serbestî, “Tercümesi”, 28 Nisan 1919.
Serbestî, “Diyarbakir’de Kürd Kulüpleri”, 29 Nisan 1919.
Serbestî, “Kürd Lisânının Tedvini”, 29 Nisan 1919.
Serbestî, “Kürdistan’da Faaliyet”, 1 Mayıs 1919.
Serbestî, “Harput’ta Şu’be Küşâdı”, 1 Mayıs 1919.
Vakit, “Doktor Fuad Kimdir, Ne Yapmak İstiyordu?”, 7 Mayıs 1925.
Vakit, “Kürd Cemiyeti’nde Kimler İstiklâl, Kimler Muhtâriyyet Taraftarıymış?”, 19 Mayıs 1925.
Yenigün, “Kürd Millet Fırkası”, 5 Aralık 1919.

Telif ve İnceleme Eserler

- ALAKOM, R., “Araştırmalarda Adı Fazla Geçmeyen Bir Kuruluş Kürt Kadınları Teâlî Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum Dergisi* 29, sy.171, (Mart 1998): 36-40.
ATALAY, Ö., *Siirt Tarihi*, İstanbul: Siirt Halkevi Yayınları, 1946.
Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt 4, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996.
AYTEPE, O., “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâlî Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum Dergisi* 29, sy.174, (Haziran 1998): 9-16.
BAJALAN, D. R., *Jön Kürtler*, çev. Burcu Yalçınkaya, İstanbul: Avesta Yayınları 2010.
BAYKAL, B. S., *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974.
BRUNİESSEN, M. V., *Kürdistan Üzerine Yazılar*, çev. Nevzat Kırış v.d., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

- EKREM, C., *Muhtasar Hayatım*, Ankara: Beybun, Yayınları, 1992.
- CLARK, J. H. ve ALTAY, S., “Cumhuriyet’in Öncesinde ve Erken Dönemlerinde Kürt Toplumunda Kadınlar”, *Diyarbakır Tebliğleri* içinde, Ed. Bülent Doğan, İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013.
- ÇAĞLAYAN, E., “*Tek Parti Dönemi’nde Diyarbakır (1923-195)*”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012.
- ÇAĞLAYAN, E., “Kürt Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Diyarbakır’daki Yansımaları (1908-1923)”, *Tarihte Kürtler ve Kürdistan: Osmanlı Dönemi Uluslararası Sempozyum* (Mardin Artuklu Üniversitesi & Selahaddin Üniversitesi-Erbil, 16-18 Nisan 2013).
- DERSİMİ, M. N., *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İstanbul: Doz Yayınları, 2012.
- ESENGİN, K., *Millî Mücadele’de Hıyanet Yarışı*, Ankara: Ulusal Basımevi, 1969.
- GÖĞEM, Z., *Kurmay Albay Daday’lı Halit Beğ Akmansü*, 1: 1954.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 5, Vesika 106 (Eylül 1953).
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 9, Belge 213.
- HİMMETOĞLU, H., *Kurtuluş Savaşı’nda İstanbul ve Yardımları*, Cilt 1, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1975.
- TÜTENK, M. A., “Diyarbakır’ın Son Altmış Yıllık (1892-1952) Vakaları”, *Kara-Amid*, 2, sy.6-7, (1970): 311-347.
- KARADIŞ, Z., “*II. Meşrutiyet Dönemi’nden Lozan Barış Antlaşması’na Kadar Kürt Teâlî ve Teâvün Cemiyeti’nin Faaliyetleri*”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006.
- Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi*.
- MALMÎSANİJ, *Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2002.
- MESUT, A., *İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958)*, İstanbul: Doz Yayınları 1992.
- Records of the Kurds Territory, Revolts and Nationalism 1831-1979, British Documentary Sources, Volume: 5, 1914-1920, Ed. A. L. P. Burdett. Cambridge University Publications, 2015.
- Nutuk [Vesikalar]*, Cilt: 3, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1962.
- SARIHAN, Z. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- TUNAYA, T. Z., *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- ZİNNAR, S. (Kadri Cemilpaşa), *Doza Kürdistan*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2014.

Solak-zâde Tarihi'ne Göre İstanbul'un Kuruluşuyla İlgili Efsaneler*

Süleyman Lokmacı**

ORCID:0000-0001-8526-1725

Öz

İstanbul dünya üzerindeki en kadim şehirlerden biridir. Coğrafi konum olarak Asya ve Avrupa kıtasının birleşme noktalarında bulunması hasabiyle önemli bir ticaret merkezi olduğu gibi özellikle Müslüman ve Hristiyan dünyası için sembolik anlamlar taşımaktadır. Belki de bu sembolik anlamlardan dolayı asırlardır en gözde şehir olarak kabul görmektedir. Binlerce yıldır birçok imparatorluklara başkentlik yapmış olan bu gözde şehrin ilk olarak nasıl kurulduğu her dönem için merak konusu olmuştur. Bu nedenle geçmişteki birçok tarih araştırmacıları bu konuya eserlerinde efsanelere yer vererek açıklık getirmeye çalışmışlardır. Birçok kaynakta bu efsanelerin baş kahramanı Hazret-i Süleyman, Byzas, Yanko b. Madyan gibi isimlerdir. XVII. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığında önemli bir yere sahip olan Solak-zâde tarihinde de İstanbul'un kuruluşu ile ilgili efsaneler görülmektedir. Bu çalışmada İstanbul'un kuruluşunda temel öğreti olarak görülebilen efsanelere Solak-zâde Tarihi'ndeki efsanelerde eklenerek tarih yazıcılığındaki efsane çeşitliliğine katkıda bulunulmak hedeflenmiştir. Bu amaçla çalışmada öncelikle şehrin kuruluşu ile farklı kaynaklarda yer alan efsaneler aktarılmış akabinde Solak-zâde tarihinde yer alan efsaneler genel değerlendirme ve analizler şeklinde sadeleştirilerek verilmiştir. Ve son olarak çalışmaya temel kaynak olarak "Nevadir'ül-Vukû" daki ilgili kısımların Avusturya Milli Kütüphanesi A.F. 15 numaralı nüshasının metin transkripti eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Solak-zâde History, İstanbul, Efsaneler, Hz. Süleyman, Byzas, Yanko b. Madyan, Costantinus

Gönderme Tarihi: 20/02/2019**Kabul Tarihi:24/03/2019**

*Bu makale Solak-zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: slokmaci@erzincan.edu.tr

According to the History of Solak-zâde History of Istanbul Legends
About the Foundation

Süleyman Lokmacı

ORCID:0000-0001-8526-1725

Abstract

Istanbul is one of the most archaic cities on the Earth. It has not only been an important trade center owing to its position at the juncture of the Asian and the European continents, but it also has symbolic meanings particularly for the Muslim and Christian worlds. Perhaps because of these symbolic meanings, it has been accepted as the most favorite city for centuries. It has always been an issue of concern how this city was founded, which has served as the capital of many empires for millenniums. Therefore, many historians in the past attempted to elucidate this issue in their writings by means of legends. The starring characters in many sources are the individuals such as the Prophet Suleiman, Byzas, and Yanko bin Madyan. Legends are also encountered in the history of Solak-zâde about the foundation of Istanbul. In this study, it is attempted to make contributions to the legend variety concerning the foundation of Istanbul by adding the legends from the history of Solak-zâde to the legends that are accepted as the basic doctrine. In this purpose, firstly the legends about foundation of the city in different sources are narrated, and second, the legends in the history of Solak-zâde are simplified and presented as general evaluations and analyses. Lastly, the text transcript of the copy of relevant chapters of “Nevadirü'l-Vukû” (numbered A.F. 15 in the Austria National Library) is added, which has been the basic source of the study.

Keywords: Solak-zâde History, Istanbul, Legends, King Solomon, Byzas, Yanko b. Madyan, Costantinus

Received Date: 20/02/2019

Accepted Date: 24/03/2019

Легенды, связанные с основанием Стамбула в «Истории» Солакзаде

Резюме

Стамбул является одним из самых древних городов в мире. Географическое положение находится на самом стыке Азии и Европы и является важнейшим торговым центром. Эти особенности придавали символическое значение городу, в особенности для Мусульманского и Христианского миров. Может быть именно из-за символического значения, город, веками считается самым популярным. В первую очередь, во все времена всех историков интересовало то, как же был основан этот популярный город, который был столицей многих империй на протяжении многих тысячелетий. По этой причине большинство исследователей пытались пролить свет на этот процесс в своих работах используя легенды. Во многих источниках можно увидеть, что главными героями таких легенд являются Сулейман Великолепный, Бизас, Янко бин Мадьян. В «Истории» Солакзаде, занимающей важное место в историографии Османской Империи 17 века, есть легенды об основании Стамбула. Основу теории об основании Стамбула составляют легенды. Настоящая работа нацелена на то, чтобы внести вклад в многообразие легенд путем анализа легенд из «Истории» Солакзаде. С этой целью в исследовании в первую очередь были переведены легенды из разных источников связанные с основанием Стамбула. Была проведена общая оценка и анализ легенд из «Истории» Солакзаде. Таким образом, в работе дается упрощенный вариант этих легенд. В заключении, в качестве основного источника, прилагается транскрипция надлежащих отрывков 15 издания из “Nevadir’ül-Vukû” из Австрийской Национальной Библиотеки А.Ф.

Ключевые слова: «История» Солакзаде, Стамбул, Легенды, Сулейман Великолепный, Бизас, Янко бин Мадьян, Константин

Получено: 20/02/2019

Принято: 24/03/2019

Giriş

Asya ve Avrupa kıtalarının birleşme noktasında bulunan İstanbul, Karadeniz ve Marmara Denizi'yle çevrilmiştir. İki yarımadadan oluşan şehir, coğrafi konumu sayesinde oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Coğrafi konumu, açık deniz dalgalarından korunaklı bir limana sahip olması Balkanlar'la Önasya arasında bir köprü konumunda bulunması İstanbul'u ticari açıdan da önemli kılmıştır.¹ Bu stratejik önemin yanında Hristiyanlığın resmi din olarak ilk defa İstanbul'da kabul edilmiş olması ve İslam Peygamberi Hazret-i Muhammed (SAV)'in İstanbul'u feth eden komutan ve askerlerle ilgili olarak övücü nitelikteki hadis-i şerifi İstanbul'un Müslümanlar ve Hristiyanlar için manevi bir önem kazanması sonucunu da doğurmuştur.

İstanbul'un tam olarak ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte farklı zamanlarda kurulmuş Grek Koloni Şehirlerinin varlığı bilinmektedir. Bu koloni şehirleri Chalcedon (Kadıköy), Chrysopolis (Üsküdar) ve Sykae (Galata) şehirleridir.² Milattan önce 2. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'na bağlanan şehir 330 tarihinde İmparator Costantinus tarafından başkent yapılmış ve bu tarihten itibaren Konstantinopolis ismiyle anılmaya başlanmıştır.³ İstanbul 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed'in fethine kadar Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentliğini yapmıştır.⁴

İstanbul'un Kuruluşu İle İlgili Efsaneler

İstanbul'un kuruluşuyla ilgili birçok efsane bulunmaktadır. Bu efsanelerden ilki Kral Inakhos'un kızı Lo ve Zeus arasında yaşanmış aşka dayanmaktadır. Zeus, eşi Hera'nın bu aşktan haberdar olması üzerine sevgilisi Lo'yu Hera'nın gazabından koruyabilmek için beyaz bir ineğe çevirir. Hera ineğe çevrilen Lo'yu Zeus'tan alarak akrabası yüz gözlü dev Argos'un denetimine verir. Ancak Zeus'un Hermes isimli

¹ Doğan Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlık Dergisi*, sy. 5 (1970): 26.

² Doğan Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlık Dergisi*, sy. 5 (1970): 26; "Chalcedon", Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Chalcedon> (06.02.2019); "Üsküdar", Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Uskudar> (06.02.2019); Zeynep Çelik, "19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul", İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 16; İstanbul Haritaları için Ek-2'ye bakınız.

³ Engin Akyürek, "I. Constantinus ve Konstantinopolis", *Aktüel Arkeoloji*, sy. 37 (2014): 76; İmparator Costantinus'la ilgili olarak bakınız İlber Ortaylı, "Büyük Constantin ve İstanbul", *Milliyet Gazetesi*, 28.05.2011, www.milliyet.com.tr/buyuk-constantin-ve-istanbul/ilber-rtayli/pazar/yazardetay/29.05.2011/1395940/default.htm, (07.02.2019).

⁴ Bununla birlikte 1204-1261 yılları arasında Latin İmparatorluğu'na da başkentlik yaptığı bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak Filip Van Tricht, "Konstantinopolis'te Latin İdaresi" (1204-1261), çev. Ahmet Aydoğan, Turhan Kaçar, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim I*, İstanbul B.B. Kültür A.Ş. Yay. 2016, 58.

habercisi dev Argos'u büyüleyerek öldürür. Bunun üzerine Hera Lo'ya bir at sineği musallat eder. Lo sinekten kaçmak için uzun yollar aşar. Kydaros (Alibeyköy Deresi) ile Barbyzes (Kağıthane Deresi) ırmaklarının balçık denize döküldükleri Semystra (Eyüp)'ya gelerek burada Zeus'la olan birlikteliği sonucu bir kız dünyaya getirir. Bu bebeğe alnında boynuz biçiminde çukıntı olması sebebiyle Keroessa adı verilir.⁵ Şehrin kuruluşu ile ilgili en yaygın olan efsaneye göre İstanbul'un kurucusu Byzas bu kız ile Poseidon'un oğludur. Diğer bir rivayette ise Byzas nymphe Semystra'nın çocuklarından birisidir. Efsaneye göre "Trakya krallarından Medias Byzas'ı bölgeye zarar veren vahşi bir hayvanla dövüşmesi için görevlendirir. Bu mücadeleden üstün ayrılan Byzas Tanrılar için bir boğa kuban eder. Bu sırada kurbanın kalbini kapalı kartalı takip eden Byzas kartalı takip ederek Sarayburnu'na kadar gelir ve burada bir şehir kurmaya karar verir".⁶

Byzas'ın başrolde olduğu diğer efsanede ise İstanbul'un kuruluşunu şu şekilde anlatmaktadır: "Argos veya Megara'dan gelen göçmenlerin reisi olan Byzas kuracakları şehrin mevkisinin tayini için Apollon Mabedi'nin kahinine müracaat edince kâhin şehrin körler memleketinin karşısında kurulmasını söylemiştir". Körler memleketinden kastedilenin daha önce bu bölgeye gelerek beğenmeyen ve şehirlerini Kadıköy'de kuran ahali olduğu iddia edilmektedir.⁷

İstanbul'la ilgili bir diğer efsanede ise Kral Costantinus ülkesi için yeni bir başkent kurmak isterken Niş, Sofya ve Selanik şehirlerini ziyaret etmiş. Ancak bir gece rüyasında Tanrı ona başka bir şehir bulmasını söylemiştir. Bunun üzerine Costantinus Byzantion'u başkent yapmaya karar vermiştir.⁸

İstanbul'un kuruluşuyla ilgili olarak Hazret-i Süleyman Peygamber'in başrolde olduğu efsaneler de mevcuttur. Bu efsanelerden birinde Hazret-i Süleyman Peygamber karısının İsrail'in yasa levhalarının bulunduğu, Kral Davud'un oturduğu kutsal yerde yaşamasını istemez. Bu sebeple karısı için bir ev yaptırır. Efsaneye göre başmelek

⁵ Özgür Vırlan, "Byzantion'dan Konstantinapolis'e Şehrin Kuruluş Efsaneleri", *Zeytinburnu Belediyesi Kültür, Sanat, Şehir Dergisi (zdergisi)*, <https://zdergisi.istanbul/makale/byzantiondan-konstantinapolise-sehrin-kurulus-efsaneleri-166>, (07.02.2019).

⁶ Murat Arslan, "Byzantion bir Kuruluş Söylencesi Efsanelerden Tarihsel Dönemlere", *Aktüel Arkeoloji*, sy. 37 (2017) 50; Işın Demirkent, "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23, Ankara: TDV Yayınları, 2001, 205.

⁷ Abdulkadir Emeksiz, "Efsanelerin İstanbul'u, Fetih ve Fatih", *Fatih Sempozyumları I-II (2005-2006) Bildiri Kitabı*, 2007, 150.

⁸ Özgür Vırlan, "Byzantion'dan Konstantinapolis'e Şehrin Kuruluş Efsaneleri", *Zeytinburnu Belediyesi Kültür, Sanat, Şehir Dergisi(zdergisi)*, <https://zdergisi.istanbul/makale/byzantiondan-konstantinapolise-sehrin-kurulus-efsaneleri-166>, (07.02.2019).

Mikail gökten inerek denize büyük bir kazık çakmış ve bu kazığın iki yanından gelip biriken çamurlar orayı sık bir sazlığa çevirmiştir. Daha sonra burada Roma İmparatorluğu kurulmuştur.⁹

Evliya Çelebi'nin Seyahatname isimli eserinde bulunan efsaneye göre Ferenduz Adasında hükmeden Sidon isimli padişah Hazret-i Süleyman Peygamberin getirdiği dini kabul etmemiş ve bunun üzerine Hazret-i Süleyman bu padişah üzerine ordusuyla hareket ederek onu mağlup etmiş. Sidon'un Aline isimli kızını ise kendisine eş olarak almıştır. Aline'nin isteği üzerine temaşalık adıyla bir saray yaptıran Hazret-i Süleyman kendi otağını Sarayburnu'nda kurdurur Havasının ve suyunun kendisini dinçleştirdiğini görünce hemen büyük bir saray ve köşkler yaptırır ve hayır duada bulunur.¹⁰

Evliya Çelebi'nin anlatmış olduğu bu efsanenin benzerine Oruç b. Adil'in kendi ismiyle meşhur olan Oruç Bey Tarihi'nde rastlamaktayız. Küçük farklılıklarla birlikte neredeyse aynı olan efsaneye göre Firengistan Vilayeti'nin en büyük padişahı olan Ankur, Hazret-i Süleyman'ın peygamberliğini, insanlara ve cinlere hükmettiğini bilmesine rağmen ona itaat etmemiş. Bunun üzerine Hazret-i Süleyman insanlardan ve cinlerden kurulmuş bir orduyla Ankur'un üzerine yürümüş ve onu mağlup ederek öldürmüştür. Ankur'un güzelliği ile meşhur Şemsiyye isimli kızına âşık olan Hazret-i Süleyman kızı kendisine nikah ettirmiştir. Daha sonra eşinin Hazret-i Süleyman'dan, kendisi için benzersiz bir köşk yaptırmasını isteyince Hazret-i Süleyman emrindeki devlere, perilere, insanlara ve cinlere bu işi emretti ve Rum Vilayeti'nde, Akdeniz kenarında Aydıncık Dağı'nda Temaşalık adında bir köşk yaptırdı.¹¹

Oruç Bey Tarihi'nde geçen bir diğer efsane ise Yanko b. Madyan isimli bir padişahla ilgilidir. Bu efsane makale konumuz olan Solak-zâde Tarihi'ndeki efsaneye neredeyse aynıdır.¹² Yanko b. Madyan'ın Kantur isimli veziri Hazret-i Süleyman'ın bina ettirdiği Mescid-i Aksa'yı görmüş ve padişahına “bu zamanda şimdi Süleyman sensin. Nola sen dahi bir şehir bünyâd etsen kim âlemde anılsın” diye bir tavsiyede bulunmuş. Yanko b. Madyan gece gündüz hep nerede bir şehir kursa diye düşünürmüş. Bir gece rüyasında şehri nerede kurması gerektiği gösterilmiş. Sabah olduğunda düşünüy

⁹ Stefanos Yerasimos, “Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri”, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1993, 52.

¹⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillioğlu, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Sadeleştiren Tefvik Temelkuran, Necati Aktaş, İstanbul: Üçdal Neşriyat, c 1, 1976, 16-17.

¹¹ Oruç b. Adil, Oruç Bey Tarihi, Hazırlayan Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014, 74-76.

¹² Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi eserini kaleme alırken bu hususta kaynak olarak Oruç Bey Tarihi'ni kaynak olarak kullanmış olabilir.

vezirlerine anlatmış ancak onlar da çaresiz kalmışlar, rüyada şehrin kurulması istenilen yeri bilememişler. Yine bir gece Yanko b. Madyan uykudayken tahtıyla döşeğiyle Kostantin'e götürmüşler. Uyandığında kendisini bilmediği bir yerde bulan Yanko b. Madyan ve vezirleri bu yeri çok beğenerek bir şehir kurmak için yedi yıl uğraşmışlar. Dünyanın dört bir yanındaki padişahlara elçiler göndererek ülkelerinden mimarlar ve işçiler göndermelerini istemişler. Şehrin inşaa edilmesi için gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra kırk kez yüz bin er ve kırk mimar ve iki yüz bin ırgad kırk günde kaleyi inşaa etmişler. Gün başına bir burgoz yapıp üç yüz altmış burgoz, her burgozun aralığında altmış beden etmişler ve altmış kapı etmişler. Ayrıca yüz kilise, yüz hamam, yüz kervansaray ve altmış bin ev inşaa etmişler.¹³

Solak-zâde Tarihi'ne Göre İstanbul'un Kuruluşuyla İlgili Efsaneler¹⁴

Solak-zâde Tarihi'nde İstanbul'un kuruluşuyla ilgili anlatılan efsane Oruç Bey Tarihi'nde anlatılan efsaneyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Solak-zâde Tarihi'nde anlatılan efsaneye göre Yanko b. Madyan Hazret-i Süleyman'ın fermanı ile Aydıncık'ta devlerin ve cinlerin bina etmiş olduğu Temaşalık dedikleri yeri kendisine tahtgah edinmiş imiş. Kendisi de isminin kıyamete kadar baki kalması arzusuyla böyle bir şehir kurmaya karar vermiş. Bir gece rüyasında nuranî biri ona hitap ederek isminin kıyamete kadar baki kalması için bu mahalde bir şehir inşa etmelisin demiş. Sabah uyandığında gördüğü rüyayı vezirlerine anlatan Yanko, rüyasında gördüğü yerin neresi olabileceği ile ilgili bir cevap alamayınca tekrardan uyumuş. Bu defa ise döşeği ile birlikte mezbur mahalle götürülmüş. Uyandığında bulunduğu yerin neresi olduğunu bilemediği için bir miktar elem çektikten sonra birkaç kişiye denk gelmiş ve durumunu anlatınca Yanko'yu o bölgenin hâkimine götürmüşler. Hâkim kişi Yanko'yla birlikte etrafı gezip dolaşmış. Yanko bu yeri görünce ziyadesiyle beğenmiş ve nasıl bir şehir yapacağını tasavvur etmiş. Daha sonra yedi iklimde bulunan padişahlara nameler göndermek suretiyle ülkelerinde bulunan mühendis, mimar ve münecimleri davet etmiş.

Şehrin kurulacağı yer bu şekilde tespit edildikten sonra temel kazma sırasında büyük bir bina ve bu binanın içerisinde mıknatıstan düzölmüş ve gözleri elmasdan

¹³ Oruç b. Adil, Oruç Bey Tarihi, Hazırlayan Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014, 77-83.

¹⁴ Bu kısımda Solak-zâde Tarihi'ne ait Avusturya Milli Kütüphanesi, Türkçe El Yazmaları Koleksiyonu'nda A.F. 15 Numarasıyla kayıtlı nüshanın 73^b-76^a varakları sadeleştirilmek suretiyle kullanılmıştır.

yapılmış altı adet kerkes¹⁵ bulunmuş. Bu kerkeslerin önlerindeki levhalarda ise tarihler ve kerkeslerden muradın ne olduğu yazılmış. Levhalar üzerindeki yazının hangi lisanda yazılmış olduğunu kimse bilemeyince o asırda yaşayan alimlere bunu sormuşlar ve bunun altı yöne işaret ettiğine ve her gelen mahlukun bin yılda bir kerkes düzdüklerine ve bin yıl dolduğunda tamam olanın başını kesip yeni bir kerkes düzüp kubbe içine koyduklarına kanaat getirilmiş. Bunun yapılmasındaki maksut ise Allah'ın varlığının ezeli ve ebedi ve mekândan münezzeh olduğunun idrak edilmesiymiş.

Yanko b. Madyan yedi yıl boyunca inşaa için gerekli bütün malzemeleri hazırlattığı gibi her memleketin padişahları da durumlarına göre mimarlar göndermişler. Etraftan yardıma gelen askerler ile kendi askerinin bir araya gelmesiyle kırk kere yüz bin âdem hazır olmuş. Ayrıca kırk bin mimar ve iki yüz bin ırgat toplanmış. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra temelin atılması için müneccimler tarafından belirlenen ve şehrin kıyamete kadar mamur olmasını sağlayacağını düşündükleri mübarek bir saatin gelmesi beklenmeye başlanmış ki bu an otuz yılda bir gelirmiş. Bir cumartesi günü Merih saatinde Allah'ın takdiriyle bir leylek ayladığı yılanı havada taşırken işaret için kurulan çanların üzerine düşürünce müneccimler bekledikleri saatin geldiğine kanaat getirmişler ve şehrin temeli atılmış. Ancak hata olduğu anlaşılınca müneccimler Yanko'ya gelerek durumu anlatmışlar. Hayrete düşen Yanko sonunda şehrin ellerinden çıkacağını ve başkasına intikal edeceğini bilmiş. Zaruri olarak şehrin tamamlanması için hazır bulunan kırk kere yüzbin asker ve kırk bin mimar ve iki yüz bin ırgat kırk günde şehrin surlarını tamamlamışlar. Üç yüz altmış burç ve her iki burcun arasında otuzar beden yapılarak altmış yerde kapılar açılmıştır. Ayrıca bin bir kilise ve altmış bin hane ve yüz adet hamam ve beş yüz saray bina etmişler. Şehrin inşası tamam edildikten sonra etraftan cebren ve kahren birçok ev göçe zorlanarak İstanbul'a getirilmiş. Şehir Yanko ismiyle şöhret bulmuş. Şehrin koruması için Çorlu, Ereğli ve Silivri kalelerinde sakin olanlar görevlendirilmişler.

Yanko b. Madyan daha sonra büyük bir dikili taş ve bu dikili taşın üzerinde yedi başlı bir ejder ve ejderin üzerinde ise kendi heykelini yaptırdıktan sonra hemen bu heykelin önünde büyük bir kilise inşaa ettirmiş ki bu kilisenin bin hücresi varmış ve her hücrede yedi ruhban bulunmuş. O asırda Beytü'l-Mukaddes'de sakin bin beşyüz yaşında, Hud Peygamber zamanından kalma bir keşiş de Yanko'nun inşaa ettirdiği kiliseye yerleştirilmiş. Kilisede ikamet eden ruhbanların gıdaları sadece zeytinmiş.

¹⁵ Kerkes: Akbaba bkz. Şemseddin Sami, Kamus-i Türkî, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 2015, 633.

Yanko ruhbanların gıda ihtiyacını karşılamak için mağrip diyarında Rukiye isminde ulûm-i garibede mahir ve tılsımlar yapmaya gücü yeten bir şahsı İstanbul'a davet ederek ona bir tılsım düzdürmüş. Bu tılsım saf altından bir sığircık kuşu ve elmas ve yakut ile müzeyyen kılınmış bir zeytin çekirdeği düzerek çekirdeği sığircık kuşunun ağzına vermiş. Ayrıca altın bir levha üzerine Tevrat ve Zeburda geçen Allah'ın isimlerinden bazılarını yazarak kilisenin kubbesine koymuşlar. Yine İsfahan'da bulunan sığircık suyundan her birinin içinde beşyüz dirhem su bulunan yüz çömleği İstanbul'a getirmişler ve bu çömlekleri kilisenin kubbesinden asmışlar. Bu sayede sayısız sığircık kuşu bu tılsımın etkisiyle zeytin zamanında topladıkları zeytinleri kiliseye taşımışlar. Her sene bu olay kırk gün boyunca aralıksız devam edermiş.

Rukiye'nin bu maharetinden sonra Arkanus isimli birisi dahi Rukiye'nin bu hünerlerini duyunca İstanbul'a gelmiş, tunçtan bir küp yapıp içini civa ile doldurmuş ve saf altından bir balık yaparak Allah'ın isimleri ve havass ile güçlendirmiş. Balığı küpün içine koyduktan sonra küpün ağzını muhkem bağlayarak deniz kenarına yaptırttığı dikili taşın üzerine koydurmuş. Hava ısındığı zaman küp de ısınır içinde bulunan civa hareket etmekle balık tılsımını da hareket ettirmiş. Denizdeki balıklar tılsımın etkisiyle deniz kenarında yapılan dikili taşın etrafında toplanırlarmış. Kilisedeki ruhbanlar bu balıkları toplayıp satarlar ve elde edilen parayla ihtiyaçlarını karşılarırlarmış.

Yanko b. Madyan şeytanın iğvası ve gururuna yenilmesi neticesinde putperest olunca Allah'ın gazabıyla şiddetli yağmurlar yağmış. Sanki Nuh Tufanı tekrar yaşanmış. Bunun ardından büyük bir deprem olmuş. Ahali yardım ümidiyle büyük kiliseye sığınmış. Depremın etkisiyle kilisenin kubbesi ve duvarları tamamen yıkılmış. İçerisinde bulunan müşrikler ve Yanko ve hizmetkârları helak olmuş.

Solak-zâde bundan sonra İbrahimpaşa Sarayı (Atmeydanı Sarayı)'nın depremde yıkılan büyük kilisenin yerine kurulduğunu ve Sultan Süleyman Kanunî'nin Vezir-i Azamı olan Makbul İbrahim Paşa'nın da Yanko b. Madyan neslinden geldiğini iddia etmiştir.

Solak-zâde'ye göre İstanbul'un ikinci banisi Yanko'nun oğlu Bozantin'dir. Büyük depremden sonra İstanbul kırk yıl boyunca harap kalmış ve vahşi hayvanlar ve türlü türlü haşeratla dolmuş. Deprem sırasında Yanko'nun Bozantin isimli oğlu büyük kilisede bulunmadığı için ölmekten kurtulmuş. Bir süre Macaristan'da padişahlık yaptıktan sonra yine İstanbul'a gelerek şehri tamir ettirmiş. Tamirat yapılırken evlerin en fazla üçer dörder katlı yapılmasına dikkat etmişler. Bozantin daha önce babası

tarafından yaptırılan ve büyük depremde yıkılan dikili taşın yerine yenisini dikerek üzerine kendi heykelinin üzerinde oturduğu bir fil heykeli yaptırmış. Bozantin'in kendisini fil üzerinde göstermesinin sebebi ise çok ağır olduğu için filden başka nesnenin kendisini taşıyamayacak olmasıymış. Bozantin de babası gibi putperest olmakla birlikte halkını kendisine secde etmeye zorlarmış. Muhalefet edenleri de yaptırmış olduğu dikili taştan aşağı atarak öldürürmüş.

Bozantin bu suretde otuz sene hükümet ettikten sonra Allah onu cezalandırmak için veba hastalığını ülkesine musallat etmiş. Bu sebepten şehir halkının yarısı kısa bir sürede ölmüş. Bozantin bir gün içki alemindeyken yine büyük bir deprem meydana gelmiş ve halkıyla birlikte helak olup gitmiş.

Bu büyük yıkımdan sonra İstanbul şehrinin üçüncü banisi Bozantin neslinden Kostantin b. Alaniye isimli bir padişaktır. Bu padişah Hazret-i İsa'nın getirdiği dine tabi olmak suretiyle büyük bir şeref kazanarak kuvvet ve kudret sahibi olmuş. Kostantin Kayseri'de hüküm süren Herkil'in kızı Sofya ile evlendikten sonra İstanbul'un yeniden inşaasını murad edinmişler. Rivayete göre şehir uzun zamandan beri boş kalmış olduğu için içerisinde yılanlar ve ejderhalar türediğinden kimsecikler şehre yaklaşamazlarmış. Bu sorunun halli için yine tunçdan biri birine sarılmış yılanlar tılsım edilmiş ve Atmeydanı'na koyulmuş. Bu tılsım sayesinde şehirdeki bütün yılanlar ve çiyenler helak olmuş.

Solak-zâde bu kısmın devamında yapılan tılsımın halen Atmeydanı'nda bulunduğunu yazmış. Hatta Sultan Süleyman Kanunî'nin Vezir-i Azamı olan Makbul İbrahim Paşa'nın bir gün cirit oynarken elinden atmış olduğu topuzun o tılsıma değip, tılsımın bir köşesini kırdığını ve bundan sonra İstanbul'da çeşitli boylarda yılanların görülmeye başlandığını, ancak bunların zarar veremeyecek kadar zayıf olduklarını da eklemiştir.

Solak-zâde Tarihi'nde Konuyla İlgili Kısmın Transkripsiyonu¹⁶

Derbeyân-ı Binâ-yı İstanbul

Ba'zı kütüb-i tevârihde mestûrdur ki nesl-i Şeddâd'dan Yânko bin Mâdyân nâm bir pâdişâh-ı sâhib-i ihtişâm Süleyman (على نبينا و عليه السلام) fermânı ile Aydıncık'da

¹⁶ Bu kısımda Solak-zâde Tarihi'ne ait Avusturya Milli Kütüphanesi, Türkçe El Yazmaları Koleksiyonu'nda A.F. 15 Numarasıyla kayıtlı nüshanın 73^b-76^a varaklarının transkripsiyonu yapılmıştır. Transkripsiyon uygulanırken uzatmalar için (^), ayın (ع) harfi için (‘), hemze için (’), kaf (ق) ve gayn (غ) harflerinden sonraki uzatmalar için ise () işareti kullanılmıştır.

dîv ve cinni binâ ettiği temâşâlık dedikleri kasr-ı dil avîzi tahtgâh edinmiş idi. Bir gün anda olan sanâyi-i acibe ve nakûş-i garibiye temâşâsına meşgûl iken hâtırına bu lâyh olur ki bu dahi âlemde bir eser koyup kıyâmete degin nâmı bâkî kala. Bir gice ol fikir ile âlem-i hâba varup şimdi İstanbul olduğu mahalli görür bir pür-nûrâni vâkı'asında hitâb edüp der ki “hâlen bu mahall-i münâsibde bir şehir bünyâdına himmet etmek gereksin ol sebeble senin nâmın ilâ inkirâzi'd devrân mezkûr ola” diyü ilkâ ider. Bîdâr olıcak gördüğü vâkı'ayı vüzerâsına nakl edüp “hiç böyle mahal bilir misin” diyü suâl eder. Vezîrler ne cânib olduğun ta'yîn edemeyecek girü halvetgâhına varup endişe ile tekrâr hâba vardıkda bu kerre istirâhat ettiği döşegi ile kaldırup mahalli mezbûre korlar. Bîdâr olıcak tenhâlık elemi ile canından bîzâr olup keyfiyyet-i ahvâl ve def'-i melâl için kemâl-i ızdırâbla her tarâfa şitâb eder. Âkıbet birkaç kimseye rast gelüp hâlini i'lâm etdikde ol nevâhînin hâkimine i'lâm ederler.

Acele ile gelüp erişüp dâmenine yüz sürüp hizmet-i makâmında durdu ve şerâ'it-i ubûdiyyetini yerine getirüp Yânko'yu ata süvâr eyledi ve ikisi ma'ân ol etrâfi geşt ü güzâr edüp gezindiler. Yanko gördü ki Akdeniz ile Karadeniz kavuşduğu bogazda sünbûse şeklinde iki cânibi deryâya ve bir cânibi karaya vâkı' olmuş cezireye müşâbe bir yerdir. Yânko bin Mâdyân ol yeri görecek ziyâde beğendi ve ne ma'küle şehir yapacağını tahmîn kıldı ve kendü bu tarâfda bu tahmîn üzre iken berü cânibde çünkü sabâh oldu. Erkân-ı devleti pâdişâhı yerinde bulamayup ne hâl olduğun bilmediler ve etrâf ü cevânibe âdemler salup cüst ü cûda iken nâgâh pâdişâh fîlân mahalde bulundu diyü haber-i beşâret geldi. Vüzerâ ve ümerâ teftîş-i bisyâr ve tefahhus-i bî-şumâr elemnden halâs olup pâdişâhları hizmetine şitâb etdiler. Yânko bin Mâdyân erkân-ı devletini görecek şâdman olup ol mahalde bir şehir binâ olunmasına kendüye işâret olundugun bunlara i'lâm eyledi. Cümlesi emre imtisâl edüp hemân mübâşerete meşgûl oldular. Ve bi-l-cümle yedi iklimde olan mülûke nâmeler gönderilüp ne denlü mühendis ve mi'mâr ve müneccim-i pesendîde kâr var ise ol mahalle ihzâr edüp bir rûz-i firûzda temelini kazmağa mübâşeret kıldılar. Çünkü kırk arşûn mikdârı umkan yeri kazdılar. Nâgâh bir azîm kubbe zâhir oldu. Dâiresi ve kaddı tamâm kırk zirâ' idi. Kapısını ardından muhkem sedd etmişler ve ne hâl ise kapıyı açdılar. İçinde beş yerde yedişer kerkes buldular. Bu cümlelerin ancak birinin başı var mâ'adâsı bî-serlikle nümûdâr ve bir yerde altı kerkes gördüler. Anların uslûbu sâ'irine mugâyyir bu zikr olunan kerkesler mîknâtîsdan düzülmüş ve gözleri elmasdan vaz' olunmuş ve her birinin önünde bir levha var üzerlerine târîhler yazılmış. Ve ol kerkeslerden murâd ne idüğü kazılmış. Ol

levhaları alup nazar etdiler ne lisan üzre olduğunu kimse bilmedi. Ale'l-husûs ol asırda Eflatun'a mu'âdil nice hekîm-i zû fûnun var idi. Her biri mahâret ve fazîletle şöhre-i dâr ü diyâr idi. Nihâyetü'l-emr akılla bir veche tahmîn bu rumûzi böylesine ta'yîn eylediler ki hâriçde olan altı kerkesler cihât-ı sitteye işâret ve kerkes bin yıl yaşamağla meşhûr. Ekser millet olmağın her gelen mahlûk bin yılda bir kerkes düzûp ol kubbe içine korlar imiş. Çünkü bin yıl tamâm ola anın başını giderüp bir kerkes dahi düzûp uslûb-i sâbık üzerine ol kubbeye korlar imiş ve-kıs alâ hazâ her bin yılda bir kerkes koyup çün yedi bin yıl tamâm ola ol mahlûkun devri âhir olup yerine gelen mahlûk bu kâ'ideyi icrâ ederler imiş ve bu cümleden maksûd Hazret-i Kadîm-i Bî-Zevâlin bî-zamân ve bî-mekân olduğunu tefehhümdür. Ve dünya halk olalı kerkesler hisâbınca devr-i Âdeme gelinceye degin kırk dört bin bu kadar yıl olur. Andan evvelini bilmediler kim dünyâ yaradılalı ne kadar müddettir. (لا يعلم الغيب الا الله)*.

El-kıssa: Yânko bin Mâdyan yedi yıl kâmil lâzime-i binâ olan taşını ve kirecini ihzâr etdirdi. Her memleketin pâdişâhları hâllu hâlince bennâlar gönderüp etrâfdan mu'âvenete gelen asâkir ile kendü askeri cem'an kırk kerre yüz bin âdem cem' oldu. Ve kırk bin bennâ ta'yîn olunup iki yüz bin ırgâd kaleme geldi. Ba'dema müneccimin kavlince bir sa'd sâ'at var imiş ki otuz yılda bir gelir imiş. Ol sâ'ati gözedüp dururlar idi. Tâ ki ol hînde temel bırakıla ve ol suvâd-i azimenin tâ rûz-i kıyâmet ma'mûreligi ve sükkânının ahvâli bâ-irâdet müyesser ola.

Pes yer yer minâre misâl meyiller yapırdılar ve biri birine muttasıl resenler bend edüp câ-be-câ çânlar asdılar ki ol sâ'at-i ma'hûd geldikde def'aten çalalar ve bennâlar dahi te'hîr etmeyüp bir uگردan temel bırakalar. İttifâken müneccimin usturlab ile mutarassıd sâ'at-i sa'âdet karîn olup dururken daha vakit gelmedin şenbih günü merih sâ'atinde kazâ-yı asmânî ve hükmi-i Rabbânî ile bir leylek bir yılânı sayd edüp hevâ yüzünden götürüp giderken minkârından halâs olup çânların birine dokunmağla sadâ verince ol sâ'at hulûl etdi kıyasında olup ne kadar çânlar var ise hep çaldılar. Çânların sadâsını bennâlar çünkü işitdiler. Vakit erişdi diyü ale'l-fevr temel bırakmaga mübâşeret kıldılar. Kesret-i bennâ şol hadde idi ki anı vâhidde temel yer yüzüne çıkdı. Müneccimin feryâd günan Yânko bin Madyân yanına gelüp hatâ olduğun ve esâs binâ nâ-muvâfik sa'âdde bulunduğunu i'lâm etdiler. Yanko'yu hayret aldı ve melûl olup tedârikden kaldı. Bildi kim âkıbet bu şehir kendilerin elinden çıkup âhire intikâl edecektir. Bi'z-zarûre itmâmına ihtimâm edüp bu tarikle kırk kerre yüz bin asker ve

* Gaybı Allah'tan başkası bilemez.

kırk bin bennayân-ı hüner-ver ve iki yüz bin ırgâd-ı pîşegîr bi-l-ittifâk çalışdılar ve şeb-i rûz sa'y ü ikdâmla duruşdular. Kırk günde ol şehir-i azimin sûrunu gâyete ırgürdiler.

Husûsen eyyâm-ı sinnûvî hisâbında etrâfına üç yüz altmış burc ihdâs etdiler ve her iki burcun beyninde otuzar beden bünyâd edüp altmış yerde kapılar vaz' olundu. Bâ'dehu bin bir kilisâ ve altmış bin hâne-i dil-küşâ ve yüz aded hamâm-ı hayât fezâ ve beş yüz kıt'a kârbân-ı sarây-ı bî-hemtâ binâ etdiler. Tâ ki şehir-i mezbûr tamâm oldu. Etrâf-ı cevânbiden cebren ve kahren nice evler sürüldü ve nice şehir harâb olup halkı İstanbul'a getirildi. Vakta ki şehrin levâzımı tamâm oldu. İsmi Yanko konulup bânîsi şöhret ile benâm oldu. Ve şehre karîb yerlerde üç yüz altmış pâre kal'a dahi yapıldılar. Tâ ki mahall-i zarûretde etrâfdan leşker talebine ihtiyaç çekilmeyüp ol kal'alarda sâkin olanlar şehrin hıfz-ı hırâsetine kâdir ola. Hâlen Çorlu ve Eregli ve Silivri ol hisârlardandır derler. Gayrılar murûr-i eyyâmla harâb olmuşdur diyü rivâyet ederler.

Bundan sonra Yanko bin Madyân bir azîm mîl binâ etdirüp ol mîlin üzerinde yedi başlu bir ejder ve ejderin üzerinde kendinin sûreti mukarrer ve önünde bir ulu kilisâ-yı kârgir cümlesi tekâmül olunup ve kilisânın içine tamâm bin hücre yapıdrup her hücreye sâkin olmak için yedi ruhbân ta'yîn eyledi. Ol vakit dahi din-i İsbâ zuhûr etdiğine binâen okudukları tevrât ve zebûr idi. Ol asırda Beytül-Mukaddesde sâkin bin beş yüz yaşında bir keşîş var idi ki cümle ruhbânlara ser defter ve sâlâr idi. Yanko hezâr i'zâz ile anı getirdi. Hûd Peygâmbere zamânından kalmış bir pîr olmağla vücûdunu mahz-ı teberrük ve teyemmün bildi ve günde bir def'a gelüp anı ziyâret ederdi. Ve yedi bin ruhbânı anın hizmetine ta'yîn edüp ri'âyet ve hürmetde kusuru yoğ idi. Bu zikr olunan keşîşlerin gıdâları mücerred zeytûn idi. Ol zamânda magrîb diyârında Rukiya nâm bir merd-i hüner-mend var idi ki ulûm-i garibede mâhir ve tılsımât düzmege kâdir bir şâhıs idi. Haber aldı ki Yanko bin Madyân Rum Vilâyeti'nde bir şehir-i bî-nazîr ve bir kilisâ-yı kebîr yapırmış. Arz-ı hüner etme için İstanbul'a geldi. Seyyârâtın kırânı hengâmında zer-i hâlisden bir sığırcık kuşu şekli ile bir zeytûn çekirdeği düzdü ve elmâsı ve yâkût ile müzeyyen kılup çekirdeği kuşun ağzına verdi ve bir altun levha üzerine Tevrât ve Zebûr'daki Esmâullah'dan ba'zı vefk ü tılsımât resm edüp ol kilisâyı azîmin kubbesine bend etdi. Bâ'dehu İsfahân Vilâyeti'ne varup nevâhisindeki sığırcık suyundan yüz kûmkûma su aldı ki her kûmkûma beşer yüz dirhem su ile memlû olup İstanbul'a getirdi. Felâcerem Hikmet-i Bârî ile ol suda bu hâssa mukarrerdir ki her yüz dirhem suya bir sürü sığırcık kuşu musahhar ola ve ol suyu her kanki diyâra getürseler ol kuşçagızlar anda aşiyân tutup mütemekkin olalar. Ammâ be-şart anki yere konulmayup

yüksek yere asâ koyalar. Eger yere konulsa dağılmaları muhakkaktır (على كل شيء قدير) * Bi'l-cümle bu ameli tamâm edüp mahalline vaz' eyledi. Ya'ni ol yüz kûmkûma suyu ol kilisânın kubbesine zincir ile avîze kıldı ve ruhbânlara ta'lim eyledi ki her sene zeytûni gele ol levhî sığırık şikârında olan tılsımı mücevhere asâlar. Kâdir-i mutlâkın kudretini müşâhede edeler.

Pes sâl-i evvelde zeytûn vakti geldikde levhâ ol şekl-i ma'hûde ta'allik etdiler. Her kûmkûma için beş alay gelüp her birinin adedi hadden efzûn ve kıyâsdan bîrûn idi ve her birinin minkârında bir zeytûn ve iki pençesinde iki zeytûn var idi ve her biri ol şeklin üzerine zeytûnunu nisâr etdi ve her sene kırk gün bu hâl üzre olup ba'dehu levhi hıfz ederler idi. Bu vechile bî-hisâb zeytûn cem' olup ol ruhbânlara gıdâ olduğundan mâ'ada efdâlesini fûrûht edüp sâ'ir hevâyicleri ve levâzımını anınla görürler idi. Çünkü Rukiya bu hünerleri gösterdi. Arkanus nâm bir hekîm dahi Rukiya ile bir üstâda hizmet etmişler idi. İlm-i nâr-ı necât ve tılsımâtda mahâret-i külliye sâhibi idi. İşti ki Rukiya Rum Vilâyeti'nde izhâr-ı hüner kılmış. Ol dahi magrîb-i zemînden İstanbul'a azm edüp geldikde tûçdan bir hüsrevânî küp düzüp içini jîve ile doldurdu. Ve sâfi altundan bir balık şekli dahi düzüp ba'zı havâss ve Esmallah olan mücerribâtdan gibi muhkem bağladı. Mücerribatdan ol balığın üzerine nakş eyledi. Ba'dehu ol balığı küp içine koyup küpün agzını kîse-i hasîsân gibi muhkem bağladı ve kenâr-ı deryâda minâre misâl bir mîl-i pür-eşkâl yapırup fi'l-hâl ol küpü mîlin üzerine vaz' eyledi. Her gâh havâyâ harâret galebe etse ol küp kızar idi. İçinde olan jive hareket etmekle balık şekli tılsım dahi nevâ-i harekete gelür idi. Lâcerem deryâda balıklar şevke gelüp kendilerin ol mîlin etrâfına pür-tâbî ederler idi. Bu vechile bî-nihâye balık hâsıl olup ol balıkları satarlar ve akçasını ruhbânların ihrâcât-ı lâzimesine sarf ederler idi. Hakikatda ol ruhbânların cihet-i ma'îşetleri ancak bu iki tılsımın hâsılından olup rüzgâr geçirürler idi.

El-kıssa: Yanko bin Madyân âdet-i âdyân üzre câm-ı gurûr ile mest ve igvâ-yı iblîs ile put perest olup irtikâb-ı menâhi ile müstehâk-ı gazab-ı İlâhi oldu. Ya'ni ki Hazret-i Kird Gâr ve Kakhâr ve Perverdîgâr ve Müntekîm ve Cabbâr ol zümre-i zamîme-i bed girdâra hışm edüp bu cem'iyetleri gününde nâ-gühân berbâd-ı akîm ve sarsar-ı nesîm peydâ olup şiddetle bir yağmur yağdı ki Nuh tûfânından nişân verdi ve der-akab bir zelzele-i azîme dahi vâki olup havflarından ol dîr-i kebîre girüp sığındılar ve tepelerinden i'tikâd-ı fâsidlerince istimdâd ümîdinde oldular. Ol zelzele-i azîmenin

* Âl-i İmrân: 3/29, Haşr: 59/6, Enfâl: 8/41: "Allah herşeye kadirdir".

te'sîrinden kilîsânın kubbesi ve der ü divârı bi-l-küllîye münhedim olup içinde bulunan müşrikîn ve Yanko dedikleri bî-dîn ve beğleri ve hüddâmı nâmındaki melâ'în bir uğurdan helâk olup ol dalâlet pîşelerden ferd ü ahad kalmadı. Hâlen Atmeydânı'ndaki sarây ol dîr-i kebîrin yerinde binâ olunmuşdur. Devr-i Süleyman'da hâsodâ başlıktan Vezîr-i A'zam olan Makbûl İbrahim Pâşâ binâ ettiği saraydır ki kendü dahi ind-et-tahkîk Yanko bin Madyân neslindedir. İskender-i Rumî bu sâlda vucûda geldi diyü rivâyet olunur.

Bundan sonra kırk yıl mikdârı ol şehri ma'mûr harâb kalup mecma-ı haşerât ü vuhûş ü tuyûr oldu. Ol etrâfda sâkin olan halk bu kazâyı İlâhîyi çünki gördüler ibret-beyn olup ahîr memleketlere dağıldılar. Şehir böyle harâb kaldı. Yanko'nun Bozantin nâm bir oğlu var idi. Ol mahalde anda hâzır bulunmayup ancak ol halâs olmuş idi. Engürüs diyârına azm edüp anda istiklâl üzre pâdişâh oldu. Ol diyâra gitdikde Tuna'dan geçerken belinden kılıcı suya düşüp her çend ki cüst ü cû etdiler bulunmadı. Ol kılıç Şeddâd'dan kendüye irsla intikâl etmiş idi ve uzunluğu on beş karış ve kabzası ve bâlçâğı üç karış idi. Âkıbet sultân-ı firdevs mekân Sultân Bâyezîd Han (الرحمة و الرّدوان) عليه)* devrinde Tuna balıkçıları balık avlar iken ağları Tuna dibinde ol kılıcın bâlçâğına ilişir ve çeküp çıkarırlar görmüşler ki bir azîm kılıçtır bir bâzirgâna satarlar ucundan üç karış yeri paslanıp çürümekle ol bâzirgân ıslâh etdirmiş idi. Sultân Bâyezîd Han dergâhından bir mühimm için Engürüs'e elçi varup ol kılıcın evsâfı elçinin mesmû-i olıcak bâzirgândan satın almak istedi. Bâzirgân kraldan havf edüp satmağa ikdâm edemeyecek elçi kraldan istîzân eyledi. Kral dahi bahâsını bâzirgâna verüp dergâh-ı saltanat penâha irsâl edeceği hedâyâyâ zamm edüp ma'ân gönderdi. Vasıl oldukda Sultân Bâyezîd Han Frenk ve Rum ve Yunan ruhbânlarından kılıcın üzerinde resm olunan hattın mefhûmunu su'âl etmişler kimse istihrâc edemeyüp âkıbet Frengistan patriklerinden bir patrik ki mağribden gelmiş ki nice dil bilir idi. Süryâni dilince okudu. Şeddâd bin Âd'ın kılıcı idüğü zâhir olıcak Sultân Bâyezîd Hân Hazretleri şâdmân olup böyle bir kılıcın ol diyârlardan gelüp kabza-ı iktidârımıza girdiği Diyâr-ı Engürüs'e darb-ı şemşîr-i Osmanîyân ile feth olmasına işâret-i pür-beşâretdir diyü tefe'ül etdiler.

Nazm:

Bihamdillah ki ol fâl-i huceste
Zuhûr edüp adû oldu şikeste
Süleyman Hân Gâzi'nin zamânı

* Allah'ın rahmeti üzerine olsun ve mekânı cennet olsun.

Olup sermâye-i emn ü emânı
Cihâda sa'y edüp ol şâh-ı dâver
Diyâr-ı Engürüs oldu musahhar
Anın dâ'ima cinân olsun makâmı
Mu'ammer ola evlâd-ı kirâmı

Nesr: Mezbûr Bozantin Engürüs Vilâyeti'nde kırk yıl taht-nişîn olup ba'dehu yine İstanbul'a geldi ve ikdâm-ı tâm edüp ta'mîrîne mübâşeret kıldı. Bu vechile ki ekseriyyâ evleri üçer dörder tabaka olup fevkânisi şimdiki yer evleri müsâbesinde ola ve sâ'irleri zîr-i zemînde yapı olup kârgirlikle istihkâm bula. Tâ ki zelzeleden ve sâ'ikadan hâlel pezîr olmayup zu'mlarınca kendülere mesken ü mâmin ola. Fî-l-hakîka ol tarîk ile binâ olunup İstanbul altını mücevvef etmek Bozantin'den oldu. Vaktaki tamâmen ma'mûr oldu. Babasının yapıdırup zelzeleden yıkılan mîlin yerine bu dahi bir mîl-i tavîl yapıdırup üzerinde bir fil sureti düzdürdü ve kendi şeklini dahi bâkırdan dökdürüp ol filin üstüne süvâr etdirdi. Zirâ ki Bozantin gâyet ile şikem hâre olmağla filden gayrı nesne ana tahammül edemez idi. Kendiyi fil üzerinde göstermeğe bâ'is bu idi. Beyt:

Âkıbet taht anı magrûr göstermeğe bâ'is eyledi
Rahmetinden Hâlik'in dûr eyledi

Nesr: Ya'ni ki ol mel'un dahi babası Yanko-yi magbûn gibi hem pûta tâpâr idi ve hem halkı kendüye secde etdirir idi. Muhâlefet edeni ol mîlden aşağıya atdırup helâk eder idi. Bu minvâl üzre ol bed fi'âl muzill ü zâl olup yüz otuz sâl hükûmet etdikden sonra evvelâ Hakk Cell ve Alâ ol melâ'îne leşker-i vebâ gönderdi. Az zamân içre ahâlî-i şehrin çoğu kırıldı.

Sâniyen bir nevrûz-i behcet efrûzda zîr-i zemînlerde iyş ü işrete meşgüller idi. Nâ-gühâni kazâ-yı asmânî zuhûr edüp bir zelzele-i azîmenin vukû'undan cümlesi genc ü defâin gibi hâk-rîz oldular. Yine İstanbul'un şehri evvelki gibi harâbe kaldı.

Ve zamân-ı İskender-i Rumî'den iki yüz altmış yıl sonra yine Bozantin neslinden Kostantin bin Alaniye nâm bir pâdişâh-ı bî-ihtişâm peydâ olup dîn-i İsâ'yı kabûl etmekle hayli şerefiyyet kesb edüp kendüye kuvvet ve kudret el verdi. Ol zamânda Kayseri'de kayâsıra evlâdından Herkil pâdişâh idi. Anın Sofya nâm bir duhter-i cemîlesi var idi. Kostantin'e ayîn-i İsâ tarîki üzre tezvîc olunup ikisi ittifakla şehir-i İstanbul'un yine ta'mîr olunmasını murâd edindiler. Rivâyet ederler ki şehir-i mezbûr harâb oldukda nice müddet hâli kalmagla içinde yılânlar ve ejderhâlar türeyüp şehrin yanına kimse yaklaşamaz idi. Bir üstâd-ı kâmil tûcdan biri birine sarılmış yılânlar

tılsımın edüp Atmeydanı dedikleri mahalde vaz' etmekle şehrin yılânları cümleten helâk oldular. Fî-l-vâki' asâr-ı binâ olan vîrânelerde yılân ve çiyân kesreti mukarrer iken ba'de'l-yevm eserleri zâhir olmadı ve bi'l-cümle bu tâ'mîr ve termîmdir ki ile-l-ân bâkîdir ve yılânlar tılsımı dahi Atmeydanı'nda mevcûddur. Nihâyet Sultân Süleyman asrında Vezîr-i A'zam makbûl ba'dehu gazab-ı pâdişâhî ile maktûl olan İbrahim Pâşâ bir gün Atmeydanı'nda cirîd seyrin edüp havâssı ile at oynadırken elinde bir topûz var idi götürüp atdı kazâ ile ol tılsıma râst gelüp bir köşesini şikest etdi. Ol zamândan berü İstanbul'da câbecâ yılân zâhir olmağa başladı. Hâlen ki zuhûr edenler dahi za'yıf ve bî-mecâl olup zarara kâdir değillerdir.

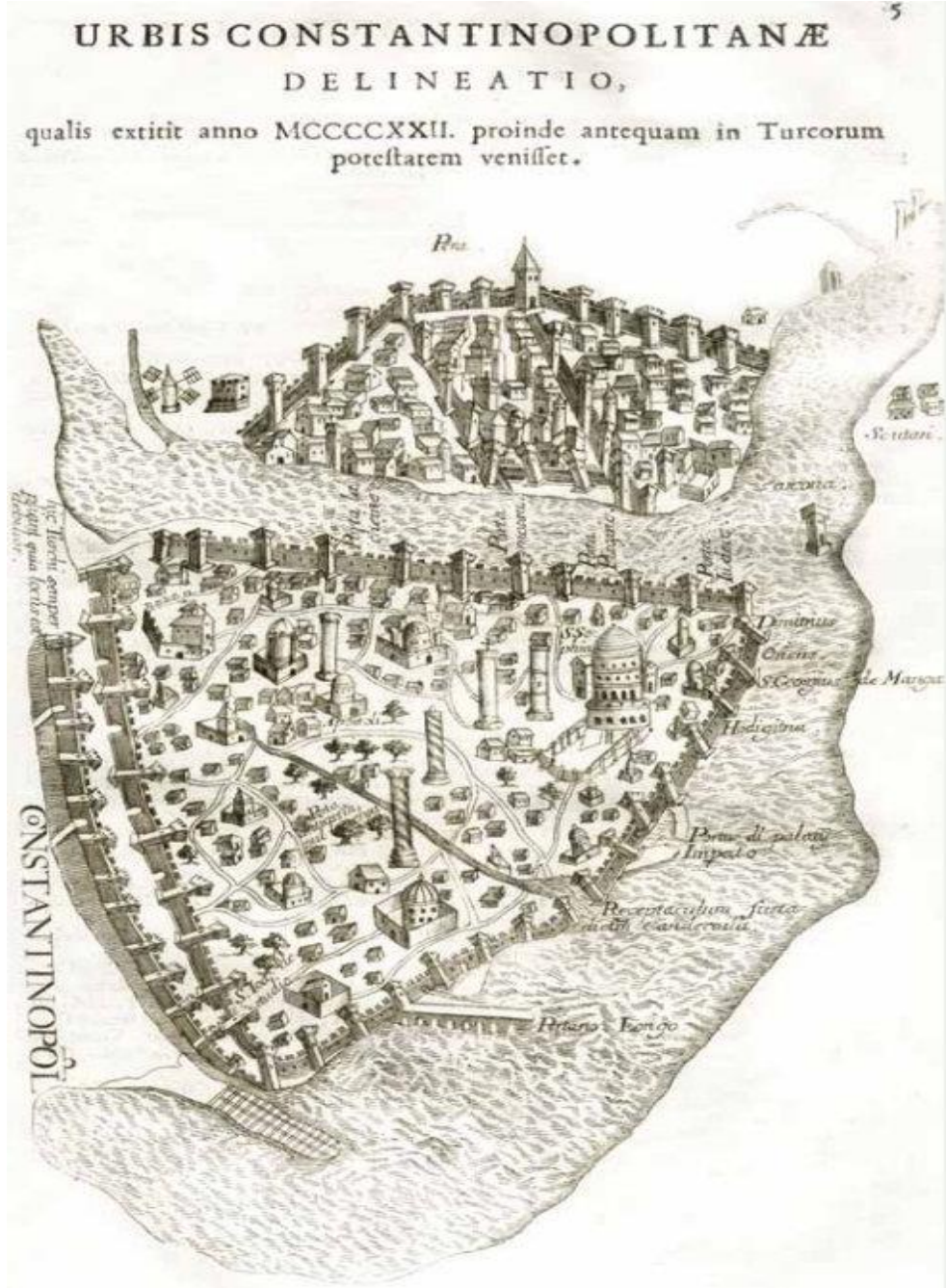
Sonuç

Yüzyıllardır önemli bir merkez olmakla birlikte birçok devlete başkentlik yapmış olan İstanbul, dünya üzerinde bulunan en kadim şehirlerden birisidir. İlk önce Grek Koloni Şehirleri, Chalcedon (Kadıköy), Chrysopolis (Üsküdar) ve Sykae (Galata)'nın kurulduğu bilinmektedir. Mevcut stratejik önemi sayesinde 330 tarihinde İmparator Costantinus tarafından başkent yapılmış olan İstanbul'un kuruluşuyla ilgili birçok efsane tespit edilmiştir. Bu efsanelerde başroldeki isimler arasında Byzas, Kral Costantinus, Hazret-i Süleyman, Yanko b. Madyan bulunmaktadır. Şehrin kurulacağı yer bazen Tanrı tarafından, bazen bir kâhin tarafından ve bazen de baş melek mikail tarafından belirlenmiştir. Hazret-i Süleyman'ın şehri kurma sebebi eşine duyduğu aşktan kaynaklanmaktadır. Bu durum diğer efsanelerle, Hazret-i Süleyman'a atfedilen efsaneler arasında büyük bir fark olarak karşımıza çıkmaktadır.

17. Yüzyıl Osmanlı Tarihçilerinden Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi daha çok Solak-zâde Tarihi adıyla meşhur Nevadir'ül-Vukû isimli eserinde İstanbul'un kuruluşuyla ilgili Yanko b. Madyan'ın başrolde olduğu bir efsane anlatmaktadır. Müellif kaynağını nereden aldığını belirtmemişse de efsaneyi anlatış şekli Oruç Bey Tarihi'yle benzerlikler göstermektedir. Nevadir'ül-Vukû'ya göre şehrin kurucusu Yanko b. Madyan'dır. Yanko'nun hikayesi ile Kral Costantinus'un hikayelerinin temelde aynı olduğu söylenebilir. Her ikisi de şehrin kuruluşuyla ilgili olarak uykularında ilahi bir şekilde görevlendirilmişlerdir. Ancak Kral Costantinus şehrin kurulacağı yer hususunda araştırmalar yaparken rüyasında Tanrı tarafından yönlendirilirken, Yanko b. Madyan, olağan üstü bir şekilde, gece uyurken yatağıyla birlikte İstanbul'un kurulması istenilen yere taşınmıştır. Solak-zâde Yanko'nun günahları sonucu şehrin Allah tarafından yıkıldığına da yer vermiştir.

Şehrin kuruluşuyla ilgili efsaneler genel olarak efsanenin ortaya çıktığı dönemde insanlar üzerinde hâkim inanç yapısının niteliklerini taşımaktadır. Örneğin Byzas'ın efsanesi pagan inançlarına dayanırken, Kral Costantinus ve Yanko b. Madyan'ın efsanelerinde ehl-i kitap kaynaklı inançların etkileri belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu da efsanelerin farklı kaynaklardan beslenebilen bir olgu olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmayla İstanbul'un kuruluşuyla ilgili çeşitli kaynaklarda geçen efsanelere değindikten sonra Nevadir'ül-Vukû (Solak-zâde Tarihi)'da yer alan efsaneye yer verilmek suretiyle, genel bir değerlendirme ile tarihsel olay ve olguların incelenmesinde sahip oldukları yere dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

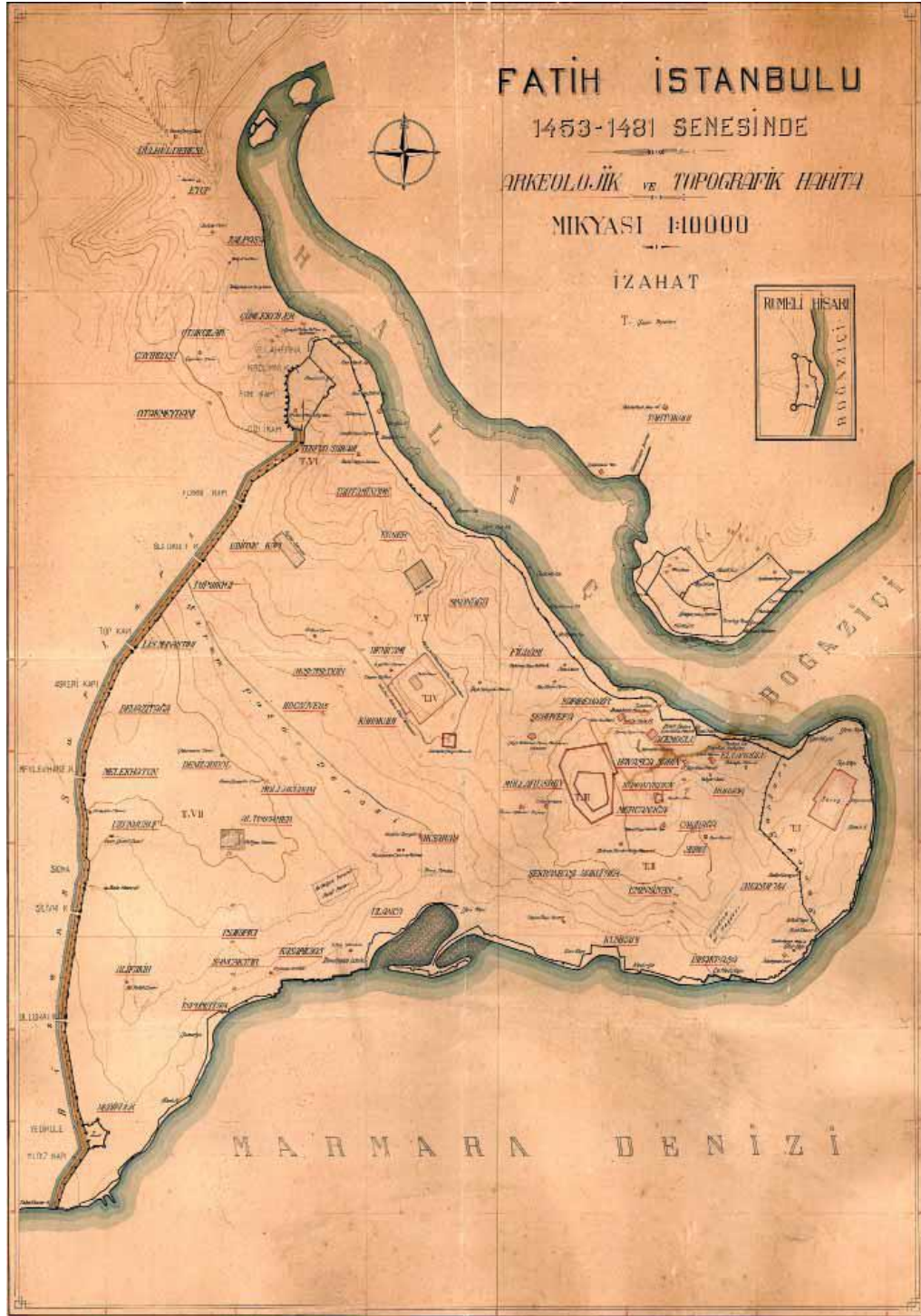
İstanbul Haritaları

Harita 1

Bilinen ilk İstanbul haritası¹⁷

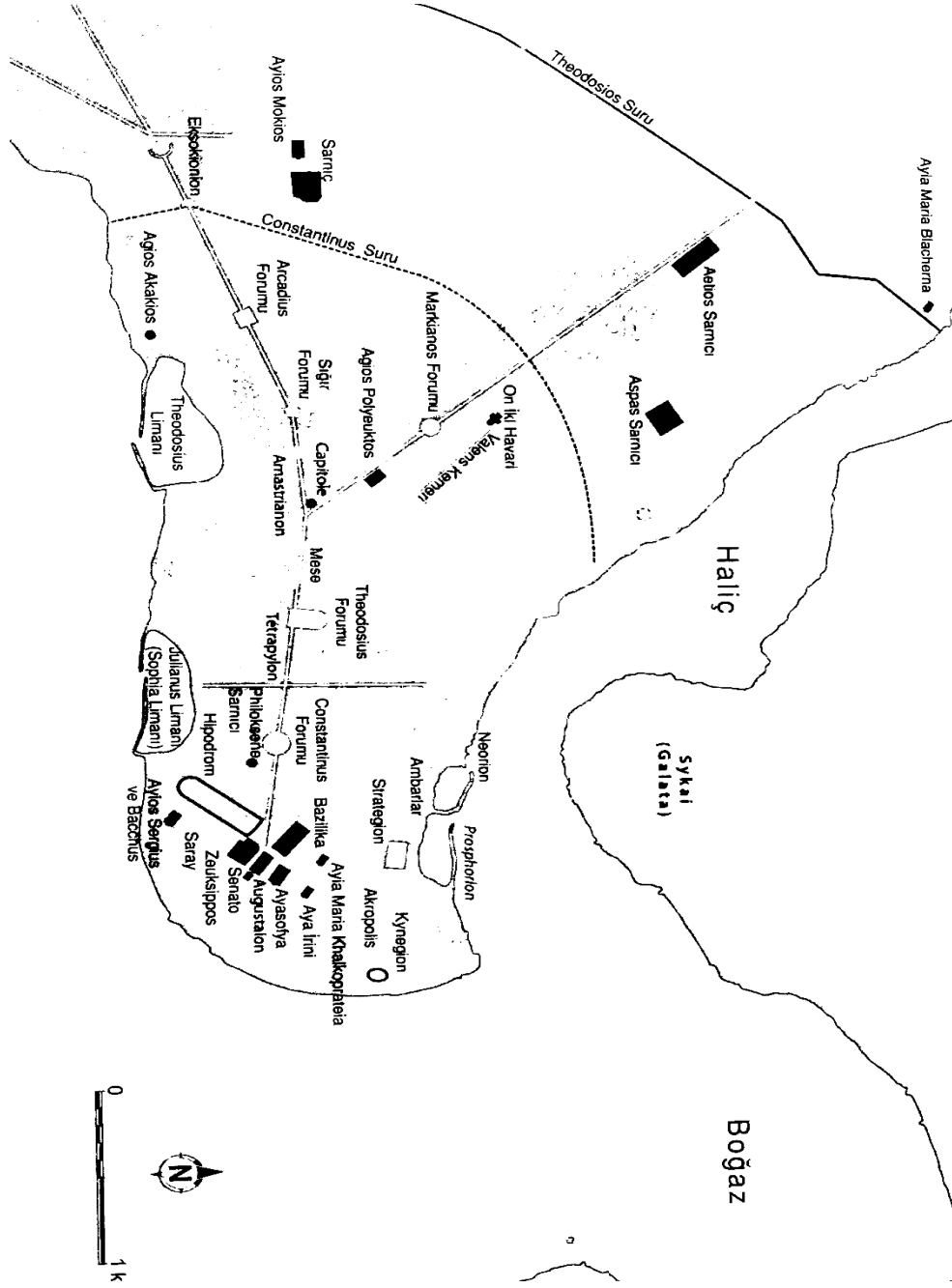
¹⁷ Bilinen ilk İstanbul haritası 1422 yılında Christoforo Buondelmonte'nin çizdiği "Constantinople" planıdır. <https://cbsakademi.ibb.istanbul/uploads/2016/05/1422-haritas-30.5.2016-111453.jpg> (06.02.2019).

Harita 2

Fatih İstanbul'u 1453-1481 senesinde Arkeolojik ve Topografik Harita /Atatürk Kitaplığı¹⁸

¹⁸ 04-15 Aralık 2012 Beyoğlu Haritaları Sergisi Kitapçığı, 11.

Harita 3
VI. Yüzyılda İstanbul¹⁹

¹⁹ Cécile Morrisson, Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu 330-641, Tercüme Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014, 203.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Harita 4

Claudio Duchetti (1554-1597) tarafından çizilmiş 1570 tarihli İstanbul Planı²⁰

²⁰ Fransız Milli Kütüphanesi Online Katalogu, <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb414461376> (06.02.2019).

Kaynaklar

04-15 Aralık 2012 Beyoğlu Haritaları Sergisi Kitapçığı.

AKYÜREK, E., I. “Constantinus ve Konstantinopolis”, *Aktüel Arkeoloji*, sy. 37, 2014, 76-87.

ARSLAN, M., “Byzantion bir Kuruluş Söylencesi Efsanelerden Tarihsel Dönemlere”, *Aktüel Arkeoloji*, sy. 37, 2017, 46-55.

Christoforo Buondelmonte'nin 1422 tarihinde çizdiği “Constantinople” planı, <https://cbsakademi.ibb.istanbul/uploads/2016/05/1422-haritas-30.5.2016-111453.jpg> (06.02.2019).

ÇELİK, Z., *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

DEMİRKENT, I., “İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23:205-212, Ankara: TDV Yayınları, 2001.

EMEKSİZ, A., “Efsanelerin İstanbul’u, Fetih ve Fatih”, *Fatih Sempozyumları I-II (2005-2006) Bildiri Kitabı*, Fatih Belediyesi, 2007, 148-160.

Encyclopedia Britannica, “Chalcedon” maddesi, <https://www.britannica.com/place/Chalcedon> (06.02.2019).

Encyclopedia Britannica, “Üsküdar” maddesi, <https://www.britannica.com/place/Uskudar> (06.02.2019).

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1976.

Fransız Milli Kütüphanesi online kataloğu, <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb414461376> (06.02.2019).

KUBAN, D., “İstanbul’un Tarihi Yapısı”, *Mimarlık Dergisi*, sy 5 (1970), 25-48.

MORRİSSON, C., “Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu 330-641”, çev. Aslı Bilge, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2014.

ORTAYLI, İ., “Büyük Constantin ve İstanbul”, *Milliyet Gazetesi*, 28.05.2011, [www.milliyet.com.tr/buyuk-constantin-veistanbul/ilber-ortayli/pazar/yazardetay /29.05.2011/1395940/default.htm](http://www.milliyet.com.tr/buyuk-constantin-veistanbul/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/29.05.2011/1395940/default.htm), (07.02.2019).

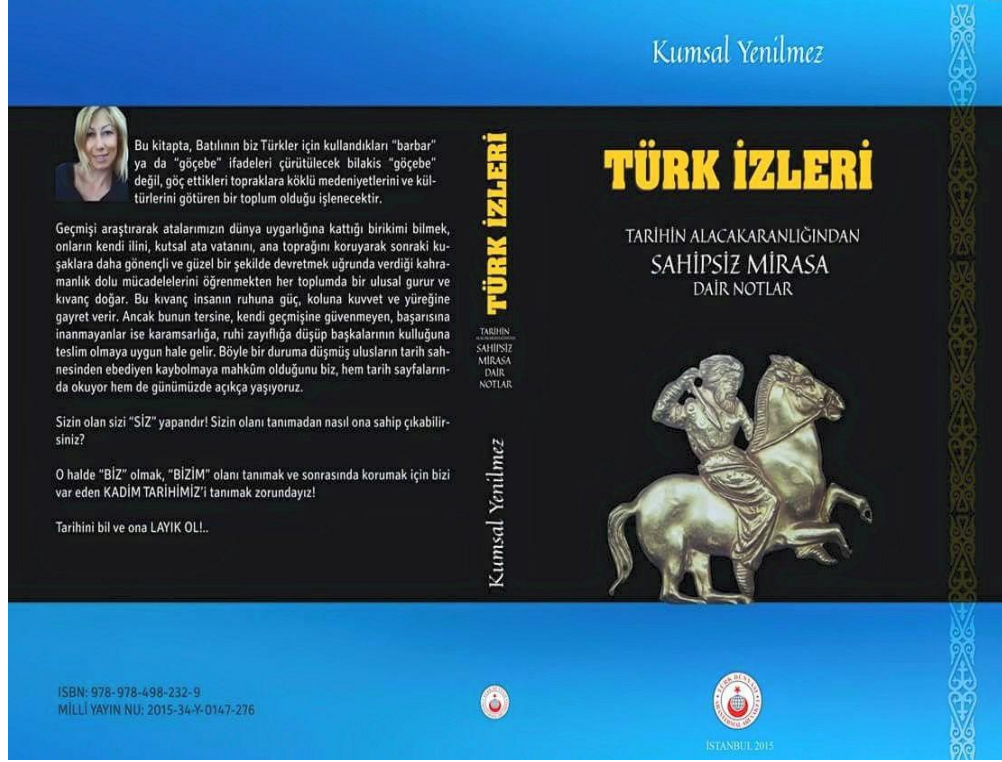
Oruç b. Adil, *Oruç Bey Tarihi*, Hazırlayan: Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.

Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2015.

TRİCHT, F., Konstantinopolis'te Latin İdaresi (1204-1261), çev. Ahmet Aydoğan, Turhan Kaçar), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim I*, İstanbul B.B. Kültür A.Ş. Yay. 2016.

VIRLAN, Ö., “Byzantion'dan Konstantinapolis'e Şehrin Kuruluş Efsaneleri”, *Zeytinburnu Belediyesi Kültür, Sanat, Şehir Dergisi (zdergisi)*, <https://zdergisi.istanbul/makale/byzantiondan-konstantinapolise-sehrin-kurulus-efsaneleri-166>, (07.02.2019).

YERASİMOS, S., *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1993.

Türk İzleri

Kumsal Şimşek*

(Araştırmacı\Yazar)

Kitabımda; Batılının biz Türkler için kullandıkları “barbar” ya da “göçebe” ifadeleri çürütülecek bilakis “göçebe” değil, göç ettikleri topraklara köklü medeniyetlerini ve kültürlerini götüren bir toplum olduğu işlenecektir. Eski Türk Tarihi ve Kültürü üzerinde yazılmış bir derleme kitap, memleketimizin her zümresi için artık bir ihtiyaç haline gelmiştir. Ne yazık ki okumayı fazla sevmeyen bir milletiz, bu nedenle birçok değerli bilim insanının çalışmalarından kısa kısa notlar halinde sizleri sıkmadan işlemeyi kendime bir görev olarak gördüm. Umarım Yüce Atatürk’ün ruhunu şad edecek bir çalışma olmuştur. Dünyanın birçok yerinde yapılan kazılar ve elde edilen buluntular, artık Türklerin yaşadığı bölgelerin kültür ve yüksek medeniyetini bize tasvir edebilir duruma gelmiştir. Bu veriler sayesinde, eski Türklerin günlük hayatları, dini inanışları, giyinişleri vs. hakkında birçok bilgiler elde edebilmekteyiz. Elbette bu konularda çok daha geniş ve kapsamlı kanıtlarla ciltler yazılabilir. Ancak bu kitabı bir

* Araştırmacı- Yazar; E-Posta: kumsal0778@gmail.com

“derleme” kitap olarak tasarladığım için çok ayrıntıya girmedim. Sayın Güzide Filiz Tuzcu’nun “Antik Türk Tarihi ve Ünlü Tanrıça Turan” isimli makalesini okuduğumda beynimin içinde aydınlığa kavuşmak için bekleyen sorularımın cevaplarını buldum. Ve öyle ki bu bilgiler ışığında araştırmaya başladım. Araştırdıkça koca bir okyanusun ortasına düştüğümü anladım.

Bu kitapta, ilk olarak Türk Tarih Tezi üzerine bir bölüm yer alıyor. Atatürk, 28 Eylül 1928’de Samsun’da şöyle konuşur:“Bizim ulusumuzun yaşamsal temelini düşünelim. Bu düşünce bizi elbette atı-yedi yüz yıllık Osmanlı Türklüğünden yüzlerce yıllık Selçuk Türklerine ve ondan önce, bu dönemlerin her birine denk olan Büyük Türk Çağı’na kavuşturur.”

Atatürk, “Büyük Türk Çağı’nı” aramaya koyulur. Atatürk’ün tarihçiliğe yönelttiği Prof. Dr. Afet İnan, 1928-1929 yıllarında Atatürk’ün İstanbul Üniversitesi’nde okutulan tarih notlarını okuyup üzerine işaretler koyduğunu, Herbert George Wells’in “Cihan Tarihinin Umumi Hatları” isimli çalışmasını Türkçe’ye çevirttiğini yazar. Prof. İnan o tarihte bir Fransız okulunda öğrencidir. Fransızca bir coğrafya el kitabında, Türklerin ikinci derecede sayılan sarı ırktan olduklarının yazıldığını görür. Bunu Atatürk’e bildirir ve ileri sürülen görüşün Prof. Pittard’ın “Irklar ve Tarih” yapıtındaki görüşe uymadığını söyler. Türklerin uygarlık alanındaki yapıtlarına Fransız tarihlerinde yer verilmediğini, hatta çoğu zaman “istilacı, barbar kavim” olarak geçtiğini, bundan üzüldüğünü sözlerine ekler. Atatürk,

-Hayır, böyle olamaz. Bunların üzerinde çalışalım, karşılığını verir. Yeni kitaplar getirterek çalışmaya ve çevresindekileri çalıştırmaya koyulur. Çözülecek sorun şudur:

Türklerin cihan tarihinde en eski çağlardan beri gerçek yeri nedir ve uygarlıkta hizmetleri neler olmuştur.

Prof. İnan, Nisan 1930’da Türk Ocakları Kurultayında şöyle konuşur:

“Tarih öğretmenliği yaptığım için hissediyorum ki, Türk Ulusunun tarihi hakkındaki bilgi eksiktir. Bize, hepimize geçmişin okullarında bu hususta öğretilmiş şeyler hem eksik, hem de yanlıştır. Yazık ki, bu yanlış yol, bugüne kadar önümüzdeki kuşağı yetiştiren bilgi ocaklarında da izlenmiştir. Geçmişten miras kalan bu sisli yolu aydınlatmak, Türk Ulusunu, Türk çocuklarını yeni bir tarih yolundan yürüterek geleceğin parlak ufuklarına erdirmek önemlidir... Bence bu amacın aydınlatılması için en nurlu güneş, Türk’ün kökenini, uygarlığını, ululuğunu tanıtan tarihtir... İnsanlığın en

yüksek ve ilk uygar kavmi, vatanı Altaylar ve Orta Asya olan Türklerdir. Türk, uygarlıktır, Türk Tarihtir.”¹

İşte bu kitapla, benim yegâne görevim gizlenen Kadim Türk Kültürümüzü yeniden yeşertmek ve açığa çıkartmaktır.

Atatürk, Türk Tarihi'nin, dolayısıyla Türk medeniyetinin en ince ayrıntılarına kadar ortaya çıkarılması üzerinde durmuştur.

Çünkü “Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, bütün Türk çocukları kendileri için lazım olan atılım kaynağını tarihte bulabileceklerdir.

Türk çocukları bu tarihten bağımsızlık fikrini kazanacaklar, o büyük başarıları düşünecekler, harikalar yaratan adamları öğrenecekler, kendilerinin aynı kandan olduklarını düşünecekler ve bu kabiliyetle kimseye boyun eğmeyeceklerdir.”

Tarih bir milletin kanını, hakkını ve varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. Özellikle bizim milletimiz, milliyetini bilememesinin çok acı cezalarını çekmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli toplumlar, hep milli inançlarına sarılarak, milliyet idealinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Kuvvetimizin zayıfladığı anda bizi hor ve hakir gördüler.

Anladık ki Kabahatimiz, Kendimizi Unutmakmış!

Mustafa Kemal Atatürk²

1930 yılında yüz adet basılan Mustafa Kemal Atatürk'ün teşvikiyle oluşturulan Türk Tarihinin Ana Hatları isimli eser Türk tarih tezinin bildirgesi sayılır. Bu eser doğrultusunda hazırlanan ve 1931-1939 yılları arasında liselerde okutulan dört ciltlik ders kitabı da Türk Tarih Tezinin temel metinlerindedir. İslam ve Hıristiyan çatışmasına dayalı Osmanlı tarihi tezine ve Türkler aleyhinde yazılan batılı tarih tezlerine tepki olarak ortaya konmuştur. Cumhuriyet kurulana dek medreselerde Türk kimliği üzerinde durulmaksızın, sadece padişahların eski seferleri gerçeklerden uzak, abartılı bir hikâye biçiminde veriliyordu. 20. Yüzyıl başlarında dahi üniversitelerde modern ve bilimsel bir tarih öğretilmiyordu. Antropoloji, filoloji, arkeoloji ve benzeri bilimler tarih araştırmalarında kullanılmıyordu. 19. yüzyıl sonunda Orta Asya'da Orhun

¹ Afet İnan, “Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşuna Dair”, *Belleten*, 12, sy: 42. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (1947): 176-177.

² Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Cilt: I, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, (2001): 277.

Yazıtları yabancı bilim adamları(!) tarafından Türkçe olarak okunmuştu. Atatürk, Türk ulusunu odak alarak Türk tarihini araştırmak, bu şekilde Cumhuriyet'in temel amacı olan ulus-devlet yaratma sürecine tarihsel bir referans oluşturmak için tarih bilimcilerini teşvik etti. Türklerin dünya uygarlıklarının gelişimindeki yeri ile ilgili araştırmalar yapılmasını sağlamak istiyordu.Önsözünden anlaşılacağı üzere dört ciltlik tarih, Türklerin uygarlığa katkılarını ortaya çıkarmayı açıklamak ister. Avrupa medeniyetinin göçler sonucu Asya'dan gelen insanlar tarafından oluşturulduğunu, Yunan bilim, sanat ve felsefesinin de aslında köklerinin biz Türklerden olduğunu savunur.Türk tarih tezinde 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başlarında yapılmış araştırmalara dayanılarak milli bir tarih yorumu ortaya konmuştu. Tarihte yaşamış büyük medeniyetler kurmuş bazı kavimlerin Türk olduklarına dair kanıtlar ortaya sürülmüştü. Dünya medeniyetinin başlangıcını Yunan Medeniyetine bağlamak yanlıştır. Etiler (Hititler) Anadolu'da yaşamış Yunan Medeniyetinden daha eski bir medeniyettir. Etrüskler'in İtalya'ya Anadolu'dan gitmiş oldukları kesindir. Orta Asya'dan yayılan göç dalgaları Avrupa'ya da yayılmış ve vahşet ortamı süren kıtaya sırasıyla cilalı taş, bakır, tunç ve demir çağı sanatlarını götürmüşlerdi. Bir Asya kavmi olan Keltler, göç yollarında önemli eserler bırakmışlardı. Ligürler, Kimriler ise Keltlerden önce Avrupa kıtasında Kırım ve Danimarka'ya kadar gitmişlerdi. M.Ö. 2000 yılına kadar Avrupa'da bakır aletler dahi bulunamamışken, bu tarihte bronz aletler birden bire çoğaldığı kazılarda tespit edilmişti. Bronz madeninin kaynağı kalay madeni Asya'da bol miktarda bulunurken Avrupa'da sadece ince bir damar halinde Fransa'da bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Atatürk 1928-1930 yılları arasında Türk Tarih Tezi'nin oluşturulmasında tarihçilere önderlik etmiştir. Atatürk'ün, "Anadolu 7000 yıllık Türk beşiğidir" sözü onun Anadolu'daki Türk varlığının Malazgirt Meydan Muharebesi'nden çok öncelere dayandığına olan inancını yansıtmaktadır.

Türk Tarih Terzi'ne göre tarihteki Türk devletleri şu şekildedir:

Orta Asya'da Türk-Hun İmparatorluğu.

İdil-Tuna arasında İskit İmparatorluğu.

Ural Dağları ve İdil Nehri arasında Batı Hun Devleti.

Avrupa Türk-Hun İmparatorluğu ve Avar İmparatorluğu.

Batı Türkeli ve Kuzey Afganistan'da Akhunlar Devleti.

Orta Asya'da Gök Türk İmparatorluğu, Tukyü ve Kutluk Devleti.

Karadeniz'in kuzeyinde Hazar, Bulgar ve başka isimde Türk devletleri.

Gök Türk İmparatorluğu'ndan sonra, Orta Asya'da çeşitli isimlerde Türk devletleri.

Aral Gölü güneyinde Samanoğulları Devleti.

Aral Gölü'nden Hint'e kadar uzanan alanda Gazneliler Devleti.

Sir Irmağı doğusunda Karahanlılar ve Kara Hatalar Devleti.

İran, Mezopotamya, Anadolu ve Suriye sahalarında Selçuklar Devleti.

Harzem kıtasında ve bütün İran'da Harzemşahlar (Harizm) Devleti.

Başkenti Semerkant olan Büyük Timur İmparatorluğu.

Hindistan'da Babür İmparatorluğu.

Asya, Avrupa ve Afrika'da Türk-Osmanlı İmparatorluğu.

Türkiye Cumhuriyeti.

1938 - 1939 öğretim yılına kadar liselerde tarih kitabı olarak okutulmuş. Mustafa Kemal ATATÜRK 'ün vefatıyla birlikte apar topar ders kitabı olmaktan çıkartılmış!!!

Atatürk'ün sofrasında Türk Tarihi ve Türk Dili konusundaki sohbetlere katılan Ruşen Eşref (Ünaydın) şöyle diyordu:

“Atatürk 1930'lu yıllarda Sümer, Akad, Babil, Myken, Eti (Hitit), Sippililuyuma, Bask, Bröten, Kelt gibi sözleri diline dolamıştı. Türk'ü zaman ve mekân içinde arayıp bulmak, Türk'ün benliğini, yüceliğini, asilliğini ispat etmek istiyordu. Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorileri bu düşüncenin ürünüydü. Atatürk sofrasında oturmak mazhariyetine erişen kişilere bu konularda ödev verirdi. Türk Dili ve Türk tarihi konusundaki bu ödevler sofrada ciddi olarak tartışılırdı.”³

1932 yılında toplanan ilk Tarih Kongresine katılan yaşlı delegelerden İhsan Şerif Bey:

"Kırkbeş yıldır tarih okutuyorum. Bu uzun zamanın her yılında, benim için çok üzüntülü günlerim vardır. Bu günler, dersimin, Türkler konusuna geldiği günlerdir. Anlatış biçimim cansızdır, coşkusuzdur, yavandır. Nedeni, Orta Asya yaylasına, binlerce yıllık o ata yurduna ilişkin benim de diğer meslektaşlarım gibi pek az şey bilmem idi. O günlerde çalışır, uğraşır, biraz coşku duymak için yiyecekmiş gibi kitaplara sarılırdım. Saatler geçer, sonunda yorgun, kötümser ve üzgün kalırdım....

³ Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk, Dil ve Tarih Kurumları, Hatıralar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1954,51-60,61,65.

Artık o sihirli hazinenin büyüğü bozuldu. Anahtarın sahibi eline aldı; hazineyi açtı. Yüzyıllardan beri özlemini çektiğimiz binlerce belgeyi, binlerce kanıtı demet demet, kucak kucak, evrenin yararlanma alanına saçtı. Büyük Gazi, ölmez Söylev'i ile genç, yaşlı bütün Türkler'i vatan ve görev aşkına inandırmıştır. Şimdi Türk'ün tarihini, bütün Türk ırkının geçmişini, durumunu, geleceğini, bilim aydınlığı ile parlattı."⁴

Jean Paul ROUX, Türklerin Tarihi isimli eserinde şu sözlerle gayet açık ifade etmektedir; Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan Türk olmayan toplulukların tereddütlerinden, hatalarından, ihanetlerinden sonra, imparatorluğu savunmak Türklere kalmıştı. Bu savunmayı büyük bir fedakârlıkla yerine getirdiler. Anadolu geri kalmışlığa terk edilmiş durumdaydı ve 19. yüzyılda, İstanbul lehçesinde "Türk" sözcüğü "dağlı ", " kaba ", " geri kalmış köylü " anlamına geliyordu. Türkler yaklaşık iki yüzyıl boyunca bitmek bilmeyen savaşlar sırasında yiğitçe savaşmış, kanlarını bu uğurda dökmüşlerdi. Her şey bittiğindeyse geriye sadece 10 ila 12 milyon Türk kalmıştı. Eşi olmayan bir imana ve mirasçısı oldukları eşsiz askeri yeteneklere sahiptiler.⁵ Adeta bir anayasa niteliği taşıyan Orhun Yazıtları bakınız ne diyor!.

"...Dört taraf hep düşman imiş, ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış hep tabi kılmış başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar Batıda demir kapıya kadar kondurmuş, ikisi arasında pek teşkilatsız Göktürk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş. Cesur imiş tabii. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii, ili tutup töreyi düzenlemiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabii, oğulları kağan olmuş tabii ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, bilgisiz kağan oturmuş. Buyruku da bilgisiz imiş tabii kötü imiş tabii beyleri milleti ahenksiz olduğu için Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için aldaticı olduğu için küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için bey milleti karşılıklı çekiştirttiği için Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu hanımlık kız evladı cariye oldu".Bu ifadelerden anlaşılan; bilgelik, alplik, iyi ve başarılı hükümdarların özellikleri olarak belirtilmiştir. Böyle hükümdarlar, halkının bağımsız ve

⁴ Vural Savaş, *Aşk, Şiir ve Müziğin Coşkusuyla*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2013.

⁵ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2007, 432-433.

güven içinde yaşamasını sağlamak kadar devletin nüfus ve ekonomik gücünü arttırmayı ve milletini mutlu etmeyi asıl görevleri bilmektedir.⁶

Bilgisiz, yani iyi bir yönetim bilgisine sahip olmayan, toplumun gerçek çıkarlarının nerede bulunduğunu ve bunun nasıl sağlanacağını bilmeyen hükümdarlar ise toplumsal çözülmeye ve bağımsızlığın kaybedilmesine neden olurlar (!)

Bu hükümdarlar zamanında, dış düşmanlar da propaganda yolu ile ülkeyi içerden kolaylıkla çökertip ele geçirirler.

Teke Yöresinde Bulduğumuz Teke Damgası

Antalya'da Atalar yadigarı "Kağanlık Damgası" gözümüzden kaçmayanların arasına girdi...

Teke yani dağ keçisi, kimsenin çıkamadığı yerlere çıkabilir bu özelliğiyle kağanı temsil eder, Tanrı tarafından yönetme yetkisi verilen kağan tüm insanlardan üstündür ve onların yapamadıklarını yapabilir. Dağ keçisi de bunun sembollerinden biridir.

Türklerin gittikleri her yerde yaptıkları yazıtlarda bu damgayı görmek mümkündür. Özellikle Orta Asya'da ki anıt, mezar, heykel ve yazıtlarda kağanı temsilen kullanılmıştır.

Türk toplumunun kültürel imgelerinin çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu görülür. Gelenek-görenek ve ritüellerle bu farklı kültür katmanlarının izleri günümüze kadar taşınmıştır. Geçmişten bugüne, Ön Türklerin inanç ve yaşam biçimleri, Anadolu'nun farklı yörelerinde yaşatılmaktadır. Teke Yöresi de sahip olduğu geleneksel kültür değerleriyle bu yörelerden biridir. Teke yöresi Türkmen/Yörüklerinin yaşam biçimi olarak öz kodlarını bozmadan geleneklerini devam ettirmektedir.

Bu bağlamda Teke adı nereden gelmekte sorusuna cevap olarak;Teke'nin bir boy adı olarak anılmasının da sebebi, Ebülğazi Bahadır Han'ın aktardığı bilgilere göre "Tekeler" eski bir Türkmen ve "Teke" adı Hunların Tukyu boyundan gelir. Bir başka araştırmacıya göre ise "Teke" adı, Eski Türkler zamanından kalma 'teke' ongunundan kaynaklanmaktadır.⁷

⁶ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002, 4-5.

⁷ Çağdaş Türk Resim Sanatında Kültürel İmge Kullanımı Olarak: Keçi/Teke Ayşe Mercan, <http://sanatvetasarimsempozyumu.com/bildiriler/ayse-mercan.pdf> (12.01.2019).

Damgalar, Türk boylarının “biz” kavramına ulaşma, yabancı / öteki kültürlerle ve boylara göre kendilerini tanımlama sürecinde geliştirilmiştir. Eski Türk inanç sisteminde Tanrı’ya yakın yerler olarak kabul edilen dağların zirvelerinde, zor ulaşılan bölgelerde bulunan kayalara işlenen tasvir ve damgalar, genellikle dinî endişelerle yapılırken; ağıl kenarlarına, otlaklara, hayvanlara, eşyalara, heykellere, mezarlara... işlenen damgalar genellikle diğer aile, boy ve farklı kültürlere “aitlik” adına mesaj vermek üzere yapılmışlardır. ⁸“Keçi/Teke’ yi Türk mitolojinde ise, Altay Türkleri’nde gök yeleli, demir boynuzlu bir Keçi’nin tufan habercisi olarak görürüz. Eskir Türklerde keçinin, güneşi, ışığı, aydınlığı, erişilmez yerlere erişilebilirliği, yüceliği, bilgeliği; bağımsızlığı, özgürlüğü; kararlılığı; çevikliği, sürati, yazı, bolluğu, bereketi, zenginliği; asaleti, cesareti ve hâkimiyeti temsil ettiğine inanılmaktadır. Teke tasvirleri, Türk milletinin taşlara çizilmiş mühürleridir. Tarihin çok eski dönemlerine ait olan Gobustan kayaları, Saymalı Taş petroglifleri gibi Sibiry’a, Tuva’da, Moğolistan’da, Çin’de, Karadeniz kıyılarında, Anadolu’nun her yerinde ve Tuna nehri boyunca bulunan kayalıklarda keçi tasvirleri bilgi zincirinin halkaları gibi bir bütün oluşturarak Türklerin tarihini yazmaktadır. Türk kültür coğrafyasında Moğolistan’dan Anadolu’ya, Anadolu’dan Avrupa’ya kağanı temsilen veya kağana bağlılığı belirtmek amacıyla kullanılan dağ keçisi / teke damgaları farklı biçimlerde Öngöt (Moğolistan) mezar külliyesinde de tespit edilmiştir: 1889 yılında iki anıt mezar külliyesinin de sınırları içinde Kül Tigin ve Bilge Kağan’ın anısına dikilmiş yazıtlar bulunmuştur. Bu yazıtlardan Kül Tigin’e ait olan da keçi damgasına rastlanmaktadır. Bilge Kağanın kardeşine gösterdiği bir saygı nişanesi olarak Kül Tiginin yazıtına keçi damgası koydurtmuştur. ⁹

⁸ Osman Mert, “Kemaliye’de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 34, (2007): 233-254.

⁹ Osman Mert, “Öngöt Mezar Külliyesi ve Külliye Bulunan Damgalar”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.36, (2008): 281-305.

Kaynaklar

ERGİN, M., *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Cilt: I, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2001.

İNAN, A., “Türk Tarih Kurumu’nun Kuruluşuna Dair”, *Bellekten*, 11,sy. 42, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, (1947):176-17.

MERT, O., “Kemaliye’de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.34, (2007): 233-254.

MERT, O., “Öngöt Mezar Külliyesi ve Külliye de Bulunan Damgalar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, 2008: 281-305.

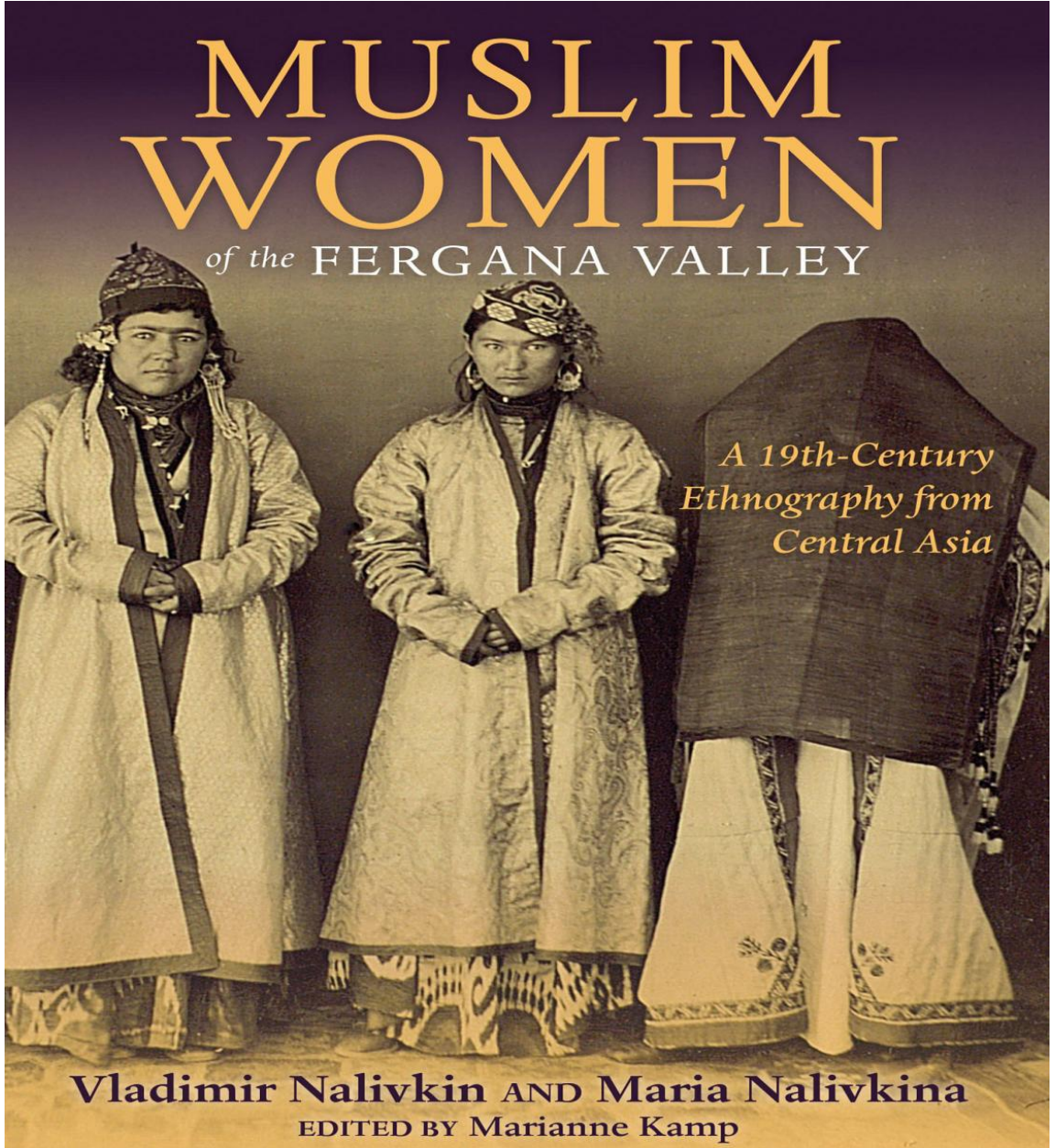
ROUX, J. P., *Türklerin Tarihi*, çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.

SAVAŞ, V., *Aşk, Şiir ve Müziğin Coşkusuyla*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2013.

ÜNAYDIN, R. E., *Atatürk, Dil ve Tarih Kurumları, Hatıralar*, Ankara:,Türk Dil Kurumu Yayınları, 1954.

Diğer Kaynaklar;

Çağdaş Türk Resim Sanatında Kültürel İmge Kullanımı Olarak: Keçi/Teke AyşeMercan,<http://sanatvetasarimsempozyumu.com/bildiriler/ayse-mercan.pdf> (12.01.2019).

İlker Türkmen*

Fergana Vadisinin Müslüman Kadını; Orta Asya'nın 19. Yüzyıl Etnografyası

Vladimir NALİVKİN and Maria NALİVKİNA, Muslim Women Of The Fergana Valley; 19th-Century Ethnography From Central Asia

(English Translation: *Marianne Kamp and Mariana Markova*), Edited by Marianne Kamp, Bloomington: Indiana University Press,

2016, pp. 231.

* Dr., E-Psta: turkmen_1987@hotmail.com

Tanıtımını yapmak üzere ele almış olduğumuz bu kitap, Türkistan coğrafyasının kalbi konumunda bulunan ve yüz yıllar boyunca çok çeşitli halklara ev sahipliği yapmış olan Fergana vadisinin 19. Yüzyıldaki sosyal hayatı ile ilgili bilgiler içeren eşsiz bir eserdir. Gözlem ve tespitler üzerine kaleme alınmış olan bu eser, ilk olarak 1886 yılında Kazan’da, Vlademir Nalivkin ve Maria Nalivkina (Наливкин В. Наливкина М.) tarafından “Очерк быта женщины оседлаго туземного населения ферганы”. (Fergana’daki yerleşik yaşam kültürü içerisindeki kadın yaşamının ana hatları) adıyla basılmıştır. Vladimir Petrovich Nalivkin, Rusya’nın Türkistan Hanlıklarını (Buhara, Hive ve Hokand) işgal ettiği dönemde, General Skobelev’in komutası altında olan bir Rus subayıydı. Vladimir Petrovich Nalivkin, Rusya’nın 1873’de Hive’ye karşı yaptığı seferde ve Türkmenlere yaptığı fetih yürüyüşünde de yer almıştır. Bu Rus Subay, fetihler sırasında Türkistan coğrafyasını yakından tanıma imkanı elde etmiştir. Fergana vadisine Rus ordusu ile birlikte gelen Vladimir Nalivkin, 1878’de Namangan sınırları içerisinde bulunan Nanay köyünde bir çiftlik satın alarak buraya yerleşmiştir. Eşi Maria Nalivkina ve çocukları ile birlikte 6 yıl bu köyde yaşayan Vladimir Nalivkin, bu süre zarfında Fergana vadisinin yaşantısı bilgi ve tecrübeler elde etmiştir.

Aslına bakılırsa Vladimir Nalivkin ne eğitilmiş bir etnograf ne de eğitilmiş bir oryantalist idi. Vladimir Nalivkin , St. Petersburg’daki bir askeri okuldan 1872 yılında mezun olmuştu. İyi bir üniversite eğitimi almamış olmasına rağmen, toplumların kültürüne olan ilgisi onun kendisini geliştirmesine olanak sağlamıştır. Fergana’da yaşadığı 6 yıllık süre zarfında yerlilerin dili olan Özbekçeyi, Tacikçeyi ve bunun yanında Farsça ve Arapçayı çok güzel bir şekilde öğrenmiştir. Bir bölgenin kültürel geçmişinin araştırılması, o bölgenin dilini çok iyi bilmeyi gerektirir. Bu Rus Subay, dil becerisinin iyi olmasının verdiği avantaj ile bunu başarmıştır. Aynı zamanda eşi Maria Nalivkina da toplumsal farklılıklara aşırı derecede ilgili biriydi. Fergana’daki toplumsal yaşama dair gizli denilebilecek bilgiler onun mahareti sayesinde okuyuculara ulaşmıştır. Bu yüzyılda Fergana vadisindeki kültürel yapı düşünüldüğünde, dışa kapalılık çok açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Kadınların yaşantıları ile ilgili bilgilere ulaşmak bir Rus Subay için neredeyse imkânsızdır. Mahrem olgusunun çok geniş ölçüde var olduğu bu bölgede, Maria Nalivkina yerlilerin dillerini çok iyi bir şekilde öğrenerek kadın olmanın sağladığı avantaj ile kadın gruplarının arasına katılmayı başarmıştır. Onlar gibi konuşup, onlar gibi giyinerek güvenlerini sağlayan Nalivkina, gözlem ve tespitlerini eşi ile paylaşarak kitaplaştırmıştır.

Bilindiği üzere seyyahlar, seyahatnamelerinde bazı durumlarda aşırıya kaçmaktan kendilerini kurtaramazlar. Seyyahlarda olayları kendi bakış açılarına göre değerlendirme eğilimi vardır. Tanıtmakta olduğumuz bu kitap da, belirli bir bölgede bir süre kalmış olan yazarın gözlemlerini aktardığı eserdir. Bu sebepten, bazı olayların ve kültürel faaliyetlerin Rus bakış açısıyla değerlendirildiği göze çarpmaktadır. Farklı bir kültürde yetişmiş olan, farklı bir dine mensup birinin Fergana yerlileri gibi düşünmesi zaten beklenemez. Yazarın penceresinden bakıldığı zaman, bölge halkı geri kalmış bir durumdaydı. Bu kitap, artıları ve eksileri ile bölge halkının yaşantısı dair bilinmeyenleri ortaya çıkarması açısından çok önemlidir.

Orta derecede bir hacme sahip olan bu kitap, orijinalinde (Rusçasında) olduğu gibi on başlık altında kaleme alınmıştır. Kitabın ön sözünde yazarların yaşam öyküleri, bölgeye gelişleri ve Rusya'ya döndükten sonraki hayatları hakkında bilgiler verilmiştir. Kitabı İngilizceye tercüme eden ve editör olan Marianne Kamp'ın kitaba dair değerlendirmeleri de kitabın giriş kısmında yer almıştır. Kitabın çeviri sürecinde yaşanan sıkıntılar da yazar tarafından burada dile getirilmiştir. Bu kısımda, Nalivkinler eleştirel bir bakış açısı ile ele alınmış, onların tutumlarındaki taraflılık dile getirilmiştir.

Coğrafi şartlar toplumların kaderini belirleyen en büyük etkidir. Konu, bir bölgenin toplumsal yapısını anlatmak olduğu zaman, o bölgenin coğrafi yapısının da ele alınması gerekmektedir. Yazar bu konuyu dikkate almış ve birinci başlığını “*Fergana Vadisinin Kısa Bir Krokisi*” şeklinde oluşturmuştur. Bu başlık altında sadece yaşadığı şehrin özelliklerini ele almamış, Fergana vadisini bir bütün olarak değerlendirmiştir. Fergana vadisinin iklimini, toplam uzunluğunu, kapladığı alanı, etrafını saran dağların yüksekliğini, bitki örtüsünü, su kaynaklarını, çeşitli tarihlerde açılan kanallarını ve yer altı kaynaklarını bu başlık altında okuyucuya aktarmıştır. Yüz yıllar boyunca farklı milletlere ev sahipliği yapmış olan vadi, bu dönemde oldukça kozmopolit bir yapıya sahipti. Bu farklılıkları oldukça iyi gözlemleyen yazar, etnik gurupların hangi bölgelerde yaşadıklarını, konuştukları dilleri, bir birlerine olan tutumlarını da bu başlık altında ele almıştır.

Kitabında din ve dini yaşantıya oldukça fazla yer veren yazar, ikinci başlığını “*Din ve Din Adamları*” şeklinde belirler. Kendisi Hristiyan olan yazar, bölgedeki dini yaşantıyı eleştirir bir tarzda anlatmış, sürekli olarak halkın dini bilgiden yoksun olduğunu dile getirmiştir. İslam Dini hakkında şaşkıncı derecede bilgi sahibi olan yazar, eleştirel tutumunu kitap içinde verdiği ayetler ve yaşantıların tutarsızlığı ile

desteklemiştir. Bu bölümü kendi içerisinde sınıflandırmış olan yazar, İslam Dini'nin emir ve yasaklarını farklı gruplara ayırarak maddeler halinde okuyucuya sunmuştur. Yazar'ın bunu yaparken amacı, Fergana vadisindeki yaşam şekilleri ile İslam Dini'nin emrettiği yaşam şekillerinin bir karşılaştırmasını vermektir. Kitap okunduğu zaman fark edilecektir ki, yazarın gözünde Fergana vadisi halkı dini yaşayış konusunda bir hayli farklıdır. Bu bölümde çok renkli bir tablo ortaya çıkaran yazar, dini yaşantı içerisinde kadınların arka plana itildiği konusunda bir kanıya varmıştır. Din adamlarının halk üzerindeki etkisinden de bu bölümde oldukça fazla bahsetmiştir.

Kitabın üçüncü başlığı “*Evler ve Kullanılan Malzemeler (Araç Gereçler)*” şeklindedir. Yazar, bu bölümde evin hangi malzemeden yapıldığını, kullanılan malzemenin dayanıklılığını, malzemenin ömrünü, yapılış aşamasını okuyucuya aktarmaktadır. Ev yapımında kullanılan “*kil*”¹ ile ilgili önemli bilgiler verir. Evlerin ve mahallelerin planlarını da anlatan yazar, avluya bakan tarafta pencere bulunmaması, avlunun yüksek duvarlar ile örülmesi gibi konuları mahremiyetin varlığına bağlamıştır. Fergana vadisinde kadınların kapalı kapılar ardında tutulduğunu dile getiren yazar, iç avluda neler olduğunu da bu bölümde okuyucuya aktarmıştır. Evlerde kaç oda olduğu, evin kadının hangi kısımda yaşadığı, çok eşlilik durumunda kadınların hangi sraya göre odalara yerleştirildiği ile ilgili bilgilerde bu bölümde yer alır. Yemek pişirirken ve yemek yenirken kullanılan eşyaların tanımı, sofra düzeni ve yemek yeme adetlerini yazar burada anlatır.

Yazar dördüncü başlığını “*Kadının Görünümü ve Giysileri*” şeklinde belirler. Bu başlık altında Fergana vadisinin kadınlarına dair çeşitli bilgiler verir. Kadınların ve kızların boyları, vücut yapıları, saç özellikleri, yüz hatları, temizlikleri yabancıyı gördüklerindeki tavırları bu başlık altında ele alınır. Doğum oranları, bebek ölüm oranları, hijyen algısı, salgın hastalıklar gibi saptamalar da bu bölümde yapılır. Yazar burada eleştiri sınırlarını zorlar ve Fergana vadisi kadınlarının temiz olmadıklarını, suyu fazla kullanmadıklarını dile getirir. Yerli kadınların saçlarını nadiren taradıklarını söyleyen yazar, sürekli olarak başörtüsü ile gezen kadınların buna ihtiyaç

¹ Yazar, kil maddesinin çok önemli olduğunu, binaların duvarlarının bu madde kullanılarak elde edilen kerpiçten yapıldığını dile getirir. Yazarın aktardığına göre kilden elde edilen kerpiç ile sadece evler yapılmaz aynı zamanda avlu duvarı da örülürdü. Günümüzde de hala, Türkistan coğrafyasında bahçe duvarları kerpiçle örülmektedir. Yazar ev inşaatında ayrıca ahşabın da kullanıldığını dile getirmektedir.

duymadıklarını dile getirir. Kıyafetlerin nasıl temin edildiği, hangi kumaşların kullanıldığı ve fiyatlarının ne olduğu, yaz ve kış mevsiminde giyilen kıyafetlerin özelliklerinin ne olduğu da yazar tarafından bu başlık altında okuyucuya aktarılır.

Beşinci başlıkta kadınların sosyal yaşantıdaki yerine dikkat çekmek isteyen yazar, başlığı “*Meslekler ve Yiyecek*” şeklinde belirler. Kadınların iş hayatında fazla yer almadığını, genel olarak ev işleri ile ilgilendiğini ve fazla dışarıya çıkmadığını belirten yazar, kışlaklarda (köy hayatı) bulunan kadınların eşlerine yardım etme konusunda daha özgür olduğunu söylemektedir. Çarşı ve pazara erkeklerin gittiğini, evin ihtiyaçlarını her zaman için erkeğin karşıladığını, kadınların çok nadiren dışarı çıktığını belirten yazar, uzak yerlere kız alıp verme olaylarının fazla olmadığını ve genelde kadınların doğdukları yerlerde öldüklerini dile getirmektedir. Bu bölümde vadinin yemek kültüründen de bahsedilir, bazı yemeklerin nasıl pişirildiği okuyucuya aktarılır. Özbeklerin pilav (aş) adındaki yiyeceğe öze bir değer verdiği dile getirilir.

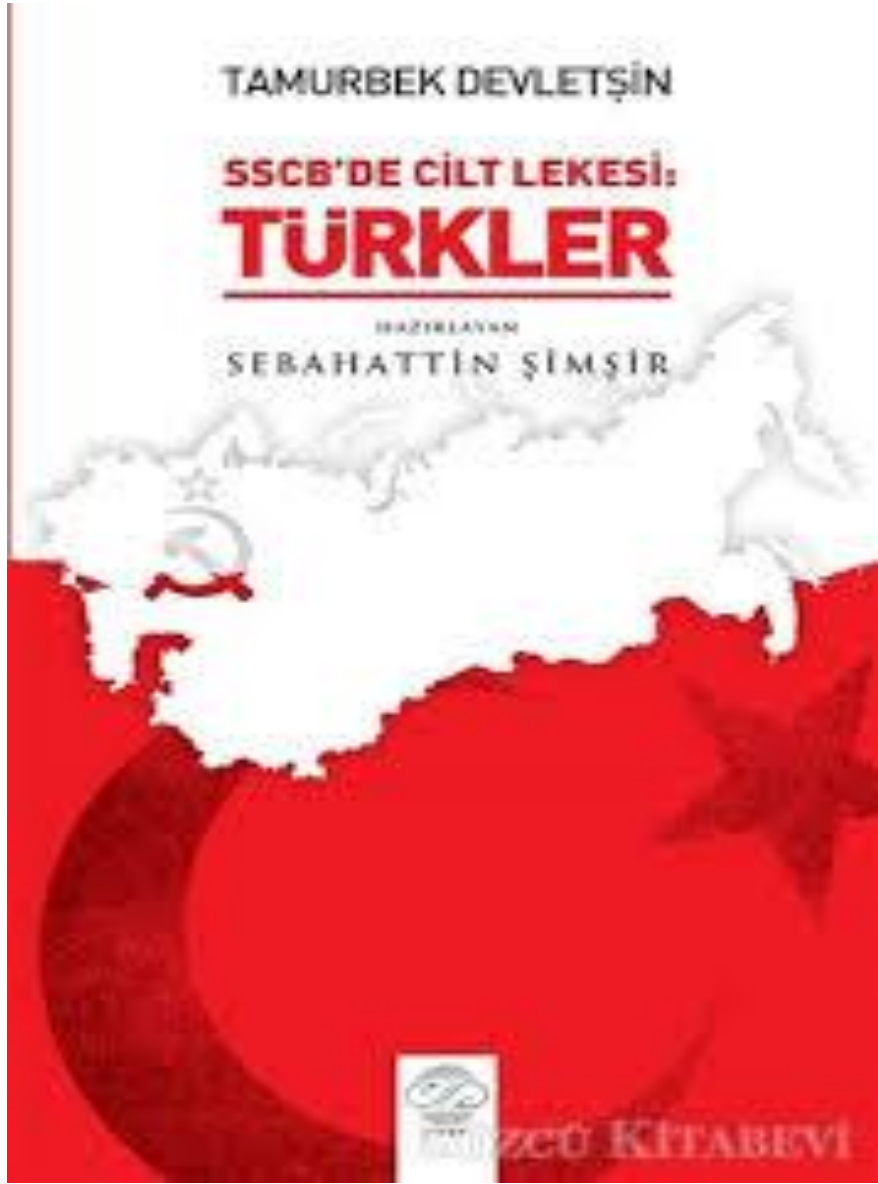
Kitabın altıncı başlığı “*Kadın, Onun Karakteri, Alışkanlıkları, Bilgisi ve Çevresindeki İnsanlara Yönelik Davranışı*” şeklindedir. Yazar bu bölümde kadınların karakteristik özelliklerinden bahseder. Onların genellikle neşeli olduklarını bazı durumlarda melankolik olabildiklerini dile getiren yazar onların üzüntülü durumlarının yapmacık olduğunu belirtir. Kadınların kendi aralarında dedikodu yapmaktan hoşlandıkları, kadın meclislerinin toplandığı dile getiriliyor. Kadınların çevreye karşı çekingen olduğu, evde kapalı oldukları için bilgilerinin kısıtlı olduğu bu başlık altında anlatılıyor. Kitabın yedinci başlığı da aslında bu bölüm içerisinde yer almaktadır. “*Hamilelik ve Doğum: Bir Kız*” şeklinde olan bu başlık altında, kadınların genellikle kaç çocuk doğurdukları, kız çocuklarına toplumda nasıl bakıldığı, hamilelik sürecinde kadınların yaşadığı problemler dile getirilmiştir.

Kitabın sekizinci başlığı oldukça ilginçtir. Bu başlık “*Kızlık (Bakirelik) : Evlenme teklifi ve Evlilik*” şeklinde belirlenmiştir. Bu başlık altında Fergana vadisi kadınları ile ilgili oldukça mahrem konular ele alınmış. Kız çocuklarının kaç yaşına kadar sokakta oynayabildiği, evlilik çağına gelen kızların ne giydiği, kaç yaşında evlenmelerine onay verildiği, kız isteme adetlerinin neler olduğu gibi konular bu başlık altında anlatılmıştır. Halkın evliliğe bakışı, evde kalmış kızların toplum içindeki yeri, küçük yaşta evlenme adetleri, başlık parası, kaçma durumlarında uygulanan cezalar burada okuyucuya aktarılmıştır.

Kitabın dokuzuncu başlığı “*Çok Eşlilik, Boşanması, Dulluk ve Kadının Ölümü*” şeklindedir. Fergana vadisindeki çok eşliliğin eleştirel bir bakış açısı ile değerlendirildiği bu başlık altında, boşanma durumları ile ilgili olarak, kadının bu süreçte mağdur durumda kaldığı dile getirilmiştir. Boşanma sonrasında kadının statü kaybettiği ve hak kaybına uğradığı için çok eşliliğe katlandığı dile getirilmiştir. Çok eşlilik durumlarında birinci eşin statüsünün ne olduğu, ev ortamında eşler arası tartışmaların nasıl olduğu, çocukların bakımlarını kimin üstlendiği gibi konular burada anlatılmıştır. Dul kalan bir kadının toplumdaki yerinin ne olduğu, dul kaldıktan sonra ailesi ile yaşam serüveni, çocukların kimde kaldığı, nafaka durumları, tekrardan evlenme hakları gibi konular gözlemler ve örnekler ile anlatılmıştır. Kadınların ortalama kaç yaşında öldüğü, ölüm sonrasında cenaze işlemleri, defin merasimleri gibi konular da bu kısımda okuyucuya açıklayıcı bir dil ile aktarılmıştır.

Kitabın son başlığı özellikle dikkat çekmektedir. Altı yıl boyunca Fergana vadisinde yaşamış ve buradaki toplum ile iç içe olma avantajını elde etmiş olan Nalivkinler, son başlığı “*Fuhuş*” olarak belirlemişlerdir. Bu başlık altında vadideki kültürel bozulma, cariyelik geleneği, erkeklerin gayri meşru ilişkilere yönelmesi, kadınların eşlerini aldatması gibi konular ele alınmıştır. Burada dikkat çeken bir husus vardır ki yazar, Ruslar gelmeden önceki Fuhuş meseleleri ile onlar geldikten sonra olan meseleleri karşılaştırmak istemiştir. Bu karşılaştırmaya bazı örnekler vererek iddiasını güçlendirme yoluna gitmiştir. Yazarın dile getirdiğine göre Fuhuş gibi olaylar, Ruslar gelmeden önce Hanlık (Hokand Hanlığı) içerisinde vardı. Fakat gizli olarak yürütülen bu eylemler Rusların gelmesi ile gün yüzüne çıktı. Ayrıca bu başlık altında gayri resmi ilişkiler ile ilgili örnekler verilerek, toplumsal bozulmanın Fergana vadisinde yaygın olduğu dile getirilmiştir.

Kitapta herhangi bir sonuç bölümü bulunmamaktadır. Okunduğu zaman fark edilecektir ki, kitap yazılırken gözlemler aktarılmış, fakat olaylar Rus bakış açısına göre değerlendirilmiştir. Bölge ile ilgili araştırma yapanlar için kaynak kitap olma özelliği sergileyen bu eser, eleştiri süzgecinden geçirildiği zaman oldukça faydalı bilgiler içermektedir. Kitabın sonunda Özbekçe-Rusça sözlük yer almaktadır. Kitabın orijinal baskısında (Rusça) bu sözlük yer almamaktadır. Muhtemeldir ki, İngilizceye tercüme edilirken kitabın daha anlaşılır olması için bu sözlük eklenmiştir.

Mert İsmail Çelik*

SSCB'de Cilt Lekesi: Türkler
Tamurbek Devletşin
Hazırlayan: Sebahattin Şimşir
Post Yayın Dağıtım
İstanbul 2019
261 s.

Türk Dünyası üzerine yetkin çalışmaları bulunan Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Sebahattin Şimşir, bunlara bir

* Yüksek lisans öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi Tarih bölümü, E-Posta: mertismailcelik@gmail.com

yenisini daha eklemiştir. Eserin ismi “SSCB’de Cilt Lekesi: Türkler” olup Şubat 2019’da Post Yayın Dağıtım aracılığıyla okuyuculara ve araştırmacılara sunulmuştur.

Çalışma Tamurbek Devletşin’in kaybolmaya yüz tutmuş değerli 12 makalesinin derlemesini içermektedir. Eser 261 sayfadan oluşmaktadır. Kitap, Sebahattin Şimşir’in eserlerinin de yer aldığı özgeçmişle başlayıp bu bölümü içindikiler ve sunuş takip etmektedir. İçindikiler kısmında Tamurbek Devletşin’in SSCB’de yaşayan Türkler ile ilgili kaleme aldığı makalelerin başlıkları bulunmaktadır.

Sunuş bölümünde yazar 1930 sonrası Rusya’da yaşanan “Büyük Kırgın” sonucunda ülkelerini bir şekilde terk eden Türk Dünyası aydınlarının bir kısmının unutulmak tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ve bu durumdan doğan endişesini dile getirmiştir. Bu tehlikeye karşı bu aydınların çalışmalarının kıymetinin bilinmesi bu çalışmaların tarihin tozlu sayfalarına karışmadan araştırmacılar için derlenmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Yazımıza konu olan eserin de böyle bir endişeden kaynaklı olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir.

Bu bölümün ardından yazar 4 sayfalık bir yazı ile Tamurbek Devletşin’in kim olduğunu tanıtmıştır. Yazıda nerede doğduğunu, ailesini, eğitim hayatını, gençlik yıllarını, mesleki hayatını, ilim hayatını, I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı’nda hangi görevlerde bulunduğunu, bu savaşta Almanlara esir düşmesini, esir hayatında yaşadıklarını, savaştan sonraki sivil hayatını açıklayan bilgilere yer vermiştir. Yazar bu bölümün sonunda Tamurbek Devletşin’in ilmi hayatının üzerinde durarak eserlerine değinmiştir.

Kitapta yer verilen Tamurbek Devletşin’in ilk makalesi “Sovyetler Birliği’nde İslam Dininin Durumu”dur. Bu makalede İslam dininin bu coğrafyadaki yayılma sürecinden, Türklerin İslam’a olan bağlılıklarından ve İslam’ı yaşayış şekillerinden bahsetmiştir. Bölgeye bir dönem hakim olan Altınordu Devleti’nin Hristiyanlığa karşı hoşgörü gösterdiğini fakat bunun karşılığında Rusların İslam’a ve Müslümanlara karşı savaş açtığını ve Müslümanların zorla Hristiyanlaştırılması üzerine çalıştıkları ifade edilmiştir. Yazının devamında da bu süreçler detaylarıyla anlatılmıştır.

Kitabın “Sovyetler Devrinde Kazan Türkleri Arasında Maarif” başlıklı ikinci makalesi adından da anlaşacağı üzere Sovyet devrinde Kazan Türklerinin eğitimi konusunu ele alır. Kazan Türkleri, Rus Hükümeti’nin kendileri üzerinde uyguladıkları Ruslaştırmak ve Hristiyanlaştırmak politikalarına karşı kendi kültürlerini geliştirmek

için eğitim faaliyetleri yürütmüşlerdir. Makalede bu süreçte yaşanan olaylara yer verilmiştir.

Kitabın bir diğer makalesi “Sovyetler Birliği’nde Halkların Uydurma Hukuk Eşitliği Üzerine” dir. Makale, Sovyetler Birliği’nin Kırım Türklerine karşı işlediği cinayete bir özür babında Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Başkanlık Divanı’nın 9.9.1967 tarihinde Pravda Vostoka gazetesinde yayınladığı “Kırım’da Yaşamış Tatar Milliyetli Vatandaşlar” başlıklı yazısının eleştirisini içerir.

Sıradaki makale Sovyetler Birliği’nin Müslümanlara ve İslam dinine karşı olan bakış açısını ele alır. Makalenin başlığı “Sovyet Rejimi Şartları Altında Sovyetler Birliği Müslümanlarının Elli Yıllık Hayatı” dır. Yazar, Sovyetler Birliği’nde Müslümanlık probleminin dini-kültürel ve milli-siyasi olmak üzere iki yönü olduğunu belirtmiştir. Makalede bu yönlerin açıklaması ve Sovyetler Birliği’nin İslam’a ve diğer dinlere karşı yaklaşımı ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Kitabın bir diğer makalesi “Türkistan’daki Sovyet Sömürgeciliğinin Mahiyeti Üzerine” başlıklı Sovyet sömürge sistemini konu alan bir makaledir. Makalede Sovyet sömürgeciliği ile batı sömürgeciliği arasındaki hedef, hâkimiyet metotları, sömürge milletlerinin hayatlarına sokulma derinlikleri gibi farklar açıklamalarıyla ortaya konulmuştur.

Kitabın altıncı makalesi Tataristan’ın ekonomik durumu ile ilgilidir ve başlığı da “Tataristan’ın Bugünkü Ekonomik Durumu” dur. Makale ilk olarak Tataristan coğrafyasından ve nüfusun bu coğrafyaya dağılışımdan bahsetmiştir. Devamında nüfusun sektörel dağılımı sayısal verilerle ve tablolarla ifade edilmiştir.

“Kırgızistan’da Milliyetçilik” isimli makalede yazar Kırgızistan’ın kendisini dış dünyaya kapatmasından kaynaklı olarak üzerinde araştırma yapılmasının zorluğunu ifade etmiştir. Devamında ise Kırgız Türklerinin milliyetçi yapılarının güçlü olduğunu ve çeşitli örneklerden bu durumun anlaşılabilirliği aktarmıştır. Yazının devamında çeşitli yerlerden verdiği örneklerle Kırgızistan’ın milliyetçi yapısını ortaya koymuştur.

Tamurbek Devletşin sekizinci makalesinin başlığını “Sovyetler Birliği’nde Devlet İdaresinin Elli Yıllık Komünist Pratiği” olarak belirlemiştir. Bu makalede Bolşeviklerin 1917 yılında gerçekleştirdiği devrim sonucunda yeni belirlenecek olan yönetim biçimi tartışmalarını ele alır. Farklı fikirlerin tartışma süreçlerini ve istedikleri yönetim biçimini karşı tarafa kabul ettirme çabalarını anlatmaktadır.

Dokuzuncu bölümde Tamurbek Devletşin'in "Tataristan Muhtar Cumhuriyeti'nin Siyasi Kuruluşu" başlıklı makale yer almaktadır. Makale Tataristan Sovyet Muhtar Cumhuriyeti'nin ne zaman kurulduğu, nereye kurulduğu, başkentinin neresi olduğu gibi genel bilgilerle başlamaktadır. Devamında ise kuruluş süreci ve mahiyeti ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

"Türkistan Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki Parti Kongrelerinin Neticeleri" başlıklı makale ilk olarak parti kongrelerinin delege kadrolarını ele almıştır. Sonrasında bu partilerin kongreleri, kongrelerde konuşulan konuları ve delegelerin konularla ilgili fikirleri hakkında bilgiler vermiştir. Makaleden anlaşılmaktadır ki bu kongrelerin toplanış amacı ekonomik meselelerdir.

Kitabın son bölümünde "Türkistan Sovyet Cumhuriyetleri'nin Devlet Kuruluşu" isimli makale bulunmaktadır. Bu makalede Türkistan devletleri ile Sovyet Rusya'nın ilişkileri, Türkistan devletlerinin ortaya çıkışı bakımından ele alınmıştır. Yazar ilişkileri dört döneme ayırmış ve devamında bu dönemlerde ortaya çıkan gelişmeleri aktarmıştır.

Sonuç itibariyle Türk dünyasına ait çalışmalara olan ilgi günümüzde artmış olsa da henüz yeterli duruma geldiğini söyleyemeyiz. Kitabın yazarı Sebahattin Şimşir bu konudaki eksikleri kapatma yolunda çalışmalarına devam ederken arkasından yetiştirdiği bizlere de bu konuda elinden gelen her türlü desteği sağlamaktadır. Yazarın kaygısı Tamurbek Devletşin ve onun gibi nice büyüğümüzün kıymetli çalışmalarının kaybolmaya yüz tutmuş olmasıdır. Bu kıymetli yazılar hem kendi dönemlerinde hem de günümüzde değerlerini korumaktadırlar. Sebahattin Şimşir'in SSCB'de Cilt Lekesi: Türkler kitabı da bu duruma direniş olarak tarihe ışık tutmanın bir örneği şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Umulmaktadır ki bu çalışma yeni nesil araştırmacılara da örnek olur.